Петко Огойски

ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ

1944 - 1989 г.

КНИГА ПЪРВА

Петко Огойски

ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ 1944-1989 г.

КНИГА ПЪРВА

Художник: Венелин Вълканов
Компютърен дизайн: Мария Терзиева
Коректор: Анелия Врачева
Издателска къща „Феномен“
София, 1995, 2005

http://4eti.me

Тази книга се издаде под патронажа и организираното дарителско спомоществование на националния помощен комитет:

- *Нели Стефанова*
- *Стефан Личев*
- *Анастасия Д. Мозер*
- *Радой Ралин*
- *Иван Неврокопски*
- *Петко Илиев*
- *Йосиф Петров*
- *Петър Дертлиев*
- *Крум Хорозов*
- *Стефан Радославов*
- *Тодор Кавалджиев*
- *Цветана Джерманова*

Благодаря, безкрайно благодаря на щедрите и безкористни дарители на средства за настоящето второ издание на книга първа от трилогията „Записки за българските страдания – 1944-1989“

- *Георги Стойчев Миралаев, родом от с. Раздел, Елховско-Ямболско, живущ сега в град Чикаго – САЩ*
- *Иван Виденов Захариев от с. Лешниковци, Трънско, живущ в град Бъфало – САЩ, които представям накрая на книгата!*

Авторът, юли 2005г.
София

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДВАРИТЕЛНО УПЪТВАНЕ

Настоящето, второ издание на **КНИГА ПЪРВА** от трилогията *„Записки за българските страдания – 1944-1989 г.“* се наложи поради големият интерес на читателите към нея, тъй като 1500-те екземпляра от първото издание (1995) беше изчерпано за месеци.

Част първа от книгата съдържа кратки изходни (биографични) данни за автора, лично преживените и съпреживени страдания със стотици арестанти, затворници и лагеристи във видинския и ломския арести на Държавна сигурност, в Ломския (1950-1951 г.) Плевенския (1951 г.) и Шуменския (1951-1952 г.) затвори и лагерите на остров Персин при Белене (Първи и Втори обект – 1952-1953 г.) при първото му осъждане по политически причини.

Повествованието се води от първо лице.

Част втора щрихира „свободния живот“ на автора (1954-1962) до последвалото му второ осъждане за т.н. вражески литературни творби, публикувани на запад, с преживяното в Централното следствено управление на ДС в София и съпреживяно с десетки арестанти и затворници в Софийския и Старозагорския затвори.

Разказаното е също от първо лице.

КНИГА ВТОРА съдържа всичко от общобългарските страдания под болшевишкия режим до което се е добрал автора до 1995 г. през десетилетните си проучвания из цялата страна. В същата са и данните за репресиите над българите по народност в Македония, Гърция, Сърбия, Румъния, Молдова, Украйна и Русия (бивш СССР).

КНИГА ТРЕТА, (с неизчерпан тираж) изнася данни за народните страдания получени от автора след 1995 г., също и за нашите изгнаници в чужбина. В заключителната и ГЛАВА ВТОРА е разделът „КАКВО ИЗВОЮВАХА НАРОДНИТЕ СТРАДАНИЯ – 1944-1989 г.“, след Рухването на сталинистката тирания от власт.

Там са сложните, често и грозни, процеси на политическият ни преход към, често криворазбраната,

демокрация, в които и автора е вземал участие като депутат от 7-то ВНС, писател и публицист-редактор...

Понеже малцина могат да си набавят цялата трилогия защото Първа и Втора книги бяха издадени 1995 г., а Трета чак през 2000 г. ще очертаем кратко съдържанието им насочващо към библиотеките, тъй като няма средствата бъдат преиздадени. И ще можете свободно да свалите книгите в електронен формат на *http://4eti.me*, както и разпространени в интернет пространството.

Неутралният човек, е бездушен, защото само бездушният може да бъде неутрален!

Полуистината е по-страшна от лъжата, както инквизицията е по-страшна от убийството

ВЪВЕДЕНИЕ

Неизповедими и с нищо несравними са нашите, българските страдания през 13-те века, откакто сме държава и народ...

Две беди изначално са жигосали народната ни съдба: това, че сме се установили на най-обуреваемия земен кръстопът – Балканския полуостров, дето се кръстосват интересите на всички велики държави, и това, че векове ни е отнемано правото да живеем свободни и независими в своята земя. Двата века под византийско и петте века под турско робство (а само 6 века независимост), са един планетарен уникум с дълготрайни негативни последствия върху всички ни като народ. Но и доказателство за неизкоренимост...

Не тези страдания имам предвид сега. Те са описани в цялата ни книжнина от всички поколения историци, писатели и публицисти. Моята тема са онези вчерашни, почти половинвековни робски страдания под собствени

тирани, слуги на волята на външни сили. Сили, които под прикритието на една красива утопия – комунизма, предприеха зловещ гигантски експеримент за прекрояване самата същина на феномена Човек, превръщайки го в безгласно градиво на жаждата за вечно властване и световно господство на шепа безскрупулни тирани.

* * *

През 1950 г., шест години след преврата на 9-и септември 1944 г., едва 21-годишен, аз бях вече в затвора, сред „народните врагове“, сред „свалената от власт буржоазия“, както вече ни учеха в училищата. Но там освен по някой от оцелелите от Народния съд бивши властници не намерих нито капиталистите-фабриканти, нито търговци, банкери или чифликчии.

Намерих преди всичко дребни и средни селяни и селски младежи, ученици, студенти и войници, градски работници и занаятчии, учители и свещеници. Нямаше го „класовия враг“, нямаше го елита на обществото – учени, писатели, журналисти, артисти, (като изключим това, че някои от тях не бяха стигнали живи до затвора).

Значи и „класовият подход“, както и „равенството и другарството“, „социализмът“ и „комунизмът“ са красивата фасада, а практически всичко, което би послужило за вечната и безконечна власт на тиранията, се взиждаше в нейните основи. Срещу връхлетялата с танковете на маршал Толбухин революционна ярост се бяха възправили ония, в чието име тя твърдеше, че идва...

Като вземеш на селянина нивата и стадото, той пак ще работи на нея и ще те храни, за да храни отчасти и себе си. Но как ще вземеш учеността на учения, таланта на писателя, артиста, музиканта и журналиста? Девето-септемврийският стрес се оказа достатъчен, за да го принуди да възславя и доказва безсмъртието на властта и няма нужда да чупиш сгъващото се...

Това положение ме накара да усетя, че бедстващият народ, в лицето на тези селяни и селски момчета, студенти, работници и занаятчии, е изоставен от своя обществен елит. Че неговите мъки и въжделения, неговите свидни жертви ще останат незнайни, нечути и неописани, ако не роди свои

собствени летописци. Така, както петвечното робство роди Отец Паисий и Софроний, както хъшовските комитети в Галац и Гюргево родиха Ботев и Вазов, както въстанията родиха Захари Стоянов.

Изгарян от тези си мисли, и аз още на втората година от затворничеството си започнах своите „Записки“, макар до кръв да се изчервявах в себе си, че се самоназначавам за такава една „историческа“ мисия. Но жестоко щедра бе към мен съдбата да ме прекара през ужасите на шест затвора и два лагера, сякаш ме подкрепя и „командирова“ за тази моя тайна цел. Защото не личните ми мъки са основният мотив на тези „Записки“, въпреки че (по сюжетно-фабулни правила) много от тях са от първо лице. Хиляди други преживяха много повече, хиляди загинаха или умряха в ноктите на тиранията. Затова НЕ С ПРАВОТО НА ОЧЕВИДЕЦ, А СЪС ЗАДЪЛЖЕНИЕТО НА ОЦЕЛЯЛ сега сядам да систематизирам в книга тези записвани, запаметявани, укривани, допълвани и уточнявани мои „Записки“ в проза и стихове.

Но защо пък „Записки за българските страдания“ – мисля, че би запитал всеки, който посегне към тази книга. Чрез такова заглавие не се ли причисляваш към безсмъртния Захари Стоянов, към неговите „Записки по българските въстания“? Не му ли подражаваш?

Направо се признавам в този „грях“. Всеки последовател на нещо е и негов подражател. Много умувах върху формата и начина на изложението на описваните събития. Близо сто книги от подобен род прочетох, за да се адаптирам към темата си. И отново, и отново се връщах и накрая си останах при неповторимия Захари Стоянов, чиито „Записки…“ и по начало ме подтикнаха да поема риска на своите…

Та това са страданията на същия този народ, доказващи приемствеността на българските поколения към свободолюбието на априлци. Затова и книгата, която ще ти огласи, е неминуемо едно продължение на Захари-Стояновите „Записки“. Още повече, че личната ми съдба като автор е съвсем сходна с неговата…

Роден и отраснал като овчарче и козарче по старопланинските долове и рътлини, едва надникнал в града ученик и студент, съдбата ме завъртя да преживея лично най-върховите моменти на гонения и страдания,

преживени от народа ми през най-свирепата и тотална диктатура в световната история. И даде Бог да доживея тя да се провали световно (както турската империя някога) и както бачо ни Захари след толкова тегла и аз да пристъпя прага на едно Велико народно събрание и да деля мегдан с перо и слово на политическото поприще.

На път е да се сбъдне и едно друго, фатално сходство между сегашното обществено-политическо развитие и това след Освобождението на България през 1878 г. Тогава прогонените турски паши и бейове са заменени на охлузения народен гръб от нашите си чорбаджии, търговци и лихвари, а по-късно и от капиталистите-фабриканти, докато днес разжалваните партсекретари, червени директори и меверетски инквизитори светкавично се превръщат в спекуланти-бизнесмени милионери, пък и политици „демократи“. Довчерашните безродници-свръхинтернационалисти стават горещи „националисти“, а алтернативните им – испаномонархисти. Измъкването изпод лапите на Москва автоматично се заменя с Вашингтон и Лондон... И днес, както и тогава, кощунствено се премълчават и пренебрегват съдбите на ония мъченици на свободата, чиито живот по 10, 15, 20 години бе затрит по затвори и лагери, а на други по 30, 40 години в тежко изгнание, докато един-два екопротеста в последните дни на разплутата вече тирания се рекламират едва ли не като Шипченска епопея...

И нещо още по-мерзостно: агресивни групировки от битували из порите на властта „новодемократи“, за да проправят пътя си към властта, обсипаха белите коси и чистите чела на страдалците с тинята на от никого невидяни досиета и компромати.

Отвратен от всичко това, припомняйки си възгласа на Вазов: „Бедни, бедни Македонски! Защо не умря на Гредетин?“[1] и Спастурчевци от филма „Капитан Петко войвода“[2], аз изоставих политиката и се заех с книгата си като към остров на спасението от калните пороища на

---

[1] Македонски, герой от *„Немили-недраги“* на Иван Вазов, след Освобождението е принуден да слугува на един чорбаджия, турски угодник.

[2] Криминалният „хайдутин“ Спас Турчев, успял да стане окръжен управител след Освобождението, арестува и измъчва капитан Петко войвода обвинявайки го в предателство и шпионаж.

сделки и боричкания. И трябва като от боримечковски баир да викам с гласа на истината, докато тинята на забвението не е заляла и него. Защото цяла хималайска грамада от данни и податки за неизмеримите народни страдания чака своето писмено огласяване.

Колко ли още дни е предвидил Бог пред мен, за да изпълня своето обречение, преди да ме приемат като свой духовете на ония, дето спят под буренаците на островите по Дунава, под шубраците на Сливенския балкан и Родопите, в Могилските гробища край Старозагорския затвор, удушените в Пазарджишкия, завързаните полуживи в чувалите от Ловеч?

Колко ли още, Господи?...

Не се смятам единствен и неповторим, поел този обет. Затова с плаха надежда се взирах и ослушвах: ще поеме ли и друг този кръст? Но – не би! Мнозина публикуваха свои спомени във вестници и списания, но те за дни отминават и се забравят. Появиха се и книги. Но никой не присегна по-далеч от себе си. Най-много до тези, с които е бил в една килия или барака. А другите? Дето не са били до писмовен автор? А цялостната мъченическа епопея на 180-те хиляди пряко репресирани и почти милион с покрусяваните техни близки?

Сумирана, тази поединично или групово сподавяна тяхна съпротива срещу режима не съставлява ли едно перманентно народно въстание, превъзхождащо всичко познато от нашата и световната история, „на глава от населението“, както хладната статистика би го нарекла? И далеч по-рано по време от Юнското въстание в Берлин (1953), Унгарското народно въстание (1956), Пражката пролет (1968) и в Полша десетина години по-късно, с които с право се гордеят народите им пред света...

Срамувам се заради човешката раса да изрека колко баташки кланета са по численост жертвите и не с три, а с хиляди синджира беше оковал робите си насилникът, и то наш единоплеменник, поне по род и език. Колко по-трудно е да се опише всичко това в сравнение с примера, който последвах – „Записките“ на Захари Стоянов:

– Негова тема е НЕОСПОРИМАТА НАЦИОНАЛНА БОРБА, макар често да беше и социална (против чорбаджиите), а аз пиша за ОСПОРИМАТА СОЦИАЛНА БОРБА въпреки че

беше и национална, защото потисниците ни бяха превърнали в Задунайская губерния.

– Той пише за злодействата на чужди над своите, докато аз пиша и се червя за злостта на свои над своите, когато куршумът им още ме гледа из дулото...

– Никой не знае кръвниците като Ахмед ага Барутанлията Хафуз паша и Саид паша да са писали нещо за зверствата си (а те бяха и прогонени), докато днес толкова подобните им (трима генерали и разни други) безсрамно ни изпревариха с вече издадени и продадени книги с шекотливи „разкрития за репресиите“, обезличавайки подвига на мъчениците и вината на мъчителите...

– И най-Важното: Захари Стоянов пише своите „Записки“ само 8-10 години след самите въстания и 4-5 години след Освобождението, а аз – цели 45-50 години след първите и най-жестоки злодейства на диктаторите, чиито жертви са вече 70-80-годишни старци, а много от тях и покойници. В страната ни са станали небивали демографски размествания, в живота е вече второ и трето поколение, в чиито „шоута“, „екшъни“, „хепънинги“, „партита“ и „матинета“ най-често шества Майкъл Джексън и стриптийзите на Мадона, а свят домашен иконостас е... гаражът с мерцедеса...

Но всичко това не ме отчайва. Напротив – то подсилва нуждата да се покаже и докаже с чии черепи и кости е разбита вратата, през която се „отваряме“ сега към Европа и света. Затова моля духа на моя сърцеведец да ми прости, ако тези сравнения звучат като извинение и страх от задачата. Те са по-скоро гласно изказани угризения, че въпреки многогодишните ми проучвания много нещо от народните страдания ще остане неогласено и незнайно. Ако съм жив, ще се заема с още един том за да възкреся по-пълно имената и мъките на хилядите уволнявани, изключвани, изселвани, бити, затваряни, убивани и прогонвани в чужбина български граждани, без разлика на убеждения, вяра, етнос, пол и възраст. Така, както пиша и сега, неподвластен на никакви партийни или други пристрастия и съображения, освен на самата истина. И ако в изложението преобладават факти и събития от проявите на лица от определена политическа сила, то е продиктувано от истината, а не на предпочитанията на автора.

От всичко, изложено дотук, произлиза правото, НЕ!, задължението ми да продължа в наше време и под подобно заглавие делото на медвенския овчар и впоследствие общественик и писател Захари Стоянов.

Нещо повече – братска сълза и родна памет дължим и на хилядите репресирани българи от Молдова, Бесарабия, в Сибир, Македония, Западните покрайнини, Банат, емигрантските лагери в Гърция, Турция, Италия и другаде, за които, макар и трудно, се откриваш доста данни.

А това, че в обилно мастилените вече пет години от настаналата свобода (и свободия!) никой не се зае с цялостната картина на народните страдания, не е за учудване. Това може и е длъжен да стори само който ги е съпреживял, защото никой от „утвърдените“, прономеровани прошнуровани наши писатели не беше там.

Може би затова и днес не виждам да се тревожат от задаващата се алтернатива на тоталитаризма:

ВМЕСТО НА ДОВЧЕРАШНИЯ СВРЪХВЪОРЪЖЕН ВЛАСТНИК, ДА РОБУВАМЕ НА СВРЪХБОГАТИЯ БИЗНЕС-МЕН – ЧАСТНИК.

На фона на беднееша и гладнееща България е дяволски трудно да се определи кой е по-милостив като господар...

Съвестта ми ме задължава да докажа, че хилядите страдалци, живи и мъртви, не са искали и не искат нито единия, нито другия.

ДАНО БОГ И ОЦЕЛЕЛИТЕ ЖИВИ МИ ПОМОГНАТ В ТОВА!

30 май, 1994 г.
Чепинци – София
Авторът

БИТИЕ И ИЗХОД

Ако България се погледне от високо, тя сигурно би изглеждала като проснато от изток към запад човешко тяло. Пръстите на краката забиват палци във водите на Черно море, а гръбнакът – билото на Стара планина, с прешлените от върхове и седловини, се проточва нататък, до делящата ни от Сърбия река Тимок...

От двете страни, като на всяко така волно проснало се същество, са спускащите се от билото – гръбнак ребра от склонове и хребети, снижаващи се постепенно: на север към Дунавската равнина, и на юг – към Тракийската низина. И за пълна автентичност на едно такова видение, в междуребрията от склонове като артерии чертаят своите корита няколко по-големи реки, събрали водите на безброй поточета и долове. На север – Огоста, Искър, Вит, Осъм, Янтра, а на юг – Тополница, Луда Яна, Стряма, Сазлийка и Тунджа...

Такава се е врязала в съзнанието ми България още когато за пръв път я видях на географска карта. Много по-късно, когато я видях на релефна карта, а още по-късно – и от самолет, тя ми изглеждаше именно така. И по всичките гънки на това тяло пъплят, орат, копаят, строят своите хралупи-къщи, пеят или плачат, раждат се и умират мен подобните, угрижени мравки с български корен, име и история...

* * *

Кой знае дали Оня Промислител, дето е проснал и вписал като „България“ това парче от земния простор, е разбрал навреме, че в една от гънките на Западна Стара планина, в почти никому неизвестното село Огоя, в плочената колиба на още по-неизвестен, отруден и полуграмотен овчар Георги, се е пръкнало на бял свят едно момченце, шесто по ред гладно гърло пред клисавия ръжен хляб на софрата му. А може и да си е отбелязал някъде това, защото и бедните колибари, освен всичките си черни и кахърни дни, имат и по някой личен „божи“ ден, а отрочето си избрало да се яви

точно на такъв – Петковден, най-святия и почитан празник в селото, при пълната с гости колиба...

Затова и умoрената му и засрамена майка първом го видяла грабнато да се вие като червейче и да надува свирката си в ръцете на баба Ваца, известна знахарка от близкото село Литаково, гостуваща тук за Петковден. Стиснала го тя за розовите крачета, завъртяла го около себе си и прорекла:

– Така-а-а да се върти сума ти свят около него!...

Прекарала го под превезлото на пълен с бистра вода котел-пeратник:

– Така-а-а да му е бистър акъля и пълно сърцето с добриня!...

Провряла го през пъстрото си знахарско побързало с разни мъниста, перца, оловни куршумчета и кокалчета:

– Така-а-а да се провира от страшно през най-страшно и ни куршум да го застигне, ни лоша дума почерни!...

* * *

Ниската и опушена колиба, в която съм се родил, беше до самата гора. Бухлатите сенки на огромни дъбове и габъри висяха денем над самия праг, а моят роден Войкин дол се огласяше от песента на кукувицата и дивите гълъби. Нощем картината ставаше страховита и тайнствена. И най-лекият полъх на вятъра изтръгваше такова стенещо ехо, което, придружено от бухукането на бухалите и жалостния вик на улулицата, ме караше да се сгушвам по-близо до мама. Нейните разкази за вили-самовили и самодивски игрища, караконджоли, вампири и дяволи, за лоши, но глупави царе и бедни, но умни и добри селяни, за комити и войводи по хайдушки сборища населяваха съня ми с чудновати видения.

Живеехме още с чичови, живи бяха дядо и баба, та два пъти трябваше да препипам пръстите на двете си ръце, за да преброя гъстото население на „одаята“. Обикалях вече да търся гнезда по лещаците, когато писклИвото гласенце на новата ми сестричка ме прогони от привилегията да спя на дървения одър при мама и ме отпрати на рогозката при другите мои братя и сестри. Но това ме сдоби и с панталонки, и с отговорността на шилегарче по бодливите стърнища. Излизах вече от нашата долчинка и изкачил се

на близката Войкина могила, ахвах от откриващата се гледка на безкрайно море от зелени върхове и долини.

Чии са тия места натам в далекото, живеят ли хора там, как се казват, какви са? – питах майка си.

– Епа, хора като нас, българе, нашенско си е и там, и понатам, това е България – отговаряше.

До 4-и клас (отделение) бе учила майка ми, та ми обясняваше, че никой не може да ни я вземе, че отвсякъде е заградена с войници с пушки и че нашите войници са надвивали на всички други, че никой не може да ги победи и да дойде тук.

– Море, дохождали са, Пене, дохождали са турците, та 500 годин са ни владели, я ги помна – намесваше се дядо. – Ама тука в планината не са много кондисвали, оти зад всека трънка комити и войводи е имало. Па що битки, що кръв се е пролело за тая земя да е наша, знаеш ли?

Това предизвикваше нови и нови въпроси, та майка ми добавяше:

– Те, нали сега тръгваш вече на училище, па като научиш буквите, на какитe ти от книгите всичко ще научиш, пише им го в историята.

Аз вече стъпвах по земята така, както ме учеше майка ми да стъпвам, когато ме водеше в черквата да целуваме иконите – леко и на пръсти. Та това безкрайно голямо нещо – България, е наше, оградено и пазено от войниците, но са ни го взимали някога турците. На дядо дядо му Стоилко правил „бунтаджилък“ и бил изчезнал 39-годишен; баща му Игнат 12 години е бил коджабашия (старейшина, кмет) на селото ни и го увардил от запалване, като укрил комитите; дядо Михаил застрелял турския кърсердарин и се укривал до Освобождението...

Научил буквите още първия срок, аз обсебих историята на сестра ми и брат ми от по-горните класове и заедно с ръжения залък и сиренето тя беше винаги в торбичката ми[3].

Но тогава се случи и една паметна беда. Сестричката ми, която също вече спеше до мен на рогозката и чергите,

[3] Освен учебниците, вкъщи нямахме никакви книги, освен едно земеделско календарче от 1932 г. и един „Съновник-трепетник“ на сестрите ми. Първите книги, които взех от училищната библиотека и ме завладяха напълно, бяха: „Нещастна фамилия“ от В. Друмев, „Под игото“ от Ив. Вазов и повести за планинците от Емилио Салгари.

защото пък ново братче лягаше до мама, почина... Още не стихнал скръбно-песенният вой на мама, изпратиха по вечния му път и дядо...

Не ме допуснаха да видя къде ги карат, но като отивах в училище, гробищата бяха близо и аз с едното ухо чувах „Вятър ечи, Балкан стене“ от учениците, а с другото протяжния песенен плач на рояк жени в черно, захлупили се по гробовете, сред които безпогрешно усещах и гласа на мама:

„Ох, къде си, мое пиле,
кой те, мама, там отведе,
в черна земя непрогледна?
Защо мама не повикаш,
за ръчица да те води,
сол и хлебец да ти соли?...“

Сол и хлебец! Поезия на бедняшкото съкрушение! Как и там майките не можеха да помислят за нещо извън сиромашкия хляб и сол?

„... Викай, викай, Мое пиле,
ти от тамо, я – оттука,
ега Господ да ни чуе
мойто сърце да разпука,
та при тебе да си легна...“[4]

Това беше един превратен момент от моя живот. Защо умират хората? Защо се раждат? – питах къде-що заговоря с човек и най-вече мама.

– Дядо Господ знае – през сълзи казваше тя, защото от 8 родени деца, 2 преди мен и 2 след мен са починали още като малки.

– А дядо Господ кой го е родил? Той ще умре ли?

– Ох, остави ме, Петко, па нали учиш, ако пише в книгите, ще разбереш, па ако не пише, така ще отговаряш и ти на твоите деца...

– Как така? – непримиримо се въртях нощем в леглото. Да те има и след някой ден току да те няма? И какво? Ще плачат, кога умреш, и после ще те забравят. Дядо не

[4] Откровено ще кажа, че тези скръбно-песенни излияния на майка ми са първия ми подтик да пиша и аз стихове.

плачеше за дядо си, за баща си, за майка си... Запомнил е и ми разказваше какво са правили – дядо му Стоилко – бунтаджилък, баща му – укривал хайдути и бил коджабашия (кмет, старейшина), а кой не е бил такъв? Изчезва и нищо?

Какво тогава да направя – виех се като червей на огън аз – та да се знае, че ме е имало? Все този въпрос ме потискаше и правеше мрачен и замислен сред другите пастирчета от махалата. Загубени и бездушни глупаци – мислех си за тях; когато те най-безгрижно си играеха на топка или „джелик" по поляните.

От Войкина могила при ясно време се виждаше и София. Гора от сгради стърчеше сред синкавата омара на далечината, а сред тях и нещо светеше на слънцето като паднала сред града месечина.

– Това е „Свети Александър Невски" – златната черква – поясняваха ми, които запитвах от по-възрастите.

– Тая черква е направена от Стамболийски – твърдеше баща ми. – Тоя, дека са е борил за селяните, да отмахне селското тегло, оти оно е най-тежкото, ама му изедоа главата чорбаджиите...

Ето ти нова загадка за мен и нова безкрайна серия от въпроси: защо е умрел, кои му са „изяли главата"?

Трябва тогава да е било към 1938 г., защото баща ми гмрьнка:

– Не са за тебе тия работи, Пене. Он е направил и четири лъвове на „Шаренийо" мост в София[5], па забравил да им тури езици, и като се сетил за грешката си, се пръснал от мъка – сменяше отговора си той.

Какво да направя, та да се знае, че ме е имало на тоя свят? – продължавах терзанията си аз. Какви ли не хрумвания се рояха в главата ми. Ако дойдат отново турците, ще стана хайдутин ако някои нападнат България, най-пръв ще се бия, царя мислено спасявах от шайка нападатели, на училището ще надстроя още три етажа, да стърчи и да казват, че аз съм го направил, и какво ли не още. Па един ден се хванах за най-възможното и близко до мен: цял ден мъкнах камъни и ги струпвах на върха на Войкина могила, за да стане по-висока. Що труд и пот хвърлих...

[5] Така наричаха към нас „Лъвов мост" в София.

Повиках другите пастирчета – Ценко и Костадин, да видят, а те се разсмяха и разбутаха могилката ми, та и до бой стигнахме...

В училището се проявявах като рецитатор. На какво да е тържество заучавах стихотворение – или „На прощаване“ от Ботев, или „Заточеници“ от Яворов, или „Опълченците на Шипка“ от Вазов. И това ме подтикна и подсети за нещо много „по-лесно“, както си мислех тогава: книги ще пиша! Това поне е лесно, не е като да мъкнеш камъни и после да ти се присмиват и да ги разбутват.

Реших да пиша стихотворения. Но как става така, та последните думи на редовете се схождат някак си, а при мен не върви. Питах майка ми, а тя отговори:

– Е, тия работи си ги пишат писателите, ния, простите хора, не знаем.

Не смеех да питам учителката, нито казвах на съучениците от срам да не ми се смеят. Как може едно селско шилегарче и говедарче да става писател. Те си са от някаква особена направа писателите. Затова и каквото напишех, старателно укривах от всички!“

Но по история ни дойде урок за Ивайло Бърдоква, дето бил свинар, пък после станал цар. Това ме окуражи като родствен случай и аз още в час си редях стиховете в тетрадката, която вече половината бях издраскал с такива опити. Не щеш ли, седящият до мен Марин ми я грабна изведнъж, изтърча при учителката и извика:

– Госпожа-а, я виж Петко с какво се занимава в час! – и тържествуващо и подаде тетрадката.

Аз позеленях от яд, па се изчервих до спукване от срам и се захлупих по очи на чина. Та това си беше нашата учителка, Анка Радулова. Ако беше ме страх, щях да избягам, но от нея не беше ме страх, тя не биеше, но от срам къде да се свра? Учителката дълго мълча, класът също. Сигурно си го преглеждаше на ум, но аз не виждах. Най-после чух да казва: Знаете ли, деца, че тук имаме вече поет. Петко е написал стихотворение.

– Ха, ха, ха – гръмнаха в смях учениците. – Така ли се става поет?

– Госпожа-а, как ще стане поет? Знаеш ли колко е алтав Петко? От дома го пратят да пасе говедата, а той се загледа

в некой мравуняк да следи всички ли мравки работят и загубил една крава.

– Зарад мравките загубил говедата! – допълваха едно през друго децата.

– Тихо! Тихо сега! – каза учителката на разбунените като кошер ученици. – Сега ще ви го прочета, за да се уверите. И започна:

„Свинарят на свинарите
победил татарите.
Той България спасил –
със трон царски се сдобил.
Аз пък син съм на овчар
и не искам друго в дар –
сал да мога да опиша
посред глупци как се диша...“

Настана отново тишина. Всички си насядаха по местата, както чувах от движенията им, а учителката тръгна към мен. Аз тръпнех от очакването какво ще ме сполети. Но... в тоя миг трепнах от изненада. Една топла и мека ръка ме помилва по остриганата глава и чух:

– Браво, мойто момче! Невероятно хубаво за годините ти стихотворение си написал.

Тази топла ръка на вратлето ми, тези думи, като че ли свалиха планина от мен. Сега още по не смеех да сваля ръце от очите си. Оттам бликаха сълзи, много сълзи, които – едри и горещи, плъзнаха по лицето ми. Соленееха в устата ми, раменете ми се друсаха, аз хълцах неудържимо.

– Хайде, доста! Вземи си торбенцето и ела на първия чин. Пред мен ще седиш и докато аз съм ви учителка, никой няма да те обижда.

Аз инстинктивно станах и тя ме отведе, както се води слепец...

– Няма от какво да се срамуваш или страхуваш – редеше още тя. – Деца, нали и преди някога ми казвахте, че Петко пише стихове?

– Лани, в трето отделение! – угоднически подсказваха децата.

– И доколкото помня, също беше сполучливо това, дето ми показахте ?

– Хубаво беше! Хубаво беше! – викаха всички. Размекването ми мина. Хвалбите ми вляха кураж и аз, без да мисля, открих ухиленото си вече лице и изрекох:

– Мога да ви го кажа наизуст.

– Ако можеш, кажи го! – погали ме отново по бузата учителката.

Излязох този път отпред, поклоних се и зоредих:

Над селата пада нощ,
почернява полска площ,
и селякът се завръща
бързо в свойта къща.
Чака го жената, чакат го децата...
Не яли от вчера,
пак са без вечера.
Що ли той ще чини?
Гладен ли ще гине?...

Учителката изръкопляска първо сама, после всички. И не спираха, защото тогава ние не знаехме колко трябва, та се наложи да ги спира.

– Ех, Петко, Петко... И насоката си улучил дори, с тия бедни и гладни селяни и глупци. Целта на всеки писател е да сочи недъзите на хората. Преди малко ти се смееха, че заради мравките загубваш говедата, но те не знаят, че трудовото общество на мравките е един идеал за нас. Затова продължавай.

Ботев пръв нарече глупака глупак, тиранина тиранин и подлеца подлец, но и пръв от нашите писатели загина от куршум на 28 години...

И тя замълча. – И всички мълчаха. Бълха да скочеше от една яка на друга, щеше да се чуе.

– Но ти предпочитай годините на Ботев пред стоте на тия дето са го наричали нехранимайко. Тях никой не знае днес. А него? Него всички носим в сърцата си, да ни придава тежест, да не ни отнесе Вятърът...

* * *

– Срамота и грехота ще е, ако не пратите Петко в по-горно училище. Нищо освен книгите не го интересува – каза учителката на баща ми, когато завърших с отличие селското ни училище (прогимназия).

И през есента на 1943 г. нарамихме с него шарените торби. За пръв път отивах В София, макар селото ни открай време да е софийско и е на 45 километра от града. През Балкана, през полето, та направо В една от кирпичените къщурки на квартал „Левски“, близо до Ботевградското шосе, между Подуяне и с. Враждебна. Там живееше тетка Стоянка, сестра на майка ми, та у тях щях да квартирувам. Зет и ме беше записал в „най-важната гимназия в България“, в която „на всеки ученик има и учител“, както обясниха пред баща ми.

Тръпнех предварително от срещата ми с големия град, който бях гледал като пастирче от Войкина могила. И от любопитство, и от страх. Защото като ни изпращаше, майка ми заръчваше:

– Те, съшила съм ти платнена кесийка за дребни пари да я носиш с конец през шията и под ризата (и тя я навря като медальон на врата ми), защото в града не е като тука, там ще те окрадат. Па да се пазиш от непознати хора, щото там има цигани, турци, ерменци, евреи и съм чувала, че евреите като им дойде време за комка (църковно причастяване), хванат някое момче християнче, вкарат го в една каца с набити навътре пирони и я търкалят, докато му изтече кръвта и с нея се комкват. Може да не е вярно, ама щом са разпнали Христос, може и такава да им е верата…

Чудно нещо била София, каквато я видях на другия ден, като ме заведоха в училището. Улици – като дълбоки горски долове, прокарани между високите къщи и по тях се люшкат огромни шарени сандъци, вързани отгоре за телено въже, а отдолу се търкалят по две дълги железни греди. А вътре – хора – и като спре, едни слязат, други се качат, и пак се залюшкаш едни натам, други насам. Влязохме и ние в един, защото казаха, че това е „трамвай“ и ще ни откара докъдето трябва.

– Ей, скиф бай Село, какво допотопно менте вади! – ахнаха като ме видяха другите ученици, с моите дебели шаечни (балени) дрехи, боядисани с орехова шума, и с подсмърчащите по паважа свински цървули.

От този момент аз станах обект на всеобщ присмех и жестоки унижения. Причерняваше ми от неудобство и забиеш пред изисканите облекла на другите, униформите им с редици от лъскави копчета, бели якички и шапки, обсипани с разни монограми, с лъснати обуща н кожени чанти. Това бе Трета софийска образцова мъжка гимназия „Уилям Гладстон“ и стажантски Институт за гимназиални учители (ул. „Пиротска“ №68), та наистина заедно със стажуващите и преподаващите учителите бяха даже повече от нас, учениците. Макар дошъл със самочувствието на отличник от селското ни училище, тук изглеждах сред другите като дошъл от каменната ера, защото престижността на гимназията беше привлякла само адвокатски, офицерски и фабрикантски синчета, а много от преподавателите бяха и автори на учебниците, по които учехме (А. Мелнишки – география, Б.Божиков – история, Каракашева-Шошлекова – френски и немски, Мрънков, Мартулков – математика и геометрия, и др.). Освен това учениците си бяха дошли тук групово, като приятелски компании от софийските прогимназии, а само аз се оказах „като теле в железница“. Тарикатският им жаргон и циничните песни ме караха да се считам огрешен и омърсен само задето ги слушам („Мама на тате не дава, щото сме много деца“, „Канал копаят там, без нито капка срам, за някакъв си тузовски кене-е-ев“).

Същински ужас преживях още на втория ден, когато ни отведоха за медицински преглед и ни наредиха да се съблечем по къси долни гащи. Аз не бях виждал, че се носят такива, затова не свалях дебелия си вълнен панталон. А когато видях, че не лекар, а лекарка, жена, ще ни преглежда, съвсем прималях от срам. Тя обаче дръпна и свлече жалкото ми прикритие и аз едва не припаднах от безобразния вой и присмех на другите, потънал в пот и изчервен като презрял домат…

Вървях като замаян по широките и дълги коридори на гимназията, защото нито шарената мозайка отдолу, нито блестящата лакова боя по цокъла бях виждал преди някъде, нито разбирах от какво е направено.

Някои ученици от по-горния клас донесоха да продават миналогодишни учебници и аз понечих да си купя, за по-евтино, като извадих кесийката си изпод ризата.

– Ей, ей, скивайте тоя толуп бай Село в каква аборигенска муска си гуши мангите! – развикаха се няколко души, а друг, застанал зад мен, ме побутна и рече: „Брей, Мунчо от „Под игото“, я виж зад тебе колко пари има, твои ли са?“. Обърнах се аз, но докато разбера, че ме лъже, парите отпред не само че изчезнаха, но един задърпа да откъсне и кесийката ми, за да я дадат „в музея на първобитния човек“...

Не издържах повече и такъв юмрук стоварих в лицето му, че той се блъсна в стената и падна на пода. Всички побегнаха. Толкова бе куражът на глезльовците, вместо да ме забият веднага, както очаквах. Но те изтърчаха в по-горните класове и след минута нахлуха отново с викове: „Петкан дивака“, „бушмен“, „хутентот“, „селски катър“, „муле“, предвождани от трима големи ученици, единият от които също падна. Другите обаче ме повалиха долу и цялата тълпа ме тъпка, докато станах на цигански каскет. Едвам си отидох тази вечер и то не толкова от натъртените си ребра, колкото от мъка заради неправдата, на която бях жертва.

След седмица, без да се отклонявам от трамвайната линия на тройката, както ми бе поръчано, аз си позволявах да ходя по една-две спирки пеша, за да разглеждам по улиците какво има. Зяпах по подредените витрини с разни хубави неща, а в някои по-широки стаи гледам през джамлъците, че са наредени маси и столове, хора насядали, ядат и пият, като си говорят нещо. А оттам се носи една приятна миризма на запръжка, на пържено и печено месо, ум да ти зайде. През минута преглъщах слюнките си, като се чудех какви ли важни са тези хора, дето имат право да влязат там да ги гощават и черпят. Над вратите пишеше или „ресторант“, или „аперитив“, но имаше и „гостилница“ и аз мислех, че там живеят някои, дето постоянно имат гости.

Наплашен и унизен от този разгърмян и разблестян град – с мъка по волните мои планински рътлини, с горчива буца гърлото често си плачех. Така, безгласно. Особено вечер, когато си легна в бедняшката кухня на тетка ми, спомнях си за кравата, кучето и котката. Затова се амбицирах да уча уроците си, та поне със знанията си да докажа на високомерните ми съученици кой е всъщност и какъв е „Петкан дивака“.

Но – изпея си както трябва урока, никой нищо не казва. Само вместо „Мунчо“ или „Петкан дивака“ почнаха да подхвърлят „зубрач“, „кълвач“. Запъна ли се нещо на дъската, самият учител ме обижда:

– Абе, шопарданче такова, защо си оставил овцете на баща си, та си дошел да вземаш хляба на чиновнишките деца? Я си стегни цървулците, па отивай поне патките да наглеждаш, ако за друго не те бива...

Как щях да карам по-натам и сега не зная, ако след месец, някъде през ноември София не беше разтърсена от първата англо-американска въздушна бомбардировка. Нас ни разпуснаха и аз наистина се върнах с радост при овцете и козите на баща ми, при далеч по-добрите мои съселянчета. Но горчивата буца на обидено, унизено и отхвърлено от блесналия град селянче, понесох завинаги в душата си, заедно с презрението към самодоволния му чорбаджийски елит...

* * *

Завърнал се отново на село, макар и само след месец пребиваване в София, не се усещах същият. Нещо бе разбъркано в мен. Като си пасях овцете и гледах далнините, вече не изпадах в умиление колко голяма е и колко строго пазена е България. Защото все по-често прелитаха самолетните ята над главата ми и съвсем безпрепятствено изсипваха бомбите си над столицата ни. А да си призная, някак злорадствах за това, защото когато моите роднини от София дойдоха евакуирани пък у нас да живеят, сигурно и префърцунените ми съученици и родителите им ще понесат багажа си към някои „селяндурчета“ като мен. Стига са се глезили по паважа в центъра. С други думи, животът ни, на всички без изключение, зависеше от войната, която някъде далече се водеше и част от която тия самолети донесоха и при нас. Чичо ми получаваше вестници и аз разбрах, че в тях всеки ден пише за тези неща.

На Източния фронт „храбрите германски войски се оттеглят на стратегически по-изгодни позиции, нанасяйки тежки загуби на болшевишките пълчища“. На Западния фронт „германските елитни части успешно отблъскват атаките на врага, сваляйки десетки самолети и потопявайки

кораби на противника“. Но у нас всичко беше с купони: на грамове даваха захар, ориз, олио, ходехме с продънени свински цървули и кълчищени ризи, осветявахме се по черковно, с олио, защото нямаше газ, а евакуираните роднини от София вече хвалеха колко полезен бил черният ръжен хляб. По гората се появиха „шумкари“, а по селата – жандармерия, която забрани на нас, колибарите, да изкарваме добитъка надалеко и да носим хляб в пастирските си торби. Ден из ден смъкваха от долините и просваха за поругание трупове на убити „шумкаджии“, в съседното село Бакьово горяха къщите на излезлите в нелегалност, а на гара Реброво стърчаха побити на колове отрязани глави...

Бабите се кръстеха вечер пред иконите и шепнеха молитви за спасение, а мъжете си шушнеха на ухо, че „Дядо Иван иде“. Аз тръпнех от някакво непонятно и за самия мен очакване на нещо особено, невиждано и нечувано. Споменът за дедите-поборници плодеше романтични мечти в душата ми.

Една вечер, сред лая на кучетата, някой почука на ниския ни прозорец и ние, децата, надигнахме глави изпод снищените черджета на пръстения под, дето лежахме. Мама изшътка да се завиваме презглава и няколко мъже отнесоха в раниците си останалия от вечерта хляб и няколко гребки брашно.

– Боже, каква страхотия е по целия Балкан – казваше баща ми, излязъл на другия ден да проучи разчуло ли се е по селото.

– Пропадаме, щом българи с българи се бият! – допълни той.

– Тия, военните, някога убиха Стамболийски, па и колко други. Та те и сега...

Жандармерийският капитан Горчилов държал реч: „Тия, шумкарете, дето се наричат партизани, са мързеливи голтаци и разбойници, дето искат да вземат частната собственост, а на богатите – къщите и фабриките.“

Това налагаше в съзнанието ми тези „шумкаджии“ като някогашните комити и хайдути срещу турците и ме изпълваше с преклонение към тях.

Към есента, тъкмо когато тръгвах за училище, поради страх от бомбардировките вече в Ботевградската гимназия

се разбра, че властта се е сменила и тези шумкаджии, заедно с дошлите руски войски, слизат от Балкана като победители.

Там, сред учениците, цареше радостно оживление от станалото. Радвах се от сърце и аз, особено като сред тези, повечето селянчета, си бях като свой сред свои. Бедняшките ми дрехи бяха вече знак за почит, а не за присмех. Някои от по-горните класове се спуснаха да записват членове на РМС-а – Работнически младежки съюз (бъдещия Комсомол). Записах се веднага и аз, защото казаха, че ние сме „младата смяна на прославените народни партизани“...

Ден по ден ни изкарваха на площада сред града и ни караха да викаме против арестуваните вече местни властници, сред които особено омразни бяха някой си „Миработо“ и „Нако Бандата“, мисля полицейски началници. Всеобщото настървение да се вика „Смърт на убийците!“, „Долу буржоазията“, „Смърт на предателите“ беше толкова горещо, че за истински виновните беше трудно да оцелеят, но доста лесно можеха да ги последват и невинни... Там, сред многото червени знамена имаше и оранжеви, и зелени, на едно от които прочетох: „Български младежки земеделски съюз – с. Боженица“. Още на другия ден на ремсово събрание наивно запитах:

– Другари, голяма грешка имаме, дето се наричаме „Работнически младежки съюз“. Разбрах, че има „Земеделски младежки съюз“. Така трябва да се казваме и ние, защото най-тежката и важна работа е земеделието. Ние всички сме от селата и знаем това...

Половината от учениците изръкопляскаха, но половината из извикаха наученото вече на площада „У-у-у“, а водещият събранието злобно рече:

– Кой допусна тук този отявлен враг? Едвам успях да избягам, а заедно с мен и десетина други напуснаха, но това първо наименование „враг“ ме последва за цели 45 години...

След два дена аз вече и формално бях сред своите в ЗМС-а, но като разказах за наивната си постъпка, ръководството я оцени като важен „тактически ход“ сред негласните надмогвания между РТС и ЗМС и в новооткритата гимназия през 1946 г. в град Своге вече съзнателно и инструктирано я повторих. Последващата – 1947-1948 учебна година учих и завърших в Пета софийска мъжка гимназия „В. Левски“ (на

ул. „Стара планина“), но Земеделският съюз, след две години опозиция, беше вече забранен, младежките организации – разтурени, и аз, разочарован и разстроен, стоях със стиснати зъби сред ученическите редици, които сега пък викаха „Смърт!“ за Никола Петков...

Не само като ученик аз опитах няколко пъти арестите на милицията, но и през лятното завръщане в село, в подучастъка, понеже виждах горчивите плодове на така шумно посрещнатата „народна победа на 9 септември 1944 г.“

Купонната система продължаваше, военните реквизиции – също, а под формата на т. нар. „наряди“ и „селскостопански излишъци“ държавата събираше жито, мляко, месо, яйца на декар и бройка на добитъци, заплащани съвсем символично. При това и настаналата суша бе докарала хората до просешка тояга, че масово се чуваше:

– Да сме знаяли, че това ще ни докарат тия пладнешки обирджии, с камъни да сме ги пребили, а не ли да ги укриваме по гората...

По полските села започнаха да вземат земята на хората в ТКЗС, а национализацията на фабриките и едрата градска собственост не донесоха никаква полза за моите братя балканджии и те бяха готови да вдигнат ръка срещу самоназовалата се „народна власт“. Така мислеха и немалко партийци, особено след осъждането на Трайчо Костов, първото пропукваме в основите на режима. С романтично увлечение аз и няколко мои съученици от Искърското дефиле сновяхме по селата, за да разпалваме това настроение...

Това бе моето и на близките ми БИТИЕ и личен ИЗХОД към фатално предречената ми съдба през следващите години и десетилетия.

Първата ѝ страница започна с една повиквателна заповед:

„Явете се на 11 ноември 1949 г. в поделение 83-80 – „Тополница“, град Видин, съгласно Указа за военната служба...“

ЧАСТ ПЪРВА

НАЧАЛОТО

БАБИНИ ВИДИНИ КУЛИ – една от малкото средновековни крепости в България, е кацнала на брега на Дунава, сред най-северозападния ни окръжен град Видин. От зъбчатите бойници над високите и стени са надничали остриетата на стрелите и са проблясвали мечовете и железните брони на нейните бранители. Тук са отеквали стъпките и гласът на последния български владетел над тези земи – цар Иван Страцимир, преди бесните вълни на турския потоп да залеят България.

Зад тези дебели стени се е усетил сигурен за себе си и властта си босненският потурнак – паша Осман Пазвантоглу, за да се обяви за независим от султана владетел.

Около тази крепост и младата българска държава е изградила някога орловото гнездо на своите млади защитници – казармите на прославения Трети бдински пехотен полк...

СТРАННИЯТ ОТПУСК

Граничарското поделение „Тополница“ беше съставено от около двеста души, оказали се средннисти от набор 1929 г. Тук помещенията, складовете и плацовете се използваха за обучението от 4 месеца, наричано „единично“, след което те бяха разпределяни по различните сухоземни граници на страната.

Този ден – 12 март 1950 г., пред утринния сбор на поделението заместник-командирът по политическата част подпоручик Емил Христов Младенов заяви:

– Драги бойци-граничари, вашата първоначална бойна подготовка като бранители на границите завърши. През този период ние, вашите командири, партийната организация и младежката, огледахме и преценихме кой

откъде е дошъл и какъв е и къде трябва да отиде. Най-достойните – на южната и западната граница, отдето реакционна Турция, монархо-фашистка Гърция и титофашистка Югославия заплашват мирния съзидателен труд на народа. Други ще отидат на северната граница, а някои – и там, където железният юмрук на партията ги отпрати...

Разпуснаха ни да се перем край Дунава, да подготвяме багажа си за издаване и след едноседмичен отпуск да се явим в новите си предназначения. Но само след час нечий глас откъм щаба се провикна:

– Я внимавай! Къде е Петко? Веднага пред зам.-командира...

– Кой Петко, имаме четирима Петковци? – запитаха най-близкостоящите.

– Този от Софийско, огойския Петко, Петко Георгиев[6] – потвърди гласът.

Нещо ме сряза отвътре и аз закрачих едвам-едвам за където ме викаха. Политическият неведнъж съвсем загадъчно ме беше разпитвал за произхода ми, за близките, за убежденията ми...

– Отиваш си в отпуск! – заяви ми подпоручик Младенов, пред когото се явих. – След два дена всички си отиват, но за имаше телеграма, че нещо майка ти не била добре – допълни той и една ехидна усмивка се плъзна върху скованите му устни. – Побързай, че влакът за София е в 12,30 часа...

Грабнах билета за отпуск и без да го поглеждам, се разтърчах да издавам вещите си. Оръжието, старата униформа – на едно място, бельото – на друго. Склададжията за бельото го нямаше.

– Още ли се моташ? – сподири ме отново подпоручик Младенов. – Остави чаршафите, там ще ти ги зачислят, слагай ги в походната торба и бягай!

---

[6] Прозвището „ОГОЙСКИ“ ми беше прикачвано в училище, в казармата и в затвора. От 1970 г. под това име започнах да публикувам, а от 1976 г. то стана и мое паспортно име, както и на десет членове от фамилията ми. По същия начин се е утвърдила и широко известната фамилия Огойски във Враца, разпространяла се и в София, в лицето на редица видни общественици и интелектуалци, фамилии с това име има и в с. Горни Богров, с. Локорско и другаде.

След минути аз вече минавах под сводестия изход на „Стамбол-капия“ и след мостчето над опасващия я ров видях да стои един тънък, висок, сух и русоляв подпоручик със знаците на гранични войски. Той прегради пътя ми и две сивостоманени очи се впериха в мен:

– Я, ти, войника, ела с мен за малко!

– Извинявайте, другарю подпоручик (тогава такива бяха чиновете), но аз бързам, ще изпусна влака, спешно ме пуснаха, майка ми е болна.

– Само за минути, бе, момче, ей тука в управлението един гардероб да преместим. Ти пагон познаваш ли, устав, заповед знаеш ли какво е? Ако се наложи, ще съобщим да задържат влака…

Въздъхнах дълбоко, но няма как, тръгнах след него през площада, изкачихме стъпалата и пред входа на окръжното управление на МВР набит капитан със сталински мустаци ми посочи стълбите и тръгна подир мен.

– Четвърти етаж, вляво…

– Говори сега за своята вражеска дейност! – заяви капитанът, като се настани зад бюрото си.

– Що за въпрос, другарю капитан? Аз съм в отпуск, ще изпусна влака, дайте каквото има да местим и да тръгвам.

– Дълго ще местим, ако не говориш, бе, гад с гад! – изрече неочаквано злостно той.

– Вие не можете да отменяте отпуска, даден ми от командира! – тръснах аз и тръгнах към вратата, но нещо ме резна в слабините и тутакси паднах на пода. Извъртях се светкавично и вдигнах юмруци срещу този, който ме беше ударил, защото се оказа, че е влязъл подир мен, без да го усетя при разправиите си с капитана. След миг само капитанът и този (цивилен) ме повлякоха с извити ръце надолу по стълбите. Някакво вътрешно дворче, железен капак с катинар и отвесна стълба като за изба.

– Някаква грешка имате, каква вражеска дейност? Законен отпуск съм! – протестирах отново, преди да тръгна надолу, но един удар зад врата ме строполи на кълбо надолу.

Двама униформени милиционери слязоха и ме заключиха в някаква килийка откъм площада. До вечерта никой не ме потърси. Стъпките на хора през площада все повече заглъхваха и като че ли с това ме оставяха, по-скоро изоставяха на произвола на съдбата. Но какъв произвол на съдбата, когато

тя се явяваше в лицето на ниския, набит сталиновиден капитан (Цоков), който търсеше от мен някаква „вражеска дейност“...

Опитах се да осмисля станалото, някаква наистина „дейност“, за която да съм заслужил това, което стана. Мислите ми летяха в надпревара и повече ме зашеметяваха, отколкото да ми изяснят нещо. Някой някъде заскимтя провлечено и млъкна. Заслушах се снишен до долната цепка на вратата и усетих, че дълбината около мен диша и... въздиша.

Не беше първо това ми арестуване. Няколко пъти съм преспивал стоешком в кални арести-мазета, но този път имах усещането, че нещо фатално и преломно има да става. Другите случаи бяха около родното ми село, в Своге и София и винаги го смятах като „сплашване“ за някои изказвания, за разпръснати неизвестно от кого позиви, за лепнат лист или плакат. А тука съм като войник, за когото са премисляли и кроили как да арестуват. Кой знае кои и какви са тези хора, дето са в тази дълбина? Дали не е някаква повсеместна акция на властта, за да прочисти своя тил, заради скорошна външна опасност? Мнението ми се потвърждаваше най-вече от това, че и на другия ден, като ме изкараха на следствие, зададоха пак неопределения си въпрос:

– Говори за твоята вражеска дейност!

Аз само протестирах за отпуската и твърдях, че е някаква грешка в името, че ме бъркат с някого и т. н.

– Абе тая гадина е от Софийско, дървен шоп е, а такъв кютук-глава не увира лесно – заяви пред сътрудниците си капитанът. – Я му дайте по-добър кабинет за размисъл, вие знаете...

Това бе третият ден. Влязохме в дупката и аз осъзнах, че вървим долу по коридорче с много (може би 10-12) врати, но този път ме забутаха някъде встрани. Отвориха една малка, като на кокошарник вратичка, натиснаха ми главата надолу и с колене и юмруци ме натикаха вътре. Така сгърчен, на колене, с опряла в тухли глава, лактите ми също опираха в тухли, милиционерите притиснаха насила вратичката зад гърба ми и я заключиха с катинар. „Ключа на капитана, той знае до кога“ – чух да си казват, като се оттегляха.

Сигурно така безшумно искат да ме задушат и ликвидират – помислих си на първо време и ми дойде на ум да викам.

Да викам и да си казвам името и селото, та дано някой от околните арести чуе и съобщи на близките ми.

Опипвайки обаче тухления си сандък (после разбрах, че така са го и наричали), напипах току под носа си, че една тухла е избита, и мушнах ръка в нея. Оттам идваше хлад и предположението ми за тихото удушване отпадна. Отново някъде се зачу глас, този път отчетлив и горък плач, за разлика от предишното скимтене. Плачът бе на млад човек. Аз се усетих най-наказан от наказаните, частица от отбрани да страдат, сред които съм окачествен като най-опасен. Тогава нещо като отвращение, като телесен и душевен протест възбликна в цялото ми същество. Та кой решава това, питах се мислено аз. Нито съм бил или убил някого, нито съм крал или лъгал, нито развратничил, да ме третират както и куче никой не би мъчил? И името си вече няма да им повторя, та ако ще на парчета да ме режат – заканвах се в себе си. На скръстените ми отпред ръце нещо мокро падна. Учудих се дали от тавана не е инсталирано с капки вода да ме мъчат. Бях чел някъде, че в Шильонския затвор (Швейцария) някакъв владетел така измъчвал до смърт противниците си. Но капките вече усещах по лицето и по носа си: сълзи и пот обливаха обилно лицето ми. Скръцнах със зъби в някакво яростно потресение и вече с желание чаках да ме викнат на следствие, за да видят ще проговоря ли вече.

Колко време съм бил там и днес не знам. Изгубих представа за ден и нощ, защото все беше тъмно. Чувах някакво движение на хора, но дали бе по площада, или извикване и връщане от следствие, не се разбираше. Изглежда, че моят „сандък“ е доста изолиран от всичко живо. Жестоко болеше вече и опряното в тухлите чело, и притиснатият от вратичката гръб, и изтръпналите и вдървени вече крака. Всичко нескончаемо болеше.

А какво пречи да имат и по-мъчително изобретение, сещах се да се запитам. Но все пак, оттук е логично да ме викат пак на следствие и това може би ми е последният шанс, преди да ме вкарат в това още по-мъчително място? Не трябва да позволя още да се наслаждават на моите мъки.

Като слизаме по стълбите, трябва да връхлетя на часовия, край когото минаваме, и... или да ме застрелят, или пък ако успея да му взема шмайзера (автомата), и по тях откос, и в главата си...

Точно при тези ми мисли се чуха стъпки и дрънкане на ключове. Заотключваха някаква килия далеч от мен, чух гласа на плачещия отпреди човек, който отново плачеше и нещо говореше. Но стъпките и ключовете се чуха и съвсем близо зад мен. Отвориха вратата и аз паднах по гръб назад и опитах да се изпъна в цял ръст, но се отметнах вкочанясан встрани. А щях да връхлитам на часовоя, помислих си аз и скръцнах зъби в безсилна злоба.

– Дигай се, бе! – сритаха ме двамата милиционери. – Дигай се, какво се глезиш такъв? Дигай се веднага, че ще ти строшим всичките ребра!

И те наистина ме ритаха в ребрата, но аз така се стегнах, че ритниците им не ме засегнаха кой знае колко. Изглежда и да не бяха много силни, защото, както се оказа, трябвало да ме „командироват“ оттук.

Хванаха ме под мишниците от двете страни и ме понесоха по коридора, като краката ми се влачеха. При отвесната стълба единият от милиционерите се качи и ме задърпа, а другият ме удряше, щипеше и повдигаше.

– Айде, до нощеска сте в Белград – пъшкайки викаше задният. – Тито е изпратил джип да ви вземе, нали там искате да бегате.

Нещо ми проблясна в главата. На ротните учения в с. Градец някои от приятелите ми предлагаха това, но аз отказах. Дори убедих и тях да не бягаме. Но откъде ще го знаят тези? Ако го знаят, трябва поне още 5-6 души да са арестували? Тази първа догадка за вида на обвинението ми така ме стресна, че аз почти почнах да стъпвам на краката си. Преклатушкахме се край постовия на входа и навън наистина стоеше запален джип със загасени фарове. Тъмно беше, но усещах като да е още вечер. Натикаха ме на задната седалка до някакво съвсем смахмузено човече, което бе обхванало с ръце лицето си и се друсаше от плач. Същият плач, дето чувах в ареста. Двама цивилни седнаха от двете ни страни, а отпред до шофьора се настани офицер, който държеше в ръце папка с книжа.

КЪМ НЕЗНАЙНА УЧАСТ

– Никакво мърдане, никакво гледане встрани и ни гък помежду си! – предупреди офицерът и джипът с подскок ни понесе нанякъде през града. След няколко минути излязохме от града и... изненада: седящият до мене се поизправи, престана да плаче. След малко ме дръпна за панталона отдолу и ме потупа по коляното. Чергилото на джипа бе така уплътнено, че не можах да го позная. Джипът бясно летеше, Мярна се някаква табелка за населено място и аз неволно мръднах с глава да я разчета.

– Казах ли да не гледаш бе, любопитна Гано? – изръмжа офицерът и в говора му ми се стори нещо познато.

– Спирай тук! – почти крясна той на шофьора. – Или, завий малко вдясно и спри! Сега всички да слязат! – тихо, но твърдо изрече офицерът, като слезе от джипа и насочи пистолета си към нас двамата. Цивилните заеха позиция зад нас и, не разбрах откъде ги взеха, насочиха към нас автомати.

– Вземи шансов инструмент и идвай насам! – процеди през зъби офицерът.

Подкараха ни край някаква вадичка, зад едни върбалаци. Пристъпвах ледено студен и някак без страх, без жал, без мисъл. Механично. Спряхме, помня, до вадичката (нещо като рекичка, долче) и шофьорът подаде на другия лопатка, а на мен кирка с къса дръжка, войнишки тип.

– Сега – дотук! – изрече тихо, злобно, през зъби офицерът. – Стигат ни една седмица вашите маймунджилъци. Или казвайте какви вражески действия сте вършили, или тук ви е краят!... Ясно ли е? – изкрещя в ухото ми, като опря пистолета си в слепоочието ми. Без да чака отговор, какъвто аз и не дадох, отскочи до другия и направи същото.

По шосето внезапно просветна сноп светлина от фаровете на камион, перна през нас и си отлетя[7]. Ах, тия шофьори, как никога не обръщат внимание какво може да стане нощем при спрял край пътя джип?

---

[7] След години ходих там и установих, че това място се намира между селата Симеоново и Ботево, Видинско, вдясно от шосето Видин-Лом, покрай Дунава.

– Ще говорите ли – изсъска някак съвсем змийски офицерът, – или почвайте да си копаете дупките, няма ние да ви ги копаме. Протокол за бягство и това е…

– Какво говорене, другарю началник? – изрече другият.

– По-добре да свършиме, та да се не мъчиме повече. – И се наведе да рине с лопатката. А аз мълчах, защото нов стрес ме погълна: познах по гласа моя колега по изпитание – Петър Захариев Иванов от София, от нашата втора рота…

– А ти, бе, дивак? Копай, щом мълчиш! Завинаги ще мълчиш…

Аз мълчах и стоях. Не от някакво героично упорство. Точно тогава ме слетя мисълта за майка ми. Как ще пищи, колко ще ме дири. Порой сълзи течеше по лицето ми, но нито хлипах, нито мислех какво да правя, нужно ми бе само да мисля за майка ми…

Копай, твойта мамица фашистка! – почти изкрещя офицерът и ме заудря с пистолета по главата.

Инстинктивно наведох глава и я обхванах с ръце, без да мръдна от мястото си.

Шефе, дай да тръгваме, че ни чакат, пък тия и майчиното мляко ще си кажат утре, обещавам ти – обади се един от цивилните, дето стоеше зад гърба ми с автомата.

– Тая ли дъбова глава ще каже? – изръмжа той и отново ме удари по главата, но защитен с ръцете, вече не бе така страшно.

Не чух нищо да каже, с глава ли е кимнал, как ли, но този зад мен ме подбутна с дулото и рече:

– Бързо към колата!

В същия порядък джипът ни понесе в предишната посока. В главата ми беше такава бъркотия, че не помня как стигнахме пред някаква сграда в някакъв град. Пред нея стоеше милиционер с автомат. Офицерът влезе през една врата, а ние продължихме към двора по стълбище, съвсем късо, надолу. Мен тикнаха в една широка стая, поне така я усещах, с цимент отдолу, а Пешо – някъде в друга. Тогава усетих, че нещо стяга лицето ми. Попипах – спечената кръв беше сплъстила и косата ми, макар че беше по войнишки къса.

В някакъв унес, полусън, полубуден, при кошмарни размисли завърши тази нощ. В прозореца откъм двора нахлуваше измъчената светлина на деня.

Целият ми ден премина в размисли и опити за раздвижване на краката. Разтривах ги, лежешком ги свивах и разпусках и до вечерта проходих. Ако с краката обхождах дълбока си килия от стена до стена, с мисълта си бях непрекъснато около плочените колиби на моята махала Заяковци в родния Войкин дол от землището на село Огоя, Софийско. Там в този дол, една от гънките на Западна Стара планина между връх Мургаш и Искърското дефиле, майка ми и баща ми, двамата ми братя и омъжените наблизо две сестри, сигурно сядаха и ставаха, спяха и се събуждаха с мисълта за мен. Мислех си, че не повече от седмица е минала от моето арестуване и те едва ли знаят за трагедията, която ги очаква. След първоначалния стрес и ужасните часове в „сандъка“, след насилието да копая гроба си, като че ли бях претръпнал за себе си. Сега главният ужас, който ме сподиряше, бе моментът, когато вкъщи разберат, че Петко е изчезнал... Когато, облегнат в един ъгъл, опитвах да заспя, непрекъснато потъвах в някакъв дълбок кладенец надолу с главата и сам чувах да викам: „Мамо-о, къде си, умирам!“...

В такъв унес усетих с цялото си тяло, че някой закри малката светлина, идваща от прозорчето, и се надигнах. Там беше приклекнал един човек, който подвикна:

– Ти откога си тук? Храна разрешено ли ти е?

– Ами, разрешено ми е, но никой не ми е давал – отговорих веднага.

– Цветане, я на тоя в номер едно, хвърли нещо! – разпореди някому той.

След малко на вратата се появи един висок, слабоват мъж с парче хляб в ръка.

– Я, а, войник. Ами да ти си носят от казармата, бе! – изрече учуден той и хвърли към мен хляба. Той тропна като камък на цимента, понеже беше твърд и мухлясал.

На разпит ме изкараха чак на третия ден. Зад бюрото на следователя се оказа същият подпоручик, който ме арестува и който ни караше да си копаем гробовете... Той дълго рови из някакви папки и преди да вдигне поглед към мен, започна:

– Значи ти си зрънцето, дето не си разбира интереса и пречи на следствието със своето... Я, каква пърлица имаш, бе – извика, като погледна. – Иван Костов... Иван да дойде! –

извика към вратата и един старшина милиционер влезе. – Измий му пърлицата (зурлата, муцуната по ломски) на тоя серсемин, че не мога да го гледам.

Бях забравил, че лицето ми бе спечено от кръв при ударите с пистолета преди три дни край върбалаците. Като се върнах от чешмата, подпоручикът продължи:

– Ти не разбираш ли, че срещу нас и нашата партия няма да има герои? Както Петър Захариев, така и другите твои апапи си изпяха всичко от игла до конец, а ти ще ми се правиш на вода ненапита, а? Говори, че мамицата ти ще разплача, ей сега! – крещеше следователят и чукаше с някакви ключове по бюрото.

– Ами дайте ги да кажат, аз не знам да съм вършил нещо лошо – започнах със заекване, защото долната ми челюст съвсем не ме слушаше.

– Млъкни! Няма да слушам повече твоите глупашки брътвежи... Костов, Иван Костов – извика подпоручикът и в стаята влезе слабоватият дългуч, дето ми подхвърли хляба.

– А, Цветане, веднага в девета! В девета, докато изгние. Докато сам поиска да говори...

КАРЦЕРЪТ

Цветан ме подбра надолу по стълбите и ме вкара в някаква баня.

– Абе, момче, каква ти е файдата да мълчиш и да не казваш, когато загубиш здравето си, когато излезнеш оттук сакат и негоден за нищо? – редеше той, като заключваше.

Отдолу мозайка, стените с фаянсови плочки, душ нямаше, но някъде високо към тавана от една затапена тръба съскаше тънка струйка вода и поръсваше като с прашец цялата два на три метра баня. На пода имаше около един сантиметър постоянен пласт вода...

Първоначално не си давах сметка за ужаса, който имаше да изпитам тук. Банята имаше едно високо поставено прозорче, което се оказа почти до краката на постовия милиционер при входа на неизвестната за мен сграда. Там идваха хора, преди всичко жени, и питаха за този или онзи арестант.

– Не знам! Нищо не знам! – отговаряше милиционерът.
– Има си началства, них питайте, ако ви приемат.
– Ама не ги знаеме, бре – вайкаха се някои. – Те нощеска мою го взеа и какво ще става не знам. Деца ревaт дома, а я о да чина?
– Кой какво е дробил, да си го яде! Яс немам право да го изкарам – обясняваше постът и замълчаваше.
Понякога се заварваха по няколко жени, здрависваха се като познати, оплакваха се или се хвалеха за нещо си.
– Боже, боже свао, ваш Моно бил лицумер – фъфлеше някаква, като че ли беззъба баба. – Па и форма му дали, ма?
Това обаче беше първия и донякъде втория ден от моето пребиваване в банята карцер. Все още стоях и се мъчех да се гуша в ъгъл, дето си внушавах, че водната струйка не ме засяга много. На третия ден вече усетих, че съм мокър до кости, краката ми се подгъваха, без да искам. Макар да не усещах глад, виеше ми се свят от слабост. В единия ъгъл имаше парче от тухла половинка, но твърдо изпечена. Седнах на една кълка върху нея, за да не седна във водата. След час-два поместих от другата страна, докато до другия ден така ме заболя мястото на бедрата, като че на рана сядам.
Но и нямах вече сили да стоя. Започнах да чукам по вратата. Никой не идваше, никой не се обаждаше. Знам, че милиционерът на входа ме чуваше, но си мълчеше. Седях вече долу във водата, опрял гръб в ъгъла. Бях в някакъв постоянен полусън и като че се възнасях някъде нагоре, нагоре... Освен честото уриниране, никаква друга нужда не усещах, само в полудрямката ми се привиждаше разчупен топъл хляб, средата му изпъкнала така и парата погалва ноздрите ми. Посягах да го взема и като усетех ръката си във въздуха, се стрясках. Не съм ли вече откачен, побъркан, си задавах почти гласно въпроси и се надигах да чукам. Опитвах да махам с ръце и крака, да дишам по-дълбоко, но ръцете ми не се подчиняваха. Разголих бедрата си и видях, че от киснeнето във водата там е така бяло и подпухнало, сякаш са варени. Късах цели парчета и не чувствах болка. Поради прозорчето, дните тук мисля, че отчитах, беше вече седми ден, когато започнах да викам на самия милиционер на входа:

– Ало-о, другарю милиционер, тука ме забравиха. Кой ще отговаря, аз загинах от глад и вода тука...

Той дълго си мълча, но на осмия ден, когато гласът ми беше вече и плач, преминаващ в рев на умиращ, се обади:

– Какво искаш, бе? Аз само външни посрещам, вътре се не бъркам. Има си началства, кой те е турил там, него го търси.

– Ама нема никой, забравили са ме-е-е – ревях аз и вече нему давах мира.

В такъв момент чух, че някой влизаше, и аз извиках още по-силно. Той надникна от прозорчето и си отмина. След малко някой отвори вратата и известният ми вече Цветан се показа на нея.

– Какво искаш, бе, момче? – рече той и допълни – Подпоручикът е в София и ние нямаме право да те отваряме.

Зад него се подаде старшината Иван Костов и също допълни:

– Отиде да доведе Хитлер, да правите очна ставка...

– Ония от Сливата чакат Хитлер, на тоя ще дирим Никола Петков. При него ще го пратим изглежда... – поправи го Цветан и ми хвърли един комат хляб. Аз инстинктивно скочих да го хвана като кученце, но се строполих във водата... Грабнал хляба с двете ръце, го натисках към устата си. Не бе много твърд, но се оказа, че зъбите ми не могат да дъвчат, болят и се клатят. От устата ми потече кръв. Изглежда от осемдневния глад бърните и устната кухина така са се изнежили, че допирът до хляба ги разкървавява.

– Глей, глей как се бори със хлебо! – каза старшината.

– Дай да бегаме, че не мога да гледам повече – отвърна Цветан и затвориха вратата.

Аз размачквах хляба във водата и с два пръста го натиквах в уста. Парчето беше около една трета от цял хляб (300 г), но като го изгълтах, стомахът ми така закъкра, такава непонятна тежест почувствах отвътре, че ми се повдигаше. Без да мисля, гребях с шепи вода и гълтах... Като че потуших някакъв бунт в червата си и след час нещо ме позатопли отвътре.

Спрях да викам. Изкарах още една кошмарна нощ във водата и на деветия ден към обяд старшина Костов и Цветан отново дойдоха.

Хайде на следствие, па дано ти сменят квартирата – рече някак съучастнически Цветан.

Опитах да стана, но краката ми се подгънаха. Опрях ръце о плочките на стената, но отново се свлякох.

Я не се прави на ударен с мокър парцал – рече Костов и се спусна да ме вдига.

– Айде, мокър от дъжд се не бои – допълни Цветан и на свой ред се зае с мен.

Почти на ръце ме изнесоха на първия етаж, оставиха ме в коридора и единият отиде към стаята на следователя. Млада жена, почти момиче, излезе с папки в ръка от някаква стая и като ме видя, изписка:

– Ох, Боже-е, ще умра тука от тия гледки! Враг ли е, идиот ли е, да го убият по нема да ми е жал, отколкото да го мъчат така! – и се върна отново в стаята си. А край мен вече се образува локвичка вода.

Внесоха ме двамата при подпоручика и ме тръснаха пред бюрото му.

– Я стани, бе! – извика той. – Какво караш да те носят като турски бей. Когато си вършил подмолните вражески дейности, не знаеше ли, че и такъв господ има за такива, а?

В това време в стаята влезе един човек и макар аз още да не го виждах зад себе си, подпоручикът застана мирно и чукна токовете си.

– Цветков, какво става? Този от „петорките“ ли е? Защо лежи така?

– От тях е, другарю Каменов, ама се прави на госпожица сега, мисли, че сме го докарали да го глезим – отговори подпоручикът и се спусна да ме вдига. Влезлият се опита да му помага, но аз не можех да стъпя на краката си, пък и както схващах положението, не трябваше сега да ставам, за нищо на света.

– Да сте имали ревматизъм някога? – запита Каменов.

– Никога – отговорих аз. – Но девет дена бях във вода и без храна.

– Е, тука не е най-престижният хотел, но... Цветков, защо не потърсиш доктор Генов. Сутринта беше тук за... намекна Каменов и си излезе.

Дойде докторът[8] и вместо мен запита следователя какво ми е, защо не мога да ставам.

Нищо му няма на тоя простак – обясни подпоручикът, – но симулира, та ми пречи на работата.

А, а, бързо ги дигам аз такива, Динко. Такава инжекция у подготвя, че и умрял бивол на крак ще вдигне. От нея не стане, въобще няма да стане – закани се докторът и отвори куфарчето си.

Аз се проснах по очи на пода и захапах със зъби част от ръкава на куртката си, та ако много боли, както предположих да не строша зъбите си. Като разголи дясното ми бедро докторът възкликна: „Я, каква сварена кожа!“ и заби спринцовката. Усетих как опря в кокала и повече нищо не помня. Стисках зъби, само едно „ъ-ъ-ъ-ъ-ъх“ се изтръгна от мене и не мръднах... Отворих очи едва когато Костов и Цветан ме вдигаха от пода и мярнах сложената на бюрото спринцовка, извита като въпросителна, върху окървавено парче хартия...

СРЕД СМЪРТНИТЕ

Изнесоха ме и ме положиха на пода на някаква таванска стаичка на най-горния етаж на зловещата сграда. Подът беше от дъски, сух, имаше малко прозорче капандура, отворено изпод керемидите на покрива. След малко ми донесоха едно войнишко канче с картофена яхния, без лъжица. Ядох лежешком, гребейки с пръсти. На Втория и третия ден усещах, че мога да ставам, но не ставах, да не ме заварят и да ме подложат на друга инквизиция. На четвъртия ден вече се надигах и започнах да оглеждам обстановката. Прозорчето не беше така високо и видях ширналите се покриви на немалък град. На бяло боядисаната врата нещо писано с молив:

„Интелигенцията е каймакът на обществото. Но и прашните облаци на събитията отлагат своите частици именно върху него.“

---

[8] Лекарят е д-р Генов, от гр. Лом, съучастник в ужасите на Държавна сигурност в града.

„Сега страната ни, народът ни се гъне под напора на непознати до днес партийни реформи и мероприятия. Едни ги одобряват, други са готови да избягат в чужбина, трети биха ги отрекли... Но як е Вълко (Червенков – б. м.) и има дълъг прът...“

„Социализмът е световна политическа религия както християнството. Но сигурно и той ще роди своите католици, протестанти и православни, защото колкото човеци по света, толкова вкусове предпочитания и лични интереси.“

„В някои страни правото е сила, в други – силата е право. При нашия социализъм с народна демокрация би трябвало и силата, ц правото да бъдат ръка За ръка, но... аз съм Тома неверний...“

Ефрем Митев — юрист,
член на ЦК на БРП (к) от ЦК на БСДП

Някои от тези афоризми разбирах, други – не дотолкова, но изпитах за пръв път гордост, че ето и аз съм в стъпките на умни хора, които са затваряни тук. Цял ден употребих за запаметяването на тези изречения, те бяха повече, но тези са се опазили в паметта ми. Те ме увериха, че не всичко в страната е запяло партийните песни, че ето, от самия ЦК на партията има хора против тоя режим. Припомних си и процеса на Трайчо Костов, секретар на ЦК на партията, пък убит от нея.

До този ден отричах комунистите[9], като че ли от инат, защото те са комунисти, а ние земеделци. Но земеделските ми убеждения бяха дошли по родова линия, от баща ми и дядо ми, и поради лошото положение на селяните. Но какво точно искам, различно от това, което правят комунистите, никак не бях наясно. Сега вече започвах да разсъждавам; комунистите взимат от богатите, взимат им фабриките, парите при обмяната, но защо не ги раздават на бедните? Всичко взима държавата, а кой е държавата? Властниците комунисти, да! Ако до вчера сме гледали от ръцете на

[9] Названието „комунист“ и „комунистическа партия“ употребявам по неволя, защото то с наложено в практиката като етикет на хора, демагогски прикриващи се зад тази красива, но утопична идея. Трябва ли да отричаме християнството, заради инквизицията, извършвана някога в негово име?

чорбаджиите и те поединично ни ограбваха, то сега чорбаджия е държавата, властта, която има войска, милиция, затвори... Значи попадаме под диктовката на нов, много по-силен чорбаджия. Ето, по полските села, за разлика от моя Балкан, правят вече насилствени текезесета, събират земята общо. Но кой им става управник, председател, бригадир? Само от комунистите. Това са като съветските колхози, за които бях прочел вече някъде:

– Что такое колхоз?

– Дватцать работают, тридцать пишут и один живет как барин!...

Зает с тези разсъждения, в душата ми се проясняваше и аз се усещах като съзнателна частица от нещо голямо – всенародното отричане на тия, от които изтърпях толкова ужаси. И като за потвърждение на правотата си отново, и отново си препрочитах: Ефрем Митев – юрист, член на... А поглеждайки през прозорчето, открих на една дъска и друга записка.

И зад тази дъсчица мушнато около 5-сантиметрово моливче. Грабнах го като някаква извънредна ценност и неволно се огледах дали не ме вижда някой. В този миг изщрака ключалка, отвори се врата и нечии стъпки спряха и заотключваха и моята врата. Познатите ми вече ключари на арестите – старшина Костов, цивилният Цветан, и подир тях и самият подпоручик. Не сварих нито да легна, нито да седна. Завариха ме прав сред стаичката (пък и не бях обмислил какво да правя).

– Как... какво, как си, бе, тъпанар? – засрича злобно подпоручикът. – Я го вижте какво шопско биче е, а ще ме излага пред началствата, ще ми се прави на мъченик, на удавник, на рахитичен, на ревматичен... Дайте го долу да му кажа, че ние не говорим наизуст, че ми е прозрачен като измит джам...

Изкараха ме и установих, че от мойта малка таванска стаичка се минава през една по-широка стая, също с дъсчен под и по-широк прозорец, видя ми се дори маса и два стола.

– Сега, виж какво, бе тапир – започна следователят. – Ако имаш капка акъл в тая дъбова чутура, трябва да разбереш: знаем всичко за гадостите ти, твоята „ботевска петорка“ така пропя, че ум ще ти зайде. Но пак ти даваме шанс, макар че не заслужаваш...

Сега всичко от теб си зависи: ако и ти си кажеш всичките жалки напъни да рушиш и събаряш народната власт, ще проличи, че имаш капка от съзнание, от покаяние за вината си и това ще смекчи и наказанието ти. Месец-два след набора и толкоз. Народната власт може и да прощава, но вие, вие, гадовете, не знаете, ако ви паднем... Ама има да почакате. Самите империалисти, господарите ви, вече клатят шапки на другаря Сталин, международната работническа класа и трудово селячество устремяват поглед към социализма и комунизма, та някакъв си тъп гад, Петко от Огоя ще слага прът в колелото на историята... Жалки отрепки отровени от буржоазно-капиталистическото минало.

Цялата тази тирада подпоручикът произнесе прав пред бюрото си и като завърши, седна и рече:

– Говори сега, ако ще се разбираме, пък ако не, да започваме отново с онова, което знаеш, и най-вече с това, което не си очаквал...

При тия му думи аз тръпнех от страх, прекарвайки през ума си деветдневния ужас във водата и смътно предположение какво ли още могат да измислят (изкарването на разстрел, макар да бях примрял от страх тогава, още на другия ден бях оценил като първо сплашване).

– Но, другарю подпоручик, аз наистина се разкайвам, ако съм извършил нещо лошо на партията, на държавата – започнах аз, – но не мога да си спомня какво точно, не мога да го формулирам и не знам как го искате? Може да съм критикувал нещо, може да съм се присмивал на нещо, но мисля, че е било в рамките на позволеното, даже желателното по призивите за критика и самокритика... Дайте да видим в какво точно ме обвинявате, какво са казали другите, очна ставка да направим...

– А бе, ти отново започна да се правиш на смахнат, че и мене ме правиш на смахнат. Упорството ти е толкова жалко и излишно, че ще стана да ти счупя главата. Няма сега за твой кеф да докарвам от Враца някои да те учат как се говори пред следствие. Показанията на другите са достатъчни, за да те дадем под съд, но аз ти соча пътя на спасението като на млад човек, който ако сам разкрие престъпленията си, значи се е покаял.

– А той – не знаял бил как... Я седни тук – отсече следователят и ми посочи края на бюрото си. Предложи ми няколко карирани листа и писалка и застана над мен:

– Хайде сега да ти помогна, щом си толкова тъп. Мислех за седмица да приключа с Вашите глупости, а само ти ми пречиш. Пиши сега:

„Именувам се тъй и тъй, роден еди-кога си, еди-къде си, неженен, неосъждан, средно образование, военнослужещ от поделение... понастоящем задържан под стража от органите на Държавна сигурност, заявявам следното: настроен вражески срещу народната власт и нейните мероприятия, поради принадлежността си към реакционно-фашистката идеология на николапетковистите, аз не изоставих това си настроение и при влизането си в народната казарма. Като млад войник от граничарското поделение „Тополница“ в гр. Видин аз се свързах с редица мои приятели, които разбрах, че имат отрицателно отношение към властта и народните командири. С редица от тях често се събирахме през свободното време в най-горната част на Бабини Видини кули. Под формата, че си пеeме и разказваме вицове, ние се наговаряхме, че комунистите обират с така наричаните „наряди“ нашите села, вземат насила земята и добитъка на хората и ги обричат на гладна смърт. Аз им заявих, че сега, когато и оръжие имаме на ръка, ние, като селски синове, не трябва да търпим това, а да се борим за спасението си от тази комунистическа напаст. На въпрос от Петър Захариев какво можем да правим и няма ли опасност да ни хванат, аз заявих, че западните свободни държави и Америка се готвят за война със Съветския съюз и това сигурно ще се случи, докато сме в казармата. Затова трябва да се организираме и тук, и всякъде, където ни командироват, като привлечем и други с нас. А за да не ни хванат, от което всички се страхуваха, аз заявих, че съм чел за разни конспиративни системи и най ми е харесала системата на тройките и петорките, които е правил някой Марат във Франция...“

Дотук аз пишех по инерция, повлиян от единствените по-човешки думи, които подпоручикът ми каза: че от мен си зависело да бъдем наказани само по някой месец подир набора си. Но когато чух, че знае и за „петорките“ и „тройките“ – изстинах. Та за това нещо в казармата кой знае колко ще ме осъдят? Може и на смърт?

Вдигнах се прав и заявих: „Това не е вярно, другарю подпоручик, не съм казвал и не знам такова нещо!“

– Ама ти от човещина не разбираш, бе, тъпигъоз? – изкрещя той и ме удари по главата със снопче ключове, които не знам защо, постоянно държеше. – Я гледай тук какво сте писали с твоя съдружник Петър Захариев. – каза той, извади от папката на бюрото някакви листчета и зачете – „Празна раница не пази граница“, „Обрана държава не се защитава“, „Да спре терорът на старите над нас – граничарите“, „Мир, хляб, свобода, народовластие“ – четеше той неизвестни за мен листчета-позиви – и ето: от ботевските петорки при поделение „Тополница“.

– Това си можал да напишеш или съчиниш само ти, мръсна гадино, защото Петър не пише стихове, няма данни да е писал, а твойто тефтерче е пълно със стихоплетеници от тоя род – крещеше вече подпоручикът и показа и моето тефтерче, взето от джоба ми при арестуването.

– Не си се стреснал и пред името на другаря Сталин, пачавра такава, ето ти гадостите:

НА СТАЛИНОСКАНДИРАЩИТЕ
(епиграма)

„Викайте днеска „Осанна“
творителу страшното иго,
в гласа ви се чува закана
и сигурно следва „Разпни го“...

Ето и по-надолу:

НА АГИТПРОПЧИЦИТЬ НА БКП

„Тръгнал народа след Христос,
че босите е поучавал бос,
а кой ще тръгне с Бекапето,
когато всичко му е взето?...“

– А кажи нещо сега, де? Това са факти, писмени факти, че ти съчиняваш тия гадни куплети – тържествуваше следователят и ме удряше вече твърде силно с ключовете по главата.

Отново потече кръв, макар и да подлагах ръцете си върху темето. В този момент звънна телефонът, вдигайки слушалката, подпоручикът застана мирно и тракна токовете си: Запвейте, тъй верно, малко зает, да..., но веднага ли? Тъй верно. Слушам! – тракна отново токове той и скочи към вратата.

– Костов, къде си Костов? А, а, Цветане, махни тоя гад от тука, че излизам. Махни го веднага...

С БЛАГОРОДНИЯ МАРОДЕР

– Какво става с тебе, бе, момче? – рече ми влезлият Цветан. – Олабва ли се или се затега твойта работа? Къде каза подпоручикът Цветков да те карам?

– Ами и горе, на същото място – позволих си да избирам аз.

Когато се качихме в моя тавански арест, оказа се, че в стаята, през която се минава за моя гълъбарник, има двама нови арестанти: един едър, червендалест полуселянин-полугражданин с доста прошарена коса, и един дребен, някак си смахнат човек със синьо-кафеникави торбички под очите. Едър, червен пиянски нос имаше и едрият човек, но торбичките му бяха по-малки.

– Откъде си, бе, войниче-юначе? – усмихна се едрият човек и подаде ръка. – Аз съм Петър Богданов Йонин, с нелегалния антинароден псевдоним Пебийон, от Вълчедръма – изговори полушеговито човекът и продължи веселяшки да друса ръката ми с неговата едра и мечешка, но мека десница. – Цецо, тука го остави тоя мъжкар да му кажа аз как служех някога.

Той е прострелял, вярвам, някоя движеща се по улиците женка-мишенка, но е невинен, казвам ти, кучка без да въртне опашка, песовете не тръгват по нея...

– А, а, моля ти се, бай Петре, знаеш ли колко е серт неговият следовател? Ще ме обеси надоле с главата, ако разбере, е съм го оставил при вас. – оправдаваше се Цветан, но Пебийон му подаде стол и го притегли да седне, подчертавайки, че са стари познати и дори съвсем приятели. Цветан седна, но малко като на тръни и заяви:

– Абе, сега той замина за Враца и най-рано утре ще дойде ама може да му каже някой после, пък ти знаеш какъв си е Динко, какъв е дръпнат. Най-малко службата и партийното членство ще ми отиде...

– Кой Динко, бе, аз знам ли го? – попита бай Петър.

– Знаеш го, Динко от Сливовик, идвал е по Вълчедръм, но сега е подпоручик Господин Тодоров Цветков и е по военнополитическите дела към сигурността – обясни Цветан

– А, а, ти политически ли си? – попита ме бай Петър.

– Как не си разгащил некое моме в храсталаците, а с политика си се заел. Тая политика и мене ме докара дотука... Ти сигурно си земеделче, земсистче некакво, щото и ние доста такива от Вълчедръма отпратихме насам-натам. Па като бидохте, че обесиха Кольо зеления, па откажете се и юрнете по женското стадо, какви дзвиски само има, ох, леле-е...

– А ти, като обесиха Трайчо Костов, защо се не отказа от партията? – внезапно се обади жълто-синьото човече и се закашля издълбоко.

– Мухлин, не се притуряй къде двама си ги мерят. Нашата партия не е като земеделците, они, тия жени, са миролюбиви[10].

Нашата партия е революционна, 50 години се борила за власт и най-малко 50 ще я държи. Къде ме дириш, ако се откажа? Ама и я си имам у Вълчедръма един Костов – обърна се бай Петър към Цветан – ти го знаеш, кога дава показания тука, ама ме надлъга в Околийския комитет тая жена, и те , докараха па мене, ама ще видим, Каменов е мой човек, началнико тука...

– Море, остави това, бай Петре, ама какво да правя с войника? Ако го затворя в предишната стаичка, ще ме пояде Динко, но да го сложа в друга, запълнено е долу, пък и тук си беше от някой ден – умуваше гласно Цветан.

– А, бе, дай го при нас, да го превъзпитам за три дни – ухили се бай Петър. – От политика ще го удари на коцкарлък, щом излезне оттука, тая жена, ем като в немската мобилизация – от 17 до 77-годишни...

---

[10] „Тая жена“(„тия жени“) – специфичен израз, употребяван във Врачанско и Ломско.

– О, о, това не може, но ще го затворя в неговата си стаичка, пък те моля да кажете, че след това са ви докарали вас и никой не е видял има ли там човек.

Тези десетина минути сред веселяшките излияния на бай Петър ме пооБодриха, но от последните обвинения се усещах потиснат, сякаш камък беше турен на сърцето ми. Сигурен бях, че щом дойде следователят, няма да ме държи тук, а някакво ново изпитание ме чака. Но доброто засега бе това, че бай Петър не ме оставяше да живея с мъчителните мисли за дома. Макар през ключалката на вратата, която ни делеше, той неуморимо разказваше... Разбрах най-сетне, че се намирам в сградата на Държавна сигурност в град Лом, която е отнета от някоя си заможна фамилия Войникови, някои от които са избягали зад граница.

Оказа се, че бай Петър Йонин (Пебийон) е бил тишлер (дърводелец по ломски) преди девети септември, а на самия девети събрал двама-трима селски безделници и пияници и се обявил за комендант ли, кмет ли, а тях назначил за милиционери и установил „народна власт“ в това най-голямо село в България – Вълчедръм. И започнал „експроприация“ на богатствата на заможните сред своите съселяни. Вдигат неговите кърсердари някой посред нощ и го карат пред всесилния си началник Пебийон.

– Знаеш ли – започвал бай Петър, – какви доноси има срещу теб в Околийския комитет? Още за 23-а година, че си предавал комунисти?

– Как така, бе, Петре – оправдава се докараният, – я у Златию беше цел живот. И дънъем, и ночем се тамо, къде съм знаял, та да съм ги предавал, тия жени?

– Знам, знам, ама ти тая ми не пей, щото има заповед до утре да ти откарам в Лом и както разбрах от други села, кой са откарали, не се е върнал.. Ама я за тебе гарантирах, па ти сега, ако ме изложиш и за мене зле, ама за тебе по-зле. Наште едно си знаят – кръ-ъ-ъц и нощ те донело, нощ те отнесло... Гарантирах, че си богат, но съзнателен сега вече гражданин и ще подпомогнеш партията за доказателство с някоя пара. Като от тебе обещах 200 хиляди лева, какво ще кажеш?

Пусти бай Петър, жаден за събеседник, точно така ми ги разказваше тези свои подвизи през вратата, понеже това вече се знаело в селото, писал и обяснения пред партията и

му простили, след като внесъл част от парите там, но после неговият партиен съперник Костов, в желанието си да го премахне от пътя си към партийно издигане, използвал случая с гоненията срещу трайчокостовистите и уредил да го дадат под съд за тези „нарушения на партийната дисциплина, които подронват престижа на народната власт“.

Изтърсквали джобовете си още същата нощ набедените, а на когото не му достигали, търчал и събирал от близки и роднини, душа да спасява. Яли, пили и гърмяли в тавана на кръчмата неговите гавази, а той замислял със събраните милиони да направи „нещо за световна полза“...

– Ама я, с мойта приказливост, не те попитах кой си, от къде си и за какво те фанаа тия жени, та да вида дали има файда да ти казвам мойта тайна – сепна се по едно време Пебийон.

Поописах му оттук-оттам само това, което ми цитира вече следователят, като му цитирах и епиграмата за Сталин, понеже го разбрах, че е трайчокостовец.

– О, хоо, о, ти щом пишеш и си смеял и Сталин да подиграеш, и дупе да ти е яко, ама и млад си, па и щом си от Балкана, може и велик да те изкарат някога. Ама изтърпиш, какво изтърпиш, па влезни в партията. Щом комунизмът иде от Русия, народо ще го приеме, макар и със зор. Тая власт всичко ще земе, от мен да го знаеш, оти така лесно се управлява. Всеки ще чака на гише, колко му дадат – толкова. Като нема ниви и ливади, от какво ще живее? Ще се свива и ще слуша. Па тебе ще викат „враг“ и „гад“ донекога, па като си умен, че та приемат, они имат обкръжени от англо-американците и ще им требват умните. Доста от них, от учените изпотрепахме, та младите ще требват. Кой знае чужди езици сега? Синовете на богаташите. И ще ги приемат, оти они, тия жени, нема като тебе да пишат против Сталин, а ще рипнат да го фалат повече от нас, да знаеш. Меко дупе нема да ти доде тука на цименто, при тебе. Не знам кой маршал в Съветския съюз е бил като млад пет години в затвора като контрареволюционер, а после станал и маршал – редеше неуморно през нощта бай Петър.

– Аз не знам ще се остава ли живо оттук, бай Петре, та камо ли да правя сметки за някога си – отговарях аз.

– А, а, баш за тия работи, дека ми ги казваш, нема да те обесат! ама се варди нещо с оръжие да те не замесат, че ако сте група и организация, кой е начело, могат и да го опаткат, за назидание. Ама щом си от сиромашко колено и немате властници от фашистко в рода, не бой се, ще мине и замине всичко. А сега да ти кажа и мойта тайна, мечта, един вид, да я знаеш, ти си балкански лъв и ще я запомниш, па може и да се заемеш с тая работа некога и ще разказваш за един щур тишлер, че от него си я наследил. Они мене нема да ме осъдат много, съдо ще е партиен за мене, ама знаеш ли, кръцне нещо моторчето тука под ризата и – край, всичко свършва...

– Но човекът, който е при тебе, ни слуша – пошепнах през ключалката.

– А, тоя ли, не бой се, Балкански (той така започна да ме нарича), това е моят подчинен от онова време Мухлин. И по име, и иначе си е мухльо, ама що му знае нему лулицата...

Ако повърне що е изяло и изпило това добиче, нов Дунав ше потече. Ама сега му е пресъхнал пискунят от две години вече. Взеа му пушката, взеа му ракията, значи...

– Па на тебе оставия ли ти я, та само мене са я зели? – обади се той някъде отзад.

– Та виж, Балкански – започна откровението си бай Петър. – Тая работа си е тайна за мене тука в България, или по-право тука из Ломско, а иначе она е стара като комунизма и социализма. Ако се погледне още Христос е бил като комунист, ама тоя народ вкарва ли се в правия път без тояга? Разпнали го. Ама сега, комунизмът дойде, значи и това, моето, ще стане, само средства требе. Ти седнеш тайно некъде и като имаш лист и молив, съчиняваш си какво оречеш, а за мойто требе и инсталация, средства. Затова събрах мухлинци и джурджинци, за да се сдобия с пари. Мойто е намерение за едно откритие, което ако се осъществи, цел свет ще ахне. Живото ще стане лек и евтин за всеки ще има що да яде и пие, щото всичко ще са добива лесно, без харчлък за гориво. А знаеш, че за горивото, за петрола са всичките битки по свето. И понеже е у арабите там, помни ми думата, никога нема да угасне войната. Америка и Англия ги подбутват да се бият, за да ги командват, па Русия си има петрол, ама и она, таа жена, ще бръкне натам.

– Какво ще е това чудо – запитах повече от учтивост аз защото вече ми дотягаше безкрайната тирада на бай Петър и задрямвах. Бях легнал на пода и подпрял глава на цепката на вратата.

– Балкански, ти чул ли си за „перпетомобил“?

– Ами срещал съм в речниците, струва ми се, такова нещо, но какво значи, не знам, забравил съм.

– Това е епохална мечта на всеки технически грамотен човек, да знаеш, самодвижеша се машина, без мотор, без гориво. Движи се поради особената си направа и земното притегляне. Аз, откак разбрах за нея, триста модели съм правил, чудо книги по тия неща съм прочел. По разсъждение – става, на практика – не става... И разни учени инженери питах и правих толкова пъти, ама накрая разбрах: въздушното триене надделява на земното привличане, затова пойде, пойде, па запре. Ама ако се направи огромно колело, може би 20, 30, 50 метра в диаметър, отпускащите се и прибиращи се тежести така ще го завъртят, че има да върти, докато свет светува... И тогава бай ти Петър Богданов Йонин ще стане наш, български и най-вече комунистически Исак Нютон, Архимед и т. н. Имам намерение да бъде на първо време от дърво, но знаеш ли колко кубика трябват? А ако не стане, от метал ще стане, щото инерцията му ще е по-голяма, пък и съчмени лагери и т. н., и въздушното триене, което го умъртвява, няма да важи вече...

– След тези най-общи неща бай Петър започна да обяснява, колело, поставено на неподвижна ос, ще има по своята периферия десетки закачени на дълги ръчки тежести, от една страна с подпорки, та като се отсебят от едната страна, да завъртат колелото, защото на противоположната му страна се прибират и тежестта им става с доста по-малка стойност. Следователно, като закачиш последната тежест, то почва нескончаемо да се върти и оттам вече, чрез трансмисии или зъбчати колела ще движи мелници, електрически турбини и каквото трябва, без да и е нужно да заробваш арабите, без хилядите петролни сондажи и скъпи рафинерии, а електричеството ще стане безплатно...

Нещо такова запомних, защото самото „перпетумобиле“ ме заинтригува, но при обясненията за евентуалната световноисторическа полза съм заспал. И това бе първата

ми нощ като следствен без кошмари, с истински оздравителен сън. На другия ден подпоручикът не дойде, а на бай Петър някои от близките донесоха храна и той успяваше под малката цепка под вратата да ми подвре от корицата на бял хляб, още мек, та и добре се нахраних. А когато трябваше вече да ме изкарат на следствие, Цветан изпреварил бдително Иван Костов (разбрах, че се пази от него по-малко) и ме отведе при подпоручика. Но – дотук свърши моето двудневно „благоденствие“ на любопитен разговор и чувството, че не съм сам, на сухи дъски и т. н.

– Продължавай да пишеш, че никакво време за твоите глупашки запъвания няма! – отсече следователят и ми подаде листата отпред. Показа ми моята учебна тетрадка, в която личаха откъснати листа. Скъсаните им крайчета съвпадаха с тези на листчетата-позиви, които било доказано, че ги е писал Петър Захариев. Признах, че ми е искал листа за писмо и не ми е известно, че ще пише позиви (и така го написах). Но когато поиска да пиша, че при учебните стрелби сме се наговорили да скриваме по някой патрон и сме били заделили три автомата „Судаев“ под натрупаните платнища в караулното помещение, с цел да ги грабнем в „решителния час“ и да избием командирите си, аз решително отказах, припомняйки си и думите на бай Петър за смъртна присъда.

– Кой казва това, вие искате да ме убият, за да изглежда, че големи врагове сте открили, да ви наградят – злостно и плачешком изрекох аз. – Искам да говоря с началника на вашата служба за това...

– Млък, че ти избивам зъбите – извика подпоручикът и така ме удари с юмрук по бузата, че се завъртях в кръг.

– Цялата оформила се вече ваша „петорка“ го казва само ти, гьон сурат такъв, мислиш, че началникът ще те спаси. Той трепере за врагове като тебе – рече някак си оправдателно за себе си подпоручикът и отиде на бюрото си, като заразлиства в папките.

– А ще кажеш ли на началника, мръснико долен, какъв ти е например редник Иван Владимиров Богданов от с. Ботунец, Софийско, Михаил Цветков Ковачев от с. Чавдар, Пирдопско, Борислав Колев Стоянов от с. Буковец, Софийско, които заедно с Петър Захариев Иванов от с. Гайтанци, Ломско (живущ в София, а сега тук) и начело с

теб броят ли „петорка“? Ще му кажеш ли това, а? Мислиш, че ние трева пасем, че не знаем системата на „петорките“ и „тройките“? – редеше почти разпенен от гняв следователят.

При изреждането на тези имена на мен буквално ми се зави цвят. Но тук нямах време за размисъл, защото изтъканият от злоба и жажда за по-горен чин подпоручик, вбесен от искането ми за среща с началника, отново връхлетя на мен. Опря юмрук под брадичката ми и съвсем истерично изръмжа:

– И началникът знае, че по същата тази система на „тройки“ и „петорки“ ти не трябва да излезеш от тука жив, без да кажеш следващите от престъпната ви система. И в селото ви, и в София, или в самия Видин. За какво те е посетил в казармата например някой си (и той отиде да прочете на бюрото), някой си Иван Николов Пенев от София[11]? Та той е просто заеквал от смущение, когато го запитали какъв ти е. Уж роднина, пък заекнал като заловен на местопрестъплението, когато го разпитвали. А твоите съидейници от Своге, от Земса ви, дето са ти обещавали, че Гемето скоро ще доведе американците? Ако поне малко мислиш за себе си, това ти са темите за размисъл в кабинета, дето ще те отпратя сега. На никакви началници не се надявай.

След това повика ключарите и заповяда да ми сложат белезници, но те казаха, че няма.

– С каквото намерите, но ръцете отзад и в пета! – отсече той.

Вързаха ми ръцете с някаква тел и ме поведоха по стълбите надолу.

– Излишно е това, дето правиш, бе, войника, – шушнеше ми Костов, като ме подмушваше да ходя по-бързо. – Тука всеки си е казал каквото требва. Щом си пикал срещу ветъро, не мож да криеш, че си мокър...

– А, ако нема какво да казвам? – механично възразих аз.

– Айде сега. Не са те докарали от църквата или читалището, щом те дръндаросват така, ту девета, ту пета.

[11] Един братовчед от София, който наистина си заекваше.

КАТО ЖИВА СТРЪВ

Пета килия се оказа в мазето: една триъгълна кьошка, дето свършват последните стъпала на стълбите, задънена с вратичка. Малко се наведеш, за да влезеш, но веднага се скосява над главата ти и не можеш да стоиш, а трябва или да клекнеш, или да седнеш. Но с извъртяни и вързани назад ръце за час се уморяваш и от едното, и от другото. Скоро се принудих да легна. Отдолу бе земя, влажна, но не мокра. Вързаните ръце обаче и на лежането пречат, не можеш по очи, защото няма с какво да подпреш гърдите си. Скоро се проснах по гръб и се опитах да систематизирам последните, разкривани капка по капка обвинения. В казармата въпреки намеците за разни „петорки“, нищо не бях направил, освен приятелски разговори с няколко войници, оказали се противници на властта, а някои и мои съидейници. Има говорено, но нищо няма свършено, освен листчетата позиви, писани от Пешо. Но защо ме слагат ръководител на такава „петорка“, коятото съществува само в две-три листчета? Сигурно за дейността ми навън, за която намекна подпоручикът. И се уплаших до разтреперване, макар и сам.

Започнах да прекарвам през паметта си събранията на земеделците опозиционери в родното ми село Огоя, тайнственото изчезване на Бано Василов и още по-тайнственото му появяване лично при мен, уреждането от него на среща с някакъв Илия Черноземски, от някакво Общобългарско ръководство за борба с комунистите.

А когато се сетих за паролата, чрез която да се разпознаем в някаква тъмна приземна стая, още повече се изплаших: та тя беше „Град Лом, връх Ком...“. А щом сега, по неясни за мен причини, съм именно в град Лом, дали това не е било игра на конспирация от самата Държавна сигурност? А аз, по искане на този Черноземски назовах не само бройки от наши привърженици от родното ми село, но и от Своге и София десетина имена за уверение, че не лъжа – Димитър А. Шишков, Георги Кръстанов, Стоил Гьошев, Димитър Пешин, Митко и Григор Николови, Славчо Богданов, Кола Еврейски – всички от Огоя, Григор Тодоров Григоров от Брезов дол, Илия Райнов от Ябланица, Васил Никодимов Мечков от Кремиковци, Илия Георгиев от Бов, Асен Мирчев Гатев от Осеновлак и други...

Божичко, ако всичките тези хора бъдат заловени, арестувани, съдени, какво става с мен? Аз ще си отида със смъртна присъда, но ще оставя на рода си спомена за предателството... Като никой до днес в целия ни род? Извъртях се настрани, защото орбитите около очите ми вече се пълнеха със сълзи. Неудържимо се друсах и хлипах, главата ми бучеше от трескави размисли, докато ми хрумна: ами пея да се самоубия? Но как? Това ми решение като че ли закри другите размисли и ги замени с изнамирането на начин за самоубийство. Да побегна, когато ме изкарват? Та как ще бягам, като те не ме изкарват, а ме изнасят, без капка сила както във Видин, така и тук от банята-карцер? Ако хвана някъде електрически ток? Ако скоча от прозорец (бях чел, че Трайчо Костов е скачал), но следствието ми е на първия етаж и само ще си потроша краката и ще остана жив, хем да се мъча с патерици, хем да съм си предател... А виж, ако се самоубия в Държавна сигурност, каквото и да стане ще бъда оправдаван от хората, че от мъки съм посегнал на себе си и никой няма да повярва, че сам съм се убил, а ще се мисли, че тия зверове са ме убили и... тежко им, като паднат от власт... (А тогава аз твърдо вярвах, че това ще е скоро, но може би след две-три години, когато мен няма да ме има). Мислих и върху срязване на вените, за да ми изтече кръвта. Това ми се видя по-достъпно, защото се надявах че ще намеря някъде парче от стъкло, игла или просто кабарче. А тия дома? А майка ми какво ще прави? Вместо да се стремя да научат, че съм жив, умишлено да ги затрия със смъртта си? О-о-ох, Боже-е – неволно изохках от пълната безизходица... Но защо Боже викам и аз като прост човек, само защото съм загазил ли? Защо хората са измислили боговете, когато е съвсем ясно, че ги няма? И да ги имаше, не са справедливи. Ако имаше Бог и бе справедлив, щеше ли да даде Стамболийски в ръцете на такъв звяр като капитан Харлаков? А Никола Петков на комунистите? Или още по-неоспоримо праведния Левски в ръцете на турците? Може би техният Аллах им е помогнал? Но тогава излиза съвсем измислена работа: все едно небето да е разпределено между нашия Бог, турския Аллах, гръцкия Кириос... Но чудно нещо, мислех си аз: кой тогава ме пусна на този свят? Нито съм се родил по своя воля, нито ще умра по своя воля. Трябва някоя сила да има, която

урежда това... Хората мислят, че създават деца, а какво „създават“ всъщност? Те не знаят момиче ли, момче ли, русо ли, кестеняво ли, глупаво или умно, поет или престъпник, комунист или земеделец ще се роди. Хитлер покори Европа и скочи на Африка, милиони човеци изби, а сам едно дете не е можал да създаде; Ленин е можал да организира милиони в една партия, която сега и мен унищожава, а едно дете не можал да създаде, докато един прост циганин има по десетина... Тече ти пот от челото и понеже е солен, вреден за очите, турени ти отвеждащи улуци – веждите...

Ето, съгласно химичните анализи, аз, моето тяло се състои от същите вещества, които са в природата – вода, натрий, фосфор, белтъци, въглехидрати, мазнини, но кой ги събра в такова съчетание, че да може във вид на човек да мисли, да разсъждава, да овладее земята, водата, въздуха, а да не може да се отърве от най-страшното – смъртта? Значи всичко води до това, че трябва да има някаква сила, която регулира и ръководи света с някакъв велик и всеобемащ разум. Но що за безчовечна игра е това пък да пусне и мен, и подпоручика в еднакъв вид двукраки същества с еднакво тяло (очи, ръце, нос, крака), говор и народност дори, а той да има право да ме измъчва и сила да ме убие дори? А аз да дойда до положение да жадувам своето самоубийство? И то само защото той е комунист и сега е на власт, а аз от земеделската опозиция? Кой ме тури в това положение?

Защо ако те има, Господи, си дал сила на подпоручика, който още не е осъзнал това, а мен си хвърлил безпомощен в ръцете му? Тогава заслужаваш ли да ти се кланяме, да ти палим свещи, да ти строим черкви?

Ето, комунистите не те признават, а ти на тях си дал сила над нас, Господи, ако те има някъде...

Помня, че така увлечен в разсъжденията си, аз чух, че ги изговарям гласно като някаква заклинателна молитва. В този момент вратата прищрака и на нея се показа Цветан:

– Как си бе, момче, жив ли си? На ти хляб, ако си гладен – рече той, а аз се надигнах от земята:

– Трябва да ми развържете ръцете, как да ям без ръце?

– Е-е, кое мога, правя, кое нямам право, не мога. Виж как ще се справяш, само не казвай за хляба – и затвори.

Беше вече полутъмно вън, докато в моята триъгълна клетка въобще си беше тъмно, но аз усещах със съществото си къде точно падна подхвърленият хляб. Не ми се ядеше, поради ужасната равносметка за положението ми, но реших да го прибутам близо до главата си с усещането, с нуждата да има нещо до мен като знак, че все пак някой в този отвръгнал ме от себе си свят се е сетил за мен. Че до мен има нещо от селската земя. Някаква, нищожна макар нишчица ще ме свързва с това, за което съм тук. Тътрех се аз да достигна хляба с гърба си, да го пипна с ръцете и неволно ми дойде на ум: „...и хляба наш насъщний дай нам днес, и прости нам дълговете ни, както и ние прощаваме на длъжниците си, и не въведи нас в изкушение, но избави ни от лукавия. Амин."

Като не можах да хвана хляба, понеже беше в ъгъл, а ръцете ми бяха доста прилепнали на гърба, не знам защо, но и гласно произнесох тази молитва. Зная я още от дете, когато майка ми ме водеше да целувам тенекиените ръце на иконите в селската черква.[12] Ето че и хлябът, това парче, дето е при мен, е обект на преклонение в молитвите на милиарди човеци. Но и това „както и ние прощаваме на длъжниците си" се запъна някак си в мисълта ми. А аз готов ли съм да простя на длъжниците си, които сега уподобявах с мъчителите си. Нали те са ми длъжници за погубената, вече сигурно месец, част от живота ми? И нещо топло се разнесе в мисълта ми, в тялото ми дори. Та колко е това, което съм понесъл? Сигурно още по-тежко ме чака, но защо така да се гневя на моите мъчители? Те са опъката, черната страна на живота и си вършат черната работа – да търсят и унищожават своите противници, но аз готов ли съм за светлата страна, за доброто, което мисля, че защитавам? Какво всъщност е моето положение? Страх от себе си, че при непосилни мъки ще издам много хора, ще оставя име на предател. Но... нали има съд, там думите се протоколират, ще мога да отрека... Отсега ли знам, че целият прогрес в света се дължи на взаимодействия и противодействия[13], че има две сили, две положения, две страни във всичко: мрак и

[12] До първия клас на гимназията – 1944 г., съм учил вероучение.

[13] В 11 клас на гимназията учехме логика (философска пропедевтика)

светлина, топло и студено, живот и смърт, лъжа и истина, ляво и дясно, и в края на краищата – добро и зло...

Моят страх от разкрития, от бъдеща вина за страданията на други хора, както и страхът от вероятна смъртна присъда бяха извикали този бушуващ бунт на мисълта и чувствата, но също така и инстинкта за самосъхранение, довел ме до по-оптимистичен извод.

Поуспокоен, потърсих пък с глава парчето хляб, та с уста да го преместя до главата си. Напипах го и... усетих нещо непонятно... Парчето бе обвито в някакви движещи се частици, които полазиха и по лицето ми. Засърбя ме ужасно и ми стана толкова гадно, че отново избухнах в плач, този път от физическото положение, в което бях натикан.

Хлебарки, гъмжило от хлебарки шетат наоколо ми и мисълта, че ще трябва да живея сред тях и то незнайно докога, направо ме ужаси...

Но те са привлечени от парчето хляб и макар и да не мигнах тази нощ, друго нещо прибави нов ужас. Тъкмо бе поутихнало от всякакви звуци наоколо, може би към полунощ, и ключалки с някакви изкормящи тишината прищраквания се зачуха долу из мазето. Усетих стъпки над себе си по циментовите стълби, които през деня не се чуваха, или във възбуденото ми състояние не съм обръщал внимание. Сега стълбите като да се превърнаха в някакъв улей, по който слитаха стъпки и звукове от трите етажа нагоре, понеже бяха свързани с тях. След малко се зачуха и отделни реплики, някакви охкания и вайкания на хора. Напрегнах слух и ясно разчетох, залепил лице до вратата: „... говори, бе, казвай... мамка ти... гад, идиот...“, после се сменяха с: „О-ох, оле-ле, майчице...“ и сърцето ми отново примираше и се разтуптяваше, като че ли ще изскочи през гърлото ми. Но нещо плисна звуци и като пороен дъжд разми виковете:

Пусть ярость благородная
вскипает как волна-а,
идет война народная...
Священная война...

Цели часове през нощта сградата се тресеше от викове и съветски бойни маршове (вероятно грамофон). Като слушах,

съчувствено стисках душата си, а по едно време ме обхвана страх. Дали и мен няма да ме изкарат горе. Но не ме изкараха и към сутринта всичко утихна.

Не се поддава на описание как прекарах в тази дупка цели три дена. Хлебарките лазеха по тялото ми, под крачолите, по лицето, напираха да отпиват от влагата на очите, на устата... Аз пръхках, тръсках глава, бранех се отчаяно, докато и друга беда ме прикова към себе си. Вързаните ми с тел ръце тежаха и боляха все повече и повече. Телта беше се впила в ръцете, те бяха отекли и кръвта ми като да се биеше в някаква преграда и се връщаше да пулсира в сърцето и мозъка ми. Опирам пръсти заднишком в стената и не усещам нищо...

Пресметнах, че този ужас вече превъзхожда мократа баня-карцер, защото там след третия-петия ден мокротата, студът и гладът ме бяха така превзели, че следващите дни прекарах в някакъв полусън и вече нищо не усещах, само някаква мозъчна част ли, отде ли, ме накара да чукам и викам, за да се спася. Тук не бях мигнал от размисли, от отвращаващия мравуняк на хлебарките, от чукащия като с длето в мозъка ми пулс на вързаните с тел ръце... Пък и трябва да е правило настоящата мъка да ти изглежда винаги по-страшна от онази, която вече е преминала. Може би...

Блъсках с глава във вратата – нищо. Легнах по гръб с краката към вратата, но така налегнах ръцете, че тройно по ме заболяха и сигурно затова съм заблъскал така силно, че вратата почна да се откъртва. Някакъв човек дойде отвън до вратата и извика:

– Какво става тука, бе? Човек ли има тук? – и изглежда също взе да дърпа вратата, а тя не се оказа много здрава, от единичен шперплат, вкован в тънка рамка. Кършелъкът на бравата се откърти и стоящият отпред човек като ме видя легнал и ритащ с краката, помисли, че умирам. Изтърча нагоре за миг и извика някого. Слязоха при мен и двамата. Изтеглиха ме из дупката за краката и взеха да ме повдигат да се изправя. Изправих се и се огърбих да ми видят ръцете.

– Ау-у, няма ли белезници та с тел са го вързали? – възмутено се вайкаха те. (Единият викаше на другия „другарю Методиев“, а пък той на него – Серафим). Докато срязаха с едни клещи телта, рукна кръв от лявата ми ръка,

защото телта се беше впила дълбоко в отеклите ми и посинели като гнили пъпеши ръце.

ЛЕКОВЕРИЕТО НА ПЕШО

Като ме разпитаха кой съм и кой ми е следовател, разбра се, че го няма. Нямаше ги в момента и ключарите Иван Костов и Цветан. Вкараха ме в „първа“, както я нарекоха, а това бе широката и дълбока стая, дето ме затвориха, когато дойдохме от Видин. Донесоха ми и ядене и запитаха имам ли някакъв багаж, цивилни дрехи. Казах им, че съм войник не само по униформата, защото мислеха, че тук съм преоблечен така, както ставало понякога. Серафим ми донесе отнякъде един селски панталон да го подлагам на цимента, като лягам, и прибрания някъде шинел.

Там останах три дена, необезпокояван от никого, и редовно ми носеха едно войнишко канче храна. Унищожих набилите се из мене хлебарки и установих, че между тях една трета бяха и от тези буболечки, черните, с твърди, издути (като на стар фолксваген) гърбове. На втория ден аз отново усетих нещо да ме лази и обзема откъм краката, под крачолите. Оказаха се въшки, от панталона, дето ми дадоха. Но това беше бял кахър, дето казват. Тук ми се случи нещо много важно за последвалите разпити.

Като ми носеха храна, макар по един път на ден, към привечер, никой не ми даваше вода. А жаждата е нещо, дето по-трудно се понася от глада. Не смеех да чукам и викам, защото разбирах, че (вероятно) ме вкараха тук след ужасното ми състояние под стълбите и щом следователят научи, нови мъки ще ми измисли. Гледах през прозорчето към двора, където имаше гарирани леки коли и джипове, и видях, че някой дойде до джипа и взе да оправя нещо. Извиках му, че искам вода. Той се приближи и ме попита кой съм.

– Казвам се Петко Георгиев, войникът от Софийско – отговорих аз, като познах, че това е Серафим, един от двамата, дето ме извадиха от пети карцер изпод стълбите.

– Ще ти дам вода, но няма никакъв съд тука...

– Ето, може във войнишкото канче, дето ми носят храна – рекох аз, но на прозорчето имаше железа, та се наложи да смачкам канчето като продълговат цървул, за да излезе.

Като си отиде Серафим, чух някой да шътка отнякъде.

Вслушах се по-внимателно и установих, че е от съседната килия със също такъв прозорец откъм двора. Повдигнах се на пръсти към прозорчето и чух:

– Петко-о, аз съм тук, до тебе-е... – Беше Петър Захариев.

– Ти призна ли, бе, биха ли те? – шушнеше Пешо.

– Какво да признавам, бе? – отвърнах аз. – Какво си признавал, та мен душата ще ми извади подпоручикът? Организация някаква изкарват, на смърт ще ни осъдят, не разбираш ли? – Пешо виновно се умълча.

– А теб биха ли те, какво призна? – попитах пък аз.

– Абе, не ме биха, ама ме излъгаха, Гиги, братовчед ми, ме излъга да казвам разни неща, за да ме пуснат.

– А има ли други задържани, кои са, къде са?

– Абе, имало е някои, ама във Видин ли са, във Враца ли, затова подпоручикът толкова отсъства, ама Гиги каза, че тях ще ги пуснат и като сме само двама, не е вече организация...

– За какво оръжие, за какви шмайзери казва следователят? – нервно попитах аз. – Това да отричаш, че куршум ни чака, разбра ли?

– Абе, сега и аз разбрах, че подпоручикът иска да ни изкара голяма работа, ама ако стигнем до съд, ще отричам.

Още много реплики си разменихме с Пешо, защото прозорчетата ни бяха към двора, в който до вечерта никой не се появи. Братовчедът на Пешо Гиги (вероятно Григор) бил в Околийския комитет на БКП в Лом и по молба на бащата на Пешо дошъл да го види тук, а пък и бащата бил член на партията, та успокоил Пешо, че няма да допуснат да го съдят, но бил се свързал в казармата с много изпечен народен враг като мене, затова трябвало да „услужи“ на следствието да го накажат. Признания за укритите шмайзери и патрони, за намерението ни да избием командирите си в случай на война или да избягаме с оръжието си в Югославия в случаи че ни разкрият, направил под натиска на подпоручика, който една вечер дори му дал пари за влака до Брусарци и заявил, че след час го пускат да си отиде в родното село Гайтанци, Ломско. И

Пешо писал каквото се иска, но подпоручикът си отишъл, а на Пешо му казали, че следователят може би е „забравил“ да им каже на входа, че е свободен и до днес не го е потърсил…

– Е, не разбираш ли – ядосано шушнех аз, – че като окачиш мен на въжето и себе си вкарваш за цели години? И откъде измислихте с поручика всичко това?

– Абе, ние нали си приказвахме и такива неща, като се събирахме там, горе, в Бабини Видини кули, пък подпоручикът ми го диктува, преди да ме пусне… – и той вече през плач ми каза, че Гиги рекъл „жена ти е заявила, че ще те напусне, ако влезеш в затвора“ и затова бил решил на всяка цена да излезе от арест…

На другия ден ме изкараха на следствие, но аз вече бях се поуспокоил и отказах да пиша за нещата, които усещах, че водят до много тежка или смъртна присъда. Но изглежда и подпоручикът имаше някаква по-друга настройка, защото дълго рови из папките и отсече:

– Абе, ти голям дявол се пишеш, бе? Поставя те, където те поставя, а ти се правиш на умряла лисица, та да ме изкараш мен идиот, а ти големият мъченик, нали? Сега на далеч по-хубаво място ще те пратя, пък да видим после какво ще се отблагодариш… Дори няма да си сам.

Повика ключарите и заедно с тях слязохме в мазето с арестите. Вкараха ме в едно широко помещение, вдълбано в средата, където имаше парен котел. Тръби, обвити в изолация, излизаха от него в разни посоки. Там някъде, под тръбите, видях креват и на него различих човек, завит с одеяло. Подпоручикът се развика:

– Ей, мръщляк такъв, ставай веднага! Може ли на такъв мръсен гад да дадете квартира като в хотел? – обърна се той към ключарите.

Те само смънкаха нещо, а легналият стана, поклони се на подпоручика някак твърде угоднически и се заоправдава:

– Извинявайте, другарю подпоручик, но вчера са ме извадили от този, водния карцер и лекарят застави началника да ме турят за два дни тук. Едвам жив съм останал. Аз съм поискал да дойде прокурорът да види имате ли право тук да се отнасяте така към хората?

– Море, прокурор ли? Дървен господ за такива като тебе! – отсече подпоручикът и се обърна към мен:

– Слушай, войника, тук да внимаваш, защото ти каквото и да си правил, млад човек си, подхлъзнал си се, ще се оправиш. Но тук се налага да бъдеш с един изпечен враг, който себе си е обрекъл, ама ако го слушаш, и теб ще изгори. Никакви приказки с него, ясно ли е?

Заключиха ни и си отидоха, а аз стоях като зашеметен. Какво е станало, та подпоручикът за пръв път ми говори така човешки?

САТАНИНСКИ ИЗКУШЕНИЯ

Веднага усетих: този човек лъже, че вчера е излязъл от водния карцер, защото нямаше вид на излязъл оттам, както бях аз, пък и кога така бързо ще му турят креват, одеяла, имаше и маса с някаква храна на нея, като да е тук от дълго време. Но може би има някой близък и са го турили на такова добро място, а сега се страхува, да не би подпоручикът, видял го за пръв път тук, да се обади на началника и да го преместят – оправдах го пред себе си. А от друга страна, защо подпоручикът като го окачестви като „изпечен враг“ и излиза, че му знае деянията и обвиненията, ме вкарва при него? Какъвто и да е случаят, нито думица по моето следствие и това е, реших аз и заоглеждах обстановката.

– Господин войниче, както е нормално между човеци, редно е да се запознаеме – заговори човекът и се поклони към мен, без да мърда от мястото си. – Казвам се Тодор Александров, но няма да ви се сърдя, ако вие въобще не си кажете и името, защото чух как ви заповяда този, вероятно ваш следовател, макар че той е за мен „празно пространство, облечено в държавни вещи“, както казва народът за офицерите. Казах си и аз името. Той благодари много любезно и ме покани да седна на единствения стол до масата, а той седна на кревата (кушетка) и замълча. Беше нисък и набит човек, с черна гъста коса, небръснат може би

от седмица, което го правеше някак бухаловиден в лицето, но доста охранен на вид.

– Моля, ако сте гладен, нахранете се, там някакви мои близки са ми донесли нещо и сигурно две трети са го изяли тия на портала, пък и тия, ключарите тука.

Аз благодарих и взех няколко залъка козунак, както и парченце сирене и се сетих, че или скоро е Великден, или наскоро е минал, за да има козунак. Но продължавах да съм слисан от рязката промяна в моето положение. Правех много догадки за причините: или някакъв пленум на комунистите е взел нов, по-мек курс в политиката, или ще има проверка по затвори и арести, но най-вече ми хрумваше, че подпоручик Цветков се е видял в невъзможност да скалъпи процес за „опасни народни врагове“ или пък е попритиснат от Гиги и другите роднини на Пешо и се е съгласил да смалява обвиненията... Но пък да е загрижен за моята политическа чистота, та така ме предупреждава, не вярвах...

– Виждам, че сте смутен и може би разстроен, млади господине – обади се човекът, – сигурно е странно, че сте тук, че и аз съм тук, сред обстановка, далеч различаваща се от другите арести. Но не се чудете прекомерно. Това е просто да се посъвземете, защото може би предстои или да излизаме на дело, или да ви пуснат, а видът, който имате, сам по себе си би направил лоша услуга на другарчетата. Те много последователно държат само на своята реклама. А ако се чудите защо и аз съм тук, то именно такъв ми е случаят. Аз съм юрист, което значи, че си знам правата, а съм и артист, което значи, че не малко хора се интересуват от мен и никак не е без значение като какъв ще ме видят. А тия скотове тук скоро ще се принудят да ме покажат пред хората, усещам го...

Изслушах твърде внимателно тези думи и мислено се прекръстих, някак си неочаквано и за самия мен, въпреки че преди 3-4 дни така гневно спорих с Бога, Ето как бързо ми помогна Бог, помислих си, а там, под стълбите, се считах вречен и на смърт, и на позор... Сега какъвто и да е този човек, с каквато и цел да са ме вкарали, разликата в положението ми е като от небето до земята. След тежките, почти смъртни обвинения, положен като в гроб, дето вместо червеите на живо ме ядяха буболечките, само най-висша

незнайна сила някаква може да ме постави в такова благоприятно положение: да съм на топло, на светло, на сухо, та дори човек да има при мен… Дали пък и той няма да се окаже толкова изключителен, че цял живот да не се разделим?

Сълзи отново бликнаха от очите ми, но вече не от страх, не и от телесни болки, а от едно бликнало угризение, че с предишните си разсъждения и отрицания не вярвах в силата, която очевидно ръководи съдбите ни. От неудобство пред човека аз сложих ръце под челото си и се захлупих на масата.

– Поспете, ако можете – рече човекът, – кой знае колко сте измъчен и уморен. Ето, аз няма да ви занимавам с нищо.

– Да, ще подремна, извинявайте…

Но аз не дремех, а едва се сдържах да не хлипам с глас, защото си припомних колко се присмивах на един човек във влака някога, като го слушах да разказва как повярвал в Бога. И сега, дума по дума помнех разказа му. Бил офицер на фронта при „Червената стена“ към Гърция през Първата световна война (той бе възрастен, с брада като на Бог) и при нееднократни превземания и отстъпвания на някаква кота попаднал сам в гора, превзета от гърците. А те не оставяли никога при плен жив български офицер. Дори имало данни, че някои ослепявали по примера на някогашния император Василия Българоубиец, който ослепил Самуиловите войници. В смъртния си страх този някогашен офицер се залутал из най-непристъпните места на гората, за да не го пленят. Заврял се в някаква пещера и притеглил камъни на малкия и тесен вход. Наоколо се чувала гръцка реч и команди. Криел се той там и чакал българите отново да превземат това място. Но минало ден, два, пет, осем, а наоколо си оставало гръцко. Вода се сцеждала из някаква цепнатина, Но той примирал от глад. Какво да прави? Да излезе – значи гръцки плен и смърт при ужасни мъки, да остане скрит – още по-сигурна смърт от глад. Анархо-комунист бях, казваше човекът, на младини, та бях отявлен атеист. Считах религията, вярата в някакъв Бог за бабини деветини. Но сега, когато усещах, че умирам, тялото ми е вече неподвижно и безсилно и само мисълта ми още работеше, си рекох: добре, тялото ми ще изсъхне или изгние тук, но мисълта ми, тази невидима сила, чрез която човекът

е господар на планетата, къде ще иде? Какво става с нея? Вярващите „предават Богу дух“, а аз, невярващият? Дотук се опирах на науката – физиката, химията, биологията, но те не дават никакво утешение за смъртта. Затова си рекох: „Господи, ако те има някъде, спаси ме от смърт сега, защото съм само на 29 години и ще попаря още живите ми и здрави майка и баща. Спаси ме, Боже, ако те има, и аз от всичко ще се откажа на света и само твоята правда, дадена чрез вярата на моите деди и прадеди, ще разнасям сред хората. Заклевам се...“ Три пъти повторих тази си моя молитва и клетва и се отпуснах на земята.

Тогава, може би само след час, при малката светлинка, която идваше от тясната пролука на входа, видях, или по-скоро усетих, че нещо шава. Змия ли, гущер ли или някаква птица е усетила, че тук ще има пир от моята мърша? Привлякох се лазешком към входа и видях, че една костенурка, едра южна костенурка, подбутва с глава и крачета парче от черен войнишки хляб... Макар да умирах от глад, аз паднах по очи и още три пъти повторих молитвата и клетвата си и чак тогава посегнах и взех хляба. Размивах с водата и ближех тестото на хляба, ближех и гълтах по малко, а с него и част от капещите сълзи. Това ми даде сила да изтърпя още два дни. На третия ден, призори, чух далечен тътен от артилерия и познах, че това са нашите оръдия. След това пушечна и картечна стрелба, идваща все по-близо и по-близо, а гръцките оръжия глъхнеха на юг. Към обяд аз вече успях да се извлека из пещерата и попипах да дам изстрел с пистолета си. Забравил бях, че нямам нито един патрон. Тогава нададох вик. След час наши войници, и то от моя взвод, вече плачеха с глас около мен и разказваха, че преди три вечери са ме споменали като „загинал със смъртта на храбрите“.

Отидох си в едномесечен отпуск в мойто Казанлъшко, а после се подписа примирието и като се уволних, че бях запасен офицер, нито се жених, нито служба дирих... Църковен проповедник станах и от малко земеделие преживявам. Библията, евангелията и молитвениците са ми денонощно на ръка и на уста. Там големи истини имало, но аз съм бил сляп и глух за тях... – заключаваше човекът във влака.

Някаква хубава детска песен се зачу отнякъде и звънливите детски гласчета все по-силно отекваха в стаята. Вдигнах глава, разтрих очи и се протегнах. Да, навън беше съмнало, а срещу сградата на Държавна сигурност имало някакво училище (гимназията) и това бяха песни за Първи май... Сънувал ли съм този някогашен разказ, или съм го разказвал наум, и днес не зная...

– Ако позволите, твърде особено спахте нощес – каза моят съкилийник, когото видях седнал на кушетката. – Разказвахте си уж нещо, нещо като молитви си шепнехте, плакахте по едно време, само че нещо... като че ли от радост плачехте?

* * *

Изпълнен с едно почти радостно вътрешно просветление, като да съм направил някакво дълго търсено откритие, аз се замислих за дома. Дали вече са разбрали, че ме няма? Никой от моето село не служеше в моето поделение, но от съседни села имаше. Но как да съобщят къде съм, като мен ме „пуснаха в отпуск“ и те знаят, че съм си вкъщи, а после всички отиват на нови места по границата и ще считат по тези причини връзката ни изгубена. Добре са избрали момента властниците как и кога да ме арестуват. Баща ми само ще въздиша и простенва, такъв го знам при голяма мъка, братята ще скърцат зъби и ще разпитват, сестрите ще проплакват и също ще разпитват, ще карат мъжете си да ме търсят, но майка ми? Ще се захлупи по очи на дървения одър и ту с глас, ту мълчешком, ден и нощ ще плаче... Така съм я запомнил при смъртта на моите починали сестрички... Представата за това беше най-голямото ми изпитание и стрес при всичките мъки, които изпитах досега. И да излезна, никога няма да ѝ ги разкажа, знам си.

Имах си и едно момиче, приятелка, стройна и висока като тополова фиданка, а лицето ѝ като божурова китка. Кой от къде дойдеше в селото ни, нея само виждаше, нея само харесваше. Но тя?

– Имам си приятел, ей тоя, дето води хорото, Петко се казва, ако с него не прекарам живота си, търси ме в кремиковския манастир – казваше и прихваше да се смее, но с никого друга дума не разменяше. Дори като ме

изпращаха войник, дойде у нас и не искаше да си отива. Да утешавала родителите ми, докато се върна. Ами сега? Какви ли приказки щяха да пуснат за мен из село? Колко ли време ще устои на думите си?

– Вие сте много меланхоличен – напомни за себе си моят съкилийник, – та ние ще полудеем, ако така я караме, с мълчание и размисли. Аз не намирам това за уместно. Ако не ви отегчавам, аз ще си говоря, пък вие както искате – заключи той. – Знаете ли колко масово се е надигнал народът срещу тази власт? Пълни са килиите наоколо, пък само тук ли е? Но и тя е, как да ви кажа, неповторима по особеностите си. Аз съм сърбал попарата на властниците и преди 9-и септември 1944 г. Тогава бях още млад и наивен. Увличах се по анархизма. Ние тогава казвахме, че буржоазната власт е оковала народа с три синджира: властта, парите и религията. И трябват многостранни усилия, за да бъдат разкъсани един по един. Сега народът е увързан само от един, но оплетен от предишните три: и властта е на комунистите, и парите са у тях, и религия си са измислили и всичко живо карат да я изучава. И богове са си назначили и то тука, на земята. Оня горе, ряпа да яде, я те види, я не какво правиш. А тука над всеки по една Света Троица виси: Сталин в Кремъл, Вълко Червенков в София и местният ти партиен секретар. И те са установили практически тук на земята и рай за тия, дето вярват в тях, и ад за такива, дето не вярват като нас... Не съм ли прав? И клубове, вместо черкви, и петолъчка вместо кръст, и всичко, всичко са заместили със своето. Абе, в света нищо ново не се създава, само се трансформира, както се казва от Роберт-Майер. Диктатура на пролетариата ще ми проповядват! То си е диктатура над пролетариата. Има си хабер барем, пролетариатът, че в негово име ще вземат да смачкат бъдещето на един младеж като вас. Работническата класа била на Власт? А те работници ли са? Маркс е бил фабрикант, Ленин – син на губернски съветник и училищен инспектор, като съдиха Трайчо Костов и Иван Стефанов, рентиери, буржоа ги изкараха, а народът нека лапа мухите и да вика ура. Седи си оня грузински идол в Кремъл и във всяка държава с „народна демокрация“ по един заместник-Бог: тука – Вълко Червенков, Югославия – Тито, Румъния – Георгиу-Деш, Полша – Болеслав Бийерут, Унгария –

Матиаид Ракоши, Източна Германия – Вилхелм Пик… И те – върховни и непогрешими като самия Бог, само че той си е горе, измислен, почетен, а тия реални, практични, тук над главите ни са, ден и нощ…

Да си призная, тези думи падаха като мехлем на душата ми. Подобни разсъждения имах и аз, но той ги формулираше така, че аз въпреки в себе си да бях се зарекъл дума да не обелвам, вече си мислех, че само един умен и честен човек може да мисли така.

– Комунизмът и социализмът като идея се носи от човечеството от най-древни времена – общо и другарски да ползваме всички блага – продължаваше той. – По това за хилядолетия никъде не е постигнато, това е утопия, както и моят анархизъм, безвластието. Кога още Макс Щирнер, Петър Кропоткин, Михаил Бакунин и други са сътворили тази идея и никъде по земята не е осъществена. А колективизмът на комунистите е опасен в друго направление. Негова основна жертва ще бъдем ние, интелектуалците. Вие чели ли сте какво казва Алексей Толстой, не Лев, а Алексей в трилогията си „Хождение по мукам“ („Ходене по мъките“)? Той казва нещо много тревожно: „Чрез колективизма комунистите може да направят (цитирам по памет) мед и масло да тече от чешмите по улиците, но рамките, които предвиждат за човешкия дух, са такива, че той вечно ще се бунтува“. Това какво значи? Значи, че тези надигнали се селяни кой от мъка за кравата си, кой за нивата с крушата, Ще бъдат посплашени я с някой пердах, я с година затвор, па вместо едната крава, сто ще му дадат да гледа, вместо декар-два, блокове ще обработва и физически може и да го задоволят с храна, дрехи и жилище. И той ще се влее в стадото и ще блее по площадите за партията-хранителка. Ще е като прасето в кочината, няма право никъде да отива, но и всичко му дадено. А децата им и внуците им няма и да познават друг живот. Но с интелектуалеца, мисловния човек, човека, роден за някое изкуство, оня, който ще разбира, че това е скотски живот, какво ще стане? Щом нещо направи от свое име и на своя глава, да прояви личността си, точно това стадо ще поведат да му иска смърт, както вече искаше на Никола Петков, водено от Трайчо Костов, после пък смърт за Трайчо Костов под

диктовката на Вълко Червенков. Такъв строй ражда безлични, готови на всичко тълпи, каквито вече има в Съветския съюз, пък, както казах, и у нас...

Слушах тези тиради съвсем раздвоен. Що за човек е този? При тези разсъждения той наистина трябва да не е комунист или провокатор, но да смее да ги казва тук, в ареста, пред човек, дето от часове само е вкаран при него, е съвсем учудващо? Вярно е, че той говореше това, приклекнал съвсем близо до мен и шепнешком, прибягваше през три минути до вратата и се ослушваше дали няма някой там, но кой и как го е уверил, че аз, дори да е преценил, че съм чист, ще издържа на следващите инквизиции и няма да го издам. А с каква цел пък мен ме вкараха тук? Едва ли са заинтересовани да карам курсове по антикомунизъм? Следователно, аз трябва да стискам устни и на всяка цена да не казвам нищо за себе си, пък каквото ще да излезе.

– Ако обичате, да оставим политиката на хората, на които се плаща за това – казах аз, като използувах една негова пауза. – Кажете нещо за себе си, как попаднахте тук, знаят ли ви близките?

С това изглежда го подпомогнах в мисията му. Той се впусна да ми обяснява, че е завършил право при най-големите светила на правната наука – професор Генов, Баламезов, Ганев, които до този момент аз не знаех. След това завършил театрални науки и бил дубльор на някой си виден артист Иван Димов, струва ми се, замествал го при някои нашумели постановки, които аз също не бях гледал или чувал. Съвсем детайлно разказваше как след всяко представление десетки зрители и най-вече жени, студентки и ученички го обсипвали с цветя и т. н. Но като разбрал, че при този режим няма да може да изяви таланта си, оттеглил се от театъра и се отдал на първата си, истинската специалност, правните науки. Написал един фундаментален труд, но тук не можел да бъде отпечатан, защото „в СССР Вишински, а тук Петрински“ били единствените „прависти-терористи“, които могат да успяват в тази област. Неговото произведение било в духа на утвърдените международни правни норми за правата на човека и щяло да е голям български принос от този род в световната съкровищница. Затова решил да го изнесе през граница и то лично, въпреки

че разни чужди журналисти, които срещал в София, искали те да го изнесат. Освен това имал много покани от западни театри, чрез културните аташета на техните легации в София. Ето защо като не го пуснали по надлежния ред, той решил нелегално да напусне България. Но като не се надявал на успех за Гърция или Турция, успял да премине в Югославия, някъде към Кюстендилско. Титовци обаче нехаели за неговите лични планове и решили да го използват за своите задачи. Вербували го за свой агент-разузнавач и предложили да го върнат да изпълни някакви задачи в България, с обещанието, че после, като се върне отново, ще го пуснат на Запад. Той се съгласил, с намерение да не се връща, а да избяга вече за Гърция или Турция, понеже видял, че в Югославия на всяка крачка виси портретът на Ленин и на Георги Димитров. Даже Цариброд са прекръстили на Димитровград – доказваше ми моят съкилийник.

– А всичко това признахте ли пред следователите? – неволно се изпуснах да полюбопитствам.

– Ами, отчасти да, в повечето случаи – не. Вие сте първият човек, на когото най-искрено се доверявам – заяви той. – Просто вашата френология ми вдъхна доверие, че няма да ме издадете в никакъв случай. Иначе след като бях така откровен с вас, аз съм ви в ръцете. Защото знаете ли, мен ме върнаха също нелегално, както бях отишъл, и ме заловиха в едно село в Кулско. Така че Държавна сигурност въобще не знае, че съм ходил в Югославия, че съм вербуван и т. н.

Признал съм само, че съм имал намерение да бягам. Това, което ви казах, може да ми докара 15-годишна присъда. И добре че знам, че те скоро ще паднат от власт, иначе от вас зависи каква ще ми е съдбата...

Увлечен от разказваното, но и притеснен от последните му думи, аз се усетих някак си искрено гузен, че зная такива фатални за човека тайни.

– Ами вие сте умен човек, не беше нужно да ми разкривате нещо, което следователите не знаят. Каква е тая „френология“, дето казвате, че имам? – запитах аз.

– Е-е, не сте ли чели, че и Толстой, най-мъдрият човек на Русия, е казвал „език мой, враг мой“ – отвърна моят събеседник.

– А френологията е наука, която по физическите данни на лицевата част и черепа на човек показва неговия характер. А вашите данни ми говорят, че сте един волеви човек и аз не съжалявам, че съм ви се доверил, стига да установим и взаимност в тази насока – подхвърли човекът и се впусна да ми доказва, че тънките ми бърни, гъстите вежди и коса, заостреният зад темето ми череп доказвали твърдост, честност и последователност в отстояването на собственото мнение, убеждения и тайни.

На тази основа той не само смело ми доверил своите укрити при следствието неща, но е готов да впрегне юридическите си познания и да спомогне за сигурното ми излизане от ареста и избягване какъвто и да е съдебен процес, стига и аз да проявя подобна на неговата откровеност и доверие.

– При всяка забъркана работа като моята и вашата негласно вървят, и то успоредно, две истини: следствено-съдебната и истинската истина. Ако ние сега разсъдим по истинската истина за вашето деяние, такива пролуки ще намерим, че пълното ви отърваване ще е почти гарантирано. Казвам почти, защото не знам може да имате убийство, нали? Ако нямате такова, гаранцията ви е пълна, защото, нека ви доверя още нещо (и човекът съвсем се сниши над ухото ми), властите ми са в джоба по един въпрос, че аз мога, ако вие разрешите, и открито да им поставя въпроса: едно от условията ми да ви предам моето откритие е да пуснете този изключително умен и честен младеж, който аз разбрах, че е напълно невинен. А с две думи, моето откритие е такава една конструкция на „кран-кабелово скеле“, което ще намали наполовина стойността на строително-ремонтните работи в България. Цели години съм го разработвал, заловиха чертежите, но без моите обяснения не могат да го направят. Сега чакат комисия от София, да идва да ме увещава да го разясня...

Да си призная, в този момент аз вярвах на този човек, защото това, което успявам сега по памет да опиша от неговите убеждения и биография, той го предаваше с толкова подробности и съкровени разсъждения, че всичките ми съмнения се бяха стопили. При това, бяхме вече седмица заедно и аз нищо за себе си не бях казал, освен името си.

– Я ми кажете, като изходна основа за всичко, дето ще разработваме за вашето освобождение от тук, само две нещо: първо, има ли убийство във вашето или на другите с вас обвиняеми, и второ, умен ли е, разбран човек ли е вашият следовател – постави в упор въпроса си моят събеседник.

– Никакво убийство няма – без да мисля отговорих аз, – а следователят е толкова умен, като че ли вчера е зарязал говедата, дето е пасъл, и е дошъл тука само с тоягата си.

– Тогава смея да ви гарантирам нашия успех – веднага заключи той. – Бъдете откровен, както се полага на балканджия, и аз ще ви пренеса невредим над всички членчета, параграфчета и алинеи на болшевишкия Наказателен кодекс.

Не знам какво щях да му разкривам, ако не беше тази дума „балканджия“, с която този човек ме определи. Тя ме стресна изведнъж. Та аз дотук така бях мерил думите си и добре помнех, че освен името си, нито селото си бях казал, нито дали е поле, или балкан?

– Тя, мойта е нищожно малка работа – подех отговора си аз, вече с вътрешното решение за предпазливост. – Някой си войник написал на листчета от тетрадка някакви лозунги и ги разпръснал в столовата и намират, че листата са откъснати от моята тетрадка, но аз му ги дадох да напише писмо до дома си, за позивите не съм знаял.

– И колко време ви водят вече следствие?

– Ами-и, от началото на март, та до сега, не знам коя дата сме?

– О-хо-о, сега сме 22 април, не чуваш ли, че насреща в гимназията разучават песни за 1-и май? Не може да е само за това. Вие сте били войници, въоръжени хора, опасни за властите, сигурно нещо за оръжие, за бягства мислят, че сте заговаряли? Познах ли? Зная им аз болшевишките маниери, от нищо нещо правят. Сега е среднощ и дяволът, както се казва е заспал, казвай да видим как да ви спасяваме, че още утре могат да ни разделят и всичко да отиде на халост.

Така откровено вече настояваше този човек да разказвам за своите деяния, за което в началото уж никак не се интересуваше. А някога, на едно събрание в Своге, спомнях си в този момент аз, когато умувахме какво е да пазиш

тайна, го определях така: „Дори в шестостенна железна камера да се намираш, не трябва да казваш, не трябва дори да си припомняш тайната пред собственото си съзнание, та камо ли пред ушите си“. Затова и отговорих:

– Това е, колега дето ви казах. В нищо друго не ме обвиняват.

– Ах, не е възможно толкова време да ви държат само за това? Пък може утре или вдругиден да ви предявят други обвинения. Когато следователят не ви вика на следствие, то значи, че той ходи, разузнава, прави справки, трупа нови данни за вас. Бъдете откровени с мен. Ето аз ви се доверих съвсем едностранно, в ръцете ви съм, дето се казва, а вие се отнасяте съвсем обидно към мен. Вашата разтревоженост ми показва, че съвсем не е така розово около вашето следствие, фатално грешите, дето се страхувате тъкмо от този, който разкри душата си пред вас, дето ви има вече като брат, дето цял живот вече ще си подпомагаме, защото вие сте от Софийско, а мойто бъдеще беше и ще бъде свързано винаги със София...

До среднощ продължиха настояванията на моя съкилийник, какви ли не прочувствени доводи и фатални изводи правеше, но аз вече се бях „запънал като магаре на мост“, както накрая нарече моята упоритост, да отричам, макар и съвсем учтиво, че нямам други обвинения.

– Ти искаш да ме предадеш – бе последното му обвинение заради моето мълчание, – затова не искаш да е взаимно саморазкриването ни. Може ли млад човек така да постъпва с партньора си? Та аз тогава нямаше да ти говоря като на свой човек, а щях да си пея. А си пея, макар и тихо в другите дни, за да не загубя форма за театъра. Но ако ме вкараш за 15 години, да не мислиш, че ще ти се размине? Ще има кой да отмъсти за мен...

Забелязах, че за пръв път той смени „вие“ с „ти“, че прибягна до обвинение, от което най-много се пазех – предателството, и с това само засили моята бдителност. Аз го смятах вече за опасен човек с неизвестни намерения. Той разсърден си легна на кушетката, а аз не мигнах до сутринта. На другия ден той вече не ми говореше и когато се зачу, че следователите вече са дошли, започна да пее. Пееше разни оперни арии, като най-често крещеше „Дон Базилио, дон Базилио, вий сте болен...“

По едно време и двамата ключари дойдоха и му се скараха и като за наказание, че вдига шум, го изкараха да мие дъските на някаква стая. След час-два изкараха и мен и ме изправиха пред подпоручика.

– Ще пишеш ли най-после за своята престъпна дейност, бе, идиот? – посрещна ме той. – Ние те слагаме на сухо и топло, а ти говедари ще ни изкарваш, твойта мамица фашистка, а? – завираше юмрук в зъбите ми следователят и крещеше.

В този момент дойде една жена, сложи на бюрото му някаква папка и му кимна да види нещо, като му сочеше някакъв лист вътре, и той мълчаливо го четеше. После викна ключарите и нареди:

– Я веднага го дайте този при ония в стаята, че излизам.

И точно като тях, в същото състояние и режим...

КОГАТО ВРАГЪТ НЕ СЕ ПРЕДАВА...

Откараха ме в някаква стая на горния етаж, където няколко души, различни по възраст и облекло, стояха прави по средата на стаята, а към прозореца имаше бюро. Един цивилен човек седеше на бюрото, двама милиционери стояха отстрани. По пода нямаше никакви килими, над бюрото имаше портрет на Сталин и под него едър надпис:

КОГАТО ВРАГЪТ НЕ СЕ ПРЕДАВА, ГО УНИЩОЖАВАТ!
М. Горки

– Подпоручик Цветков праща този при вас – докладва Иван Костов на цивилния – и каза на същия режим.

– Ми тогава, така ли ще маха ръце? – строго забеляза той.

И докато аз четях надписа и си мислех да направя забележка, че Максим Горки не може да го е казал, донесоха тел и ми вързаха ръцете отзад и ме наредиха в редицата на стоящите, а цивилният каза:

– Войника, заставай прав, без мърдания, подсмигвания и подшушвания с никого. Можеш и задължително е да четеш и проумяваш какво пише насреща ти. Па като те разпитват, дано го помниш...

Докато се наместя правилно на редицата, видях, че до мен се падна един старец, ръцете му също вързани с тел и отекли, набъбнали и посинели, както моите преди няколко дни. Забелязах, че той едвам стоеше, потръпваше, поклащаше се и беше доста прегърбен. От това разбрах, че тук се стои, може би с дни. Стояхме до вечерта, цивилният си четеше вестници, книги, милиционерите се разхождаха по стаята и правеха забележки на този-онзи, че не стои както трябва. Вечерта и тримата се смениха. Дойде също един цивилен и двама милиционери. Ние си оставахме в същото положение. По едно време един от милиционерите отиде някъде и донесе шише с вода и чаша. Почнаха да си наливат, някак съвсем предизвикателно да шурти отвисоко и отпиваха само по глътка.

– Ей, я се капнах – рече старецът към тримата. – Дайте поне малко вода и ръцете много ма болат, ше ми са спукат.

– Млък! Ти знаеш какъв е режима, знаеш за какво си тук, кога проговориш, както трябва, всичко ще може – скръцна със зъби цивилният, а един от милиционерите го доближи, смушка го да стои прав и да не говори. Аз нали бях най-нов, мълчах си, но другите, по-младите от стареца, също протестираха с по дума-две... Към полунощ, след няколко забележки и смушквания никой да не заспива и да не мърда и тримата пазачи като че ли позадрямаха. Аз също вече усещах, че в ръцете почва да чука някак пулсът ми, че се подуват отново. Старецът съвсем се изгърби и почна да шушне: „А да паднем, бе? А да паднем сички...“. Другите като че кимнаха в съгласие и аз тутакси се строполих, макар че още можех да стоя. Старецът едвам бе попрекълчил колена също да пада и милиционерите скочиха и ме сритаха така силно, че и старецът се надигна отново, без да е паднал, и другите също... Защото падането с вързани ръце е нещо твърде рисковано. Няма с какво да се подпреш, та на мен нещо ми хръцна в рамото и после цял месец ме боля. Но забелязах, че когато ме ритаха по гърба, като че наместваха нещо в гръбначния стълб и ми ставаше добре.

През часовете стоене имахме възможност наистина на тишина да си размишляваме и аз непрекъснато се връщах с мисълта си долу, в парното, при бухаловидния мой съкилийник Тодор Александров. Сега вече не се съмнявах,

че е провокатор. Не само защото подпоручикът в своята гневливост направо ме напсува, че съм го наричал говедар, а то беше единственото, което не успях да премълча, но и заради цялото му държание и положение, за съвсем настойчивото и безогледно стремление да разказвам какво съм извършил, за пеенето, което се оказа парола, за да го извикат и т. н. Мен ме учудваше защо такъв твърде квалифициран, подкован, така да се каже, провокатор занимават с мен? Та аз бях само един току-що завършил и отишъл в казармата гимназист? А може би и тъкмо заради малкия ми багаж от знания, мислех си аз, той успяваше да ме „шашне“ със знания, теории и истории? Но това ме и плашеше. Много набързо си бях помислил, че подпоручикът се е отказал да изкарва нашата работа като „голямо разкритие на вражески заговор“ в казармата. Значи тепърва трябва да си стискам устата и да отричам, защото не ни се е разминало.

Междувременно старецът съвсем престана да се държи на краката и понечи сам да прекълчва колена, за да седне.

– О-о, ох, дайте, момчета, да поседнем, па че казувам кико требе – стенеше човекът.

Милиционерите го биеха и ритаха, а цивилният му се караше:

– Колко пъти вече обещаваш, че ще говориш, пък като те отведем при следовател, като си поотпочинеш, пак не казваш, а? И сега обещаваш, защото ги няма следователите, дойдат ли пак ще запънеш...

Към обяд свалиха стареца на следствие и не го върнаха вече, а ние останахме още една нощ. Болките в ръцете и в кръста ми бяха вече непоносими. Другите четирима арестанти също издаваха стенания, защото не даваха и да се спи, нито вода, нито храна. По едно време, след полунощ, ние се спогледнахме и се натръшкахме по пода като круши. Скочиха и тримата наши мъчители, биха, ритаха, псуваха, ние се свивахме на кълбо и никой не стана вече прав. Лично аз се усещах толкова изтощен, краката, както и ръцете ми бяха така вдървени, че както бях с вързани ръце и не мога да се подпра някъде, и да исках, не можех да стана. Осъмнахме полулегнали на пода, като милиционерите ходеха от човек на човек да ни подритват, да дърпат за уши и коси, за да не можем да спим. Безсънието беше също едно

от мъченията, за да се изтръгнат показания. Към обяд другите ги взеха и откараха някъде и аз останах сам. Цивилният непрекъснато въртеше телефона за моя следовател и чак вечерта го откри. Повлякоха ме из стълбите и ме привлякоха пред бюрото му.

НОЩ С ГОРАН МЪГЛАТА

– Пак ли? Пак ли се глезиш като мамино синче? – започна подпоручикът. – А вие защо ми го мъкнете този? – запита ключарите.

– Ами останал е горе сам и Петров ни го предаде и си отиде.

– Вечно има късмет тоя тип – завайка се следователят.

– Сега аз ли да му дежуря? Ще се наспи нощес и утре пак ще ми прави вътели, както досега... Я, Костов, виж Горан тука ли е?

– Кой от двамата, другарю подпоручик? Кой Горан?

– Горан Мъглата бе, та кой Горан? Другият е чиста баба, не го бива.

Доведоха един униформен старшина, як и едър, с подпухнало лице и дебели бърни като циганин джамбазин. И доста мургав ми се видя.

– Запвейте! – изкозирува той. – Викали сте ме, дра'подпоручик?

– Виж какво, Горане – започна той. – Толкова години служиш и Качин никога не се сети за теб. Но аз високо те ценя. Ти знаеш, че след три дни е Първи май, тук се оглеждат разни списъци, за награди, за повишения и т. н. Лично ще се застъпя за теб, да знаеш... Но тоя тука видиш ли го?

– Тъй верно! – тракна токове Горан и скръцна зъби към мен.

– Тоя шоп ни приема, ни предава, непоправим враг е! Вземи си и помощник и тая нощ всичко да си каже... Никакъв сън, вода, храна и други глезотии. Утре да го видя признал всичко и да стои прав пред бюрото, а не да клечи по турски на пода, разбра ли?

– Тъй верно! – отново се изпъна Горан, а подпоручикът се обади на някого си да отиват в някакво кино „Косилис“ (ако помня) на някакъв нашумял филм.

– Ей, ей, ей! – скръцна зъби Горан Мъглата[14] и ме хвана за гушата. – Ако не мислиш да признаваш, прощавай се с живото си още отсега, разбра ли? Знаеш ли какво те чака тая нощ? – ръмжеше той и ме повдигаше за гушата, па ме изви назад и ме тласна на пода. И целият миришеше на вино, като ръмжеше срещу мен.

Потресох се съвсем видимо. И от мечешката му лапа, но най-вече от безумен страх. „Господи, как ще оцелея тази нощ?“ шепнех си мислено и мислено си се кръстех. Мъглата повика още един милиционер, който не бях виждал дотогава. Из джоба му се подаваше шийката на бутилка. „Господи, стори чудо и тази нощ, избави ме от тези зверове в човешки образ, Господи“ – продължавах да си се моля аз и мислено да си се кръстя, макар че ръцете ми бяха вече развързани.

Горан се настани съвсем по чорбаджийски на бюрото, а онзи донесе стол и седна до него. Отпиха по някоя глътка от виното, като го слагаха скрито зад бюрото.

– Сега, ти, обвиняемия – обърна се Горан Мъглата към мен, – премисли си добре пред кого се намираш. Я не съм лабав като тоя, оня, подпоручици и нам кви си. Ти ще разбереш... Пред нас гъка-мъка, разни увъртания не минават.

– Тия видиш ли ги – намеси се и другият, като посочи изправените в един ъгъл дълги, старомодни пушки, – докато ги отрошим от тебе, кокалите ще ти станат на тесто...

– Охо-о, така нема да е, тая умирачка е лесна – обърна се Горан към другия. – Ти кибрит нали имаш? Подостри ми десет клечки и дай да го вържем. И на нозете, и на ръцете ще му запалим свещи...

Аз чувствах, че долната ми челюст съвсем заигра. Помислих си дали има някой през нощта в тази сграда, за да почна да викам още преди насрочените ми ужаси. Какво да сторя, питах се аз, пред тези чудовища? Нещо трябва да измисля, защото освен мисълта си, нищо друго не мога да

[14] Горан Мъглата е известен в Ломско криминален тип, пуснат от затвора на 9.IX.1944 г и използван като милиционерски старшина за най-зверски убийства.

противопоставя на тези яки зверове, при това пияни. В сравнение с тях сега дори подпоручикът ми изглеждаше ангел небесен.

– Е, е, казвай сега – прекъсна мислите ми Горан, – къде си ходил, какво си правил по тая дуня, какви враженски работи си вършил? Излишно е да ни баламосваш, тука всичко знаем – повтаряше очевидно чути от следователите думи. – Всичко знаем, от игла до конец – твърдеше той и побутваше това-онова чекмедже по бюрото, но те бяха заключени. Другият запали цигара, сложи кибрита на бюрото и наистина започна да брои клечки.

– Вижте какво – обадих се аз от пода, без да съм формулирал още какво точно ще кажа. – Вижте какво, аз от някой ден вече бях намислил да си кажа истината, но подпоручикът се държи много грубо с мен. Той е офицер, друга класа някак си, по-горен се счита и аз просто от инат не признавах.

Сега вие ми изглеждате по-народни хора, от моята черга, така да се каже, сигурно сте от село, както е и моят баща...

– А, он милиционер ли е, таа жена? – прекъсна ме Горан и неволно ме подведе да лъжа каквото не бях мислил.

– Ами, старшина е, като вас – употребих подсказаната лъжа.

– Я, глей сига, син на колега, а? – възкликна другият.

– Та си мисля сега – подех отново аз, – ако съм сигурен, че ще ви признаят заслугата, бих искал тъкмо пред вас да направя своите пълни самопризнания, но ме е страх, че после подпоручикът ще ги припише на себе си, нали е началник, и вас ще забрави. Нас, по-долната класа, винаги така ни подминават...

– А, ти не бери гайле за това – засече ме Горан, – ти чу какво каза Цветков, ама ако не устои на думата си, лично при началника, при Каменов ще отида, да видат некадърен ли е Горан Мъглата, не заслужава ли нещо повече за толкова години служба на народната власт...

– Ами, ако считаш за уместно, готов съм и аз да отида и да кажа, че ако не бяхте вие, нямаше да призная нищо пред Цветков?

– Точно така, ако се наложи, ще искам и теб да изслуша Каменов – почти радостен допълни Мъглата. – Само че думай сега, да не е само да ни ментосваш?

– А-а, вас ли ще лъжа? – запънах се аз. – Мен ми е даже приятно, че най-после попаднах при едни разбрани хора. Абе тия, началствата, аз винаги съм презирал, та затова се и реших на такова вражеско действие, но аз не мога да пиша, до преди час ми бяха вързани с тел ръцете и са посинели. Но нощ ни е на разположение, нека някой от вас да пише, а аз ще го подпиша, пък, както казах, и лично ще го потвърдя утре.

– Данчо-о, (или Станчо, не помня), ти бавно пишеш, знам, ама я па отдавна не съм писал, та зимай нещо и почвай, па лично при Качин[15] ще докладвам за тебе, честна дума – обеща Горан на другия.

Започнах с версията, която ми разказа преди три дни провокаторът долу в парното, защото страхът от нощна инквизиция на тия пияни и полуграмотни милиционери беше сковал мислите ми. Но като започнах и видях, че хваща място лъжата ми, окуражих се и дори творчески си го дообработвах. Избягал съм в Югославия от кюстендилската казарма, като съм имал намерение да премина на Запад, в Италия или Австрия, но сърбите ме хванали още в първото населено място и ме вкарали в затвор. Горан ме засичаше да казвам имената на населените места и аз доста зор видях, докато се сетя, че през нашето Гюешево съм минал, но насрещното югославско населено място си давах вид, че искам да не призная, а аз не можех да си го спомня веднага, макар да съм отличник по география. Стигна се до опиране на юмрук под брадичката, докато изрека „Крива паланка“, а съм откаран в Куманово, после в Ниш. Там някой си майор Бабулич ми водел следствие, като ме питал за въоръжението на българската войска и броя на войниците в казармата на Кюстендил. Тук за убедителност се запънах, че не съм издал военната тайна, но след ново скърцане със зъби от Горан и другия изредих някакъв брой на танковете, картечниците, оръдията и войниците, като не знаех въобще какъв род войски има в Кюстендил, но нали и те не знаеха…

После сърбите вместо на Запад, както ми обещал майор Бабулич, ме върнали в България, към град Кула и Видин. Пак се запънах да не казвам, че са ме натоварили с шпионска задача, като молех Горан Мъглата да не пишат това, защото много ще ме осъдят, но той ми обещаваше, че

[15] Качин беше тогава началник на униформената милиция в Лом.

лично в съда ще отиде да докаже колко честно съм се разкаял и разкрил и ще ме оправдае. Аз отново се разпусках и признавах, че трябвало да проуча и видинските казарми какво въоръжение и колко войска имат... Там обаче съм заловен и докаран в Лом. Всичко това с много усуквания и подробности, все за убедителност. Оня бавно пишеше, питаше повторно, аз сменявах казаното, защото забравях какво точно съм казал, но изкарвах, че си припомням, че се решавам на по-голяма откровеност и така отново придавах по-голяма убедителност на лъжите си.

– Ще ми разправя Цветков, че ни приема, ни предава това момче – доволен заключаваше Мъглата. – За какво им дават тия звезди? Само за по-големи заплати, а не защото по могат и знаят от нас – натъртваше той пред колегата си.

Като приключихме признанията, аз се оплаках, че съм много гладен, и Горан накара другия да донесе отнякъде войнишко канче с някаква клеясала от мас манджа, която изгребах и изядох с пръсти, така както си седях долу на пода. С тяхна помощ се надигнах и ме отведоха в тоалетната да се измия. Над мивката имаше огледало и аз за пръв път видях лицето си: брадясало, изпито и бледо, очите – хлътнали, челото и под очите – сбръчкано, че майка ми едвам ли можеше да ме познае.

Подписах аз без колебание показанията си, но като ги оглежда дълго, Горан реши, че не са в приетия вид за пред следователя и съда, и накара другия да ги преписва, което доведе до нови запъвания и уточнения, и нощта премина.

Като дойде подпоручикът, аз наистина стоях вече на крака пред бюрото и Горан тутакси го дръпна настрана и му поднесе листата с „показанията“ ми. Той ги поогледа, попрочете и изрече:

– Горане, ти си чисто говедо! Тоя серсемин ви е лъгал цяла нощ. Това няма нищо общо с неговото следствие... Та Кюстендил, та Югославия? Може ли такъв простак да ви лъже цяла нощ?...

Другият милиционер стоеше близо до мен, Горан нещо изпсува и отскочи към ъгъла и аз в последния миг видях, че хваната за цевта едната от старомодните дълги пушки в ъгъла лети срещу гърдите ми... Подът като че ли се изправи и ме удари в лицето. Така усетих своето падане и повече нищо не помня... Опомних се, легнал по очи на пода и

някакви двама-трима, един от които с бяла престилка, ме масажират, като откъм гърба ме натискат да дишам, а под мен се разливаше локва кръв. От носа ли беше, от устата ли и сега не зная, защото цялото ми лице беше в кръв. Донесоха някакво платнище, обърнаха ме по гръб на него и ме изнесоха В друга стая. Биха ми някаква инжекция, даваха ми и хапчета и чай. След някой ден там донесоха стол и маса и ме сложиха да пиша показания. С тръпнещи ръце писах отново каквото ми диктува подпоручикът. И за оръжието, и за заговора за избиване на командирите в момент, когато стане война, и за бягане през границата при разкриване. Нямах сили за никакво упорство, исках да свърши всичко това, та ако ще да се мре, но по-скоро да е. Добре че за преди казармата не ме питаше.

– Настоящето написах саморъчно и за верността му се подписвам – продиктува последното изречение подпоручикът и започна да си събира книжата от масата.

Тъкмо тук някаква неосъзнавана силица ми дойде, та след „настоящето“ написах „ми продиктува подпоручик Цветков“.

Взе той листата, сложи ги в чантата и без дори да ме погледне, излезе от стаята. Чух, че в коридора разпореждаше някому къде да ме затворят и да не допускат Горан при мен, защото „тоя ще ни трябва скоро за съда“. Вероятно предполагаше, че Горан ще ме доубие.

След още някой ден дойде някакъв подполковник (съдебен следовател) и ми връчи обвинителен акт, като ми го прочете гласно и ме запита поддържам ли си дадените пред следователя показания. Опитах да му разкажа за преживените ужаси във водния карцер (банята), под стълбите сред буболечките, но той ме прекъсна, като заяви:

– Ти да не искаш тук да е някаква кухня, дето са те докарали да опитваш запръжките? Борба, борба на живот и смърт води партията срещу надигащата се реакция на класовия враг и фашистките отрепки.

– Какъв класов враг съм аз – баща ми има 20 декара ниви на 4 деца, и то планински сипей, следователят е от Ломско, от поле, сигурно има повече от мен?

– Престани! – изкрещя подполковникът. – В такъв случай ти си жалко оръдие на класовите врагове, лумпен някакъв.

Аз замълчах, а той ми подаде някакъв формуляр-протокол, в който в графата дали потвърждавам дадените показания, написа пред очите ми думата „оспорвам“. Подписах го и той си отиде, а на следващия ден ме изкараха от Държавна сигурност, връчиха ми обвинителен акт и ме откараха в затвора, който се оказа в посока на Видинското шосе, след квартал „Боруна“ на Лом.

В ЛОМСКИЯ ЗАТВОР
(Сред смъртните)

Там, на втория етаж в 20-а „единочка“ ме заключиха и до другия ден никой не ме закачаше. Наспах се за първи път от месеци и започнах да разучавам обвинителния акт. Нямах нищо за четене, нито за каквото и да е занимание, затова го и запомних почти дума по дума:

„След деветосептемврийската победа над реакцията и фашизма в нашата страна империалистите от „Уолстрийт“ и „Сити“, в стремежа си всячески да задушат страните с народна демокрация, тръгнали смело по пътя на прогреса, вербуват и организират диверсионни групи от вражески елементи във всички отрасли на нашия обществено-политически и икономически живот. В лицето на по-долу изброените обвиняеми те са имали своите пипала и в народната армия.

Ръководена от своята омраза срещу народната власт, разкритата диверсионна група под формата на конспиративни „петорки“ си е поставила за цел чрез бунтове, палежи, грабежи, метежи и други обществено опасни деяния да подрони, отслаби или събори установения в страната ни народнодемократичен строй, да реставрира черното фашистко минало, експлоатацията на човек от човека, да върне на власт омразния на народа ни монархически институт и да тласне страната ни във взаимоунищожителни войни със съседните нам балкански и други демократични страни и народи.

На основание събрания фактически материал и признанията на обвиняемите при проведените следствени

действия военната прокуратура при Софийския областен военен съд обвинява:

„Редник Петко Георгиев Михайлов – неженен, неосъждан, средно образование, срочнослужещ в поделение „Тополница“, град Видин, по член 98, ал. 1 и член 70, ал. 1 от Наказателния закон за това, че в края на 1949 г. и началото на 1950 г. организирал и ръководел на територията на Народната република и по-специално в народната армия въоръжена противонародна банда, която в решителни за страната ни моменти да застане на страната на врага.“

Следваха имената на: Петър Захариев Иванов от с. Гайтанци, Ломско; Борислав Колев Стоянов от с. Буковец, Софийско; Михаил Цветков Ковачев от с. Чавдар, Пирдопско; Иван Владимиров Богданов от с. Ботунец, Софийско – всичките редници от нашето поделение и нашата рота, но обвинени като „членове на въоръжена противонародна банда“ и макар по същите членове 98 и 70, но по 2-ра алинея.

Нямах представа какво означават тия членове и алинеи, макар да ме издуваше някакъв смътен страх от това, че именно мен слагат като водач-организатор[16]. От друга страна, имах и едно упование в това, че съм писал в показанията накрая „Настоящето ми продиктува подпоручик Цветков“, което личи, че той не е видял, не са го видели и прокурорите, но аз на съда ще го припомня и може би всичко ще пропадне като обвинение. Това е случай, когато и наивността помага, защото е трябвало да си дам сметка, че ако другите четирима са признали същите замисли и ги потвърдят на съда, колко струва моето последно изречение?

На втория ден вечерта някой отключи килията ми и на вратата се показа някакъв пълен надзирател с подпухнало лице и твърде гъгрив, дразнещ глас, който ме запита как съм и откъде съм, а след това ми кимна да излезна. Аз му казах, че съм ходил до тоалетната, но той безцеремонно изръмжа:

– Оди пред мен бе, момче, нема нищо страшно!

---

[16] И страх, но и някакво поласкаващо усещане ме споходи, когато разбирам, че съм заплашил самите устои на властта и държавата.

Отведе ме в преддверието на тоалетната, която бе почти срещу моята килия, и там ме посрещна един висок и костелив мъж с щръкнала коса, който ми подаде нещо, завито във вестник, и рече:

– Ти нали си от двамата войници, дето ги докараха вчера? Това е за тебе. Яж, за да се съвземеш, па и да си признал нещо, на делото отричай, щото войниците ги съдят винаги по-тежко от другите и можеш да отидеш зян. Нали другият войник е Пешо от Гайтанци? Пази се добре, щото него го не знам, той по София е бил, ама баща му, Зарко грънчара е комунист и имат роднини в Околийския комитет, та да не струпат всичката вина на тебе? – после се обърна към надзирателя:

– Абе, бай Мирчо, защо тия войничета ги туряте тук при смъртните?

– Ами, според обвинението требва да е, ти знаеш член 98, първа...

Като си влезнах в килията, заразглеждах това във вестника. Различните парченца хляб, козунак, бутче от пиле и други ми подсказваше, че това е помощ от много хора събирана. Гладен бях, започнах да ям, но някак гърлото ми бе така стиснато, че не можех да прегълтам. Та тия хора ми казаха, че нас, двамата войници, са ни сложили при „смъртните“? Късно през нощта аз отново чух някой да проплаква, както във видинския арест, и знаех, че това е моят другар Пешо.

Рано сутринта надзирателят бай Мирчо ми каза, че мога да се обадя с телеграма до вкъщи – „Намирам се в затвора на град Лом“.

На третия или четвъртия ден от изпращането на телеграмата един млад и почти мургав надзирател ми донесе нещо в раница и аз с учудване извадих от нея цяло печено агне...

– Да се благодариш, че бай Мирчо е на портала и го донесе чак на „колелото“ (център на затвора, отдето тръгват стълбища и коридори) и ще опитаме и свиждане да ти дадем – каза този надзирател съучастнически и аз побързах да го поканя с цяла откъсната плешка. Но отказа![17]

Беше дошъл брат ми Иван и на краткото свиждане се опитахме да си говорим, както бяхме се научили: „Ощаз ис

[17] Оказа се после, че това е надзирателят Шанко – циганин.

кут, овкак ис ливарпан? – питаше той (защо си тук, какво си направил) – „Иклам итобар, он аз имелог тазилзи (малки работи, но за големи излизат), „Ахиб ил ет? (биха ли те) – попита последно той и еднοокият надзирател, който присъстваше (лало Стефан, научих го после), ни се скара:

– Абе, вия, каков език приказвате? Тука не може така! Ни е влашки, ни па турски, я ги знам тия, ама на никаков не иде? – и ни прекрати свиждането. Но докато брат ми си излизаше, аз успях да го успокоя, че нищо страшно няма, за да не се тревожат вкъщи. (А говоренето ни беше просто обратен изказ на думите).

По-късно вечерта бай Мирчо дойде заедно с младия надзирател, който се казваше Шанко (по ломски Александър), и тогава взеха колкото им предложих от агнето, като притурих с молба да дадат и на моя другар Пешо. Оказа се, че иначе страшният на вид надзирател Мирчо бил всъщност твърде добър човек и съчувственик на затворените по политически причини хора. Такъв беше и Шанко – циганина, пък и Тефик, също циганин, но хубав и весел младеж.

На другия ден резето на килията ми отново щракна и при мен влетя един циганин, с обло подпухнало и космато лице и чевръсто зашушна: – Ей, брато, ти получи ядене, дай нещо, че умирам от глад. Че ни изморат тия управници, бе...

– Кой си ти, какъв си? – запитах аз.

– Пулетически като тебе, брато, давай, оти че ни видат...[18]

Откъснах отново от агнешкото и той направо налапа половината. След малко се появи друг. Висок, изпит и брадясал човек с широки и влажни очи, повдигнал ръка като при прекръстване, и изрече:

– Мало лебац, братко, мало лебац да затешим душу...

– Кой си, как се казваш?

– Вукашин, Вукашин са зовем, политички заклученик, бугарашин из Пиротско, код Сърбие...

Този не налапа, каквото му дадох, а го мушна в пазвата си и излезе. На обяд чух да се отварят подред килиите, както и другите дни, за раздаване на храна, но този път отвориха и моята килия.

---

[18] После тоя циганин, Байрам, разбрах, че е криминален, кръвосмешение с дъщеря си.

В ръка с бака за чорба и черпак, пред мен застана един избръснат и охранен циганин с раирани затворнически дрехи и с малките си кръгли очички пъргаво заоглежда килията, като спря поглед на малкия вече вързоп в ъгъла.

– Зачислен си вече на храна – рече той, без да отмести поглед от вързопа ми, – ама не ти нося сега купичка, щото ти вчера-оняден получи, та сигурно нема да вземеш, нали? Па земи та дай малко, оти тука много работи зависат от мен, Матрашата. Така се казвам и съм ти сега нещо като началство. Кофти началник, щото и аз съм затворник, ама не политически като тебе. Петляркаджия съм, ама съм кофти надзирател на вашето отделение, единочките (килии по за един човек – 1,80/3,50 м), защото нас управниците не ни мразят както вас. Ние си краднеме, къде докачиме, кримки сме, ама не сме пошли да свалеме властта – редеше отривисто Матрашата. – Дай сега нещо, па надзирателo е ей там на „колото“, гледа, ама не види, че я ше щракна резето, ама ше го дръпна после и ти ше можеш да си излезеш по нужда кога сакаш.

Няма как, дадох и на този, каквото имаше още, и той наистина направи някакво по-особено щракане на заключалката. Като си отиде и мина към 1 час, аз лекичко опитах и... вратата се отвори. Погледнах из коридора – няма никой. Гледам, на всяка от килиите виси надпис с името на затворника, а на съседната ми килия пише: Георги Сеферинов, 42 г. от с. Младеново (Голенци) – СМЪРТЕН... До него пък: Рафаил Копчев, също СМЪРТЕН... Завладя ме неудържимо любопитство и аз поместих капачката на „шпионката“ и погледнах в килията на съседа Сеферинов. Той ми маха да го отворя. На Копчев – също ми скима да го отворя. Огледах се отново и ги отворих. Те плачешком се прегърнаха и тутакси заотваряха други килии... (това бе отделение за още неосъдени или пък обжалвали присъдите си).

– О, Любчо-о, о, Данчо-о – запрегръщаха се хората и заотваряха пък следващите килии. В коридора се набра цяла тълпа от прегръщащи се и просълзени затворници. Някои набързо започнаха да стъкмяват какво да казват и какво да отричат пред съда. Аз се изплаших от постъпката си и си влезнах в килията. Но – късно. Някой си надзирател изкрещя откъм „колелото“:

– Какво правите, бе? Кой ви пусна? Кой ви пусна, неговата мамица...

Не разбрах как стана, но след 3 минути аз вече се търкалях презглава из стълбите, ритан и влачен от двама надзиратели, един от които доста едър, пълен и червендалест. Смъкнаха ми панталоните и по долни гащички ме натикаха в карцера, който беше в приземието.

Макар да беше вече юни (или юли?), след час в карцера ми стана доста студено. Той беше една циментова клетка към 1,50 м на 3 м, като бе преграден от желязна решетка, та отворената врата не е възможност да излезеш, между нея и решетката има метър разстояние и през решетката ти се подава храна, а тя е заключена от катинар със синджирка.

Бях взел малко сила от по-доброто си положение в затвора и храната и правех гимнастики, катерех се по решетката чак до тавана. Привечер вратата се отключи и един надзирател заедно с един затворник ми донесоха бакърена чиния с храна и филия хляб.

– Дръж по-добре, бе, ахмак такъв – скара ми се мустакатият затворник[19], като ми подаваше чинията, в която личеше само запържена вода. Аз хванах по-долу, както ми сочеше затворникът и обидата от първите му думи мигом се стопи, защото там напипах парче от месо със сланина. Той подбутна с крак и едни налъми, като каза, че съм си ги забравил навън, когато са ме вкарвали (а аз бях по чорапи). Като си отидоха, аз с благодарност към непознатия затворник изядох, каквото ми даде, и заоглеждах налъмите. Под леко прикованите на токовете гумени подметки открих вдлъбнатини с хапчета аспирин, късо моливче и сгънат лист хартия. Там пишеше: „Човекът, който ти носи храна, е наш, напиши какво ти трябва и му предай“... Някаква топла вълна от радостно смущение ме обзе.

Кой така взема грижата за мен, никому непознатия войник от Софийско? Та аз изглежда, че или съм познат някому от затворниците, или имат тук организация, която задочно ме е приела за свой? Стоях вече на спасителните конспиративни налъми и радостното възбуждение пропъди студа. Бележка до невидимите мои покровители не написах,

---

[19] Това бе Рушан Джаферов – помак, осъден, че превеждал хора през границата, тук беше помощник-готвач и много ни поддържаше. Почина в Шумен, в затвора.

защото макар полутъмно, очите ми свикнаха и аз изписах листа със стихотворения. Към това ме подтикнаха и написаните по стените от други, които са били тук преди мен. Някъде високо, изглежда дълбано с пирон, доминираше лозунгът: „Анархия – матъ свободи!“, а като се взрях по-силно по стените, открих стихове от „Моята молитва“ на Хр. Ботев, лозунги като „Долу червената буржоазия“ и едно име под разните куплети и лозунги: Първан Петров Чолашки от с. Долна Вереница (фердинандско, Михайловградско). Там зная, че и аз прибавих разни куплети, но само едно помня като цяло:

„Неверница си, съдбо моя,
разнолика, бяла-черна,
проклет навеки да е тоя,
на тебе що повярва...

Усмихна се и ме поведе
към ясните си светобзори,
намръщи се и ме доведе,
та в карцер тъмен ме затвори...“

РАЗМИНАВАНЕ С КУРШУМА

На втория ден, когато си гадаех колко ли време ще ме държат тук, някой дотърча и заотключва вратата. Беше едно някак си смахмузено, безцветно човече-надзирател, с хриптящ глас (после научих, че е Филип, или „Маршал Филип Масонски“, както го наричаха).

– Бягай бързо при директоро, оти та дират от Държавна сигурност – запъхтяно ми каза човечето. Дъхът ми пресекна, като заварих там подпоручик Цветков – моя тримесечен мъчител. Той дишаше като дракон, зеленееше злобно и скърцаше зъби срещу мене. Директорът излезе от кабинета си и той процеди:

– Сядай да си оправиш показанията, идиотските показания, че те одирам жив, мошеник с мошеник такъв...

Като ми подаде досегашните показания, видях, че последното изречение „Настоящето ми продиктува

подпоручик Цветков“ е дебело подчертано с червен молив, а със скоба отстрани е отделена от общия текст онази част, дето пиша за скритото подготвено оръжие и намеренията ни да избием командирите си във време на война, както и за бягство през граница, ако ни разкрият. Задраскани бяха имената на трима от обвиняемите, посочени в досегашния ми обвинителен акт, както и някои други изрази, отнасящи се до „петорките“, в които сме били организирани, съгласно диктовката на следователя.

– Задрасканото изоставяй, без да се хилиш като варена глава, муцуно такава, защото в съда и да отървеш куршума, пак жив няма да излезеш от тука, обещавам ти! – скърцаше отново над главата ми подпоручикът и пак ме удряше с прословутите си ключове.

Написах, каквото трябваше, като фактически оставаше само ние с Петър Захариев да сме виновни за разстройване духа на армията чрез позиви и слухове, подронващи престижа на командването и „народната власт“. Накрая поиска да върна досегашния обвинителен акт. Надзирателят, който ми донесе в този момент панталоните, ме подкара за към килията за акта и без да забележа кога е изтърчал, с мен в килията нахлу и подпоручикът и така злостно ме ритна между краката, че аз отскочих и паднах в ъгъла. Надзирателят скочи и ме закри с тялото си, докато Цветков запъхтяно се опитваше отново да ме рита и псуваше на поразия.

След седмица получих нов обвинителен акт. По общото си съдържание беше както предишния, но нямаше вече „разкрита диверсионна група“ и имената на тримата наши приятели, а оставахме само двама обвиняеми и обвинението беше вече по член 99 „г“ и други някакви там. Както се разбра, някакъв генерал се застъпил за третия обвиняем и трябвало да отпаднат и следващите двама.

– Честито, момче! – поздрави ме надзирателят Мирчо.

– Отърва кожата изглежда – и като се отдръпна от вратата, вкара при мен същия онзи младеж, който още първия ден ми донесе храната в тоалетната.

– Сега вече да се запознаем – подаде ръка той. – Коста Петров Ценов от с. Луковица, Ломско, от контрареволюционната конспирация на Коци Попа. Но ти не се стряскай, така е по езика на Държавна сигурност, а

иначе сме си земеделска организация. Щом те я забраняват, ние пък си я възстановяваме, те ни съдят и затварят, ние чакаме да паднат и да ни сменят и така – допълни Коста. – Сега дай да видим друго – имаш ли адвокат? Ако нямаш, бай Никодим каза да извикаме един негов колега от Лом. Па аз ще ида и при Пешо, да го подготвя, каквото е признавал, да отрича, та по-малко да ви осъдят.

Възрадван до ушите от това топло внимание и от твърденията, че съм избегнал смъртната присъда, аз забравих, че все пак ме чака военен съд, и уверявах Коста, че и на Пешо прощавам за всичко и адвокат не ми трябва, какво може да каже той...

– А, недей така! – намеси се Коста. – Ще ти назначат д'офис и само ще дотуря към обвинението ти, пък и като не се отбраняваш, то значи се признаваш за виновен за всичко, каквото ти припишат.

След два дни ме повикаха за среща с адвокат, препоръчан и извикан от „бай Никодим Попов“, както сам той се представи. Това бе Крум Велков (с прякор „Калабалъка“), който заяви, че обвинението ми е доста тежко, максимума бил 5 г. затвор. А на мене ми изглеждаше даже твърде дребно, след като току-що е избегнат чл. 98, алинея 1-а, който при военните съдилища означавал винаги сигурна смърт. Добре че никой не беше ми го разтълкувал истински, та имах само един смътен страх, но не съвсем такъв, какъвто изживяват смъртните...

Ето какъв е човекът – когато е имало опасност да изгуби всичко, ако му оставят половината, готов е да благодари. Не случайно евреите търговци, както ми е казвал баща ми, първо ще ти поискат 300, за да си доволен, че слезнат на сто, макар стоката да струва само 50... Та каква юношеска работа бяхме направили, за да преживеем такива ужаси, и накрая да сме благодарни, че ни предвиждат до 5 години затвор? Но железният валяк на революцията не държи сметка колко съдби и живота ще смачка и прегази, докато трасира пътя към „светлите върхове на комунизма“. Но и прегазените стават на свой ред като упоритата, вездесъща и неизкоренима трева. Пробива с иглените си връхчета почвата и расте и зеленее и между паветата и дори през асфалта на „магистралата към социализма и комунизма“.

Чрез тайната солидарност и взаимопомощ, която ми се оказа и в килията, и в карцера дори, аз вече се усещах частица от нещо, което неизбежно обединява хората, сполетени от една и съща беда. Сигурен съм, особено по сегашната си логика, че животът ми далеч не така щеше да протече, ако слепата жестокост на тиранията не беше ме тикнала тогава в този път.

ПРИСЪДАТА

Откараха ни след някой ден в град Лом пред военния съд (Софийски областен), председателстван от полковник. Тримата наши другари, отпаднали от обвинението, бяха също там, но с войнишките си униформи и като прокурорски свидетели.

Прокурорът (подполковник) произнесе злостните си обвинения, съдържащи се в общата част на обвинителния акт, като ни изкара „помощници и пълномощници на империалистическото обкръжение“, което подготвяло „изненадваща агресия срещу родината и прогресивния лагер“. Видимо наблегна на моята вина, като едва ли не „изпечен враг на народната власт, който подвел и своята невинна, но наивна жертва Петър Захариев“. Заседанието бе закрито и от моите близки не присъстваше никой, но бащата на Пешо бе вътре и той репликираше прокурора с думите:

– Ето, ето ми медалите и ордените, получени за борбата ми от 1923 г., ето ми партийната книжка (и той ги размахваше), може ли моят син да бъде враг? Него са го подвели, другарю прокурор, той е невинен.

В същия тон говори и неговият защитник, адвокатът Никола Горанов.

По едно време, след дълго търсене в папките, прокурорът извади някакво листче и го предаде на председателя. Той го прочете и възмутено отсече:

– Какви кметове пък слагат тук и там? Излиза, че това стригано момче от някакво си село Огоя е някаква седмоглава ламя, дето ще погълне социализма? – той

смачка листчето и го хвърли пред моя адвокат. Той го прочете и лекичко ми го подаде.

„Петко Георгиев Михайлов е от реакционно дружбашко семейство, надъхан с омраза против народната власт. Опитвал е да членува в Ремса с подли вражески цели... Денонощно чете и учи... Винаги води хорото и със своята речовитост пречи за прогреса... Социализмът е невъзможен в нашия край, ако допуснете да се върне жив в селото ни...“ – заключаваше характеристиката. Следваше подписът на председателя на ИК Стою Христов Ташев.

Прехапах устни от дълбока обида за целия човешки род. Та това беше „бай Стою Коларо“, както го наричаха, дето ден по ден идваше да му правя докладите пред единната ОФ организация... Какво го караше да ми иска смъртта? Та той въобще не знаеше за какво съм обвинен, само са му искали характеристика? Та такива ли са хората? Щом му падне възможност да унищожи някого, готов да го стори, дори ако е млад, на 21 години? Това ли означава комунист, за сетен път се питах аз.

– Волно балканско чедо – започна моят адвокат, – той вероятно се е сблъскал в родната казарма с порядки, които са накърнили разбиранията му за чест и достойнство, и е реагирал, както всеки млад човек. Било срещу своеволията на старите войници, било срещу слабата храна... и нека тук да не струпваме по-тежки обвинения на моя доверител в сравнение с другия младеж, защото са на една възраст, с еднакво средно образование, макар баща му да няма медали и ордени, той е беден балканджия и синът му не може да е нито класов, нито какъвто и да е враг на народа. Не са негово деяние и единствените по делото веществени доказателства – листчетата позиви...

Присъдите бяха стандартни – по 5 години и за двамата. На излизане от съда с учудване видях бащата на моята интимна приятелка Пенка, когото не допуснали на делото. Дадоха ни кратко свиждане и той ми заяви, че Пенка ходела (и почти постоянно била) у нас, за да утешава родителите ми вместо мен.

– Ше си я прибера – каза той, – и ще те чака дома.

– Не знам какво да кажа – повдигнах рамене аз, – по-добре да си търси късмета другаде... Пет години са това...

– Е, па, пиши и го в писмо, че я не смея да и го кажа – заключи той.
В затвора нашето положение веднага бе променено. Мен ме изкараха от „единочката“ и ме вкараха в 37-а килия на отсрещния коридор при другите осъдени вече затворници, а Пешо, по застъпничеството на влиятелните свои близки, бе назначен за обща работа около управата на затвора като приемане на колети, покупки на затворниците от лавката, разнасяне на писма по килиите и други.

СРЕД „НАРОДНИТЕ ВРАГОВЕ“

Вратата на 37-а килия трясна заедно с последните думи на надзирателя: „Ха, наместваайте се, вие сте си ваши“. Застанах до вратата и разгледах обстановката. Килията беше двойно по-голяма от единочката. С глави към едната стена, на самия под бяха полуналягали или седнали 7 души, върху най-разнообразни черги, одеяла и дрехи. До главата на всеки имаше или куфар, или сандък, или кошница и до повечето от тях и купчина книги. Край другата стена, накъдето бяха краката им, оставаше една ивица свободно пространство, не повече от метър широко. В ъгъла зад вратата се мъдреше и неизменната в затвора тежка чугунена отходна кофа. При влизането ми хората се надигнаха, изоставяйки книгите пред себе си. Макар различни по възраст, всички имаха някакъв градски или полуградски вид. Изключение правеше само един беловлас селянин, опрял гръб на стената под високия, поставен близо до тавана прозорец.
– Е, е, млади човече, след като се поогледахме, традиционно е да ни се представиш – каза един възрастен човек, с подпухнало лице, голо теме и тъмни кръгове около излъчващи любезност очи.
– Не знам какво точно ви интересува, другари – отговорих аз, като въртях несъзнателно в ръка единствения багаж, който имах – канчето си за храна, приличащо на малко бакърено легенче. – От с. Огоя, от Софийския балкан съм...

– Ами нас всичко ни интересува – допълни същият. – Кой сте, от къде сте, колко и за какво сте осъден? Но първо ви молим не ни наричайте другари...

– И тук ли следствие?

– Добре де – махна с ръка питащият, – наплашили сте се, уморили сте се, но нали не сте краднали, убивали, изнасилили?

– Не съм.

– Е, е, тогава за каквото и да сте осъден, вие сте невинен човек. Аз съм юрист с дългогодишна практика и ви виждам само като невинен. Чел съм някъде: „Колко нищожни са страданията пред чувството, че си гонен за правдата“. И още: „Наказанието прави виновния отмъстителен, а невинния – по-чист и невинен“.

– Господин Мончев – обади се беловласият селянин, – я остави момчето, оно са е сащисало, вчера на съд е било, колко мене е осъдено, селско знам, че е, тука до мене му е местото.

– Бай Алекси, моля ти се, не му решавай така съдбата! – обади се един почти на моята възраст младеж, само че с дълги и възруси мустачки. – Кажи ми по какво си най-много, колега – обърна се към мен той, – по шах ли, домино, табла, карти?

– Нищо от изброеното – отвърнах аз, – но книги гледам имате, разрешават ли се и от къде ги вземате?

– О, да! – обади се един червендалест мъж с обръсната глава, поради което възрастта му бе неопределима. – Но дали ще ви са интересни, защото ние нямаме забавни четива, или приключенски...

– И тия, дето виждам, не са лоши.

– Но това е „Теория на правото“ от Ганев, това е пък Хегел – немски философ чак от миналия век – обясни Мончев.

– Нищо че е Хегел, и Кант да имате, няма да е лошо – допълних аз.

– Я гледай. Вие ме заинтригувахте, млади момко – обади се пак юристът Мончев. – И ние сме по книгите, шах и табла играем само за отмора и нека пък ние ви се представим: аз съм дългогодишен ломски адвокат и една фатална година кмет на с. Долно Церовене по партизанско време, за което съм и осъден. Този младеж (с мустаците) е Любен Милушев

от с. Добри дол, това е господин Йордан Богданов Мачорски от с. Мокреш, офицер от царската армия, ето и Гошо, Георги Кръстев от с. Ковачица, войник като вас, от съвременната армия, Мишо, нашият поет и писател от Лом, този, легналият е иже нарицаемият Пурията, Цветан Пуриев, мокър влах от Козлодуй, и последно, бай Алекси Средков от с. Расово, коренен дружбаш, земеделец демек...

– Ние всички сме гадове, врагове, фашистки отрепки, реакционни елементи, империалистически агенти, оръдия на буржоазията и кулашки типове – изреди на един дъх Любен Милушев, – и направо казано, интересува ни вие от коя партия сте, защото и вие сте такъв, щом са ви докарали при нас? Пък щом се интересувате от Хегел и Кант, при нас с Мачорски ви е мястото. Ние ще се разбираме по интелектуална линия, надпартийно...

– Море, я ви не знам вазе телектуалното – намеси се бай Алекси Средков, – ама я видим дека момчето си е наше, землюделче, и оно нема при адвокат да легне. Ние ги мразим – тия жени, още от стамболийско време.

– А цялото ви ръководство бе пълно с адвокати – допълни Мончев.

– Абе, оно има, ама они не практикуваа, а само са учили, за да ви знаят шашкъниите – отговори бай Алекси и додаде – айде, момче, кажи си идеята, дека та е докарала тука, че сакам да си полегна.

– Ами, и, как да ви кажа – поколебах се аз, – одобрявам някои неща и от идеите на комунистите, някои от земеделските, пък и собствени мисли си имам, така от четено, чуто...

– А баща ти каков е? Не е ли земеделец? – попита бай Алекси. – Оно по селата други нема, само земеделци и комунисти.

– Земеделец е, както и дядо ми...

– Е, е, тогава какво? Ти, Васил Мончев го махни, него зарад кметуването са го докарали, може и виновен да е, а мене ми зеха нивите, па после за две думи и мене докараха.

– Бай Алекси, ако речем да се обиждаме и аз мога да кажа, че вие помогнахте на комунистите да дойдат на власт, борехте се против един законен правов ред, пък сега лежите заедно с нас и не виждате грешката си – изрече Мончев, като ту слагаше, ту сваляше очилата си.

– Да, ама вашите полицаи са гонили и земеделци, както и комунисти. Така, без да ги различават кои какви са, просто за заплатата си – намеси се Гошо, войникът.

– Хайде сега, дрън, дрън – запъна се Мончев, – сигурно милиционерът долу е марксист?

– Вижте какво – рекох да допълня и аз, – ние май се обърнахме във френски или английски парламент. Мисля, че бай Алекси е прав, но не може да се аргументира. Като са лоши комунистите, значи ли това, че предишните са били добри. Никак даже. Който се е борил против бившите, значи ли, че е грешил, защото сега отново е лошо? Само между Хитлерова Германия и Сталинова Русия ли е изборът за образец на Управление?

– Виж, Балкански, извинявайте, не знам ви името, Англия и Америка ли са вашите любими образци? Та преди всичко ни продадоха на Сталин в Ялта и няма какво да се дрънкаме повече.

Не Англия и Америка, те са богати, защото са имали колонии, а какво ще кажете за Дания, Швеция, Норвегия, Финландия?[20]

– Да не би дружбашите да са ги управлявали? – подхвърли Мачорски.

– Не с такова име, но партии с подобна идеология – казах аз.

– Браво, бе, Балкански (така започнаха да ме наричат, поради месторождението ми), не очаквах, знаеш, така успешно да се аргументираш – рече Мончев.

– Ем е наш! Виде ли, господин Мончев, че и от нас има устати – рече гордо бай Алекси, който беше станал и радостно кимаше.

– Пак грешиш, бай Алекси – извърна се към него Мончев, – един умен младеж не е само ваш, а на целото общество.

– И най-често на затвора – обади се изпод чергата си Пуриев, който изглежда внимателно ни е слушал.

Нейде из коридора се зачуха стъпки, щракане на резета и порой от тропот на налъми и глъчка се плисна като отприщен язовир. Скоро и на нашата врата щракна и една

[20] Някъде в зеленото „Земеделско знаме” още в 1947-48 г. бях прочел за аграрната партия във Финландия и партиите на центъра в Скандинавските страни.

особена физиономия се яви и извика: „Излизай на каре.“ Но като ме видя, подаде ръка и възторжено произнесе:

– О-хо-о, новият е тука вече? Да се запознаем веднага: Иван Революцията, бивш петляркаджия, бивш анархо-комунист, революционер-партизанин, понастоящем „кофте“ на вашето отделение на „гадовете“… – като ми друсаше ръката.

– Това е лъвът балкански, в бой великански, с орди душмански – рече вместо мен Пурията, който бе отхвърлил одеялото и се надигаше.

Хванати за ръце, аз разглеждах отблизо Иван Революцията. Той имаше малко, почти птичо лице, червено и грапаво като шуплив сюнгер, малки и искрящи очи, две клепнали напред уши и като контраст, високо одухотворено чело, над което висеше невчесана буйна коса.

– Па внимавай, да не изложиш четата тука – наставляваше ме той, – всички в 37-а килия са революция като мен, само че с едно „контра“ отпред. Хайде сега излизай на каре, па мисли кога ще построим паметник с бюста на Нестор Иванович Махно навръх „Тодорини кукли“, па като стана председател на Нюйоркското текезесе, ще те взема за партиен секретар и ще връчваш на Айзенхауер преходно червено знаме като ударник…

„Карето“ представляваше калдъръмена пътека, широка около 2 м, която сключваше един голям четириъгълник в двора на затвора, който бе ограден от петметрови каменни стени, някъде иззидани и с тухли. Там всеки ден изкарваха на разходка, по за около час, всички от общите килии, (пресъдени вече) и там бе възможно, поне в Ломския затвор по това време, да се движиш и разговаряш и със затворници от другите килии. Движението ставаше двама по двама и както видях, настъпваше същинска битка кой с кого да се движи и да разговаря. Бай Алекси, Пурията, Гошо ме заобиколиха да се движим заедно, но веднага дойде и Коста Петров Ценов от Луковица, Ломско, и кимна на другите да се отстранят.

– Абе, приятел, как си попаднал в най-чернофашистката килия? – започна разговора той. – Това, що гледаш на карето, са все наши хора, земеделци. Само във вашата 37-а килия тия от Народния съд и легионерите са мнозинство. Те веднага ще опитат да те „лайнат“, да те завербоват за техен човек, ама мисля, че не са познали, нали? Фашизмът и

комунизмът са две страни на една и съща монета. Чел ли си статията „Двете диктатури“ от Никола Петков? А „Принципите на БЗНС“ от Стамболийски?

– За съжаление, не съм – изповядах аз.

– Нищо, нищо – рече Коста, – следващото каре ще те турим с бай Никодим Попов. Той е юрист, беше кандидат за Народен представител от опозицията през 1946 г. заедно със Сеферин Митков и Асен Бенов, па после и тримата ги помете червената метла. Аз съм чел тия работи, ама само заглавията помня, не съм по теориите, на мен ми дай да действам нещо, битки жадувам... Ах, защо немам един шмайзер, комунистите само от такава азбука разбират. Ще те запозная с бай Никодим, та вие учете по идеите, а мен само оръжие дайте и да умра, с едно „ох“ ще е, а нема да стоя тука, да се редя по карето като добитък на водопой... Ама много ми е радостно, че си вече при нас. Ние още при следствието ви научихме, че си наше момче, а бай Алекси каза, че в килията си смотал фашагите набързо. Нас такива ни требват, щото сме много, ама повечето прости, а тия все учени и усталии, дявол да ги вземе. Ти ще видиш колко ще те обикалят за техен.

– Дължа да благодаря, но не знам на кого точно, че дори в карцера ме подпомогнахте с тези налъми, особените, пък и оня с храната, някой го е научил да ме подхранва? – използвах една пауза да кажа и аз.

– Абе, и ния, ама и тия, кафявите. Те имат един, работи в счетоводството, макар че е затворник. Славей Йорданов Славеев, и оттам научава всичко, кой къде е затворен и какъв е. Той и един Коста Янъков са им водачите тука. Коста е отговорник на кошничарската работилница. Като те изкарат на работа, ще видиш как подкрепя техните и отблъсква нашите.

– Ами наши няма ли на такива длъжности някъде, защо само от тях?

– Абе и ние с тая честност сме за никъде – завайка се Коста, – нали ако наш се присламчи там, ще го изядем с парцалите, ще го изключим и изолираме. Абе, как се държа твоят колега Пешо, на Зарко грънчара от Гайтанци, в съда? Селата ни са почти слети, баща му и родът му са комунари, гледам и сега около дирекцията са го турили?

– Ами, в следствието бе допуснал неща, дето щяхме да загинеме – рекох аз, – но на съда отрече и така развали намерението на прокурора и адвоката да изкарат виновен само мене.

– Това добре, ама сега защо се завря там? Неговите хора са го наредили, да му е по-леко. Там ден за ден ще има трудови дни, два за три ще минават, па и некое помилване и ще си излезе. Ти сега никакви приказки с него, решихме да го изолираме и ни клечка кибрит, ни цигара с него!

– Няма ли да сгрешим? Той е наивен, но не е нечестен, все пак. Доста е разстроен зарад жена си, та бърза да излезне, до там може да ни е полезен – настоях аз.

– Не, не! – отсече Коста. – Не ни трябва от мечка ремъчка. Утрешният ден изисква да излезнем оттук чисти, неопетнени. Няма като легионерите да се увиваме около властта като берберски каиш...

Ах този, „утрешния ден“, колко десетилетия си го представяхме като тържество на правдата и истината, като светло-зелено знаме, понесено само от напукани от труд ръце, над идеално чисти чела и туптящи само за правда сърца... А колко излишни и невинни жертви взе този толкова късно настъпил „утрешен ден“...

Пред тия безапелационни изисквания на този „утрешен ден“ принесохме в жертва и моя другар и подсъдим Петър Захариев Иванов[21]...

По препоръката на своите близки в Околийския комитет на РП(к)-БКГ той се ползваше с голямо доверие и свобода в затвора. Но макар отбягван и изолиран от нас, правеше много неща, за да докаже, че е с нас. Донасяше непроверени от управата писма, а хората отказваха да ги вземат, смятайки, че е провокация, искаше да му даваме да пусне непроверени писма, пак отказвахме, носеше вести от радиото, които ние не можехме да чуем, ние се правехме, че не го слушаме, носеше на мен получаваната от него по-хубава храна, аз по неволя я отказвах, ако има цигари, а няма кибрит, няма от кого да запали... Два три пъти, помня, че тайно му се извинявах за това, но не посмях да наруша решението за изолация. По едно време той се разболя. Кашляше дълбоко и все по-дълбоко и захласващо. Плюеше вече кръв в тоалетната, когато го вдигнаха за

[21] А по-късно и самият Коста стана жертва за този „утрешен ден”.

затворническата болница в София. Върнаха го на носилка. Оказал се неспасяем, изглежда от туберкулоза. Туриха го в една близка килия. Събрах най-ревностните изолационисти от нашите и изповядах:

– Мисля, че всички, но най-вече аз, сме виновни за положението на моя другар Пешо. Какво лошо направи до сега някому? Нищо! Какво направихме ние? Разстроихме го душевно, та го убихме. Отивам до него ден и нощ сега, пък вие изолирайте и мен.

Всички мълчаливо наведоха глави и когато аз тръгнах, всички дойдоха и се натрупахме около него. Самият най-догматичен Коста със сълзи на очи го галеше по косата и се извиняваше. Пешо се развесели, поиска цигара, запали и се закашля до захласване. Закъснялата ни топлота не успя да го сгрее. След три дни той почина...

След няколко дни ме повикаха за свиждане. Учудих се с кого може да е по такова никакво време. Оказа се Зарко грънчара, бащата на Пешо.

– Къде са чаршафите? Дай чаршафите на Пешо! – направо започна той. – Пешо казваше, че има войнишки чаршафи, ти ли си ги взел.

– Не те ли е срам – почервенях от срам и яд аз, – синът си не потърси навреме, а чаршафите веднага? Можахте да го уредите да се отдели от нас, а не можахте да издействате да го лекуват навреме... Имахме по два чаршафа, но останаха някъде по арестите на Държавна сигурност. Аз съм в 37-а килия и нямам нищо, да дойде надзирателят да види. Такъв баща за пръв път виждам – допълних аз, – да не пита за загиналия си син, а за някакви парцали? Язък ти за медалите и червената книжка...

Обърнах се гърбом и си тръгнах. Присъстващият надзирател дори не ме съпроводи до килията...

Животът в този околийски Ломски затвор, като го сравня с това, което беше в другите затвори, течеше дори идилично. Три пъти на ден Лозан Кочов Реджов – синия циганин, разнасяше храната, оскъдна водица, два пъти ни изкарваха на каре, на което бай Никодим Попов ден по ден ме запознаваше със земеделската история и идеология, в килията Мончев, Мачорски и Милушев ме обработваха в своя полза. От време на време прибягваха и до „тежката си артилерия“, като довеждаха ту Славей Славеев, ту Коста

Янъков да ме „привличат“ (както бе модно да се казва) към обединения лагер на легионерите и съдените от Народния съд бивши властници – офицери, полицаи и кметове. Уговорих с нашите земеделци да се правя на колебаещ се в своите убеждения, за да чуя каква идеология проповядват „кафявите“. А тя не бе нищо друго, освен хвалби за западната техника, какво благоденствие имало там, в Англия, Америка и Германия, защото който е богат, бил и умен, та капиталистите милостиво хранели народа си. Ако и тук съборим комунистите и се върнат богатствата на богатите, щяло да настъпи западното благоденствие. Млад и недостатъчно тактичен бях, та избухвах често в спорове с тях, докато се усетя за задачата си. Теоретизираха и колко хубаво било да сме монархия, царчето Симеон набирало сили някъде в Испания и вече денонощно мислело за нещастния български народ.

– Ами нали богатството върви по наследство, както и царският трон – запъвах се често аз, – а кой може да гарантира, че синовете на богатите са непременно по-умни и даровити от някои изстрадали синове на чистачка, на селянин, на шофьор например? Това важи и за царя. Кой може да гарантира, че той непременно е по-умен от един избран председател на република, при това председателят се сменя на 4 или 5 години, докато се избере най-добрият. А ако на царя наследникът се окаже някакъв недоразвит? И нему ли ще поверим България?

– Ах, как не можеш да се разграничиш от тези дружбашки простотии – любезно ме упрекваха агитаторите и снизходително ме извиняваха, задето още не мога да разбера, че един честен и ученолюбив младеж като мен не трябва да се погубва сред просташкото дружбашко стадо“… Още по-внимателно намекваха, че „неволно залитам към комунизма“, както правели всички земеделци.

И на бай Никодим не беше лесно с мен. Тогава за мен беше епохата на първоначално натрупване на знания“, поради което не намирах издържани никакви идеологически постановки – Членуването ми в Земса бе ми дало само насоката, но не и някакви определени идеи. Търчим и агитираме колко добри са „нашите“ и колко неправи са „другите“ и това е.

– Още при първото българско Учредително събрание – говореше бай Никодим, – заседавало след Освобождението, се оформят два лагера, два политически полюса: консерватори и либерали. Консерваторите са защитници на богатите, а либералите – на бедните. На мястото на турските паши и бейове, на гърба на народа се качват пък нашите си чорбаджии и робството на народа продължава. И понеже народът ни е предимно селски, то тия лягат именно на неговия гръб. Налагат отново турския данък десетък, който предизвикал селяните в Североизточна България на бунт срещу властите. Но те лесно биват победени. Затова пък осъзнали, че не разни градски партии от глезени мамини синчета трябва да ги управляват, а самите те, селяните, които навсякъде по света хранят обществото, трябва да държат и кормилото на управлението. Но за тази цел трябва да основат своя, селска, земеделска организация. С това се заели селски учители, свещеници, лекари и по-будни селяни. Хващали и разни грешни посоки, докато в основания Земеделски съюз се появил Александър Стамболийски, който написал „Принципите на БЗНС“, които са една земеделска конституция на България. Там се прогласява за най-добра, в страна като нашата, дребната и средната частиа собственост, като в същото време се поощрява и коопериранeто, сдружаването на селяните за общо обработване на земята с машини, защото отделният стопанин не може да си ги набави сам. „От богатия вземи, на бедния дай, за да живеят прилично всички“ е основният смисъл на тези принципи. Едно земеделско управление трябва да регулира тези неща, защото хората се раждат различни по способности и ако никой не регулира, едни стават прекомерно богати, а другите им стават ратаи, наемници, фактически роби.

– Ами как ще управляват селяните, като си обработват земята? – започвах с въпросите си аз.

– Та селяните са милиони – обясняваше бай Никодим, – техните синове и внуци като завършат училища, ще се включат в управлението, ще бъдат избирани за народни представители, ще стават министри, но те изхождат от селото, знаят му мъките и потребностите и макар управници* ще управляват в полза на милионите селяни. Това са „синовната интелигенция“, както ги е наричал

Стамболийски. Три години след Първата световна война е управлявал БЗНС и с свестил страната от катастрофата на чорбаджийските правителства.

– Но нали има вече големи градове, там има хиляди работници, дребни чиновници, занаятчии и основното за всички хора е храната. Не трябва ли и те да бъдат привличани в БЗНС, защото и техният живот зависи от това, как ще произвеждат селяните? В най-общ смисъл, и те трябва да бъдат привърженици на БЗНС – умувах гласно аз.

– Ха, видиш ли как се сещаш? – доволен констатираше бай Никодим. – Там ни е било винаги слабото място. Комунистите успяха да се загнездят в средите на работниците, понеже са струпани в градовете, близо до управлението и чрез техните стачки и демонстрации по-лесно се печели власт. И понеже работниците имат само лична, но не и частна собственост, то комунистите ги учат, че частната собственост трябва да се конфискува. „Пролетариат“ били, не чуваш ли, че „пролетарска диктатура“ сега се уж упражнявало. И се е получило така, че бившите властници искат неограничена, поробваща хората частна собственост. Те са единият, десният полюс на политиката, левият полюс са пък комунистите – за пълно унищожение на частната собственост. Всичко става държавно, а то значи собственост на държавните служители и управници.

– В такъв случай работниците и селяните са си отново наемници, ратаи, само че на много по-силен чорбаджия, който има и войска, и милиция? Срещу отделния частен чорбаджия все пак може да се бориш, защото колко и да е влиятелен, по закон си равен с него, а сега все едно тия частници-чорбаджии са се обединили и въоръжили, коват си и закони, каквито им изнасят, и са несваляеми – опитвах да теоретизирам и аз.

– Точно така излиза – заключава бай Никодим, – това е пълен залез на всякаква възможност да си каже думата народът, защото всеки е зависим във всичко от властта и е най-лесно да се управлява. Затова и Земеделският съюз, който е средното, най-справедливо положение, се бори и ще се бори и срещу единия, и срещу другия полюс. Затова ни бият и преследват и отдясно, и отляво. Едните убиха Стамболийски, Петко Д. Петков, Райко Даскалов и хиляди

други, тия, левите убиха Никола Петков и още колко сега ги не знаем. Ето и ние с теб сме част от жертвите... Ако можем някога да внесем книги тука, ще си допълниш знанията, пък дано даде господ и ти да допълниш някога нещо в книгите, гледам, че ще ти се удава тази работа...

Всичко това така ме вдъхновяваше и радваше, като да съм направил такова важно откритие, без което ми е чудно как съм живял до днес.

Разговарях по тези въпроси и с Коци Попа, както наричаха Константин Попдимитров от с. Луковица, осъден като ръководител на конспирацията, в която влизал и познатият ми вече Коста Петров Ценов, Борис Рангелов от Брусарци, Иван Средков Антов от Луковица, Младен Георгиев от с. Буковец, Ломско, Петър Евтимов от с. Чорлево (избягал, съден задочно) и цяла редица от членове като изредените тук са съдени като организатори.

ВСЕКИДНЕВИЕТО

Работните места на затворниците в Лом бяха три: тухларната фабрика към кв. „Боруна“, дето работеха криминалните, градините, простиращи се между затвора и Дунава, и кошничарската работилница, устроена вътре в затвора. Тя беше предимно за политическите, които не пускаха да работят извън стените[22]. Там заработих и аз. По усмотрението на майсторите направо седнах да уча да плета, защото някои, макар започнали преди месеци, все още бяха на обща работа – пренасяне на пръчките от ракита и папур, сортиране, цепене, накисване и т. н.

Тукашната атмосфера стана за мен и душевно разведрителна, и любопитно-развлекателна, и поучителна дори. Тука, както и в килията, беше като парламент, само че в доста по-разширен пленарен състав. Насядали в едно дълго салонче на втория етаж, рядко имаше пауза от мълчание. „Ей, знаете ли каква братовчедка имам“ – започва Борис Рангелов от Брусарци (роден в с. Луковица, сега Смирненски). И започва да описва не душевните,

[22] Ние бяхме строго разграничавани от криминалните и по етажи, и килии, но тук това не се спазваше много.

разбира се, а телесните ѝ красоти, като достига до натуралистични подробности, смятани тогава за срамни. Правят му забележка, а той отвръща: „Море, и ти да видиш такава жена, ще я лизнеш като биволица плева, ама нема, а.“ Имаше един човек, някъде от македонския край, служил насам като полицай, жалко, че не му зная името. Той почти винаги беше обект на присмехулни закачки на македонска тема.

– Тоя па – започва Кирил Нинов, бивш офицер, – като го съдили, имало и член-алинея, че е вземал рушвет. А той се запънал:

– Кой, яс ли ке земем нещо? У наша Македония кратофето – с бомбе да ги кратиш, житото – ко дренки, а у Вардаро – ред риба, ред вода. Сомове како биволье, фанеш некой, ореш, ореш, па си го пущиш у водата.

– А защо си станал полицай?

– Каменье ли ке ядеме там?

Като е станало дума за оня край, обажда се и бай Дони Кафето. Трудно е под това умалително да видиш бившия командир на 5-и конен полк, полковник Донко Кафеджиев. С къси гащета и провиснало шкембенце, той от години вече работи като сортировач на пръчки и не се стреми към майсторлък. Весел и шеговит, може би за да сподави своя вътрешен пожар, защото немалка беше присъдата му, а твърде млада била госпожа Кафеджииица. Затова стане ли дума за към западните краища и той започне с приключенията си в Сърбия.

– Хващаме един сърбин – започва той, – нарушил нещо закона и трябва да го глобим. „Нема, брачо, нема паре баре за цигаре“, твърди и се опъва човекът. На служба си, викаме му, къде ти са парите? „Паре ли са шес по сто динара, брачо? Сваки месец 200 заем, 200 врачам дугове и ево 200 за нама са жену.“ А какво се оказа? Двеста давал на родителите, значи връща им дължимото, двеста давал за децата си, значи давал ги, за да му дават някога, и затова му оставали само двеста...

Подкачаш бай Алекси на земеделска, или както я казващ на „дружбашка“ тема. Садил само краставици, защото бил зелен земеделец, и не сеел никога слънчоглед, защото цъфтял оранжево, а оранжевите били с властта.

– Я са не замлатвайте, момчета – отговаря той, – а ми кажете кои са най-силните неща на земята? – и след като гадаят дали слонът, дали лъвът, тигърът, бай Алекси открива гатанката: непобедими на тоя свет са само английската дипломация, американската авиация и Българският земеделски народен съюз... Те с това – обяснява той – един наш народен представител винаги печелеше изборите. Те, лека му земня сега, ама тия жени, нашите земеделци са си най-речовити открай време...

Но в нестройния хор от наддумвания в повечето случаи солист беше все Борко Рангелов от Брусарци.

– Ей, знаете ли, че един от Врачанско го осъдили година и половина, че му се окучила кучката? – всички си продължават разговорите, защото смятат, че това е поредната безсолна шега. – Нема майтап, бе, – твърди Борко. – Като дойде в неделя мойта жена, ще я питам за името...

Имал гости човекът, както твърди Борко, и като излезнал навън и се върнал, заявил: „Ей, кучката ни се окучила, за доказателство, че комунистите са повече от земеделците“ – зяпнали хората да слушат, а той допълнил: „Пет са кутретата, ама само едно е земеделче, а другите комунисти“. По какво ги позна – запитали. „По това, че едно е прогледнало, а другите са още слепи.“ Донесъл някой, където трябва, и го прибрали да чака, докато прогледнат комунистите...

Същият Борко бе прикачил прякори и прозвища на повечето от затворниците. Имаше един бивш полковник Стоев. Не съм виждал по-чист, по-стегнат и мълчалив човек от него. Гол до кръста и по гащета, той изглеждаше само жили и мускули. Него бе нарекъл Житния бегач. Роден строевак, това било забелязано от когото трябва, а това бил самият цар Борис, и бил назначен за командир на някакъв почетен батальон за посрещане и изпращане на чужди делегации. Както го описва неговият колега полковник Донко Кафеджиев, униформата му била от бял кавалерийски кител, бял брич, позлатена сабя и шпори, позлатена околожка и кокарда на шапката. И както е строен, стегнат и висок, печелел първо място на някакъв преглед-парад в Египет, при коронясването на Нагиб (или Фарук), тамошния крал.

Когато кънтели под маршировката му паветата по булевард „Царя“, ученичките и студентките му хвърляли цветя и не можели да се нагледат на изящната му стъпка и фигура. В един случай даже една се хвърлила в краката му и замряла там.

– Или ще бъда ваша, или ще умра – изрекла клетвата си тя. И той за пръв път нарушил протокола и я взел на ръце. До другия ден – годеж, и след седмица – сватба с най-височайши царствени гости...

А като някой го питаше сега какво е семейството му, гневно отговаряше: „Не! Не! Нямам никакво семейство аз...“ и нищо повече. Защото тази припадаща по него ученичка заживяла в средите на дворцово приближените дами и родила му след година една дъщеричка, така и не дочакала, когато го арестували колко ще го осъдят и го напуснала...

– Веднъж се живее – казвала тя. – Ако той ще страда, защо и аз?

Така беше с повечето семейства на интелектуалците и военните в затвора. „Мен ми се живее.“ – често им пишеха в последните си писма глезените им съпруги и прекъсваха връзката със своя пострадал съпруг.

Не помня обаче селянка да беше зарязала мъжа си, въпреки да беше оставил на ръцете и повече деца, добитък, кърска работа до прималяване! А може би именно затова селянката, досмъртната крепителка на дом и семейство, како същинска „клета робиня“ от народните песни споделяше и не питаше докога страданията на оня, с когото бе стояла под венчило. Още тогава тя, селянката, стана моят идеал за жена и съпруга и даде Бог точно такава да придружи дните ми и изпитанията ми до днес...

Тези разговори водехме най-често в килията на Борко Рангелов защото беше най-еднородна политически, всички бяха наши съидейници. Двата основни политически лагера в затвора бяха земеделците и легионерите, в пълно съдружие с които бяха и съдените от Народния съд бивши властници. Помня, че там само двама бивши полицаи – Кирил Георгиев от Добри дол и Цветан Пуриев от с. Козлодуй, се бяха определили като земеделци, защото бяха коренни селяни. Но общуването ставаше и по т. нар. „конспирации“,

съдените по едно и също дело. Особено големи бяха тук Луковишката, Голенската и Расовската конспирация.

Всъщност това бяха нелегално възстановени земеделски дружби и земсове, в които често имаше и по някой легионер, анархист, социалист (социалдемократ), безпартиен или дори комунист, разочарован от своята партия. Всички те се вливаха в тези „конспирации“, тъй като са били единици в съответните селища и няма с кого да се организират отделно. Те всичките почти си бяха от този Ломски край и след някои взаимообвинения кой какво е „изпуснал“ и „насадил“ другите при следствието и съда се търсеха и взаимно подпомагаха отново по своя „конспиративен“ показател.

През седмица се допускаше свиждане, а всяка седмица близките им можеха да им донасят храна. Отраснал при пълна беднотия и простотия в моя планинско-колибарски край, с шаечно-бозавите си дрехи и черен кисел и клисав ръжен хляб, тук с учудване разбрах, че и селското тегло, което оплаквам в стихове и спорове, съвсем не е било еднакво в различните краища на България. Бели набъбнали погачи, бутчета от пуйки и кокошки стърчаха от всяка кошница при свиждането. Дини, грозде и ябълки съвсем не бяха рядкост дори през зимата.

Ние, които бяхме от далече и родителите ни не можеха да идват често, гледахме и преглъщахме. Даваха ни, разбира се, главно по съидейнически признак, но и всеки скутваше провизии за добавка към голата затворническа чорбица до следващата неделя и ние се чувствахме някак си неравни с другите. За мен тези моменти бяха особено мъчителни, защото и когато получех нещо от дома, не можех да се реванширам пред другите. Черният кисел и клисав хляб, дето можеш да преброиш зъбите си, където си хапнал, постното и цапливо като гъба козе сирене бяха основните неща, които ми донасяха, защото и дома с това се хранеха. Това бяха плодовете на нашата каменлива старопланинска земя. Пък и при свижданията, макар и отчасти да укриваха, за да не тревожат, разбирах, че от разни данъци и налози, от т. нар. „наряди за селскостопански излишъци“ така бяха обеднели вкъщи, че нямаха пари газ да си купят за осветление (електричеството в моето село дойде чак през 1970 г.), та камо ли други неща. Селският магазинер Петко

Манов не искал и сол да им продава, защото щели да поддържат един „народен враг“, та чрез други или от съседни села ходели да купят, каквото потрябва. Всичко това така ме съкрушаваше, та постоянно сърцебиене ме слиташе, като да съм понесъл някаква непомерна тежест. Но ме и амбицираше да уча, да уча и да пиша, че да излезна оттук такъв, какъвто не са ме очаквали нито моите близки, нито моите и техните притеснители. „Или трябва да напълня главата си със знания, за да разбера защо така лошо е устроен животът на хората, или трябва да я строша от стените.“ Записах си десетки пъти това и си изработих и програма за най-необходимите знания:

ГЕОГРАФИЯ – за да опозная света;

ИСТОРИЯ – за да зная миналото и гадая за бъдещето;

ФИЛОСОФИЯ – за закономерностите на общественото развитие;

ПРАВОТО – за да разбера устройството на силите „власт“ и „държава“;

ЛИТЕРАТУРАТА – за да зная начините за писмено изражение на наученото;

ПОЛИТИКАТА – за да узная начините за практическо приложение на наученото (дори си давах пример: Ботвиник е световен шампион по шах, но е подчинен на Сталин, който може и да е слаб на шах. Аз съм абсолютно незаинтересован от какъвто и да е спорт).

Наивни, дори глуповати са тези мои напъни за „самоусъвършенстване“, защото в затвора не можеш до тоалетната да отидеш без нечие разрешение, камо ли да изпълняваш такава широкоспектърна „програма“. Но погледнато от състоянието, физическо и най-вече душевно, в което бях изпаднал, тя ми даде цел, стремеж, осмисляне на усилията ми притъпяване терзанията, на които бях подложен и на които най-вече се самоподлагах…

От днешно гледище това си е отреагиране на инстинкта за оцеляване, към каквото прибягва всяко застрашено от нещо живо същество. Заковах си листче с тази програма на стената и започнах най-ревностно да я изпълнявам. Водих разговори, питах и разпитвах хора с различни специалности, като си водех записки, преполових книгите в наличната библиотека. Но нищо не излизаше. Поне толкова съм имал логика да разбера, че само се заплитам в безкраен

лабиринт от посоки и разбърквам и малкото си дотогава, но по-добре систематизирани училищни знания. Защото се захванах с единствената достъпна ми книжнина от Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин. Чета, чета и всичко ми изглежда логично, издържано и правдиво. Но като отричат с толкова доказателства Хегел, Кант, Фойербах, Спиноза, излиза, че те са имали твърде глупашки позиции. Как тогава са станали световно известни философи, питах се аз. Като говорех с юристи, дори с уважавания бай Никодим Попов, те така безсистемно ми подхвърляха части от интересуващото ме, че останах с убеждение, че всеки е учил колкото да вземе диплома, за да ИМА ПРАВО да заема тази и тази длъжност, но същината не е схванал и дори не го интересува... Той е вземал, каквото му е трябвало – дипломата. Често влизах и в спорове, но не успявах да ги убедя в правотата си. В моята тетрадка с трохи от хляб си записах: „В какъвто и да е спор най-често излиза победител този, който има повече знания, отколкото този, който е по-прав“. Неусетно ставах все по-напрегнат и гневлив, претенциозен и разточителен на думи. Някаква, тъй да се каже, агресивна наивност, произлизаща изглежда от това, че само аз имам очертана програма за своето самоусъвършенстване. Какво юношеско залитване!

Сега разбирам, че това е било всъщност единственото ми възможно реагиране за уталожване от ужасното състояние, в което моето затваряне е довело мен и семейството ми. Като че ли съм искал да се отплащам някак за това. Един вид – вие може би мислите, че с влизането си в затвора съм погубил и вас, и себе си, ама знаете ли какво върша сега, какъв ще стана някога?

Инстинкт за самосъхранение, борба за проява на личността чрез удовлетворяване жаждите и въпросите на мисълта. Всъщност смисълът на всички човешки деяния под слънцето се състои в това, само че малцина го осъзнават, а още по-малцина се впускат да го теоретизират. Но въпреки всичко, тази моя нагласа, предизвикана от ударите на съдбата, ми помогна да не усетя кога преминаха годините на затворничеството. За разлика от скучаещите и търсещи разтуха колеги аз непрекъснато бях зает в търсене на книги, в уточняване на факти и истини по въпросите, произтичащи от целите на тази ми програма за опознаване

на света. Освен това, домогвайки се до много знания, аз май не чаках да си ги доставя достатъчно, ами се впусках и да ги раздавам.

Имаше един бай Иван Левашки, от Куле (или Калугер) махала, Ломско, който бил един от най-заможните селяни в околията, с 800 декара земя. Вика ме настрана и ми шушне: – Казаа, дека си млогу пеяно момче, та сакам да са познаваме, оти планина с планина се не среща, ама човек с човек замань (винаги) се среща. Яс сам бай ти Иван Левашки, мене ма отсудиа на година и пол като кулак, демек зарад да ми земат земнята. Па ми викат судиите, че ние, богатите сме лежали на гърбо на народу, па я са престраших, па инги рекох: па вия сте са качили па на главата му. Оньи викат, че чекаме американците, а я зех та им рекох: ние ше умреме от чеканье дали ше додат, а па вия ше умрете от страх дали ше додат. Я за мене ич не ми е зор, живел што живел, ама имам двоица синове, единийо е инжелер, а другийо (не знам какъв бе), ама сам инги рекал: я пата какво пата, вия у пулетиката се не мешайте, да не ви заметат и вас...

– Та думата ми е, ако додат замлюделците на власт, нали ше ми си дадете земнята? Осемстотин декара е, ем се убава?

– Ами не знам, бай Иване – започвам аз, – твърде много е, как я обработваш ти?

– Епа, по 28 надничаре викам у жатва, па и по неколко ратае беа постоянно у мене.

– Ами тези 28 души по нашите земеделски програми също трябва да си имат свой имот и ще си работят на него, а твоите трябва да станат към 200 или най-много 300 декара. – колкото може да обработва семейството ти. Ние сме за трудова собственост. Таман 10 семейства ще могат с другите твои декари да преживяват.

– Брей, ега не е така, как го казваш, оти мене май не ми аресва – внимателно възрази бай Иван. – Та 500 декара да дадете на хайманите, да го пропият ли? Ем даром?

– Ех, няма да е даром, може би на изплащане – рекох аз. – Ще умуват специалистите, ще пресметнат по колко най-много и по колко най-малко се полага на домакинство, та всеки да се чувства, че е българин, като има земя. Пък виж,

че съветваш твоите синове да се пазят, а аз съм тука за 20 декара на баща ми, а сме 4 наследници?

– Абе-е, секи знае мене си, щу е рекал некой, ама... – не довърши думата си бай Иван.

– Абе, толку ми го фалехте това момче, а оно комунистче ше излезне, таа жена – споделил с другите за мен бай Иван.

Като разбрах това, отидох при бай Никодим Попов и му казах какво съм отговорил на Иван Левашки и как ме е оценил после, а той ми рече:

– Не се ядосвай, такава е нашата, земеделската идея. Като я изказвахме и преди 9-и септември 1944 г. чорбаджиите ни изкарваха комунисти, като я изказваме пред комунистите, ни изкарват пък фашисти. Ти казваш, че не си чел „Принципите...“ от Стамболийски, но точно по тях си отговорил. Ние сме средният, най-правият път, затова ни атакуват и от ляво, и отдясно...

Интересна личност, по-скоро безличие беше един Владо Червения. Беше се предал в услуга на управата и го направили „кофте“ (кофти, ужким надзирател), както наричаха такива, и всяка вечер и сутрин се провиква:

– Полетиката на рана-а... (политическите на храна, да слизат в стола).

Борко Рангелов и много други почнат да викат „ме-ее“ като кози и като ярета и той гневно отвръщаше:

– Мамицата ви-и, и!...

Наричаха го Червения, защото не само бе твърде червендалест по лице, но и като ходехме на баня, гърбът му беше целият в червени белези от бичовете, с които го нашарили, та кръв и месо хвърчало, когато бил следствен. А с мекането му напомняха част от деянията му. Полицай бил в Лом, но отговорен за някакви отдалечени села и вземал рушвети на поразия. Една вечер цяло яре носил пред себе си на коня и то връскало през целия град. „Кофтета“ бяха и двама цигани – Матраша, за който вече споменах, и Синия, които бяха „деца на затвора“. Вкарали ги за кражби още 17-годишни и на разни пресекулки от месеци тук бяха вече към 40-годишни. Матраша (викаха му и генерал Матрашенко) значело на цигански „граби, не бой се“, а Синия (Лозан Кочов Реджов) беше толкова черен, че за да го изразят по-точно, го нарекли Синия.

Освен по „конспирации“ затворниците се сдружаваха и поддържаха и по земляшко-териториален показател, та и ние, които не бяхме от Ломско, откъдето и да сме, се усещахме близки. Малко преди мен тук бяха докарани и други трима войници от 6-и противотанков дивизион в Лом – Гено Гергов Цоньовски от с. Койнаре, Белослатинско, Стоян Китанов Кривачки от с. Дъбрава, Горноджумайско (Благоевградско), и Стефан Христов Цветков от с. Ставерци, Оряховско, ведри по характер и разговорливи, с тях бяхме като братя. И те бяха осъдени като нас с Петър Захариев за подронване духа и боеспособността на народната армия, като и тях ги заплашвал смъртният чл. 98, алинея първа, защото били много повече, но другите отпаднали от обвинението. На другите не си спомням добре чудото, но Гено Цоньовски ми беше спътник и в Шуменския затвор, и в беленския остров Персин, а след като и аз излязох през 1953 г., той остана там, та през 1956 г. е опитал и прелестите на лагера в Ловеч.

Като си припомня ужасите на другите затвори, дето преминах, Ломският беше като санаториум в сравнение с тях, Но като бяхме там, си тежеше като затвор. И с доста интересни преживявания.

Бутат една вечер в килията един доста пълничък селянин, защото имаше акция по „разкулачването“ и издължаването на „нарядите“, наричани „дължими на държавата селскостопански излишъци“. Търкулна се при нас този бай Саво Джурджин от с. Вълчедръм и се разрева като магаре:

– О-ох, тука че са гине-е, е, тука че ми е краю-ю, ю. Изедоа ма, тия жени, изедоа ма-аа...

– Какво бе, бай Саво, какво толкова страшно има? – питаме ние.

– Изедоа ма-аа, 11 месеца ма отсудиа-аа – продължаваше да реве той.

– Няма страшно бе, човек, ето, ние по 5, по 10 и 15 години сме осъдени, па какво да правим? Търпение, та спасение, ще оцелеем, твойто е нищо.

Позамлъкне, та ни изслуша, и все едно, че не ни е чул, отново надува гайдата, с ничия съдба не ще да се сравнява. Тогава някой прошушнал на Лозан Кочов-Синия нещо и той дойде в килията, чете листче:

– Вие ли сте Саво Джурджин от Вълчедръма? – чете уж в листчето той.
– Еве, ма, язе сам – засича реването моментално бай Саво.
– Нема на мен да се сърдиш, ама такава ми е службата, май ще се видим с тебе и нощеска. Турили са ти 11 месеца, ама това е за очи само. Изпратено е решение на партията във вашето село за фиу-фиу – доверява му Синия и сочи гушата си, демек за бесене е определен...
– О-ох – изревава още по-силно бай Саво, – изедоа ма-а, Костов ми си рече, дека че ма затрият, ако не дам имото у Златиюту-у, у. Та црън циганин ли че ми пие кръвчицата-аа... Дайте лист и кой може да пише, да ви дам завещанието. На сино завещанието, барем за това дома що остае.
Всички се усмихват под мустак, мен ми става жал, но ме сдържа пък неговият егоизъм. Сочим му младежи с по 10 г. присъда, той не се трогва и реве магарешки за неговите 11 месеца. Нека свиква, викам си и да смисля чуждата беда. Пишем, разбира се, завещанието, но като не му се случва нищо през нощта, до другия ден се успокоява и остана забележим със страшното си нощно хъркане, та го кръстихме „БС-29“ по марката на американските бомбардировачи, дето разсипаха София и Враца през 1943-44 г.
Излезли сме една вечер по-рано от кошничарската работилница, мием се в умивалната и както винаги, разговорът ни се върти около преживяното при следствието. Като споменах за провокатора в парното на Държавна сигурност, Гено Цоньовски каза, че и него са вкарвали там, но той се направил на съвсем привърженик на властта, когото случайно са вкарали, та онзи, който се казвал Петър, направо го карал да се разкайва пред следователя и му чел от „Капиталът“ на Маркс.
– Абе, няма ли тука някой Ефрем Митев, член на ЦК на БРП (к), от когото четох нещо писано в ареста, много бе умно? – попитах аз.
– Тука беше – каза Борко, – но нещо за София са го дигнали, за него после ще ти кажа, ама чуй какво стана с тоя в парното.
– Охо-о, това е Тошо Пумпало – започна Коста Ценов.

– И мен ме вкарваха при него, ама ние вече знаехме, че там има провокатор и аз още първата нощ се направих на луд, че бълнувам, и като грабнах стола и полетях към него, да видите как обикаля парния котел и вика за помощ... Нали един кежав такъв, като бухал в главата, а надолу като пумпал? Той е съден с двама други. Единият беше тука, когато дойдохме, та ни каза.

Той беше Първан Петров Чолашки от с. Долна Вереница, Михайловградско, другият е Спиридон Зерков. А тоя се казва Александър Тодоров и както и Зерков са от махалите някъде (Куле, Калугер или Разград махала). Но при съденето и следствието е капитулирал и са го оставили там за провокатор, като му обещали, че след година ще го пуснат. Но пак не е ясно – Александър Тодоров ли е или Тодор Александров. Различно се представя. Другите са анархисти, пък тоя може и да са го пуснали вече.

– Не се знае къде са го пуснали, защото такива често ги пускат и надолу с главата, когато им не трябват вече – намеси се пристигналият без да го видим Тито. Всъщност това бе Георги Борисов Канов, един много красив, строен и възпитан младеж от с. Прогорелец, Ломско (сега Якимово), които избягал в Югославия, но после върнат оттам и осъден, поради което го наричаха Тито.

ГИБЕЛНОТО БЯГСТВО

– Ей, оставеше приказките – извика някой. – Дойдох да ви кажа, че Ефрем Митев си е дошел и с директора са на „колото“, та казаха всички да се съберем там, че искали нещо да говорят с нас, политическите.

– Ефрем Демагогията ли – зае се сега с обяснението си Борко, – он е добър, тая жена, ама много лъже. Беше защитник на голенската конспирация и после го окошариха. Па он е адвокат, лъжата си му е професия, ама нещо политически е прегрешил, нали е бивш социалдемократ, па е от тия, дека отидоа при комунистите, та сега нека разбере, че с куче в торба се не влиза... Излезнахме на „колото“ и видях задочно познатия ми Ефрем Митев. Той беше нисък и тантурест, доста мургав, но с умна и някак

дяволита физиономия и доста прошарени коси. Стоеше на средата, а до него директорът и няколко надзиратели.

– Другари, ако сте се събрали, да си кажем по една нашенска дума – започна Ефрем. – Обещал съм пред гражданина директор нещо от ваше име, а да видим дали ще ме изложите. Мнозина от вас съм защитавал навън като адвокат, а ето че дойдох да ви защитавам и тук като колега. Тука срещу затвора, към Дунава, има, както знаете, градини с много дървета – кайсии и зарзали. Сега са зрели, та презрели. Карали са другарите криминални да берат – потрошили и помачкали всичко, докарвали ученици, войници – също. Обещах, че ние, политическите, ще ги оберем най-прецизно. Хем ние на въздух и похапване, хем директорът ще си е прибрал реколтата.

Съгласихме се и на другия ден ни изкараха на кайсиите. От надзирателите с нас беше някой си Филип (дето маршал Филип Македонски го бяха кръстили) и двама-трима милиционери. Те постояха с автомати в ръка, па се увериха в нашата лоялност и си се излежаваха под едно дърво. На третия, петия ли ден дори се къпехме в Дунава. Като дунавско чедо (той бе от с. Ковачица) Ефрем лягаше на повърхността на водата и тя го носеше като дървен труп отгоре. Отсреща, в румънско се явяваха някакви хора и знаещите румънски (влашки) им викаха:

– Ей, мокри власи, защо вашите кучета лаят по български? (някъде зад многото върбалаци бе румънското село Расту).

С тоя влашки език ме и подиграха веднъж: свършили сме цигари, а край нас минава надзирателят лало Стефан (беше нещо едноок) и ми казват, че той много обича влашки и ако му поискам на влашки цигари, веднага цяла кутия ще даде. Заучиха ме как да поискам и аз го пресрещнах и рекох:

– Аста пула дин качула? – той скочи да ме бие, защото това бил циничен израз, нека не го превеждам. Но като разбра, че съм от Софийско, им се скара, че са ме излъгали.

Един хубав ден, мисля към август 1950 г., както си се качурехме по дърветата и Ефрем ни учеше да не ядем изведнъж много кайсии, а през половин час по една и тогава и пет кила на ден ще изядем без разстройство, което ни беше уловило, та не можехме да сложим вече в уста, охраната извика за проверка. Събрахме се накуп, а откъм града извиха сирените на няколко джипове и

милиционерски коли и двадесетина милиционери и цивилни ни заобиколиха с насочени шмайзери (автомати).

Броиха, смятаха и се оказа, че Коста Петров Ценов от с. Луковица и Димитър Българиев от Лом ги няма... Върнаха ни в килиите с блъскане и псувни и от този ден положението ни рязко се влоши. Никакво излизане, дори на „каре“, никаква работа, никакви свиждания и храни и викане на разпит. Един Кани Лилов само се чуваше да вика „Ухy-хy-хy-yy“ от долния етаж, дето бяха криминалните, гасейки по този начин част от мъката си. А както разказваха, не била малка.

Едър, строен, красив и здравеняк и сега дори, а какъв е бил като кавалерийски подофицер, с хубавата униформа, кривната шапка и лъскаща сабя, можем само да мислим. Такава и булка си бил намерил и били двойка за чудо и приказ... Но – дяволът му завидял. Подшушнали му нещо за жена му и той решил да провери: обявил, че отива в командировка за седмица, но се укрил някъде и следял. Жена му – хоп, на прошушнатия адрес. Следял Кани и скърцал зъби, па събрал приятели и им казал: ще чакам да излезат, да видя кой е и какъв е тоя. Ако е нещо повече от мен, халал да му е, ще им кумувам даже. Ама не е ли, вие ще кажете това, свършено е...

Излезнала любовната двойка и що да видят, партньорът бил толкова грозен, по-стар, смахнат и кежав, че Кани извикал едно „Ухy-хy-хyyy“ и изскочил пред тях. Прескочил без да поглежда чучулото и хванал жена си за разкошната руса коса, в ръка с извадената сабя. Повдигнал я, завъртял да я огледат всички и с един замах ѝ отсякъл главата... Виейки от мъка по улицата, с главата в ръка, отишъл и се предал на властите. На съдението не искал нито адвокат, нито се оправдавал нещо. Искал само да доведат любовника ѝ и да видят с какъв го е заменила убитата. Казват, че изпълнили желанието му и като го видели, дали му далеч по-малка от полагащата се присъда, която по тогавашните закони май предвиждала смъртно наказание.

Лежахме в килиите и гадаехме за подвига на бегълците и само като не идвахме до никакво заключение как точно е станало и накъде ли са се насочили, смесвахме приказките си със случаите като този на Кани Лилов (мисля от Василовци или от Дондуково) и на един също много

любопитен случай – затворника-международник Атев. Но за него – по-натам.

Смелата постъпка на Коста и Българията (както го наричахме) ни учудваше и с това, че не бяха много открити като приятели, а както се знае, такова рисковано дело се предприема само от заклети приятели. Димитър Българиев беше към 25-годишен, струва ми се, красив и умен, но толкова деликатен в отношенията си, че само при по-дългото съжителство с него можеш да го оцениш по достойнство. Дружеше повече с легионерите, а Коста бе земеделец до фанатизъм. Кое ги беше сдружило, никой не си обясняваше. Тяхната по-нататъшна съдба, като всеки юнашки подвиг, се увенча и с легендарен, безгробен край.

Много и различни версии се доловиха сред населението на Северозападна България. Потърсили били съидейници-земеделци на Коста от Белоградчишко, образували нелегална чета. Водили битки с властите и преминали в Югославия. Върнали се после и някъде в гюргишкия шумак ги обградила милиция и войска, която била плъзнала от Дунава до Превалския балкан да ги търси. С характерното си себеотреченство Коста останал да стреля и прикрива останалите, които се изтеглили успешно, а той с последната си бомба, взривена под себе си, не оставил нищо, над което да ликуват тираните. А за всички нас, неговите приятели и съмишленици, както и за всички българи, вместо гроб за преклонение, той остави юнашкия си подвиг за пример и подражание...

За Димитър Българиев в случая не се говори нищо, но според проучвания, предадени ми от живия му сега брат свещеник Христо Българиев, на 16 юни 1951 г. Димитър, който често преминавал заедно с Коста и организирана от тях въоръжена чета от Югославия в българските села Старопатица, Раковица и Бойница (Кулско), бил обграден от милицията и Държавна сигурност в с. Долно Церовене, Ломско, в плевнята на зет си, заедно с един дезертирал войник на име Марин от с. Тетово, Кубратско. Неволно ги издало едно момче, което изпратили да им купи цигари или нещо за храна, и хванато от дебнещите съгледвачи. В завързалата се престрелка те свършили патроните и връхлетелите жандарми ги насекли на парчета...

Спрях се на тази най-възможна версия, защото Здравко Младенов Георгиев, син на Младен Георгиев от с. Буковец, Ломско, който бе осъден заедно с Коста и са роднини, е видял в изложбата „На революционната бдителност“ на МВР (зад Съдебната палата в София) изложено въоръжението и снимката на Коста Петров под надписа: „Ликвидираният опасен диверсант на 10 юни 1951 г. Коста П. Ценов“. И лично аз видях това, но не запомних датата, а сега всичко е прибрано оттам. А щом данните за Българиев са, че е загинал на 16 юни, т. е. 5 дни след това, съвсем допустимо е, че и той е бил с изтеглилата се чета в Превалския балкан, дето загива Коста, щом след седмица също е открит.

През периода на пълното запрещение поради бягството все пак ни изкараха веднъж-дваж на каре (разходка) и към нас се приближи Милетий от Медковец (учител мисля, че е бил), който беше полупарализиран и неполитически, та си ходеше свободно по двора.

– Ей, да знаете какъв затворник, каква кримка докараха вчера при нас. Бил е във всички затвори по света и сега ще покаже на надзирателя как се минава през стена, и то гърбом. Цяла сутрин уговарят – пошушна ни Милетий.

Обърнахме погледи накъдето ни сочеше и видяхме как един към 40-годишен мъж застана в ъгъла на стената, от едната му страна бе каменна и фугирана, от другата бе тухлена. Застана гърбом и изведнъж започна да се издига нагоре, като се опираше в стенните грапавини някак си на лактите на ръцете и токовете на обувките си. Просто се подхвърля нанагоре и като стигна на метър от 5-метровата височина на стената, лало Стефан (надзирателят) се развика:

– Ей, слазай веднага, че аз отивам на твоето място! Слазай, че ще стрелям! – и се бръкна за пистолет.

Оня скочи от горе направо на земята и рече:

– Какво се палиш, бе човек? Аз съм кримка, но не от Кримската война, а съм школувал в западните решетъчни институции и имам джентълменството щом съм обещал само да покажа, няма да избягам.

Това предразположи надзирателя и ние нарушихме реда на карето и заобиколихме Атев, както каза името си този „джентълмен“.

– Щом сте от „политиката“, ще ви разкажа как е по света – заразказва той, – защото от вас има хора, които някога може да го опишат в книги. Ако го разказвам на моите кримки, само ще се научат на повече дяволък. Кариерата си, все пак, започнах в България. Лежах в разни затвори, при разни режими. Но не ми е по душа дребният джебчилък, а кражби-протест, че светът е така устроен, та едни да имат много, да се заливат в разкош, а други едвам да преживяват. Краднех от богатите и давах на бедните. Но повечето ме смятаха за будала. Поддържах дори ученици и студенти бедняци, за да изучат и поправят този ред, но те после бягаха от мен. Затова избягах в Америка, САЩ. Това е държава по начало основана от такива като мен. Там си сред широки сдружения-кланове, солиден „оборот“, но и залавянето, съденето и затворът си са основни „рискове на професията“. Попаднах в затвора „Синг-Синг“ на един остров срещу Ню Йорк. Мислех, че ще избягам. Ядец! Организирано и автоматизирано, че си уж доста свободен, дори футболни отбори оттам включват в национални състезания, жени идват за развлечение, но бягството – невъзможно. Един надзирател седи в бронирана клетка, отдето всичко вижда, и държи пултовете на всички възможни изходи – електромеханизирани врати, решетки и мрежи. Наложи се да си излежа докрай присъдата и макар че на излизане ти дават костюм, обувки, бельо и една месечна заплата, за да започнеш работа, аз си рекох: не живея 300 години, за да им излежавам присъдите. Заминах за Западна Европа, Франция, Испания, Италия – вършех си работата, хващаха ме, избягвах, въпреки строгите им мерки. Попаднах и в най-интелектуалния възел на световната престъпност, дипломатическия ѝ вариант – Швейцария. Осъдиха ме обаче за моя си начин, другите – дипломатите не ги съдят, те са почетни гости. Гледам – в килията чудесна мебелировка и на масата – библията. Само това за четене. Ако искаш преводчик, довеждат ти, но да учиш божието слово. Три пъти на ден те питат за предпочитаното меню, през ден ти сменяват чаршафите и т. н. Но – няма как, работа ме чака, ще бягам. В неделя, като забият камбаните на цяла Женева, там се отварят всички килии и охраната коленичи за молитва. Грехота е да държат затворени човеци в тоя миг. Аз прекрачих един ден пушката

на един такъв и му рекох, ама на български: „Съжалявам за битовите удобства, но Атев има световна задача“. А той си измрънка нещо като: „Господи, прости му, той не знае какво прави“. Но аз си знаех – влакове, кораби, та в Норвегия. Там пък не виждам нито полиция, нито някаква охрана на имуществата им. Докато проучвам кои са им богаташите, си се прехранвах на нашенска вересия. Но ме заловиха.

Проследили ме някои от гражданите, струпаха се около мен и докато разбера какво става, дойде и полиция. Осъдиха един месец лишаване от свобода. (Докато Атев разказваше, свърши времето за разходката и чак главният надзирател дойде да ни вкарва вътре, но и той остана да слуша). Те пък нямали затвори, защото нямали и престъпници, та ме откараха край столицата Осло, в някакъв старинен замък, на крал ли някакъв, на принц ли, не знам, не помня. Той бил нещо историческа ценност, та нямаше никой, но заради мен докараха и охрана, и готвачи, и чистачки. Дори ми предложиха да докарат някакъв театър, ако ми е скучно. А аз си мислех: тия ли будали ме осъдиха или аз ги осъдих на толкова разноски заради мен? – продължаваше да разказва Атев. Не усетих кога измина месецът и ме откараха при някакъв прокурор ли, съдия ли, не знам. Езикът им такъв смесен като полунемски, но казах, че не разбирам, та докараха някакъв преводач от нашето посолство там. И прокурорът ми държи слово да се поправя, да се заловя за честен труд, за да не се повтори някъде току-що преживяното от мен страдание – лишаване от свобода. Даде думата и мен да се разкая, преди да ме експедират за България.

– Не може ли да остана завинаги на тукашното страдание, вместо да ме пращате при щастието в България – отговорил му Атев, а оня казал:

– Не знаех, че българите имат такова чувство за хумор дори когато са така изстрадали – и прекратили разговора.

Експедирали го до кораба и му купили билет за България, но той отишъл в Англия, отдето наистина го експедирали след осъждане за кражба за България, но под охрана го предали на нашата полиция...

УЖАСЪТ ОТ БЕЗСИЛИЕТО

По повод на бягството дойде някаква комисия от началници и по няколко пъти ни привикваха да ни изпитват дали някой не е знаел за намеренията на бегълците, дали не ги е подпомогнал с нещо и дали някой знае за посоката и намеренията им. Всеки отговаряше по своему, но и общото бе, че никой нищо не знае.

След близо два месеца режимът поомекна и ние отново заехме места в салончето на кошничарската работилница. Случаят с общия риск на двамата наши колеги от двата политически лагера в затвора като че ли позаглади негласната ни конфронтация. Чувството ни за принадлежност към една обща съдба получи превес и по повод на избухналата война между Северна и Южна Корея. Макар далече, на много километри от тук, ние напълно съчувствахме на нападнатата Южна Корея, принадлежаща към слагания в кавички „свободен свят“ и афиширания без кавички „демократичен лагер“.

– В кавички, ама „свободен свят“, демократичен, но „лагер“ – шушнехме тихо помежду си.

На първо време новините оттам никак не бяха благоприятни за нас и аз с гняв слушах как някои измисляха най-невероятни претексти, за да оправдаят първоначалната ненамеса и бавно реагиране на Запада. И докато бях в Ломския затвор, доколкото си спомням, Западът не беше се намесил и две трети от Южна Корея беше превзета от Северната.

В такава обстановка дойде и 9-и септември, Денят на свободата, както го наричаха властите и както не можехме да го наречем ние.

През тази 1950 година той дойде при нас чрез един високопарен доклад, изнесен в двора пред общото събрание на политическите и криминалните затворници от един осъден за надчет партиец, Спас Джонев, мисля, че се казваше. Присъстваше и директорът на затвора Личо Торньовийо, както му казваха ломчани (Илия Тодоров, родом от Медковец), както и повечето от надзирателите. Интересното бе, че дадоха думата и за въпроси. Криминалните, както и мнозина от нашите зададоха, но мен

все ми се струваше, че най-важния не зададоха. Не издържах и запитах:

– Щом според доклада България така неудържимо напредва, щом толкова се радва народът на „народната власт“, защо не се допусне свобода на словото, събранията, избори с различни партии? Защо ни съдят за по пет думи, за няколко позиви? Нали народът ще си гласува за тази власт и ние ще замлъкнем законно победени? Що за строеж на ново общество е това, дето непрекъснато и със страх ще го крепите със затворнически решетки и стени?

На този въпрос докладчикът и директорът събраха глави, умуваха нещо и директорът каза:

– Абе, момче, ти нали беше от двете войничета, дето ги докараха преди два месеца? Такъв ли си дойде или тука така те подквасиха?

– Има въпрос за отговор, а не проучване кой от къде и какъв е! – стана прав и каза това Кани Лилов от криминалните, за който стана дума по-рано.

– На провокационни въпроси няма да се отговаря! – заяви злостно директорът. – Със съдебно решение му отнели правата, а той тука ще ми прави препоръки какво да прави правителството? – И прекратиха събранието.

Като си тръгнахме за килиите, надзирателят Генчо (наричаха го „Кръмното цвекло“, от с. Аспарухово) ме настигна и ме помъкна към карцера. Там се оказа пълно с някакви намушкали се с нож криминални, та ме затвориха в някакъв склад с кромид лук, под кабинета на директора. Тук за пръв път от толкова време можах да слушам радиото през отворения прозорец на дирекцията. Предаваха парада на „трудещите се“ на площад „Девети септември“ в София, приеман от „генералния секретар на ЦК на БРП(к) другаря Вълко Червенков, членовете на Политбюро и народното правителство, генерали и офицери от БНА, видни учени и хора на изкуството и културата, челници в производството...“ и т. н. То рев, то вик и трясък, скандирания „Сталин“, „Червенков“, „СССР“ и други. Говорителят нагнетяваше тържествеността до краен предел. Това трая цели часове.

Да си призная, това като че ли прегазваше сърцето ми, смазваше психиката ми и ме караше да се усещам толкова малък и жалък, такава прашинка, която руйният поток на

живия живот отрича и отвлича някъде в пълно небитие. Та нали това са хиляди, може би десетки и стотици хиляди българи, не може да са само комунисти, не може да са докарани все насила. А ние си теоретизираме из килиите в името на този, същия народ, който не ще и да си спомни за нас... Особено тягостно преживях, когато спикерът посочваше:

„Сред развяващите се трицветни, червени и оранжеви знамена“ пред трибуната минават колони от сдружени земеделци в народни носии, приели завинаги братския съюз между работници и селяни.

Пуснаха ме на другия ден, защото в този склад трябваше да влизат готвачите, но в килията си продължих да преживявам смазващия устрем на деветосептемврийската манифестация. Мълчах си и си размишлявах. Насилих се да чета. Пред мен бяха книгите „Мъртвешки танц“ от Келерман и „кръстът и стрелата“ от Ханс Фалада (ако не се лъжа). За щастие там се пишеше за хитлеристката магия на националсоциализма, влудила стомилионния немски народ. Отделни, като нас, отломки от този народ само оказват самолична съпротива на общия подем...

„И въпреки това, този режим го няма вече!“ се стрелна в мисълта ми.

Та не са ли хвърляли камъни хората срещу първите наши поборници като Раковски, които призовали петвечния роб към бунт срещу падишаха? Не мълча ли равнодушно този народ, когато цяла седмица няколко keляви заптиета карат Левски от Велико Търново и Ловеч за София? Не се е намерил кой и камък да хвърли в негова защита, а днес е най-съкровеният светец за всички ни? Не вика ли „като през пустиня“ и Ботев през залостилите портите си врачански села „Бунт!“, „На оръжие!“?

Надпревара от мисли цепят главата ми. И все в посока като да оправдая положението си, като да намеря изход от безизходицата си. Една мисъл ме осенява и аз решавам да си я запиша:

„Мисълта на човека е и най-злият му тиранин и най-милостивият самарянин. Докара ли го до болестно състояние, сама идва и превързва раните му.“ Изваждам тетрадката и си я записвам. След нови разсъждения отново си записвам: Всяка диктатура е противонародна. Ако не

беше така, тя не би била диктатура.“ Като гледах двете книги пред себе си, ми хрумна: брей, нищо и никакви четириъгълни предмети, а какво чудо съдържат? И като обобщение си записах: Чрез книгите пренасям света в себе си и затова не мога да бъда самотен.“ Но това са два отделни човека, макар автори, а вчера какъв порой от хора дефилираше в полза на тия, срещу които аз на 21-годишна възраст съм се обявил? Дали съм умен, като вярвам на двама, вместо на хилядите? И прибавям в тетрадката: „Ако ме попитат: кой в света е изтърпял най-много изгнаничество, ще отговоря: ИСТИНАТА.“ Аз ли сгреших или към мен грешат?

С едрия си и нервно разкривен почерк аз виждам, че съм изпълнил вече цяла страница. Тетрадката ми беше съвсем нова и подтикнат от това, че вече съдържа важни и мъчителни откровения, понечих да я надпиша и с името си, и с какво съдържа. Дълго размишлявах по това, закачаха ме колегите, питаха защо съм се умълчал така, но аз само давах знак, че съм зает и те ме оставяха на мира.

„ТРОХИ ОТ ХЛЯБ – МОИТЕ МИСЛИ ЗА СВЕТА“ написах на корицата и кой знае защо заживях от този миг с чувството, че каквото и да става, аз имам нещо, дето никой от тези наоколо няма, че съм осмислил така положението си, че рано или късно и в моите книги някой ще намира истини за свое упование в тежки дни.

Но вчерашният кошмар не се изтриваше от мисълта ми лесно и аз от девет баира вода събирах, за да угася душевния си пожар. Та ето – какво тържествуват вчера над „свалената от власт буржоазия“, като тук не я намирам? Всички са селяни, селски младежи, ученици, войници, студенти, учители, както си ги изреждах наум подред по килиите. Дори бившите властници, съдени от Народния съд, си са дребни риби – селски полицаи и пъдари, по някой офицер, и то поручици (само двама полковници), един адвокат-кмет и други простовати селски кметове... Няма чорбаджии-капиталисти, поне в този затвор.

Получаваше се от двама души в килията и вестник „Работническо дело“ и това, което пишеше там, бе сякаш продължение на издевателството над мен, започнало с деветосептемврийската манифестация. Селяните сривали синорите и се обединявали с радост в ТКЗС, нямало вече

както в миналото да се убиват брат брата за една бразда, нямало вече отделният орач и копач да гризе сухия залък и лучец от торбата си, а топла манджа им докарвали готвачите на колектива. Всички в килията смятаха това за лъжи и измишльотини, но за мен това директно отричане не беше достатъчно, смятах го резултат на озлоблението срещу властта. Каквото и да прави този, който ни е затворил, то не е хубаво само защото го прави именно той. Реакция на инстинкта за самосъхранение, отсичах отново в себе си аз, без да разбирам, че по същите причини и аз ще го отрека, само че с мъчително ровене за аргументи. Това изпъстри тетрадката ми с още размисли и умозаключения, някои бликнали и в стихове, други подкрепени с народни мъдрости, каквито доволно се сипеха сред дебатите в килиите ни. Макар юношески и наивни от сегашното ми гледище тези мои изстрадани откровения не само разтоварваха и освобождаваха душата ми от трупащите се терзания, но ми дадоха самочувствието на притежател на нещо важно и съдбовно. Тетрадката с тези „Трохи от хляб" стана най-скъпата и съкровено пазена вещ от малкото, които притежавах.

Имах право вече на свиждане и дойде майка ми. През решетките срещу мен застана една едвам държаща се на краката си старица, под чиято прихлупена черна забрадка не можех да позная едрата, здрава и весела селянка, която оставих дома. Тя изохка и се хвана за железата и едвам отрони:

– Христо... Брат ти Христо...

Заудрях глава в железата и аз и нищо не помня повече... Сълзи ме задавят и днес, когато след 42 години стигам да пиша за това. Когато си тръгнах вече да излизам оттам, надзирателят ме повърна и рече:

– Момче, виж, отговори нещо на тази булка или мома, не знам, дето е дошла с майка ти.

Повърнах се и чак сега осъзнах, че стоящата до майка ми е моята приятелка Пенка. Но и тя почти нищо не можеше да ми каже от плач, освен това, че няма да остави родителите ми, че ще замества там и мен, и починалия ми брат...

– Не знам... Не знам, каквото ум те учи, това прави, но по-добре да си търсиш нанякъде късмета, да не се погубваш с

нас – мисля, че съм ѝ казал и ги оставих прегърнати и плачещи с майка ми...

Ще спестя на читателите подробности от личния си ужас, на биещ в стената с глава и виещ се като червей от безсилие човек...

Повече от седмица в килията ни се говореше само шепнешком. В самия мен ставаше нещо съвсем превратно. В минутите, когато не плачех, аз хващах тетрадката. Три столистови тетрадки напълних със своите разсъждения ц стихотворни изблици: повечето от тях по-късно унищожих като слаби, но някои и до днес ме връщат към тези моменти:

ПРИЗРАК

Капка радост не вестява
край на моята тъга,
люта скръб ме разлюлява
както вчера и сега.
Лъч светлинен не прониква
вече в болната душа,
черен призрак ме извиква
да беседваме в нощта.
Той във мене отстранява
разум, чувства и любов,
нов ме стимул обладава,
за злодеец съм готов...

П. Георгиев – 25
септ.1950 г., Затвора –
Лом

В ЗОРНИЦАТА

Поехме вече в страшния си друм
и в него – може би ще мрем,
но по е топъл вражия куршум
от ужаса на робския ярем...
Живея днес, а утре ще ме няма...
от гръм куршумен повален,
там нейде в незакрита яма
ще стъмни почналия ден...
Ще бъде пак във сива броеница

на делничните дни редът,
но тамо, горе, в бялата зорница,
която утре ще огрей светът,
ще дам и аз една искрица
чрез своята куршумна смърт...

П. Г. Михайлов – 28
септ. 1950 г. *Ломски*
затвор

Немалко от мислите и стихотворенията по-късно, когато мисля, че понатрупах знание и умение, ми послужиха за основа да ги извая по-добре. Темата за брат ми, която най-дълбоко ме разтърси, едвам от разстояние на години успях да реализирам чрез тези тръпнещи наброски:

ПРОКЛЯТИЕ
на брат ми Христо

Проклинам със тебе
о, майко, земята
и хищната пазва на люта съдба,
в сърцето се пръскат
парливи гранати
и кобно извива подземна тръба...
Проклет да е този
в небесни простори,
що ядна десница махна разярен,
и брат ми под сипеи
черни затвори
най-свидното твое, най-скъпото мен...
Проклет да е тоя,
що злостно похули
на твоята старост свещения креп,
а мене затвори във каменни кули
на яки решетки зад ледния склеп.
Проклинам със тебе
о, майко, земята,
пропитата с братските кърви земя,
меч страшен когато ми блесне в ръката,
не питай кому, за какво ще мъстя!

Шумен – затвора, 1952 г

Пълното ми безсилие да помогна с нещо за утехата на моите родители и убеждението, че ако съм бил свободен, съм щял да спася брат ми от смъртта, ми подейства така катастрофално, че аз цели месеци живях в някакво сомнамбулно състояние. И отново вярата, че една вездесъща сила, един върховен промислител, наречен Господ-Бог, разполага със съдбата на нас, смъртните човеци. Смисълът на неговите постъпки е непонятен и недостъпен за нас, както смачканата под крака ни мравка, както гергьовското агне не знаят защо ги убиваме. Разбрах защо има открити племена в такова първично състояние, не виждали електричество, влак, дори чешма, но няма открити без свое божество, та било то олицетворявано от слънцето, луната или някоя висока скала или дърво... И както гласят нашите си християнски разбирания за добро и зло, отдадох сполетялото ни нещастие на това: наказва ни Бог за някое прегрешение!

Защото знае се, че колкото по-труден е един изпит, толкова по-висше е учебното заведение, в което ще влезеш, и по-значима е дипломата, с която ще се сдобиеш... Обвита в тайнственост истина или велика илюзия е вярата, че този живот е само изпит, прелюдия към вечния живот в отвъдното? Каквото и да е, но тя е нужна, фатално нужна на човеците, защото им дава утеха и надежда, желание да се живее, въпреки съзнанието за неизбежния край... Благословени, обдарени и блажени са вярващите и непонятна, безутешна пустош са душите на атеистите...

Дали загубата на брат ми не е цената на катарзиса, който е бил необходим, за да отблъсна за цял живот всяко друго влечение и развлечение и се посветя на писменото слово? Жестока загадка по моите човешки критерии или студена, безапелационна целесъобразност на вселенския разум?

ИЗПИТЪТ МИНА, ЗАПОЧВАТ ИЗПИТАНИЯТА...

Моментът, в който систематизирам и пиша своите „Записки“, е такъв, че осъзнал, през какво съм преминал,

два-три пъти споменах за Ломския затвор като за санаториум, Въпреки преживените и там терзания. Те бяха повечето вътрешно-душевни, отколкото физически.

Истински предговор за всичко по-натам остават мъките във видинския арест и ломската Държавна сигурност. Те са изпитът за последвалите мои изпитания.

Нова комисия, този път, както казаха, направо от отдел „Затвори“ на Министерството на вътрешните работи, пристигна да заседава в Ломския околийски затвор. Всички политически бяха отново затворени в килиите при строг режим. Цивилни бяха в състава на комисията и не можахме да разберем техните чинове и рангове.

Тогава получих писмо от брат ми, че моята приятелка, която се закле да утешава родителите ми и да ме чака дома, си отишла. Накарали я да подпише, че не търси нищо, нито от мен, нито от родителите ми, защото доброволно е дошла и доброволно си е отишла... Усетих се, поне от тази страна, малко облекчен. Всеки съчувства на мъките ти само донякъде...

Кръстосаният разпит, на който един по един ни подлагаха, беше не вече за бегълците, колкото за „отношението към народната власт и нейните мероприятия, насочващи ни към щастливото социалистическо и комунистическо бъдеще“. Чудно и неоткрито е от мен и досега откъде в такъв затворен кръг се пораждат слухове и предположения, които след трето и пето ухо се предават вече като истини. Зашушна се, че властите са объркали нещо конците, та търсят сговорчивост сред опозицията за евентуална коалиция в управлението. Затова се наговорихме да отговаряме отрицателно на техните въпроси. Поне аз така отговорих спазвайки решението ни, така знам че отговориха и Цзй-близките ми приятели – колегите войници Гено Цоньовски, Стоян Кривачки и др.

Мина се доста време от този разпит, не помня колко, но някои от нашите политически затворници бяха отново изкарани на работа в кошничарската работилница, а някои включително и аз, си останахме в килиите.

Беше вече пролетта на 1951 г., когато, връщайки се от каре, заварихме на вратите на някои килии надписи: „Първа категория – първи разряд“, на други – „Първа категория – втори разряд“ и други. И започна голямото преместване.

Туриха ме в килия с надпис „Първа категория – първи разряд“ и след някой ден (беше през май, мисля) заедно с още трима затворници ни покараха през квартал „Боруна“ за към града. Конвойните милиционери ни отговориха, че не знаят защо и за къде ни карат. Носеха обаче един голям плик и както гадаехме, в него бе начертана по-нататъшната ни съдба. Качиха ни във влака и след два часа слязохме на гара Мездра. Някъде недалеч от гарата ни предадоха в някакъв арест, новоремонтирана стара постройка с купища незасъхнал хоросан по пода, където заварихме около 20 души затворници от Врачанския затвор. Заразпитвахме се помежду си по най-насъщните за затворниците въпроси: ти откъде си, за какво си съден, колко си осъден и накрая какъв си по убеждения. Следваше: има ли доносници между вас (слушалки)? Който ти отговори, че няма, инстинктивно те кара да мислиш, че може би именно на такъв си попаднал, и търсиш контакт с други, пред които следват отново същите поредици от въпроси. Ако се установи доверие между вас, следват пък въпросите: как ти мина следствието, какъв е режимът във вашия затвор, свижданията, храната, бият ли, псуват ли надзирателите и т. н.

Оттам запомних един Цеко Найденов, бивш офицер, както и Кирил Миленков Вандов, също както и Цеко, съден с военните процеси „Хан Крум“, „Неутрален офицер“, „Военен съюз“, за каквито бях чел и слушал, преди да вляза в затвора. Ц. Найденов беше от Михайловградско някое село, Вандов – от с. Долна Рикса и макар негласно да ги разбрах, че са легионери, с Вандов дълго се разговаряхме, понеже негов роднина беше мой познат в Ломския затвор – Петър ИВ. Канчев, та стана повод за по-голямата ни близост. Той ми разказа как опитали да правят стачка (гладна) и ги затворили в единочки и не ги потърсили цяла седмица, докато изпопадали полумъртви в килиите. Друг път подавал молба до Президиума на Народното събрание за преразглеждане на присъдата, но нямало никакъв отговор цели месеци. И когато бил почти забравил за жалбата си, минал по килиите самият председател на Президиума Георги Дамянов. Надникнал и в неговата килия и той устно му казал молбата си.

– Какво още искаш, бе, твойта мамка фашистка? – изкрещял Г. Дамянов.

– Ако аз застана някога на ваше място – рекъл Вандов, – не бих се отнесъл така дори с криминален престъпник.

– Да станете на власт ли? – изкрещял още по-злобно той и се втурнал да го рита и псува най-вулгарно.

– Не ви познавах – извинил се Вандов, – иначе до такъв председател не бих подал никога молба или жалба.

– Защо са го оставили жив тоя? – запитал Г. Дамянов придружаващия го директор на затвора и си отишъл.

На другия ден само мен и още двама от врачанлиите ни отправиха за гарата. Видях пристигналия конвой и за другите, но отново никой не ни каза за къде сме. Качиха ни в едно купе във влака за към Червен бряг-Плевен-Горна Оряховица и ние отново, както в етапното, гадаехме за Белене ли сме, за Плевен, Шумен или Варна сме? В съседно купе се оказа и друг арестант с двама конвойни, които го преместиха при нас, за да си говорят с нашия конвой. Той беше също затворник, само че облечен в някаква от бракуваните униформи на железничар или полицай, със зинали дупки на колената, мършав и поради това неопределим по възраст (нещо от 35 до 45 г.), но доста приказлив и бодър. Задаваше ни обичайните въпроси между затворници, закачаше и милиционерите все в полемичен тон, държеше се някак по-извисоко, самоуверено. На някаква гара милиционерите купиха и донесоха вестник „Работническо дело“. Четоха малко и току го поднесоха пред новия ни колега:

– Виж сега, лично Вълко Червенков наградил с най-високия орден този знатен овчар П. Чемишанов. Видиш ли какво е народна власт, а? Някога по вестниците само принцове, княгини и артистки можеха да си видят портрета, а сега и овчарите са на почит – натъртваха те пред него.

– Ами това може да трогне само такива като вас – отговори им новият ни колега. – Аз поне съм бил сред тази върхушка, та им знам демагогията. Ще похвалят десетина овчари и говедари, за да накарат сто хиляди от тях като вас да им служат като слепи оръдия срещу целия останал народ.

Ние само мълчахме и се споглеждахме, учудвайки се на смелостта на този човек и на снизходителното отношение на стражите към него. Свалиха ни и нас, и него в Плевен.

Него го отделиха направо за затвора, а нас отново в някакво етапно, недалеч от гарата. Някой от нашите конвойни предположи, че това е Петър Семерджиев, бивш член на ЦК на партията (БРП(к)), осъден по трайчокостовска линия.

Етапният арест беше някакво широко, но тъмно и кално приземие, дето като ти посвикнат очите, почваш да различаваш човешки фигури около себе си, а после и пролича, че тук са най-малко 30 души. Някакъв непонятен шум, някакво постоянно гъгнене изпълваше тази широка дупка. Присламчих се до една от фигурите и като я побутнах по рамото, запитах от къде е и за къде отиват, фигурата се пообърна към мен и рече:

– От Светиврачко сме, от Пиринския край, ама не знаеме за къде сме.

– Ах, та и жени ли има тук? – с изненада пошепнах аз.

– Изселват ни – допълни тя – като крайгранично население...

До вечерта докараха още десетина души, но все мъже, които вдигали бунт и разграбили своите сечива и добитък от ТКЗС, мисля от с. Пресяка, Ловешко.

Късно след обяд трябва да беше, вратата се отвори и някой със списък в ръка извика: „Тия за въдворяването, излизай!“ Гледах внимателно, като минават през светлия отвор на вратата, бяха половината мъже и половината жени, от което разбрах, че това са семейни двойки, които отидоха за влака, изглежда към Североизточна България. Късно вечерта вдигнаха и нас, а противотекезесарските бунтаджии си останаха тук. С някаква закрита камионетка ни завъртяха насам-натам и ни стовариха след 5 минути пред високия портал на някакъв затвор. Нямаше никакво съмнение, че това ще е Плевенският, щом така бързо стигнахме. По своята вътрешна архитектура той е от няколкото смятани за модерни затвори по някакъв западен образец, строени 1934-36 г. Застанахме на традиционното „колело“ с жалкия си багажец от 2-3 черги или одеяла и някакъв куфар или чанта с бельо, книги, сапун и други дребни потреби. Двама надзиратели поеха плика с документите от стражата и тя си отиде, а те започнаха да ни обискират, като ни накараха да свалим и панталоните си, а чергите и одеялата разгръщаха и тръскаха като от балкон.

– Костов, Никола Костов – подвикнаха надзирателите и една странна личност долетя, изпъчи се пред тях и изрече: „Запвейте!“ Това бе един среден на ръст човек с лице като от бледожълт бронз. Голо лъскаво теме, свирепо стиснати уста и две сиво-кафяви стъклени топчета-очи, сякаш едвам спуснати в тесните му очни кухини, отдето втренчено и обвиняващо ни оглеждаха.

– Тръгвай по стълбите, първи етаж вдясно, килия № 36, без да говориш, да се оглеждаш или да питаш! – нареди Костов, като да говореше пред цяла строена на плаца дивизия, и сам тръгна пред нас, а отзад надзирателите. Някаква метална тишина и строгост лъхаше от всичко тук и ни караше да тръпнем като докарани на следствие. Вкараха ни в тази 36-а килия и едвам притвориха вратата подире ни. Няколко гласа отвътре протестираха защо докарват още, когато хората са тройно от допустимото по размерите на килията. Вътре не можеше да се различи нищо друго, освен купчина от човешки тела, прекръстосали и размесили крака и ръце в непонятен безпорядък. Ние стояхме като зашеметени и нямаше къде да пристъпим навътре.

В разбъркания хор от гласове едвам след половин час успях да различа, че повечето бяха спорове и препирни за място.

Един сух, но енергичен мъж размахваше лист, разчертан с молив, като сочеше, че се падат по 23 см широко и 75 см дълго място на човек, без да е имал предвид нас, новодокараните. Друг един, твърде намръщен и някак си властен рус, плешив и очилат човек го засече съвсем злостно:

– Табаков, остави твоите фелдфебелски сметки, ако има от колегите някой земеделец, ние тук ще му направим място.

– Фелдфебел си ти, драги дружбаш Златан Велчев, аз съм офицер от истинската армия на истинската някога България и не приемам да искаш партийна принадлежност за тези уморени колеги. Те имат право, както и ти.

– Вие откъде сте? – шепнешком ме питаше един светлокестеняв младеж.

– От Софийско – едвам успях да му кажа, когато Златан Велчев отново рече:

– Питам за последно: има ли от вас някой земеделец?

– Ами-и, аз се смятам такъв – изрекох пресипнало аз.

– Ела в нашата група, ти казвам, остави Сульо и Пульо какво казват!

– Земляк, ела при мен – покани ме младежът – един зад друг ще лежим, на смени ще седим, но ела насам! – подкупващо канеше той и аз отидох при него, до стената към прозореца.

– Какъв си ти земеделец, бе – почти ругателно изръмжа Златан, – щом не ме слушаш, а отиваш при тая сган?...

– Моля ви се, бай Златане, без такива обиди. Тука има повече от 20 души земеделци, пък не вербуват привърженици като вас.

– Ти да мълчиш, че знаеш ли? – озъби му се друг младеж от обкръжението на Златан.

– Извинявайте, но се оказваме земляци с този младеж, та затова ще остана тук – извиних се на Златан Велчев, чиито думи дотук ми подействаха твърде отблъскващо.

Младежът, при когото отидох, беше от София и се казваше Стефан Борисов Михайлов, студент по право, трета година, изключен поради осъждане на 6 години за „вражеска дейност“, както бяхме всички.

Стефчо се оказа колкото приветлив и мечтателен, толкова и изобретателен. Полагащото се място 23 на 75 см, премерено от Табаков, беше вярно и на нас в такъв случай се полагаха 46 см широко на 75 дълго. Седнахме един зад друг, все едно единият носи на гръб другия и така си заговорихме с опознавателните традиционни въпроси. От него разбрах и какво значи категория и разред, защото им била прочетена Наредба от отдел „Затвори и ТВО“ при МВР. Всички политически („контри“) са 1-а категория, а криминалните – 2-а. От своя страна, Първата категория (политическите) се делят на 1-и, 2-и и 3-и разряд, според присъдите, характеристиката от местните им власти и оценката на затворническите власти за тях. От категорията и разряда следват и правата им – дажбите и режимът в затвора и връзките с близките им. На първа категория – първи разряд, смятани за най-опасни и непоправими, се полагало едно петминутно свиждане, едно писмо с размер 2/3 от едната страна на лист за заявление и 4 кг колет на 3 месеца и за трите тези неща, а тук – 360 грама хляб на ден и котлова храна за обяд и вечеря. На втори разряд – всичко това на 2 месеца, на 3-и разряд – на 1 месец.

Криминалната 2-а категория, далеч по-благоприятно: първият разряд, дето били убийците и рецидивистите – всичко това за един месец, вторият разряд – на 2 седмици, и третият – всяка седмица.

Докато ми обяснява Стефчо всичко това, докато изказваме помежду си огорчението, че нас, вкарани тук по за пет думи, ни смятат три пъти по-опасни от убийците и професионалните разбойници, нещо почва да ми стяга левия крак. От двата дни ходене по влакове и етапни арести на глезена на левия крак ми се беше протрила кожата и бе станало раничка, защото бях обул войнишките си обувки, които бяха стояли почти година в склада на Ломския затвор и бяха твърде спечени. Нали в затвора се ходи преди всичко с налъми. Прегледахме раничката, тя не бе голяма, но зачервяването на крака беше обхванало на педя нагоре и цялото стъпало беше вече подуто. Продължихме да си говорим, но аз вече не можех да слушам, нито да говоря от болките. Скоро започна да ме тресе и езикът ми някак да се заплита. От шише с вода мокрехме кърпи и слагахме, с капки одеколон дезинфектирахме, но изглежда всичко беше късно. Инфекцията беше вече плъзнала по тялото. Между нас се оказа и един лекар, Каменов от Врачанско, който беше неотстъпно около мен.

Едвам жив осъмнах, като се виех вече като червей. Всички се струпаха около мен и даваха разни препоръки, а някой си Кожухаров от Пловдив (казваха, че някога бил кмет на този град) направо заяви:

– Я да не се заблуждаваме. От такова нещо се мре за 24 до 48 часа.

– Незабавно чукайте да искаме лекарска намеса – настоя Каменов.

А като притурка на всичко това аз си припомних, че преди няколко месеца (20 септ. 1950 г.) ми писаха, че и брат ми Христо е починал от инфекция в краката.

Целият бях огън и неудържимо треперех. Чукаха на вратата, никой не се обаждаше. Някой грабна капака на неизменната за килиите отходна кофа, чугунен и тежък, и заудря с все сила вратата. След малко вратата се отвори и освен известния ни вече Костов (също затворник, но убиец, та беше „кофте“ тук), с извадени пистолети стояха и двама от надзирателите. Пресметнали, че е някакъв бунт.

– Па да мре, щом е тръгнал натам, тук не е болница и няма лекари – беше отговорът им на многогласното викане, че човек умира от инфекция.

Затвориха с трясък вратата и дори превъртяха ключа като доказателство, че лекар няма да дойде. От близо 40-те души в килията никой с нищо вече не се занимаваше, всички бяха станали прави и или мълчаха, като да е станало вече непоправимото, или се тълпяха около мен с разни препоръки и ми даваха издирени по джобовете хапчета аспирин, аналгин, а някой дори донесе спечен и доста мухлясал хляб, като д-р Каменов настояваше да го намокрим и да го ям, защото съдържал пеницилин. Приех и това, както удавник се хваща и за сламката. Преглътнах насила два-три пъти и се сетих, че вече трети ден не съм ял почти нищо. Като казах това, към мен се насочиха десетки ръце с парчета хляб, бисквити, по някой пазен кой знае от кога бонбон, друг донесе остатък от консерва месо. Започна гробищен помен още на живо, помислих си аз и трескавата ми мисъл доведе отново майка ми. „А тя как ще понесе това, като и аз си отивам?“ посветна в съзнанието ми и така ме стресна, че аз, без да знам защо, се надигнах и застанах прав, като закимах благодарствено към всички, които ми даваха това и онова. И някаква нотка кураж усетих в себе си, като видях намръщения снощи Златан и опониращия му Табаков да си разменят съвсем дружелюбно погледи и думи по моя случай.

– Опитай да се раздвижиш, дишай дълбоко и насочи мисълта си към нещо хубаво и радостно – препоръча един възрастен, плешив и с академичен вид човек, когото наричаха полковник Геранлиев.

– Направо ние да го разтрием (масажираме) за активизиране на организма му – предложи друг.

– Дори и лекарите не могат да вършат чудесата, които самият организъм може да извърши в такъв подобен случай – допълни инженер Никола Грънцки, който твърдеше, че „е обиколил половината свят“...

Хвърлих всичко от себе си и по къси гащета някой така ме масажира, че плувнах в пот и се отпуснах на широкото място, което вече ми бяха оставили. Усещах някъде откъм пълния ми вече стомах, че се разлива топлина и част от

съвсем изгубената ми сила се възвръща. Казах, че искам да поспя, като мислено отново призовах божията помощ.

– В никой случай! – запрети инж. Гръцки. – Будният организъм се бори срещу инфекцията, а заспалият я оставя да се развива.

– Дръж си! Дръж се, момче, земеделец не трябва да се предава дори на най-страшния противник, та камо ли на някаква раничка – окуражително допълни и Златан Велчев.

Постепенно върховото напрежение като че ли спадна и особено след разтриване на крака ми отгоре надолу, аз вече ставах и опитвах да правя гимнастически движения. Позволиха ми да заспя след два часа, когато подобрението ми беше почти явно.

– Брей, с божия помощ, съмна се и без петел – заяви на другия ден инженер Никола Гръцки, защото от страна на властите никой не ме потърси вече.

Хората се възвърнаха към обичайните си разговори и коментари, но все във връзка и с моя случай. Някой заразказва как в съседна килия преди време също така докарали нов затворник, изнемощял и съсипан пък от дезинтерия. Оградили го с грижите си колегите, но най-вече Александър Гатев от с. Лозица, Свищовско, бивш народен представите осъден от Народния съд, който се паднал съсед по легло с новодошлия. През минути го държал над кофата, дето онзи не можал сам да се крепи, почиствал го където трябва, търсел от хората сухар, за да го подхрани. И чак на другия ден го запитал кой е и как се казва:

– Стефан Манов от София съм – отговорил новият.

– Как точно съвпада името ви с един от народните обвинители и съдии, който настояваше за смъртна присъда по отношение на мен – споделил Гатев.

– Ах, каква жестока ирония на съдбата – Вдигнал се другият и целунал ръка на Гатев – та това съм самият аз...

И наистина, след разправата с бившите властници, след погрома на другите си партньори от антифашистката борба – земеделци и социалдемократи, бе дошло ред и на „врага с партиен билет“ – разните течения в самата управляваща партия БРП(к) (БКП, днешна БСП). Стефан Манов, юрист и бивш народен обвинител пред Народния съд, който осъди принц Кирил, бившите министри и народни

представители, бе осъден по-късно, заедно с Кръстю Зуев, Петър Аврамов и други като „троцкистка групировка“, заговорничеща срещу властта. Нещо повече, накървавилата се Вълча глутница, наричаща се Политбюро на партията, след ликвидирането и на „групировките“ и фракциите започна да търси и намира „врагове“ и помежду си. Ликвидиран беше както знаем и самият заместник-генерален секретар на партията Трайчо Костов, последваха серия процеси срещу „трайчокостовисти“, с останалите живи, от които по-късно се срещахме по затворите.

За пребиваването ни около месец в тази напълно изолирана 36-а килия, два-три пъти ни изкараха и на каре, та видяхме, че отсрещният коридор е затулен с одеяла. Там казаха, че били единочките с по-важните ключови личности – лидери на партии и организации, там били и осъдените по-висши партийни функционери. Там беше и Димитър Гичев. Имало хора, затворени на самия 9 септември 1944 г., които освен два пъти на ден с надзирателя не са виждали човек от 7 години. Разказваха, че някой виден деятел от Пиринския край, който отказал да се пише македонец, бил затворен тук от 5 години, без да знаят това близките му, та от мъка му извършили и погребение, като закопали в гробището костюма му и свитък от пазена някъде коса. Оплаквали го и пренесли годишен и тригодишен помен за него, когато се поучило писмо със саморъчния му почерк, че е жив в Плевенския затвор. Жена му паднала в несвяст и не можела вече да стане, но някои от децата му тръгнали да го търсят и властите се учудили откъде са научили, че е жив. За да не се случи нещо на затворения, те казали, че петричката баба Ванга им го открила.

Веднъж вкараха по наказание при нас един криминален затворник, който ни разказа, че преди седмица го задължили да варосва една килия в този закрит с одеяла коридор.

– Цялата бе опръскана с кръв – довери ни той, – и като с пръсти писано по стените: „Българин съм!“, „Българин съм и българин ще умра!“ – а на едната стена пък имаше четири големи букви, ама какви беха? – запъна се той.

– Да не са Ве-Ме-Ре-О – подсети го някой.

– А-а, така беше, Въ-Мъ-Ръ-О – потвърди криминалният, – защото надзирателите си говореха, че там е бил затворен

някой си от Пиринския край и се е самоубил от мъки. Пробил си вените на двете ръце с карфица или с кабарче, защото не искал да се пише македонец.

И от самата 36-а килия, нали ни смятаха за най-извънредни и опасни, имаше някой, който разказваше как и от най-строго охраняваната килия успяват някои да се обадят на близките си. Въпреки абсолютната забрана там времето е безкрайно и човек и денем, и нощем се стреми да намери хартийка, карфица, конец, кламер, кибрит, метла да поиска, за да си измете килията, кабарче може да намери, или докато отива в тоалетната – единственото му излизане от килията, или когато го извикат на разпит в някой кабинет, което периодически става. А това са вече средства, с които човешката, денонощно дълбаеща мисъл прави от невъзможното възможно. Първо си правиш сметката, че всички наоколо ти са в същото положение и единствената им цел е да се свържат някак си с близките си. По тази причина оглеждаш най-зорко мястото, дето всички ходят – тоалетната, дали някой не е оставил знак от себе си, измисляш и ти какво да сложиш, защото може би онзи, който ще го намери, да си излезне по някой начин скоро и да го предаде, където трябва. Второ – най-популярното средство – морзовото чукане по стената, чрез което узнаваш кой е вляво и кой – вдясно от теб. Но властите знаят това и облицоват стените с нещо меко, за да не се чува чукането, пък и на надзирателите, а тук са и злостните фанатици от вътрешни войски, е заповядано да подслушват и наказват чукането. Тогава именно търсиш безбройните други варианти, които невероятните възможности на мисълта ти дават. Разваляш например метлата и я разделяш на много снопчета, нареждащ ги да се заставят едно с друго, обвързваш ги с конци от разтърбушеното си одеяло или черга и става една дълга, макар и неустойчива пръчка. Прозорците ти са високо до тавана и ръстът ти не ги достига, но ти си слагаш кофата, върху нея сгънати черги, одеяла, дрехи и стъпил на този постамент, спускаш надолу направената пръчка от метлата и почукваш на прозорците на долния етаж, като на края ѝ си вързал бележка с това, което искаш. Долният етаж са обикновено общи килии и все някой от тях ще ти свърши работа. Ако нямаш метла, и с наставени конци от разръфания край на чергата, одеялото,

чорапите, фланелата, пуловера можеш да спуснеш бележката си дори на по-долния етаж. Бележката при абсолютната, да я повторим, забрана на всякакви книги, намираш хартията след месеци дебнене или е лентичка от бялото поле на вестник, или върху тоалетна хартия, някакво описание на вещите на стената, табелка някаква из коридора, или в най-лошия случай от мукавената кора в козирката на каскета ти, или вътрешността на разлепена внимателно кибритена кутия. Не може за месеци и години да не откриеш и още варианти. Сега за писането, като също има пълна (и абсолютна) забрана на моливи и писалки: пишеш или с намерено от нейде по посочените начини моливче, или с обгорения край на кибритени клечки, или с поредица от дупчици във формата на букви с карфица или кабарче, а в краен случай и само върху бялото поле с вдлъбнатини от някакво твърдо връхче, дори с нокът... Нали в края на краищата има да пишеш твоя адрес на домашните ти и две думи апел: „Братко човек, умирам незнаен тук, съобщи за мен“. За някои тази процедура е продължавала с години, докато успее, други пък са ускорявали края си, заловени по средата. Тук е тайната война на тиранията срещу правото на живот, на свобода, на радост. Тук, в единочките на Плевенския, както и на Софийския, Пазарджишкия, Старозагорския, Шуменския, Варненския и други затвори, в подземията на Държавна сигурност по цялата страна, сталинистката тирания играеше своя юдински танц върху сърцата и душите на ония, които бяха дръзнали да я отричат. А вездесъщият страх правеше плача на техните близки безмълвен, защото и покрусените им домове бяха клеймосани като „вражески“...

Неизповедими български страдания! Колко пръсти е ръката ми и колко дни е животът ми, за да чуя всички ваши писъци и ви побера в своите бледолики „Записки“?

Строгият, почти смъртен режим и пълната ни изолираност в тази 36-а килия беше схващано от всички като първи стъпки на властите за осъществяване на сатанинския замисъл по разделянето ни на категории и разряди. Ние, първоразрядниците, трябваше да бъдем подложени на такъв режим, който да скове в страх и доведе до примирение и капитулация другите. „ЦЕЛТА ОПРАВДАВА СРЕДСТВАТА“ беше не само изписан по стените лозунг, но и безогледно

правило в действията на властите. А средствата оправдават ли целта?, би се запитал всеки разумно мислещ човек, но кой смееше да го изрази?

Особеното ни положение беше вселило сред хората в килията някакъв дух на сравнително единомислие и единодушие, което бе отвело идейните различия на заден план. То може да се нарече и СЪЗНАНИЕ ЗА ОБЩА ОБРЕЧЕНОСТ, показано и при моя болестен случай. За съжаление, само Златан Велчев, наш земеделски кандидат (дори мисля само подгласник) за народен представител някъде от Неврокопско, Петко Толев от с. Крумово, Пловдивско, и Вергил Владимиров Амиджинов от с. Долна Грашница, Кюстендилско, се деляха от общото, опитваха се да доминират над изказваните мнения, но с това се самоизолираха още повече и правеха другите немалко земеделци да се извиняват негласно за държанието им. Иначе както и във всяка друга килия, дето съм бил, споровете и коментарите бяха на едно добро и твърде любопитно ниво. Бай Никола Гръцки често разказваше за живота си по далечна чужбина, тъй като твърде отдавна беше напуснал своето родно село Голяма Железна. Троянско. Бил в Русия и през първата руска революция (и приятел на известния поп Гапон), и през Октомврийската революция.

– Това бе огладнял, обосял и изстрадал народ и който успяваше да го насочи нанякъде, изсипваше се като лавина. С немското злато, дадено му от адмирал фон Зект, Ленин подкупи екипажа на „Аврора“ и профсъюзните ръководства на Питерския и Путиловския завод и те изведоха работниците в негова полза, та превзе столицата Петроград. Неговата партия никъде не се чуваше и знаеше. Там есерите (социалреволюционерите) бяха най-голямата и прогресивна сила, но прободеш ли сърцето, и крайниците се отпускат. Щом Ленин превзе столицата, за няколко години превзе и цяла Русия, като използва суматохата та превзе и още държави по Азия, дето и на царска Русия беше неудобно да тури ръка.

– А Западът и тогава, както и сега, смята нас, Източна, славянска Европа за заден двор, дето като че ли цигани живеят и колко повече се трепят помежду си, толкова по не са опасни за тях... – продължаваше той. – Загина, загроби се

Великата Рус – въздъхваше бай Гръцки. – А какъв честен и православен народ са русите... Бил съм и в Германия. Там седнеш в кръчма да преговаряш с някого, поръчва си нещо и си пие без теб. Ако нямаш пари – гледаш. А в Русия и на друга маса да си седнал, видят ли, че нямаш пари и най-бедният и окъсан мужик ще ти поръча... Западняците са студени като риби... – заключаваше той.

– Русия и руснаците имат особена нагласа – започваше пък полковник Христо Геранлиев, бивш началник на Плевенското военно окръжие, – но са патриоти. Прогонени тук от революцията, хулят Ленин и Сталин, но кажеш ли нещо за „Матушка Русия“ и дори сега за Съветския съюз, готов е да се бие с теб. И сърбите са такива. А къде у нашенец такова нещо? Ако не харесва кмета, и родното си село мрази. Но помнете ми думата, Русия е страна на внезапните обрати. Хора жертва безмилостно, но основните си цели – не. Сигурен съм, че и Сталин ще пожертва, когато потрябва, защото положението ѝ е безнадеждно от военна гледна точка. Западът е толкова напред технически, атомно оръжие има, а руснаците са с голите винтовки, дето с Наполеон са се били някога. Те още си тачат тактиката на генерал Брусилов – 14 вериги Альоши вдигат на атака срещу картечниците „Емге“, докато станат могили от трупове.

– А, а, недейте г-н Геранлиев, да ги гледате от гледището на неприятел, когато е за реални неща – намесва се Табаков.

– Вие сте арестуван на самия 9-и или 10-и септември, а аз бях и на фронта с тях, и тук видях с какво дойдоха. Автоматите „Шпагин“ са на масово въоръжение, но пълнителите им са като консервени кутии, прескочиш дувар и падат, ама тези „катюши“ дето имат, са силно поразяващи.

Тези разговори, реплики и контрареплики бяха доста занимателни, но в първите няколко дни. Режимът на пълна изолация от домашните ни, гонене и ритане при изкарването ни до тоалетната, съвсем постната и миризлива чорба и въведената дажба от 1 хляб на трима души (по 360 г на човек) изчерпиха всичко кой каквото имал из куфарите и торбите си и настъпи истински глад. Политическите и военни теми отстъпиха на хранителните. Всеки разправяше

как било в затвора, от който идва, защото ние бяхме събрани от разни посоки след наредбата за категориите и разрядите и се отнасяха с нас като към обречени. Някой от нас намерил в тоалетната мушнато листче, че първоразядниците от всички затвори ги събират в такива килии като етап за откарването им в Сибир, че имало споразумение за това между нашето МВР и съветското НКВД (Народний комисарият Внутреннмх дел). Това се разпръсна между нас от ухо на ухо и само групата на Златан Велчев изглежда не бе го дочула, защото в стремежа си да бъде някакъв център над другите бе изолирана от всичките. Това разбрах, защото при едно от малкото излизания на „каре“ с мен тръгна Петко Толев, един от Златан-Велчевия щаб, и ми заговори съвсем в разрез с духа, който владееше сред другите. Все едно утре ще си излезнем оттук:

– Виж какво, адаш – започна той, – както виждаш, навсякъде по затворите ние, земеделците сме мнозинство. Така е и навънка. Паднат ли комунистите, ние ще бъдем на Власт. Затова трябва да сме готови с всичко. Кой къде каква служба трябва да заеме. А това се учи от такива като бай Златан. Той е най-видният съюзен деятел в тази килия, кандидат е бил за народен представител, но поради терора на комунистите и фалшификациите, не избран. Лично познат е на Темето, а с Никола Петков са били съвсем приятели. Той може би ще бъде утрешен министър. Ние гледаме, че ти все четеш, учиш, но я ми кажи например знаеш ли как се взема власт? Коя е първата задача в едно село и малък град, да речем? Кое трябва да се овладее най-напред?

– Ами, мисля, че съответното седалище на управлението, на милицията, може би... – смънках от немай-къде.

– А, видя ли? Това е важно, но къде оставяш телеграфопощенската станция? Съобщителните връзки, това е нервната и мисловната система на една държава и управление. Ти грешиш, като седна до тези никакви типове като това буржоазно копеле Стефчо, Георги Табаков също все при вас виси, а той е фашистки офицер, Геранлиев ви кима одобрително, Никола Гръцки също ви залъгва с неговите глупости, а цялата тази сган няма никакви шансове за утрешния ден, бита карта са...

– Абе, адаш, аз не знам до утре ще ни има ли, както е тръгнало, ти...

– Видиш ли как са те обезверили? – прекъсна ме П. Толев. Сега в Западна Германия се подготвят големи военни маневри, това е явен предговор за война, по селата зрее бунт, и то всеобщ. В Сливенско са излезли в Балкана вече с оръжие... Знаеш ли каква служба ти предвижда бай Златан, ама няма сега да ти я кажа, докато не си пренесеш багажа при нас и да изоставиш демонстративно това буржоазно котило...

Да си призная, това за военните маневри, назряващия бунт и четите в Сливенско ме окуражиха. Загазилият човек жадува и често вярва, че цял свят е загрижен за съдбата му. Но това за службите ми се видя най-малко несериозно, дори смешно, защото, както се казва, коня още го няма, ние определяме ездачите...

В този момент някой дотърча при надзирателите и каза, че директорът заповядал всичко да се прибира в килиите. Надзирателите се развикаха да бързаме и заедно с Костов (кофтето) така псуваха и ритаха, че ние хукнахме всички презглава към входа и по стълбите. Тогава усетих, че болният ми крак съвсем не е равностоен на другия, и паднах на средата на стълбите. Видя ли ме, не видя ли ме, но Петко Толев отлетя напред, надзирателите ме застигнаха с ритници. Един сух и блед младеж, който в килията си все мълчеше, скочи, хвана ме под мишница и като подложи гърба си на ритниците, ме повлече нагоре.

Като се поуспокоих, отидох при него да му благодаря и да се запознаем по-отблизо. Това бе Тодор Цветанов от с. Тученица, Плевенско, горе-долу на моята възраст, само че по начало си е бил в този затвор, а не беше докаран от някъде. Осъден по Закона за забрана на БЗНС – Н. Петков, и опозиционния ЗМС – Петър Сърбински, от 1947 г. в тъй наречените „контрареволюционни конспирации“. Като изказах учудването си, че и него са турили сред първи разряд, а той е толкова тих и мирен, каза:

– Ами, ние с Вергил, дето е при Златан, правихме нещо като опит за бягство, сигурно затова – каза той и нищо повече не каза. За сметка на това ми каза, че тук директор е някой си Найден Ненов, че тези ужасни надзиратели Казака и Борислав, а имало още такива, са всъщност повечето от с.

Катунец, Плевенско, и са една непоклатима и независима от закони и наредби групировка, която прави каквото си иска. Привлекли са за свои помощници такива като Никола Костов, най-вулгарни убийци и доста затворници, особено младежи, са си отишли преждевременно от белия свят от техните побоища. Имало и една широка килия, наричана „Абисиния“, с най-страшните криминални престъпници. Като искали да унищожат някого от политическите, откарвали го там и Костов само им смигвал нещо, а до другия ден извличали човека пребит… Ей така, както ако при вълците в зоологическа градина хвърлиш агне.

– Ами щом с Вергил сте били такива приятели, защо сега не ви виждам да общувате? – запитах Тодор.

– Абе, остави – махна с ръка той, – бай Златан раздава служби, пък аз не искам нищо. Десетина души бяха около него, сега са само Вергил и Петко Толев. Излагат се, та ме е срам да ги гледам…

После Стефчо ми разказа как този тих и скромен Тошо Цветанов и Вергил Вл. Амиджинов като работели тук в някаква работилница, намерили някаква дълга талпа и една вечер я опрели на стената (външната) и се покатерили да прескочат, но в същия момент един автоматен откос ги посипал с куршуми и те се свлекли надолу, но докато да дотърчи охраната, Тошо извикал:

– Давай нагоре, в краката сме ранени, но в ръцете не сме. Да изпълзим, та поне отвън, на свобода да умрем! – и двамата отново се възкачили нагоре, но дошлите жандарми дръпнали дъската и ги съборили. Кръв плискала и от двамата, но някой от началниците рекъл:

– Оставете ги да свършат! Аз отивам да направя протокола за бягството, после ще изправим и дъската, за доказателство, пазете я наблизо!

Те се гърчели в предсмъртни мъки, всеки сред своята локва кръв, като само стискали с ръце там, дето най-силно течало и когато се смятало, че сигурно са мъртви, дошли и ги прибрали, като цяла тълпа от агенти, любопитни за зрелища, дошли наоколо. Но те се оказали живи и нямало как да бъдат доубивани пред толкова хора. Така и оцелели…

Около месец време трябва да сме прекарали в тази килия, защото през април ме докараха, а беше вече много задушно и както беше тясно, сънят ни беше кошмарно тежък, макар

да бяхме счупили всички стъкла на високите (чак при давана) и тесни прозорци. В такава една нощ, когато сънят безпрепятствено ме водеше през моя роден Войкин пол, нагоре към Чуклата, дето стърчеше сламената ни кошара и подрънкваха кротко овчите звънци, големият ни пес Бинго внезапно излая, изджафка и изви като на вълци. Трепнах и се надигнах. Картината, която съзрях, мигом ме върна към реалността. Десетките мои колеги затворници бяха станали и трескаво събираха багажа си. Без да питам защо, сграбчих и аз двете си черги, торбата и войнишкия си шинел. В коридора се чуваше тропот на много подковани обуща, а от вратата на интервали се провикваха:

– Хайде, по-бързо, ще броя до три: едноо, двее, две и половина...

– Защо бе, гражданино надзирател? – питаше бай Никола Грънки, като се взираше в часовника си, – два часът, полунощ е, за къде ще ни карате? Колеги, не трябва да излизаме в такова време!...

– Казах три вече! – отсече броящият. – Излизай и не умувай!

Като излизахме вкупом през вратата в коридора мълчаливо или шепнешком, с приклади и автоматни цеви ни подреждаха по двама и сред шпалир от милиционери и войници от Вътрешни войски ни изкараха на двора. Тук започна обиск. Такъв бе този обиск, като че ли нас няма да ни има вече. Всичко от джобовете, та било то гребенче, огледалце, тефтерче, молив, хартийки, всичко от куфарите – четки и пасти за зъби, книги, тетрадки, всичко се хвърляше на земята като съмнително за тях и ненужно вече за нас. Тук взеха и моята тетрадка със записки, сложена макар в един от томовете на Ленин, на която при обиските по етапните арести не обърнаха особено внимание. Това съвсем ме съкруши, питах кой е началникът им, сочеха ми някакъв цивилен, оплаках се, а той изръмжа:

– Я го гледай, нахалника глупав, книги и тетрадки му били взели? Ще ги питам защо кожата не са ти свлекли...

Запъхтян и възмутен до сълзи дотърча и инженер Никола Грънки и се оплака, че му взели часовника. Златен бил, скъп спомен от не знам какъв случай и т. н. Не помня нему какво отговори, защото оплакващите се бяха вече цяла тълпа, надзирателите и милиционерите ни сритаха към

пристигналия автобус, който ни откара на гарата. Натикаха ни в някакъв конски вагон и след час ни повлякоха за някъде. Това, че ни вдигаха в такава късна доба, нечовешкото отношение и във вагон за животни показваше на всички ни, че може би сме жертва на някакво секретно политбюровско решение. Но над всичко витаеше слухът за откарване в Сибир. Всички мълчахме в една тревожна притихналост, която се подсилваше и от пълния мрак във вагона. Вагонът се люлееше при ритмичното тракане на влака и аз, оборил глава в един ъгъл, се чувствах като в някаква люлка във формата на погребален ковчег, който някакви безмилостни ръце люлеят, преди да го хвърлят в бездънна и черна вода... Без да искам, като за сбогом с всичко родно и скъпо, мислено си повтарях куплети от Яворовото стихотворение „Заточеници“:

„...И някога за път обратен едва ли ще настъпи час, вода и суша – необятен, светът ще бъде сън за нас...“

Като ни посвикнаха очите е мрака, видях посред вагона единствена изправена фигура на някой, който се полюшваше с ритъма на движението. В достолепния профил на високо вдигнатата му глава познах инженер Никола Грънки. Повече от час той остана все така, като че ли заел позата на антена, опитваща се да долови накъде и защо ни откарват... И когато през цепнатините на вагона се усещаше развиделяване, той рече:

– Колеги, вижте, може ли да се отгатне, дали не сме прикачени на международния влак за Съветския съюз?

Никой нищо не каза. С изострени от цимента дръжки на лъжици по-късно ние пробихме малка дупчица между дъските на вагона и родните села вече пробягваха пред очите ни. Някои установиха, че влакът е товарен и спираше тук-там на отдалечени от гаровите постройки линии. След два-три часа може би стигнахме някъде, дето влакът твърде дълго се застоя. После даде на заден ход и спря. Когато отвориха вратата и казаха да излизаме, видяхме, че влакът не е на гара, а извън някакъв град и на 200 метра срещу нас загадъчно мълчеше голяма триетажна сграда с редици от зарешетени прозорци. „Тука ще е, в България сме си“,

споделяше е всеки, сякаш сме видели своя курортно-почивен дом.

НОВИЯТ ЗАТВОР – ШУМЕН

Освен общото въоръжено блокиране на цялата влакова композиция от милиционери, войници и цивилни, нашите плевенски конвойни подкараха състава на нашата 36-а плевенска килия към затвора. Оказа се, че и други конски вагони от други места има в композицията, откъдето също изкараха затворници, и на групи ги насочваха към затвора. Така и на групи влизахме през портала и заставахме в двора в очакване на нов обиск. Дълго постояхме и започнахме да сядаме на струпаните си на купчини черги и одеяла. До мен се случи един дребен на ръст, около 26-30-годишен човек, който в килията твърде дискретно мълчеше или се намесваше в разговор само когато го питаха нещо. Мисля, че се казваше Русев (или Георги, или Йордан). Първото нещо, което споделих с него, бе, че ми взеха тетрадката с важни, но не опасни за властите записки и мисли. Бай Никола Гръцки също ходеше от човек на човек и се оплакваше, че при обиска в Плевен му взели съвсем насила скъпия часовник.

– Ами ти, момче – рече ми Русев, – като искаш да ти оцелеят важни работи, особено писмени, защо така открито си ги турил с книгите в торбата? Не виждаш ли, че където и да ни карат и след час да ни поместят, все обиск правят? Бях разузнавач в последната година преди преврата на 9 септември 1944 г. и ще ти кажа къде при обиск най-сигурно няма да ти намерят записки, пари или нещо друго по-дребно. Ще си зашиеш най-отпред, но отвътре, джобче на пуловера или фланелата, но така, на конус, устието на джобчето доста свито. Не си ли забелязал, че те бъркат под мишниците, към гърба дори, в шапката, панталоните сваляш, но точно отпред, дето е най-налице, не пипат. Така заший и не се бой. Дори да те съблекат, ще тръснат пуловера два-три пъти и той няма да те издаде... Пък и писаното пиши на дребно и сбито. Две-три листа от заявление ще ти поберат цяла история. И пиши без

подробности, само за да те подсети. Като си излезнеш, там ще си допълниш за природните картини, за слънцето, вятъра, дърветата, врабчетата и т. н.

Благодаря и днес на този човек, защото аз наистина така направих и никога вече не ми заловиха записките, които тъкмо от Шуменския затвор започнах по-системно.

Може би защото беше ясно, че тук ще ни разделят в разни килии, пък може и затова, че ме видя като заинтересован да водя записки, Русев се разприказва съвсем необичайно за досегашното ми впечатление. Бил разузнавач точно в плевенската Държавна сигурност и макар да не открили никакво негово престъпление, осъдили го заради самото му звание разузнавач. Преминал бил разни школовки, но като такъв служил само последната година и не давал никакви уличаващи донесения, защото разбрал, че властта сама се предава на противниците си. Натоварен бил да следи самия Кимон Георгиев, който после стана министър-председател в ОФ правителството след 1944 г. Властите знаели, че Кимон идва в Плевен да прави тайни срещи и съвещания със своите ОФ затворници, но не предприемали арестуването му, а само нареждали да се следи, и то без да разбере, че го следят. Но той бе стара лисица, казваше Русев. Завие по някоя улица и приклекне ниско да види дали някой идва подире му. На две-три места ме виждаше, като приклекне, че и аз съм приклекнал на другия край, та дори веднъж си кимнахме за поздрав. Филовци, Миховци и Божиловци се надяваха – довери ми Русев, – че щом Кимон е в дъното на левичарския заговор, то ще стане нещо като на 19 май 1934 г. Ще арестуват тия-ония от управниците, па ще ги пуснат и всичко ще утихне. И за Дамян Велчев се знаеше, че участва в заговорите на ОФ, но и това ги успокояваше, защото войската бе с него, а комунистическите партизани бяха, по наши данни, не повече от 3-4 хиляди души и не могат да овладеят властта сами. И вашите земеделци на това са се уповавали, защото много и от офицерите и генералите бяха благосклонни към едно правителство, държано от земеделците. Затова регентите повикаха в последните дни Муравиев и Гичев да управляват, Никола Петков бе изваден от лагер и въдворен, но почти свободен в Свищов, готвели са се да помилват и поканят и Гемето. Но – късно. Не са разбрали, че още в Ялта Рузвелт ни е продал на Сталин и

той изпрати тука Толбухин, та под негова закрила комунистите ги избесиха – привърши анализите си Русев, защото обискът започна и после вече не се паднахме в една килия с него.

Вкарваха ни на групи на „колелото“ на затвора, който се оказа по-голям и от Плевенския. Той беше кръстовиден, с четири крила, в които като дула на оръдия зееха дълги коридори, вляво и вдясно, по които блестяха безброй железни врати. Първото крило, през което влизахме, беше администрацията, на горния етаж – някакви салони за събрания, а другите три крила бяха по три етажа, наричани отделения – 9 на брой, дето сега се пълнеха със затворници. „Кофтетата“, доверени затворници в помощ на надзирателите, тук се наричаха „кметове“. През деня надзирателите дежуриха на площадките по виещите се нагоре стълби, наричани „колелото“, а вътре по коридорите се разпореждаха тези „кметове“, но и те заключени зад решетъчните врати, каквито имаше в началото на всеки от коридорите на деветте отделения.

Мен ме вкараха в първия коридор вляво, в 44-а килия. Там имаше няколко младежи, които четяха някаква книга и шушукаха помежду си, двама отделно си седяха и гласно коментираха върху някаква току-що прочетена от тях книга, а от моите плевенски колеги с мен дойде само един и ние положихме един до друг чергите си на дъсчения под. За съжаление не му помня името, но той ме знаеше още от етапните арести, защото беше от Врачанския затвор.

– Е, братя съдба – обърнаха се двамата, дето си говореха за книга. – Откъде идвате, какво знаете – кажете, какво не знаете – питайте, за да се опознаваме, щом заедно ще живеем? – един през друг заявиха те.

– Какво можем да знаем – отговорих аз, – като идваме все от такива килии като тази. Аз съм от Софийско, идвам от Плевен и Лом.

Другият като каза, че идва от Плевен и от Врачанския затвор, двамата приближиха до нас и се представиха: Любен Биджев и Тодор Попов, анархисти, единият – от с. Петрово, другият – от с. Левуново, Петричко-Мелнишко, (доколкото помня). И запитаха вярно ли е, че във Врачанския затвор е убит Трайчо Костов.

– Вярно е – каза колегата, – ние с този другар все по неговия път ни се падна да вървим – посочи ме врачанецът.

– И във Враца го видях, пък и в Плевен бяхме, както разбрах, в килия, дето е бил с общите, а отсреща е бил после, в единочките, отдето е излязъл на 8-9 септември 1944 г.

– Оттам сме чели, че е изнесен на ръце от ликуващия народ, а как излезе от Врачанския затвор? – питаха откровено двамата анархисти.

– Ами, изглежда, напред с краката – каза врачанецът и продължи да разказва как след осъждането му в София Тр. Костов бил докаран там и килията му се пазела от офицери, от майор нагоре. Как те се трупали на някакъв джамлък да го видят, когато го пускали до тоалетната. Как някакъв партиец-надзирател им казал, че дори успял да размени няколко думи с него, като го запитал: „Как вие, такъв виден комунист, да станете предател?“. А той отговорил : „Тия, дето ви казват това, най-добре знаят, че не аз съм станал предател, а партията и държавата попаднаха под властта на предатели. Аз само се опитах да бъда поне малко българин, но това сега скъпо се плаща.“ И този надзирател бил вече много разочарован от властта и се държал с тях съвсем любезно. Вярно ли бе това, не беше ли, но като твърде допустимо, Биджев възкликна:

– Ето, виждате ли? Колко прави са нашите анархисти, като казват, че всяка партия е прогресивна, докато се бори с определена власт, дойде ли на власт, тя става спирачка на обществения прогрес. И ние докато комунистите бяха гонени и убивани, добри другари им бяхме, защото и нас ни биеха и убиваха, сега, когато дойдоха на власт, ето че отново сме вътре...“

– Ама пък вие искате да няма никаква власт, искате безвластие, хаос да настане – обади се един от другата група младежи. – Не всяка власт е лоша.

– Ах, и таз хубава – отвърна му Тодор Попов. – Ама вие, земеделците, защо сте тука? Щом сте за власт, защо не стояхте на власт, нали бяхте с властта, сърбайте и сега попарата...

– Сега ще ти отговоря – рече младежът и взе книжката, която четяха. – „Земеделският съюз е за едно управление в България, което да се води точно според законите, издадени

по надлежния парламентарен ред и непротиворечащи на конституцията. Всяко отклонение от тях, по неговите непоколебими разбирания е произвол. Ако този произвол не е придружен с акт на насилие, против виновника съюзът се бори с всички законни средства; ако произволът е съпроводен с насилие и всички законни средства за борба по закон са изчерпани, тогаз и съюзът се ръководи от историческите думи на Тиер: „Когато законният ред е нарушен и вместо него започне да царува произволът и насилието, тогаз и подчинеността престава да бъде задължение." – прочете на един дъх момчето и допълни – А сега нарушен ли е законът? Нарушен е и царува насилието. Ето защо сме тука. Това е писано от Стамболийски, и то в затвора, ако искате да знаете, другари анархисти. Това е четвъртият от 25-те принципи на БЗНС, които са приети от конгрес и са сега наши законни правила.

Двамата анархисти се спуснаха да спорят с него, като сочеха, че и по времето на Стамболийски в Ямбол е стреляно срещу анархистите. А аз бях буквално захласнат, че някъде и писмено е даден отговор на тягостния въпрос, който ме мъчеше: аз ли греша срещу властта, или властта греши срещу мене? Веднага се присламчих при групата на тези младежи и поисках да се запознаем и да ми дадат да прочета тази книжка. Момчето, което четеше и доказваше, се казваше Пантелеймон Г. Моков от с. Гиген, Никополско.[23] Тогава установих, че двама от младежите я преписват, защото властите много преследвали да не се чува нищо от земеделските идеи, особено сред младежите. Поисках листа и аз да си препиша, но те ме оглеждаха и подпитваха: кой съм и какъв съм, докато аз вече държах в ръка малката книжчица прочитах тук-там, но като прочетох 17-ия принцип, не издържах и на свой ред зачетох пред анархистите: „Земеделският съюз е за равномерното по възможност разпределение на материалните, културните и всички други блага между разните слоеве от българския народ изобщо и между отделните хора и семейства в частност."

– Видите ли, една земеделска власт какво би направила, братя анархисти – съвсем възпламенено се изстъпих аз, – а

[23] Той загина през март 1953 г. на о. Персин с общото удавяне на 7 души

ако няма никаква власт, това не е възможно, кой каквато сила има, толкова ще заграби. Това старци, сираци, вдовици ще мрат от глад... – Младежите станаха и ме прегърнаха и до вечерта и аз имах вече препис от „Принципите на БЗНС", ведно с предговора от д-р Г. М. Димитров – издание от 1945 г.

На фона на днешната пълна отчужденост и безразличие на младежите към каквито и да е идеи за обществено устройство, неволно изпитвам неудобство от тогавашната наша театрално-френетична, но и искрена жажда за идеи, за политически надмогвания и домогвания, за печелене на привърженици за очаквания и предричан от самите нас „утрешен ден", „великия Видовден" или „денят Хикс". Без да съзнаваме напълно, това беше и неизбежна реакция срещу агресивната, натрапчива до втръсване агитация на комунистическия младежки съюз (РТС, СНМ, ДСНМ и накрая ДКМС), за който се твърдеше и гърмеше, че обединява „цялата честна и трудова българска младеж в монолитно единство с делото на партията и народната власт". Заливащите страната манифестации, чествания и скандирания в чест на партията, СССР и Сталин като че ли ни задължаваха и нас, изолираните, „застаналите на пътя на прогреса" да търсим осмисляне на положението си в тайното търсене, приемане и също така фанатично следване на други, противни на властта идеи. Но най-убедително и увличащо си остава онова, което тържествува и побеждава в момента. А то тържествуваше по един премазващ психиката начин по улици, площади, по радио и вестници, по стени и крайъгълни скали... Цяла трагедия преживях аз в среднощните си размисли по тези въпроси, концентрирани в един-единствен, който често ме смущаваше. Аз ли сгреших или срещу мене грешат? И не беше никак лесно да се утешавам, че тия безкрайни колони викащи против „думбазите", „кулаците", „народните изедници", „капиталистите експлоататори" са непременно неправите, а аз правият. Защото беден, та окаян дори, като син на планински селяни-колибари, аз бях преживял и въздишките на баща ми преди 1944 г. как на безценица самодоволни градски търговци откарваха пролет двадесетината агнета от дома, за да ги продадат тройно в града. Бях минавал с болезнена буца в гърлото покрай блесналите витрини на

големия столичен град с безброй жадувани, но недостъпни за мен неща. Бях вече скътал в душата си обидата на гимназиалните учители, които при всяко мое запъване на урока ме наричаха „селендурче“, „шопарданче“, понечило да вземе хляба на чиновнишките синчета... И сега, „когато победилият робството и експлоатацията народ, устремил се към общество на правдата и равенството, сломявайки съпротивата на буржоазните угнетители“, както казваше говорителят при манифестациите, аз, шестото от осемте деца на овчаря Георги Заешки от с. Огоя, Софийско, да се окажа на страната на тия експлоататори и угнетители?

Но, както и другаде посочих, къде са те угнетителите. Тук ги нямаше. Аз си бях при своите, бедни и средни селяни и техните синове – ученици, студенти, войници. А това, че властта отне богатствата на богатите, дойдоха ли в ръцете на бедните? Какво получиха моите бедни земляци планинци, за кой ли път се питах аз. Четях и препрочитах „Принципите на БЗНС“ и видях, че там са написани просто моите мисли и желания за устройство на обществото. Те туриха край веднъж завинаги на моите вътрешни терзания.

Изминали бяха повече от 3 месеца, откакто не бях се свързвал с домашните си, но тук не позволяваха да пишем писма или да пращаме телеграми. Трябвало тук да се наберат 3 месеца, съгласно правата на 1-а категория 1-и разряд.

Знаех, че вкъщи е плач и догадки какво ли е станало с мен. Но – както всяко нещо си има своите гънки, така и тази забрана. Поради струпването на много лични вещи по килиите, позволяваше се да изпращаме излишното с колети за вкъщи. Аз нямах нищо излишно, но за да се обадя, сгънах в някакъв плат един от пуловерите си и един подхвърлен от колегите каскет и приготвих чрез това малко колетче да обадя дома къде съм. На тесни лентички хартия написах и кога да дойдат на свиждане, за да не ходят напразно до Шумен, и с тези лентички между пръстите излязох на „колелото“, дето пред очите на надзирателя се зашиваха и предаваха колетите. Бяхме няколко души и макар надзирателят да беше доста бдителен, успях да пусна бележките в колетчето. След около 2 часа ме извикаха и аз с изненада видях разрязания си колет и извадените оттам

бележки. Разрязани бяха още два колета, единият от които на едно момче от София – Владимир Никифоров.

– Веднага в карцера! – изкрещя някакъв началник, – И с вериги.

Откараха ни в двора при входния портал, дето имаше някакъв навес и нещо като железарска работилница. Хванаха ме двама надзиратели и повдигнаха десния ми крак на наковалнята. Някой си Цветан Генчев от Бяла Слатина навря желязната скоба на една голяма верига на крака ми, промуши големия нит и рече:

– Е, момче, съжалявам те, срам ме е, дето аз те оковавам, ама какво да правя? Заповед...

Само два-три пъти бе ударил с чука и откъм портала се зачу:

– Всички да се прибират в килиите! Цветан Железаря да дойде!

Пристигнала бе нова пратка затворници и както дочухме, от Габровско, с много тежки присъди и смъртни, заловени като въоръжена група, която някъде към Кръстец (жп проход) пленила и обискирала цял автобус, като разстреляла открит сред хората агент на Държавна сигурност. Веригите трябваха за тях.

Цветан грабна пилата и изтърка малко нита и аз бях вкаран в карцера без верига. Както навсякъде, карцерите бяха в приземието – три или четири килийки (2/2м, струва ми се), с цимент отдолу и тъмни, без никакъв прозорец. В тази, дето вкараха мен, заварих три-четири души, но бях така съкрушен от неуспеха да се обадя вкъщи, че седнах в един ъгъл и мълчаливо гълтах сълзите си. Като посвикнаха очите ми с тъмнината, аз вече различавах хората един от друг, но не можех да ги разпознавам по лице. Дълго време мълчахме, но някъде привечер (според пресмятанията ми за време) дочувах нещо да шушне, да шепне и притаих дъх, за да доловя по-добре. Един от заварените тук се бе изправил в другия ъгъл и едвам забележимо си шепнеше. Никой не го попита защо, не посмях и аз.

– Горко за вас, деца, че ще търпите незаслужено глад и неудобства – изрече същият, като се обърна към нас.

– Защо само ние? – обадих се аз, след като почаках друг да запита. – Нали и Вие сте на същото положение?

– Ех, тя, мойта... такава ще бъде, докогато трябва, докогато е угодно на моя началник, който обаче не е там в управата на затвора.

Човекът си замълча, но след тези неясни негови думи пък аз не можех вече да мълча и след още няколко реплики помежду ни, ние се отворихме на обширен разговор. Това бе католическият свещеник Роберт Прустов, осъден по известния или известните процеси срещу католически и протестантски духовници в България, обвинявани по шаблон – за шпионаж в полза на Запада. Той по три пъти на ден се вдълбочаваше в молитвен шепот и към всичките ни страдания, глад, задух, неизвестност за близките, се отнасяше с пълно безразличие, сякаш нищо не усещаше.

– Не тези тук управници ме наказват мен по измисления си повод, но Вседържителят-Бог е, който е пресметнал, че трябва да изпия тази горчива чаша. Те са само неговото средство. А Той или ме наказва за сторените от мен, волво или неволно, с мисъл, дума или слово прегрешения, или ме закалява за някоя по-висока мисия... – доверяваше ми той.

– Аз не притежавам нищо, което да загубя, а самият аз съм притежание на Висшия свой Повелител. И ако аз вървя по неговите пътища, ако представлявам някаква ценност за Него, то той ще ме пази и направлява. Отклоня ли се, ще съм загубената овца от многомилионното му стадо, станала жертва на вълците. Жалко и трижди прескърбно е, че хората са се отклонили от пътеката на истините господни, дадени ни от Христовото учение, и са заети само с трупането на съвсем безполезни и нетрайни земни блага. Колко много неща, колко пот и труд, колко лъжи и хитрини им са нужни, колко усилия, унижения и жестокост им е нужна, за да си набавят това, чрез което да се усещат щастливи и доволни, да отговорят на телесните си жажди, и колко свободен и небесно чист е вярващият, колко безвъзмездно и леснодостъпно е щастието му под крилото на Божията стряха...

Слушах захласнат и гузно се вглеждах мислено в себе си и в повечето от хората, които при беда викат към Господа-Бога, а в доволството си съвсем го забравят...

– Вие за бележка в колетите ли сте? Не дойдохте ли от Плевенския затвор? – попита един от другите двама, които до този момент си мълчаха. Оказа се, че ние заедно сме

докарани, със същия вагон, но там не сме се запознали с Мехмед Фуад-бей, български турчин, бивш секретар на турското консулство в Пловдив. Преди три години заедно с Ешреф, учител от Разградско, били осъдени на смърт за шпионаж в полза на Турция и целите тия години чакали в наказателното отделение на Бургаския затвор коя нощ ще изщрака ключалката за последните им стъпки до вечната нощ, или в кой ден ще пристигне спасителната хартийка да им продължи дните като отплата за живота на някои българи в истанбулските килии...

Те и затова били осъдени, според Мехмед, за да има бройки и отсам, съответни на заловените там. Сега Мехмед Фуад беше окуражен, защото и двамата с Ешреф са извадени от смъртните килии, откарани в Плевен точно когато нас ни вдигаха оттам и ето ни в Шумен, дори тук сме по общи причини. И те опитали чрез колети да се обадят, пред надзирателя също успели, но горе от перилата на втория етаж ни наблюдавал по своя инициатива някой си Бинев – „кмет“ (кофте) на отделение и от този „птичи“ поглед виждал всеки, който пуснел бележка. Дори някои го чули, като се скарал на самия надзирател за това и отишъл при директора – отдето излязла тази строга заповед – карциране с вериги. Това ми разказа Мехмед, докато отец Прустов пък на свой ред почтително мълчеше. Сега и Ешреф, както и моят приятел Владимир Никифоров, бяха в съседния карцер и на Владо случаят беше най-тежък, защото бе обвинен, че писал до вкъщи да му пратят „симпатично мастило“[24], за да може да им пише оттук и забранени неща, които цензурата да не може да прочете, при прегледа на писмата ни.

Не помня кой и какъв беше четвъртият човек в карцера, но ние продължиме беседите си със свещеник Роберт Прустов и с Фуад-бей и от разговорите ни излезе, че Фуад е съвсем млад човек, а свещеникът показа такъв стоицизъм, какъвто само в книгите съм чел. Защото вечер на вечер минаваха надзирателите, та ни даваха по парче от 360 г хляб и ни канеха с по канче вода. Наказанието ни било 15 денонощия карцер именно „на хляб и вода“. След 3-4 дни се усетихме в същински ад. Гладът ни обори съвсем. Разговорите ни

[24] За разлика от З. Стоянов, който укрива патента на „симпатичното мастило“ ще кажа, че ние използвахме млечния сок при прерязване брадичката на кромид лука, после се нагрява и излиза наяве.

секнаха, въздухът тежеше и ни потискаше, сякаш сме изконсумирали кислорода, и на смени лягахме на долната цепка на вратата. А от друга страна пък отдолу ни подяждаше със студените си зъби влажният цимент. Нощем, с опрени на ключалката уста си разговаряхме с другите в съседните карцери и се наговорихме да чукаме и да протестираме срещу смъртоносните условия. Чукахме и протестирахме, но някой доближи отнякъде и ни заяви, че ако продължаваме, ще бъде издадена повторно заповед за още 15 дни и ние млъкнахме. Само отец Роберт си мълчеше. Помня, че мухлясали и полупияни от задух и глад ни извлякоха оттам.

Върнах се в килията и както си му е редът, колегите ме подкрепиха кой с каквото може и както беше тогава, младостта си казваше думата. За два-три дена се надигнах и отново започнахме четене, разговори и спорове. За мое учудване получих и запис от 1500 лева пари от дома. Ужасите на моето митарство по етапните в Мездра, Плевен Плевенския затвор и най-после в Шуменския (Коларовград), изживели и моите родители и брат ми. Търсили ме в Лом, оттам в Плевен и чак на третата желязна врата, в Шумен, им казали, че ме има, но съм нямал право на свиждане та рекли с парите да ме подкрепят. (Като сравня тези 1500 лева със сегашните, те съвсем не бяха много пари). Но на лавката се продаваха само пликове, марки и листове, цигари и кибрит, а за храна – само някакво рибено масло, наливно. Въпреки отвращението си от миризмата му, купих си да се съвзема и ме научиха да гълтам по лъжица, като си затворя носа, и след него да хапна нещо друго, за да издържа погнусата. Намерих си тетрадка и по памет възстанових горе-долу записаните си в Лом и Плевен афоризми и реших да водя дневник. Изписах няколко листа, но установих, че вписаното за повечето от дните си прилича като две капки вода и го изоставих, като реших да си записвам само ако се случат по-важни събития.

Успявахме да се доближим до „колелото“, идвайки до началото на коридора, тъй като там имаше решетка и наблюдавахме как всеки ден Новият затвор се пълнеше с нови и нови затворници. С радост и учудване видях сред новопристигналите и бай Ташко Богданов, адвокат, родом от моето село, но живеещ в София, известен земеделец.

Зашътках, закимах към него, като му сочех да иска да дойде в нашето отделение. И наистина, с докараните още няколко души, дойде при нас и той.

Представих бай Ташко пред колегите си като важен човек, макар че той едва знаеше за моето съществуване, тъй като беше почти на възрастта на баща ми и отдавна живееше в София. Докато аз знаех за него много повече, отколкото е предполагал. Той беше кандидат за народен представител през 1946 г., но с ОФ листата, като проправителствен земеделец, но в последния момент премина към Никола Петков, където обаче не го кандидатирали, защото бил много „лъкатушен“ като деятел. Те са петима братя, от които трима адвокати, но всички в различни партии. Само един бе останал в село, без образование, но беше най-последователен земеделец. Регистрирал се едва в последните дни като опозиция, бай Ташко бил подгонен от властите, които го заловили някъде към Свищовско, че е напуснал лагера в Белене и заедно с Георги Пехливанов от Бургаско и някой друг (мисля Михаил Евтов) ги осъдили за опит за бягство в чужбина. Ние обаче изтръгнахме от него много неща за земеделската история и идеи. Той опроверга и името на „Пенкин мост“ при гара Реброво, Софийско, който според слуховете бил построен от Ал. Стамболийски, за да ходи при някаква си Пенка, попска дъщеря в с. Батулия.

– Това беше подлата версия на сговористите, за да намалят авторитета на БЗНС в нашия край след 9-и юни 1923 г. – каза той. – Всъщност мостът е построен по искане на Петър Янев, земеделски министър, видял бедността на нашите села, вдясно по Искъра, които нямаха път до жп линията за София. Дотогава те преминавали Искъра с „ладия“ (лодка).

Бай Ташко нямаше никакви завивки, а мен ми донесоха при първото тук свиждане и един нашенски козяк – дебела плъстена черга от козина, която постилах за дюшек. Той ахна от радост, като го видя, както и за двете шарени черги, които имах. Напомняли му в какво е лежал като малко момче, затова рекохме да спим заедно. Твърде висок по ръст, за да не му стърчат отвън краката, той се сгъваше, но с това пък мен ме изтласкваше встрани от постелката, та по цяла нощ оправяхме чергите, кой от коя страна е отвит...

КИЛИЯ № 13
(МОЯТ УНИВЕРСИТЕТ)

По някое време настана някакво разместване и без да разберем по какви показатели, мен ме преместиха в 3-о отделение, 13-а килия и както с бай Ташко Богданов, така и с другите колеги вече се изгубихме.

Изкараха ни на двора за традиционния обиск и аз тръпнех отново за тетрадката си, защото не бях се подготвил за укриване. Но тук не беше така строго, защото не отивахме в друг затвор.

При разместването постояхме доста в двора и там успях да се видя с моя колега от Ломския затвор Гено Гергов Цоньовски, който заедно със съпроцесника си Стоян Китанов Кривачки и Рушан Джаферов (помощник-готвача в Лом, дето ни подпомагаше) са докарани от Лом направо тук и са в 5-о отделение. Рушан отново бил викан на следствие за превежданите от него хора през границата и се връщал много измъчен. После бил в 7-о отделение, където и починал.

– Ей, тука няма да е така постно и скучно, както беше в Лом – казваше Гено. – Това е нов и грамаден затвор и изглежда насам са насочили всичко по-важно като личности, което е останало живо в България, след всички мъчилища и съдилища.

Дългият като улица коридор и разтворените от двете страни врати ми напомняха за селска уличка с къщи от двете страни, в които живеят близки, роднини и приятели, уви, с изключително „мъжки“ семейства. Килиите се оказаха все единочки – 1,80/3 м, строени за един затворник, но богата бе плячката, докарана от влаковете, та ни вкарваха по 6, 8 до 10 души. Не ме стресна фаталният номер 13 на килията, защото бяхме все младежи, обръгнали на всичко от затворите, в които сме били: Иван Бейков Марков от гр. Левски, Димитър Стефанов Шишков от София, Генчо Иванов Кьоровски от с. Килифарево, Великотърновско, Димитър Петков Димитров от с. Крапец, Врачанско, и Йордан от с. Заножене, Берковско (а в последствие докараха при нас и Удбата – Атанас Пушов Костов-Янакиевич от с.

Балтали, Шипско, отвлечен от югославска територия и съден като „титовски диверсант“ в София). При опознаването, което започна веднага, след като наслагахме на пода черджета и одеяла, каквито носехме, в килията надникнаха надзирателите и заповядаха: никакво лягане през деня, само седене или стоене прави, никакъв шум, гледане през прозореца (а той бе също високо към тавана) или други нарушения на правилника. При особени обстоятелства само се бута напред сигналната дъска през стената, която сега бе прибрана към килията. Като чухме, че изредиха килиите с предупрежденията си, надзирателите заключиха и решетката на коридора и си отидоха. С нас остана да се разпорежда „кметът“ („кофти“-надзирателят) Петър Балкански от Русенско – с. Вятово. В рамките на отделението той можеше да пусне някой до тоалетната, защото килиите бяха залостени само с ръчна чивия (сурме, хендра). Кметът обаче откри сред нас свои земляци и изпитвайки неудобство от службата си, се държеше доста либерално. На първо време не беше никак трудно да отидеш в друга килия и дори да престоиш часове там. Надзирателите идваха сутрин, при масовото пускане до тоалетната, на обяд при разливането на чорбата и вечер.

От моите съкилийници Бейков и Димитър П. Димитров (Мито от Крапец) бяха земеделци – земсисти, Генчо Кьоровски – анархист, момчето от Берковско – неопределен, а Шишков от София беше от оная прослойка в обществото ни, суетно поклонници на Запада, с неизбистрени убеждения, състоящи се от отричане на властта, хвалба на всичко западно – техника, литература, мода, дори език и литература...

– Аз не чета книги, чийто автор завършва с „ов“, „ева“ или „ски“ – заявяваше в началото Шишков.

Както беше нов затворът изглежда и надзирателите бяха нови, несвикнали още със зверското държание, което срещахме по другите затвори. Пък и тук наистина се оказа самият каймак на довчерашна България – бивши министри, генерали, народни представители и лидери на партии и организации, чужди „диверсанти“ и „шпиони“, разжалвани комунистически големци и т. н.

Ако не беше ужасяващият глад, който ни съпътстваше през цялото пребиваване там, аз бих нарекъл Новия затвор

Шумен „свой университет“ по примера на М. Горки. (В Шумен си имало и друг, стар турски затвор, но там държали криминални и някои с по-малки присъди). Първо се запознах с насрещната 14 килия, която бе изцяло земеделска: Емил Радославов Ношев – висш земсов младежки деятел от София, Любомир Ив. Гошев – негов „съконспиратор“ от София, Иван Велинов-Вандеро, също с тях от София, Георги Томов Георгиев от Бяла Слатина, Яким Ив. Сидеров от с. Сини вир, Новопазарско, бай Петър от Поликраище, а по-късно и Иван Неврокопски от Крупник, Благоевградско, както и Михаил Петков Михайлов от гара Реброво, Софийско. Най-близкият ми земляк избягал като трудовак в Югославия и го върнали, та беше осъден с един сборен процес от „титовски диверсанти“, общо 26 души, повечето от които и не се познавали помежду си (в-к „Отечествен фронт“ от 21. III. 1950 г.). С всички от тази 14 килия съвсем братски деляхме добро и зло, храна, книги и цигари, мъките по дом и близки, мечтите си за бъдещето.

Като ни изкарваха вечер за тоалетната, почти два часа се разхождахме из коридора, защото трите клетки за ползване налагаха това, въпреки строгите подвиквания на надзирателите. Тогава оглеждах състава на нашето, състоящо се от около 200 жители „селище“.

Първо ми направи впечатление, че мнозина от по-старите затворници отиват в тоалетната с шишенца вода, както казват, че правели турците, без да са турци. Оказа се, че осъдените още след 1944 г. от Народния съд, лежали вече 7-а година, повечето имат маясъл (хемороиди) от дългото обездвижване и седене, та студената вода облекчавала болките и възпирала кръвотеченията.

Две-три фигури ме впечатлиха със своята външност и обноски още първите дни. Йосиф Василев Робев от София, генерал Козарев със своята височина и беловласа достолепност и Димчо Соколов (мисля от Радомир) пък със своята широчина (пълнота). Робев бил царски съветник и председател на Подофицерския съюз, самият той майор или подполковник, а Димчо Соколов, юрист, два месеца преди самия 9-и септември бил директор на полицията в България. „Аз съм парадоксално жив”, самоиронизираше се той, защото беше единствен, заемал такава служба и останал жив. Някаква декларация бил връчил на

правителството, че начините, по които се води борбата с партизаните, са извън общоприетите норми на правото, и тя го спасила.

Като антитеза на физическата и обществената височина на Робев ген. Козарев и Соколов, в тяхната килия беше и един ходжа, мисля от Пазарджишко (с. Цветино, Велинградско), съвсем малък, с атрофирани от детски паралич крака, който като патица едва се добираше до тоалетната. Но беше съден за „бягство“ през границата. Мразели го и му търсели колая местните власти, да го премахнат, защото влияел на местните помаци с проповедите си. Пресрещнали каруцата, с която отивал в някаква колибарска махала да венчава младоженци, и ето ти съд. Четирима милиционери го носели на одеяло за съда, като на учудените наоколо хора обяснявали: „Не гледайте, че е такъв, само колко убийства е извършил да знаете!...“, „Не е верно, пулетически съм, пулетически съм!“ – викал от одеялото ходжата. Но – наистина беше фанатик, по часове биеше чело на пода и си шушнеше аллаховите молитви. Издебнали, когато е в тоалетната, някои и залепили на стената в килията, дето той лежеше, портрета на Сталин, изрязан от вестник. Като го видя, удари се в челото, закри очи и така слепешката посегна, та го откъсна, а после дълго плю на ръката си и я изтриваше от чергата, още по-дълго удря чело в пода и редеше непознати за нас заклинания. Това бе вторият случай, който срещах, доказващ съвсем безочливата бруталност на режима – парализиран човек да съди за бягство, защото имаше и един глухоням (не помня в кой затвор), съден за „разпространение на вражески слухове“ – мисля някъде от Долна или Горна Гнойница (сега Михайлово), Оряховско. Той пък при някакви избори, разнасял написани на картончета бюлетини-лозунги: „Долу червената буржоазия“, „Вън кремълските слуги от България“ и други.

Тук беше събран цял един свят на низвергнати, свят от особени, драматични и нелогични случаи, пресят от денонощно щракащите сита на диктатурата. Ситният пясък на преминалите ситата „строители на новия живот“ беше останал в големия затвор, наричан Народна република България, всичко по-едро и твърдо бе складирано, буквално складирано в затвори и лагери. А колко бяха пък ония,

които и дотук не бяха стигнали, смачкани и затрити от червената месомелачка и кокалотрошачка...

В своите издирвания за съидейници, влязох и в килията на дядо Дичо Тодоров Танев от с. Драма, Елховско. Едър и благороден, бих казал боговиден по образ, дядо Дичо беше с патерици. Затварян и преди 9-и септември 1944 г. за земеделската си дейност, помислил, че след тази дата няма кой да посегне така на един земеделец. Мисля дори, че е бил кандидат за народен представител (или подгласник в листата) от Обединената опозиция – БЗНС – Н. Петков и БСДП.

Наложило се обаче на стари години да хване манлихерата за отбрана на имота и челядта си, с която себеотреченски прикрил някои да избягат през границата (синът му Радул и зет му Димитър Ангелов – убити в Странджа), оставайки сам срещу десетки милиционери. Държал ги в респект с частични изстрели, но патроните свършили и той бил буквално натрошен от прикладите им. Дъбовата му снага издържала, всичко позараснало, само краката му отрязали. Осъдили го на смърт, но бил над 75 години и съгласно закона, останал жив. Сега той съжителстваше с неколцина затворници от Пиринския край.

– Ния сите сме отсудени за „бугараштина“ – казва Александър Хайдушки от с. Лешко, Горноджумайско (Благоевградско). – Отаде, у Вардарско Тито коле и беси за тая „бугараштина“, оти е Сръбско, Югославско демек, а чуло ли се е некъде ние па ептен у нашенско да загазиме затоа, дека сме си българе откак свет светува...

И наистина, няма случай в световната история някоя власт с оръжие да принуждава част от населението си да се откаже от собствената си националност и да приеме географското название на областта си като свое национално – македонци... Те не знаели, че са македонци, но Коминтерна в Кремъл резолирал, че са такива, и местните им слуги – Георги Димитров, Васил Коларов и Руси Христозов, изпратили хиляди милиционери и войници да им го наложат. След избитите и избягалите, оцелелите от мъченията бяха осъдени да изтляват по затвори и лагери. Само село Влахи, Светиврачко (Санданско) беше дало 32 души жертва на този натиск (това е родното село на Яне Сандански), а тук се представяше от Яне Евтимов, Петър

Войнишки и други. Тук беше вечно бодрият поп Иван Джолев от Голешово, Иван Неврокопски от Крупник, Димитър Тафров от Жостово, Неврокопско (Гоцеделчевско), Стоян Кривачки от Дъбрава, Тодор Попов от Левуново, Любен Биджев от Петрово, Стоян Маламов от Дамяница, Илийката от с. Плоски, Илия Механджийски от с. Обидим, бай Таче и други. Сред тях като сред съвсем свои бяха и гръцките „клефти“ Перо Кяфиров и Капитанино, придружили се към съпротивата на нашите. Имаше и един бай Георги от Петрич, такъв майстор железар, че бил направил саморъчна картечница. На същински парламент превръщахме килията при тия разговорливи и шеговити хора. Особено когато дойдеше един учител от Неврокоп Кирил Пейчев, който беше в друга килия. Преподавал история и логика в гимназията и отказал да изкарва хората и децата им македонци. Всички те бяха пряко или косвено свързани с ВМРО и голяма част от разговорите ни се въртяха около дейността на тази организация. Твърди привърженици на БЗНС бяха бай Санде (Ал. Хайдушки от Лешко), Иван Неврокопски и някои други, но ВМРО беше доминиращо в тази среда.

– Ами нали вие, дружбашите, не обичате ВМРО, която е основната организация, защитавала българщината в Македония? – подхвърляше към нас Даскало (както го наричаха), а мисля, че се казваше Кирил Пейчев.

– Как да не я обичаме? – скачаше бай Санде. – Целото ни село е земеделско, дружбашко демек, а Тодор Александров е преседявал у нас по цела седмица. От наше село му се е почнала и песента: „Нещо ке те питам, бабо“. Ама ти ни замлатуваш за убийството на Александър Димитров и Александър Стамболийски, нали? Па ВМРО ги е заплашвало, а никога официално решение не е земано за убийство. Димитров е убиен от некаква безотговорна кюстендилска шайка, а Стамболийски – от капитан Харлаков. Имало е и вемеристи, ама не пратени от некого...

– Ех, и на мен ми е известно, че част от хората на ВМРО предпочитали софийските улици, вместо македонските планини и са се поставяли в услуга на партии, участвали в преврати. Стадо без мърша не може – заключаваше Даскало.

– Стамболийски е говорил за федерация – Южнославянска или Балканска, даже за Европейски щати, но никога не е отделял Македония от България – допълва Иван Неврокопски.

– Брей, чаткате ги тия работи – обажда се пак Даскало.

– И мен ми е симпатичен БЗНС, но разни вътрешни и повече външни сили са искали тогава да скарат ВМРО с тогавашната най-голяма партия БЗНС.

– Как „тогава“, бе Даскале? – пали се бай Санде. – Я пойди сега низ колидору и питай. Барем 180 от тия 200 души са наши. И сега сме най-голема партия.

– Това може да е вярно, но това е друго – продължава Даскало. – Ама за да има партии, трябва да я има Българията, разбра ли? Сега по заповед на Сталин, в угода на Тито, късат най-българската част от страната ни. Знаете ли, че ТИТО значи „Тайна Интернационална Терористична Организация“? Тъкмо Македония е Самуилова България, дето последна пада под византийско. „Българоубиец“ е император Василий, а не „македоноубиец“, нали? А сега тъкмо Македония е разпънатият Христос на Балканите: краката – приковани в Гръцко, едната ръка – прикована в Сръбско, другата – подадена към България, но комунистите дори не я приковават, а я отрязват направо – почти просълзен завършва учителят историк.

– Това е точно, аферим, Даскале – обажда се доста мълчаливият бай Георги. – Ама сеа шо ке чиним? Некога, памгпим ко малечок, кога ги разбиа буните, наште са кренаа во Америчко, а сеа, пиле не фърка преко границата?...

Така започват общи „дебати“ по емигрантския въпрос. Хиляди отчаяни от неуспеха на Разложкото, Кресненското и Илинденското въстание поемат на „гурбет“ (печалба) чужбина. Особено след Първата световна война, помнейки 14-те точки за мир на американския президент Уодроу Уилсън, повечето от гурбетчиите се насочват към САЩ. Тук били открити и представителства на техни фирми, кантори за вербуване и изпращане на евтина работна ръка. Помни се един типичен случай с адвоката Тома Бакрачев, чиято кантора била на бул. „Дондуков“ в София.

Събират от гола душа парици Митре, Ранче, Димче за път до Америка, да припечелят нещо за разбития си и оплячкосан дом и хайде при Тома.

– О, за Америката ли, бре, момчиня? – прегръща ги той.

– Сеа ке му гукнем по жицата на самийот Вилсон (Уилсън, президента). – И почва – Шо, шо, Парис ли е? Не та бричим, Нивийорк, Нивийбрк го бараме, Вилсонот го сакаме – гневи се по телефона Бакрачев, па допълва: – Сто иляди ми чини ова жичка дека сум пущил под воата, ама сиа бучит океанот, не става работата. – И подава на този-онзи слушалката, а телефонът – дуплекс, и подлучената му секретарка в другата стая духа в слушалката, та чакащите „момчиня“ се убеждават, че бучи океанът...

Остават по този начин още някой ден и вечер черпят Томата по кръчмите, докато свършат парите. Следва друг „разговор“:

– Шо, шо, Нивийорк ли е? Чудо! Вилсонот ли е? Дека си бе, магаре, цела неделя та бъркаме („Я как сборува со президенто“ – шушукат си чакащите). – Овде су дошли наши добри момчиня, ке им даеш ли добра работа? Арно, арно, вака та сакам, бре!...

– Сеа бърже на Барната, на вапорот со кбминот, тия дни са кренува за Америката. Он, Вилсоно, ке ви чека со бело бумбе на брегот!...

Такъв „бизнес“, по сегашному да го наречем, са правили някои с клетите чеда на бита и разсичана Македония, докато стигнат до мините и фермите на САЩ, Канада, Бразилия и другаде, хилядите прокудени от турски ятаган или сръбски куршум и затвор гурбетчии. Но при сталинските издевателства и този изход е невъзможен...

Доста се заседявах в тази килия. И за интересните политически разговори, но най-вече за чудните, за кръшните и неповторими македонски песни, открай време обичани и в моето родно село. Десетки от тях знаех и още десетки научих там. Очарован бях от химна на ВМРО „Изгрей, зора на свободата“, особено от припева:

„Тирани, чудо ще направим,
ний чуждо робство не търпим,
в юнашка кръв ще ви удавим
и пак ще се освободим!“

Веднъж я запяхме, уж изтихо, но така се вдъхновихме, че и коридорът прокънтя и дойде „кметът“ на отделението Балкански. Настроен да ни се скара, но като изслуша песента, омекна и само рече:

– Ей, братя, не пейте толкова силно. Ако чуят началствата, мен беля, ама и на всички беля. Ще речат: „Не са гладни тия, щом така пеят“ и ще намалят и 360-те грама хляб, дето дават...

Но в този момент запъхтян и просълзен дойде Иван Копринков, народен представител от БСДП-опозиция, осъден 1948 г., и извика:

– Момчета, ще почерпя, каквото имам, но ми изпейте за Миле Попйорданов, той е брат на майка ми.

– Ей, ей, ще загазиме – завайка се кметът, натика в килията и другите, които слушаха в коридора, и затвори, та да не се чува...

Всеки ден идваха нови затворници. Някои докарани от другаде, а някои току-що осъдени, новобранци, както ги наричахме. Дойде един Коце Станимиров от с. Иваняне, до София. Понеже е нов, пък и защото е от наше Софийско, събрахме се в килията на Емил Нотев да го разпитаме как е вънка животът, има ли недоволство, сеща ли се някой, че има затворници в тая държава и т. н.

Коце, осъден на 1 година, защото като следвал (мисля химия) в Прага, го наклеветили, че ще избяга в тогавашната ГФР. Върнали го тук и го осъдили. Нещо от прогресивно, според властите, семейство бил, та не беше много измъчен и вместо за живота, какъвто ние искахме да го чуем, заразказва за събитията сред софийското студентство, сред което бил, преди да започне втората си специалност в Чехословакия. Особено много наблегна на щекотливи похождения на някаква доста свободна студентка при сбирките им в някаква вила в Панчарево. Най-свободно се държала, понеже била от две години „солистка“, тоест, сама, макар и омъжена, защото мъжът ѝ бил в затвора като битово разложен елемент.

– Какво учеше тази? – внезапно попита Емил Нотев.

– Ами-и, архитектура, ако се не лъжа.

– А как се казваше? – вече позеленял попита Нотев.

– Абе-е, Ана трябва да беше (ако сега пък аз се не лъжа).

– Мамка ѝ мръсна, това е мойта жена? – изрече Емил и с трепперещи ръце заопитва да запали цигара, та се наложи да помогнем...

– И аз съм тръгнал за народ да се боря, а дори жена ми да твърди, че съм битово разложен, за да се разложи тя...

На другия ден сутринта Емил тръгна из коридора като пиян, отнасяйки към кофите 14 празни кутии от цигари („Арда"-кариочки), изпушени през нощта. А до седмица не можехме да го познаем, стана зъл и състарен. Чак след месеци той ни разказваше как се е оженил, отивайки у тях, след едно многолюдно земеделско събрание, дето той като представител на централното ръководство бил главният оратор.

Очакванията, че ще е „утрешният министър или зам.-министър", съвсем ускорили процедурата по женитбата. А тия очаквания са били и съвсем реални, ако не беше излязъл в опозиция с Никола Петков, а беше останал с правителството. Но въпреки терзанията си, нека допълня, че след излизането си от затвора срещнах Емил със същата тази Ана и аз отказах да се ръкувам с нея, напомняйки им и на двамата случая в Шумен.

– Минали работи, не прави от това въпрос, Огойски, ние сме модерни хора. Не бъди консерватор в тия работи – каза Емил.

Бог да го прости, сега той е вече покойник, но още тогава аз му казах, че като пиша книгата си, няма да забравя този случай.

Между всичкото, животът ми в този затвор (Шумен) за цяла една година преминаваше под знака на две постоянни обстоятелства: глад, непрекъснат глад и четене. Четене и записки по четеното и по случващото се в затвора. Записите ми за хора и събития в затвора аз, по съвета на споменатия вече колега, пишех късо, лаконично и скътавах в зашития по указания начин джоб отпред, под пуловера, и там се оказаха недокоснати. А книги, по неведоми пътища тук бяха проникнали със стотици, укрити и пренесени от разни затвори. Имаше и някаква библиотека, но само с т. нар. „прогресивна" литература, но и от нея четях. Тогава „Бурни години" от Димо Казасов, „Хитлер ми каза" от Херман Раушнинг, „През очите на Рузвелт" и ред други не бяха още иззети от библиотеките, както стана по-късно. „Чудната

история на човечеството“ от Хенрик ван Лун, „История на човечеството“ от Андре Рибар, „Теория на литературата“ от Поспелов, „Теория на правото“ от Венелин Ганев, „Увод в правните науки“ от проф. Ст. Баламезов, от Генов, икономическите теории на Мишайков и Демостенов много ми помогнаха да си съставя своя представа за света и да опитвам да имам свои гледища. Тук ние, земеделците, бяхме негласно организирани и с общо решение се задължихме помежду си да изучим и идеологията на своите мъчители. „Капиталът“ на Маркс, „Антидюринг“ и „Диалектика на природата“ от Енгелс, както и томовете на Ленин и Сталин не само четяхме, но и групово коментирахме, търсейки доводи за отричане. Лошото бе, че аз, както и другаде, едвам научил-недоучил нещо, сърбеше ме да го демонстрирам като превъзходство пред някого. И понеже и земеделска литература беше внесена доста и аз буквално я изгълтвах на едро, то и приятелите ми бяха останали с впечатление, че съм „доста подкован“ политически. Затова една вечер дотърча някой в килията и настоя:

– Ела бързо, че Йосиф Робев развива разни теории в коридора, напада и БЗНС, та ела да го опердашиш набързо..

И сега се изчервявам на своята наивна самонадеяност тогава, защото, изнесъл се на позиция като „тежка артилерия“, осъзнах се като с детско пушкало.

Робев тъкмо казваше, че една напориста и арогантна идеология и партия, каквато е БКП, при наличието на външна помощ, може би ще държи в подчинение обществото ни дълго време, отколкото очакваме, поради липсата на равностойна друга сила в страната, както и поради миролюбието и демократичността на Запада, който се съюзява винаги със силните, в която и да е страна. Вижте Русия, която някога след революцията (след Първата световна война беше на ръба на пропастта, но беше сломила вътрешните си противници, затова Западът не предприе нищо срещу нея. Просто нямаше на кого да заложи и сега ще сърба попарата на тия свои съображения. Ленин с право е казал: „Запада сам ще ни продаде въжето, с което ще го обесим“. И ето, лека-полека, отвори търговия със СССР, инвестира там, съюзи се с тях срещу Хитлер и вижте каква империя направи Сталин. Западът постепенно ще признае и ще подкрепи и нашия режим, колкото и да ви се вижда

невероятно. Защото няма друга, надеждна вътрешна сила, на която да заложи – казваше Робев.

– Как да няма? – скочих аз като пърле пред майка си.

– БЗНС-Никола Петков е със стотици хиляди членове, коренна народна организация, чиито идеи са по-привлекателни от тия на БКП. – Цитирах части от „Принципите“, които вече знаех наизуст, посочих колко хиляди сме само в затворите, дадох пример дори с нашето отделение, дето наистина при проведеното проучване 83% от затворниците бяха наши. Дори цитирах философската ни основа – биоматериализма, по една тетрадка, в която бай Делчо Демирев[25] ни го беше формулирал.

Йосиф Робев снизходително се усмихваше и доста умерено ме захлупваше със своята логика. „Това, което сочиш, е наистина голямо и важно и при едни демократични обстоятелства може и да победи чрез свободни, многопартийни избори. Но кой ще ти даде такива обстоятелства? Западът – не! Той ще ви подкрепи, както казах, чак когато победите. Между държавите няма милост, има интереси. А стотиците ви хиляди привърженици най-покорно са влезнали в затвора поединично или по групи. Но и въстание да сте вдигнали, нахалост ще е. Като поляците вдигнаха, сега къде са? Под ботуша на мечката. Ялтенската конференция ни даде на руснаците като бащиния и няма пръста да мръднат от Запад за нас. За тях капка английска кръв струва далеч повече от цялото ни Априлско въстание.

– За вашите разсъждения е характерен буржоазният песимизъм от изгубената власт – ухапах го неучтиво аз. – Но нашите интереси, като най-силна идеология и организация в България, съвпадат с тези на Запад, защото и те за собствената си кожа не могат да не мислят. Те няма да допуснат да се утвърди комунизмът в тъй наречените „страни с народна демокрация“, защото тогава противникът им, СССР става още по-силен и ще ги завладее. Освен това против комунистите работи и друг, вътрешен фактор. Те отнемат частната собственост и хората нямат кураж да

---

[25] Делчо Василев Демирев (1901-1981), от Хасково, журналист, издавал вестници. Най-умният анархист, когото съм срещал по затворите. Той уважаваше БЗНС и познаваше философията му. „Не съществува гладна власт, както няма и справедлива власт!“ (Д. Демирев).

работят, след две-три години ще настъпи глад и немотия. Теориите им ще се спукат като сапунени мехури, народът ще ги намрази дори, техните привърженици ще ги изоставят, защото няма да има служби и топли местенца за всичките...

– Браво, бе момче, добре се аргументираш, но ако ние бяхме една друга страна, а не България, която 5 века е търпяла чужда власт. Чужда и по вяра, и по език. Докато сега ще си има собствени властници и поддържащи ги „двойни освободители“. Аз също съм убеден, че животът ще опровергае техните теории, но кой ще им забрани да ги изменят, да ги нагаждат според случая? Чел ли си за НЕП-а в Русия? Има един израз: ако лишиш французите от свобода, ще избухне революция, ако лишиш немците от свобода – ще настане пълно единство... Никой не може да каже колко дълго още народът ни ще носи знамена и лозунги на 1-и май и 9- и септември, докато дойде всичко до абсурд. Но дотогава не само мен, че съм на толкова години, няма да ме има, но може би и вас, с извинение... – каза Робев. – Засега обаче „силната ви идеология“ си е за ваш кураж и надежда, а реално е това, което виждаме – железните решетки и стражата отвън.

Спорът ни беше по-дълъг, около нас чинно стоеше и мълчеше голяма група затворници, повечето от които окуражително ми кимаха, аз доста по-дръзко и на моменти обидно нападах Робев, в смисъл че буржоазията няма бъдеще, затова и нашият кураж иска да помрачи и т. н. Той не слезна обаче до обичайното обвинение на тези от Народния съд, че земеделците са съучастници на комунистите в ОФ. Воюваме високо теоретически, като някои свои разсъждения, казани на по-висок стил, дори повтаряше, превеждайки ги на по-популярен език. А за по-ведър изход разказа един случай от своя живот: държал някаква сказка против комунизма в Плевен в началото на 1944 г. и раздал брошурата „Адският рай“, опровергаваща комунизма. После получил десетки писма с протест против казаното. Но след 9-и септември, когато бил вече в Пазарджишкия затвор, дошъл някакъв си човек при него и му казал: „Е, е, видяхте ли, че комунистите победиха? А вие какво казвахте в Плевен? Аз съм от тези, които ви писаха протестните писма.“ „Ами когато двама играят било на

карти, било на шах, все единият ще падне“, отговорил Робев. „Но знаете ли, сега аз съм на вашето мнение, дори много бледо сте описали всичко в брошурата „Адският рай“, уверявал го непознатият, който бил осъден по трайчокостовска линия. „Е, това си е пък ваша работа“, приключил разговора Робев.

С този случай моят противник тактично прекрати спора, като ме покани да побеседваме някога в неговата килия само двамата, като не забрави да подхвърли и ласкателното: „Вие сте едно начало, което ще расте и което никак не е характерно като случай в средите, от които изхождате...“

Приятелите ме потупваха по рамото като победител, но самият аз, с твърде неопределени чувства се прибрах в килията и побързах отново да си запиша констатацията: Във всеки спор между двама души побеждава не винаги този, който е по-прав, а този, който има повече знания.“

След ден-два аз посетих Робев и дълго си говорихме. Той тепърва разчепка онова, което аз му противопоставях, и там насаме, толкова слабости в позицията ми констатира, че аз се изчервих и изпотих.

– Но почти половин век си по-млад, момко – каза в заключение отново той, – и аз искрено завиждам на твоето упорство за повече знания. Продължавай, но не забравяй, че у нас който повече знае, повече ще тегли... – Макар иначе да беше мълчалив, сега някак си се отвори на приказки, та ми разказа за съвместната си работа с цар Борис Трети като негов съветник, за срещите си с Хитлер, особено последната през август, мисля, 1943 г. в Бертесгаден, където придружавал царя, след което той почина. Според него от естествена смърт, но дошла ускорено вследствие преживяванията при разговорите в Германия. Но запомних колко поетично и възторжено Робев описа фюрера на Третия Райх – Адолф Щикълсграубер Хитлер. Не мога да го повторя дори приблизително, както направих със спора ни, но Хитлер бил с някакви бистросини, пронизващи и хипнотизиращи очи, средно висок, с резки, но отмерени движения, подчертаващи достойнство и внушаващи ред и респект у другите, гласът му – почти тънък, но също рязък и с металичен звън, не търпящ възражения, но това се налагало преди всичко от късата му, но желязно логична мисъл...

Целият ни разговор протичаше пред съкилийниците на Робев – Димчо Соколов, генерал Козарев и ходжата, но никой не се намеси нито веднъж, сякаш колегата им посвещаваше франкмасонин в тайните на ложата.

Разказах пред съидейниците си – Нотев, Л. Гошев, Бейков, Ив. Велинов и други, за разговора си с Йосиф Робев и особено за новите му аргументи срещу моите позиции в коридора, за което съм се сконфузил.

– Абе, Петко, ти една, най-необоримата ни позиция ще му излагаш и той не може да я обори: те – хората от Народния съд, какъвто е и Робев, са за диктатура, а ние – за демокрация. Те нямат морално право да се жалят от комунистите защото до вчера и те са диктаторствали. От 1934 г. до 1944 г. не беше ли диктатура? Всички партии, включително БЗНС бяха забранени, нашият доктор Димитров (Гемето) бе осъден на смърт, Никола Петков – в лагер, стотици земеделци – гонени и осъждани от властта, на която е служил Робев. А да не говорим, че те са виновници и за убийството на Стамболийски, Р. Даскалов, Петко Д. Петков, Д. Грънчаров и хиляди други.

– Това е така – намеси се Иван Бейков, – но кажи му как да отбива атаките им, че сме влезли в ОФ-то с комунистите. Робев учтиво го отминава, но всички други все това повтарят.

– Ами по простата логика – „противникът на моя противник е мой приятел и съюзник“ – отговори му Любен Гошев.

– Програмата на Отечествения фронт е почти земеделска и демократична – намеси се отново Нотев. – И когато днес комунистите я нарушиха, ние излязохме в опозиция и на комунистите, и на самия ОФ...

– Не излязохме, а влязохме – поправи го Бейков. – Влязохме в затвори и лагери. Никола Петков е от основателите на ОФ-то, на съюза с комунистите и пръв стана жертва на това. Защо Димитър Гичев не се съюзи с тях?

– Какъв земеделец е Гичев, па и Муравиев и Вергил Димов – намеси се и пристигналият от някъде Иван Неврокопски.

– Това са чорбаджийски земеделци.

– Абе, аз три цитата ще ви кажа, пък вие си разправяйте това-онова. Гичев е казал: коалиция с комунистите значи да влезеш с куче в една торба. Д. Благоев е казал: революцията

в България ще дойде 2/3 отвън. Васил Коларов е казал: противниците на социализма в България ще допринесат най-много за построяването му – заключи Бейков.

– Бейков, ти си гичевист, единственият в отделението, затова така говориш – каза Нотев. – Сметките на Никола Петков бяха объркани от Съветската армия, от генерал Бирюзов. Ако не бяха те, както гласи програмата на ОФ, още при първите свободни избори БЗНС щеше да победи и ние щяхме днес да имаме земеделско правителство. Та колко бяха комунистите на 9-и септември? Няколко хиляди. Затова се и принудиха да правят коалицията ОФ. А ние за тези полусвободни 3 години от 1944 до 1947, когато ни забраниха, станахме стотици хиляди... И ние всички, които седим тука, през тия 3 години сме придобили земеделско съзнание, като изключим тези като мен, дето са си потомствени земеделци (на Нотев баща му – Радослав Нотев, е убит като земеделец 1925 г.).

В крайна сметка всички настояваха аз да продължа посещенията си при Й. Робев, като опитам да заговоря и Димчо Соколов и генерал Козарев.

Тази препоръка беше продиктувана повечето от любопитство, след като разказах, че Робев се е срещал с Хитлер когато придружавал цар Борис. Не помня кой поиска да дойде с мен, но Нотев, който някак негласно минаваше за най-старши между нас (той беше от висшето ръководство на Земеделския младежки съюз, организатор и оратор наравно с главния секретар Петър Сърбински), каза:

– Не, не. Това ще е вече нещо като масово поклонение пред господа „бившите“ и няма да са така откровени. Като е имал Петко случая да спори и да се сближи с тях, само той е логично да отиде.

Върнах се в килията с Бейков, а Димитър (Мито от Крапец, както му казвахме) подхвърли:

– Абе, да не разпределяхте службите в 14 килия? Оти наште хора често се изсилват на тая тема?

– Гледайте, мама му стара – от власт теглите, на власт налитате? – рече Генчо Кьоровски. – Как да не е анархист човек, като гледа тая всечовешка глупост – еднакви сме, еднакво се раждаме и мрем, а през време на живота си едни да разполагат със съдбата на другите?

НАСКО УДБАТА

След два-три дена „кметът“ на отделението доведе едно ниско, попрегърбено човече, с някакво черно елече с още почерни обтоки и потури, широки, грубошаечни панталони, които в крачолите се свиваха като клинове, също с многоредни черни обтоки около джобовете. Беше с гумени цървули и някакви шарени чорапи, обхващащи крачолите, а на главата му, килнато настрана, някакво омаслено войнишко кепе, на което личеше, че е имало петолъчка, а като е свалена, бе останало петолъчка от по-чист зелен плат.

– Момчета, нов другар ви водя – каза Балкански. – Вия разгеле сте цело Оф тука, от различни партии сте, да имате и един титовист, та да ви е пълна коалицията. Ама внимавайте, че е служил В УДБА-та, Титовата Държавна сигурност – нали Наско? – обърна се и към него той. На слабоватото му и изпито лице се разля нещо като усмивка, а влажните му кестеняви очи зашариха ту към един, ту към друг от нас.

– Я неке ви стесним овде, ким са обелодани, ке метем, ке мием, вака ми рече овой чоек – и посочи кмета.

Ние протестирахме, че и без това ни е тясно, но Петър Балкански ни изреди килии, дето са по 8 до 10 души, докато ние сме само 6, а новодошлият денем ще му помага в чистенето по коридора. Направихме му място до мен, откъм вратата, но той нямаше никакви черги или одеяла, та кметът после му донесе някакво протрито черджe, пък и ние му намерихме по нещо, защото той се оказа една доста интересна атракция за нас. Казваше се Атанас Пушов Костов-Янакиевич (както вече посочих), куцовлах, каракачанин от с. Балтали, Щипско, цял живот овчарче по планините, не знаеше да чете и пише, но доста пъргав и схватлив, макар че на първо време трудно разбирахме и говора му, който беше някаква смесица от македонски диалект с доста сърбизми, поръсен и с куцовлашки думи. Носеше в джоба си един вестник, който помоли да му прочета, защото предимно аз се заех с неговото ограмотяване на български език. Това беше вестник

„Наприйед“ – орган на „Иугословенских революционарни политемиграната у Народной републици Бугарской“ – доколкото помня. С адрес: София, ул. „Дунав“ № 10, той се издаваше от югославските емигранти, предимно комунисти-информбюровци, бегълци от Тито, поради несъгласие с политиката му и привързаност към московското „Информационно бюро на комунистическите и работническите партии на СССР и страните с народна демокрация“ – Информбюро, от името на което бе заклеймена Титовата измяна на съветския лагер. Това беше някакво комунистическо миниинтернационалче, ръководено (ако помня добре) от А. А. Жданов. Впоследствие много от тези „революционарни политемигранта“, според нашата Държавна сигурност, се оказали Титови пратеници, които под тази форма да вършат подривна дейност. Бяха сформирани няколко процеса в София срещу тях, доста шумно огласени в печата (в-к „Отечествен фронт“, бр. 1664 от 20 януари 1950 г. – Съобщение на Дирекция на печата за залавянето на титовски диверсанти, а същият вестник от 21 март 1950 г. съобщава за съденето им, като при първоначалния списък прибавя и имената на наши бегълци в Югославия, върнати от титовци и събрани в един скалъпен процес). В една от тези групи включили и Атанас и минал за диверсант, („Раб. дело“ от 27 март 1951 г.), макар че той бил нещо като отговорник на овцевъдни ферми по Осоговската планина, но в същото време и разузнавач около границата, натоварен от завербувалата го прословута УДБ-а – Управа државне безб-йедности (Управление на държавната безопасност на Югославия), за разлика от ОЗН-а – Организация защита народа (Отдел за вътрешна сигурност), за дейността на която казваха „Ка те фати ОЗН-а, после майкю ти не мог те позна“.

Вероятно е пречел нашият Удба на преминаването на наши разузнавачи натам, та за да го парират, го издебнали в някакви тесни планински пътеки, вързали го и с вързани ръце и очи го пренесли отсам на гърба на някакво муле или кон. Беше около 30-годишен, член и на ЮКП (Югославска комунистическа партия), защото, както казваше той, „Йощ по време на партизанското движение, народоосвободилачкийо рат“ той бил нелегален куриер на генерал Апостоловски (посърбен македонски българин),

като пренасял нарежданията му пак като овчар, скрити в издълбан овчарски кривак, през самите патрули на „бугарските фашистички окупанти“. Аз, разбира се, го учех не само на четмо и писмо, но непрекъснато му внушавах, че Македония, неговият Щипски край са открай време български земи, дори след нарочни проучвания му показвах, че именно в Щип са родени и много видни българи като професор Балабанов, писателя Панчо Михайлов, Тодор Александров, та дори Ванчо Михайлов. Че за всички тях, живеещите в Македония, е най-добре да са към България, но той откровено си казваше: „Може, може, овде све може, ама ким се вратим, ке си кютим...“ (Приемам, но там не смея да го кажа).

С ОСОБЕНА МИСИЯ

По това време в нашето отделение дойдоха последователно Михаил Петков Михайлов – Мишо, от с. Реброво, Софийско, и Желю Денев от с. Землен, Старозагорско – видни земсови деятели. Мишо – както вече посочих, беше от набедените титовски диверсанти, а Желю беше съден като трудовак, дори с униформата си ходеше още. Започнахме редовно да се събираме в 14 килия за разисквания по земеделските си работи и там се констатира, че пък в килията на Робев-Соколов-Козарев се събират тия от Народния съд и група легионери (привърженици на Съюз на българските национални легиони – СБНЛ), сред които и видните ръководители, „водачи“ от Втория легионерски център – самият му водач Илия Станев, Кирил Меленков Вандов, както и заместникът на Ил. Станев, Илия Попов, когото нещо недолюбваха заради опущения в показанията пред съда. Получиха се и данни, че легионерите опитвали да вербуват някои неопределили се политически младежи от отделението. Така се наложи да ускоря отиването си сред тях, на основание връзката ми с Й. Робев.

Още на другия ден помолих кмета Балкански да ме пусне до килията на Йосиф Робев, а той ме пусна, но промърмори: „Брей, какво ще правите в тая килия, колко души вече пуснах за там?

Като надникнах в килията, понечих да се върна, защото там беше целият Синедрион на легионерите, но те единогласно настояха да вляза и аз влязох. Там освен Робев, Соколов и генерала, в широк кръг на пода бяха насядали – Илия Станев, Илия Попов, Кирил М. Вандов и още един-двама, не помня. Хасан ходжа в този момент си правеше челобитията в ъгъла, а другите съкилийници на Робев, 2-3 човека, съвсем незаинтересовано се бяха мушнали под одеялата.

След няколко общи, нищо не означаващи реплики, Вандов ме подкачи:

– Е, е, тия дни ви дойдоха нови подкрепления, а? Старозагорският трудовак и друг един били важни земеделски особи, ще установите ли в 14 килия някакво постоянно присъствие или направо правителство ще съставите?

Разбирайки, че тук ме схващат сега не като любопитен събеседник на Йосиф Робев, а като нарочно изпратен за контакт или разузнаване, аз също се опитах да си меря добре думите пред негласното ръководство на единствения друг, освен нашия, политически център в отделението. Защото гнездото на ВМРО освен взаимна поддръжка, не развиваше никаква друга дейност, социалдемократи и анархисти, доколкото ги имаше, по двама-трима, си бяха винаги с нас, а за идващите безпартийни, които бяха предимно измежду младите хора, конкурираща страна ни бяха именно събраните тук. Затова и отговорих на закачката накъсо, в смисъл, че ни мерят с много стар аршин, че ние не се готвим да яхваме коня преди да е хванат, а сега го подхранваме.

– Ще ви кажа, млади човече – за мое учудване започна генерал Козарев, – че сред офицерството имаше една симпатия към Земеделския съюз, но той, общо взето от времето на Блока (1931 г.) не показа някаква собствена стабилност, за да му се доверим напълно...

– Ами някои му се и довериха, ако не е скалъпено съвсем като генерал Кирил Станчев, полковниците Гергов, Марко Иванов, майор Хаджиатанасов, дори генерал Иван Попов, и ето до къде я докараха – в затвора – намеси се Димчо Соколов.

– Може да се допълни и Дамян Велчев – подхвърли Робев.

– Те с този, как го съкращавате вие, Гемето, са от години бис-бизе, особено по тази сръбската линия, по федерацията...

– Твърде млад и, да ме извини, зелен е този мъж, за да ги знае тези работи – намеси се Илия Станев, – но аз ще му кажа нещо, което те сега, като млади земеделчета, трябва да разберат – водаческия принцип ако не въведат в устата си, нищо няма да направят. Сред вас всеки овчар стадо води. Били сте организация донякъде, когато един е командвал – Стамболийски. Отиде ли си той, отиде си и всяка възможност да вземете някога власт. Не сурията, масата, количеството решават деликатните държавни работи, а качеството, интелектът, дисциплината, единодействието.

– А вие, щом сте качествени, защо не вземете властта? – съвсем момчешки и инатчийски, доколкото си спомням, отговорих аз. – След Стамболийски имаме Петко Д. Петков, Райко Даскалов, после Гемето, Никола Петков, но все убивани, прогонвани, осъждани...

– Това са все фракционни ръководители, бе момче – обади се Д. Соколов, – едни са „пладненци“, други сутринци, мога да ви изредя цяла дузина „крилца и перца“, във всяко правителство е имало по един или двама земеделци, ей така, за миризма. Димитър Гичев ви е един от стабилните водачи, ама вие не го подкрепяте, не знам вие от кое крило сте?

– Не признавам и нямаме сега крилца и перца – отговорих му. – Всички, които изредих като наши водачи, са загинали за идеите си, а пък щом вие, нашите врагове, харесвате Гичев, то значи, че той е ваш, а не наш, затова не го признаваме...

-А, а, момко, такъв речник да изоставите! – наставнически каза Й. Робев. – Това е комунистически речник. Ние не сме врагове, а опоненти на Вашите Възгледи.

– Извинявайте, ако съм ви обидил – усетих грешката си аз, – но ние с вас имаме основна принципна разлика в идеите – вие сте за диктатура, ние – за демокрация – започнах по инструкцията своя отпор.

– Ах, да знаеш каква цепеничарска е била вашата демокрация през 1922-23 г. – обади се за пръв път и Илия Попов.

– Не, не! Оставете този тон – намеси се Робев. – Младежът може и да не знае тези някогашни събития, там му ги представят по друг начин, но той е надежден човек и на този принципен въпрос нека чуе и принципен отговор. Вас, млади момко, ви говорят за „народовластие“, но това е само лозунг.

Лозунг и нищо повече. Особено в България. Питате ди се защо в древността, в Средновековието, пък и в наши дни изостаналите страни са монархии? Републиките-градове и в древна Гърция също са монархии, само че не наследствени. Такива са всичките диктатури. То иде от „моно“ – едно управление по единната воля на един или на единна група хора, над която доминира един. Не се плашете от думата диктатура. Зависи кой и в каква посока диктува съдбата на държавата. При силните владетели сме имали и силна България. Припомнете си историята – хановете Аспарух и Крум, княз Борис-Михаил са били силни, затова са укрепили държавата си пред носа на една велика Византия. Царете Симеон и Иван Асен Втори се разпростират на трите морета. И обратното – при слабите е падала под робство. И Раковски, и Левски, особено Бенковски, не само са диктували, но и с куршум са вселявали подчинение и единство, макар да са говорили за „вишегласие“. След Освобождението също чрез диктатура Стамболов, донейде Радославов и неприятният ви Цанков единствени са успявали да въведат някакъв ред и да ни опазят като държава. Вижте една 80 милионна Германия, а да не говорим за Русия. Тя ми е и лично родствена по семейна линия, но Петър Първи я направи забележима за Европа, а сега колкото и неприятно да ни е, Сталин я направи световна империя. В такива страни като Русия, България и много други диктатурите са необходимо зло, а тъй нареченото „народовластие“ е разтление и разруха. Дългогодишните им робства са направили за народа държавните интереси нещо чуждо, обществения ред – непоносимо бреме, и за да се нахрани и облече този народ, трябва със сила да го впрегнеш в ярема. Страшно е сега с СССР, но все пак хвърлиха кафтаните и облякоха за сега ватенки, построиха заводи, прокараха пътища, въоръжиха се и излязоха на световната арена като велика сила. Ако си

бяха играли на демокрация, това да го няма, Западът да ги е завладял, да знаете…

– А в Англия, Франция, Америка как живеят при отричаната от вас демокрация? – нетърпеливо вметнах аз.

– Зная, зная, че това ще ви хрумне като пример – продължи Робев, – но това са много развити в материално и културно отношение страни, та способите на принуда над обикновения човек са придобили по-меки и особени форми. Иначе казано, диктатурата там си е присвоила името „демокрация“, но тя си съществува и не знам ще ме разберете ли, тя, диктатурата, се казва там „олигархия“, „плутокрация“- Народът там се подчинява на парите, на богатството на богатите. Работникът, служителят, дори инженерът и лекарят са наемници при определени собственици, най-стриктно си изпълняват задълженията, за да не ги изхвърлят. При това, тяхното богатство векове се е подхранвало от милионите им колониални роби по Африка и Азия.

– Но каква ще е тази диктатура, като там има разни партии, свободни избори, народът посочва своите управници, дори нашата комунистическа пропаганда не отрича това?

– Това е вярно, но колко ги грее хората това? Знаете ли една предизборна кампания колко пари струва? Трябва да си богат, за да си кандидат. Така че някой по-беден трябва да е нещо изключително, за да го подкрепят някои големи компании. Богатите са се разделили на полюси и театрално воюват в изборите, периодично се сменят, но сменящите се си са едни и същи…

– Не ме убеждава напълно вашето твърдение – реагирах отново, – нали и в неколониални страни като Швеция, Норвегия, Финландия, Дания има демокрация?

– Там наистина е по-необоримо твърдението ви, но това са северни страни, студени, хладни характери и географски покрайнини. Я ги пренеси в Средния изток и ги положи над петрола, да видиш колко ще им трае свободата и демокрацията? Демокрацията и свободата са две фикции, залъгвали по-будните умове в историята…

– Но диктатурите са нещо преходно, временно, вие хвалите Хитлер, Сталин, но ето че Хитлер го няма вече, чакам същото за Сталин… Защо загуби Хитлер?

– Заради личния си недъг – бързането! – внезапно се обади ген. Козарев, види се сметнал, че това е негова специалност.
– Хитлер влезе в противоречие с времето и пространството. В напора си за завладяването на света той изходи от „ежова позиция“ – едновременно във всички посоки. Я да беше спрял, когато завладя почти цяла Европа и половината от Украйна, да беше установил там своя ред и стабилизирал производството, обхванал човешките ресурси за 10 години целият този масив щеше да му даде не само десетки милиони армия, но и въоръжение и продоволствие за световно господство, макар и не за 1000 години, както пророкуваше...
– И ние сега се откъсваме от времето и пространството господин генерал – каза, ставайки на крака Илия Станев. – Вместо да докажем на това дружбашко момче великата мисия на Българските национални легиони, ние го разхождахме с теоретичните си терлици из света.
– Скочи, бе момче, от вашия многолюден, но окалян ров, в стройните редици на националните легиони и аз, както Раковски в Белград, ще те произведа в Левски. Дойди при нас да победим или умрем за България! – допълни той и неочаквано за мен и цялата компания запя:

„От Черно море до Охрид,
от Дунав до Бялото море,
единен народ живее,
сам своята съдба кове...“

Не пееше хубаво, въпреки възторжения си тон, та Вандов му рече:
– Г-н Станев, я остави песента и ни разведри душите с „Утре“.
Не знаех какво е това, но Станев не чака повече и зарецитира:

„Долита черна, бурна песен,
звънтят вериги, плиска кръв,
народът стене в плач унесен,
орел се вий над жива стръв...

Мрътвило! Свята вяра гасне,
изчезва младост, кръст черней,
една след друга рана расне,
желязо вдън гърди светлей...

Но ето – вяра скъпа там светлее,
надежда свята веч гори,
врагът ти, майко, в страх немее,
че идат синове-орли!

Развихрят буря легиони,
борци за свобода и хляб,
ще бъдем утре милиони,
смъртта не ще ни победи!...

– Х-м, това е истината – като свърши декламацията, допълни Станев.

– „Лозето не ще молитва, иска мотика, свободата не ще екзарх, иска Караджата“ – редеше той и аз съвсем учудено го гледах и слушах и забележил това, Илия Попов ми пошушна: „Не се чуди, момче, той, Илия си е такъв, той е поет – повече поет, отколкото водач-политик. Това стихотворение е лично негово, едно от най-хубавите. Но ти трябва да си поласкан, че лично той те кани при нас. Остави ги ония, не са среда за теб.“

После ме заувещава в тази посока, като ме разпитваше заедно с Кирил Вандов откъде съм, какво е семейното ми положение и т. н.

Робев, генералът и Соколов продължаваха темата за падането на Хитлер, а Илия Станев отвори вратата на килията и извика: „Кажат ли ти, българино бесно, ти гордей се с това име честно“, и излезе.

Извиних се, „ако има нещо“ и също си тръгнах. Атанас Удбата миеше с парцал коридора, а в 14-а килия пък Емил Нотев си пееше неговата любима сърбохърватска песен:

„Нье брини, майчице, мила,
йер мене сачува Бог,
нье брини, майчице мила,
я чу си скоро додж...“

Знаех, че там ме очакват с някакви сведения, но аз се мушнах набързо в нашата си килия и побързах да запиша тези невероятно интересни за тогавашното ми настроение и равнище на знания разговори с Робевата компания. Те се само ме подсещат за съдържанието и ги предавам във възможно най-близкия вариант.

По едно време докараха в отделението Константин Муравиев. Макар да го отричахме, всички се юрнаха да излязат с него на „каре“ (разходка), за да научат това-онова от събитията, на които е бил свидетел. Пък и твърде галещо самолюбието е да говориш с човек, който е бил два пъти министър и един път министър-председател на България (министър в кабинета на Ал. Стамболийски – 1923 г., в правителството на Народния блок – 1931 г., и от 2 до 9 септември 1944 г. министър-председател). Първия ден ни изпревари един Георги Балкански, от Пазарджишко беше, струва ми се, бил във френския Чуждестранен легион. Като се съблечеше, личаха парчета по-космата кожа по гърба му и едната му ръка беше с разкривени кости в лакътя. Той обясняваше това с един опасен случай в Тунис, където бил на служба като френски наемник. Били патрул с още един българин и ги нападнали хиени. Него го съборили на земята и започнали да го ръфат, а другарят му останал свободен настрана. „Стреляй, стреляй, братко – викал Георги, – та или ме отървеш, или по-лесно да загина!“ Стрелял незабавно другият и убил две от хиените, от чието виене другите се изплашили и избягали, но един куршум улучил и Георги точно в лакътя и му строшил костта. После го закърпили в болницата, като рязали парчета от по краката и ги присаждали по гърба...

Но Георги Балкански съвсем не беше очарован от разговора си с Муравиев. Нищо особено не научил. До другия ден вдигнаха Муравиев за друго отделение и той излизаше на разходка в друго „каре“ от двора на затвора. Но въпреки това и аз успях да поговоря цял час с него, воден от неукротимия си стремеж да чуя и разбера какво е ставало зад кулисите на властта, които са били така далече от мен, старопланинското колибарче, както и от целия ми род (пък и народ).

С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ НА „КАРЕ“

Това стана някак си неочаквано за мен. Ние бяхме успели вече за месеците пребиваване в този затвор да се свържем с нашите съидейници от другите отделения и да си предаваме книги и храна. И чрез услужливи и завербувани от нас кметове и при контактите ни в салона на горния етаж в крилото на дирекцията, дето ни изкарваха всяка седмица да ни четат лекции в полза на властта и нейните „успехи“.

Нашият съидейник Георги Беилиров от гр. Девин, околийски секретар на БЗНС, беше изкаран в двора на затвора за направа на бунар, защото тук водата не достигаше и караха с бъчонки. Било отбелязано в досието му, че е каменоделец и зидар от голяма класа. Но той беше от друго отделение и беше уговорено да извика чрез управата някой от нашето отделение, уж го познава като майстор каменоделец, за да му чиракува в работата, та така да пренесе от друго отделение книгата „Политически партии или съсловни организации“ от Ал. Стамболийски[26]. На мен се падна да бъда този добър помощник и той предал името ми, след което надзирателите ме изкараха да работя при него. Започнах аз, но ударя така наречения сап – остър каменарски чук, а той се отплесне та ме удари в краката. Но като излязоха на разходка от другото отделение, Беширов ме вреди да се прибавя незабелязано към разхождащите се, като скимна на един възрастен човек да ме приеме при себе си, понеже се движеше сам. Не знаех кой е той, но като заговорихме, се досетих. Това бе самият Константин Муравиев, защото не можеше да говори гласно, а просто хъхреше с гърлото си. (Аз вече знаех, че му е правена операция някаква и нарочно или не, беше му повредено гърлото).

– Вие сте земеделче сигурно, щом Беширев ви насочи насам? – осведоми се той. Откъде съм, за какво съм съден, добитото и семейното ми положение, къде съм бил до идвало в този затвор, бяха все въпросите от негова страна, докато аз горях от желание за други неща.

[26] Основното от съчиненията му.

– Как стана така, че за няколко дни управление вас ви осъдиха толкова много? – успях най-после да запитам.

– Ех, това е дълъг въпрос, мойто момче – каза той, – но общо казано, бях неразбран в своите добри намерения – обобщи предпазливо.

– Но нали Вие обявихте амнистия, свобода, скъсване с Германия, доколкото зная, пък и вие не сте се борили срещу комунистите?

– Ех, оказа се недостатъчно всичко това. Когато светът е едно бурно море, лодката на една малка държава лесно изсипва пътниците си...

– Но не се ли дължи всичко това на комунистическата бруталност. Та Никола Петков е един от основателите на Отечествения фронт, на съюза и коалицията с комунистите, пък те и него осъдиха, та дори убиха? Сега затворите, както виждате, са пълни със земеделци?

– Въпрос на лична оценка – каза Муравиев – и всеки я прави според положението си.

Аз се впуснах в разсъждения по тези въпроси, като доказах, че политиката на комунистите ще се провали, защото селото, което храни страната, е омаломощено от колективизацията, че на много места вече има открити бунтове и че масовото ни вкарване в затворите е нож с две остриета – ще ни помогне да се опознаем и т. н.

– С вашите разсъждения мога и да не се съглася – твърде любезно ми шушнеше Муравиев, – но във ваше лице виждам един динамично мислещ човек и ако насочите усилията си в някоя по-мирна и безопасна посока, непременно ще преуспеете. По-добре оставете политиката. При нея само очакванията, надеждите, мечтите за нещо по-хубаво са които водят човека в този път, а резултатите – те са в повечето случаи печални. Да ви кажа, да бях в началото на живота си, както сте вие, не бих и помислил за политическа дейност. Колко огорчения и страдания щях да си спестя...

И той се впусна да ми обяснява колко си мечтаел за една овцевъдна ферма в своя роден край (Пазарджишко, Пещерско), колко доходоносно било да се отглеждат овце – вълна, мляко, агнета, наторяване...

Но според мен нищо от човешките дейности не е извън политиката, в най-широк смисъл всичко е политика; и овчар да е човек не може да е безразличен за страната си, нали от

нейното положение зависи къде и за колко ще се продава неговото овчарско производство. Ето че преди Германия, а сега Съветският съюз определят съдбата ни...

– Не бива да се роптае срещу СССР – каза той, – та това е Русия, сродна нам страна. Аз пръв в тази държава съм употребил израза „двойна освободителка“ – продължаваше с предпазливостта си бившият министър и министър-председател.

Така приключи нашият разговор, към който толкова упорито се стремях и от който толкова малко научих. И сега изпитвам неудобство от дързостта си да очаквам, че един такъв важен „обект“ за властите ще се разбъбри пред мен. Но за нас там, гладни и изолирани от света, политиканстването изглежда беше единствено достъпната храна, с която убивахме времето. Немалко хора бяха избрали и друго, но трудно намираха събеседници за това. Някой гласно си мечтаеше да отглежда птици, друг охлюви. Стефан Борисов в Плевенския затвор непрекъснато чертаеше бройките кошери и декарите охлюви, които можело да се отглеждат „дори при болшевизма“.

Два-три дена чуках камъни, през което време Беширов ме допускаше да се присламча на разходката с хора от други отделения. Велко Вакрилов, виден земсов деятел от Хасково, ми разказа, че там и преди 9-ти септември 1944 г. имали нелегална земеделска младежка дейност и ту си сътрудничили с комунистическия РМС (Работнически младежки съюз), ту се счепквали кой да овладее читалищата, въздържателните дружества, туристическите, гимназиите. За тази цел внедрявали „антени“ от едната в другата организация, които да осведомяват своите за намеренията на съюзника-противник.

– Но като дойде 9-и септември и чрез Съветската армия комунистите получиха подкрепа от центъра, много от внедрените наши в РМС-а там си и останаха, а техните внедрени, открито се върнаха при своите – казваше Вакрилов. – Най-опасни се оказаха тези от техните внедрени при нас които си останаха да ни подриват отвътре. Имаме данни например за Петър Танчев, че отдавна преди 9-и септември искал да влезе в РМС-а, но го посъветвали да остане при нас като „антена“. След тази дата отново искал да отиде при тях, но те го посъветвали да остане. По-голям

човек ще те направим като комунистически земеделец, отколкото като ново появил се комунист, обещали му те и ето, сега той е втори след Георги Трайков в селската секция на комунистите сегашния правителствен БЗНС – заключи Велко.

На третия или четвъртия ден под камъка дето очуквах намерих очакваната книга, увита в някакъв плат. Мушнах я под ризата и внезапно „ме заболя глава“, та поисках да отида до килията си, за да взема аспирин. Beширов помоли надзирателя и той ме съпроводи към „колото“, но там вече ни чакаха двама надзиратели и Бинев, „кметът“ на едно от по-горните отделения, който ме вкара веднъж в карцера за бележката в колета. (Бивш жандармерийски офицер, едвам оставен жив от Народния съд.)

– Къде и за какво го водиш тоя? – запита единият надзирател.

– Ето вижте за какво – каза Бинев и направо бръкна под ризата ми. Извади книгата, прочете заглавието и тръгна към дирекцията, а на надзирателите рече:

– Дайте го при политическия, аз три дена го гледам как сам си проси боя и карцера тоя глупак.

Изправих се пред бюрото на някакъв доста мургав, високо подстриган едър млад мъж в униформа с капитански пагони (доколкото помня).

– Тоя, видите ли го, гражданино капитан, още на шумка пикае, а някаква кой знае каква роля са му дали дружбашите. Уж работи на бунара, а се муши сред другите отделения. Капитанът огледа книгата, поразлисти я и рече:

– От Стамболийски ли е книгата или само корицата е такава?

– От Стамболийски си е цялата – рекох аз.

– Кой и с каква цел ти я даде?

– Не знам кой, оставена беше на камъните, може да я е забравил някой.

– Хайде сега, нямам време за глупости, как не забрави някоя от Ленин. Ти земеделец ли си? – и като кимнах утвърдително, допълни – Докога ще се дообърквате с тия дребнобуржоазни теории? Ти откъде си? Ха, от Огоя? – сепна се как капитанът, като му казах селото си. – От сред планината и земеделец? Имате ли къде поне лук да си

насадите? Я в карцера на хляб и вода сега, пък после пак ще си поговорим.

С ЧУДОВИЩЕТО В КАРЦЕРА

Вкараха ме така, както си бях, в познатия ми вече карцер. Тъмно беше, но все пак навън грееше обедно слънце, та и тук след минути видях някакво черно туловище, че заема единия ъгъл на килията и си е проснало краката почти до средата.

– Кой си ти, ба? Що тука карат, ба? – изрече туловището с някакъв гъргорещ, зловещ глас и се поразмърда.

Казах си името, отделението, селото и че са ме заловили с непозволени земеделски книги. А от обзелия ме внезапно хлад ли, от какво ли, цялото ми тяло и гласът потръпваха.

– А, чифчи-партия, а? – констатира моят съквартирант и замълча.

Дълго мълчахме така, докато повече от неудобството от мълчанието и аз се осмелих да запитам кой е той. Оказа се някой си Ферадов (малкото име не помня) от „Тузлукя“, Лудогорието.

– Шъм пийът кръфтъ вашти гяури, тоя дни – каза сякаш безразлично Ферадов, от което разбрах, че е осъден на смърт.

Това като че ми смрази душата. Защото преди седмица-две се беше разнесла новината, че горе, в горните отделения била докарана някаква много опасна турска криминална банда откъм Разградско, извършила обири, убийства, изнасилвания, и че ги докарали тук поради по-голямата сигурност на охраната в Новия затвор. Дори стана известно, че някой от тия, доста огладнял с големия си корем, та писад на 10-годишното си момче да крадне, да лъже, но да му носи тук храна, щото като излезе с два пръста щял да го удуши Не се знаеше какво са го наказали, като му хванали писмото.

Тоя ще е, рекох си наум и скрито го мерех на око и тръпнех от едно непонятно чувство на страх и омерзение да живея тук, в тези дълбини с тоя кръвожаден звяр в човешка форма.

Като за потвърждение на моя стрес той стана, разкърши рамене и пристъпи на мен. Ако имаше накъде, щях да побегна. Но накъде? Само да протегне ръце и засега мен, вместо момчето си, може да удуши. Да чукам, да викам, не иде, засега нищо не е предприел, а ако предприеме, я можал, я не, да извикам... Нали и аз съм от „гяурите“, дето ще му пият кръвта...

– Как хесап, ба, чоджум, колко тоз, кърмъзъ (червените) ша държи, а? – запита Ферадов, надвесен над мен, поради което и аз станах като ученик, когото изправят на урок. А този урок – докога комунистите ще държат властта, за което ме запита, беше моята стихия. С него вече 2 години и сам се окуражавах, и десетки други окуражавах, за да не падат духом от тежките присъди. А в стремежа си да угодя на моето страшилище сега аз съвсем отприщих словесните си възможности да доказвам това, което знам, че той иска да чуе.

Започнах все пак с една уговорка, че може би ще загазя за това, което ще кажа, защото не го познавам, но за мен положението е така нетърпимо, че аз ще му разкрия самата истина по въпроса, пък да става каквото ще...

– Ам нъл ша ма бесят, бе, аратлик, Ферадов не мекере! – увери той.

То бунтове по селата, сражения с многохилядни горянски отряди в Сливенско и Габровско, то стачки и заговори в градовете, ЦК на БКП се разделил на три, подготвя се свалянето на Сталин в СССР, маневри на милиони войски в Германия, в Гърция и Турция, то таен ултиматум от Америка, Англия и Япония до Сталин да освободи незабавно България и Румъния от войските си. То 80 хиляди наши емигранти били вече събрани от западните страни и докарани в Турция, готови да настъпят насам, то тук в затвора лично съм видял и ми казали наши големци, че ги викали за преговори да им дадат постепенно властта, и т. н.

– А-ах, пеян чивйяк си, кардаш, гюзел адам, бйюк адам, аферим! Ам до тоз заман ша ни обесят хаирсъзити, язък!... – повайка се искрено Ферадов.

– Няма да стане! Това вече е забранено – заявих аз. – Тук, при нас в отделението, вчера докараха 5 души, осъдени на смърт, на които онзи ден съобщили, че смъртното наказание вече не се позволява – лъжех на поразия аз, гонен от страха

си пред този опасен и обречен звяр. Лъжех със скритата надежда, че като му дам кураж, че няма да бъде убит, то той ще има страх от последствия, ако ме удуши в карцера. За този страх допринесе и това, че като ни дадоха по парче хляб вечерта, той така яростно, почти със сумтене го изяде, че аз си помислих за твърде възможно да ме връхлети за моето парче и също го изядох, противно на волята си да си разпределям дажбата за три пъти, колкото и малко да ми е дадено...

Не помня първата нощ дали мигнах поне час, но Ферадов, след като твърде зарадван ме потупваше по рамото и повтаряше „Сен бийюк адам, гюзел адам, пеян чивяк (ти си голям човек, хубав човек, учен човек), седна в единия ъгъл, оброни глава на стената и страхотно захърка, сякаш цели язовири се отприщват с грохот...

Когато се разсъмна и надзирателите минаха за обичайната проверка та отвориха за миг вратата, видях истинския образ на чудовището. Та той съвсем се покриваше с този, които ми се привиждаше в тъмното, по-висок от средно, но и дебел, със спадащ вече от глада корем, малко зашилена с някакъв капишон глава, но едро, месесто и четинесто лице, бухнали мустаци, част от които направо влизаха в устата му, сивеникави вторачени очи, в бялото на които се мяркаха кървавочервени жилчици и сини гуляйджийски торбички под тях, едри жълти зъби и ръце като топузи, окосмени дори по пръстите... В общ изглед той беше като някаква могила, от която лъхаше сила и някаква тигърска кръвожадност.

Пет дена в непрекъснато напрежение прекарах там и може би поради това не усещах нито остротата на глада, нито жаждата, на които бяхме подложени. Като ме върнаха в килията, направо се сгромолясах на чергите, та заспах...

Ще прескоча годините, за да кажа, че моите лъжи пред Ферадов са си излезли чиста истина, защото той не бил обесен. При повторното ми осъждане през 1962-63 г. в етапните арести на гара София, сред група криминални, тарторът им ми се видя познат. Той също се вгледа в мен и се разбрахме, та не знаеше къде да ме тури от уважение. Каза, че станал бръснар в затвора и лежеше вече 11-а година.

В очакване да ме потърси политическият началник на затвора, както се закани, аз понамалих задачите си по

политическа линия и за разтуха се заседявах в килията на македонците. Може би е учудващо, но те бяха някак си нехайни към тукашните страдания. Изглежда като мине някакъв допустим предел, трагедията вече не стряска. Хлябът – 360 г на ден, непозната по състав водоляк-чорба на обяд и вечер, 4 кг колет на 3 месеца, но и него нямаше кой да им изпрати, понеже семействата им бяха изселени и интернирани из разни краища далече, и мислиш ден, мислиш десет, па обръгнеш, като няма какво да сториш...

Седим и мъдруваме за това-онова, па току се надигне някой от тях и започне:

– Слушай Митре, сеа кво сме дошли овде в наше бугарско, смо уватили квартир на овом улица „Нишка“, може ли малце вино, малце ракия да му шмръкнеме?

– Може бре, златен – отговаря му друг, – защо да не може, овде е бугарско, сма в слобода. Сеа кво сме седнали да пиеме, може ли да си певаме некоя нашенска писма бре, бога ми?

– Коя ке биде? Коя ке биде? – питат се един през друг, па всеки си запява, която му е наум в момента: „Щуки се вият над Куманово, дали ке война, война да биде? Нека да разбере целата Европа чия земя е Македония“ си повтаря някой, пък друг го засича уж с нещо просръбско, но иронично: „Кралю Петре, майцу да ти е... ти продаде Велику Сърбию“ и веднага: „Кралю Петре, доджи из Лондона, да донесеш лебац без купона...“

Богатият и разнообразен хумор на македонските българи още тогава ме затрогна преди всичко със своята насока – самокритичността, изразена чрез самоосмиването, какъвто е габровският хумор. Особено на прицел са фалшивото геройство и опитът за приспособяване към чуждото, градското, префърцуненото.

– Срещнеш го нашенеца, беден и одърпан, па го питаш: Отдека си бре? – От Магарево. Какво караш? – Катран. Како ти е име? – Аврам. Дати го заврам. Ни ти е селото като село, ни ти е стоката като стока, ни ти е името име... Ама след години дойде си от гурбет и захванат да го одумват: „Брей, со магаре пойде, со пайтон си дойде, со тенжера (бомбе) на глаата, со пенджери (очила) на очите...“

Не по-малко интересно е и за оня, дето тръгнал „комита да стане“, заявявайки: „И магаре ке продаем, и кози ке

продаем, ливовер ке купам, комита ке ойдам“, а при първата преграда се стъписал: „Църно зло, мавай са от пато, комита да мине.“ И за македонеца въдичар: „Фати се, рибке, Свити Никола да гостам, фати се, рибке, со шарлаган ке та пържам, со кромид лук ке та мезам“, но като не се хванало нищо, отсякъл: „Со лайна да та ядем...“

Всичко това може би ме е впечатлило толкова, защото и моят шопски край е сроден с македонския както по диалекта, отака и в хумора: „Я може и шило за цървули да не моем да држим, ама и на еруплан кусур намирам“ – самопризнава си нашенецът.

Отново ще напомня, че тази интензивност на мисълта, жаждата за знания в този затвор беше неизменно съпътствана от глада. Глождещият, ръфащият ни отвътре глад. Той се преплиташе в разговорите, той витаеше в сънищата и може би колкото пречеше, толкова и подтикваше към размисъл, защото е творител на безсънието. Ситият го оборва сънят, мисълта на гладния денонощно рови в миналото, присяга към бъдещето, анализира настоящето. Какво беше 360 *г* хляб за младите ни и развиващи се тела и организми? За 4-те килограма колет на 3 месеца пишехме да е само от мазнини, но колко са 4 кг за 90 дни? Пък и мнозина бяхме наказвани за честите ни провинения, които сред сковаващия ред не бяха рядкост. Като те накажат „двукратно“, за 6 месеца не те знаят вкъщи жив ли си...

Срещу всевластника глад предприемахме какви ли не способи за притъпяването му. Надробиш в канчето си стотината грама хляб, залееш го с вода и сипеш сол, много сол. И като ти сипят черпак от неузнаваемата по съдържание чорба, стане почти пълно канчето с една полутопла каща с която понапълниш стомаха. А от солта и често пиеш вода, та ставаш съвсем сит, само че фалшиво сит. До другия ден още по-остро усещаш празен изкуствено разширявания си стомах.

Отколешна нагласа на гладния и скръбния човек е да излива по някакъв начин своите мисли и терзания, както пубертетника – своите първи любовни трепети. Не случайно много от некролозите по улиците са написани, макар непохватно, в стихове. Дори генерал Бойдев, който дойде в Шумен отнякъде (бивш командир на 5-а армия), ни четеше

своите невинни и невзрачни рибарски разкази и стиховце. Тук, при тези разговори, за пръв път ми стана известно и името на писателя Николай Хайтов, чрез един Любен Кметски от Сапарева баня, дето Хайтов бил лесничей, и му дал повод чрез благодумието си да смята, че ще стане голям писател. Това, както виждаме сега, е неоспорим факт.

Освен афоризми и сентенции под наслов „Трохи от хляб“ и ситно щрихираните свои „Записки“, тук написах и доста стихотворения, някои от които и сега помня наизуст, но сегашната ми оценка за тях не е твърде ласкава, макар да са породени от искрени и съкровени чувства. Стихове пишеше и Емил Нотев, но особено претенциозни „колеги“ поети в отделението бяха Яким Сидеров от с. Сини Вир, Новопазарско, и Димитър Петров Тафров от с. Жостово, Неврокопско (Гоцеделчевско). По обясними с обстоятелствата причини стиховете ни бяха кое от кое по-патриотични антикомунистически. Правехме и рецитали в някоя килия и тази тематика и главно гръмогласието бяха главните показатели, чрез които този или онзи беше „признаван“ за най-голям и надежден поет. Пример за такава гръмливост беше моето:

„Тръбете тревога, трепливи тирани,
свирете, сирени на сивата смърт,
обвийте в окови, отдайте на огън,
размирните роби, родени за труд.

Че идем, прииждаме груби, немити,
труда ни ръцете в стомана стори,
коравият залък вякчи ни зъбите,
и злоба стаена ни свети в очите,
в душите ни огнена жажда гори...

Ний идем, вдигнали ръце за разплата,
зад нас са ранени колиби, села,
отдето ни гони плачът на децата
и тласка към ваште зъбчати палати
и учи на страшни, нечути дела...“

(подписано с П. Мургашки)

Това беше прието едва ли не като шедьовър, който, по думите на повечето слушатели, ми осигуряваше „сто дни карцер при болшевиките и сигурно поетично първенство в свободна утре България“…

„Признат“ безапелационно от нашите съидейници, някой от тях беше отнесъл тетрадката ми и при водача на Втория легионерски център Илия Станев, за да се похвали, че „и ние си имаме поети“, след което той дойде и ме поздрави с думите: „За пръв път се уверявам, че един дружбаш не е бивш или бъдещ комунист и никога няма да бъде. Поезията е една свръхрелигиозна изповед, дори за атеисти.

Илия Станев беше признат от всички ни като поет, макар да не признавахме неговото и на другите легионерство. Дори особените му постъпки и изрази лично аз смятах като показател и израз на призванието му. Веднъж запали огън от вестници сред килията си, та долетелите надзиратели щели да го пребият, но той ги разсмял с думите:

– Реших да се поправям, бе, другари. Затова запалих „пионерски огън на мира“.

Друг път бе посинил с химически молив своя калпак от агнешка кожа и казваше: „Баща ми беше синьо-морав демократ, но аз посиних калпака си като трети комунистически вариант. Дошлите на 9-и септември комунисти са сини от полицейски побоища по гърбовете, пригодилите се десетосептемврийци са сини по гърдите, дето се удрят за вярност, пък аз си посиних главата, за да докажа, че там съм вече комунист.“ А отивайки към клозета, той винаги казваше: „Хайде вие, царе на клозетните тронове, ставайте, абдикирайте, за да се възцаря пък аз, за да има светът и един глупав цар“. А после смънкваше: „Кой знае, може пък там стихотворение или важна мисъл да родя, Фридрих Велики и Бисмарк са вземали най-историческите си решения, седейки в клозета и диктувайки на секретарите си…“ Като дойдеха надзирателите, той спираше някого и му каже: „Я, какъв си мастит като фигура, зер можеш да минеш за съветски маршал“ и веднага добавя: „Или за разсилен в селско училище“, „… но най ти подхожда да те вържат за един кол сред някой огромен кооперативен бостан. Само при вида ти гаргите ще умират от сърдечен разрив.“

При това балансиране между иронична мъдрост и наченки на психоотклонения, след много закани и заплахи вдигнаха Станев в някакво отделение на последния етаж на затвора.

Признавам, че Станев ми беше не само симпатичен, но неволно се улових в стремеж да му подражавам. Докато беше при нас, всяка сутрин прочиташе нещо от новосътворените си стихове. Като го вдигнаха, пък аз опитвах същото, но след Станев беше трудно да нашумиш. Веднъж пък след вечерното ни надпяване с македонската килия – те пееха „Изгрей, зора на свободата“, а ние марша на ЗМС – „Напред неотстъпно, другари“, аз се сещам, че написах „Марш на робите в света“, който помня и днес:

МАРШ НА РОБИТЕ В СВЕТА

„Кога ли, братя, ще настане
денят на счупени окови,
– без мрачни роби и тирани,
без братски кърви и гробове?

Кога вас – властници хиени,
ще стреснат сълзите вдовишки,
кога ли ние, унизени,
ще хвърлим кръста мъченишки?

На бунт, о, братя мъченици,
на бунт със пристъпи победни,
да сринем мрачните тъмници
на смърт и ужаси последни.

С барут да палнеме зората,
та утро наше да изгрей
и празник вечен – Свободата,
земя и небо да владей...“

декември, 1951 г.

РАЗНОЦВЕТИЕ ОТ ЛИЧНОСТИ

Особен случай сред сивите ни затворнически дни беше ежеседмичното ни изкарване на горния етаж, в салона за беседи по тъй наричаното „превъзпитание“. Беседите, които изнасяха някои непознати за нас партийни лектори или „поправили се“ затворници, ние нито слушахме, нито оспорвахме. Защото първите наивници, задали „неудобни и провокационни въпроси“, отиваха в карцера. Но там успявахме да се видим с познати или да се запознаем с нови затворници от другите отделения. Там наблизо беше бръснарницата и под претекст за бръснене един наш съидейник Костадин (Коце) от с. Горна (или Долна) Козница, Кюстендилско-Дупнишко, ни свързваше като телефонна централа. Ако дойдеше надзирател да се скара, той му казваше: „Оставете този човек, три пъти идва досега и все го връщахме“. Там се запознах с Димитър Николов Панов от с. Чеканчево, Елинпелинско-Софийско, с когото оттам отидохме и на беленския остров Персин и оттам не се и разделихме вече в живота. Студент 3-а година в Историко-философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, той бе осъден **6** години за „неокантиански забежки“ и заради залепени позиви на мустаците на Сталин на някакъв плакат. Той не само бе запазил своя неукротим напор за знания, но и държеше някакъв хумористично-ироничен тон в разговорите дори по най-сериозни теми и въпроси. С това печелеше една двуполюсна популярност – търсен и обичан от нас, но трън в очите на властниците.

Неговите съподсъдими впоследствие завършиха университета (проф. д-р Валентин Ангелов и Михаил Г. Лазаров), докато той „завърши“ с пенсионирането си като бетонджийски бригадир в „Софстрой“ – София. Тогава той бе в 5-о отделение и заедно с моя приятел от Ломския затвор Гено Гергов Цоньовски съвсем запомнящо ми представяха „интернационалния“ състав на своята килия и по-забележителните личности от цялото отделение.

Оказа се, че също както и мен в Лом, в килията ги разпитвали кой от коя партия е, за да им отстъпят съответстващо място. Там освен умния и сговорчив Георги Малиганов от с. Козарско (Брациговско), също изключен студент (сега покойник), Иван Влашев от Асеновград, Асен Дръндаров-Хитърчо, от Плевен, Димо Неделчев от с. Ведрина, Добричко, Марко Гергов от с. Галиче, Оряховско,

Иван Байко от с. Камено поле, Белослатинско, и др. бил и българският турчин Неджип Зекиров Солаков от с. Делчево, Исперихско, учил в духовно ислямско училище в Шумен. И една находка – почти единственият циганин политически затворник, когото съм срещал – Байрам Смаилов Мелезов от с. Дебър, Първомайско (Борисовградско). И нека отбележа, наистина осъзнат политически циганин, защото по разказа на Димитър Панов (когото наричаха „дядо Рую“, а аз „Чекански“), сам Байрам се качвал да укрива „Принципите на БЗНС“, закачвайки ги извън прозореца, и при никой от многото обиски не ги намерили. Следващата година (1952) дълго съжителствахме в Белене не само с него, но и с Неджип Зекиров, който също беше не само убеден земеделец, но и твърд, начетен в отстояването на тези си убеждения „Чифчи-партия“ йешил байрак – Земеделска партия, зелено знаме). Този Димитър Чекански едвам не отиде в карцера за въпрос към лектора: „Възможен ли е общочовешки морал и какъв морал имаме в обществото си сега? (1951 г.). Отговорът, че „е възможен, когато изчезнат класите и всякаква следа от класите в съзнанието на хората“ (Енгелс), предизвикал цяла двуседмична дискусия из килиите и коридорите на това 5-о отделение. Намесил се и игуменът на Рилския манастир Калистрат (също затворник, със светско име Никола Васев), като цитирал Димитър Михалчев (философ-ремкеанец, бивш посланик в СССР). Петър Братков – юрист, адвокат, един от ръководителите на социалдемократите (защитник на Н. Петков в съда) изповядвал марксизма, но за постигането на социализъм по еволюционен път. В същото отделение беше и обичаният от всички нас бай Делчо Демирев от Хасково, анархист, но ни помагаше като добър познавач на биоматериализма на Ал. Стамболийски – философската основа на БЗНС. Между него и П. Братков тази дискусия прераснала в спор за Лев Н. Толстой като творец и теоретик-мислител. Според Д. Демирев той е еднакво гениален и в двете насоки, според Братков Толстой е само творец, а като мислител е непоследователен. В завързалия се спор освен Д. Чекански се намесва и бившият майор Атанас Хаджиатанасов (един от съдените с Н. Петков), към когото повечето спорещи изпитвали недоверие, но така се увлекли в доводи и опонентства, че замлъкнали едва когато

при тях се появил някой си Рачо, един от бабаитите-следователи в Държавна сигурност. „Продължавайте, гарантирам ви безнаказаност.“ – декларирал Рачо и Братков в разните си доводи вметнал: „Какво е Ленин като философ? Един компилатор и плагиатор. Та в книгата си „Империализмът като най-висш стадий на капитализма е преписал всичко от Хилфердинг.

Разбрал или не за какво става дума, но гарантът Рачо помъкнал веднага Братков към карцера...

– Ето докъде води предоверяването към властващище казал Господин Павлов, народен представител от БЗНС от Стара Загора. – Я да си хванем картите, стига сме се дръцкали с тая политика!

– Ей, ние политически затворници ли сме или посетители в селско кафене? – обажда се Иван Влашев (по смешната имитация на Чакански).- Зарад тия карти все зарязахме съюзната работа, а? Я дайте пак да прочетем „Принципите“ ама викнете и бай Хакъ, от 17 килия, па и ти, господин Чинков трябва да ги изучиш (П. К. Чинков, бивш говорител по радио София), щете не щете, вия гражданята, БЗНС ще ви управлява, рано или късно... Па и ти, капитан Шойлев, по-поглеждай по-често в нашите „Принципи“ и тебе ще требват, я!

– Според мене па, ния не требе само да ги четем, а и да вникваме филисофски в них – допълва дълбокомъдрено (пак по думите на Д. Чекански) Никола Тодоров, „Коло от Урвене“ както го наричаха (Врачанско).

Ех, тия „Принципи“! Много ги четяхме и знаехме, те бяха като „Отче наш“ за всички ни, защото отговаряха на представата ни за такова устройство на държавата и обществото, при което никой да не се оригва от доволство и никой да не пада от недоимък. И всичко това – в едни широки граници, с достатъчно поле за успехи на талантливите и енергичните и разумна осигуреност на биологично по-непригодните. Държавата и нейната власт – деликатен, ненатрапчив коректив на полюсите в социалните контрасти. Само съсловният принцип, приет при други обстоятелства, будеше нашите възражения.

Който е докарван до смърт, но е оставен жив, се усеща доволен, макар и още вързан. Преминал през едно ужасно следствие и докоснат от примката на член 98 от

Наказателния закон, през смразяващата атмосфера на Плевенския затвор и среднощното вдигане оттам с посока Сибир, тук се усещах само постоянно гладен ученик в едно особено по регламента си училище, което намирах за полезно да мина. Но така ли беше всъщност?

Имаше дни, имаше нощи, а те бяха стотици, когато дъхът на пролетта нахлуваше през всички пори на студената сграда с железни врати и зарешетени прозорци и ме викаше, канеше и извеждаше мислено навън, където въпреки диктатурата, животът си течеше. Поне в елементарните, биологичните свои рамки. Младежите се срещаха, пееха и танцуваха, любеха и целуваха... Колко копнеж, колко мъка будеше гласът на някаква флейта, която вечер към Илчов баир и с. Дивдядово томително лееше звуците на „Две сълзи пробивам всяка вечер, две сълзи за нашата любов...". Нещо топло обжарва сърцето, жаждата за нежна ласка от нечии очи и думи, за моминска ръка в ръката ти, за странния мирис на женска плът, идеща от галещи лицето ти коси сред благоуханията на крайселски сенокос... И в същото време, безцеремонният звек на веригите, който извира из тъмното дуло на килии и коридори, отмерените стъпки на бдящата стража отекват в мозъка, пробождат сърцето ти със своето безапелационно: „Тук, тук, тук..." И ти се сгушваш в сумрака на килията, малък и жалък като жертвено животно, обречено за разгулното пиршество на своя стопанин. „Тук! Тук! Тук!" – незнайно докога и незнайно още къде. Искрицата утеха, че все пак като изтърпиш това, ще излезеш, не успява да те стопли, защото често чуваш: „И да измине присъдата ти, ако не си се „поправил", няма да излезеш навън!" Уверихме се, че това не са само заплахи, а студена истина.

Преди месец видният наш съидейник и общественик бай Недялко Атанасов, министър от кабинета на Ал. Стамболийски, весело засука белите си мустаци и прие поздравите на всички, преди да излезе из портала. Но преди седмица се научихме, че не за дома е бил пътят му, а за черно Белене, дето после го и заварихме... Партизанин, командир на партизански отряд някъде из Средногорието е бил Койчо Коев, а тук, сред студените стени замръкваше и осъмваше, разстроен психически от невероятното си положение. „Зеленият генерал", както го наричаха всички

след изтипосването му на някакъв стенлист, закачен на „колелото“, бе докаран до положение всеки ден да го карат на студен душ в приземието с някой Стефан Лудев, легионерски водач от Габрово. Христо Константинов-Волник разнасяше тетрадка под наслов: „18 поеми за 19 дни“, комунистическият министър проф. Петко Кунин чукаше настойчиво из горните килии и искаше книги. „Тук не е читалище, а затвор“ – му отговаряха. „Но кажете на началника си, че професор Кунин ги иска!“ „Тук няма професори, а народни врагове“ – затръшваха вратата му. В отсрещното на нас 2-о отделение един помак-потурнак, по волята на властите вихреше садистичната си психоза в качеството си на „кмет“ („кофте“) над 200 оковани от присъди, правилници и стража човеци. Особено го дразнеше почтената осанка и благороден образ на Дамян Гюлов – виден католически духовник и редактор на вестници. „Мушоник, гад, тука ще изгниеш!“ – бяха „възпитателните“ му обръщения и общения с него... Казваха, ме този Реджеп-Келата участва и при изпълнението на смъртни присъди тук.

Веднъж привечер видяхме в двора двама души във все още изрядни костюми и вратовръзки да се разхождат по „карето“ при строгата охрана на трима надзиратели.

– А-а, това не очаквах! – възкликна Иван Бейков, като ги видя. – Та това са Златан Златанов и Васил Бошнаков – адвокати, шуменски водачи на БЗНС. Те са толкова коректни, толкова си мерят думи и дела, че сякаш тревата разгръщат, преди да пристъпят нанякъде, защото познават прийомите на комунистите. Щом и тях са докарали, доста горещо е навън – заключи той.

Така, привечер, поединично, изкарваха на разходка и други, уединени някъде по етажите, предимно по-важни личности, за които не трябваше да се знае от никого къде са. Ние слагахме до прозореца отходната кофа, натрупвахме върху нея черги и одеяла и така достигахме до възможността да надникнем на прозореца, който макар и с решетка, винаги се намираше високо до тавана.

Една привечер видяхме да се разхожда един човек, който твърде гордо държеше главата си, с поглед някъде в небесата и турил ръцете си отзад, сякаш и Атлантическият океан да се простреше отпреде му, така би продължил, без

до погледне какво гази. За сметка на това, видимо трудно бе на краката му да носят така измъчените гърди и небесната глава.

– Ха това е Никола Павлов! – позна го някой. – Това е завеждащ отдел „Кадри“ на ЦК на БКП, „желязната ръка на Трайчо Костов“, както го нарекоха при изключването му от партията.

Повярвахме веднага, тъй като охраната му бяха двама цивилни и един униформен офицер, надзирателите сигурно не съответстваха на ранга му или пък секретността налагаше това.

Никак не се учудихме на това. Течеше 7-а година откак бе пусната на пълни обороти червената човекомелачка и бе попривършила конвенционалния си материал, та ѝ подаваха вече от пратките на „врага с партиен билет“. И при нас, в килиите имаше вече от тези пратки. Самият Георги Чанков (от Политбюро на БКП) бе доставил голяма част от по-видните функционери от Видин, начело с някой си Молдованов (от Ямбол) и самия окръжен прокурор. След като сред нас бяха вече трайчокостовските съобвиняеми – министърът на финансите проф. Иван Стефанов, Гевренов, Иван Тутев, споменатият вече проф. Кунин и други.

Някои, дошли от Сливенския затвор, казваха, че бил там и генерал Славчо Трънски, също така охраняван и изолиран. Бил оставил брада и някой си надзирател престараващо му направил забележка за това, а той отвърнал: „Ако слушах такива като теб, сега още щеше да ми козируваш, а не да ме заключваш.“

Отново ще напомня, че този нов, изпипан по социалистически затвор се смяташе за най-сигурен, макар и не най-строг, защото тук докарваха и изпълняваха смъртни присъди на хора, заловени далеч от Шуменско (Коларовградско). Внезапно и стихийно, често в някое отделение избухваше такова среднощно чукане и викане, което бе прието да става само когато се разбере, че изкарват някой смъртен на разстрел. По-скоро тази дума е неуместна, защото според сигурни данни убийството ставало долу в приземието, в банята с удар от чук или каквото и да е желязо по тила на човека, за да е безшумно и за да се измие веднага от фаянса плисналата кръв.

Чувствам се омърсен, пиша с омерзение тези редове за злодейството на себеподобните си, защото тук се убиваха не криминални престъпници, на чиято съвест тежат също убийства и зверства, а хора, осъдени за това, че са искали да използват правото си на политическа дейност, правото свободно да изповядват своите идеи и мисли за устрояване живота на обществото. Право, гарантирано от всички конституции в света, дори от тази на убиващите ги...

УБИЙСТВОТО НА ИВАН МОМИРОВ

Много пъти и аз преживявах такива кошмарни мигове. Преживях такъв и в този затвор. Записката ми е без дата и година, внезапна, задъхваща се: „Ужас! Смъртта е тук! Отваря първа килия, след малко кръвта на Иван Момиров ще плисне долу в банята! Ох! Да чукаме! Бясно да чукаме!...“ (Беше към средата на 1951 г.)

Беше млад и хубав младеж докараният в първата килия на нашето отделение, която се заключваше и отключваше само от надзирателите, а не от „кмета“. По това познахме, че е осъден на смърт. Някои го познаваха и през шпионката му се обаждаха и мъчеха да го окуражават с някакви надежди. Той се усмихваше и кимаше с ръка отвътре. Казваше се Иван Момиров Сеферович от Габровско, от с. Чехлъовци. Цял месец ние бяхме като на тръни в очакване на най-страшното за него. А какво е чувствал той, само Бог знае. И една нощ, към 11 ч. може би, без да чуем очаквани стъпки от обуща, чухме отключването на килията. Защото в такива случаи палачите обуват някакви безшумни, плъстени обуща и се промъкват крадешком, като престъпници. Някакви глухи стонове, като че ли внезапна схватка и после в коридора един задавен вик:

– Сбогом, брат-я-я-я!...

Сякаш токов удар мина по килиите. Първо поединично се почна чукане по вратите от будните в момента, но бързо се увеличи и се превърна в една громоляща канонада, която се пренесе и по другите етажи.

При нас бяхме будни ние с анархиста Генчо Кьоровски. Първо той зачука с юмруци, а аз вместо да будя другите,

грабнах капака на чугунената отходна кофа и заудрях като *с* бомбени експлозии, сподирени вече и от викове: „У-у-у... Убийци-и-и, долу-уу, свобода...“. И това така отекваше в кухината на т. нар. „колело“, провираше се през прозорците, сливаше се навън в един раздиращ слуха рев, който сигурен съм, се е слушал на километри. Да си призная, така гадно, така втрисащо ми действаше страхът, че ще чуя и някакво стенание, някакъв вик на умиращия, който ще ме следва цял живот, ще ме погуби завинаги, та блъскането ми като да беше някакъв акт на самоотбрана, на стремеж да не чуя това, да излея в тия гръмове своя душевен потрес.

В първите десетина минути от страна на властите – никаква реакция. Станаха дори още десет... Блъскането и виковете не намаляваха, а се увеличаваха, преминаваха в някакво изстъпление, обхванало повече от хилядата души, от македонската килия дори се долови сред канонадата и „Тирани, чудо ще направим...“. Някой поиска капака, за да ме смени, аз злостно му посочих, че ще ударя по него, ако ми пречи да продължавам, но гласът ми беше задавен от плач. Плач и викове се долавяха посред грохота и от съседните килии. Затворът като че ли беше някакъв тънкостенен съд, в който избухващото съдържание е така мощно, та всеки миг ще го разпука, ще плисне по полето, ще се разлее навън, ще полази към града...

Първо се зачу джавкане на кучета. Заедно с чукането, ние надавахме и слух в очакване на нещо. Изщракаха входните врати-решетки на нашия коридор, плисна се тропот на много обуща. Отвори се една от началните килии, джавкане на кучета и разправии на висок глас ни подтикнаха да усилим блъскането. Пак отваряне на килия, джавкане и разправия, отново заключване... Дойдоха до съседната. Двама блъскаме, другите надават слух: „Защо чукате?“ „Ние не чукаме.“ „А кой чука?“ „Търсете го!“ Отварят нашата. Шест-седем милиционери, две кучета джавкат и стръвно налитат, 4 автомата, насочени в нас. Зад тях – други. „Защо чукате?“ „Ние не чукаме!“ „А кой чука?“ „Търсете го!“ Разтреперан съм. Зяпвам да извикам нещо, някой ме задържа. Генчо ме изпреваря: „Убихте човека!“ „Убийци, у-у-у!“ Присягат да ме измъкнат. Другарите – пред мен в кордон. Един записва нещо. Оттеглят се и заключват...

Цялата нощ така, до съмване. Някой вижда, че и в двора по карето има милиционери и войници с автомати и пушки. Затворът е окупиран...

Сутринта е утихнало. Тръгва проверка, пак с кучета и автомати. През килия, през две, някого изкарват. Идват и при нас. „Ти, с войнишкия панталон, излизай!“ Другарите не ме дават, правят пак кордон. Гледам, 6 души с голи ръце, а срещу тях – няколко с насочени автомати и две кучета. Провирам се между Генчо и Удбата и излизам. Куче се изправя на задните си крака и подивелите му очи мерят гърлото ми. Задържат го едвам. Нареждам се в коридора при няколко други. Откарват ни на „колелото“. От другите отделения също докарват по двама-трима. Стоим на групи, по отделения. „Дайте първо тия от Трето отделение“ – казва някакъв цивилен. Повеждат ни по стълбите надолу, към карцера: долу – група от няколко души, по риза със запретнати ръкави. Спускат се върху нас и всеки се хваща за някого. Срещу мен – един пълен като бъчонка с изпъкнали очи, по-нисък от мен. Не разбрах как и защо паднах на цимента. Бие с юмруци и най-вече рита. По гърба, в ребрата, по краката. Свил съм се на кравай с ръцете в слабините, пъшкам и се надувам инстинктивно, откъдето идват ритниците „Твойта мама фашистка. Ще чукаш и викаш нощеска, а?“ – крещи и ръмжи биячът. Мижа и се свивам, нищо и никого не виждам. Не разбирам веднага и когато ритниците са спрели. Последен, единичен ритник: „Ставай бе, дивак!“ Понечвам да стана. Първо на ръце, малко лазешком и се изправям. Зашеметен ме тикат към карцера. По двама в килия После докарват още по двама от другите отделения, без да минат през боя, който изглежда беше само за нас от 3-то деление като инициатори на събитието, понеже жертвата беше от нашето отделение. Тук не постъпихме по традицията – да се заразпитваме кой от къде е и за колко е, защото аз треперех и хлипах от побоя, а към обяд, когато ни подхвърлиха по парче хляб и канче вода за четиримата, един от колегите намокряше кърпа и ние, двамата бити, разтривахме ту тук, ту там, понеже не можеше да се види, а само се усещаше къде са ни натъртили най-много.

До другия ден се поуспокоихме и започнахме коментарите. Както се разбира, положението ми беше такова, че за тук

записки не можех да водя, а такова тежко бе състоянието ми, че дълго време и навън не можех да си запиша. Затова и не помня имената на другите колеги, но от нашето отделение мисля да беше някой Славчо от Габровско, шофьор, който много лежеше в килията си, не излизаше дори на „каре“ и като се наспиваше през деня, пръв се оказал буден в бунтовната нощ и зачукал, та затова и попаднал в наказаните и битите. През повечето от дните ни там Славчо тръпнеше и охкаше и не взимаше участие в разговорите. Аз също усещах продължителни болки от дясната си страна в ребрата, струва ми се от последния, най-силен ритник на бияча.

Един от колегите беше много словоохотлив и най-важното, безпартиен и интелектуален човек, сравнително обективен. Като разбра убежденията ми, внимателно подхвърли:

– В нашето отделение вашите земеделци са най-много, кажи-речи 80 %, и най са организирани, подпомагат се, учат се, дадоха ми та четох и вашите „Принципи“, но две неща ме плашат, за да не съм и аз досега станал земеделец: първо – вие сте уж „народен“ съюз, пък по принцип само селяните защитавате, земеделието, селяните само имат право да членуват у вас, и второ – почти с комунистически фанатизъм признавате само вашите идеи за правилни и се наричате „другари“ като комунистите. Дори и маршът ви, дето го пеят започва с „Напред неотстъпно, другари“.

Далеч беше вече Ломският затвор, когато с такива въпроси можеше да ме стъписа някой. Самият аз ги бях вече повдигал и ми ги бяха обяснявали по-знаещи. Затова и отговорът ми беше готов: това предпочитание към селяните и земеделието не е наш кусур, а за общонародна полза, защото има ли по-важно от основите на една къща? Вторият след дишането инстинкт на всяко живо същество е храната, яденето. И понеже то се осигурява от земеделието, то който мисли за цялото общество, натам трябва да погледне, то да бъде модерно и производително, защото е основно и за външния ни износ. С какво друго може да се представи на пазарите по света България? С промишлени стоки ли? Когато Джеймс Уат е открил парната машина и Едисон – електрическата крушка, ние сме били още под робство и нашите българи са смятали още на рабош. Кога ще ги настигнем тези страни с индустрия? А за съсловния

принцип при членуването, той отдавна е опроверган от практиката и членуват всякакви, той е бил необходим в началото, за да се започне на чисто, в добра посока. Първият ни свободен конгрес сигурно ще го поправи. Но така или иначе, че земеделието е основата на нашето бъдеще, никой не би отрекъл. А това „другари“ не е и не може да е комунистическо. Всички, с които си тръгнал в един път, са твои другари, както с тия, с които лежиш в един карцер, нали? Ние го употребяваме само към съидейници, иначе, господин също признаваме. Организациите ни по места са „дружби“ и какви, ако не „другари“, са помежду си ония, дето са членове в тях? После, че нашите членове признавали само своите идеи за правилни? Та как иначе? Вие виждате, че те са неопровержими, писани, приемани от конгреси. А другите – анархисти, социалдемократи, легионери, макар да не съм им виждал писмено идеите, също държат само на своето...

– Но между нас да няма някоя „шестица“? – сепнах се тутакси аз, като сам си се сконфузих, че още треперя от побоя, а с тия си думи нов ще си изкарам.

– О, пазил ме господ от такава подлост – знаеше номера човекът, но другият нищо не каза за оправдание, поради което ние тайно се побутнахме с ръка и негласно се договорихме да не говорим вече наказуеми неща. Защото „шест“, „шестица“ по не знам какви причини и показатели беше всеутвърдена в затворите парола за „доносник“, „антена“, „фото“ на властта. А както Славчо при нас, така и от съседните карцери, още се чуваха стенания и проклятия от побоя.

Първите два-три дни и нощи доста си поговорихме с този човек, без да се виждаме в лице, понеже там си беше почти тъмно. Но вече за неща, на които сме били свидетели, а не участници, просто за по-интересните личности, с които сме били, за режима в разните затвори и т. н. В отделението им били и „титовските шпиони и диверсанти“ Миодраг Милошевич-Сибирец, роден в Търновац, Заглавска околия, Зайчарска област в Югославия, и Боголюб Чедомир Илич от Роглево, Неготинска околия. Били тисови партизани, а после служители на КОС (Контраобавещайне службе) – контраразузнаване, и развивали дейност по отношение на България (според обвиненията им), изпълняващи задачите,

поставени от генерал Светозар Вукманович-Темпо и Слободан Пенезич-Кърцун, министър на вътрешните работи на Сърбия.

– Ние ги уважаваме и поддържаме като изстрадали от нашата власт, но те са опасни хора – твърдеше колегата. – От други ли се е чуло, те ли си са казвали, че като партизани отрядът им пленил един отряд от 2 хиляди души от войските на генерал Дража Михайлович, с които също воювали за бъдещата власт в Югославия, и понеже трябвало да се оттеглят бързо, поради опасност от немско обкръжение, навързали дражевистите и оставили тези двама да ги избият с изстрели в тила. Вярно ли е, не е ли – гадаеше човекът, – но ние бяхме погнусени от тези данни. А те самите често-често се присмиваха на техния колега по дейност и съпроцесник Бранко Симеуна-Звиерац как му водили следствие в нашата Държавна сигурност.

– Причай, Бранко, причай ща си радил у Бугарско (Казвай какво си правил в България) – питали го там.

– Шо да причам, бракя, чист съм као сунце...

Подложили го на глад цели 10 дена и като го запитали отново, бил вече изоставил слънцето.

– Дайте мало лебац, ке причам све, що волите...

По това време при някакъв инцидент, нарушение на въздушните ни граници, някъде над морето към Бургас, струва ми се, беше свален турски самолет-изтребител. Летецът бил останал жив и заловен, та го докарали в това отделение.

– Ние как си ги представяхме турците, той съвсем различно изглежда – коментираше колегата. – Дори аз, смятайки се за съвременен човек, все си ги представях някак си с потури, чалми и едва ли не с известните ни от робството и въстанията, ятагани. А той, Мустафа се казваше, в какъв фин зелен голф и яке с толкова си джобове и ципове. Един стар фелдфебел имаме горе, па знае турски, та му казва, че разкладката (дневното меню) в турските казарми било рисувано, а не писано, защото в цели роти не се намирал грамотен човек за дежурен по кухня. Например: волска глава с чушки, зелен боб под нея, овнешка глава със зелка и т. н. А той се захласва от смях и му казва: „Ей, фелдфебел ефенди, ако толкова знаете за нас, трябва да уволните

цялото си контраразузнаване.“ И се оказа, че освен турски, знае и немски и английски език...

Преминахме и на още по-невинна тема – четените наскоро книги. Аз бях чел наскоро „Бурни години“ от Димо Казасов, а след това и „Жозеф Фуше“ от Стефан Цвайг, както и „Талейран“ (Шарл Морис Талейран Перигор) от Емил Лудвиг, ако не се лъжа. Единодушни бяхме за изрядния стил на Цвайг, а според мен дяволски увличаща е и словесната еквилибристика на Димо Казасов в тази дебела книга, която колегата не беше чел. Но докато австрийският евреин Цвайг описва хамелеона Фуше като един проучвател-биограф, Казасов чрез тази си книга прави своето поредно политическо и творческо приспособяване към днешния режим, с описание на събития, в които и лично той е участвал – социалдемократ-широканец, деветоюнец, деветосептемвриец, за което беше дори министър на информацията и изкуствата в ОФ правителството на Кимон Георгиев. Един типичен български Фуше, който в своята книга ни дава и такива данни като например за няколкохилядния брой на комунистите на 9-и септември 1944 г. Там той и косвено, с много словесни увъртания обезвинява Ал. Цанков. Имало е, казва, на 9-и юни и „ексцесии“ на някои места, но Цанков нямаше нищо общо с тези „местни прояви“. Цял месец търся речник, за да си обясня твърде неизвестната тогава дума „ексцесии“, за да разбера, че това си значи изстъпления, побоища и убийства. Интересно е, че изнасяйки истината за броя на комунистите, ясно е, че те не са могли да овладеят властта, а още по-малко да я задържат, ако не беше Съветската армия, затова после тази книга беше иззета и до края на режима не можеше да се намери.

Говорихме си така първите един-два дни, но следващите рече ни обори гладът, задухът и ние, както и от другите карцери, започнахме да чукаме и протестираме. По едно време зачухме голям шум от хора и при нас докараха още по трима наказани с карцер наши колеги. Стана буквално като онзи правоверен, дето непрекъснато се оплаквал на мухтарина, на аянина и валията, та достигнал да досажда дори на великия везир, че е беден, с много деца и има само една колиба с една стая, в която трудно се побират.

– Иди си, фукара-ефенди – казал великият везир, – още сабалем ща пратя хора да ти помогнат да се рахатисаш.

Какво било учудването му, когато на другия ден дошли управниците и вкарали в едничката му одая и кравата, която имал, и заповядали там, в едното кьоше (ъгъл) и тя да нощува. Другата седмица вкарали в другия ъгъл козата му, а на третата седмица и магарето. Останал да се свива само в единия ъгъл с домочадието си. Следващите седмици последователно изкарали кравата, после магарето, козата и той отново довтасал при везира, но този път с друго настроение:

– Евалла, везир-ефенди, че то било много рахатлък в одаята ми…

КЪДЕ Е МОМЧЕТО МИ?

Съвсем примрели от глад и задух, брадясали, ни изкараха на десетия ден. Беше неделя и като извикаха за свиждане, чух и своето име. То ставаше в една продълговата стая, преградена с гъсти дебели железа с коридорче между тях, където се разхождаше и ни контролираше надзирателят.

Докараха и мен и сред дошлите веднага съзрях и прихлупената забрадка на майка ми, но тя изгледа всички ни, па се обърна към надзирателя:

– Ама викнете и мойто момче, другарю надзирател, нали ме записахте, че имам право на свиждане?

– Мамо, нали съм тук, ето ме! – кимнах и с ръка.

– Ох, божичко. Защо си такова, мамино момче – сниза се доземи тя… – Господ да ги накаже, тия зверове, та ми изядоха детето – заля се в неудържим плач мама, подпряна на стената. Аз също полугласно захлипах и се хванах за железата, за да не падна.

– Я марш навън! – изкрещя надзирателят, – да си го родила с повече акъл, та да не е тука! – И даде знак на друг, който почти на ръце я изтика от стаята…

Върнах се едвам жив в килията. Нямах сили и да протестирам или да търся някакви началници да се оплаквам. Строполих се на чергата, раздрусан от плач, където после съм и заспал.

Колко мъки охлажда сънят. Събудих се от гласа на някаква песен:

„Не искам ковчег от злато,
нито покривка от свила,
все едно – в хендек ил блато,
ще да изгният тез жили.

Не искам майка-светица
за мене нейде да плаче,
а нека гарван – зла птица
над мъртво тяло да грачи.

Не искам брат ми да пита
кои са мене убили,
кои са мене убили
и в хладна земя зарили...“

На Генчо от Килифарево бе дошъл някакъв съидеиник анархист, с когото пееха тази своя себеотреченска песен като утеха. Това бе неписана традиция-спасение от мъката, когато някои отиват на свиждане, а ти нямаш право или никой не те търси, да се съберат двама или трима в подобно положение и да се унасят в разговори или песен.

Три дена лежах, обявявайки, че съм болен пред крякащите от коридора надзиратели, защото през деня бе забранено да се лежи. Плачех си на интервали, като смислях какво преживя майка ми, какво ще разкаже дома. Опитвах да чета – не върви. Една горчива буца бе заседнала на гърлото ми и непомерна мъка в душата ми. А от дясната страна все така остро ме пробождаше болката от последния ритник. (При преглед и рентген след излизането ми се установи „инфилтрат в дясната горна половина на белия дроб“, който нося и сега.) Това е може би от удара в Лом.

Макар и със закъснение, потърсих и аз утеха в отсрещната 14 килия. И там Емил Нотев бе опечален за неговата забравила го Ана, Любо Гошев – за необаждащата се вече негова Елена, та след унилите констатации, че „и най-близките така бързо те забравят, когато си затворен, та камо ли общият ни кумир – народът, ще мисли за нас“, също избиваха на песни:

„Чуй, девойко, тази песен,
що ти нея в теб унесен,
ти ела с нас в планината,
дето води се борбата...

Свободата, свята, мила,
що желаем с всичка сила,
ние скоро ще добием
враговете щом надвием.

А в борба срещу тирана
ще укрепне любовта ни,
та когато победиме,
с радост дом ще си градиме...“

Неусетно и аз се придружих в песента и така в гасещо мъките изстъпление се развикахме, че дойдоха надзирателите и се скараха.

– Тази песен е от филма „Забранени песни“, полски филм поясни им Нотев, – там немците са ги забранявали тези песни, пък вие не сте немци?

А насъбралото се в душата ми си оставаше и даже се усещах гузен, дето майка ми така бе съкрушена, а аз на третия ден си пея... Затова се върнах в килията и следващата ми утеха беше вече белият лист.

ЗАТВОР

Ето те – чудовище стооко,
край града в смълчаното поле,
колко мъка криеш ти дълбоко,
колко в теб са скършени криле?

Но гори в теб, страховито зрее,
гневния порой – духа човешки,
в час уречен той навън ще се разлее,
към града ще тръгне на прибежки...

И тогава?
Горко вам, окови що ковете,

горко вам и смърт вам разнолика!...
Знаехте ли що ви готвят часовете
на победата ни робска и велика?

От това съкрушение при свиждането помня, че ме извади донейде един случай с разказано нещастие на друг човек, тогава в тетрадката си записах: „Колко егоизъм има в човека. Когато е зле, като вижда, че някой е по-добре, се ожесточава още повече. Успокояващо му действа само съзнанието, че има някой още по-зле“. А случаят беше такъв: в съседна килия беше докаран Цветан Генчев-Железара от Бяла Слатина, прегрешил нещо пред управниците, та го вкарали за някой ден в килия, вместо там, дето спят твърде по-свободно прислужващите занаятчии.

– Абе, момче, теб ли те докарваха да ти турям верига? – позна ме той.

Но като разбра, че някои се терзаят за охладнелите чувства на жените и любовниците си, рече:

– О, не ядосвайте се! Като излезнете, хляб може да не намерите да ядете, но жени – колкото искаш. Половината от българското население е от жени. Вие сте поне затворени и да ви изневеряват, не е за чудо. Аз съм стар ловджия, всички в Слатината ме знаят. Ама сам човек – само за в клозета. Та и аз си хванах един млад колега за съдружник. През вечер, като си дойдеме от работа, нарамваме пушките и по ракитаците и нивите около града – за патици, за зайци. Отплесваме се и чак до съседни села. Ама оплака се нещо с половин уста колегата, че нещо го съмнява жена му. Намери си един ден палаша умрял в спалнята, под кревата. Не можеше да си обясни защо, здрав и прав бил вечерта. Аз му рекох: „И на това лек има. Дай да обявим, че отиваме след 2 дни далече по река Скъта, към Търнава и Добралево, па да се върнеме към 10 часа, да видим“. Така и направихме. Кога се върнахме, то заключено, то се бави и охка, че е болна жена му, преди да отвори, но влезнахме. Гледам на масата – ядене, пиене, едвам прикрито отгоре с вестник. Повдигнах спуснатото одеяло и под кревата лъснаха копитата на един. Излизай, мой човек, рекох аз и го дръпнах. Едвам що излезна и се изправи и аз – праас един

по мутрата. Той се строполи на пода, а тя като тигрица скочи отгоре ми и викна:

– Защо преби човека?

Като праснах и нея и тя се сви като змия на пода, ама пък колегата рипна: – „Защо ми преби жената?“ Като ми присветна нещо в главата, па като опрасках и него, та и той се просна долу, па рекох на любовника:

– Ей, извинявай, брат? Не само жена му, ама и колегата да си таковал в тая къща. Извинявай, аз те ударих, аз ще те лекувам. – Па го хванах под ръка, та у нас. Ченето му – все разбито (ръцете на Железара бяха като каменарски чукове), та го промих с ракия и в чашите сипах. Тогава ми разказа, че цяла година вече си ходи при тая жена и като се върне посред нощ ловджията, току си легне уморен и заспи, тогава жена му му отвори и той се измъкне изпод кревата и си отиде. А една нощ влезнал вътре и палашът го подушил, като мушнал муцуна под кревата, и той успял да го хване за устата и гушата, за да не събуди колегата, и така стискал, че го удушил...

Много още ги нареди подобни Железара. И за турския султан как, като открил, че най-хубавата му жена – гъвкава сирийка, се люби тайно с един недоскопен сомалийски евнух. След като ги изгорил живи, заскитал по света да търси има ли по-нещастен мъж от него. Чак във френско някъде открил, че някой си с най-хубавата на света жена, за да я опази, си я карал с файтона, обвита в балдахин, където и да тръгне. Султанът и свитата му, бая златни махмудии му наброили, за да я видят, и то отдалеч. Оказало се, че и там, под балдахина, тя гальовно се притискала до любовника си, който начаса изскочил и избягал.

– Те тоя е по-нещастен от мен – казал султанът. – Аз поне не съм возил оня хаирсъзин с мойта гювенди-ханъм като тоя...

Макар тези мъки и нещастия да са твърде различни от моя случай, вживявайки се в тях, болката ми позаглъхна. Особено като Железара се съгласи да вземе едно мое обяснително и успокоително писмо до майка ми, което да пусне по свой човек, като го изкарат от килията.

Благодарен съм и на книгата „Мъртвите сибирски полета“ от Виктор Фалк, ако не се лъжа, която по анархистка линия донесе Генчо. Те много обичаха тази книга, защото

възславя, макар малко фантастично, техния кумир Михаил Бакунин. Там са описани такива непомерни страдания и такива невероятни подвизи при най-убийствени обстоятелства, че те карат да се самообвиняваш в малодушие. Също тогава успях да намеря и дори да купя и „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов, макар да беше доста износена от четене. Почти наизуст бях я научил, но най-често се спирах на две места: предателството на дядо Вълю и после залавянето му от позорно послушните селяни от грънчарските колиби (апелирали дори за „човещината“ му да им даде пари) и сцената с покаянието на предателя Вълю. Заклех се тайно в себе си, ако жив излезна от затвора, да не умра докато не направя нещо по примера на бачо Захари. Той увековечи българските въстания, а тук и всякъде, където бях (и където било съдено още да бъда), виждам само страдалци, хиляди страдалци, пряко или косвено повдигнали също въстание срещу тиранията, но разгромени поединично или на групи, без да се запише в историята. За тях е останало само страданието. И за тях, които са тук, и за тези в огромния затвор, наречен България...

ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ

Седнах и на лист от тетрадка, опрян на самите „Записки...“, написах: „ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ“ (1944 г. и насам), като тайно от колегите си се прекръстих и си помислих: „Прощавай, бачо, че се заемам и аз, както жабата, която видяла, че подковават вола и също вдигнала крак, но не зная или не виждам друг да се е заел с това толкова нужно сега продължение на твоите „Записки...“. Пък ако се получи вместо продължение подражание или ако друг го направи по-добре, слабо нещо е хартията, ще скъсам записаното и толкоз... Обещавам!“

Това беше месец ноември 1951 г., все в тази 13 килия на Новия затвор в тогавашния Коларовград (Шумен). Извадих от джобчето под пуловера си написаните дотогава листчета и преписах на ситно по-важното, като го подчинявах по съдържание на новопоставената си тема и заглавие.

Подготвих и турих в джоба си едно малко моливче и няколко листа за да имам под ръка винаги „средства за производство“.

Все с тази цел аз разпитвах за името и дейността на всеки новодошъл в затвора. Но достъпно ми бе само 3-о отделение, контактите с другите 8 отделения – труднодостъпни, макар от юни 1951 до юни 1952 г., когато ни откараха в Белене, да е период, през който ние бяхме открили доста канали за общуване. Особено книги и допусканите вестници получавани доста ограничено. Голяма услуга ни вършеха шетащите по двора затворници занаятчии, които управата бе се принудила да използва, за да не вкарва „цивилни“, което според нея бе по-лошо, защото вечер ще трябва да си отиват вкъщи, а то значи, ще изнасят данни за затвора сред населението. Тези „домакински“ работници като железари, електротехници, готвачи, перачи, поливащи и окопаващи градинките около карето и по двора, водари (защото вода се докарваше с бъчонки), бяха сравнително по-свободни, само вечер ги вкарваха в някаква си домакинска килия и сутрин ги пускаха да вършат работата си. Та това беше сграда, съдържаща населението на едно средно село или малък град – около 1200-1800 души, и колкото и оскъдно да ги храниш, колкото и едвам живи да ги държиш, доста си е домакинската работа по поддържането на живота им и едвам побиращата ги сграда.

Чрез такъв един „домакинец“ имах случай и аз да си набавя доста данни за своите тайни „Записки“ за състава на „затворническия елит“, събран в Коларовградския (Шуменски) нов затвор. И то стана съвсем ненадейно. Чуваме някъде из коридора на отделението ни да се търси някой си Петко от Софийско. Сбутаха ме колегите дали да се обаждам, или не, а мен веднага ми хрумна, че заканата на политическия началник на затвора преди месеци да ме вика да си „поговорим“ е на дневен ред и не исках да се обаждам. Но килия по килия, отвориха и при нас. Оказа се Американеца, един наскоро дошъл, почти беловлас надзирател и зад него, с бележка в ръка един от затворниците, когото все виждахме да работи по градинките по двора – висок, костелив, белорозов мъж, чиято лъсната, напълно без косъм глава така се сливаше с лицето му, че

само синьо-зелените му очи го отличаваха от представата за пълна луна...

Този надзирател – Американеца, беше един от най-тихите и човечни надзиратели, който все още се обръщаше към нас с „господине“ и явно не обичаше службата си. Държеше се някак си виновно. Както бяхме разбрали, той отдавна бил емигрирал в Съединените щати, но там бил станал член на комунистическата партия и като разбрал, че тук са на власт неговите съидейници, решил да се върне, за да услужи на идеята си и на страната си, която е на път да даде „пример“ на Америка с „по-прогресивното си“ общество. Но още на граничния пункт охладили горещите му мечти. С умилението на изгнаника той се хвърлил да прегърне първия видян български войник. Но надъханият с омраза към „американския империализъм“ граничар едвам не го намушкал с щика на винтовката си, демонстрирайки „безпощадната си бдителност“ срещу „попълзновенията на врага“... Не се знае после по какви административни канали и съображения го устроили на тази служба, но явната невъзможност да се върне вече назад вероятно го е принудила да я приеме.

– Били сте помощник на този господин в работата му на двора – каза Американеца, – та ви моля да не му отказвате и сега.

Човекът зад него ми смигна и аз тутакси приех. Като излязохме на двора, надзирателят ни остави и се върна на „колелото“, дето му е постът, а другият ми подаде бележка и зачака да я прочета:

„Драги земляк, довери се напълно на този мой приятел, Франц Йозеф Сенчек, да излезеш да се видим. Но ако не успее да те изиска, моля те, съберете там от нашите хора малко пари, защото моите домашни отдавна не са ми пращали, та умирам от глад. Изпратете ги по същия, когато излизате на каре. Твой селски – Т. Б.“ Сетих се веднага, че бележката е от бай Ташко Богданов, но и Сенчек ми допълни, че сега отделението, в което е бай Ташко, е на каре от другата страна на това крило на затвора и като се правя на негов помощник, ще мога и лично да се уговарям с моя земляк. Даде ми една лейка с вода и малка мотичка и с тия атрибути аз можех вече да шетам между високите стени на околовръстната ограда, поне докато Американецът е

дежурен. Пускайки тук-там по малко вода на цветята, аз се добрах до бай Ташко и не само му дадох колкото пари имах в себе си, но и доста си поговорихме, защото наблюдаващите двама надзиратели се бяха загърбили на другия край на карето, дето из някаква дупка се появявала змия, та извикаха Франц Сенчек да копа с мотиката, да я убият. Освен това, тук като да бяха събрали все възрастни хора, които вече не издържаха и тия 40 минути разходка и доста от тях стояха или седяха на групи.

– Ако не си видял типичен македонски войвода, виж – посочи бай Ташко един едър, мустакат и кокалест, съблечен до кръста човек, който се движеше сам с такова достолепие сякаш вчера е взел ключа на половината Цариград и сега го очакваха, ей там, на другия край да приеме и другата половина.

Това бе Михаил Думбалаков, един от водачите на ВМРО и автор на книгата „През пламъците на борбата и революцията“, отричаща податливостта на Яне Сандански и четата му към преврата на „младотурците“, в чиято подкрепа дефилирали чак по улиците на Цариград (Истанбул). А сега осъден по големия процес на въоръжените чети на Йордан Руйчев и Герасим Тодоров, действали през 1947-1948 г. в Горноджумайско и Светиврачко (Благоевградско и Санданско). Подир него следва едно ниско човече с мазно безцветно лице и живи кръгли очички под накривеното тъмносинъо таке. То пъргаво мести почти дамските си крачета и когато минава край нас, хвърли няколко бонбони-лукчета в краката ни, примижава заговорнически и отминава.

– А това е Стефан Манов, българският Бухарин, Риков или как да го наречем – казва бай Ташко. – Колега юрист, джезве кокали, както виждаш, но като обвинител в Народния съд пред него са треперели за живота си принц Кирил, Богдан Филов и генерал Михов като регенти-подсъдими, министри и народни представители, почти всички осъдени на смърт... – Но на мен ми беше по-лесно да си го представя като клекнал над чугунената кофа със стомашно разстройство, както ми го разказаха в Плевенския затвор. Но съдбата му наистина беше сходна с тази на ленинеца Бухарин, участвал в обвиненията за

разстрела на други, а след това и той отишъл под ножа на Сталин, само че този бе оцелял.

За сега поне...

– Ей, бай Богданов, това ли е момчето, твоят земляк, дето казваш, че е арестувано във Видин? – приближи се и раздруса ръката ми един човек с напълно затворнически дрехи и риза и с едни недодялани налъми, с които едвам крачеше. Оказа се Борис Чикерендов от с. Градец, Видинско, осъден от Народния съд, мисля като подофицер. Не виждал вече 7 години родния си край, той ме заразпитва за там, особено като разбра, че и в родното му село сме ходили като войници. Но и политическият ни командир, който ме предаде на съд – Емил Христов Младенов, също беше от Градец.

– Мамка им фашистка, и комунистка! – не сдържаше псувните си той, като ми обясни, че този негов земляк е от една заможническа фамилия, минавала до 9 септ. 1944 г. за цанковистко-сговористка, а сега не вярваше на така рязкото им пребоядисване в червено...

Тежки трагедии из живота си ми описа набързо той, но най-тежко му беше, че веднъж успял да избяга от затвора и по един съвсем нетипичен случай отново го върнали. Това станало, ако помня добре, в Русенския стар турски затвор. Зад струпани край стена (край самата улица) чували с брашно, няколко затворници изкопали дупка, та само външната мазилка я прикривала. Тогава тихомълком съобщили на мнозина: „Който иска да бяга, там зад чувалите в мазето има отвор.“ Изскочили двама, самият той и още един, но третият, увлечен по инерция, на самата дупка се сетил, че има още малко от присъдата и се поколебал. Ту се подаде навън, ту се повърне навътре. По улицата минавала някаква жена с дете, а било вечерта, полутъмно и детето се провикнало: Мамо, виж из стената расте човешка глава...“

Писнала от страх жената и с бягството на другите се свършило.

Борис Чикерендов и другият обаче успели да минат в Румъния. Те знаели влашки и чак към Трансилвания, към Темишуара, на път за Запад, се хванали на работа в някаква мелница край едно село за някой ден.

– Мелничарят – добър човек, схващаше какви сме – с яд разказва Борис, – ама стар и заблеян само в работата. А пустата му жежка влаинкя – млада и хубава. Щом човек отиде някъде по работа, влети като разгонена свинкя при нас и направо се хвърля на врата ти и като натисне едрите си цици на носа ти, иди се оправяй иначе, освен както си трябва...

Чудехме се какво да правим. Ама човекът схванал работата и хич не се чудил. Тропнаха двама милиционери една сутрин и след разни следствия и бой – отново тук...

От приказливостта на Чикерендов бай Ташко едва успя да ми опише нашия посредник Франц Йозеф (или Йосиф) Сенчек, който щеше да ни услужва и после. Нещо като полунемец, получех, бил преводач на германците и някаква връзка между техни служби и нашата полиция. Не знам на колко бе осъден, но често го викали отново и отново на следствие в София с надежда да изкопчат кой от функционерите на БКП е бил вербуван от Гешев. Бавел се по месец, а после се връщал съвсем отпаднал, та му разрешавали да излиза на слънце по двора.

Като прибраха това отделение в килиите, изкараха пък друго и лейката и мотичката продължиха да ми дават право на невинен зяпач около затворниците, сред които имах отново познати, та ми сочеха пъстрия реквизит от личности: Георги Радев Муравиев, Иван Найденов-Байко, Антон Ворож (унгарец от Видин) – все от Втория легионерски център, Джамал – някакъв престолонаследник на турския султан, доктор Никола Хубанов Грозев (изключителен лекар и човек, чиято затворническа „кариера“ има всеобщо преклонение), полковниците Василев и Русев, осъдени от Народния съд само защото били полковници, иначе службата им била в някакви далеч от събитията щабове. От шумния процес по шпионаж, обявен и от вестниците, тук съвсем иначе ми изглеждаше и господин Моис Канети, който едвам пристъпяше и нещо си шепнеше. Среден на ръст, суховат, твърде подвижен, но някак отчужден от другите бе генерал Иван Попов, съден по инсценирания процес на „Неутрален офицер“, изтърпял (както казват и за генерал Кирил Станчев) стягане на главата с някакъв електрически обръч, за да признава измислената от следствието версия. Трудно беше да се повярва, че

артилерийският специалист по военно дело, вземан с изтребители, за да чете лекции пред разни европейски военни академии, ще се заеме със „заговор за военен преврат“, при наличието на Толбухиновите Альоши в София. Някои твърдяха, че е осъден само за две букви, утвърдителната частица „Да“, която бил написал на гърба на изпратена му от Никола Петков въпросителна записка: „Бихте ли подкрепили, вие и неутралните от политически пристрастия български офицери, едно бъдещо българско правителство, оглавявано от БЗНС?“ Можем обаче да си представим какво е изтърпял в Държавна сигурност, щом според някои често се случвало да отваря килия по килия из отделението и да пита за дъщеря си... Той е скачал от стълбището в Софийския затвор в неуспешен опит да се самоубие.

Дончо Болхов, анархистки деятел, взел участие в редица акции на анархистите по света, носеше сякаш на лицето си данни за такива прояви. Наричан интимно „Донски“ от своите, той имаше грапаво като от куршумни белези лице и някаква заговорническа, показваща се само в крайчеца на устните му усмивка. Пълна негова противоположност бе Михаил Керезиев, единственият фабрикант, когото съм срещал по затворите. Весел и разговорлив, като обръгнал на теглото човек, който е казал „майната му на всичко“, и сега гледа сеира и на властта, която го е докарала тук, и на нас, и на себе си дори. Всъщност не разбрах какво е било имуществото му, но казваше, че в негов тютюнев склад в Пловдив е работил Антон Югов (бъдещият министър, а по-късно и министър-председател), с когото властите много се афишираха като „работническа власт“, понеже бил работник.

– Само няколко месеца беше при мен – твърдеше Керезиев, – но го изгоних, защото много закачаше жените. Сега сме квит – той ме изгони от дома, но пък Руси Христозов ме прие в затвора (Христозов беше министър на вътрешните работи).

Този ден успях не само да се нагледам на тъжния парад на костенурския порой от гладни и изнемощели хора, които едвам издържаха и на разходката, но и да уредя или уговоря за най-жадуваното от мен – книги. Георги Милиганов успя

да ми предаде отново книгата „Политически партии или съсловни организации“ от Ал. Стамболийски със заръката:

– Па да не я провалите, както предишната, че нямаме вече друг екземпляр...

– А гарантираш ли, че Бинев в момента спи? – иронизирах себе си за предишния случай, – и че на политическия не трябва още една?

Беше вече 5 часът след обяд, когато Франц Сенчек ме предупреди:

– Хайде да се прибираме тихомълком, особено през „колелото“, защото има докарани още затворници при портала.

Директорът бил много нещо разстроен и бесен. Между тях казват, че бил и баща му, който за разлика от него, бил земеделец... (Директорът Владо Иванов беше сух, дребен и твърде зъл човек).

Дълго си спомнях този празничен за мене ден, дето такъв реквизит от личности видях, но и куп данни, достоверни или не, събрах и скътах записани. За този ден дълго ми напомняха и пристигащите по разни начини уговорени книги: „В тъмница“ от К. Величков, „Безкръвната гилотина“ от Рене Белбеноа, „В сянката на килията“ от П. Гроза, „16 години затвор“ от Золтан Ваш, „Писма от затвора“ от Антонио Грамши и други. Все в посока на задачата, която си бях самопоставил, без да се доверя никому за нея. Но сега се заех преди всичко с книгата „Политически партии или съсловни организации“. Макар теоретична, тя не бе сухо четиво, не беше скучна, защото стилът на Стамболийски беше като поезия. Изобилие от прилагателни и примери от народния живот чрез приказки, поговорки и други сравнения за илюстриране на мисълта, за подкрепа на защитаваната теза. А когато стигнах до основното, биологическите подтици за цялата човешка дейност под небето, тя изцяло ме погълна.

Твърде възможно е „равнището“ на знанията ми тогава да е допринесло за моята прекомерна възхита и безрезервното приемане на всичко, казано в нея. Но аз и сега я считам за един солиден постамент, от който гледам по-логично на света.

Инстинктите, изконно вродените биологични инстинкти в човешката натура, са изначални пружини, които водят и

ръководят всичката човешка заетост под небето. Трите склонения на инстинкта за САМОСЪХРАНЕНИЕ – самоопазването, самонахранването и саморазмножението, набират своето удовлетворение чрез политическата, икономическата и сексуалната (бракът) дейност на хората. Ще повторя, че този теоретичен концентрат ми даде ключа за разбирането на безброя капилярни разклонения в неговото практическо изразяване и е една ясна и популярно очертана изходна схема, каквато не срещам у никой от българските (пък и чуждестранните) философи. От политическата икономия на Мишайков, Демостенов, Шарл Жид, дори Бахнев и Островитянов (съветски) аз също си бях формулирал такива априорни начала.

Двата компонента на битието са човек и природа, от която той с ръце, разум и сечива къса за себе си. Следваше – производство на блага и тяхното разпределение и размяна.

И понеже време тук дал Бог, схемите ми често се нарушаваха и от четенето на Марксовата взаимозависимост между развитието на производителните сили и производствените отношения, чието несъответствие пораждало революциите...

Все в тази връзка аз се докоснах до разбирането за причинно-следствената връзка между фактите, събитията и явленията, пораждащи пирамидалния строеж на обществото. Занимаваше ме и различното разбиране на държавата като организация на организациите“, като свръхинституция „Обществен договор“ (Русо, Волтер), или като „инструмент за потискане на една класа над друга“ (Ленин) и т. н.

Помня, че имаше периоди, когато в своята лакомия да нагълтам повече знания се усещах буквално „като петел в кълчища“ и прибягвах до беседи с този-онзи, за да ги усвоя показателно и не на последно място, да побеждавам в често възникващите спорове. В този ред от стремежи аз се озовавах в килията на Й. Робев и Димчо Соколов. Те снизходително се отнасяха към Стамболийски и боготворяха Димитър Михалчев, привърженик на Йоханес Ремке. Даже даваха пример за по-високата му класа в ремкеанството, тъй като на някаква книга на Михалчев Й. Ремке написал вместо предговор: „Син, роден преди баща си.“

Зареян в тези абстрактни сфери, имах поне една основна полза – не усещах как минава времето и гладът, постоянният глад, не успяваше да ме надвие, да потуши мислите ми. Но тъкмо след подобни умувания – има ли „случайност“ или всичко в живота е „закономерност“, един случай ме върна към ежедневието. Нашият Удба (Атанас Костов) влезе в килията разплакан и в изстъпление крещеше:

– Ким се вели? Како се зове? Како се репрезентира, овой чоек? – (Как се казва) – Ми смо веке „Беса-та-беса“ со него. Или он, или я ке биде поражен – крещеше той и си късаше със зъби от ноктите.

Оказа се, че нямало вода да измие тоалетната и „кметът“ го пратил долу в приземието да налее, но като минавал през „колелото“, един надзирател му се скарал и му зашлевил зашеметителен шамар. За да го успокоим, заразпитвахме какво е това „Беса-та-беса“, защото ни звучеше като някакво фатално заклинание за разправа (нещо като популярния сега ислямски „джихат“).

Хълцайки все още, Удбата обясни, че това означава клетвен обет, че няма вече място за двамата на земята. Единият трябва да загине от ножа или куршума на другия. В тази връзка ни разкри за „кръвното отмъщение“, което сред албанците и куцовласите (какъвто беше Удбата) било в сила и в момента. Там, из техните селения, между два рода (или фамилии) имало да се изпълнява „кръвно отмъщение от години и все не падало удобен случай да се изпълни. Но момиче и момче от двата различни рода се залюбили така горещо, че станало достояние на всички. А хубави и били младежите, та били гордостта и на единия, и на другия род. Но женитбата им била недопустима при тази преграда – кръвното отмъщение. Тогава, по решение на старейшините (не знам как се казваха по албански), бащата момчето и бащата на момичето, под наблюдението на всички мъже от двете страни, излезли на някакво лично място и се срещнали. Който бил от виновния род, навел глава, а другият замахнал с брадвата покрай главата му, но и го кръцнал малко, за да пусне кръв. Но понеже не потекло кръв, другият се убол по ръката с нещо и капки от потеклата кръв все пак капнали на брадвата. Вземал я като тава пред себе си отмъстителят и показвайки я пред

мъжете, казвал: „Ето, отмъстих! Това е тяхна кръв на брадвата!“ Тогава чак се отприщила три денонощия сватба, каквито ги правели…

КАКВО СТАВА НАВЪН?

Дотук не споменах, че въпреки затворът да е своего рода отделен свят, свят на изолирани и „отречени от народа врагове“, които имат своите тежки мъки и съвсем малки радости, ние се усещахме като временно отлъчени от своите близки и домове, но не и от родината си. Ние не само се усещаме неразлъчна част от нея, но и неин най-отбран елит, когото съдбата закалява с тези изпитания, като нейно неотменно бъдеще… Ден и нощ, по килии, коридори и карцери в лагерни бараки и изселнически местожителства, при всяко умуване на миналото и настоящето присъстваше и утрешният ден. Ако има нещо неизчерпаемо в човешкия характер, това е надеждата. И ето, този афоризъм съм записал: в тетрадката си от онова време:

„Светът се представя пред отделния човек почти винаги такъв, какъвто той жадува да го види.“ Защото 7-годишната тогава комунистическа власт макар да ни изглеждаше съвсем временна, си имаше всички данни да бъде дълготрайна, но кой да види и пресметне това? Ето – от записките си виждам, че Йосиф Робев го е казвал, но човек никога не иска да вярва в това, което не иска да му се случи. Пак неизчерпаемата надежда ни е заслепявала и заглушавала.

Алжирският затворник и после президент Бен Бела наричаше затворите „академии на революцията“. Но там са водили своята националноосвободителна, антифренска борба. Докато тук, в затвора, над нас бе извършена такава социална революция, че самият Христос, Кампанела, Томас Мор, всички утописти до Спиро-Гулабчевото сиромахомилство биха сметнали осъществени идеите си. Присъдите ни бяха така изравнили по социален статус и материално положение, че генералът можеше да помоли за залък селянина, министърът чака покорно да освободиш клекалото, професорът те чака да оставиш мъничко от фаса,

анархист-атентаторът се завива под едно одеяло със смирения католически примас. Еднаква е дажбата хляб – 360 г, еднаква и по едно и също време се раздава нахутената чорба с плувналите червеи в нея, по едно време се ляга и става... Но вътре в нас това „равенство“ не зрееше в еднакви плодове. Някои денонощно се взираха в книгите, други си разказваха вицове и женски истории, трети играеха карти и домино. Ето защо и този утрешен ден няма да бъде еднакъв, а различен за всички, колкото и дълго да са „стажували“ в това равенство. Защото то е социално, а не национално понятие, и е обусловено биологически от божията дарба...

Затова и съвсем естествено беше да се интересуваме какво ли става пък навън, в „концлагера с по-либерален режим България“, както я наричахме помежду си. Преминалите през иглените уши на цензурата сведения от късите писма, казаното с мимики и недомлъвки на свижданията и донасяното от „новобранците“ беше недостатъчно и едностранчиво. То беше целесъобразно окуражително и така обработвано от уста на ухо, че излизаше дето народът едва ли не сълзи рони за всички нас, а „Гласът на Америка“ и „Свободна Европа“ всяка вечер ни назовавали почти поименно като „борци срещу болшевизма“, „мъчениците зад желязната завеса“ и т. н. Слуховете за „хиляди горянски дружини по Сливенския балкан, бунтове срещу колективизацията и разцепление в партията, военни маневри и подготовката на Запада за Трета световна война, вицовете на радио „Ереван“ бяха доминиращите теми в разговори и закачки, подхранващи надеждата за скорошен край на теглото, за лелеяната свобода...

Проникващите от време на време вестници, главно „Работническо дело“, „Отечествен фронт“ и местният „Коларовградска борба“ даваха друга, крещящо светла картина на положението в страната, в която не вярвахме.

– Виж само датата и хвърляй тоя болшевишки сънoвник, бе – упрекван бе всеки, който по-дълго се зачете в някой вестник. Дори си навличаше обвинения за „склонност към конформизъм“.

До обречението си да пиша тази книга и аз споделях това гледище, но след това, усетил нашата самоизолираност, бях помолил тук и там за по-редовно получаване на вестници.

Поръчал бях и на Франц Сенчек и когато бях даже забравил за това, получих съвсем официално, по кмета на отделението Балкански цял сноп „Работническо дело“ и „Отечествен фронт“ за част от 1950 и 1951 г. и бележка, че ги измолил от „Култсъвета“, на които задачата им беше да ни „възпитават“, та се отзовали.

Цяла дискусия се проведе в килията ни дали трябва да ги чета, или да ги скъсаме.

– Аз Историята на Паисий не бих вече чел – гневеше се Димитър Шишков, – задето е свестил тая шибана нация, която сега пък под болшевишко робство се предаде.

– Махни тия червени парцали, бе! – викаше Димитър Петков Димитров (Мито от Крапец). – Ти ако прочетеш, толкова лъжи, направо ще се комунизираш, бе!

– Врагът трябва да се познава, за да се разгромява – застана на моя страна Иван Бейков. – Ако Маркс не беше чел Хегел, щеше ли да скалъпи своя диалектически материализъм?

– Чети, чети! Па дай и ние малко да се осведомим – каза и Генчо Кьоровски, анархиста. – Вестник се чете и между редовете. Ако беше така лесно комунизнрането, то БКП да е станала 5 милиона, защото навън и насила ги абонират за тия вестници.

– Айде, бе, какъв па и ти анархист си – продължаваше упорството си Мито, – щом така бързо се предаваш. Комунистите са нахални като тия гадини, ама виж как ги мачкам, мамицата им мръсна, кръвопийска. – Той лежеше до стената, която цялата бе окървавена от смачканите дървеници, налитащи откъм тавана на полкове.

– Напротив, не е ли полза именно за комунистите, ако, отделен човек от нас се самоизолира от всякаква информация и остане прост и неук? – натъртих и аз. – Трябва да ги изучиш, за да можеш успешно да ги отричаш, иначе мозъкът ти ще обрасне в лой като на румънската кокошка.

Четях книгата „В сянката на килията“ от д-р Петру Гроза, тогава министър-председател на Румъния, но преди това лежал в затвора. Там се описва как една затворена в курника и забравена кокошка вместо да я намерят умряла от глад, както всички предполагали, се изтърколила на

кълбо от затлъстялост, защото като снасяла яйца, си ги изяждала, а по яйце на ден е преголяма дажба за кокошка...

С този пример и с „Японията“ от същата книга (който ще разкажа другаде) тезата да се четат тия разобличения на лица и групи от ЦК и Политбюро. Успоредно с това вървят и съобщенията за войната в Корея. След намесата на САЩ комюникетата стават все по-къси и отбранителни.

Всички тия тиради за успехи смятахме лъжи, а напорът на Запада срещу СССР за чиста истина. Така е устроен човекът да взема желаното за действително. Всичко това ни окуражаваше, но и неусетно ни моделираше да мислим с категориите на властите: всичко, което е за нас, е чудесно, всичко против нашите очаквания – черно и зло. Идването на американците си представяхме не иначе, освен като посрещането на съветските войски. Затова и мнозина започнаха да изучават чужди езици, особено френски и английски. Всяко изказвано мнение, ако не е остро антикомунистическо, се заклеймяваше като продажническо, капитулантско и съответният човек се „изолираше“. Нашите водачи (за нас д-р Г. М. Димитров, а за легионерите Иван Дочев) бяха идеални и непогрешими, идеите ни, организациите – така жадувани от народа, че само да има свободни избори и властта ни е в кърпа вързана...

Та как можеше иначе, щом нашите мъчители изкарват своите идеи и водачи идеални. Вълко Червенков е не само генерален секретар, министър-председател и председател на НС на Отечествения фронт, но и свръхспециалист по езикознанието (речника на Поронков), по изобразително изкуство (писмото до Ал. Жендов), по залесителните пояси в Добруджа, по дълбоката оран (писмото до Ив. Странски), литератор („Тютюн“ от Д. Димов) и какво ли не още. Тъкмо както Сталин, обявен за „генералисимус“ без да е стъпвал във военно училище, и езиковед (срещу Тар), и икономист (срещу Ярошевич), философ (Исторически и диалектически материализъм), писател-публицист с многотомие от произведения. С една дума „баща и вожд на народите“, „корифей на прогресивната наука“ и т. н. Такъв е според вестниците и Мао Дзе Дун в Китай, Чойбалсан в Монголия, Хо Ши Мин във Виетнам, Татиаш Ракоши в Унгария, Ким Ир Сен в Северна Корея, Вилхелм Пик в Източна Германия,

какъвто е Тито в Югославия, а по-късно Чаушеску в Румъния, Фидел Кастро в Куба...

– Та това си са все монархии! – възкликвам пред колегите от килията. – Само дето не са наследствени и за пропаганда пред простолюдието се наричат „републики“...

– И до наследственост ще се стигне, ще видите – допълва ме Генчо Кьоровски. – Я вижте тука какво пише един съветски професор.

Сред разпилените по цялата килия вестници той намира „Работническо дело“ (от 17 октомври 1951 г. бр. 290) и там виждаме статията на проф. С. Студеникин „Социалистическата законност – принцип на държавното строителство в СССР“, където между другото пише: „Научното понятие диктатура не означава нищо друго, освен от нищо неограничена от никакви закони, от абсолютно никакви правила нестеснена, опираща се непосредствено на насилието власт“ (цитат от Ленин).

– Видяхте ли? Прочетохте ли? – натъртваше Генчо. – Разбрахте ли къде отиват другарчетата? Не монархия, не наследствена, но и най-допотопния абсолютизъм надминават. То според нас, анархистите, всяка власт е порочна, но тая надминава всичко, познато досега...

– Ами в такъв случай, не се ли оказваме ние сега първите „набори“ от несъгласни с тях хора, които трябва да унищожат за да си властват съвсем „нестеснени“ от никого? – казах аз.

– Добре че има западни демокрации, които няма да търпят това – заяви Димитър Шишков, като се приготви да ни изнесе обичайните си апологии на западната свобода”, и „висша технологична съоръженост на индустрията“ им, но Бейков го прекъсна:

– Ако западът и американците мислят по това, пеши да са тръгнали, да са дошли досега, ама хич не им пука на тях за нас.

Някой мина по килиите и ги отваряше с думите: „Излизай на клозет“ и ние прекъснахме коментарите и излязохме в коридора. Откъм колелото някой се провикна: „Янчулев, професор Янчулев, идвай за колет“.

Янчулев беше едно смирено човече, слабо и мълчаливо, със сплъстени над ушите коси и влажен блуждаеш поглед, същинска „божа кравичка“, както наричат такива хора.

Дълго нямал връзка с домашните си, изпосталял от глад и скръб, той тръгна натам необичайно бързо.

– Ах, най-после и аз, най-после и аз… – пресипнало си повтаряше той и бършеше сълзите си.

Всички се зарадвахме и въздъхнахме с облекчение, като знаехме положението му.

– Как са пуснали колета без проверка? – запита някой, като видяхме да носи неразпечатано кашонче, и го придружихме до килията му. Ръцете му трепереха, а кашонът бе добре овързан и залепен, че се наложи да му помогнем при отварянето и… вътре се оказаха две добре омотани с парцали и вестници тухли…

– Ох, божичко… – само изрече Янчулев и се сниза на пода. раздрусан от плач. Всички се усетихме като наплюти в очите направо и с гняв се отправихме към „колото“. Решетката беше заключена, двама надзиратели стояха срещу нас и се подхилваха, а от горния вътрешен балкон някои гласно се смееха, но не ги виждахме. Псувни, протести и закани отправяхме всички и, разтърсвахме решетката.

– Нямам нищо общо с това – заоправдава се дошлият след това кмет на отделението Балкански, но не смееше да влезе при нас. – Кофтетата от другите отделения, биневци, са направили тоя майтап – твърдеше той и тая нощ никой не влезе да заключва килиите.

Най-напред ние понесохме кой каквото има храна към килията на Янчулев, изхвърлихме тухлите и напълнихме кашончето с храна, но той се беше завил под одеялото и хълцаше все така горко и покъртително. Дълго се суетихме около него и го утешавахме, пък после насядахме кой където намери и го ударихме на коментари по адрес на властите, за да сподавим общия си гняв.

– Кому е направил нещо тоя смирен човечец, та така да се погаврят с него – бяха повечето от репликите.

– Какво се чудите, бе – обобщаваше полковник Борис Гергов, съден с процеса на Никола Петков, – та не е ли и неговото и нашето вкарване в затвора една приета от властите обща гавра със законността? Ако знаете колко изкуствено скърпен беше нашият процес, няма да се учудвате на нищо.

На темата „скалъпваме на обвинения“ заваляват откровения от почти всички присъстващи. Някой, също от военните процеси „Неутрален офицер“, „Хан Крум“, разказва, че ги осъдили по доноса на някой си, че като били на имен ден на свой колега, чул да си говорят нещо, употребявайки думата „положение“. Тази дума била единственото „доказателство“, че са правили заговор срещу народната власт. Те се надсмивали донякога, че може да е ставало дума за бременно „положение“ на нечия жена, но като завалели присъди от по 15, 20 години, прехапали езици[27].

Друг – председател на проправителствена земеделска дружба и нещо служител в народния съвет му потърсили сметка от БКП защо не е отишъл на гарата да посрещне влака с починалия Г. Димитров (както изкарваха хората тогава). Той бил подпийнал и на шега отговорил:

– Ей, бях много зает, другари, иначе и мен ме е яд, че не дойдох. Ама дано скоро умре некой друг големец, за да видите, че веднага ще дойда. Дори Сталин да е, чак в СССР ще отида... – С 5- годишна присъда плащаше шегата си той сега.

– А на Запад това е недопустимо – твърдеше някой от така наричаните от нас „западняци“, „джонковци“ или „Кики Мики“, поклонниците на Запада, намиращи се тук-там между нас, които не изповядваха никакви идеи, отнасящи се до България. Те най-често бяха попаднали в затвора за тесните си панталони, по-дълги коси или слушане на „упадъчна* западна музика. Липсата на идейна основа ги правеше много по-лесно податливи на пречупване и доносничество.

– На Запад никой няма право и разпит да ти проведе, ако нямаш там адвокат – продължаваше джонковецът.

– Море, да имам такава сила, не бих унищожавал съветския социализъм, а бих го вдигнал, та на главите на англофренците и американците – издигаше глас Райно Мустака. – Палмиро Толиати и Морис Торез в Италия и Франция, па и други комунистически главатари си издават

[27] Методът на „предварително провокиране на потенциалните врагове за осигуряване на безопасен тил при външна опасност“, макар и забранен от международните конвенции, беше широко практикуван от властите след 9-и септември 1944 г.

вестници по 30 страници и говорят по радиото, че нямало свобода в техните страни. Ама че нахалство, знаеш! Прав е Койчо Коев, че срещу комунистите трябва да върлуваме поне месец с два шмайзера в ръцете и сабя в устата, кога паднат от власт.

Някой му шътка да не пуска такива закани, защото могат и вътрешна присъда да му друснат, никой не ни е гарантирал, че няма между нас „шестица“ (доносник).

– О-хо-о, ти да си жив! Отдавна ми са сложили и вътрешна, и външна присъда – засуква дългите си панайотхитовски мустаци Райно и почва да разказва как го съдили и осъдили, как после избягал от затвора, пак го съдили, та докато комунистите са на власт, не се надява да излезе от затвора (вътрешната присъда не се акумулира с другата и се изтърпява отделно).

– Не ми хвалете Запада – обажда се и Първан Петров Чолашки – анархист от Долна (или Горна) Вереница, Михайловградско, чиито стихове и лозунги в ломския карцер ме караха да изтривам с език. – И там нашите съидейници са все по затворите. Направи си някой политик реклама с някой автоатентат, за да покаже колко е важен като личност, и полицията – дръж анархистите... Малко ли килии и преди 9 септември съм опитал и аз. Но че бе полабаво, верно е. Мен нямаше кой, ама на други донасяха храна колко искаш от дома. Качета със сирене съм виждал в килиите, мухлясал хляб хвърляха...

Горкият Янчулев, донякъде плачеше, после хълцаше и накрая стана да ни слуша, без да взема участие в нашите килийно-парламентарни дебати. (Той е чичо на сегашния столичен кмет проф. Янчулев).

Направи ми впечатление, че две лица, твърде еднакви по вид, но и твърде изпити и скръбни стояха на вратата на килията и слушаха нашите прения, без да вземат участие и като стана въпрос, че може да има „шестица“, запитах кои са тези двамата.

– О, не бойте се, това са „колетите“ – двамата братя Осман и Хасан – поясни някой и ни увери, че от тях нищо лошо не може да се очаква.

През тези 1950-1951 г. по споразумение между България и Турция се изселваха хиляди български турци, но по усмотрение на местните и околийските партийни комитети

и съвети пускали предимно „прогресивно“ настроени турци, за да имат „свои“ там, а истински желаещите не пускали. Измъчени от стотинковите надници в ТКЗС, тия двама братя (мисля от Разградско) решили нелегално да се изселят. И – сиромах човек, жив дявол. С помощта на близките си направили един продълговат сандък, легнали в него и ги таксували като колет за Турция. Тогава пощите били задръстени с такива пратки багаж на изселващите се. Таксували този колет“ малко преди Свиленград, та бързо да отидат. Но за беда двама митничари влезли в този вагон с колетите и седнали да си говорят тъкмо на този сандък. Мълчали и затайвали дъх братята, защото само след час влакът щял да тръгне и да ги откара до заветната цел. Но дяволът си няма друга работа – Осман неволно кихнал и митничарите подскочили от страх, повикали милиция, разковали и ги хванали. По 3 години, както разбрах, били осъдени и Хасан често се сърдел на Осман за кихавицата му и му напомнял за сторения светен обет да не се връщат вече в селото ТКЗС. А той бил така: като излезли в полутъмно сутринта от село, хвърлили и двамата по камък през рамо и изрекли: „Амуна койдум текезелер, нема да гледа на тебе повече! (първите думи са псувня).

Някой приседна по-близо до пострадалия Янчулев и го увещаваше:

– Не бой се, господин Янчулев, още малко и ще свърши комунистическата гавра с нас. Щом накачиха и своите, няма да ги бъде дълго. Тук са и министърът на финансите Иван Стефанов, и висшите им функционери Никола Павлов, Иван Тутев, Гевренов, Кумбилиев, серия от заместник-министри, в други затвори са Славчо Трънски, Денчо Знеполски.. Разчупена им е вече погачата...

В НОВОГОДИШНАТА НОЩ И СЛЕД НЕЯ...

Наближаваше да встъпи в правата ни Новата 1952 година. Нищо и никаква смяна на календара, но както навън, така и тук тя предизвикваше някакво немотивирано, но витаещо из въздуха оживление, надежди за промяна на положението ни, за нещо ново, по-добро и затова настроението ни

повишаваше градуса си ден из ден. Горе, в най-горното отделение беше докаран преди седмица някакъв човек, побъркан от инквизициите през следствието и непрекъснато пееше. Народни, хайдутски и стари градски песни се лееха ден и нощ. Усещаше се вече изтощението му, но в настъпилата новогодишна нощ от всички килии започнаха да му пригласят. Той изглежда се окуражи, та и той подемаше започващите от разни килии песни, докато затворът изцяло се огласи от „Жив е той, жив е“, от „Вятър ечи, Балкан стене“, „Сей, земеделецо“, „Тих бял Дунав“ и други. Но когато някой поде една, която най-точно отразяваше нашето положение, гръмна вече целият затвор и неспирно се повтаряше:

„София, черната джамия,
владее гробна тишина
и сал щикът на часовия
блести с полнощната луна.

Окови скоро ще ръждясат,
от тях ще сабя изкова
и с нови сили във борбата
за правда братска ще умра!“

Черната джамия е днешната черква „Св. седмочисленици“ в София. Била е превърната в затвор след Освобождението. В нея лежал Петко Каравелов и пял тази песен.

От ъгловите кули на околовръстната стена караулещите дадоха изстрели. Откъм „колелото“ надзирателите се провикваха да спираме: „Тишина!“, „Запазете тишина!“. Но това още повече ни подстори, та „окови скоро ще ръждясат“ се сменяше само с:

„...Който носи мъжко сърце
и българско име
да препаше остра сабя,
знаме да развее...
Дойде време! Ставайте!
От сън се събуждайте!
Доста робство и тиранство,
всички на оръжие!...“

Цялата сграда сякаш се клатеше и стенеше, защото някои вече издигаха и лозунги: „Сво-бо-да!“, „Народовластие!“, Долу Червенков!“, придружени с чукане по вратите – с ръце и юмруци, после с капаците на отходните чугунени кофи, налъми... От караулните кули вече безредно стреляха. Горе някъде дръпнаха счупени стъкла. Стори ни се, че някой изохка. Нова, още по-страшна канонада от викове, удари по вратите и свиркане с уста се поде и не спираше. Някъде се чуха автосирени и по двора под прозорците се зачуха много стъпки. Дрънчаха все повече стъкла тук и там по етажите и ние разбирахме, че охраната вече стреля по нас през прозорците, а милиция и войска отново обграждат затвора, както при случая при убийството на Иван Момиров от с. Чехлъовци, Габровско. Някой от третия етаж, издигнал се изглежда на някаква подложка, съвсем ясно извика през счупения прозорец:

– Братя, започва турско-болшевишка обсада на Търново! Позор за кремълските ибрикчии...- Цял залп от куршум изплющя към този прозорец, но човекът изглежда остана незасегнат, защото веднага се е дръпнал надолу, а прозорците бяха високо, до тавана. По всичките килии веднага премина нова вълна от чукане, песни, викове и свиркане.

Изведнъж спряха изстрелите и остана само вътрешният звуков бунт да се откроява със своята яростна симфоничност в нощта.

– Слушай, затвор! Братя, внимание! Моля за внимание! – дочу се нечий глас от най-горния етаж. Канонадата постепенно, но за минута стихна.

– Честита новата 1952 година на всички страдалци в робска България! Да живее утрешна целокупна и мощна, свободна и независима велика България!... – ясно и недвусмислено, това беше гласът на Илия Станев, който от месеци беше изолиран някъде горе, мисля в 8-о отделение на третия етаж. Думите му бяха приветствани с нов взрив викове, чукане и песни, но и с едно едвам доловимо следващо намаление на интензивността, в очакване на нахлуването на милицията и надзирателите, или да се възобнови стрелбата. Но това не стана и ние деряхме на воля гърлата си до сутринта почти. Чак сутринта усетихме да нахлуват много

стъпки в съседните отделения. Дойдоха и при нас, в трето отделение. Само късо питаха:

– Какво правихте нощес?

– Приветствахме настъпването на Новата година – отговорих от нашата килия само аз, защото така чух да отговарят в другите килии.

– Излизай да обясниш на директора това – отсякоха те и ме извлякоха в пълния с милиционери коридор. Последва обаче карцерът, а не при директора, но този път не ни биха.

И карцерът не беше така препълнен. Бяха взели по двама-трима от отделение. Беше и Емил Нотев от отсрещната 14 килия, но той се падна в съседния карцер. Там някой дрънчеше с верига и аз, легнал на долния край на вратата зашътках на Нотев да го питам кой дрънка с верига там. Не бях открил предишния път, че като ни дели само една стена, то и вратите са просто на половин метър една от друга и ние можахме да разговаряме твърде добре. Там с веригата бил титовският диверсант Миодраг Милошевич Сибирен от горните отделения, вкаран тук преди 3 дена, заради доноса на някой си Богомил Блажев, че се подготвял да се укрие някоя вечер в тоалетните и след това да отключи всички килии с направен от желязна лъжица ключ. При тези разговори аз не усетих първите три дни особена тежест от карцирането си, освен страшния глад. На четвъртия ден вечерта Емил ми довери, че Сибирец иска да бяга. Всичко бил обмислил и отвън през двора имало начин да избяга. А самият Емил не искал да бяга сега, защото е подал някаква молба за преразглеждане на делото и ще чака решението. Тогава аз му напомних, че ще му дадат вътрешна присъда, задето не е сигнализирал за бягството. Но Сибирец го увещавал да го „чукне“ леко с веригата и той да се направи на зашеметен, в безсъзнание, за да не носи отговорност. Сакън, направо ще те убие тоя тип, рекох му аз, после ще ти кажа какво знам за него. И чак тогава съобразих, че и самият Сибирец може би разбира нашия разговор, пък и тези при мен, още трима карцирани сигурно могат да чуят, макар през това време да следях, че си разговарят помежду си. Така приключихме с Емил Нотев и нищо особено не стана при него. Присъединих се в разговора с другите при мен. И тримата бяха от различни отделения и не се познаваха, но за мое учудване единият от

тях се оказа комунист и спореше с другите по разни въпроси. Доста начетен беше и все отгоре излизаше. Аз се сетих за задачата си по моите „Записки“, в които нямах среша с такъв екземпляр. Затова насочих разговора за това, как е попаднал и той под ударите на своите. Тъмно беше, та не се виждахме в лице, но иначе той се прояви като приказлив и по моя преценка и откровен. Младежки деятел, бит от полицията през 1923 г., после партиен функционер и ятак на партизаните, задържан и интерниран. След 9-и септември 1944 г. станал директор на някакво предприятие от околийско значение при национализацията през 1949 г. Четял лекции на разни семинари, но като си отишъл на село, където много го уважавали, писнали кански хората от насилственото отнемане на земята а видял и какви нагаждачи са оглавили и ТКЗС, и местния съвет и се разочаровал от практическото прилагане на социализма. Изразил го тук и там, а няколко души и там, в някакъв околийски център жадували да му вземат мястото Не щеш ли и единствената му дъщеря се омъжила за син на опозиционен земеделец. Цели месеци опитвали съпартийците му да го накарат или да изгони зет си, или и двамата с дъщеря си. Решително отказал той, а някъде в подведомствените му работилници и цехове станала и една значителна авария. Сумирали всичко това неговите противници и успели да го „разобличат“ и изключат от партията. След месеци били арестувани група младежи земеделчета, между които и от родното му село едно момче, което му било роднина. Арестували тогава и него и го осъдили като „знаял и не казал“ на 3 години затвор. Честно и достойно ще си ги изтърпи, без да се отделя от колегите тук, без да афишира какъв е. Но като излезе, по всички партийни и държавни инстанции ще търси да „разобличи“ мошениците и некадърниците, които злепоставят „всемирноисторическата роля на партията“ за построяването на най-справедливия строй в човешката история. Абе „кадри решают все“ е казал великият Сталин – твърдеше човекът, и ето, в Съветския съюз социализмът е вече факт и почти преминават към комунизма, ама тук, особено по места, в партията взеха връх „десетосептемврийците“, дето не са страдали за тази идея.

Напомням му, че и Сталин изби немалко от своите другари в борбата.

– А, не! – отсече човекът. – При такова капиталистическо обкръжение на първата пролетарска държава щом са се поддали на врага, не можеше да не ги обезвреди...

– А ние, земеделците, врагове ли сме на народа? – запитах аз.

– Абе, преко казано, не сте врагове, добри сте като хора.

Но защо се обявихте против партията, бе? А щом сте против социализма, който е най-доброто нещо за народа, то косвено сте и против народа, няма как иначе.

При тези любопитни разговори само леките пробождания в гърдите отдясно ми напомняха, че гладът и влажният цимент продължават делото на удара с пушката в ломската Държавна сигурност и ритниците на биячa преди месеци в преддверието на същия този карцер.

На 6-ия ден, доколкото помня, ни изкараха от карцера, без да разбера нито името, нито селото и града на този объркал понятията човек. По моите догадки, изглежда да беше някъде от Михайловградско (Монтанско).

НОВИТЕ МЪЧЕНИЦИ

През февруари или март кметът на отделението ни Петър Балкански отвори килията ни и рече:

– Излизайте! Пускам най-добрите наши момчета до решетката на коридора, да видите нашите водачи на какво са станали.

На „колелото“ стояха и чакаха разпределението си по отделения и килии група хора като излезнали от гробове. Бледи и изпити лица, хлътнали очи, свлечени рамена, измачкани и опрашени дрехи. Особено един, някак по-висок от другите, чиято гола глава беше буквално като череп на мъртвец, опитваше да ходи, но помести единия крак, отпочине малко, па помести другия.

– Та това е бай Иван Костов – посочи го Желю Динев, – а другият, дето изглежда най-млад, е Васил Машев.

– Виж, виж, моя адаш – рече Мишо Петков, – какво е останало от бай Мишел Михайлов? Та той е кожа и кости. Кой знае какво чудо са видели?

– И Васко, архитектът, от Княжево, не виждам тука – взираше се в тях и Любо Г ошев, докато Емил Нотев опиташе да ги пита за Ангел Държански и Борис Бумбаров.

Това бяха част от пресъдените вече по процеса на тъй нареченото от властите „Законспирирано постоянно присъствие на БЗНС“, за чието следствие, траяло години, се носеха ужасни догадки и предположения.

Според версията на властите, излизайки в опозиция на вече овладяната от комунистите власт през 1945 г, ръководството на Земеделския съюз със секретар Никола Петков се подготвяло за нелегална въоръжена борба срещу властта, като за целта, освен официално известното, създало и второ, конспиративно Постоянно присъствие, което да я ръководи. Това е съвсем като приказката за вълка и агнето – мътиш, не мътиш водата, ще те изям, защото в този скалъпен процес личат съвсем известни земеделски дейци включително трима бивши министри от първото ОФ правителство като Ангел Държански, Асен Павлов и Борис Бумбаров, съдени и лежали в затвора и преди 9-и септември 1944 г. Истинската цел на властите беше да ги смаже телом и духом, да излязат с декларации в подкрепа на тираничната комунистическа власт и поради големия си авторитет и влияние да обезсилят съпротивата на народа и специално на БЗНС срещу мероприятията на комунистическата ОФ власт. Носеше се слух, че дори ги карали в Съветския съюз, показвали им военни бази и оръжия, за да им докажат колко непобедим е СССР, в чиято подкрепа трябва да застанат. На „железния Иван Костов“, както заслужено бе наречен, докарвали в съседен арест жената и малката му още дъщеря, като ги биели и карали да викат: „Татко, признай си“. Издевателства, каквито не сме срещали нито в репертоара на хитлеристите, нито дори на сталинистите...

Не разпределиха никого в нашето отделение, но ние предприехме събиране на пари и храни и им изпратихме по верни хора, за да се съвземат. Та те бяха мъчениците от най-големия процес срещу преследвания най-жестоко Земеделски съюз: Иван Костов (Железния, „светълцето“ на

БЗНС), *Ангел* Държански, Борис Бумбаров, Христо Стратев, Евтим Арсов, Георги Коспартов, Мишел Михайлов, Асен Павлов, Васил Машев, Виолета Стоянова, арх. Васил Димитров, Кирил Здравков, Димитър Стоянов, Петър Коев.

Продължиха да се нижат сивите ни безрадостни дни. От постоянния глад и обездвиженост малцина вече издържаха и на разходката на „каре“, а комуто донесоха метла (такива в килиите не даваха) да си помете килията, по ръцете му се появяваха мазоли... Но четенето, ученето и политическите дискусии продължаваха, като за сетен път опровергавахме римския девиз: „Здраво тяло – здрав дух“, доказвахме с обратна вярност: „Здрав дух крепи макар и гладно, бито и пребивано тяло“...

Въпреки постоянно циркулиращите слухове за амнистии и помилвания поради този или онзи празник и бележита дата; по-лошо ставаше, по-добро не идеше. Докарваха нови затворници, рядко някой чувахме да си излиза като изтърпял. Революционната ярост от 1947 г. помиташе съвсем еднопосочно всичко по-будно и складираше в затворите с такива присъди, че „обратна връзка“, т. е. връщане още нямаше, а лагерите пък си бяха безсрочни.

ЧЕРНИЯТ ХЛЯБ И ЧЕРВЕНИЯТ ПРОФЕСОР

Наближаваше 1-и май 1952 г. и кой знае по какви причини управата на затвора ни разреши да пишем на домашните си, че на всички се разрешава свиждане и ще се пусне храна, колкото се донесе. Писах и аз такова писмо и зачаках. Дойде денят за свиждане, извикаха и мен, но багаж, както наричахме храната, не ми предадоха никакъв, а то ставаше преди свиждането. Яви се майка ми и гледам, все оглежда движението на надзирателя и ми дава знак, че трябва да ми каже нещо и най-после успя:

– Викаха ли те нещо тука – прошепна тя, – че преди неколко месеца идваха дома с някакъв джип, да те търсят и май не е за добро, а ние им казахме, че не знаем къде си. Там, по нашите села, са изарестували сума ти твои съученици от и Лакатник, ама досега не можахме да ти кажем...

Повече не успя да ми каже, но при разните ми привиквания пред управата не съм разбрал да се е отнасяло за дейността ми по нашия край и тепърва изтръпнах от страх. Но когато запитах защо само на мен не са донесли никакъв багаж тя се учуди и отиде да търси началници да се оплаква, защото ми носела и някакво препоръчано от лекари храна-лекарство – мед и масло, избъркано със стрита на прах сушена коприва, поради предишния ми болестен вид, когато не ме позна.

Кому се е оплаквала и какво са и казали, аз вече не можех да знам, второ свиждане не дават, но този ден не получих никаква храна. Чак на другия ден ме извикват при заместник-началника по политическата част, който преди месеци беше казал, „че ще си поговорим“.

Този път той ме посрещна стоешком и видях, че е висок и снажен, доста мургав, високо подстриган охранен мъж, между 30- и 40-годишен, с едни вперени в мен пъстрокафяви очи, като да е бил дълго време следовател. В офицерска униформа беше, но отново не помня какъв чин – ст. лейтенант или капитан беше. Пред него, на самото бюро видях шарената огойска торба, дето вероятно е донесла мама.

– Ти ли беше от село Огоя, бе? – рече той и подаде ръка към мен. – Поради голяма заетост все не можах да те повикам, но вчера майка ти ме подсети. Като видях в списъка за свиждане от с. Огоя, и задържах багажа ти, за да се принуди да дойде при мен. Тя ме увери, че си добър младеж, а аз и обещах, че ако и по моите преценки се окажеш такъв, гарантирам ѝ, че след някой месец, най-много до 8-9 септември ще те пуснем. Ха сега да видим кой и защо те доведе тук? Кой и какво те ръководи сега, та и в затвора се занимаваш с нелегална литература? Нали ти беше, дето те хванаха с книгата на Стамболийски? Но преди всичко, за какво си съден? – продължаваше увода си заместник-началника.

– Ами-и, за... почти нищо – смънках аз. – За някакви си листчета в казармата, които оцениха като подигравателни за властта...

– Не го усуквай, бе момче! Кажи направо: за вражеска агитация. Или по-точно по чл. 99-Г, за писане и разпространение на писмени материали, даване преценки и пускане на слухове, подронващи и отслабващи бойния дух на армията, с цел да я направят негодна за защита на отечеството. Лозунгът на Гемето „Мир, хляб, свобода и народовластие“ имаше ли в обвинението? Имаше! Ха сега седни да се разберем по земляшки. Аз съм от село Кремиковци, съседно на Огоя, и съм ходил по вашите сиромашки колиби (може би е бил партизанин), ял съм ей от този ваш черен ръжен хляб (и той извади от торбата парче хляб) и знам балканджийското тегло. Учудващо е как ти, не изглеждаш глупав, си се подхлъзнал да тръгнеш против една власт, която защитава тъкмо бедните като вас? Искам да говориш откровено, по земляшки, и ти обещавам, че всичко тук ще си остане. Няма да носиш никаква отговорност за казаното. Разбра ли? Доколкото разбрах и у вас са идвали партизаните от Бакьово, дали сте им хляб и не сте ги издали. Просто шокиращо е син на такива хора да държим в затвора...

– Гражданино началник – започнах колебливо аз, – това, което казвате, е вярно, но от ваше гледище. Но у нас от десетилетия има и Земеделски съюз, който също твърди, че защитава бедните. Водил е борби и е дал не по-малко жертви от вашата партия.

– И от тези позиции да изхождаш, пак можем да се разберем. Бъди си земеделче, и в моя род има земеделци, прогресивни хора са. И в борбата сме били заедно, и сега братски с тях управляваме. Но защо вие, една част от вас, се подаде на американската пропаганда, започна борба против нас и ние просто с болка на сърце ме принудени да ви наказваме. Но какво общо имаш ти, отхранен с този ръжен хляб (отново повдигна парчето хляб), с тези завербувани от империалистите ваши водачи като Гемето, Никола Петков и други?

– Мисля, че това не е доказано. Пък и те ще са водачи, ако ги преизберем, както и вие трябва да сте управляващи, при едни свободни избори, с разнопартийни листи народът избере именно вас. Но вие не допускате това. Нали щом вашето е хубаво, ще получите мнозинство и ние – щем не щем, длъжни сме да се подчиним. На гроба на всеки загинал партизанин пише: „Загина за свободата на народа“. Ами дайте тази свобода, иначе изневерявате на вашите другари. Какво ще е това „строителство на социализма“, когато зидът му трябва да крепите със затвори и лагери.

– Е-ех, момче, мислех, че си по-лесен – въздъхна зам.-началникът и натисна някакво копче на бюрото си. Влезе някакъв надзирател и той му нареди:

– Помоли от мое име лектора, който е още при директора, да дойде.

Влезе един млад, около 30-годишен мъж с академичен вид. Плешивеещо теме, бледорозово, добре избръснато лице и твърде изпъкнали, многодиоптърни очила.

– С този мой земляк сме в дълбок идеологически двубой – иронично започна зам.- началникът. – Обещахме си да се разберем, но като разбрах, че още не сте си заминал, моля ви да участвате поне 10 минути в дискусията. А пък нему – обърна се към мен – да му е ясно какво уважение му правя с редкия случай да се срещне с лектор от ИМЕЛС – Институт Маркс-Енгелс-Ленин-Сталин в Москва. Нали така беше, другарю Иванов? (Оня кимна – Да!) Сега – като начало, моят земляк се прави нещо като писател и поет. Още в обвинението му има язвителни куплети срещу партията и дори срещу другаря Сталин. Ето данни, че и тук продължава да пише и стихове, и нещо като свои мъдрости. Но конкретно, сега сме на етапа, че щял да признае властта,

ако сме допуснели всички враждебни на социализма и партията елементи да си имат партии, организации и чрез изборно състезание да се утвърждават управляващите...

– Ха, типични дребнобуржоазни залитания по фалшивия парламентаризъм и демократизъм. Нашата партия (обърна се той към мен) не се бори, за да смени на власт Драган с Иван, а изпълнява историческата мисия революционно да обнови света, да го избави от вековната експлоатация на човек от човека и да го поведе към висините на комунистическото бъдеще, дето няма класи, няма бедни и богати, няма управлявани и управляващи, няма нации и гранични бариери и човекът е волен и доволен жител на планетата. Пред тази велика задача как си представяте да се занимава с изборджийски ураджилък в угода на „демократичните" хленчения на тоя и оня, с губи-време...

– Но нали едни свободни избори са въпрос на 2-3 или няколко месеца – не издържах на изкушението аз.

– Добре! Твоят баща с какво се занимава? С какво се препитава?

– Ами – овчар. Цял живот – овчар.

– Абе, класово наш – намеси се зам.-началникът, – иначе не бих се занимавал толкова с него.

– Чудесно – започна лекторът Иванов. – Ако, да речем, оборът, кошарата на овцете ви е стара, схлупена и баща ти рече да построи нова, модерна, с автоматични хранилки, дори с фаянсови плочки и т. н. Като пусне свободно овцете, завръщащи се от паша, в старата или в новата ще влязат?

– Предполага се, че отново в старата, но хората не са овце...

– Така е! Хората не са овце – съгласи се лекторът, – но поддръжката на старото, познатото, страх и недоверие към новото са им не по-малко присъщи. И тъкмо тук нашата партия, като водещ революционен авангард на народа му сочи, нека не е обидно, както разумният овчар, пътя към по-доброто, та макар и отчасти с тоягата в ръце, разрушавайки буржоазния стар обор.

– Излиза, че в името на доброто аз, макар и невинен, както и хиляди други, да отидем в затвора, а някои и на бесилката – нервирах се аз. – Оправдано ли е това?

– Оправдано е, младежо, колкото и да ви боли – надвеси се над мен маркс-ленинският лектор. – Но нека не се позовавам на диалектическия метод, който отдавна е

изяснил този въпрос, а ще ви дам отново пример: какво направи хан Крум, за да оцелее, да не се разпадне държавата му? Железните закони, които режели на крадците ръцете, на лъжците езиците. И историята го оправдава за това. Дори за наздравиците с черепа на Никифор... Ако познавате историята, знаете, че за времето си християнството е било по-прогресивно от езичеството. Но народът разбра ли и прие ли го? Княз Борис-Михаил мислейки за същия този народ, го въвежда чрез обезглавяването на цели болярски фамилии и дори с ослепявапето на собствения си син. И го оправдава за това не само историята, но и църквата. „Хуманната“, сигурно и според вас, християнска църква, като го обявява за светец. Усещах се съвсем смазан душевно, като слушах тази тирада.

– После – славното за всички нас Априлско въстание – продължи словесното си тържество червеният лектор, – Прогресивен, народоосвободителен акт. Но народът прие ли го? Четири окръга го подготвят, само в Панагюрския край и Дряновския манастир избухва. Но дори и там щеше да е ден до пладне, ако Бенковски не беше наредил да се запалят селата, за да няма какво да губят вече борците, да не ги спъва умилението за дребните им частни притежания, както сега нашите селяни жалят за Сивушка и Белчо, за нивата с крушата, на което изглежда сте жертва и лично вие, и вашият Земеделски съюз. Ето кое ви кара да се подложите под едрите и често груби стъпки на историята.

Ето защо още Маркс и Енгелс, а после Ленин и Сталин залагат на работническата класа, на пролетариата като класа, която няма какво да губи от революционното разрушение на стария строй, освен оковите си. Кой, ако не партията на комунистите, съвестта и мозъкът на тази класа, можеше да отчете, опирайки се на марксизма-ленинизма, настъпилото противоречие между развитието на производителните сили и средства и несъответстващите им вече производствени отношения. Тя отчете зрелостта на работническата класа и я поведе към революционната победа на социализма на една шеста част от земната територия.

– Земляк – внезапно се намеси и зам.-началникът, – не усещаш ли себе си сега като една нищожна прашинка или клечка, да речем, пред валяка на историята?

– А как се оказва, че в една развита индустриално Белгия или Холандия, да речем, няма победила революция, а скотовъдна Монголия е вече част от тази една шеста от света – издебнах момент да опонирам.

– Както учи Ленин, цял комплекс от фактори обуславят неравномерността на този процес. Ето отново пример: ръката на човека (той вдигна и разпери пръстите на дясната си ръка) е при нашите прародители, маймуните, във вид на лапа за ходене, но като дълговечно оръдие на труда, тя се развива в един механизъм за хващане. Или, както пише Енгелс, тя е „не само оръдие на труда, но и негов продукт.“ Но кой може да каже, че това е станало едновременно или на еднакви етапи от време в различните краища на света, дето нашите прадеди са обитавали. В случая с Монголия и други средноазиатски републики е повлияла близостта на Ленинската ВКП(б), примерът на Октомврийската революция и т. н.

– Че и целият Съветски съюз е далеч по-неразвит индустриално от Франция или Англия например, където също няма помен от революция – отвърнах някак си инатчийски на унизяващото ме надмощие на маркс-ленинеца. – А пък по въпроса за ръката, Енгелс е започнал от втория етаж, защото ако ръката е продукт на труда, трудът е пък продукт на глада, иначе човекът не би се трудил. Това е вторият след дишането инстинкт в природата му. Обществен строй, опрян само на работническата класа, на пролетариата, който няма нищо, както казвате, е къща без основи. Та индустрията обработва главно произведеното от земеделието. Излиза, че признаваме зидарите, но не и доставящите тухлите, селяните.

– О-хо, това е народничеството от 70-те и 80-те години на XIX век, преплетено с умуванията за биоинстинктите на Стамболийски – учуди се лекторът. – С много дребнобуржоазни теории е затлачена душата ти, младежо. Игнатов, тоя сорт хора са ми симпатични, но и най-трудно спасяеми – обърна се той към заместник-началника. – Нямам време да остана повече, но дайте му там всичко от марксическата книжнина, целият Ленин и особено (не помня кой) том на Сталин, пък да видим. Малко сте позакъснели в случая, стигнало се е до трудно поправим етап... – допълни лекторът и си отиде.

Застанал прав и изчервен до ушите, аз зачаках като пред присъда.

– Видя ли как проигра един и може би единствения си щастлив случай – поде назидателно заместник-началникът. – По докладна записка на този така отговорен по идеологията в нашите служби другар само след три дни ти можеше да си кривиш шапката към гарата... Но какво да те правя сега. Хайде да ти дам и един последен шанс от мен, въпреки че така глупашки се разбъбра, та и мен изложи. Все едно, че сме ви събрали на антикомунистическо обучение в този затвор. Та ето какво е нужно: подписваш една нищо и никаква декларация, имаме готови екземпляри, че се отказваш от по-нататъшна вражеска дейност и както обещах пред майка ти, за 9-и септември ще я зарадваш дома.

– И за какво служи тази декларация? Аз и без това считам, че и досега не съм се занимавал с вражеска дейност.

– Остави тази песен сега – прекъсна ме Игнатов, – знам, че всички вие се смятате невинни. Това е банално вече. Дай ти сега да изчистиш петното, което имаш. Не аз, а съдът ти го е сложил. Прочети това листче в четвъртък пред общото събрание на затворниците (и той повдигна някакво листче) и с това ще помогнеш и на други като тебе да се хванат за правия път и ще ти са благодарни някога. Вятър ви вее на бяла кобила, дето си мъдрувате, че властта ще падне. Не ги слушай ти разните дърти буржоазни пръчове тука. Оттук ще ти дадем една препоръчителна характеристика до местните ръководства, че си осъзнал грешките си, за да ти дадат или подходяща работа, или бележка за следване и ще си заживееш като човек.

– Гражданино началник – започнах съвсем пресипнало аз, – не мога, просто не мога да се спасявам по този начин. Благодарен съм за грижите ви, но аз съм изтърпял почти половината от наказанието си и дори е полезно да си изтърпя честно и другата половина...

– Ама ти да не мислиш, че се намираш пред детска бавачка? – вече почти злобно заговори Игнатов и впери поглед в мен. – Изтърпяването на присъдата е нещо съвсем условно. Докато не избиеш из главата си тия глупашки теории, може и още 10 години да киснеш тука, разбра ли? Я марш в килията, щом не разбираш от добро.

Аз тръгнах с облекчение към вратата, но той отново ме върна.

– Я слушай сега: аз изпълних обещанието си пред майка ти, като се опитах да ти помогна, но ти сам си развали работата. На следващото свиждане, което може и да не е вече тука да ѝ кажеш това. А като земляк и заради беднотията ви там, чуй и една услуга от мен – много си чел, гълтал си безредно каквото ти попадне, само против властта да е. И още много вероятно ще научиш, но не го показвай, където не трябва. Нито пред колегите си, още по-малко пред началниците си. Нас в нищо не можеш да ни убедиш, но помни, ако говориш, вечно ще те наказват, но ако пишеш, пишеш си направо некролога. Хич не се надявай да срещнеш вече и моето съчувствие, както днес – изрече Игнатов и ми подаде торбата.

Върнах се в килията и дълго си размишлявах върху случилото се. Доволен бях, че не подписах (и дори не прочетох) декларацията, но се укорявах, задето устно влязох в спор с началниците. Те сега сигурно ще ме впишат в най-страшните си врагове. Но когато след месеци споделих с приятели случая, те рекоха: „А добре е станало, защото подадеш ли пръст, не само ръката ти отива, но и целият ще те навие сред зъбчатите си колела инквизиторската им машинка. Така по-лесно си се отървал“. А този мой земляк-доброжелател после проучих, че се казва Игнат Трайков Игнатов и беше се върнал и станал кмет на с. Кремиковци и Челопечене – София.

Измина месец май и един ден през юни (1952 г.), рано сутринта се провикнаха в коридора:

– Я внимавай! Който си чуе името, да си стяга багажа за заминаване.

За къде и кога точно, никой нищо не каза, но сред извикваните имена чух и моето. А след час, сподиряни от виковете: „Бързи! По-бързи!“, се изсипахме при портала стотици души и започна традиционният обиск. С това бяхме вече свикнали: обиск при тръгване за някъде, обиск при пристигането. Сега за пръв път истински тръпнех за написаните на дребно листчета в конусовидното джобче, зашито съвсем отпред, но отвътре, на пуловера ми. Но – застава срещу мен надзирателят, бърка в джобове, под мишниците, по гърба, между краката, но точно отпред не

пипа. Мислено благодарих на оня – Г. Русев, който ме научи там да го шия, защото сегашните ми писания щяха да бъдат твърде „наум“, ако не бяха оцелели тези листчета. И тогава, и на много други места.

Нарамихме чергите си, сгънати на руло, и запъплихме към спрелия пред самия затвор влак, с редица товарни, конски вагони. Обърнах се за сбогом с моя триетажен „университет“, който като стооко чудовище се беше намръщил със зарешетените си редици от очи-прозорци, сякаш недоволен, че ни е изпуснал из тъмната си и ненаситна утроба, като огромен кит, из чиято уста са се измъкнали рояци от току-що налапани рибки...

Някакво странно прискърбие ме угнетяваше при тази раздяла. Защото изминалата тук, из неговите лабиринти от коридори и килии, година беше разтлала пред мисловното ми зрение и слух тъмните и светлите страни на една България, която дотук не бях познавал. България на противоречивото минало, на трагичното настояще и България на бленуваното неясно бъдеще. Така цялостна, отричаща сей продължаваща се, пропадаща и възземаща се, но вековечна и безсмъртна като неизменния низ на дните и нощите, редувани от заклетия ход на небесното светило...

ПЕРСИН – БЪЛГАРСКИЯТ СИБИР

Сред виковете на надзиратели, милиционери и войници със сини шапки, ни натикаха в конските вагони по 70-80 човека, почти един върху друг, просто едва успяват да затворят вратите. Веднага разбрахме, че ни закарват навътре в страната и догадките за Сибир не се чуха този път. Свихме в един ъгъл с бай Ташко Богданов, с когото при качването се намерихме. Дъските на вагона бяха много гъсто наковани и нищо не виждахме навън, но пътувалите от Шумен на запад гадаеха по спиранията: сега сме към Търговище, сега към Попово, Стражица. Някъде се застояхме твърде дълго. Стъмни се, навън всичко утихна и само стъпките на охраната се чуваха край влака. За естествените ни нужди нямаше къде да се ходи. От разни места вече шуртеше пикоч, а по-късно и друго... Задухът и вонята ни замаяха. А

беше юни и нощта никак не можеше да охлади нагорещените вагони. Разбрахме, че сме закотвени в някакви глухи коловози и не се знаеше кога ще ни задвижат. Някои дишаха тежко и изпадаха в агония. Започнахме да викаме:

– Отворете за въздух! Пуснете ни за тоалетна! Дайте вода-а! – Някои се обаждаха и за храна. По инстинкта за солидарност, макар да не бях лично още с много влошено състояние, виках и аз, докато бай Ташко ме дърпаше да мълча. Така се и поскарахме, като за пръв път троснато му рекох: „Ако все възрастни като теб има тука, ще измрете без звук като овце!“

„Ами козите като вряскат, отървават ли се от ножа?“ – иронизираше ме пък той.

Всред многогласието от викове, охкания и въздишки, някой по средата на вагона започна да вика:

– Дайте ни пържоли-и! Искаме пасти-и! – с някакъв глезен глас се викаше.

Виковете като че ли стихнаха по малко, смутени от този глас и той се изяви още по-ясно: „Искаме кебапчета-а! И по бутилка бира-а!“

– Кой така вика, бе? – запитаха от разни страни. – Това е провокация!

– Дайте ни жени-и! И да са по бански-и! – продължи този човек и въпреки че бай Ташко ме натискаше на раменете, кипнах и скочих към този глас и усетих, че от всички страни хората се юрнаха към провокиращия. Когато го достигнах, видях някакъв човек, седнал по турски на пода, над който вече бяха вдигнали десници няколко души. Докато да стоваря юмрук върху него, три-четири налъма се изсипаха и едва не ми строшиха ръката. Някой тутакси скочи да го закрие, като викаше: „Чакайте колеги! Оставете го! Може да е луд! Може да е ненормален!“

– Ралчо, не закривай тоя мошеник! Той е провокатор! – Ралчо, Ралчо, остави ни да го набием – викаха отвред, но Ралчо го закри с тялото си и никой не го удари повече и вън се чуха предупредителни гласове от охраната и човекът отново се обади:

„Убиха ме-е-е, фашистите ще ме убият.“ Вратата запълзя встрани и в отвора се показаха няколко милиционери натъкнати щикове на автоматите и провокаторът се плъзна

като змия под краката ни и изскочи навън, като продължаваше още по-силно да вика.
– Кой те би? Кои те биха? Кажи ги веднага! – питаха го конвойните.
– Не ги познавам. Не знам имената им, само един Ралчо знам. Ралчо, Ралчо.
– Напротив, Ралчо го пазеше – викахме ние, но той продължи: Ралчо, Ралчо.
– Веднага да излезе Ралчо – наредиха милиционерите.
– Аз съм Ралчо! Аз никога не се крия! – и тръгна да излезе. Някои опитаха да го спрат, но той се отскубна и слезе.
Затвориха вратата и я залостиха както преди, а доблестният Ралчо чак на сутринта докараха пребит от бой, та двама милиционери го повдигнаха и хвърлиха между нас. Провокиращия не го видяхме повече.
Някои твърдяха, че го познават като мошеник и провокатор. Други твърдяха, че е някакъв психично разстроен. Трети загатваха, че е криминален и успял да си набави отнякъде ракия, та викал като пиян…
А доблестният Ралчо, когото не познавах до този момент, защото е бил в друго отделение, бил от с. Ракита, Луковитско, съден с легионерска група, и винаги бил болезнено честолюбив и откровен, за което сега твърде скъпо заплати, та заедно с възхищението ни събираше и доста упреци.
Този ден едва след обяд усетихме, че закачат локомотив пред нашите вагони и потеглихме отново. Спирахме, тръгвахме, та чак на другия ден след нови викове за въздух и вода, отвориха вратите на някаква гара и хората твърдяха, че е гара Левски. Пред усиления кордон от охрана смъкнахме най-задушените за малко навън и сред ужасна воня и мокър от пикоч под потеглихме пак. Привечер, почти по тъмно стигнахме на някаква гара, която ясно прочетохме – Белене и на гъсти върволици спряхме на брега на Дунава. Охраната, която ни конвоираше сега, беше доста различна от досегашната, която сигурно по пътя се е сменила. Тези сега крещяха и псуваха от всички страни: „По-бързо!“, „Качвайте се, бе, вашта мама фашистка!“, „Ей там, последните, какво зяпаш? Бързо насам!“, „Стреляй бе, какво го гледаш?“- викаше друг.

Безкрайната върволица от нещастници пристъпяше като в кланица. Тихоплавната река чернееше пред нас като пропаст, жадуваща да ни погълне, и само върховете на по-едрите вълни, осветявани от брега, се издигаха и плъзгаха надолу като гърбове на невиждани чудовища, пуснати в гигантското корито на реката, по чиито телеса трябваше да минем... Оттук-оттам сновяха моторни лодки, прерязваха ни с прожекторите си и ни навяваха чувството, че напускаме завинаги твърдата и устойчива земя, към която едва ли някога ще се върнем. С приклади, щикове и бичове ни прекарваха към някакви открити платформи, където прегърнати и тайно прекръстващи се ни повличаха над пихтиестата черна паст на водата. На другия бряг отново нарамвахме жалките си вързопи, торби, кошници и куфари и сред викове и закани закрачвахме, прималели от глад и умора по непознатата тъмна земя...

След повече от час спряхме сред четириъгълно пространство, заградено от ниски бараки, зад които на високи вишки – стражеви кули, светеха силни електрически лампи и чернееха като огромни лешояди униформени караулни постове. Тук ни оставиха с предупреждението никой да не мърда зад бараките или накъдето и да е, защото се стреля без предупреждение.

Започнаха тихи шъткания и подвиквания на имена и села в търсене на земляци, съидейници, съкилийници, познати и приятели. Там се намерихме с познатите ми от Ломския и Шуменския затвор – Гено Гергов Цоньовски от Койнаре, Белослатинско, с Георги Томов от Бяла Слатина, съкилийниците ми от Шумен – Иван Бейков, Любен Г ошев, с Димитър Панов от Чеканчево и се запознахме с цяла група от с. Чирен, Врачанско, чрез познатия на Д. Панов Никола Тодоров (Коло от Урвене). Потърсихме Мито от Крапец, беше в нашата килия в Шумен, а някой си бай Иван Йотов (от Чирен) рече:

– А-а, Мито ли дирите? Он са е суринал некъде, таа жена – за което Димитър от Чеканчево цялата нощ коментира: – Виж какъв изразителен глагол – суринал се е – значи не е легнал, не е седнал, не се е дори сгромолясал, а се е суринал като куп тухли или камъни. Требва да е много мързелив тоя човек? И той наистина беше такъв.

Някои влязоха в бараките, някои така пренощуваха върху вързопите си, но на другия ден ни формираха в бригади по 50 човека, туриха ни за бригадири по един доверен на властите затворник и ни разпределиха върху двуетажните нари на бараките. Успяхме в общи линии да се случим във втора бригада все познати и съидейници земеделци.

Бараките бяха просто като овчи кошари, каквито имаме по нашата планина, стените – плетени от пръчки и измазани с кал, покривът – също от плетени леси и покрит със слама, двуетажните нари – също от леси и нещо като сламеници върху тях. Бараките бяха дълги близо 40 метра и широки не по-малко от 6 метра, като между нарите оставаше коридор от близо 2 метра.

На следващия ден започна истинска трагедия. Копане и прекарване с колички пръст за насип на нови постройки, на оставени между сегашните бараки места, които бяха построени на равната земя, без насип. Трагедия не само от това, че ни взеха цивилните дрехи и ни раздадоха най-различни парцаливи и изгнили полицейски, милиционерски, жепейски и други бракувани някога дрехи, но и от лопатите и количките ни се издраниха ръцете още първия ден, понеже в затвора не бяхме пипали нищо, и то с години...

Охкахме и тюхкахме от болки, па се и присмивахме един другиму, като се гледахме какви карикатури представляваме с тези дрехи. На някого – дълги и развлечени, на друг – къси и не сгръщат голотиите му. Още първите дни кръстихме двама-трима Хитлер и Гьоринг, тъй като им се паднаха немски пленнически униформи. Но когато ни продиктуваха една сутрин и нормите, смехът ни секна съвсем. Пет кубика пръст на човек да изкопае и докара на 200 метра. Но – като всяко нещо, заедно с лошото, винаги има и по нещо утешително. А това е, че сме под открито небе, че сме в движение и общуваме помежду си със стотици, докато в килиите бяхме по 7-10 души и общуването с останалите, дори в същото отделение, е твърде моментно. Колкото и бдителна да е охраната, работата тук е на широк фронт и движението и виждането на хората от различни бригади и трудно за ограничаване.

Тук като обслужващ персонал – фурнаджии, готвачи, чистачи и склададжии, заварихме двадесетина лагеристи,

някои от които са на острова от 4-5 години, и те ни обясниха обстановката наоколо.

Големият остров, на който бяхме, е около 45 хиляди декара площ, с вековни върби и тополи (каваци) и е средище на цял архипелаг от други острови. Името му – Персин, идва от едно трагично и красиво предание.

Някога, през турското робство, тук на острова лятно време докарвали на паша овцете си беленчани и дори от околните села. Турският забитин, управникът на няколко села, имал също голямо стадо овце и сред овчарите, които тук пасели и неговото стадо, имало един млад и хубав момък – Стоян, ратай на забитина, син на бедно и многолюдно българско семейство.

За разни потреби се налагало Стоян често да ходи до дома на забитина, който имал една-единствена дъщеря Персина. Харесала тя Стоян-чобан и когато строгият и жесток забитин се запилявал нанякъде, идвала на брега и махала на Стоян с белия си яшмак. Сядал той в лодката еднодръвка, която използвали овчарите, и я прибирал на острова при себе си. Злият и саможив забитин нямало откъде да научи за любовта на дъщеря си, но видял, че доста съмнително напълняла и разцъфтяла. Питал и скърцал зъби турчина, от какво и откъде е това в корема и, но тя търпяла и нищо не казвала. Затворил я в някаква одая и цели дни не и давал ни хляб, ни вода. Чували се вече ден и нощ нейните стенания и вопли. Тогава кадъната, жената на забитина, която подозирала къде ходи дъщеря ѝ, казала, че това ще е от Стоян-чобан.

– Срам за Аллаха, керата – тропнал с крак забитинът, гяур ли дома ще гледам?

Мислил, тюхкал се и решил: изпратил най-верните си гавази да премахнат Стоян, а той яхнал буйния си ат и тръгнал по старите си достове из каазата (околията) да търси сгода за спешна женитба на дъщеря си, макар за някой стар вдовец-турчин, но правоверен да се роди първият му внук . С немалко меджидии напълнил дисагите зад гърба си.

Друго решила в сърцето си хубавата Персина, не подозирайки замислите на баща си. Отишла скришом на брега и замахала с кърпата си, решена да се намерят с любимия си Стоян и двамата да избягат нанякъде и

незнайни да се радват на бъдещата рожба. Не се намерил Стоян, за да я прекара, но кой не би прислужил на господарската дъщеря? Прекарал я някой отсреща и що да види? Стоян висял обесен на една върба пред колибата си. Ахнала в изумление девойката и след миг увиснала на върбата и тя. Като разбрал това забитинът, за една нощ се изселил нанякъде и не се върнал вече насам.

От няколко села наоколо се събрали наскърбените българи и чак от Свищов довели поп да ги опее и ги погребали един до друг, тука на острова. Оттогава това място, а после и целият остров бил наречен Персин(а).

Сега ние се намирахме на лагер № 1 (Първи обект) на същия остров, на 10 км на северозапад беше № 2 (Втори обект) с 2-3 хиляди неосъдени лагеристи, на 5 км на изток се намираше № 3 или т. нар. градините – зеленчукови садива, отсреща в посока на течението е остров Щурчето – дето се намираше лагерът с 400 жени политически лагеристки, по-нагоре, между Персин и селото (град) Белене е остров Магарец, дето закопават убитите и измрелите от труд, куршуми, побоища и глад лагеристи и затворници, още по-нагоре – островите Голяма Бързина и Малка Бързина... По административните названия женският лагер Щурчето наричаха 4-и обект, а 5-и обект беше някакъв лагер извън островите, към селото. Там имаше затворници с по-малки присъди.. Също такива работеха и на един подобект – Оборите, където гледаха добитък – крави, волове, коне. По разни пресмятания по този островен архипелаг през 1952 г. се намираха около 7-8 хиляди политически затворници и лагеристи. Като изключение от това на 100-200 метра от нашия Първи обект имаше и един лагер, наричан кримски полуостров, с около 200 души криминални рецидивисти.

Сега чак проумяхме „благородния жест“ на управата в Шуменския затвор, дето ни пусна без мяра храна. То е било поради намерението им да ни изпратят на работа, да се съвземем физически за сметка на родителите си.

Според международните правила главното течение (талвегът) на Дунава се определя като граница между България и Румъния, по тази причина и тази група от острови е изцяло наша, защото главното течение е откъм Румъния, а между Белене и Персин е само един „ръкав“ на

Дунава, но той си беше цял Дунав, може би към 60-70 метра широк. Изглежда и географията е искала да „услужи“ на болшевишките ни управници, да има къде по-незабелязано да изолират и унищожават своите противници, както в Съветския съюз – Сибир. Когато бяхме там, не беше се появил Ал. Солженицин с неговия „Архипелаг ГУЛАГ“ (Государственное управление лагерям), за да знаем, че и там, досущ като тук, островите по Северно море са главните места за мъчение и унищожение на мислещите не по тертипа на тираните. Закова в нашия речник тогава Персин беше българският Сибир. Най-обобщеното название на тази островна система от душегубки обаче е Белене. „Откарали го в Белене“ като се кажеше за някого, все едно, че е отчислен от живота. Трябва да се съжалява, че доброто и в целостта си невинно население на селото, сега град Белене, незаслужено носи името на този кошмарен факт от нашата най-нова история – островните мъчилища.

В четирите затвора, в които бях, преди да ме откарат на беленския остров Персин, бях се запознал с не повече от 100-200 души затворници из разните килии и отделения. Бях разбрал от всички тях за капацитета побрани затворници в няколко затвора – Плевен, Шумен, Варна, Бургас, Стара Загора, София, Пловдив и др. Защото яките решетки, дебелите стени и железните врати, изолацията ни на малки групи в килиите правеше обзора на съпротивата срещу режима доста ограничен. Там и управниците се усещаха по-сигурни във владеенето, на положението. И колкото и тежък да беше вътрешният режим, той е все пак нещо познато, конвенционално. Затвори има във всяка страна, колкото и демократична да е тя, макар и само за криминални престъпници.

Лагерите са нещо съвсем различно. До лагери прибягват почти само тираничните режими и то е знак, че народната съпротива срещу властта е такава, че не се побира в затворите, използвани от предишната. Лагерите са показател за масовизация на противниците и допринасят за тяхната консолидация. Особено тук, на островите срещу град Белене. Защото въпреки бодливата тел, водните ровове, стражевите кули, граничарските кучета и всичко това опасано от широките дълбоки дунавски води, всеки ден за работа по хилядите декари на острова плисваше пороят от

хиляди гладни и измъчени хора. И защото те с труда си трябваше да пълнят огромния бюджет на репресивния апарат, неизбежно имат достъп до пособията за този труд – кирки, лопати, сърпове, мотики, брадви, докато в затвора дори хляба можеше да си режеш само с изострена от цимента дръжка на лъжица или с парче тенекийка от консервна кутия, старателно укривани и често изземвани. Контактите и опознаванията между хилядите, които не можеха да се ограничат, достъпът до пособия и сечива за труд, правеше тези хиляди една страшна за властите сила. Затова и управниците с извънредна и назидателна жестокост смазваха всеки опит за протест или организирана съпротива, особено (както ще видим) при периодичните пролетни или есенни заливания на островите от прииждащите дунавски води, страхът на властващите става убийствен кошмар за затворниците и лагеристите.

Освен разкървавените ни от мазолите ръце и крака – непостижимата за нас норма от кубици, които трябваше да изкопаваме и прекарваме, тук продължи да ни угнетява и пословичният от затворите глад. Защото от затворите с нас бяха дошли и нашите досиета, а ние, особено от Шуменския затвор си бяхме първа категория първи разряд, което, нека напомня, беше: колет от 4 кг, писмо с десетина реда и петминутно свиждане на три месеца... А дневната дажба тук също си беше 360 грама хляб, а при изпълнена норма – 540 грама, обед и вечер – по някаква неузнаваемо от какво чорба-помия, а сутрин – по лъжица мармалад, обикновено вкиснал и мухлясал. При пълното ни обездвижване в затвора гладът се оказа по-поносим, но тук, хем си прекарал 3 или 4 кубика пръст, та си уморен и напрашен, хем си оставаш на 360 грама, защото не си изкарал 5 кубика. Как се ляга и спи млад, уморен и страшно гладен, когато дори през пролуките на бараката гледаш викащите те безкрайни далнини? Заедно с шушуканията между двама и трима за бягство, заговорихме и за някакъв отпор на непосилните трудови норми. В нашата втора бригада освен врачанските чиренци, опознахме се и с голяма и сплотена група от Карнобатско: буйният и прям Таньо Ив. Колев от с. Черково, Димо Вълев Боев от с. Огнен, Янчо Георгиев от с. Искра, Златил А. Бозаков от с. Крушево, Руси Чанев (Джомбара) от с. Мъдрино, Станчо Т. Беримов от с. Искра, Стефан Ив.

Ненчев – 17-годишен, от с. Сунгурларе, Ганчо Хр. Ганчев от с. Драгово, Иван Стоев от с. Хаджиите и други, съдени но чл. 70 алинея 1-а и 2-а за т. нар. конспирации, а всъщност за възстановяване на забранения през 1947 г. Земеделски младежки съюз, като в процеса им са 16 подсъдими с трима осъдени на смърт – Димитър Господинов от с. Хаджиите (убит), Васил Пучийски от с. Трояново, задочно. Все при нас, в тази втора бригада бяха и тримата от Айтоско – Христо Тодоров Сталев и Димитър Стаматов от с. Малка поляна и Желю П. Алкинов (и баща му) от с. Българово, също за „контрареволюционна конспирация срещу народната власт“, а всъщност за нелегално възстановяване на областно ръководство на ЗМС в Бургаско. Сред нас войнствени и решителни и тримата от с. Бата, Поморийско – Михо М. Колев, Ангел Дражев и Коста Киряков, Георги Малиганов и Йордан Малинов от Козарско, Пещерско, Митьо Вълчанов Лозев от град (или гара) Раковски, Костадин Събев, Минчо и Петко Спасов от Чирпанско, Любен Гошев и Георги К. Венглевски (Юрката) от София и др.

Изреждам може би досадно за читателя тези имена, защото тази бригада се оказа такъв сбор от личности, сред които се зароди едно решително ядро, опитващо се да организира отпор на властите за непосилни те норми и страшния глад.

СЪВСЕМ КРЪВЕН ДАНЪК

Разговорите и решенията ставаха вечер след проверка. Пропълзяват няколко души по двуетажните нари и свикват събранието, строго охранявано от нежелателни очи и уши. Първото ни решение беше да се пръснем една сутрин сред затворниците и да съобщим на всички, че от днес никой не трябва да изкарва повече от 3 кубика пръст. На въпросите на управата да се заявява, че това е във възможностите на хората и повече не може. Резултатът беше окуражителен. Нашата бригада, състояща се почти само от младежи, изпълни решението, в другите то беше изпълнено до към 40 % от хората. На втория ден доверените на властта

бригадири докладвали, че това е нещо като общо решение и били инструктирани да надписват кубици на тези, които личи, че не са от инициаторите на стачката, за да бъдат изолирани като малцинство и наказани организаторите. (Това пък ни довери един от бригадирите, който се държеше с нас, Желю Иванов от Чирпан). И наистина, на петия ден, след вещи речи и заплахи при вечерната проверка от четния командир Димитър Пенчев като неизпълнили нормите се оказахме ние от втора бригада, около 40 души...

Отделиха ни още на портала, отведоха ни настрана и под охраната на цяло отделение милиционери ни съблякоха до пояс, завързаха ни ръцете отзад и ни заявиха: „Засега, половин час на комарите!" А комарите бяха една съпътстваща цялото лято напаст. Докъдето погледнеш, особено привечер, небето над тебе вместо от въздух, гъмжи от облаци комари. Още след пет минути телата ни се покриха от смучещи кръвта ни комари. Махаш с глава, виеш тяло, очите ти ще изскочат от орбитите си, а облакът около тебе така се сгъстява, че не виждаш вече нищо и си готов с вързани макар ръце да полетиш срещу автоматите на охраната. Чуваш стенания и проклятия от 40-те души, които се извират насам-натам и пристъпват, пристъпват напред... Мисля че и милиционерите усетиха, че ще стане нещо, за което трябва да ни застрелят от упор, и набързо ни отрязаха вървите от ръцете. Помня, че първата реакция ми беше да свличам с ръце гъмжилото комари от себе си, поради което потънах в кръв от тяхното смачкване. Кръвта се стичаше и набираше при колана на панталоните, проникваше и течеше из крачолите... Подкараха ни набързо и ни заключиха в бараката, опасявайки се от извънредни постъпки. Цяла нощ не мигнах тогава. Не само защото се усещах окървавен и омърсен, а нямаше къде да се измия, но и като смислях: какви и колко глад, страх, ужас и плач вече трета година търпя аз и моите родители, брат и сестри, само заради болната амбиция на един жадуващ повишение подпоручик. Господин Тодоров Цветков, от с. Сливовик, Ломско, който от нищо никаквото ми деяние в казармата погуби живота на моя другар-съпроцесник, а аз не знам дали ще изляза жив от тук... Точно тогава, единствено тогава и може би при научаването за смъртта на брат ми (20 септ. 1950 г.), аз скърцах зъби от омраза към този мой

следовател подпоручик и цялата властническа система и си поставях като единствена задача в живота – да изляза и да му отмъстя... Колко още имало да мине през главата ми, но за отмъщение като че ли няма секция в чувствата ми и раздел в разума ми. Божие изпитание наричах това в себе си – или за сторени грехове, или за закаляване за бъдеща особена мисия, по примера отец Роберт Прустов, както чух да оценява страданията си в шуменския карцер... На другия ден нашата бригада, окачествена като стачкаджийска и бунтаджийска, беше изпратена на отделен обект, извън лагера, зад портала, да правим един дълбок изкоп. Там, както и по целия остров, подпочвената вода излезе на метър и половина и като наляхме канчетата си да се избистри, успяхме да се измием от собствената си кръв, която стягаше телата ни. Защото в лагера имаше само една (по-късно и още една) помпа за вода и вечер едва успявахме да си налеем вода за пиене, камо ли за миене. Така изпрашени от изкопите лягахме.

Вечерта се събрахме и направихме отчет за поражението си със стачката. Заключението ни беше, че все още не се познаваме добре с останалите затворници, мнозина бяха взели нашите призиви за провокация. Второто, което забелязахме, беше, че по-възрастните хора, зад които има тежки домашни задължения, бяха много предпазливи, страхуваха се от риска на стачки и протести, да не би да се стигне до обвинение във вътрешна организация и вътрешни присъди, които се прибавят към досегашните, и така да продължат безкрайно затворничеството си. Това нас, младите, не ни стряскаше, но то беше реално допустимо. Затова решихме ние, стачкаджиите, да вършим своята организираща работа, без да се афишираме като някакво ръководство, пред когото и да е, но фактически да работим за узряването на мнозинството за такъв отпор по трудовите норми, от което всички да имат полза. И за още по-добра конспиративност се излъчиха няколко души, които в още по-тесен кръг да вземат решения за разни действия в тази посока. Сред тях бях посочен и аз и Георги Малиганов, Георги Томов от Бяла Слатина, Митьо В. Лозев, Стефан Ненчев, мисля, че и Евлоги Заев от Брегово, Видинско, и Христо Монев от Старозагорско. Стефчо Ненчев беше открил, че над горните нари на нашата барака има дупка за

към тавана и ние се качихме на следващата вечер там. Усетихме се като някакъв недосегаем щаб на затворническата ни съпротива и замислихме как да обработим затворническото „обществено мнение“ в полза на стачно, всеобщо неизпълнение на трудовите норми.

ОСТРОВНИЯТ ВЕСТНИК

Възникна идеята да издаваме нелегален ръкописен вестник чрез който да убедим хората в общата полза от масовото неизпълнение на нормите, както и за солидарност по всички други въпроси. Малиганов, аз и Митьо Лозев направо хлътнахме по тази идея, особено когато Стефчо каза, че в някакъв шлеп при Белене някой намерил руло хартия, а лично той показа колко хубаво владее калиграфията (краснописа). Определиха ни за „редакция“, макар никой от нас да не беше и помирисал такова нещо. Та ние бяхме завършили гимназии, а някои бяха изключени още първата година студенти. Но всички сляпо вярвахме в изключителната сила на писменото слово, особено щом властите така свирепо ни бяха осъдили по за някакъв позив или стихотворение. Чели бяхме и разни комунистически истории, че издавали нелегални вестници, дори в гората като партизани. Това се сочеше като исторически факт за партията им и ние, както и в други неща, волно или неволно подражаващи, също се стремяхме към подобни заслуги пред утрешния ден, както наричахме всичките си мечтания за бъдещето. Мина месец, докато успеем да нагодим вестника, понеже само знаехме, че трябва да има уводна статия и рубрики. Доста време ни отне и мъдруването за заглавието, името на вестника. И понеже аз бях написал вече уводната статия под заглавие „За хляб и свобода“, то се прие и като заглавие на вестника. Но през това време ние направихме неизвестния за какво е дълбок изкоп и ни преместиха на насипите за другите постройки. След седмица видяхме, че там се побиват един до друг дебели обгорени дървета (пилони, които наричаха по технически и „пилоти“), като става някакво мазе, над което също поставиха за таван, и покрив същевременно, пак два реда такива дебели дървета

и ги замазаха с кал. Вестникът вече бе изписан от Стефан Ненчев, като материалите подписахме с измислени свои псевдоними. Помня, че Митьо Лозев беше М. Зеленотракийски, моята уводна подписах с Ярослав Персинский, стихотворението ми – с П. Мургашки. Под изрисуваното, мисля доста сполучливо, заглавие пишеше, че се издава от „Народните поборници при ТВО Персин“, брой 1, год. I, август (или септември) 1952 г. и ако не се лъжа, с добавка: „Зеленоостровна република Персиния“. Трите му екземпляра бяха вече пуснати между хората, когато се сетихме да питаме по-известни наши земеделски деятели: „Какво ще кажете, ако решим да издаваме нелегален ръкописен вестник?“

– Ау-у, такова нещо не трябва! – помня, че отсече бай Кирил Здравков от Филиповци (до София), който беше осъден с тъй наричаното „Второ Постоянно присъствие на БЗНС“ с А. Държански, Ив. Костов, Б. Бумбаров и другите, но тук ни беше най-достъпен.

– Ще ви избият като пилци, да знаете! – допълваше той.

– Но и нас, по-старите, може да награбят отново. Нали ни съдиха, че сме законспирирапи за нелегални действия...

Стана като след дъжд – качулка. Не само че бяхме пуснали 3-те екземпляра сред хората, но и 2-и брой беше започнат. Сконфузихме се и взехме мерки да закрием следите на „печатната си база“ на тавана на трета барака. Само след седмица, около обяд, на обекта, дето работехме, дойде четният командир Д. Пенчев, събра няколко от бригадирите и тръгнаха от бригада на бригада. Оглеждаха и отделяха по трима-четирима от по-будните младежи и ги задържаха настрана от другите. От нашата бригада взеха 5-6 души, двойно повече, включително и мене и Митьо Лозев, други от „редакцията“ не улучиха. Нищо не ни казваха, но аз като гузен трескаво се мъчех да си припомня какво точно бяхме писали. Уводната статия доказваше, че режимът на диктатурата е временен, че народът едва ли не рони сълзи за нас, затворниците и лагеристите, най-верните негови синове и дъщери, че „могъщите атомно въоръжени западни демокрации няма да оставят в беда своите български събратя-християни“ и т. н. Но освен бойкот на нормите, взаимопомощ в глада и мизерията, нямаше конкретен призив за някакви по-извънредни действия. Това бяхме

оставили за следващия брой. Пък и щом така на око ни събират, мислех си аз, значи няма точен донос откъде произлиза вестникът.

Откараха ни при портала, където началникът на „ТВО-Първи обект“ майор Стефан Рангелов Китов и двама-трима други седяха край една маса с нарязани дини, от които шумно ядяха. Наредиха ни по двама и запристъпяхме пред Китов.

– Вие ли сте тука, дето развивате нелегална вестникарска дейност? – пренебрежително и насмешливо питаше той, като в същото време сърбаше и мляскаше от едрите порязаници диня. Всички се правехме, че не знаем за какво става дума. По-скоро така се правехме само ние с Лозев, а другите наистина не знаеха. Но като слушахме пренебрежителния тон на тоя космат мечешки нерез Китов, тайно си се поглеждахме и се окуражавахме.

– Тия всички са вода ненапита, бе Пенчев? – обърна се той към четния. – Я иди в канцеларията и донеси тоя дрипел да видят и прочетат как американците сън ги не хваща зарад тукашните им отрепки.

Пенчев затърча и доста се забави, през което време Китов и другите ни подхвърляха подигравки като: „Ей, ти с якето, какъв ще станеш, като дойдете на власт?“, „Ти, оня с пуловера, знаеш ли, че такива като теб мият клозетите в Америка? и други. Пенчев обаче се върна без вестника. Каза, че не го намерили.

– Абе, два беха, ей така, голям лист, сгънат на две – поясни Китов, като извади от джоба си „Работническо дело“ и показа.

– Може да са ги отнесли тия от „Отдела“ – подсказа му един от компанията му и Китов отсече:

– Я сега всички в кошарата, дето сте си направили, докато си спомните кой се занимава с тая магария.

Вкараха ни всичките, около 20 души, в избата, чийто изкоп направихме ние преди не повече от две седмици. Отдолу – почти кал, отгоре излизаше пара от мократа още кална замазка, а вътре – пълен мрак и задух. Здрависвахме се тайно с Митьо, че изглежда няма да стане някакво прецизно разследване, щом вестника го няма, но и угризение ме налегна.

За пръв път в живота си се осъзнавам като виновник за страданието на други хора, освен това, което съм причинил на родителите си. Но нямаше как да поправя положението. Трябваше при едно признание, което сега никой не ни търсеше, да вкарам пък други хора и да разплета нашата негласна организация. И въпреки това когато до третия ден вече чукахме и викахме за въздух, прошушнах на Митьо: „Ей, втриса са ме не от задуха, а от това, че сме подлеци ние с тебе“. Млък бе, Петко – отговаряше пък той. – Прав си, ама от целия ни народ навън, освен близките, някой втриса ли го, че въобще невинни сме затворени?“. По-мъжествен беше в случая Митьо Лозев и умен, и действен беше, за съжаление 40 години вече не зная нито жив ли е, нито къде е... Но оттам излязохме на петия ден и до излизането ми от лагера съжителствахме като братя и само знам, че жив е излязъл навън.

Спаси ни в случая обстоятелството, че макар жесток и безскрупулен, майор Китов се оказа на равнището на оня някогашен полицай, дето Никола Гешев изпратил да донесе книгите на някакъв арестуван вече комунистически конспиратор, а той се върнал с празни ръце, като казал:

– Немаше смисъл да ги донасям, господин началник. Най-старателно ги препиках, в тях немаше нищо опасно...

– Ах, глупчо мой! – възкликнал Гешев. – Точно в книгите е опасното, но то не се открива с пипане, а с прочитане – и уволнил полицая си. Разочароващо за нас беше, че още след седмица два от трите екземпляра на вестника бяха заловени, което значеше, че сред нас гъмжи от доносници. И в това отношение тук беше различно от затвора. Там, заседяли се с месеци в една килия, кръгът от възможности на доносника е така стеснен, че ха направи нещо, ха е открит и набит. Пък и с какво ще измени съдбата си чрез своя донос? В килията повече не може да остане, срещу доноса му няма веднага да го пуснат, а щом го пратят в друга килия, до другия ден пострадалите изпращаха сигнал, че е „шестица“ и той е презрян и изолиран. Но тук, в лагера, сред многохилядната маса от затворници, трудно ще откриеш някой, дето месеци ще роптае и хули социализма заедно с всички ден по ден ще е оставял някъде доносите си или лично е докладвал, тъй като всекидневно извикваха групи за чистене в оборите, за помощ в монтажната на

брега, за стоваряне на ремаркета за чистене на продукти за готварницата, пък не се знае какво са правили. Тук и наградата на доносниците можеше да бъде доста поощрителна.

След месеци „дейност“ ще го уредят на по-лека работа, вместо ужаса на изкопите, копането на рапицата, царевицата, слънчогледа или цвеклото под безмилостното персинско слънце по блоковете, при ужасната норма и под токата на надзиратели, милиционери, бригадни и четни началници и отговорници...

Тази ужасяваща работа властите използваха като принуда, някои и открито да се обявят за „поправили се“, сиреч осъзнали и отрекли досегашната си „вражеска дейност“. Ако целият режим на труд, храна, спане беше работа на униформените началници – от началника на цялото ТВО (трудово възпитателно общежитие) майор Стефан Китов и неговите заместници – Любен Данов (по трудовата част), Николов (по административната част), Борис Митев и Петър Гогов (по вътрешния ред и дисциплината)[28], до старшина Йонков (главен на надзирателите), то онова, с което се занимаваха инспекторът от Държавна сигурност Тричков и капитан Васил Панев, изглежда негов заместник (със синя шапка), беше невидимо за нас. Това беше мрежата от доносници и сътрудници сред затворниците и работата по „пречупването“, „поправянето“ на затворниците. Междинна, така да се каже „институция“ от началници беше структурата на „командири-отговорници“, състояща се от осъдени или само въдворени бивши „отговорни другари“, назначени тук като четния командир Димитър Пенчев – докаран за мародерство, неговите заместници: Велю Баев – бивш началник на Държавна сигурност в Бургас, Иван Гечев – от ДС в Преслав, Боян Михнев – партизанин, полковник от Исперихско, Любен Гумнеров – народен представител и партиен шеф в Пазарджишко, а по-късно и Денчо Знеполски – полковник, партизанин, помощник на Славчо Трънски, и други.

Всички те служеха и на официалните (явните) и на тайните служби на МВР, бяха пълновластни над нас и често пъти

[28] Всички с военни чинове, но имаше и друг Митев (Владо), не толкова злобен. Капитана Васил Панев (или Тодоров) наричаха „Васко фасула“, не знам защо.

много по-жестоки от същинските началници, защото всичко друго, върху нашите гърбове трябваше да доказват и възвърнат партийното си положение. (Изключение от тях правеше сравнително благородният и по детски наивен Денчо Знеполски). Органи на тези „отговорници“ бяха бригадирите, бригадните отговорници, също доверени, но от по-нисък ранг, шефове на 50-членните полевъдни, изкопчийски, строителни, животновъдни, градинарски и други бригади. (Сред тях имаше вече открито предали се на властта бивши властници от Народния съд и твърде рядко от нашите, истински политически затворници). Веригата от потискащи ни органи и органчета ще приключим с тъй наречения „Култсъвет“, състоящ се от открито обявили се за „поправили се“ затворници, заети с културно-просветната мисия да „помагат за осъзнаването и на другите“ в правотата и непобедимостта на БКП и социалистическия лагер. Такъв „Култсъвет“ съществуваше и в затвора, но освен отделни беседи в салона и някакви си стенвестници, разлепвани по коридорите, нито го виждахме, нито го знаехме от кои се състои. Мисля, че някъде в отделна килия са били тези култсъветници. Тук обаче те бяха един голям екип от агитатори, с отделно помещение като клуб, с радиоуредба, високоговорители, с поставени в широки рамки плакати и стенвестници, възхваляващи и разобличаващи, когото им наредят, с говорещ „Стършел“ от саркастични куплети, които всяка вечер разбиваха тишината сред лагера.

Те не ходеха на работа по обектите, тук, под сенките край лагерните тополи минаваше „щатният“ им трудов ден и зачитан за изпълнена сто на сто норма. Сутрин, когато ни изкарваха на работа, някои от тях дежуряха на портала и приканваха, който иска, да остане в лагера, за да пишел плакати. И колко съблазнително беше това, да останеш под сенките тук, вместо познатите мъки на полето. Но пък от този момент, който останеше, биваше анатемосван от нас като „кандидат-доносник“ и „предател“. Защото фактически така и ставаше. Най-лесно се съблазняваха от това „джонитата“, по-изнежените градски момчета, които нямаха идейна ориентация освен, както вече посочих, преклонение пред модите и техниката на Запада. Селските младежи, за които и животът навън си е бил не много

различен от тук, беше рядко изключение да се подхлъзнат по тази примамка.

Един друг начин на Държавна сигурност да ни държи в подчинение ни донесе непоправими беди. Като забележат, че сред затворниците, особено сред младежите някой умен, но непреклонен се оформи като водач, а карцерът и побоищата се окажат неефикасни, сменят физическото му унищожаване с политическо. Пишат от името на управата до дома му, че за „добра работа и поведение“ има право на извънредно свиждане и колет, и за учудване на другите затворници той наистина получава тези неочаквани права, следва роптанието им и подозрението за причините. В същото време започнат да го привикват в канцеларията при началниците и го задържат по цял час. Изпърво плахо, а после и открито, чувствителните на тази тема затворници започват обвиненията: „Ей, тоя се предаде, я вижте как го глезят вече управниците? Това не е за черните му очи, а за черните му дела.“ Заклеймяват го и го изолират. Един младеж, мисля от Русенско беше, изключен студент, умен, твърд и безупречен, но станал жертва на този маниер на властите, ми се оплака, че като го извикат в канцеларията, оставят го в коридора и му дадат да чете вестници и списания, а след час го пуснат, без да го питат нищо. Не знае и защо са съобщили дома му, че е имал добра работа и поведение, когато най-малко е работел...

Опитах се да обясня на другарите тази машинация, но те единогласно се развикаха: „Трай, трай, че и теб ще изолираме заради него. Защо мен не викат ден по ден?“ – питаше всеки един от тях.

Ами, просто не си умен и авторитетен като него, та затова...

– А-а, и ти ли си правиш устата да станеш човек на Тричков и Гогов? Колко ли умни момчета си изсхлязоха така изкуствено оклеветени и обидени, та ги загубихме завинаги от редиците си...

„Председател“, шеф на „Култсъвета“ беше някой си Тарин Станев от Долна Оряховица (по данни на Нед. Гешев е Михаил Станев), а друг, от В. Търновско е Марин Тодоров, също открит сътрудник на властта. Особено гаден култсъветник беше някой си Добри Добрев от Русенско мисля, един Георги Донков Симеонов от с. Махалата,

Плевенско, Недялко Братоев и Лако Лаков, жандарми от Народния съд, професионален мошеник беше и Карамелата от с. Божарлъка Плевенско, който в Шумен продаваше чаши вода за пари на умиращи от жажда затворници в наказателното отделение, Радко Миланов, бивш служител на ДС, Йордан Рашев (или Асен Рашев) от Сливен, Райчо Средков, Неделко Киров от Ямболско, някой си инж. Балджиев от София, Атанас Господинов от Харманлийско и други. Една кохорта от забравили всякакъв човешки морал индивиди, които наравно с началниците ни наричаха „гадове“, „фашисти“, „американски агенти“.

МЛАДЕЖКИТЕ БРИГАДИ

По някаква инструкция от „Отдел затвори и ТВО“ на МВР към края на месец септември 1952 г. стана една трансформация на четите и бригадите, като се сформираха младежки бригади, отделно от възрастните. Съставиха списъци, назначиха ни бригадни отговорници, по един на всяка бригада от 50 души, строиха ни отделно посред лагера и цяла група от началници излязоха напред да ни обяснят защо е това: – Вие сте млади хора и бъдещето ви е в строящия се социализъм в нашата страна. Извършените от вас различни престъпления срещу народната власт са под влияние на остатъците от черното фашистко минало, носители на което са злостната противонародна опозиция и нейните представители в лицето на закоравелите по-възрастни затворници.

От днес народната власт взема към вас ново, по-добро отношение, като ви отделя от тях и тяхното влияние. Режимът на работа, храна, писма, колети и други ще бъде решително облекчен, ако и вие приемете едно лоялно отношение към трудовата дисциплина и идейно-възпитателната работа. А в недалечно бъдеще ще предложим и постепенното ви освобождаване.

Много още обещания изсипаха пред нас, докато ние знаехме, че тъкмо обратното е истината – възрастните спъваха нашите още по-остри протести със своето по-умерено и пресметливо държание. Колко бой и месеци

карцер изтърпяхме и заради своя идеализъм и дързко самочувствие. Когато началниците ни даваха за пример правилното поведение на съдените от Народния съд, често отговаряхме: чакаме и втори Народен съд, та и вас да приучи на „правилно поведение“...

Изкараха ни на полевъдна работа. Нашата бригада се падна да вадим цвекло с някакви двуроги железни белове, натискани с крак. А ние бяхме се подбрали по идеен признак, та не се страхувахме от доносници.

Една глава извадиш, една срежеш – беше ни негласният лозунг. Към обяд мина на проверка ст. лейтенант Любен Данов, завеждащ трудовата дейност. Яздеше на един голям сивозеленикав кон. Макар да заривахме срязаните цвеклови глави, видя, че извадено е на твърде малки купчинки и се развика: „Ах, мамка ви, гадове мръсни, къде е цвеклото?“ И ми връхлетя с коня направо. Зло животно беше този кон. Направо вдига предните крака над главата ти и както бяхме накуп по няколко души, щеше да ни смачка, което ни принуди да вдигнем железните острила срещу гърдите му.

Данов псува и с изваден пистолет даде изстрели във въздуха, а с крак, изваден от стремето, риташе където кого докачи. Вечерта повече от половината бяхме в дълбокия карцер.

Следващите дни към младежките бригади прикрепиха по един от културсъветниците или четните отговорници, защото и другите бригади бяха работили като нашата. При нас се падна Денчо Знеполски. Той твърде любезно ни молеше да осъзнаем положението си и безмислието от каквато и да е съпротива или саботаж, защото комунистическата партия е героичният авангард на народа, който не познава връщане назад и т. н. Ние единогласно му доказвахме, че сме наказани заради едно неотменно човешко и гражданско право, правото на свобода на убежденията, словото, печата, че БЗНС не е фашистка организация, дала не по-малко жертви срещу буржоазията.

– Разбирам, разбирам – казваше той. – Аз обичам земеделците и моите старци са земеделци, а първият, който мида де пистолет и ме подпомогна да стана партизанин, е един Павел Янев, фелдфебел, земеделец от едно село Огоя, Софийско. – Всички посочиха, че аз съм от Огоя и този Павел Маджирски ми е даже роднина. Денчо ме прегърна и

едва не се разплака от умиление. Стана и по-приказлив и откровен. Ние с любопитство го слушахме, защото той беше пръв помощник на прославения, особено в Софийско, партизански командир Славчо Трънски, който стана генерал, а сега също като Денчо беше в затвора, в Сливен. Но в този момент край нас, както бяхме насядали да слушаме, мина някакъв надзирател. Никой от нас не помръдна, само Денчо стана, застана мирно и свали шапката си. Ние единогласно се изсмяхме на този му жест, макар че всички бяхме задължени да сторим това. А аз дори гневно си позволих да запитам:

– Другарю Денчо Знеполски, не ми се вярва, че вие сте същият оня полковник от Народоосвободителната армия, дето в Своге като ученик съм гледал със завист как сечеше въздуха със сабята си над себе си и се заканваше на империалистите? А сега заставате, мирно и сваляте шапка на едно келяво заптие? (Ние така наричахме надзиратели и милиционери).

– Вижте какво, момчета – заоправдава се Денчо, – ние с вас сме в различно положение: вие тук сте хиляди, дето очаквате да падне властта, тя ви е нещо, чуждо, противно, а съм наказан от своите и не от американците чакам освобождението си, а от благоволението на своите. А това зависи дори от този надзирател, дето ако не бях направил така, е задължен още довечера да напише в рапорта си. Младен Гюров Гигов не се е „разоръжил“ от своето разномислие с партията и моето освобождаване ще продължи да се отдалечава „ (Там не позволяваха да се нарича Знеполски).

– А нима вече не разбирате, че онова, за което сте се борили е вече опорочено, щом не само ние, но и вие със Славчо Трънски сте в затвора?

Ох, недейте да ме агитирате и вие, че някои от вашите земеделци вече направиха белята. Не знам коя от вашите така наричани „конспирации“, към Сливнишко ли беше, правила някакъв списък на бъдещо правителство и вписала Славчо като евентуален бъдещ министър на отбраната, мен също не знам какъв, та освен за всичко друго и за това ми вадиха душата – защо врагът ви смята за свои?

Младен Гюров Гигов, наречен Денчо Знеполски, е роден в с. Ярловци, Трънско, и като прославен партизански

командир бил изпратен в СССР да следва икономика, но е бил и слушател на Военната академия „М. Фрунзе“ с оглед въздигането му в чин генерал. Но там пристига съобщение от ЦК на БКП да се завърне спешно в София. При престоя на самолета в Букурещ двама непознати юначаги го сграбчват и в София пристига с вързани ръце. След разни следствия в Държавна сигурност за отношението му към Тито една нощ го докарват в Белене и го тласкат в лагера на криминалните рецидивисти (Кримски полуостров). До сутринта там не само му обрали всякакви дрехи, обувки и пари, но с язвителни подигравки си пробвали „левите крошета“ на „баровската мутра“ и други унижения. На другия ден Денчо часове виси на портала и на телената мрежа и моли да бъде преместен при политическите затворници или лагеристи. Но това е милост, срещу която му искат да изнася разкайвания за греховете си и да възславя наказалата го партия. „Подработен“ добре от ужаса при криминалните, той веднага се съгласява и ето го при нас като дежурен културсъветник и агитатор за съвестно изпълнение на трудовите норми и поправянето ни от врагове в бъдещи социалистически граждани.... И не неколкомесечното му партизанство, а тези изпитания сломиха здравето му, та като се видяхме след излизането си от острова, той едва носеше генерал-майорската си униформа и след някоя година почина.

Махнаха ни от цвеклото, пратиха ни да режем пити слънчоглед и да ги роним, събрани на харман. Там се случи „заешкият инцидент“, та управата отново разбра нашата изкована вече солидарност като голяма опасност за себе си. А случаят беше такъв: някъде из слънчогледите изскочи заек. Развикаха се оттук-оттам и замлъкнаха. Конвойните разбраха, че хванахме заека. Искаха го, настояваха, заплашваха, но всеки казваше, че не знае у кого е. Но доносчикът културсъветник Добрев беше „дежурен“ към нашите бригади и вероятно някой от неговите му беше казал, та като се връщахме към лагера вечерта, конвойните отново спряха колоната от близо хиляда затворници и предупредиха:

– Който е взел заека, да го предаде! – не последва отговор.

– Кой се казва Иван Мостров, да излезе напред! – наредиха отново. Мостров направи две-три крачки, но си остана близо

до нас. Един от милиционерите дойде и го задърпа да му вземе торбата, а Мостров се дърпаше и я не даваше. Другите двама-трима конвойни също приближиха да помогнат на колегата си, но когато първият се дръпна настрана и зареди автомата си, затворническото множество запристъпя в кръг и всички от охраната се оказаха плътно обградени. Видях как стоящият наблизо Добрев се огледа и прехапа устни. Възцари се пълна тишина. Като пред буря. Огледаха се и милиционерите, почти загубени зрънца сред плътния кордон от тела и гневни погледи, и се заизмъкваха заднишком под плисналата се вълна от дюдюкания, присмех и освиркване. В лагера, още от портала отделиха Мостров и го вкараха в канцеларията, отдето пребит от бой го хвърлили в карцера...

Убеден съм, че не милиционерите, а уплашеният повече от тях Добрев е обрисувал пред началниците критичната ситуация и позорното отстъпление на милиционерите пред нашата солидарност. Тези конвойни не видяхме вече по острова, а нас ни изпратиха на по-тежка работа – носене на тухли на рамо, превързани с тел или върв като дисаги.

Искаха по 12 тухли на курс, което правеше повече от 40 кг, носени на километри по разкаляния път. Конвоят беше подсилен и всеки освен автомата си носеше и тояга. Биеха и псуваха непрекъснато тези отзад и отклоняващите се встрани . „По-бързи! По-бързи! Гадове фашистки!“ се сипеше непрекъснато и огромната колона от бледи и парцаливи сенки юрваше в стремеж всеки да бъде някъде по средата, за да го докачат тоягите. По-слабите се препъваха и падаха, тогава и тоягите ги застигаха и се сипеха отгоре им.

Ах, как примираше сърцето ми, като чувах как някой пищи някъде назад от ударите и как връхлетелият го бияч в изстъпление викаше: „На! На ти Америка! На ти Англия! Мършо реакционна!... Тука ще умреш!“

Това бяха младежките бригади, пред които се декларираше, че ще бъде смекчен режимът. Затова пък ние отново се събрахме и като опипвахме изранените си вече рамене, решихме – от утре никой да не взема повече от 6 тухли (3 отзад и 3 отпред), като си съставихме списъци от по десетина души най-предани момчета от бригада, които да обхождат бригадата си при вземането на тухли и да

предупреждават: „Вземай само по толкова, иначе довечера да му мислиш…“

Така започнахме следващия ден. Охраната не забеляза от първия път, но като ги сваляхме, този, който ги редеше, се завайка:

– Ей, защо сега наполовина донесохте? – той беше от „поправилите“ се.

Милиционерите решиха да контролират бройките. Търчат при този, търчат при онзи и го задължават колко да вземе, той вземе, а после ги остави… Цял час и половина мина в разправии, докато тръгнем на втори курс и когото бяха удължили да вземе повече, по пътя ги хвърляше настрани. Никой не пристигна с повече тухли. Повтори се същата разправия и при следващия курс, та през този ден и курсовете и тухлите бяха наполовина. Доложиха вечерта на портала пред Борис Митев и той се изстъпи и запита:

Кой ви разреши да вземате по толкова, без да слушате охраната и бригадирите?

– Повече не можем, гражданино началник – отговориха няколко гласа от средата на хората.

– Кой каза това? – закрещя той. Никой не се обади.

– Ти защо по толкова носиш? – хващаше за яката някого Титев.

– Толкова всички могат, толкова и аз – невинно отговаряше човекът.

– Никой ли не носеше колкото трябва? – обърна се към бригадирите.

– Никой, гражданино началник…

– Организация значи… – позеленял от яд тръпнеше Титев, а в това време дойде и Петър Гогов и недоразбрал случая се провикна:

– Как някои да могат, другите да не могат по толкова? Я да излязат тези, които са носили по-малко… – навикът да се търсят инициатори.

– Този път няма такива, няма онакива, другарю Гогов – обясни му Митев. – Организирали са се гадовете, значи…

Никого не успяха да посочат изкупително виновен този път, защото бяхме постигнали пълно единство в постъпките си.

– Утре отново на изкопите! Ще ми се глезите с по 6 тухли значи – каза Гогов и ние поехме към бараките, вътрешно ликуващи и тайно подръпващи се за ръце.

– Победа! Пълна победа този път! – прегръщахме се вече открито в помещенията и вечерта, след проверка отново се наговорихме за подобна негласна стачка и таван на нормата за другия ден.

– Видяхте ли, че когато сме единодушни, не могат да ни наказват – чуваха се взаимни уверения между младежите.

Трябва да призная, че „решенията“ вземахме отново ние, от бившата Втора бригада от карнобатлии и врачанлии към които сега, в младежкия ни състав бяха вече и нови сили: Димо Бандата (Димо Минков Иванов) от Габарево, Казанлъжко, Димитър Панов (дядо Рую) от Чеканчево, Димо Неделчев от Ведрина, Толбухинско, Гено Г. Цоньовски, Любен Гошев, Стоян Кривачки, Андрей Янков от Лозица, Никополско, Любен Петракиев от Деков, Васил Несторов от Каниц, Кулско, Герчо Джамбазов от с. Неново, Провадийско (поет), Веселин Батанов от Върба, Шуменско, Неджип Зекиров Солаков от Исперихско, Ценко Ник. Жиков от с. Цар Петрово, Кулско, Цаната от Русе, Йордан Георгиев (Данчо Лекия) от Ломско, Иван Георгиев от Шуменско, Ненчо Ив. Ненчев от Сунгурларе (брат на Стефчо), Коста Събев от Чирпан и цяла редица от неустрашими младежи, с които вече се познавахме и бяхме в неразбиваемо единство, щото всички бяхме съидейници.

Но винаги се съобразявахме и със съществуването на група легионери и анархисти, с които съгласувахме своите решения, за да не се получи провал. Възторжено ни подкрепяше от легионерите Иван Найденов – Байко, от с. Камено поле, Белослатинско, както и Денчо Стефанов, които уговаряха солидарността на цялата им група от двадесетина младежи. Анархистите Георги Божилов от с. Росоман, Софийско, Калю Лингоров и Бончо Няголов от с. Павел баня, Казанлъшко, а също и възторженият поет Николай Бакоев от същия край също горещо ни подкрепяха. Докато няколкото социалдемократи си бяха направо с нас (за съжаление помня само имената на Емил Константинов Апостолов, Любен Буев и Димитър Ц. Екимски от Враца).

На другия ден, както бе наредено, ни откараха на изкопите. Кално, лигаво и тежко за товарене и изкарване,

нормата ни бе прочетена в същия непоклатим размер – пет кубика пръст, изкопана и прекарана с колички на 150-200 метра. Радостното бе, че сега пристъпвахме тук с младежката си непоколебимост да „убедим“ началниците, че нормата е неизпълнима. Така и стана. Никой не спираше работата, но леко и бавно денят изпълзяваше към свечеряване, а всеки бе изкарал от 2 до 3 кубика пръст. Бригадните отговорници си шушукаха и страхливо оглеждаха колко малко е свършено, Но ние ги предупредихме да отразят истинското положение, а не да надпишат някому.

Разпуснаха ни за вечеря и проверка и отидоха да докладват в четната канцелария, а ние се впуснахме да се мием на помпата, дето се чакаше цял час за канче вода. По едно време долетяха няколко милиционери и надзиратели и завикаха: „Младежките бригади, прибирай се в бараките! Бърже се прибирай!“

Учудихме се защо без вечеря и без проверка трябва да се прибираме, но те ни подбраха с тояги и разни дървета и ни вкараха. Седнахме на нарите, а Димитър Панов (Дядо Рую), който последен влезе, ми заразправя:

– Ей, ще речете пак, че философствам, ама за сетен път се убедих, че в обикновения човек доброто и злото така съжителстват, та зависи от условията кое ще се появи по-силно.

– Ето сега преди малко видяхте дежурния надзирател Евлоги как биеше с дървото да се прибираме по-бързо. Досами мен беше и доктор Грозев и той удари и него. Докторът се обърна и оня, като го позна, се смути и рече: – А докторе ти си бил? Извинявай.

– Какво ще извинявам, като си започнал, удряй наред – отговори му д-р Грозев, а оня се сконфузи някак си и захвърли дървото. Престана да бие и другите... Та вижте, диктатурата пробужда злото у човека, но не успява да унищожи и доброто, макар и само искрица да е. Добрината и авторитетът на д-р Грозев, смутиха съвестта на един такъв побойник като Евлоги, лично видях. Жалко, че у по-висшите началници и тази искрица я няма, и иначе би трябвало поне него да пуснат.

На протестите ни, че не сме вечеряли, отговаряха:

– Тук ще изпукате от глад, щом не работите.

НА РАЗГОВОР

Държаха ни затворени още цели два дена и на третия ни изкараха и ни строиха на плаца пред бараките. Дълго стояхме така. По някое време откъм портала се зададе цяла група началници. Освен познатите ни майор Китов, двамата Митевци, Гогов, Данов и Николов, имаше и един униформен полковник, винаги цивилният Тричков и един сух, блед и сякаш прозрачно безцветен цивилен със сив костюм, с едни синьо-зеленикави очи, с които ни пронизваше като кобра, която ей сега ще се хвърли и ще клъвне смъртоносно някого.

– Вие защо не работите, бе? – разкрачен пред нас и запъхтян от злост запита Китов. Но никой нищо не отговори. – Вас питам, гадини мръсни – повтори Китов. – Защо не работите ?

Ние инстинктивно се спогледахме и по редиците премина едно незабележимо подбутване с лакът и почти дружно изрекохме:

– Нали работим! Толкова можем, гражданино началник.

– Толкова можете ли, идиотчета такива, а? – скърцаше със зъби Китов.

– Сколько заключеньх есть на острове – със стиснати зъби запита безцветното сиво човече, от което разбрахме, че имаме честта да видим и представител (или кой знае какъв) на КГБ или НКВД от СССР. Чухме да му прошушват нещо като „восемь тьюяч“, а той се обърна към униформения полковник и промълви нещо като „Зто большая сила“.

– Ще ви смачкаме главите като на змийчета, като на отровни змийчета – крещеше Китов. – На краставичари краставици сте тръгнали да продавате, а? На болшевики, на победилата революция с контрареволюционни подлости и гадости сте тръгнали да слагате прът в колелата на историята. Но тя ще ви строши престъпните ръце, не, ами и главите ще ви премаже, да знаете. Намерили сте срещу кого да стачкувате.

Вижте, момчета – обърна се към нас полковникът, като даде знак с ръка на Китов да мълчи. – Вие, както виждам, сте все младежи, а на младите хора е присъщо да се

бунтуват срещу каквито и да е порядки. Ето и вие, нека да не го казваме стачка, но бойкот например, бойкотирате трудовите норми, отказвате се от труда, който е едно основно право и задължение на всеки гражданин, а пък вие сте и осъдени това ви е задължение по правилник, нали така? Дайте да видим може ли да се разберем като мъже, преди да сме предприели необходимото за вкарването ви в ред. Средства имаме много и те не са от най-нежните. Какво ви тежи? От какво сте недоволни? Или просто сте жадни за приключения, а? Вероятно сте чели как нашите ремсисти и комунисти са реагирали на експлоатацията на буржоазната власт, но да се повтаря сега това е глупост, експлоатацията е премахната. Има ли между вас буржоазни, фабрикантски синчета, които ви подбуждат, а? Я да видим колко от вас са синове на фабриканти, бивши чорбаджии, царски офицери, попове и други, пострадали от народната власт семейства? Да си вдигнат ръцете. (Никой не вдига ръка.)

– Колко от вас са легионери, ратници, бранници и подобни?“) (също никой не вдига ръка) – Колко са анархисти? (Няколко ръце се вдигат).

– Тогава какви сте, дявол да ви вземе? – чуди се привидно полковникът и лека усмивка плъзва по лицето му. – Да не би случайно да сте земсисти, земеделчета, а? – направо се разсмива дяволито той. (Вдига се гора от ръце). – Я гледай ти, кой дявол ви подстори да се обявите против вашата си власт? – вече открито се смее полковникът. – Та Земеделският съюз в братско единство с партията управлява страната, а другарят майор Китов, в пълен разрез с политиката на партията, е събрал тук толкова земеделци... Я ми кажете какво ви мъчи? От какво сте недоволни?

– От високите норми – обади се някой. – От несправедливото осъждане – обадиха се още няколко. – От лошата храна, от жестокия режим – додадоха в надпревара оттук-оттам вече мнозина.

– Вие да не искате с баклави да ви храним, с перце да ви гладим, а? – обади се майор Китов. – Не се правете на божи кравички, власт сте се надигнали да събаряте, пред съдилищата е доказано това.

– Карцер и тояга за вас, лумпени такива – озъби се и Гогов, а Тричков обясняваше нещо на съветския си колега, като му сочеше, изглежда, очертанията на острова.

– Моля, моля – вдигна ръце настрани полковникът, – такива разговори са излишни, нека се разберем като мъже. Кои, как и защо са ви съдили, нямам право да се меся, но редът и спазването на правилника е моя и на всички ваши началници длъжност. Всичко ще проверим и уредим, но от утре – на работа. Никакви стачкувания и бойкотирания, защото... – запъна се малко полковникът и допълни вече твърдо и безапелационно – имаме, както казах много начини да ви накараме да осъзнаете къде и пред кого се намирате. Ясно ли е? (Никой не отговори). А вас, другарю Китов, моля от утре да ги пратите на най-присъщата им земеделска работа, в полевъството. Само че ги поразмесете малко и с по-възрастните им колеги, че те са земеделци, ама може и да не знаят добре как се държи мотика...

Китов махна едва забележимо с ръка към козирката си и полковникът поведе глутницата си към портала, а нас ни върнаха в бараките и вечерта ни изкараха за вечеря и проверка.

Както си бяхме строени пе-образно, сега пък цяла сюрия от четни и бригадни отговорници защъкаха пред нас и започнаха да нареждат:

– Вие от 11-а бригада, последните 20 души да минат във 2-а младежка бригада, а 20 от нея да дойда в 11-а...

От тази в тази и тъй нататък, докато ни размесиха отново с възрастните. Мъкнене на багаж и опити да опазим групови и идейни връзки и приятелства, но чувствахме, че въпреки по-мекия тон на полковника, всъщност доведе до разгромяваме на създаденото от нас като единство и организация.

На другия ден наистина отидохме на „земеделска работа“ – вадене на картофи. Колкото можахме отново се консолидирахме по младежка линия, особено под предлог на така наричаните „хранителни кооперации“. Главно по младежки възрастов признак, но и по земляшко-идеен и съпроцеснически показател, групи от по 5, 8, 10 души се наговаряха да се хранят заедно, като освен получаваната затворническа храна, се събира общо и всичко, получавано в колети от дома. Избира се един за „домакин“ и той пресмята и допълва обеда, вечерята и закуската с полученото от дома, събрано на едно място (обикновено в куфар). Такива „кооперации“ правеха и легионерите, и

анархистите, а често и коалиционни между земеделци и анархисти, но с легионери почти никога. Тези кооперативни сдружения приютяваха и по един-двама от неполучаващите от никого колети, но близки съидейници или земляци, за да ги подкрепят като равноправни „кооператори“. По ред се определяха и „дежурни“ по миенето на съдове, набавяне от продуктите от нивите – моркови, тикви, картофи, които тайно се внасят с торбите и в неделя се пекат или варят. Не рядко, при невъзможност, се закопават някъде по нивите и се отбелязват на картосхема за да се намерят и оползотворят, когато е възможно. Случваше се, когато една бригада е в невъзможност отиде да работи или да мине край място, дето е укрито нещо за храна, да открие пред другите, дето ги разпределят за там, да вземат укритото. Спомням си, че чак от лагеристите от 2-и обект се получи бележка, че към Гонково гърло са укрили тикви, но не ги допускат вече насам, та ако искаме, да ги потърсим, край една дебела топола. Намерихме ги и така гладни бяхме и нямаше къде да ги печем и варим, та ги изядохме сурови. След час на мен така ми прилоша, че щях да умра, ако някой не ме научи да легна (д-р Грозев пак) надолу с главата, почти отвесно и тогава (нека не описвам) как бъкащо се върнаха едрите парчета из гърлото ми... Не вярвах например, че семето от коноп може да се яде. Мислех го за отровно. Но тук цели блокове бяха засети с коноп и първото ми запознаване с Петър Сърбински – главния секретар на ЗМС до 1947 г., бе именно и запознаване с конопеното семе като храна, защото донесе в шапката си (някакво сръбско таке) едни ситни като просо зрънца, от които раздаде на десетина души и сам захруска от тях. Вкусни бяха тия зрънца и ние се зачудихме от какво са, а той ни посочи конопения блок и само предупреди, че при прекалена доза наболява глава. До вечерта голяма част от върховете на конопените стебла стърчаха остъргани.

Какво не прави гладът. Инстинктът за оцеляване бе довел някои до немислими за свободен човек постъпки. Жаби, змии, живи и измрели риби, котки, кучета, умрели прасета минаха под нож и огън, а често и само под нож. Групи от гладници, изоставени или нямащи близки за някаква подкрепа и обикновено без идейна привързаност към някое от идейните направления, вървяха като виещи от глад

глутници и ровеха из храсти и блата да залъжат с нещо стомасите си. Нещо зловещо и потресаващо беше да се взреш в погледите им, помътени и устремени към „какво да е“ от растителния и животински свят по широкия остров. Ще спестя цялото име на един адвокат от София (Д. Б.), който като хищник се взираше дори в мускулите на разсъблечени при работата хора... Удържащите се в рамките на човешкото налитаха преди всичко на растителните неща – коприва, киселец, лук, царевица, тикви, моркови. Колко само станаха жертва на куршумите заради стръкче коприва или лапад – съблазнили ги да се отклонят с по две-три крачки от колоната. Началниците и голяма част от охраната обаче гледаха с една омерзяваща наслада на докараните до това състояние хора. Защото човекът е човек само при човешки условия на живот, а мъченическият труд и чудовищният глад довеждаха една част от затворниците и лагеристите до такова скотско положение, което ги елиминира от числото на политическите противници и врагове на властта. Мнозина, под напора на този глад, се изкушаваха и да крадат от колегите си, получили нещо в колет.

Какъв добър и хубав момък беше Д. Н., който лежеше до мен на нарите и се виеше като червей, без да може да мигне цяла нощ. Довери ми, че все си мислел за няколкото жълти курабийки, които видял днес в куфара на бай Иван от Ямболско.

– Мога да се промъкна – шушнеше ми Д. Н. – само едничка да си взема, но утре ще стана за срама на другарите. Знам, че ще ме изолирате...

Станах и от моя куфар му дадох скътаните две бисквити и той заспа.

ДЖОНИТАТА НА ПЪРЦУН

Други обаче не се срамуваха. Докараха по някое време между нас една група софиянчета – „джонита“, които не само се псуваха помежду си в знак на интимност, не само пееха цинични песни и разказваха непонятни за нас сексуални похождения, но започнаха и да крадат из куфари

и торби в бараката. Предупредихме ги, но те не вземаха от дума, а главатарят им, някой си Пърцун, едър и нахален, налиташе, и да бие, а както го бях определил, от всеки пет думи, казани от него, шест са псувни. Оплакахме се от тях и на началствата, но Любен Гумнеров в качеството си на четен командир дръпна цяла реч пред строя при вечерната проверка:

– Тука има някои – започна той, – които се пишат политически дейци. Разни глупави теории, предимно уж земеделски развиват и мислят някога да бъдат нещо. България искат да управляват. А знаете ли какво правят в помещенията си? Крадат се. Крадат се като цигани...

– Не е вярно! – обаждаме се с десетки гласове от строя.

– Вашите хора ни крадат, вашите...

– Какви наши? Ние нямаме тука наши, всички са ваши, дайте те да видим.

Ние изтласкахме пред строя джонитата и надзирателите ги откараха към канцелариите при портала. Само Пърцун не можахме да изтикаме, защото се оказа хваткаджия и разби няколко носове от нашите. След 10 минути обаче върнаха джонитата и ни заявиха:

– Вие не само крадете, но лъжете и клеветите. Тези ваши колеги не са крадци, но вие ги клеветите, защото имат ново отношение към народната власт, защото са се поправили...

От това ние се убедихме, че тази група е може би направо криминална и е изпратена да всява раздор и конфликти между нас, та решихме сами да се защитим от тях. Разпределихме се на всеки от тях по 2-ма, а за Пърцун – 4-ма. Бараките бяха дълги и полутъмни. Две крушки само осветяваха помещението ни и всички бяха забелязали, че под едната аз всяка вечер четях до среднощ. Затова и на мен се падна да дам знак, когато всички джонита си налягат и заспят, да почне акцията по нашата самозащита. Стефан Ненчев мина незабелязано и драсна по чертичка с тебешир пред леглата на софиянчетата. А Пърцун спеше на горния нар, до входа. Него всички знаеха.

Когато всичко утихна, аз разгърнах широко един вестник и за момент закрих лампата, а после най-безразлично си четох. Тогава започна акцията. Няколко от софиянчетата вече изохкаха, но аз наблюдавах как дръпнаха Пърцун и го събориха от горния нар. Той едвам успя да изрече едно

„мамка ви, копилета“ и се строполи долу. Вдигна се голяма олелия, не само от виковете на хулиганчетата, но и от други момчета дето не знаеха какво става. Затова Таньо Колев като сложи някакъв лист от пергаментова хартия, за да прикрие гласа си, се провикна: „Другари, всички да лежат и да мълчат. Наказваме само крадците.“

– Милиция, помощ! Фашистките копилета ни бият – викаха крадците и с това напълно се разкриха като изпратени от властта, но и увеличиха за себе си предвидения умерен побой.

– Мамка ви, гадове с гадове, избийте се, ако щете! – отговаряха дежурните милиционери отвън, но не смееха, пък и не желаеха да се намесват посред нощ в нашите разправии.

На другия ден джонитата воглаве с Пърцун излязоха лазешком из помещението и отидоха да се жалват пред началствата. До вечерта ги вдигнаха за някъде и нас не ни закачаха за побоя.

НОСТАЛГИЯ ПО ЗАТВОРА

Тук четенето, ученето, каквото беше в затвора, беше невъзможно. Още в пет и половина часа сутрин Павел Тръбачът надуваше за ставане и след лъже-закуската от лъжица мармалад още в тъмно ни покарваха към обектите, та вечер до тъмно. Само след завръщането в лагера от към 78 до 9, когато бе проверката, можеше да се погрижиш за миене, бръснене, пране на нещо или разговор с някои, дето не са в твоята барака. А влязъл вътре след проверка, вече почти нищо не можеш да правиш, защото е полутъмно и си уморен. При това макар тънки и плетени да са стените и таваните, лятно време в бараките е задух, а зимата – студ. Само в неделя след обяд разполагаш с 4-5 часа, защото до обяд ни изкарват да събираме дърва за кухнята и хлебарницата или пък да довършваме нещо недоработено предния ден. Съвсем ясно личеше тактиката на властите – непрекъснато гонене, непрекъснато движение, непосилен глад, пек и студ, за да впрегнеш силите си за физическото оцеляване, да не остава време и сили за някакво духовно,

политическо усъвършенстване, за интелектуален напредък. В същото време, чрез допускането тук на двата вестника – „Работническо дело“ и „Отечествен фронт“, и чрез агитациите на „Култсъвета“, всичко, което притуряме към знанията си, да бъде от гледището на властта, на партията по философската теория на маркс-ленинизма. Често се изнасяха и доклади пред общи събрания, заради които ходеха по бараките и ни изкарваха задължително. Дори култсъветниците бяха задължени да слухтят между нас и да слушат спонтанните ни коментари.

Нищо от тези намерения на управата не се реализираше на практика. За кой ли път ще подчертая, че младостта е нещо непреодолимо, когато има напор в някоя посока. Когато общуването със стотици и хиляди е все пак достъпно, както беше тук, ние се отдавахме на събеседвания, на чествания на бележити дати и личности. Основаването на БЗНС (два дни преди Нова година), 14 юни – възпоменание за убийството на Ал. Стамболийски, 23 септември – убийството на Никола Петков, 27 септември – Ден на земята и Радомирската република, както и Трети март – Освобождението на България, бяха дните, в които намирахме начин да честваме също с обяснителни доклади за самото събитие и свързано с настоящето ни положение. Веднъж изглежда от „Култсъвет“-а ни изпровокираха, като пуснаха слух, че легионерите и тези от Народния съд чествали 9-и юни и свалянето на земеделската власт, масовите погроми и убийства. Нашите младежи така настръхнаха, че не знам какво щеше да стане с групите легионери и възрастните полицаи и офицери, ако не бяха отрекли солидно това и дори заявиха, че също смятат 9-и юни за кървава и черна дата.

Между всичкото, както във всеки затвор и казарма, непрекъснато разни слухове сновяха между нас – за освобождаване, за вдигане към затворите, за смекчаване или затягане на режима и други. По този повод често си припомняхме оня анекдот, дето някой от 3 дни бил дошъл в казармата и още първото писмо до дома писал: това, дето съм дошъл, май е българска Казарма. Ще взема да избягам оттук, защото, ето трети ден мина вече и нищо не се говори за уволнение...

Георги Стойчев от с. Маломирово, Елховско, след едно свое свиждане съобщи, че сестра му слушала по западните радиостанции „Гласът на Америка“ и „Дойче веле“ буквално за всекидневните събития на острова, дори някаква група младежи от скандинавските страни направили опит да дойдат и да ни донесат медикаменти, но не ги пуснали властите, та отседнали в съседна Югославия и оттам говорели по радиото. Колко беше вярно това, не знам, но то ни окуражаваше. Истина беше, че навън арестите и съденето продължаваха. Тук дойдоха много хора от сливенските „горяни“ и разказаха за въоръжените битки между „горяните“ и почти 7-хилядна войска около връх Синилка, Чобан дере, Дълбокия кайнак и местността Невеща над с. Блатец и Сотиря. Месеци лежахме един до друг с Диньо Тодоров Василев от с. Тополчане и бай Курти Стойнов от с. Желю войвода – братът на водача на горяните Георги Стойнов-Бенковски, и те с разказите си за почти въстаналия Сливенски край ми върнаха надеждата, че България не е издъхнала под червения ботуш, щом родният край на стоте войводи също се е надигнал срещу болшевизма. (Но за горяните – в III част). Макар и печален по същество случай, но и аз се възгордях с нашия Балкан, когато докараха след дълго следствие и съд и моя съученик Асен Мирчев Гатев от съседното село Осеновлак, Софийско, и Петър Пашов от с. Бов, Софийско, осъдени с групировката, с която бях свързан преди казармата, обхванала селата около Искърското дефиле – Лакатник, Бов, Лесковдол, Осеновлак, Губислав, Зимевица, Своге и други. Сетих се, че за това ми намекваше майка ми в Шуменския затвор, но аз бях осъден вече и не са сметнали за нужно да ме присламчат в техния процес. Те ми разказаха за ужасните мъчения в Държавна сигурност при следствието, където Илия Георгиев от Бов е издъхнал мъченически в ръцете на садистите, а Асен Карадашки – също от Бов, е осъден на смърт и убит като главен организатор на Първи Балкански народоосвободителен отряд. Димитър Витов Стойков от с. Губислав, Борис Стефанов и Максим П. Бончев пък са осъдени по 20 години като ръководители на Първи Искърски отряд (вторите двама от с. Заноге Софийско). Повече от 30 души са осъдени по разкритията тези две

успоредни организации, а някои откарани в лагер или изселени.

С МЛАДОСТТА И ЛУДОСТТА, С ВЪЗРАСТТА И МЪДРОСТТА

Много още бяха случаите да бъдем връхлитани с коне от началниците, много пъти опитвахме до организираме протести и стачки, пак ни връзваха на комарите, но повечето завършваха с безапелационната присъда на людозвера Йонко Йонков (старши надзирател, станал после офицер), чиято изкривена от злост уста произнасяше: „Там, в дупката, докато изгниете!“. Размесването на младежките бригади с възрастните се оказа решаващо за неуспеха на нашите акции. Осъзнавахме, че в някои случаи по-острите ни протести могат да имат и фатални последици.

Тъкмо сме се събрали, уж съвсем тайно в дъното на трета барака с чиренците Боян Стоянов, Иван Качев, Тоно, Никола Тодоров (Коло от с. Урвене), Мито от с. Крапе и Марко Гергов от с. Галиче и други и умуваме върху тези проблеми и довтасва при нас Данчо Драгалевецо (Йордан Г. Славков от с. Драгалевци – София) и ни вика:

– Момчета, пак кроите някаква беснотия. Не слушайте лудориите на Таньо Колев от Карнобатско, той има амбицията да става герой, а пък Петко от Огоя се пише писател и са му нужни по-ярки приключения, но знаете ли, че с тия работи ще изморим по-възрастните си другари. Ето, в 14-а бригада докараха бай Иван Костов. Той едва се жив, но сега каквото и да направите, него ще турят за организатор и така ще си угасне в наказателното. По-добре помислете как да го опазим жив, а не да го вкарваме в нова беля.

– Много си се уплашил бе, Драгалевски – подхвърли Марко Гергов, – от нас живо месо да режат, няма да насадим бай Иван Костов.

– Никой няма да чака да го насадите вие – рече Данчо, – а направо ще го грабнат заради вашите действия.

Съгласихме се общо взето с Драгалевски и след много криволици из лагера ние с него отидохме при бай Иван.

– Бай Иване, ето ти един будала шоп, защото не е истински шоп, а е балкански шоп, селото му е Софийско, но е в Балкана. Ако беше от нашите полски шопи, той щеше да е по-тънък сметкаджия, те не се хвърлят с бос крак срещу ръжена...

– Екстремизмът има своето място в съответни ситуации – поде бай Иван. – Но трябва да се държи сметка за последствията.

И дали вашият младежки екстремизъм, нека го наречем ентусиазъм за остри протести и стачки няма да обслужи повече властите, отколкото някаква наша кауза. С други думи, целта не винаги оправдава средствата. Някога Игнатий Лойола в името на благородната цел да вселява християнството е употребил ужасите на инквизицията, но не е канонизиран за светец, а е станал синоним на ужасно варварство. Сега Сталин и нашите властници също в името на комунизма приеха като средство инквизицията. И те не могат да имат друга крайна съдба. Но след като е задвижена машината на инквизицията и ние вече сме попаднали между колелата ѝ, трябва ли да подложим точно главите се да ги отреже? Трябва ли да и даваме повод да ни обезглави? Не помагаме ли с това на целта ѝ? Според мен ние трябва така да растем сами в себе си, че да станем една несмилаема маса. Трябва така да се изпълним с убеденост в идеите си, че като излезем, да бъдем подквасата, маята, около която така да коагулира общественото мнение, за да остане неподвластно на монополно тържествуващата сега идеология. Ако сте жадни за героизъм, това е сега най-необходимият героизъм – просветата, знанията, интелектуалното израстване, така необходимо и на съюза ни, и на страната ни. А машината – тя ще забавя оборотите си, сега да е на върхова скорост. Много са факторите – външни и повече вътрешни, които ще обуздаят революционната ярост на властта – завърши Иван Костов.

– Видя ли сега какви умни хора имаме – намеси се назидателно Данчо Драгалевски, – а вие там с разни момчешки героизми ще ги погубите. Я виж хората към какво са се насочили тук, на острова – допълни Данчо и бръкна под ризата си.

Просто облещих очи, като видях да изважда нашия ръкописен вестник, изцапан и одрипавял от предаване от ръка на ръка...

– За писменото слово са се хванали хората, а не за някакви ялови протести и стачки – редеше Данчо, но бай Иван го прекъсна:

– И това е една твърде рискована работа и аз не знам живи ли са тези, дето са го писали. Не вярвам да е само един екземпляр.

– Мен един от лагеристите от Втори обект ми го даде – поясни Драгалевски, – и не си каза името, та и да ме хванат, не мога да го изложа, но той вероятно ме познава, за да ми го даде...

Да си призная, преглътнах гордостта си, че вестникът е и мое дело, страхувайки се от оценката на бай Иван, и се направих на любопитен.

За пръв път, откакто бях на острова, отразих в „Записките“ си по-подробно наставленията на Иван Костов, за разлика от твърде сигналните си други бележки. А сред нашите младежи като предадох съветите на по-възрастните земеделски дейци за умереност в държанието и усилено учене, някои възроптаха:

– Абе ние, млади хора ли сме, или бройки от овчото стадо на червените пастири? Борци или страхопъзльовци? Но възрастните кръвта е застояла, бе. Е, от утре на Йонко Звера тоягата ли да целуваме?

В края на краищата получи се едно сравнително стихване на нашите действия. Намерихме един турчин пехливанин – Коджа Мехмед, мисля от Разградско беше, убеден земеделец, както бяха всички турци в затвора („чифчи партия, йешил байрак“ – земеделска партия със зелено знаме), както се декларираха, който не само крепеше бай Иван Костов през калта към обектите, но често го и носеше на гръб. Това за кастите беше по-търпимо, защото иначе личеше, че управата следи стриктно стъпките на бай Иван. По едно време намерихме нови гумени ботуши и още на другия ден му ги взеха, за да ходи с мокри крака. А калта беше също голям бич за нас. Един Тончо Настев от с. Черногорово, Хасковско мисля, казваше: „Никакво друго наказание не е нужно за нашите болшевишки мъчители, освен да ги пусна някога по този остров и само да им

изрежа ремъчките на цървулите.“ Аз намирам из своите записки и един куплет, посветен на калта:

„О, всесилна, изобилна,
декемврийска черна кал,
на теб равен е направен
само скъпият туткал...“

В нашата бригада имахме един евангелски пастор от Варна – Йончо Дрянов. Завършил своето богословие в Данциг, живял в уютна градска обстановка, тук беше съвсем капитулирал пред трудностите. Краката му бяха станали като мотюци от калта, седмици не почиствана, ръцете му се бяха напукали от неизмиване, а гладът го беше принизил до тревопасно. Набере стръкчета коприва и заедно със сутрешната лъжица мармалад я смачка с лъжицата на каша и яде като най-изискано лакомство. Беше от конгрешаните, мисля, за разлика от другите две направления на евангелистите у нас – баптисти и петдесятници. (Срещнах го в София излязъл жив и той).

Островът бе се превърнал в негласна затворническо-лагеристка държава, защото макар да ни пазеха отчасти едни други, ние бяхме установили редовни връзки. Подпомагахме се с каквото можем. Веднъж трябваше да предам един лагерист с каруца торбичка трици, откраднати на оборите с прасетата, които ядяхме и за което доста често ни наказваха. Като го пресрещнах в едно затънтено място, той ми довери: „Давай каквото има, защото бързам. Карам полуубит човек.“ Надникнах в каруцата и видях нещо невиждано: проснат заклан човек, а през отвора в гърлото му се виждат шушулки грах, който човекът от глад бил налапал, а някой си надзирател или милиционер затова му и прерязал гръкляна. Потресох се, защото човекът още хъхреше...

Друг един ден, като работехме нещо на един полевъден блок, при служителите агрономи, които ни контролираха дойдоха две жени.

– Ей, жени! Жени! – зашушна се между нас и всички прекратиха работа и се възпряха да ги гледат. На двадесетина метра от нас бяха, но толкова стройни и красиви ни изглеждаха, особено едната от тях. Облечена в

зелена рокля и по-тъмно зелена блуза, с бяла някаква яка, та веднага я кръстихме „Зеленият интернационал“, мислено я присвоихме за „наша“... Жени! – каква странна магия ни зашемети поради самото им присъствие на острова. Убити от труд и глад, обезобразени от бракуваните войнишки, полицейски и железничарски дрехи, ние чак сега, при вида на жените се заоглеждахме и инстинктивно прибирахме увисналите по нас парцали, заприглаждахме щръкналите си и разпилени алаброси. Повечето от нас с години не бяха се ръкували или дори виждали отблизо жени. Изглежда и погледите, когато са така вторачени, имат някакво физическо въздействие, та „нашата“ зелена пеперудка доста неспокойно се въртеше като си говореха нещо там, па се обърна към нас и ни помаха с ръчица. Ние всички така ликуващо се сбутахме, такъв празник настана в душите ни, че когато един по-хлевоуст подхвърли нещо за бликналото си желание, едва не го набихме.

Та между нас нещо от сексуални помисли към другия просто бяха недопустими. Ние така бяхме изстрадали в своето отшелничество от нормалния живот, че жената беше нещо идеализирано, душевна жажда, сърдечен трепет, почти стерилен откъм помисли за физическата ѝ същност...[29]

НОВОГОДИШНО ОПИЯНЕНИЕ ОТНОВО

Наближаваше Новата 1953 г., а на 25 декември е католическата Коледа – Рождество Христово (сега и тук сме по този календар) и черквите в Белене често ни упойваха с камбанния си звън. Там има три християнски вероизповедания – католици, православни и протестанти (евангелисти), като и трите си имат черкви. Този камбанен звън, особено за Великден, е толкова продължителен,

[29] Потя се от неудобство и дори намалявам градуса на тогавашния младежки идеализъм: първо – защото за днешните младежи ще изгражда като плоска измислица, и второ, че напомня за описвания до втръсване идеализъм на ремсистите и партизаните преди 9-ти септември 1944 г. Но кой ще отрече, че сходните условия и политически елементи не пораждат и сходни настроения?

денонощен, че събужда душевно копнение за вяра в доброто на света, буди носталгия по роден топъл кът и мили хора, плоди надежди за мир и свобода. Една песен се беше утвърдила и предавала от излизащи и влизащи, че и по случай Рождество Христово се пееше, макар да беше за Великден (Възкресение Христово):

„Ден Великден е днеска, другари,
всеки шепне: „Възкресе Христос!“
Черна мъка сърцето ми пари,
ден-Великден, но не и за мен...

Във килията мокра и тъмна,
окован и заключен лежа,
а нейде звън чувам камбанен
да се носи навред над света...“

Този камбанен звън ни създаде някакво приповдигнато настроение и ние копахме и мъкнехме товарите си някак по-леко. Защото съзнавахме, че там, нейде наблизо, на другия бряг на зловещата за нас река, ръката, която бие камбаната, тия, които ще се съберат под купола на черквата са наши единомишленици, християни, отричащи злото, което ни е пленило и обградило с телени мрежи и стражеви кули на острова. Макар винаги гладни, цели седмици си отрязвахме по филийка хляб и ги събирахме „за Нова година“. Получил някой колет, дай да видим какво ще дадеш „за Нова година“. А аз вече четвърти път срещах Нова година извън семейството си, а други и далеч повече... Предпразничното оживление не беше чуждо и на милиционерите и надзирателите, та някак насмешливо и по-лабаво се отнасяха към нас.

На самата Нова година се събрахме в по-големи компании, пяхме, рецитирахме стихове, държахме речи, в които взаимно се уверявахме, че това ще е последната Нова година извън домовете ни. Помня, че импровизирах и нескопосан, но подходящ куплет:

„От нас трепери днес тирана,
макар заключени в Персин,
велика сила сме, отбрана,

чак от Берлин до Сахалин...“

Изглежда и управата, и доносниците дори, не си гледаха работата в тези дни. Защото никой не ни потърси сметка за речите и пророкуванията, че тази Нова година ще е последна за нас в затвора и може би първа за „падналите тирани, които ще ни заместят...“

Първите няколко дни на януари приповдигнатото ни настроение получи нов тласък. Големи и дебели снегове се топяха някъде към Унгария и Чехия и водата по Дунава застрашително се надигаше. Някои бригади, изпратени за работа към остров Голяма Бързина, се връщаха мокри до колене и казваха, че водата започнала да обзема части от Персин. Някои се вайкаха какво ли ще се случи с нас, но повечето очаквахме това да донесе някаква промяна в положението ни. Надявахме се, че ще ни върнат по затворите, които сега вече предпочитахме пред лагера. Но когато ни откараха в т. нар. пилещарници. някъде към зеленчуковите градини за да спасяваме разставените наоколо им кошери, видяхме, че други бригади вече мъкнеха кафези с кокошки и пилета, като газеха до колене във вода. Към брега имаше дига и някаква застава („Тигър“) на Гранични войски, с каквито беше опасан островът, но водата си беше нахлула от някакво друго място, пренебрегвайки дигата. Раздадоха ни двуметрови колове и с въженца и телове привързвахме кошерите и ги понасяхме към дигата. Водата се пенеше и блъскаше в дървета и възвишенийца, на едно от които видяхме няколко трепереща и озърташи се зайци. Милиционерите стояха по дигата и стреляха по тях, но като не ги улучваха, навиха крачоли и отидоха, та ги избиха с тояги. Отвъд дигата стоеше голям паром – платформа от два понтона с наковани отгоре дъски, на който трябваше да товарим донесените кошери. Отдолу земята като да се беше размекнала на метър дълбочина, защото краката ни потъваха дълбоко в калта и при всяко пристъпване се чуваше – шш-люю-п, и за да извадиш останалия, в калта гумен цървул потънеш почти във водата. Мисля, че зад закованите прелки на кошерите едва ли останаха живи пчели. По толкова пъти ние се препъвахме и сандъците цамбурваха във водата. Вечерта в

полутъмно се върнахме в лагера, като зад нас остана да приижда и водата...

ПОНТОНЪТ „УЖАС”

През нощта водата нахлу и между наровете на нашата барака. Ние с Христо Сталев от Айтоско и Иван Парасков лежахме на горните нари и тези от долните започнаха да се качват при нас. „Накъде нагоре?“ – рекохме ние и скочихме долу. Водата беше вече до над коленете ни. Юрнахме се всички към вратата, която под общия ни напор се откърти и ние плеснахме по очи във водата. Хванати за ръце, на групи се отправихме към една от издигнатите на насип постройки. Там пристигнаха в същото време не само още 3/4 от нашите затворнически бригади, но и рецидивистите от близкия „Кримски полуостров“, може би към 150 души. Сред събраните не по-малко от 400 души осъмнахме, без да мигнем ни час. Докъдето се виждаше пред нас – вода. Охраната и всички служители се бяха изпокрили в помещенията на милицията и управата, на малката височинка извън лагерните заграждения.

Беше 12 януари 1953 г. Студът, гладът, мокрите дрехи и крака, смраченото потискащо небе, безчинствата на плъзналите между нас „кримки“, както и пълната неизвестност за съдбата ни наслагваха в душите ни такава черна мъка, че онова, което стана, беше неизбежно. То беше порив на отчаянието, то беше бунт на обречени... Но срещу кого?

Административните ни казнители бяха избягали в укритията си на по-сигурно място. Но при нас, точно в тази продълговата постройка бяха физическите изпълнители на техните жестоки наредби – четни и бригадни отговорници. Тия довчерашни властници навън, докарани тук по за няколко месеца, които в затвора наричахме „кофтета“, прегрешили нещо пред своята власт, тук бяха пълновластни господари над нас. В съдружие с нарочно докарани криминални престъпници те бяха забравили, че са човеци, само и само да възвърнат доверието и началническите си постове. Те биеха и инквизираха по-злостно от самите

началници и надзиратели. Вървяха между нас с тояги в ръце, за разлика от носещите и пистолети началници. Те нямаха за нас друго название освен „гадове“, „фашистки отрепки“, „шпиони“ или „американски агенти“. С игли бяха бодяли по коленете вързан за стълб останалия по болест Иван Мостров да признава къде крием „реакционна литература“ (земеделска) и по техен донос и техните културсъветници ни връзваха на комарите или ни хвърляха в дълбоките мокри изби на наказателното отделение.

Сега за пръв път всички те, ведно с оглавяващите ги важни особи – Димитър Пенчев четен командир, от ДС в Нова Загора, Иван Гечев, Велю Баев, Боян Михнев, Борис Текерлеков. Любен Гумнеров, бяха сред нас като равни с равни и по стечение на обстоятелствата, изгубили властващото си положение. (По-късно те бяха освободени и реабилитирани като Б. Михнев и Д. Знеполски след Априлския пленум 1956 г. станаха и генерали).

Чрез подвиквани пароли – „риба-тиган“, ние бързо се намерихме сред щъкащите около сградата затворници и негласното ни ръководство реши, че сега е времето да бъдат наказани тези „ръце, очи и уши“ на властта.

– Сега е междуцарствие, а само в междуцарствието настъпва властта на народа – напомняше ми, че съм казал архитект В. Димитров, от Княжево, когато скъпо платихме за тази си дързост.

– По-добре така! – казваха си всички тогава. – Хем тази садистична сган да получи своето, хем ние вместо да мрем мърцина, да получим по-достойното – куршума... Или пък да ни вдигнат за затворите.

По определен списък светкавично действащите наши „командоси“ започнаха да помитат в настъпилата привечер определените виновници – Карамелата, Георги Д. Симеонов, Богомил Блажев и други.

– Другари, а-а, колеги – изстъпи се пред нас Велю Баев, – и дивите животни дори при такова природно бедствие се сплотяват, нека и ние...

– А-а, а, не сме ли вече „гадове“? – прекъснаха го нашите. – Тука случаят не е между диви животни, а между зверове и човеци. У-у-у... – извикаха.

Той побегна и заедно с други се заключиха в една малка стаичка, служеща за четна канцелария предните дни.

Някои заблъскаха във вратата и, а наоколо продължаваше нашата акция. С робска, но все пак умерена ярост бяха набити 10 до души, но никой не беше убит.

– Ало-о, милиция! Помощ! Тука стана бунт, въстание! – крещяха пресипналите гласове на укрилите се в стаичката през някакво задно прозорче.

– Бунт! Въстание! – така го нарекоха тия, чиято врата се тресеше от идващото възмездие. И сигурно бяхме далеч повече от участниците в Старозагорското въстание, а по целия остров и не по-малко от Априлското... Но и потисниците ни не бяха по-малко жестоки от всякакви турци и турнаци – Кирякстефчовци и Дядовълювци.

– Братя, готови за отпор! Милиция, надзиратели и граничари идват с моторници и разни понтони – чуха се вече и наши гласове. – Ето, закотвят ги около постройката...

Между нас и дебаркиралите въоръжени сили се завързаха кратки ръкопашни схватки, но твърде неравни. От наша страна – с дървета, тухли, буркани и викове: „Махнете оттук мошениците“, „Искаме свобода!“, „Долу червената буржоазия!“, „Долу СССР!“, „България – независима!“ и други. От тяхна страна – мълчаливи удари с приклади, мушкане с щикове и ножове. Но явно с превес в тяхна полза.

– Нагоре, към тавана, братя! – извикаха някои. – Нов Шипченски проход ще им покажем как се защитава сега...

Повече от 100 души – от най-активните, успяхме да се изкачим на тавана по една подвижна дървена стълба, която после бутнахме встрани. На апелите им да се предадем отговаряхме по опълченски: „Назад, поганци!“, „Назад, сюлейманци!“ и с нова серия от керемиди, тухли и буркани, като събаряхме всеки, който се покатери към нас. Покатери се обаче един надзирател, бай Ангел. Доста пълен, мургав и весел – Пол Робсън го наричахме, беше добър и ни стана жал да го съборим. Опасявахме се, че ще се пребие... Той пък сега си изпълни стриктно задачата, като създаде горе такова предмостие, че след миг цял сноп щикове опряха в гърдите ни. В безизходицата си ние започнахме да се друсаме на плетения от лески таван, които бяха приковани на гредоред. Те се откъртваха и ние политахме презглава надолу, дето освен святкащите остриета на ножове и брадви

от притеклите се на помощ на милицията криминални[30], ни очакваха прикладите и щиковете на милиционерите и дърветата на надзирателите.

Помня, че последен падна едно момче от Севлиевско, което стоеше на гредите и декламираше: „България цяла сега нази гледа, този връх висок е, тя ще ни съзре. Ако би бегали – да мрем по-добре.“

– И да би бегали, няма накъде! – иронично прибави вездесъщият Таньо Колев и също политна надолу с всеобщия безпарашутен десант. Лавината от телеса така ме притисна долу, че останах без въздух. С нечовешки усилия се изскубнах и изтърколих извън купчината. Някой с щик ме набоде като с вила за сено и ме хвърли отново в купчината от мърдащи тела. Здрава била човешката кожа. Дрехите ми бяха пробити, но на гърба имах само една синьо-червена буца цели години от тогава...

Милиционерите, хванали пушките си за цевите, удряха по нас като че ронят царевица. Когато ни омаломощиха от бой и ни заизправяха един до друг, видяхме се обградени от десетки дула и щикове, а до вратата стоеше някакъв полковник със списък в ръка. Казваха после, че това бил някакъв си Кузманов от отдел „Затвори и ТВО“, който бил повикан по спешност и долетял до брега с хеликоптер. Възможно е, два-три часа бе нашата власт тука. Той започна да чете имена – Васил Димитров, Георги Беловски, Григор Данов, Петко Георгиев (тогава бях Огойски само за затворниците) и други.

През шпалир от удрящи приклади, пистолети и юмруци, почти презглава ни изритваха навън, без да знаем за къде. Когато и аз политнах навън, мярнаха ми се три понтона във водата пред постройката. Към един от тях тласнаха и мен.

– Този не там! Той е от списъка. За „екс“... – изкрещя полковникът.

– Айде там, при смъртните, бе, твойта мама фашистка – скърцаше със зъби един старшина и почти ме носеше към

[30] И сред тях настана бой. Едните против нас – „Ние сме обрали или убили по един-двама, а вие искате цялата държава да оберете.“ Другите с нас (предвождани от един Димо от с. Остър камък, Хасковско) – „Дръжте се, на вас се надяваме да ни пуснете, като вземете властта. Ние не сме крали, а само си възвръщахме, каквото ни взеха комунистите...“ А един Бегайчо бурно ни акламираше...

друг от спрелите понтони. Това ми пресече и дъх, и мисъл. С никого не го споделих до края на трагедията.

Тук набутваха само тези от списъка, другите паднали от тавана, които ги нямаше в списъка, натикаха в двата понтона, които останаха пред постройката два дни и нощи. Нашият понтон отвързаха от брега и един го ритна с ботуша си в тъмната паст на нощта. Прегърнахме се мълком и се понесохме като в тунел. От черния креп на небето сякаш за „лека ни пръст“ се сипеше ситна суграшка, а студената струя на някакво идещо като от унгарската пуста течение ускоряваше пътя ни към бездната...

Първите мигове бях се вкаменил. И телесно, и душевно. Предсмъртните минути не подлежат на описание. Само смътно потръпвах как ще ме резне водната прегръдка, как ще изхлипам, задавен от черната вода... Минута, две или пет беше така, не мога да преценя. Застанали прави и хванати един за друг, чувах как мнозина шепнеха нещо на себе си и хлипаха...

– Мамо, прощавай за мъките, които те очакват – изхлипах и аз може би в петата минута. – Господи, ако те има някъде, допусни да ме извадят и върнат на село. Там да си легна в нашата земя, между починалите мои три сестрички и брат, при баба и дядо – редях наум и вече неудържимо плачех.

Чувствах инстинктивно, че ние сме твърде много и че под нас понтонът е почти изчезнал. Някой със сух и пресипнал глас промънка:

– Ей, дайте да се разделим на двете страни край перваза, за да правим баланс. – Никой не му отговори и не се помръдна.

– Тези понтони са по за 10-15 души. Я да видим колко сме ние – каза друг.

Тогава хората се поразмърдаха и заеха места по двете дълги страни на перваза. У мен постепенно се вмести някакво по-обзорно чувство на задавяща мъка. Не за себе си, защото определението „екс“ и „смъртни“, както и потъващият понтон, наближаващ главното течение – талвега, включваха такава мисъл, а за тези дома. Там какво ли чудо чака? Представих си майка ми как пада в несвяст, когато ѝ съобщят, как вият сестрите и хълцат комшиите, баща ми треперещ и съкрушен. Но брат ми Иван? Освен плач и скърцане зъби иде тръгне да пита и разпитва къде и как съм загинал. Нещо ме жегна от това КАК? Значи има

още един изпит преди смъртта: как съм загинал? Това бяха само мигове, но изглежда и с другите е било нещо такова, защото в този момент чух гласа на Стефан Ненчев от Сунгурларе:

– Ей, братя, с нас явно е свършено, но дайте да запеем нещо докато е по-близо лагерът, за да чуят другарите КАК сме си отишли.

„Заточеници“ от Яворов – уж само помислих аз, но машинално съм го и казал, защото съдържанието напълно подхождате за случая, а това ми беше любимата песен, та някои се напънаха – „От заник слънце озарени, алеят морски ширини...“, но излезе нещо като козя кашлица. Минорният и тон бе неизпълним сега.

– Тая не можем бе! – обади се Таньо Колев. – Дайте нашия си марш, за да се знае не само КАК сме си отишли, но и КАКВИ сме били и сам поде:

„Напред, неотстъпно, другари,
напред в неотстъпна борба,
часът за разплата удари
и бойна засвири тръба...“

Придружиха го първо трима-четирима, но като чухме гласовете си, излязохме от самозабвението си и на втората минута вече викахме в изстъпление:

„Готови да бъдем навреме
и жертви докрай да дадем,
пред нас е великото време,
което ни вика да мрем...“

Чуха ли ни, не чуха ли ни другарите, не мислехме. Понтонът продължаваше да ни отнася неизвестно накъде. Но песента ни съживи и сега още по-остро осъзнавахме гибелното положение.

– Не знам къде сме, но грабнал ли ни е талвегът, свършено е за секунди с нас – каза някой, като свърши песента.

– Грабне, не грабне, щом агите са ни грабнали, изход няма. – опонира му друг. (Ние по всички затвори и лагери наричахме властите аги, османци, агарянци, заптиета, в ответ техните – гадове, шпиони и т. н.)

– Не се навеждай настрани, че потъваме – скараха се някому, а той рече:
– А бе, аз съм моряк и ако Бог е с нас, търся да хвана нещо, я дърво, я дъска, за да опитаме да се направляваме. Мен водата и земята ми са все едно – познах гласа на Монката, Симеон Христов от Русенско.
– Ако Бог е с нас – мислено повторих думите му и вдигнах ръка та се прекръстих. – С нас ли си, Господи? – отправих в невнятното дълбине на нощта своята тръпна мисъл и според халюциниращото ми, може би, съзнание, в този миг понтонът спря... „Изгубих съзнание“ проблясна в мисълта ми и попипах другарите до мен и студения – железен перваз под мен.
– Ей, докачих нещо! – тържествуващо обяви Монката. – Дръжте го с ръка, неподвижно е! И дайте нещо да се вържем за него – апелира той.
– Господи, тук си! – изхлипах вече на глас, но никой не чу, защото всички вече гласно плачеха и се кръстеха. Някаква горчива буца се разтопи в гърлото ми и бликна из очите ми.
Потръпнах от горещина и усетих, че не само от очите, но и от гърба и гърдите ми тече. Плувнал в пот и сълзи, чух отново призива на Монката:
– Давайте бързо колани, връзки за обуща, за да се вържем, че ръката ми замръзна, вкоченяса.
Така беше ни горещо, та забравихме, че е януари... Бързо набавихме нужното и завързахме понтона за неподвижното нещо, което се оказа стърчащ около метър над водата телефонен стълб. А като знаем задължителната 6-метрова височина на такива стълбове, под нас е била 5- метрова дълбина.
Минутното ни оживление, искрицата надежда за спасение отново угасна. Един по змийски съскащ звук посече сърцата ни. Притаихме дъх да открием от какво е, защото в предсмъртните си мигове не бяхме го чули и усетили.
– На дъното, точно по средата, понтонът е пробит! – извика откритието си Злати Бозака от Карнобатско. – И десетина сантима вода вече се е натекло. Първоначално с шапки, с обувки и шепи изгребвахме кой както може. Но понтонът вече стоеше на място и някои премериха, че отвън само педя остава да потъне, защото сме тройно повече като товар, отколкото трябва. Започнахме и да се разпитваме и

броим колко сме и кои сме, като внимателно се крепяхме, разпределени по перваза, за да не потънем. Но след десетина минути, както се борехме с църкащата вода, нещо срязващо се сейна върху нас и ние обърнахме погледи към предполагаемата посока на лагера. Един огнен език ни облиза внимателно, спря върху нас и после угасна. Това беше прожектор, който откри, че сме още живи...

Сега колебанието ни не трая дори миг. С някакви неподозирани сили и кураж, макар отново предсмъртен, ние запяхме. Защото очаквахме да ни покосят с картечница. Но това щеше да е вече огласяващо, а не тихомълком.

Другарите от лагера, отсрещните села, щяха да чуят кога и как сме си отишли от този свят, който бяхме тръгнали да разбуждаме от страха пред тиранията и който ни беше низвергнал със сила от себе си. Запяхме и повтаряхме с ожесточение „Вятър ечи, Балкан стене“ от Д. Чинтулов и особено отдаващото ни се вече от „Заточеници“:

„.. .И някога за път обратен,
едва ли ще удари час,
вода и суша – необятен,
светът ще бъде сън за нас...“

От същата посока изпърпори моторница и една звездоподобна светлина тръгна към нас. След малко отново проточи огнения си език и ни опипа. Моторницата дойде и заизвива около понтона, като под светлината на фаровете и видяхме четирите автомата, насочени срещу нас. Като примижавахме от ужаса кога ще засвяткат към нас, ние още по-неистово пеехме, та поне да не чуем изстрелите. В промеждутъка, докато си поемем дъх, един от милиционерите извика:

– Защо сте още живи, бе, вашата мамка фашистка?

– Не само сега, но и вечно ще сме живи! – отвърна пак Таньо Колев.

– Охо-о, мислите, че сте се отървали, а? – не схвана милиционерът. Моторницата съвсем приближи и повечето от нас отново примижаха и сложихме ръце на гърдите си, в очакване на разстрела ни. Но непонятно защо, това не се случи. Закачиха ни и ни отвлякоха близо до лагера, между телените огради и милиционерските постройки, като ни

завързаха с телено въже за върха на също такъв стълб. Там и осъмнахме като постоянно изгрибахме водата. Тогава се преброихме и сваляйки разните шалове и качулки се оглеждахме кои сме. Оказахме се 35 души (да напомним – понтонът е за 10-15 души) и подборът им беше обезпокояващо точен. С две-три изключения, все от нашето негласно ръководство.

Треперещи, но окуражени от близостта на другарите от лагера, които ни поздравяваха, свиркаха и викаха по имена радостни, че сме живи. Ние, от своя страна, през целия ден пяхме и вдигахме лозунги пред минаващите с моторници край нас началства.

– Тук ще мрете, не разбрахте ли? – уверяваха ни те.

По едно време, някой неудържимо и почти гласно заплака.

Беше вече по обяд, когато му стигнали силите да заплаче.

– Абе, Райчо, какво търсиш пък ти тука? – с изумление познахме в обульосания с качулки и шалове добре известен доносчик Райчо Средков.

– Братя мои! Сегашни и завинаги, братя мои – плачешком, на пресекулки изповядваше Райчо. – Облякоха ме, обуха ме онази вечер и ме тласнаха с вас да ви подслушвам. А то се оказа, че и вас, и мене са искали да ни удавят. Вижте само как излиза: двойно и тройно повече сме в понтона, блъскат ни към главното течение без кърма и лопати и при това в пробит понтон. Стопроцентова смърт са ни готвили убийците. И на вас, и на мен. А щом не се удавихме, нощеска ще ни избият, да знаете – превивайки се от плач редеше Райчо.

Ние учудено мълчахме. Да го жалим ли, да го презираме ли? Добре беше екипиран, но този чешко-унгарски, румънско-югославски вятър нищо не признаваше. Ние вече не треперехме, а неудържимо се друсахме.

– Прощавайте и извинявайте, братя! – гъгнеше Райчо и ни прегръщаше подред. Нека поне на оня свят да не иде душата ми грешна! Прощавайте!

Ако от студа, страха и глада ни беше донейде неудобно един от друг да плачем явно, то случаят с Райчо ни разплака вкупом.

Клеветила е страхливата му душица, лъгала се е с надеждата да го помилват и накрая решили да се отърват от не И ако нас ни крепеше някаква надежда преди и

благородната ни идея сега, то пълно мъртвило беше в неговата душа.

А нас наистина ни чакаше онази, неотменната за всички хора. Само че сега беше направила „жест на добра воля“ към нас. След ужаса на безследното изчезване в дунавските дълбини смъртта бе ни признала и „смекчаващи вината обстоятелства“ да ни докара тук, пред очите на своите да умрем. От страна на управата – никакви грижи за нас. Нито храна, нито дрехи. Те ни бяха изключили от живота с „Тук ще мрете, не разбрахте ли?“ А Райчо безспирно ревеше:

– Гражданино Гогов, за така ли сме били? Умирам, вземете ме оттук! Гражданино Тричков, тука са невинни хора, ще отговаряте един ден за тях.

Ние го извинихме за всичко и макар сега безсмислено, любопитно го разпитвахме за задачите му и кой кога е предал досега.

– Всяка седмица имахме по едно тайно заседание в библиотеката, при секретния ни ръководител Б. Текерлеков – редеше откровено той. – Казваха ни, че вие, земеделците, сте много организирани тук и както сте към 7-8 хиляди на острова, заедно с лагеристите от Втори обект, ще връхлетите някой ден или нощ на охраната и ще им вземете оръжието. Първите, които ще избиете, сме били ние, поправилите се. Щели сте да обявите „Зелена островна република Персиния“. Показаха ни и някакъв вестник, който сте издали, и са газили Китов, че не е открил кои са го писали. Затова онази вечер лично полковникът ме смушка и каза: „Виде ли, бе, маймуно мръсна, че гадовете вдигнаха въстание. За пръв път в болшевишката история. А вие спите и ни залъгвате тука. Сега те пращаме с последна, но най-отговорна задача. Изпълниш ли я, пращам веднага указа за освобождаване“. И ми взе трите имена. А то било, за да ме отчислят и мен, заедно с Вас.

Стъмваше се вече, когато една лодка с двама милиционери мина край нас и прибра Райчо. Разпита му не можахме да довършим. Останали без този любопитен случай, в настъпилото смрачаване студът ни обзе още по-рязко. Опрените с гръб върху перваза на понтона се свличаха долу, натопявайки се в ледената вода, която вече никой не изгребваше.

От северозапад ледени вихрушки просто събаряха тези които още стояха прави. Жестокият януарски студ сковаваше в лед водата под нас. Ние с Васко архитекта от Княжево и съкварталеца му Георги Беловски, както и Григор Данов от с. Мрамор като земляци се прегърнахме и коленичихме на едната кьошка към кърмата и се покрихме с моя войнишки шинел, който вече четвърта година ме следваше. Колeнете и краката ни бяха във водата, но сред стенанията на останалите аз гузно усещах, че само ние сме още напълно живи, защото шинелът изглежда опазваше излъчваната от нас топлина. Зад мен се зачу някакво зловещо пърхане. Напипах, че някой се е проснал в цял ръст на пода на понтона и бликащата вода бе достигнала до устата му. Дишайки (все още) той я оттласкваше преди да я погълне и да се удави. Обърнах го по гръб, отдалечавайки устата му на 10 см от водата.

– Кой си, бе, защо ме мъчиш повече? – измърмори той и аз познах, че това е Георги Генов от Плевен.

– Господи – мислено си шепнех под шинела аз, – ако те има някъде, макар да прекъсваш живота ми, върни ме там, на село, при своите да лежа. Ето, поне за това, че дадох още минути живот на този човек – свенливо допълвах молитвата си. – Две смърти стремглаво връхлитат над нас, Господи – замислях в просъница, – измръзване и удавяне. Дай заспя от измръзване, от водата ме е по-страх. Балкан чедо съм и водата винаги ме е плашила.

Точно тогава над нас прогърмя изстрел. Втори, трети. Отхвърлихме шинела и четиримата и чухме да се вика:

– Ей, тия в понтона измряха. Тук ли е командирът – викаше и стреляше постовият милиционер от вишката, която беше на 50-ина метра от нас.

– Па да мрат, бе. Да не си хабиме куршумите за тия гадове – отговориха му излетелите по тревога милиционери.

– Ама аз нямам никаква заповед за тях – плачейки настояваше този от вишката и гръмна още веднъж. После всичко утихна и аз вече съжалявах, че сме се завили с шинела, та само ние да видим мъката и страха от удавянето, защото водата вече ни обземаше, докато другите бяха вече приспани от бялата смърт...

Някъде изпращя запалване на мотор и ни освети прожектор, после ни приближи моторница и ние четиримата надигнахме глави да гледаме.

– Абе, какво си се развикал, бе? – скараха се дошлите на постовия.

– Тука има и живи, та вместо на брега, трябва някъде в бараките да ги караме.

Бяха, струва ми се, двама милиционери и двама надзиратели с автомати в ръце. Завързаха ни отново за моторницата и ни откараха в напуснатите ниски бараки, отдето избягахме поради водата. Тя сега беше до стрехите им, та милиционерите разкършиха лесите под сламения покрив и отвориха дупка, през която първо ние четиримата лазешком се намъкнахме.

Горните нари, на които стъпихме, бяха на 10 см от водата и бяха още сухи. Двама от милиционерите влязоха в понтона и почнаха да повдигат вкоченясалите наши другари, че ги хващахме за главите, за ръцете и за дрехите и ги вмъквахме вътре.

– Защо сега не пеете, а? – питаше стоящият прав в бъбнещата моторница, – Чули сте, че нашите другари са пеели пред смъртта, ама пресъхна ли ви фашистката пищялка най-после?

– Абе, гражданино началник, всички сме до 25 години и на 9- и септември сме били деца, какъв фашизъм има у нас? – рече Георги Беловски.

– Ти да мълчиш, че ей сега те забивам надолу с главата – крясна началникът.

Останахме сами на нарите с купчината стенещи и едва мърдащи наши колеги. Моторницата отвлече понтона някъде извън лагерните заграждения. Първата ни работа сега беше да разтриваме и раздвижваме вцепенените. Някои показаха по-бързо съвземане, други стенеха и халюцинираха до сутринта. Григор се впусна по багажите, изоставени при бягството ни от водата, донесе свещи и кибрит, та запалихме и се заоглеждахме този път на завет и на сухо. Сега вече беше по-истинска проверката и разпознаването, след като всички смъкваха кърпи, качулки и шалове и пред лицата им поднасяхме свещите. Аз дори намерих тетрадка и започнах да пиша с треперещите си пръсти имената им. Ето ги по азбучен ред:

– Асен Мирчев Гатев от с. Осеновлак, Софийско
– Беро Танев Беров – Стара Загора
– арх. Васил Димитров – София, кв. Княжево
– Георги Димитров Беловски – София, Княжево (покойник)
– Григор Николов Данов – с. Мрамор, София (покойник)
– Ганчо Христов Ганчев – с. Драгово, Карнобатско
– Георги Генов – от Плевен
– Георги Йорданов Донев – с. Чуковец, Радомирско
– Георги Стойчев Георгиев – от с. Маломирово, Елховско
– Димитър Николов Гьорев – от с. Бистрица, София
– Диньо Петров Фъртунов – с. Стоил войвода, Новозагорско (покойник)
– Златил Ангелов Бозаков – с. Крушево, Карнобатско
– Иван Мостров – от Бургас, убит в Плевенския затвор
– Иван Чобанов – от Русе
– Иван Парасков – от София
– Йордан Стойчев Иванов – от с. Вардун, Търговищко
– Иван Качев – от с. Чирен, Врачанско (покойник)
– Иван Славов Табаков – с. Главиница, Пазарджишко
– Васил Вичев – с. Карлово
– Кольо Динев Дочев – гр. Нова Загора
– Латун Колев Латунов – с. Тракиец, Хасковско
– Ленко Илиев Спасов – с. Оряховица, Плевенско
– Любен Чобанов – гр. Русе
– Любомир Панайотов – гр. Рила, Дупнишко
– Иван Пачков – с. Тръстеник, Плевенско
– Минчо Илиев Костов – с. Мещица, Пернишко
– Минчо Георгиев – Стара Загора
– Петко Георгиев (Огойски) – от с. Огоя, Софийско (сега Чепинци)
– Петко Стоянов – неизвестно откъде
– Петър Андреев Димитров – гр. Троян
– Стефан Иванов Ненчев – гр. Сунгурларе, Карнобатско
– Симеон Христов Тончев – с. Щръклево (или Овча могила), Русенско
– Таньо Колев Калчев – от с. Черково, Карнобатско (покойник)
– Филчо ? – от Пиринския край
– Цветко Мандаджиев – от София
– Райчо Средков – неизвестно откъде – доносник

Тогавашния списък не можах да изнеса от лагера, но после, та и доскоро правихме обстойни проучвания за „личния състав“ на понтонерите, както ни нарекоха оттогава, и с две-три изключения може би, този е най-точният. В следващите дни и нощи, когато ужасният понтон отново бе наш смъртен ковчег, към нас прибавиха и новооткрити от списъка наши колеги като Марин Мухтаров, укрили се някак си в зловещата вечер на 12 януари, Стефан Кюмурев от Стара Загора, д-р Найденов (племенник на Яворов) и заловения при бягство Недялко Гешев от с. Момина баня, Карловско, който беше в отделно закотвена лодка, но преживя всички ужаси, които и ние, (сега той след ново бягство се е установил да живее в Белгия), Дончо Генчев – с. Върбак, Шуменско.

Налягахме по нарите и тук стана нещо като лазарет за Ранени войници. Разтривахме и мажехме, с каквото намерим – крака, ръце и другаде всинялите си телеса. Отдавна беше разсъмнало и навън някъде към постройките, дето бяха моите другари, се чуваха разнообразни гласове, но повечето викаха нашите имена. Успяхме да дадем знак къде се намираме. Само след час от задната страна на покрива, дето се вижда откъм милицията, някой разкърши лесите.

През дупката се показа голяма шарена селска торба, и добре завързана. Който я подаде, зашепна:

– Вземете всичко, но дайте торбата и пишете какво още трябва – гласа на Боцмана познахме всички. Изтърсихме съдържанието и то се оказа сланина, сухар, буркан с мас и аспирин. Аз току-що с помощта на двама души едва бях събул обувките си от подутите си червено-сини крака, та написах:

„Потърсете Христо Т. Сталев от Айтос или Гено Г. Цоньовски от Койнаре, нужни са обувки най-голям номер.“

Късно след обяд торбата отново се показа и в нея освен храните имаше и едни лъскави нови галоши, а в тях – бележка: „Привет, братя мъченици-понтонери, от вашите верни до смърт втора, трета, пета, седма и други бригади. Галошите са за Петко Огойския. 14 януари 1953 г.“

На другия ден – 15 януари, допълниха три моторници и ние с ужас видяхме, че едната влачи и ужасния понтон.

– Я да видим вашите ятаци как са си свършили работата? – злобно мърмореха надзирателите и милиционерите, начело със зловещия Йонко и гърбавоносия Звездоброец, като ни оглеждаха внимателно. Видяха новите ми галоши и не само че ми ги събуха, но и с юмрук под брадата ми Йонко искаше да призная кой ми ги е изпратил. Казах, че съм ги взел от изоставените багажи. След като ме нарекоха и крадец, ги взеха.

Натикаха ни отново в понтона, чиято малка дупчица на пода при празен едва бе нацърила 3-4 литра вода, но щом го напълнихме, отново змийски засъска. Понеже аз бях по чорапи, крепяха ме двама на перваза, а после Минчо Костов ми даде своята дебела кожена шапка, та стоях на нея, за да не стоя в самата вода. Отвлякоха ни и ни завързаха с телено въже около 10 м за побит кол на брега, зад милицията, дето беше недостъпно за колегите ни от бараките. Веднъж дневно докарваха някакво гюмче с чорба и чак вечер в тъмно идваха да разбият с дърво вледенената чорба и ни сипваха в едно войнишко канче, което всеки трябваше да изпие и с пръсти да изгребе и излапа остатъците от чушки и лук, за да сипят на следващия.

Вятърът беше поутихнал, но януарският студ отново ни скова. На път бяхме отново да изпопадаме. На третия ден изглежда и разсипването от гюмчето омръзна на надзирателите, та докараха едно момче, гледач на добитък в близкия обор да разсипва, като бдително стояха зад него.

Още първата вечер, когато притеглиха с въжето понтона до брега, ние познахме, че това е нашият предан другар и приятел Борис Бонков от с. Долна Малина, Софийско. (По-късно един от 7-те удавени).

– Дръж канчето отдолу, бе, гад с гад! – поряза ни през сърцата Бонков още при първото подаване. Но всеки, който хванеше отдолу, едва сдържаше усмивката си от находчивостта на Бонков, защото там напипваше нещо, от което очите му светваха – парчета сланина, тънко и кръгло изрязани, точно като за под дъното на канчето... Тях Борис вадеше внимателно изпод ватенката, след като с това „гад с гад“ бе приспал бдителността на надзирателя. Парчетата сланина бяха все пак няколко, събирани от колегите ни в бараките, а ние – множина, та минаваха после от уста на уста и хапката ни беше мярката за разпределение.

Така продължихме ден и нощ, нощ и ден – седмица. Отново започнахме да падаме от студ и глад. Монката от Русе повръщаше кръв, краката ни бяха като зараснали с обувките, а моите – набъбнали като хлябове, и само чертичка някаква показваше пръст от пръст, така бяха и ръцете ми. Обзе ни отново предсмъртно настроение. Изкуството на мъката – поезията, в което досега бях изкушен само аз, облада мнозина. Шепнеха се предсмъртни завети в по един куплет. „Там сред водите понтон се люлей, взимат ни душите червените злодеи" – себецитираше се Петър Андреев от Троян и все питаше дали е подходящо за надпис на посмъртния ни паметник, който той вярваше, че останалите живи някога ще издигнат тук, до кола на брега, след нашата масова смърт и след скорошното падане на болшевизма. За общо учудване Иван Мостров, смятан за прост и грубоват, цитираше „Тъкачите" от Х. Хайне: „В очите им сухи не блясва сълзица, отмятат на стана те жица след жица", а друг го казваше пък на немски.

С единствената алуминиева лъжица, която ни беше попадала чрез Бонков, аз написах на лицевата част на понтона „Понтон УЖАС". Той беше ламаринен и при силно драскане от алуминия остават следи. Как се случи, че Звездоброеца – един жесток надзирател, го видя и веднага изтеглиха понтона с въжето и започнаха да извикват един по един при Гогов. Всеки се връщаше посърнал и нищо не казваше. Извикаха и мен. Оказа се, че не мога да вървя, та подкрепян от двама милиционери, влязох в стаята на Гогов. Там бумтеше червена печка, лъхна ме топлина и аз паднах на пода. Гогов се беше изтегнал на една кушетка.

– Предполагам, че климатът там ви е малко неблагоприятен – започна Гогов. – Но я кажи кой написа това на понтона?

Съвсем механично отказах да знам, но и той повече не ме попита за това, а започна да доказва, че ако подпиша декларация, че се отказвам от вражеската си дейност и сътруднича на властите, ще издейства указ за освобождаването ми, защото знаел, че пиша стихове и народната власт такива не искала да унищожава. Всички други подписаха, твърдеше той, та ти ли да излезеш будала. Но като плъзнах поглед към масата, не видях никакви листа, нито средство за писане, което значеше, че и никой

от другите не е подписал. Пак механично отказах, а той също механично добави:
– Стана една недодялана работа, та сега може би ще отървете кожите, но и два часа да ти е останало от присъдата, пак може да не излезеш жив…
Върнаха ме в понтона и аз разказах какво са ме питали и ако смятат за нужно, ще призная, че аз съм писал на понтона. Всички, с изключение на един, заявиха: „Един за всички, всички за един!“ Каква бе „недодяланата работа“, за да останем живи, не разбрахме. После някои ни уверяваха, че като не сме се издавили първата нощ, нашият случай бил огласен дори от „Гласът на Америка“ и било неудобно да ни доубиват.
Останахме в понтона още два дни и две нощи. Появи се отново вятър, студът беше може би вече минус 15 градуса. В пълно изтощение отново се свлякохме, охкащи и стенещи – долу в обземащата ни вода. Просто в просъница усетихме, че някои ни повдигат и изнасят на брега. После усетих, двама ме носят – един за краката, другият за раменете, и ме туриха върху купище тор в някакъв обор. Говореха ми познати гласове, а очите ми – склопени, и не ги виждам. Но бялата смърт те все пак бяха изпреварили. От тора се излъчва топлина и амоняк, та по някое време съм се събудил. Наоколо като положени в масов гроб, стенеха и едва помръдваха с ръка или крак другарите от понтона. Доведените да ни изнасят колеги от бараките бяха вече прибрани. В по-сетнешни пресмятания, това е станало на 25 или 26 януари 1953 г.
Това са само две от 208-те седмици затвор, които от два пъти осъждане имам зад себе си. И 5- те месеца следствие не беше леко, но в този случай, дето нито Бог прие душите ни, нито рибите – телата ни, сега, от далечината на годините, никак не си обяснявам как останахме живи. А мнозина като събуваха обувките, се свличаше и кожата и месото до костите, на други – като Стефан Кюмурев и д-р Найденов, ампутираха пръсти или крака, оттам и аз нося и днес левия си крак черно-червен и често ме поваля на легло за седмици, оттам ми е и ревматизмът по ставите, от глада и яденето на какви ли не треви, корени, сурови трици и семена е язвата ми, но вярвам, че само Божия е волята въпреки всичките изпитания, да оцелея до днес. Господня е,

вярвам, и повелята към мен да доживея правото си да опиша всичко това като частица от „ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ – 1944-1989 г.“

Необяснимо си остана за мен само това – по чия воля и присъда народът мой български бе хвърлен в ръцете на тези людозвери за цели 45 години?...

МЪКИТЕ ПРОДЪЛЖАВАТ

(С прозвището „понтонери“,
Кремълският идол си отиде,
Седемте удавени...)

Когато се вляхме вече в общия строй на бригадите си, другарите ни смятаха като завърнали се от оня свят и макар да гладуваха, не остана човек да не донесе нещо за ядене, по-топла дреха, чорапи и ръкавици. Не помня кои и какви бяха лекарите там, но им беше наредено да не преглеждат и лекуват „гадовете от понтона“, а камо ли да им дават някаква почивка по болест. Милиционерите и надзирателите бяха инструктирани, че понтонерите са най-опасните екземпляри на острова и с тях да бъдат извънредно бдителни. С куцане и тояжка в ръка всеки от нас беше длъжен да излиза на работа с бригадата си. Цели седмици Христо Сталев и Гено Г. Цоньовски ме крепяха под мишниците докато отивахме и се връщахме от работа. Само доктор Никола Хубанов Грозев (от Поморие), който си беше с нас редови затворник, всяка вечер ни обикаляше и инструктираше с какво да мажем краката и ръцете си, отекли и посинели, а на някои и с измръзнали и загниващи пръсти. На острова д-р Грозев извърши толкова хуманни жестове и спасителни операции с импровизиран инструментариум (джобно ножче, ножче за бръснене), че сега също споменът за този невероятно добър човек ми връща помръкващата вяра в доброто у човека...

По това време ходехме да сечем пръти за плетене на леси, които заковани на дървени конструкции и измазани с кал, ставаха стени и тавани на новостроящите се бараки. Имаше един бай Иван Околийския от с. Тагаря (някои казват от с.

Ново село, Сливенско), който беше съден с нелегалната група на Коста Дейков в Сливен. Шегуваха се с него, че бил кандидат за околийски управител след падането на властта. Като дочу това охраната, отделиха го и държаха насочен към него автомат. После дочуха, че ме наричат понтонер, и също ме отделиха при Околийския. Задължиха другите да ни изкарат нормата, но само да сме под дулото на оръжието като най-опасни. Интересна история с неговото съдене ми разказа той.

– Бре, излезе някой от нашите пред съда и гледам – сълзи и сополи му текат, хълца и плаче, а прокурорът крещи: плаче малодушно този враг, но късно се е пробудила гузна му съвест...", прас – смърт или доживотна присъда, посрамен пред близките си. Казвам си аз – дръж се Иване, няма да плачеш, няма да се излагаш така. Но малко преди да заразпитват ме дръпват в една стаичка и като ми опраскаха няколко маркуча-бичове зад врата и на мен ми бликнаха сълзи и сополи и аз излезнах с гузна съвест...

На 5 март тъкмо ни бяха покарали отново към обектите, някакъв милиционер ни настигна с коня си и прошушна нещо на охраната. Те веднага ни наредиха да се връщаме в лагера. Някакво бягство ли ще е, заповед за пускане ли или някакъв внезапен обиск, каквито често ставаха – умувахме помежду и в лагера всички бригади мъдруваха за внезапното им връщане, а след половин час Павел Тръбача засвири сбор и ни броиха на плаца пред бараките. В карето пред строя се събраха цяла група от началствата – Борис Митев, Владо Мишев, Петър Гогов и други, като имаха усърнал и загадъчен вид. Донесоха някакъв вестник и четният командир Димитър Пенчев извика „Я внимавай!" и зачете:

– „Съобщение на Политбюро на Всесъюзната комунистическа партия – болшевики: Корифеят на прогресивната наука, най-големият миротворец на всички времена, вождът и учителят на народите, генералният секретар на ВКП(б) и председател на Министерския съвет на СССР, генералисимус Йосиф Висарионович Сталин почина..."

Цяла минута всичко се умълча, а после като по даден знак, през цялото множество премина една вълна на някакво спонтанно отдъхване и съвсем видимо всички се похващаха

за ръцете и подръпваха в знак на поздрав и едва сдържано ликуване. Началствата въртяха глави и виждайки това, Борис Митев каза:

– Въпреки голямата загуба на човечеството от смъртта на другаря Сталин, потопила в скръб народите, нека враговете на социализма не си правят илюзии. Нашата партия и народ, в нерушимо единство с народите на СССР и цялото прогресивно човечество няма да пожалят сили и воля да доведат докрай делото на социализма и комунизма, за което живя, бори се до последния си дъх вождът, учителят и вдъхновителят на всички наши победи генералисимус Йосиф Сталин...

Почнаха се разпореждания да се отива на работа, но както забелязах, все наблизо около лагера. Нашата бригада бе изпратена в близкия лагер на криминалните рецидивисти да почиства греди и колове, останали сред локви вода при пропадането му от наводнението. Гледаме, от щаба на управата излязоха всички началници и се разпределиха по бригадите, като носеха всеки по една тояга. При нас дойде Гогов. Скръцнал зъби и позеленял, в едната ръка с пистолет, в ръката – с тояга, той крещеше: „По-бързо, бе, гадове, мръсници!“ Скачаше да удари някого и набързо се оттегляше на разстояние и допълваше: „Мошеници и шпиони сте вие, мамицата ви фашистка! Най-подло се радвате за смъртта на великия Сталин, но напразно. Макар и без Сталин, нашата партия по сталински ще громи враговете като вас...“ А ние си смигаме радостно и за пръв път мъкнем без умора тежките греди, осенени от предчувствието, че смъртта на злодея не може да не донесе облекчение на съдбата ни.

Вечерта по наровете на бараките се образуваха същински парламентарни групи, умуващи върху очакваните последствия от смъртта на кремълското чудовище. При нашата група дойде легионерският деятел Иван Найденов-Байко и зареди:

– Ей, братя и колеги по съдба, защо не си оправите хората, бе? Докога това пренебрежение към нас и прокомунистически забежки у вас, земеделците? Казаха ми, че оня от вашите, големият, червендалестият шоп (Данчо Драгалевски) съставял някакъв списък на евентуални министри в едно бъдещо правителство. И знаете ли какви?

Шестима земеделци, двама социалдемократи и двама от гонените траичокостовски комунисти. Това е глупост, разбира се, но и показателно, че вие въобще не зачитате нашия Легион, макар че заедно страдаме тука, а сте готови на компромис с тия идиоти, комунистите...

Ние се изсмяхме и казахме, че никой не е упълномощавал Данчо да съставя правителство и че това е някаква провокация или шегаджийска история. Но Байко продължи:

– Каква шега на гол задник, когато вие и сега имате министри в това правителство и легален БЗНС, а вас ви изтребват повече от нас? Защо от Легиона някой не приемате там?

– И виновни ли сме – казах му аз, – че и най-мръсният демагог се стреми да присвои и навлече нечии чисти и неизцапани дрехи, за да изглежда привлекателен, а не нещо, дето ще го загрозява?

Байко се разсърди, заклейми ни като „червенеещи дружбаши“ и си отиде, без да „извоюва“ министри за легионерите... На другия ден ние с Васко архитекта от Княжево и Георги Беловски намерихме Данчо Драгалевски в разговор с Иван Костов, Кирил Здравков и не знам кой друг. Данчо каза, че само в разговор е казвал за възможна такава политическа комбинация, така на шега. Като умувахме върху смъртта на Сталин, бай Иван заяви:

– Не бива да се надяваме за някаква бърза промяна на положението. Но съдбата на всяка тирания, каквато е днешната, нейният възход и упадък винаги е свързан с живота и смъртта на основния ѝ двигател и кумир. Близко е до мисълта, че сега в Кремъл ще започне битка, макар и подмолна, невидима, за власт. А новият генерален секретар е традиционно да се афишира с някакви реформи, макар само персонални, чието отражение вероятно ще се усети и у нас. Само в този смисъл може нещо да стигне и дотук, до нашата съдба.

А бай Киро ни каза, че при лагеристите майор Китов запитал някой си известен лагерист, майор Страхинов, как се посреща смъртта на Сталин, а той отговорил: „Без особена радост, но и без никаква скръб, гражданино началник“. Вкарали го веднага в карцера, но след два часа го освободили... Следващият ден ни отправиха за друга работа да сечем пилони (пилоти, дебели каваци) на остров

Голяма Бързина и вечер не само отсечените пилоти носим на рамо до лагера, Но и понтона или лодката, с която минаваме и се връщаме от този остров. Особено тежък беше понтонът, казваха, че е 600 кг, но беше наредено да се донася всяка вечер в лагера, да се не оставя на брега, за да не избяга някой през нощта. Обръщахме го нагоре с дъното и се нареждахме с рамена по первазите, около 18-20 души, а лагерът беше на километри. Синьо-червена буца беше се образувала на рамото ми, а после загнояса и проби. Пък така стана и на другите, та после подбирахме колове и носехме на ръце. Когато я превозвахме с лодката, все пак беше дървена, та значително по-лека за носене. Така отделните групи предпочитаха да се превозват с лодката. Но тя беше твърде стара, изгнила и цялата скърцаше, като насядахме десетина души в нея. Предупредихме няколко пъти охраната, че е негодна и опасна, но ни заявиха: „Това са саботьорски предлози, за да не отивате на работа“. Но самите милиционери сядаха да преминават вече с понтона, макар и той да беше износен.

* * *

Като блестяща медена чиния слънцето потъваше сред море от оранжеви облаци някъде на запад, зад върховете на каваците. По повърхността на Дунава се носеха ледени отломъци, между които се провираше скърцащата лодка. Осем души, последни от нашата бригада, слязохме на брега на Персин, а двамата гребци я върнаха, за да превозят останалите бригади. Ние си тръгнахме за към лагера през прошарената от снежни петна земя. Тук-там бяха наболи първи треви и коприва. По заведения ред тази вечер щяха да носят лодката тези, които се превозят последни. Беше 10 март 1953 г.

Едва изминали двадесетина минути и чухме едно жалостно и тревожно групово извикване от няколко гърла. Обърнахме се и видяхме, че стоящите на брега затворници нещо викат и махат с ръце. Повърнахме се и затърчахме към тях. „Стой, стой ще стреляме!“ – викаха подир нас двамата милиционери, които ни конвоираха, но ние не обръщахме внимание и търчахме в обратната посока. Когато стигнахме на брега, неколцина нагазили на десетина метра във водата

посрещаха последните спасили се наши другари, а на стотина метра надолу се чернееха две-три отнасяни от водата шапки...

Всички вече гласно плачехме и кършехме безпомощно ръце, а присъствалият тук, на брега, Тодор Христов Таренгов от гр. Славяново, Плевенско, с пресекващ от плач глас заразказва.

– Както виждате, тук брегът е по-висок и ние видяхме като на длан как идващите с последния курс изгребваха с войнишки канчета нахлуващата вода в лодката, която постоянно се снишаваше. Когато тя просто не се виждаше под тях единадесетте се изправиха на крака и извикаха: „Помощ! Потъвамеее!“ Лодката се наклони и потъна заедно с хората в нея. След малко тя изплува с дъното нагоре, носена от течението. Двама, които успели да се хванат за нея отчаяно викаха „Помооощ! Помо-оощ!“ Останалите вече не се виждаха. Секунди след катастрофата две глави с ушанки се показаха над водата и заплуваха към нас. Пръв стигна до брега Евлоги Маринов Заев от гр. (с.) Брегово, Видинско, понеже той е дунавско чедо и знае да плува. (Евлоги бе се проснал на брега в пълно изтощение). На двайсетина метра от брега другият плувец загуби сили и нададе вик: „Братяя! Помощ! Потъвам“ Спогледахме се какво да правим, а ей това момче, Иван Маринов Атанасов – от с. Крамолин, Севлиевско, което се страхуваше от инжекция и беше станал за смях с тази си страхливост, неочаквано за нас, се хвърли с дрехите и заплува към давещия се, за да му помогне. Но когато опита да го хване, другият в страха си се вкопчи за ръката му, което пречи на плуването, и двамата започнаха да потъват. Ние не можахме да се сдържим вече от мъка и като грабнахме едно намиращо се тук телено въже, нагазихме до гуша групово във водата и успяхме да им хвърлим края му, те се хванаха за него и така ги измъкнахме. Оказа се, че този втори плувец е Димитър Буков от Пловдив – осъден за „шпионаж“ само защото казал, че прелитащите над Пловдив съветски самолети са „Миг-23“.

Двамата хванали се за лодката бяха спасени от двама догонили ги с понтона гребци. Това бяха бай Ангел от Ямболско и Петър Батинков от Асеновград. Така от 11-те в лодката спасени са 4-ма и 7 души се удавиха – завърши,

раздрусан от плач, обяснението си Тодор Таренгов и само допълни:

– А тия, групата милиционери, дето стоят зад нас, имаха някакво стрелково обучение и като дойдоха, само запитаха: Имаше ли милиционер в лодката?“ Като казахме, че няма, ядно подхвърлиха: „А-а, щом само гадове са се удавили, не е голяма загубата“...

Като разбрахме това, всички гневно се развикахме срещу милиционерите, а тук бяхме вече стотина души, че те само заредиха автоматите си, насочиха ги срещу нас и мълчаливо слушаха.

Цял час почти до тъмно плакахме и крещяхме: „Убийци! Долу тиранията! Искаме съд за виновниците! Искаме свобода!“, като в същото време се мъчехме да установим кои са се удавили.

Още в момента бе ясно, че обичаният от всички ни, весел, войнствено непримирим, но и душевно добър и щедър Таньо Колев от с. Черково, Карнобатско, днес ни е напуснал завинаги. Ведрият и изключително хубав младеж Панталеймон Г. Моцов от с. Гиген, Никополско, който бил на греблата също се е удавил – казаха, че бил един на майка и баща. 19-годишен, Борис Бонков – учител, млад и скромен, но красноречив, от с. Долна Малина, Софийско, Любен от Кюстендилско – честен и всеотдаен в отношенията си с колегите (презимето му не научихме), Стоян Георгиев Стоянов – роден през 1927 г. в с. Мъдрец, Хасковско – много добър и общителен. След 3 дни намерихме трупа му, изхвърлен на брега, и искахме да го предадат на близките му, но милиционерите вероятно са го откарали на о. Магарец. Всичките те – Таньо, Панталей, Борето, Любен и Стоян, бяха земсисти, макар съдени за най-различни деяния.

Шестият, за когото дълго проучвахме, се оказа бай Андрей-бръснаря, станал земеделец в лагера, чието презиме и родно място не научихме. След месеци от трагичната случка Тодор Таренгов и група затворници намериха оглозгания от рибите негов скелет и го познали по ръждясалия бръснач в торбичката му, все още опазила се върху шийните прешлени... Седмият удавник и до днес не е установен от нас по име и родно място.

Едни твърдят, че е от средите на анархистите, други, че е от ВМРО... Чак сега, 1993 г., открих, че седмият е бил Дечко Костов Дейков от Сливен.

Седем млади човешки живота бяха погълнати от водните бездни по вина на властите, които толкова пъти предупреждавахме за прогнилата лодка, но за които нашето унищожение беше едва ли не основна цел...

Обявихме всеобщ негласен тридневен траур, а 5-а бригада, от която те бяха – едноседмичен, и правихме символични панихиди и възпоминания. Мнозина написаха стихове и поеми, а лично аз преживях в кошмарен стрес цял месец, след което написах баладичната поема „Заветът на седемте удавници“.

С ХАМУТИ НА ДИГАТА

Между нас, затворниците, и управата, главно в лицето на охраняващите ни милиционери и надзиратели, се установи една остра ненавист, далеч по-голяма от когато и да е преди. Страшната загуба на нашите другари, за която те бяха пряко отговорни, ни правеше да сме постоянно настръхнали срещу тях.

Те, на свой ред, сякаш зловиждаха, че сме още живи, и търсеха повод за стрелба и убийства. Държаха пръстите си постоянно на спусъците и няколко души загинаха само дето стъпили крачка встрани от колоната, когато отивахме на работа. Управата схващаше това положение и прибягна до изпитаните си начини, за да притъпи противопоставянето, което всеки ден можеше да се разрази в непредвидена от тях посока.

Изглежда това е причината за да вдигнат повече от 500 души от нас, предимно младежи, за Втори обект. Това беше през май 1953 г. Учудването ни беше голямо, защото до този момент строго пазеха да не се срещаме с лагеристите от този Втори обект, а сега със стотици ни отправят именно натам. Но от тях пък докараха на Първи обект, само че по-малко, защото нови партиди затворници попълваха вече нашите места. Много от тях, по най-новата причина: – изразили „радост“ или „неуважение“, „окуражили се за

„вражеска дейност“ от смъртта на „вожда и учителя на народите – Сталин. Затова ги нарекохме сталинския набор. И отново – все селски труженици и младежи. Те, както и ние, които вече бяхме вътре, бяхме жертви на своето жестоко разочарование от прогласените и после нарушени брутално принципи от програмата на Отечествения фронт, предимно от бедни и средни селски семейства. Докато „засегнатите от мероприятията на властта“ по-заможни хора, предимно от градовете, нямаха морален кураж за съпротива. Повечето от тях бяха поели курс на приспособяване към властта. Мнозина от нас научаваха при свижданията с домашните си, че техни съученици и състуденти от богатските, засегнати семейства, грабнали кофи с лепилата и разлепвали болшевишките агитматериали, довършили си учението и дори заемали разни длъжности. Немалко от тях се присмивали на родителите ни, че сме наивни донкихотовци тръгнали да оправят света.

Първата ни работа тук беше да плъзнем между лагеристите да търсим свои близки и познати, а в повечето случаи водачите на партии, съюзи и организации и бивши народни представители, които бяха въдворени първо в лагера Куциян и Богданов дол – край Перник, веднага след забраната на БЗНС, БСДП и други и изгонването им от 6-ото Велико Народно събрание, а после събрани в по-голямата си част тук.

Ние, земсистите, твърде бързо се намерихме със своите и за пръв път имахме възможност да узнаем повече за най-скъпите жертви – Никола Петков, Рангел Даскалов и други и най-вече за своята най-голяма надежда за бъдещето – доктор Георги Михов Димитров (Гемето), успял да избяга от сигурна смърт и да продължи дейността си против болшевизма в Париж и Вашингтон. Както и за всеки подобен герой, и за него се разказваха любопитни легенди. Особено за успешното му бягство.

В обкръжения му от болшевиките апартамент на ул. „Гр. Игнатиев“ 27 влезли трима английски офицери от Съюзническата контролна комисия, каквато имаше в София през 1944- 46 г., и след час-два си излезли. След нови 2 часа отново излиза офицер. Постовете го спрели. Трима дойдоха и трима си отидоха, учудили се те. Отде се взе четвъртия, но

той показал документите си, пък и по образ бил съвсем различен от Гемето. Като се усетили, че са го изпусна първите трима, тревожно дръпнали телефоните да го търсят.

Но докато блокират летищата, на 300 метра над Божурище вече кръжал самолетът, с който отлитал на Запад.

Едва години по-късно разбрах, че това далеч не е било така, но неоспорим факт си остана, че от червеното бесило се е спасил един от най-видните политически мъже на проалената на СССР Източна Европа и заедно с предан екип от наши съидейници будеше заспалите съвести на Запад за злото, което ни е сполетяло и за бъдещите апетити на това зло.

На този Втори обект условията на живот си бяха такива, каквито и на Първи. И началниците си бяха същите. Само че тук повече помня Борис Митев, отколкото Гогов. Вкараха ни да чистим зеленясалото от водорасли блато пред самия лагер. Сигурно искаха да го зарибяват. Но в тъмночервеникавата му вода гъмжеше от жаби, водни змии и най-вече от пиявици. Безброй пиявици. С шепа вода да гребнеш, по няколко ще се извиват между пръстите ти. С втрисащо отвращение се въртяхме по брега и надзирателите и милиционерите биеха с приклади и тояги, мушкаха с щикове, докато ни принудят да нагазим вътре. Първо събувахме панталоните и по къси гащи влизахме, но тутакси изскачахме навън да свличаме налепените пиявици, след което рукваше кръв от местата, дето са засмукали.

Да си призная, че и тук, както и през страшните дни и нощи в понтона, все сравнявах нашето тегло с изпитанията на изгубените сред Стара планина, окъсани и гладни априлски въстаници[31]. Ах, защо и нас не даде Бог зелените усои на балканските букаци? Там и плач да заплачеш, и песен да запееш, все някъде ще отекне. Там волни да забродим, па ако турска потеря да ни покоси, ако ще на изпокрило се българско село да попаднем – все ясно и отчетливо: „Свобода или смърт юнашка“… Свободата – Бог дава и не дава, но смъртта и сам можеш да избереш, когато вече е невъзможно да живееш. Тя е тук, в цевта на шишането ти. Събуй десния крак, захапвай дулото и

[31] От „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов.

натисни спусъка... Но само с последния патрон. А с другите – да му мислят душманите.

А тук сме като мухи, оплетени от огромната паяжина. С непреодолима водна преграда, граничарски вишки, кучета и автомати по брега, телени бодливи мрежи, тук, около нас, а самите пипала на огромния червен паяк сега ни притискаха, за да отпива на бавни глътки от кръвта ни...

Обличахме вече панталоните си и завързвахме крачолите, но напастта на пиявиците се провираше отвсякъде, дето може да засмуче. Няколко дни чистихме проклетото блато от близостта му и комарите тук бяха трикратно повече, та и нощите ни бяха същински кошмар. През отворите на бараките, имитиращи прозорци – без дограма и стъкла, те нахлуваха на вълни и с многогласното си „бъъъз“ се лепяха по лицата ни и не даваха да мигнем. Тогава, въпреки умората, ставахме на групи и сядахме да си шушукаме в тъмнината.

Най-често при мен, или аз при него, припълзяваше Герчо Радев Джамбазов от с. Неново, Провадийско, да си говорим за поезия. Ах, тия разговори в тъмното, под жуженето на комарите. Те са едни от блажените ми часове сред ада на мъките на остров Персин. От българските поети аз цитирах преди всичко Пейо Яворов, а той – Димитър Бояджиев, особено стихотворението му „Писмо“ – „И все така съм тъжен Люсиен...“, като му знаеше и пародийния вариант от Сергей Румянцев. Н. Лилиев обичахме и двамата, а Ботев не подлежеше на класация – той и за двамата ни беше една огнено светеща корона над всички. От чуждестранните мой бог беше Лермонтов, особено неговите „Сън“ и „Демон“.

– Знаеш ли – довери ми една нощ той, – че аз все се чувствам гузен, дето не ме откараха на понтона, и съм опитал да се „отплатя“ с едно стихотворение. И зареди:

„Незнайни са думи в езика човешки,
с кои да опишем Персийския ад,
за дните безхлебни, убийствено тежки,
за скелети живи и сенки мрътвешки,
притиснати страшно от призрака глад...

А после и боят от злите ключари,
нанасян ни зверски с приклад и дърво,

или пък Понтонът, в кой наши другари
по донос на жалки и мерзостни твари
погиваха с мъки в туй глухо място.

Понтонът, Понтонът! В таз гробница съща,
обградена с вода от всички страни,
крепени от воля една, неприсъща
и топлени само от вяра могъща
в бъдните светли, възторжени дни...“

Одобрих и се зарадвах от сърце на стихотворението, защото, както вече казах, гръмогласната тоналност, предпоставящото описание на мъките и едно заключително Но, деклариращо неминуемата ни победа, бяха един приет маниер на поетични излияния, извън който нищо не ни харесваше, ако е написано от наш си, вътрешен поет, затворник. Само от утвърдените вече поети в душите ни можеха да отекнат трелите на по-изискани куплети. За душевна отрада дори си разменяхме цитати:

„През сини долини ще минем,
о, Пели, навели глави,
когато луната в нощ свята
погали заспали треви...“

Цитирах аз от Георги Радоев (антологията „Земеделски поети“), а той продължаваше с:

„Ти смътно се мяркаш
из морната памет,
кат бродница сънна
в бездънна гора,
аз тръпна по тебе
и тръпно ме мамят
в мъглите вечерни
две черни пера...“

В тези дни вече имах право на свиждане и в неделя ме извикаха. Цяла трагедия беше, докато ни „откарат“ до брега. Бой и псувни, та се явих пред майка ми отново грохнал и покрусен. Тя ми каза, че моят приятел Григор

Тодоров Григоров от с. Брезов дол, с когото ни свързваше и нелегална дейност преди казармата, ми изпраща малко пари и лекарства, които началствата взели за проверка. Той беше завинаги благодарен, че при следствието съм успял да го опазя да не влезе и той. Но ми изреди и кои от моите набори са се уволнили. Някой се и оженил, друг и дете имал... И майка ми със сълзи преглъщаше думите си, докато ми казваше това, но и мен съвсем ме покърти съзнанието, че може би тук ще е краят ми, че ще умра без поколение и свой дом...

– Сега и жени да се скарат нещо – казваше майка ми, – всяка бърза да заплаши другата : „Море, Белене, само Белене за тебе!“

От това аз разбирах колко е фатално, според майка ми, че съм докаран тук и колко се страхува, че няма да изляза жив...

Вечерта повтарях опасенията си за безследен край пред Герчо чрез куплети от Н. Лилиев, а той, за да ме утеши, ми процитира едно свое, писано във Варненския затвор, когато изкарвали някого на разстрел:

БЛЯН
(Салът на смъртта)

Ах, дайте ми, дайте тротил и запалка,
издъно бих сринал омразния свят,
земята да стане гроб, катафалка
на тоз свят, що плува във зло и разврат.

Жадувам да видя във пепел и пламък
това, що човекът звяр е съградил,
да не остане камък над камък,
ах, нужния само ми дайте тротил...

Море да залее от хорските кърви
и в него да пусна сал от мъртъвци,
от трупи скрепени с черва вместо върви
и в него да седна сам, без гребци...

За флаг ще поставя на дева главата,
та вятър разкошни коси и да вей,

след тази демонска, страшна разплата,
да викна зловещо кат сетен злодей:

„Изпълних си вече аз бляна тротилен,
погубил съм всички по земния шар,
аз земният Бог съм, аз дух съм всесилен,
аз злото удавих във кръв и пожар...

Отново тук нека живот се заражда,
животни и птици – безброй видове,
и нека човекът отново съгражда
наколни колиби, села, градове.

Свят друг да настане, без кръв и раздори,
свят друг да настане – пречистен и нов,
да няма смрачени, оловни простори,
вси хора да свързва всеблага любов!...“

– Братко мой! – възкликнах неволно. – Това ако ти го залови властта, надолу с главата ще те беси, да знаеш...

Тези наши нощни бдения и наддумвания чрез свои и чужди куплети привлякоха и други около нас – Веселин Батанов оп с. Овчарово, Шуменско, Димитър Цанев (Цаната, Чопърчо) Русенско, Страхил М. Тодоров (Страхил Планинец) от с. Митровци, Михайловградско, Минчо Марков (белетрист) Пловдивско, Костадин Папалезов от Комарево, Плевенско, Димитър Минков (Димо Бандата) от с. Габарево, Казанлъшко, и други. Мнозина вече носеха тетрадки със свои стихове или разкази. И понеже ние с Герчо бяхме изначалното ядро на тази компания и продължавахме да доминираме с цитирането на свои и чужди творби, всички започнаха да искат мнението ни за стихотворенията си. „Издържалите“ на нашата критика (всъщност посочените по-горе) станаха наша постоянна компания. Но усетихме, че като си споделяме и някои опасни за властите стихове, може и да ни накажат или дори осъдят. Затова решихме да се изолираме в по-затворен кръг, само за „посветени“, сиреч тия, които са съпричастни в „общата вина“. Така някак си спонтанно се роди идеята да се смятаме затворнически литературен кръжок, който нарекохме „Добри Чинтулов“,

състоящ се от посочените и може би още двама-трима, но не ги помня.

Изпитвам неудобство, като пиша за тази наша литературна компания и кръжок, защото онова, с което там минавах за един от „най-силните“ поети, далеч се разминава с посетнешните ми разбирания за изразяване на чувства и мисли в мерена реч. (Свободния стих ние не признавахме за поезия). След обстоен преглед и одобрение от мен и Герчо всеки можеше „да издаде“ в отделна тетрадка своите произведения, чисто и четливо написани под някакво общо родено заглавие: „Тайни зорници“, „Каторжнически песни“, „Огнен зов“ и др.

Далеч след излизането ми оттам, при повторното ми съдене през 1962-63 г., следователят (някой си Михов) ми показа тъкмо такава моя тетрадка, заловена при някакъв обиск в Персин, след като съм излязъл, придружена дори с показанията на един от колегите, че „всичко писано вътре е на някой си Петко Георгиев от Софийско“. Тя не влезе в обвинението ми, защото далеч „по-опасни“ ми бяха вече заловили у дома.

След някой ден всички нас, дошлите от Първи обект, или „затворниците“, както ни наричаха, ни отправиха на работа на изкопно-насипните работи на дигата. Там беше пък същински ужас. Освен самото ни откарване и докарване от обекта, придружено от бой, викове „по-бърже“ и стрелба по всеки отклонил се и две крачки встрани, но и ужасната норма от 4,80 куб. метра пръст на човек и откарването ѝ на 300 метра до дигата, която от ден на ден се вдигаше все по високо. Криволичещата по шкарпа пътека, по която възлизахме с количките, ни уморяваше до припадък. От повдигане дръжките и тласкаме на количките ръцете така ни боляха и трепереха, че цигара не можеш да си запалиш сам.

Затова бяхме изобретили т. нар. хамути – ленти от плат или кожа, които премяташ зад врата си и двата им края се пускат край ръцете, накрая с клуп, в който се навират дръжките. Така част от тежестта на ръцете се поема от раменете. Срязвахме си нощем одеяла и ризи, за да правим тези хамути. Някои успели да пишат на домашните си и започнаха да се получават хамути почти като за коне – хубави, кожени, изработени от занаятчии сарачи по конски

амуниции. Тези египетски робски атрибути станаха известни на населението, та ги забраниха, но ние ги слагахме под ризите и краищата се спускаха из ръкавите, само и само да облекчим някак си непосилния труд. А гладът си продължаваше. Четирите килограма на три месеца колет, който имахме право да получим, с каквото и да е напълнен, се загубваше за 3 дни в нашите „кооперации“, защото мнозина не получаваха нищо. Навън, под формата на „наряди“ и т. нар. „селскостопански излишъци“, задължително предавани на държавата, бяха докарали и домашните ни до същински глад, камо ли на нас да пратят. По едно време беше забранено да пишем какво да ни пращат (защото ние пишехме да е само мазнини), та някой се изхитрил да внуши на домашните си чрез полатинчени названия на по-калоричните храни: „Изпратете ми по лекарско предписание: мармаладис булгарис, шипарски беладонис и маслос кравис“…

Опитахме отново да организираме негласна полустачка. Всеки да изпълнява наполовина нормата си. Първия ден имахме някакъв успех, но на втория властите се усетиха и взеха сега още по-извънредни мерки. Охраната бе рязко подсилена и инструктирана за така наричаната от нас „акция за сплашване“, а според тях „затягане на дисциплината“. Не помня други, освен на понтона, по-зловещи дни от тези през юни 1953 г., когато тази акция започна. Наредени в редица по 5, сред мъгла от прах се проточваше почти километрова ни колона за към обекта, а той беше на десетина километра далеч от лагера, чак на североизточния край на острова. В колона по един отстрани се движеха милиционерите с насочени към нас автомати. И изведнъж – изтрещява автомат и изпищява някой от по-задните или по-предните редици. Няколко убити на отиване, няколко – на връщане. На самия обект охраната заставаше зад гърбовете ни.

– По-бързо работи! Ей, ти там, защо стоиш? – цял ден крещят зад нас.

А няколко пъти стреляха и върху застанал да си почине някой от работещите. За ръка се държахме с един бай Милко Демирев, от Провадийско мисля беше, с. Дебелец, докато дойдем на обекта, а вечерта го върнахме на тарга и кръвта му се стичаше по ръцете ни, полазила по дръжките.

Убиха го само защото като копал, видял стръкчета коприва и оставил лопатата да си откъсне, за да залъже глада. Герчо Джамбазов и в стихотворение бе отразил случая:

НА УБИЕЦА НА МИЛКО ДЕМИРЕВ

Присвил очи във поглед зверски,
мълчан до жертвата стоиш
и за постъпката си мерзка
наум банкнотите броиш.

Пари, нашивки и похвала
ще ти подхвърлят още днес
на шайката ви развилняла,
че си заслужил, верен пес...

В резултат на това „сплашване“ отново ние, около 40 души, се оказахме неизпълнили нормите. Спряха ни при портала и ни отделиха от другите. Стоим и гледаме надписа на сводестата извивка на портала:

„КОГАТО ВРАГЪТ НЕ СЕ ПРЕДАВА, ГО УНИЩОЖАВАТ!“ Каква разлика с този, дето е отпред: „Затворът не унищожава, а възпитава“. А встрани по колонките, разлепени едробуквени стихове от Павел Матев – „Полети сурово, мое слово...“, както и от друг някой, пък за граничаря, дето търси диверсанти: „Тука, тука, тука, дори поточето го сочи, кат бълбука...“ Четем ги и коментираме, че у нас се ражда „жандармска“ поезия, възпяваща подвизите на убийците, каквато дори при така наричаните „фашистки управници“ преди 9-и септември не се появи.

– Пак ли вие? Пак ли вие от Първи обект, дето подбуждахте да не се работи – стрясна ни пристигналият от някъде Гогов, заедно с Б. Митев.

– Същите, познавам ги по мутрите – допълва Митев и заповядва – Събличай всичко до кръста. Комарите отдавна не са вечеряли с фашистка кръв...

Може би вече за четвърти път на този остров преживяваме ужаса да си жив и да гледаш как ти пият кръвта... И всеки път ме изпълва такава ярост, сякаш е за първи път.

Освобождават ни след половин час и тръгваме групово към бараките. Край телената ограда имаше някаква изоставена

постова будка, колкото телефонна. В нея от седмица беше затворено някакво уловено орле. Стягаше ми се душата, като гледах как майка му всеки ден идваше, кръжеше тревожно около будката и бълбукаше нещо милозливо. То се биеше с криле в мрежата на малкото прозорче и също умилително писукаше. Без да поглеждам вижда ли ме някой, дръпнах и разместих решетката и орлето литна към върха на тополите. Не по-малко от 10-15 затворници от нас, наказаните „на комарите“, видяха това, но никой не каза, когато на вечерната проверка питаха: „Коя гадина е пуснала пилето от будката?“ (което било за някакъв началник в София.)

Може би затова този път душевният ми кипеж от „кръвопийското“ наказание утихна по-бързо и за разлика от друг път, лесно заспах...

Междувременно, както на Първи обект, така и тук, част от хората бяха отклонени от дигата, за да направят някаква дълбока землянка зад бараките. По дебелите пилони, забити за стени и наредените отгоре за покрив, личеше, че това ще е „наш тип“ наказателно отделение, защото дотогава лагеристите са били наказвани в една барака, не много различна от другите.

Едва построено и измазано с кал, наказателното прие и първите наказани. Строиха ни и започнаха да четат някакъв списък. Помислихме, че ще ги пускат. Всеки, който си чуе името да застава отпред. Като заредиха: Младен Гюров Гигов (Денчо Знеполски), Нарцис Попов, Никола Грозев (доктора), Димитър Николов Панов (Чекански, дядо Рую), някой се провикна: „Ей, личи по имената, че е за пускане“ щото бяхме избрали Д. Панов да се върти около „Култсъвета“, за да разузнава какво ще предприемат, понеже е недовършил учението си студент, та и да не загубва формата си за бъдещо довършване на университета.

Денчо бе комунист, Нарцис Попов – също, д-р Грозев толкова прегледи и лечение предприемаше дори на някои управници, та близо бе до ума, че може да е за пускане. Но когато ги отправиха за мокрото още, вдигащо пара от слънцето наказателно отделение, всички ахнахме от учудване. Съжалението ми до преди минута, че ме няма в списъка за пускане – понеже малко от присъдата ми оставаше, мигом се стопи и се замени с почти радостното

учудване от редкия случай да ме няма и в списъка за наказание. А там беше „ужас и скърцане на зъби“, както пише в Библията. Макар наказателното да беше зад редицата на бараките, оттам час по час чувахме да се чука и вика, да се протестира за изпаднали в агония затворници. Надзирателите се принуждаваха да отварят от време на време, да извличат някого за няколко минути навън, защото беше вече месец юли и от мокрите стени и таван се набираше такава нагорещена пара, сред която дишането е невъзможно. Ние обикаляхме с торбички храна, но охраната беше подсилена и не можехме с нищо да помогнем. Пък и не храната беше сега най-важното, а въздухът, който не можехме да им дадем.

Особено много съжалявахме за Димитър от Чеканчево, защото за него имахме негласната вина, че го накарахме да се прави на култсъветник и дори бригадир бе станал, а той не издържал да съжителства с мошениците и изразил, където не трябва, солидарност с нашата агитация за неизпълнение на нормите.

КЪМ БРЕГА НА НАДЕЖДАТА

В края на юли или началото на август 1953 г. пак така масово ни върнаха на Първи обект. С нас докараха и стотици лагеристи, а част от докараните през май също заварихме там. Макар в отделни бригади, никой не ни отделяше от тях и по площадчето (карето, образувано между П-образно построените бараки) сновяха групи от намерили се тук земляци и съидейници, коментиращи идейни постановки и актуалните политически събития. Строгостта на властите беше някак си отслабнала. Из въздуха се усещаше някаква промяна. Сред нас витаеше някакво очакване[32].

Смъртта на Сталин и последствията от това, позамазано от жестокостите на нашите мъчители, отново стана актуална тема. Сред лагеристите, които бяха тук, беше и веселият и

[32] Голям кураж тогава ни даде и Източноберлинското въстание през юни 1953 г., когато дори подпредседателят на Министерския съвет на т. нар. ГДР – Ото Нушке, бе отвлечен в Западен Берлин.

жизнерадостен майор Стрихинов, станал популярен с пълното си пренебрежение на мъки и забрани, обръщайки всичко в шега.

– Народни врагове, свободно! – командваше из района той. – Партийната постановка: „Без Сталин по сталински!“ се трансформира в „Без Сталин – по нашенски, по земеделски, по стрихиновски дори!“ Избирайте как!...

На работа ни изкарваха твърде вяло, а някои дни като че ли ни забравяха и ние се движехме из лагера на тълпи, търсещи нови запознанства. А когато на портала, дето бяха наредени портретите на Политбюро на ЦК на БКП до Вълко Червенков туриха твърде неизвестния до тогава Тодор Живков, сметнахме че нещо там „горе“ се е пропукало и през цепнатината е твърде вероятно да излезем. Трескаво си разменяхме вероятните „цивилни“ адреси, крояхме планове за бъдещото си положение...

Ние от Софийско се движехме вече по 20 души: от бистричанския процес – Димитър Н. Гьорев, Траян Роглев, Йордан Ф. Станиславов, Стефан Попов, Петър Пашов от Бов, Вергил П. Антов от Гниляне, Димитър Петрушинов от с. Малово, Годечко, Асен Мирчев от с. Осеновлак, Найден Зимбилев от Враждебна, Данчо Драгалевеца, Стамен Величков (анархист) от Трънско, Борислав Велинов от с. Мошино, Цветко Мандаджиев от София; с много близките си от Шуменския затвор – Иван Йоновски, Боян Бънков, Гено Цоньовски, Цоцов и Стефан Христов – еднопроцесници от Ломския затвор; с понтонерите, с литературния кръжок „Д. Чинтулов“ и други. Запаметявахме си взаимно стихове, записвахме случки от най-трудните си и страшни преживявания, разменяхме си книги. Забранените, предимно земеделски, нагаждахме с корици от томовете на Ленин и Сталин, за да можем да ги изнесем навън.

Младежите от Видинско, които ме имаха почти като земляк, защото там съм арестуван, като Евлоги Заев и Борис Торторчев от Бергово, Славчо Живков (Трънски) от Дреновец, Цветко Пантев от с. Ракево, Ценко Ник. Жиков от с. Цар Петрово, Кулско, Иван Цукин от същия край – единственият честен бригаден отговорник, и други.

Заедно с всичко това настойчиво търсехме да се запознаем с нашите по-видни и известни земеделски дейци, които бяха предимно сред лагеристите, защото бяха вкарани в лагерите

веднага след забраната на съюза през август 1947 г. и е нямало за какво да бъдат съдени.

Запознахме се с братята Слави и Димитър Попигнатови от Старозагорско, с Минчо Дръндаревски, също оттам, с Недко Ботев, д-р Александър Франгя от София, Манол Зографов от Хасковско, Спас Найденов от с. Сеславци, Софийско, с когото сме земляци, но не бях го виждал. Всички те бяха народни представители от БЗНС – Никола Петков, в 6-ото Велико Народно събрание от 1946 г., впоследствие изгонени и откарани в лагер.

Насядали сме такава голяма група, а някои дори налягали, и се сипят въпроси от наша страна към тях.

– Вие сте нашите светила, така да се каже, в политиката и в идеите – питаме ние, – какво смятате, че ни очаква сега, след като Сталин умря и в Кремъл има ново ръководство?

– Абе, бащата умря – отговаря (не помня кой) един от Попигнатови, – ама и синовете му не са много различни от него.

И те ще потягат любимата си партия, но едвам ли ще са по-други и към нелюбимите си врагове. А там сибирските лагери пращят от каторжници. Те са такава лавина, че ако ги пуснат, едва ли ще заспиват вече спокойно. А тук, както виждате, нашите партийци си са чисто копие на голямата мечка.

– В това, че след Сталин се очертават трима шефове на върха, за мен е твърде показателно и обнадеждаващо – намеси се Манол Зографов. – Но така или иначе, никоя пирамида не е тривърха. Все един ще събере сила да събори другите. Георгий Маленков ли, Михаил Суслов ли или Никита Хрушчов, това сега не може да се знае. Но когато се реши, съответният големец ще си търси най-предания слуга от нашите и едва ли ще е непременно Вълко.

– Мисля, че въпросът на нашите колеги младежи беше за съдбата на Съюза – намеси се Иван Йоновски, изключен студент юрист, братов син на капитан Йоновски, загинал 1923 г. като защитник на Стамболийски. Нас преди всичко това ни интересува и засяга – натърти той.

– Гответе се, момчета, за люта словесна битка с комунистите – започна Минчо Дръндаревски (той се открояваше с красивото си и червендалесто лице). – Гответе се, че кара-вара, нито Западът, нито ООН-то ще приемат да

продължава така в България. Гответе се, защото сега е ваш ред, ние ще стоим в запаса. Нас, както виждате, ни попари вече сланата, но поне успяхме от 1944 до 1947 г. до посеем малко от нашето семе, та и вие, вчерашни ученици, им напълнихте затворите.

Дано дойде време да напълните и Народното събрание.

– Абе, Миньо, защо лъжеш момчетата, бе? – обади се незабелязано присламчилият се майор Стрихинов. – Не разбра ли, че оня, клекавия, ни е продал безсрочно? (имаше предвид Рузвелт, който бе с парализирани крака). Дреме му пуловера на Запада, че в България бил такъв режимът. В СССР да не е по-добър, па го приеха за главен член на това шугаво ООН, да има с кого да си се наддумват. Язък за Никола Петков, че не взе поне да избяга. Него го убиха, а ония си подписват мирен договор с комунистите и едва измрънкаха нещо като протест. Та не знаеше ли той, че тия западняци предадоха Власовата армия на болшевиките, та я избиха. Не предадоха ли Дража Михайлович на Тито, та го уби? Страх ме е, че някой ден ще докарат и Гемето да им го предадат вързан. Оставете тия шашкъни, ама дано им дайде до главата съветска власт и както си имат електричество, направо ще живеят по ленински...

След тази тирада на Стрихинов, всички се умълчаха за някое време. После някой подхвърли:

– Майоре, недей такава мрачна картина да чертаеш пред тия младежи. Англосаксонците са практични хора, така е. Но в някои неща са последователни. Да залагат на силния особено в такава ключова страна като България. (Възпроизвеждам по къси записки и обобщавам по памет.)

– Залагат на силния? Вятър работа! Тука комунистите да не бяха силни? Слезналите от гората 2-3 хиляди души за околийски управители нямаше да им стигнат, а не ли за войската, милицията и селски кметове. Заложиха на силата на Съветския съюз в случая, че беше мобилизирал 10 милиона Альоши, а техните дангалаци с бъклица трябва да се канят да служат войници. И да си слушат джаз, докато стрелят – заяви Стрихинов и пусна няколко сръбско дълги псувни по техен адрес.

– Кой от вас, юнаци, най-обича да чете? – обърна се внезапно към нас Стрихинов, като размаха някаква книга в ръцете си.

Всички насочиха погледи към нас с Герчо, а пък той изтласка мен.

– Това е книга, дето на два пъти щяха да ме пречукат джандарите, зарад заглавието „Големият заговор срещу Русия“, защото не знаят, че е писана от двама съветски агенти, макар че са англичани. – И той ми я надписа като дар от себе си (успях да я изнеса и сега е дома.)

Много още реплики и умувания си разменихме с нашите лидери. Някои ни съветваха да се пазим за утрешния ден, други смятаха, че е необходимо всеки от нас, където и да попадне, тихо и пресметливо да разнася „Принципите на БЗНС да увеличава симпатизантите ни, защото рано или късно ни потрябват.

Някой дойде и каза: „Ей, елате да видите генерал Иван Вълков – убиеца на Стамболийски. Сега го пуснали от наказателното.

– Море мамицата му идиотска – рече Йоновски. – До вчера бяхме заедно, едва го не удуших там в дупката... (Коста Събев също бил там).

Отидохме и го заобиколихме да го гледаме. Той представляваше някакво съвсем смахнато човече, дето едва влачеше дрипите си от войнишка униформа, държеше пред себе си алуминиево канче и без да се обръща към нас, скрито ни наблюдаваше с крайчетата на очите си.

– Ти жив ли си още, бе, кръвопиец? – прегради му пътя Данчо Драгалевеца. – Не те ли е срам да дишаш въздуха на България?

– Защо не те взеха на служба комунистите, бе? – подхвърли друг.

– Сега убийците са най-платените хора на държавата, подай заявление, че си специалист – додаде трети.

– Историята... Историята не винаги е ясна... – промрънкваше той.

– Ако не бяхте убили Стамболийски, сега да няма и помен от комунистите. Вие им проправихте пътя, Военни кухоглавци – крещеше му някой.

Оставихме го, застанал с наведена глава и краката му видимо потръпваха, види се, готови да му откажат подкрепата си.

На другия ден попаднахме в компанията на Велико Великовски от Павликенско, мисля беше. Известен ми беше

като оратор, втори по сила в земеделските среди след Стефан Цанов. Казаха, че за една кибритена клечка можел да говори два часа, без да спира и с логика.

– Комунистите си набавиха земеделци, колкото и каквито им трябват – заяви той след нашите въпроси. – Цели партийни групи по селата замаскираха като земеделски дружби. А пък горе, службогонци за етикет, колкото щеш. Дори и министър на правосъдието си са намерили един изчервял земеделец. Пък какво ни очаква натам, нека Петър коментира.

Оказа се, че полуизлегналият се до него човек, с почти грубо селско, обветрено лице, почти рус и някак си твърде угрижен е Петър Сърбински (от с. Скриняно, Кюстендилско, главен секретар на ЗМС).

Бях го виждал на някакъв митинг навън и веднъж тук, При блоковете с коноп, дето ни откри, че семето му се яде, Но сега не го познах.

– Какво да ви кажа, момчета? – попрокашля се и започна той. – Завързала се е една такава световна каша, че какъвто и изход да ви чертае някой, не само вас, но и себе си ще лъже. Над нас е една диктатура, дето вековете човешко съществуване не помнят. Скъпо платихме вярата си в тия червени дяволи. Едно е добро, че ни събраха на такива изпитания и опознаване, че сега може би 20 хиляди изпитани млади борци имаме като капитал. Но Бог знае, ще потрябват ли някога на съюза или чак от старческите си легла ще чуят залеза на тиранията. Едно само бих ви казал, пазете се и пазете здравето си, пък каквото сабя покаже и честта, майко, селяшка, както е трябвало да го каже Ботев. Защото всички зли режими са се стоварвали преди всичко над селяните. Другите съсловия все са му намирали колая как да поминат...

На другия ден към 10 ч. Павел Тръбачът наду свирката си за сбор. Някъде към портала стоеше цяла група началства, между които и непознати. Прелистваха нещо като списъци и ние насочихме вниманието си към тях. Един взе листата, стъпи на малък сандък и се провикна:

– Я внимавай! Който си чуе името, да си събира багажа и да идва за обиск тук, при старшините, извън портала. Който премине на проверката, да се отправя за склада с цивилното облекло.

Всичко притихна, сякаш и дъхът ни секна. Всеки надал ухо с полуотворена уста, вдаваше слух натам, дето с четири думи (в затвора ни водят винаги с 4 имена) ще премине зловещия портал, ще прекоси понтонния мост и може би до вечерта ще замръкне под домашната, дълго невиждана стряха. Някои се кръстеха и си шепнеха нещо. Сигурно молитва.

Извикаха към 100 души. Все лагеристи. Голяма част и от тия с които разговаряхме, земеделските деятели. И спряха четенето. Върволица от носещи черги и куфари хора се струпа при портала. Измежду множеството се зачуха коментари. А там, пред групата началници, която все още стоеше на мястото си, изскочи някакъв дрипав човек и закрещя:

– Граждани началници, скъпи другарю Червенков, вие фатално грешите! Как така пускате отявлени свои врагове? А ние, а аз, които решително сме се поправили, скъсали сме със своето минало, оставяте тук?

Из множеството се понесе неясен шум. Някой от началниците се зае да обяснява нещо на викащия. Ние се спуснахме натам, да видим кой е този човек. Това зрелище стопи за миг разочарованието ни, че не си чухме имената. Пък и явно беше, че по-късно или утре ще продължат.

– Поправете грешката си, скъпи и мили другарю Червенков! – дереше вече пресипналото си гърло човекът и не искаше да слуша началника. Двама надзиратели опитваха да го отстранят оттам, като го тласкаха, макар и внимателно към нас.

Когато успяха да го приближат до нас, истеричният му рев беше преминал на по-къси, но още по-раздиращи викове: „Грешите! Грешите! Другарю Червенков, язък! Позор!“

Той беше суховат, но очевидно държелив, около 40 или 50-годишен, с птичо или по-скоро лисичо лице, остър нос и бързо стрелкащи се встрани малки очички, в които се люлееха при виковете две, като че ли едва изстискани от тях сълзи. Беше гологлав, понеже шапката си стискаше в ръце и косата му, къса и щръкнала, го правеше да изглежда като ония редки птици „пупалци“, дето бях виждал по планинските поляни.

– О, това е Цветан Максимов – позна го някой. – Наш земеделец се пише, от Ломско е, ама е като репей. От

някакво околийско равнище е, ама пълзи, рови, самопредлага се за какъв ли не и народен представител успя да стане. Интересно как се е хванал в капана да влезне в лагера...

Нека допълня още тук, че през 1991 или 1992 г. той идва мен в ПП на БЗНС с предложение, поради големите му заслуги и страдания да му организираме честване на 80-годишнина. Подлизурски учтиво, но много твърдо настояваше. А външно почти не беше се променил – костелив, но здрав. Чудех се как да откажа, па ми хрумна да го запитам:

– А вие като бяхте в Белене, на остров Персин, Зеленков ли или Червенков измолихте да ви освободи? – Той съвсем, дръзко ме изгледа право в очите, изви глава малко настрана и си отиде, без да каже ни дума.

СБОГОМ НА ОКОВИТЕ

На втория или третия ден откакто започнаха да четат списъците, чух и моето име. Нещо така беше стегнало душата ми от очакването, че се усетих само някак си замаян и не можех да се зарадвам. Прегръщаха ме другарите, честитяха ми, а аз механично отговарях на радостта им, без да я чувствам у себе си. Но първо попипах джобчето под пуловера отпред и стисках зъби как ще изнеса записките си. Домашните адреси на приятели, на чиито родители трябваше да се обадя, бяха написани вечерта с химически молив на долните ми гащи отвътре и за тях не беше ме страх. Ще кажа, че в суматохата съм облякъл чуждо бельо.

На обискиращите ни старшини изглежда беше вече омръзнало, та всичко мина успешно. Дадоха ми от склада шаечното яке, което майка ми бе донесла в Шуменския затвор, там ми взеха войнишката куртка, с която бях съден, и войнишкия клин, който ми бяха оставили, и хвърлих безобразните железничарски дрипи, с които бях облечен тук. Оттам, заедно със стотината души освободени ни отправиха към брега. Минахме вкупом понтонния мост и се озовахме пред управлението на ТВО-то. Там всеки трябваше да влезе и си вземе документ, че е свободен. Влизаха,

излизаха хората, някои направо отиваха към гарата за влака, други се въртяха и суетяха и си оставаха тук. Ние, една група младежи, дето и вътре си бяхме най-често заедно, чакахме да преминат другите и си говорехме, вече весело. Когато ни дойде ред да влизаме и ние, там ни искаха поединично.

Влязоха двама-трима преди мен, па току набързо излизаха, прехапали устни и намръщени. Направо отиваха отново на двора и нищо не казваха. Като излезе Георги Стойчев от с. Маломирово, Елховско, наведе глава към мен и прошепна: „Мамка им мръсна, искат да подписваме декларации“. Сепнах се малко аз, но ред ми беше и влязох.

– Вие сте? – впери очи в мен някакъв цивилен човек, седнал зад едно бюро. Казах си името и той повдигна едно листче срещу мен и рече:

– Съгласно Указ на Президиума на Народното събрание вие от днес сте гражданин, свободен гражданин. Това е служебната бележка, с която ще доказвате това пред когото потрябва. Но преди да ви го връча, има една дребна формалност, която всички трябва да изпълнят – той скри под някаква папка бележката и извади от чекмеджето си друга, която ми подаде – Ето, прочетете я, нищо и никаква формалност, но се изисква от всички, за да получат документа за освобождаване.

Беше малка тази бележка, една трета от машинописен лист и на нея няколко реда: „Декларация – Подписаният (празно място за името) декларирам с настоящата (цитирам по памет), че се отказвам от досегашната си вражеска дейност срещу народната власт и обратно, ще подпомагам, съгласно задълженията си на пълноправен гражданин, нейните органи срещу подобна дейност, от когото и да е...“ Не е дословно, защото помня, че бяха около десетина реда, но това съм запомнил от същността ѝ.

– Защо е нужно такова нещо, гражданино началник? – запитах аз, а той ме поправи: „Другарю, вече няма гражданино, но ако подпишете.“

– Защо е нужно това? – повторих аз. – Нали всеки пълноправен граждан си има и без това задължението да подпомага органите на обществения ред, пък никого не карат да подписва декларация като тази?

– Но вие сте само на прага да станете пълноправен гражданин, другарю – натърти на последната дума човекът, поспорихме още и като отказах да подпиша, той каза:

– Вие, изглежда, сте някаква група, дето взаимно се навивате да не подписвате, но ще ви задраскаме от списъка и ей го острова. Ще ви върнем. Затова отивай навън, та помисли. И мисли за себе си, а не какво те учат другите. Сигурно и влизането ти в затвора се дължи на това, че си склонен да слушаш други, а не своя си акъл...

Излязох при другите и се загледахме като стреснати. Аз разказах какво ми се случи в канцеларията, а другите преповтаряха същото. Помня, че беше 14 август 1953 г. Още два пъти ни привикваха поединично и всеки отново излизаше и заставаше до другите. Свечери се вече и оня, който ни привикваше, излезе да си отива, като отново ни подкани:

– Какво сглупявате вие, та сега маса документи трябва да поправяме и утре да ви връщаме на острова? – Ние нищо не отговорихме.

Чак сега като вече се смрачаваше, ние се сетихме да се огледаме наоколо. Още две-три групи също така стояха като нас и даже полегваха на неразвързаните си багажи. Събрахме се заедно и аз направо запитах:

– Нали и вие сте останали, че не искате да подписвате декларации?

– Не подписахме и никога няма да подпишем – заявиха те. Доколкото помня, това бяха хора все от към Хасковско, между тях и доста възрастни, за разлика от нас.

– Е, е, та всички, дето си отидоха, подписали ли са? – запитахме ги.

Те ни казаха, че не може да са подписали, защото някои познават (и те назоваха няколко имена), които кръв от под ноктите да им вадят, няма да подпишат. Но разбрали, че вчера и днес до обяд, друг някой си седял зад бюрото и след като ги връщал по веднъж, пускал ги, макар и неподписали. Но като дошъл този, ето на нас се паднало да ни спре.

Докато така се разговаряхме и стояхме до оградата, дойдоха двама милиционери, та ни се скараха, че зарад нашия глупав инат трябва да бъдат на пост нощеска, и ни накараха се съберем на средата на двора и да правим, каквото искаме, но да седим или да лежим и да мълчим.

Поразгърнахме си черджетата, макар да беше прашно отдолу, налягахме и завити през глава си шушнехме разни догадки, като какво ще става утре. Нощта беше топла, августовска, комарите и тук ни жилеха по носовете, макар да бяха по-малко от тези на острова. Така и осъмнахме тук. Но като все пак вярвахме, че не могат да отменят Указа на Народното събрание само заради някакви си декларации, се сетихме, че ние и пари нямаме за влаковете, с които ще пътуваме. Към 8 часа, когато още никой от началствата не беше дошъл, край нас мина вездесъщият Павел Тръбача. Той ни познаваше и се учуди, че сме още тук. За пръв път дълго се поразговорихме с него, защото в лагера само го тикаха насам-натам и не се спираше с нас. Той се оказа от с. Правец, но отдавна излязъл оттам, в София бил музикант в някакъв театър. Разказа ни, че Тодор Живков, когото сега турят за втори секретар на ЦК след генералния Червенков, бил също от Правец, от бедно семейство бил, но също отдавна бил излязъл от селото и жена му, която била учителка на разни места, го хранела със заплатата си. Откъде се пръкна там, горе, и аз не знам, каза ни той. Аз му поръчах, като се върне в лагера, да потърси Христо Тодоров Сталев и Гено Гергов Цоньовски и да опитат да съберат пари да ни изпратят по него, ако може да си намери път дотук. Павел се оказа по-услужлив, отколкото очаквахме. Той направо се върна и към 10 часа ми донесе 60 лева и бележка от двамата: „Какво правите още там? Пращаме 60 лв. по Павката и да не забравиш обещанията си. Незабавно пиши.“ Разбрах, че се отнася да пиша до домашните им, а не до тях, защото моето писмо може да отмени правото им да получат от дома.

Из двора вече щъкаха разни началства, някои се спираха при нас и ни питаха защо сме тук, а ние смънквахме, че не са ни готови още документите. Най-после дойде и някой, които влезе в канцеларията, дето ни привикваха предния ден. Не беше същият и ние започнахме да се уговаряме какво да говорим, като ни извика, а Христо Владимиров Божков, който беше в нашата група, каза:

– Абе, тоя на софиянец ми мяза. Ако е тарикат момче, може да се разбера с него и отиде та влезе сам в канцеларията. Христо бе от София, син на адвоката земеделец Владимир Божков, родом от Плевен или Плевенско.

Близо 20 минути се забави Христо и като излезе, прегърна ни вкупом и рече:

– Сега, ако сте кавалери, цял месец пиенето трябва да ми е от вас. Уредих въпроса, но повече пред никого ни гък, ни мък. Софиянец е човекът, не е като вчерашното говедо и извади от джоба си бележките за освобождение на цялата ни младежка група. Другите останаха да чакат да ги викне. Отидохме на гарата в Белене, която е крайна спирка, отдето влакът идва и се връща обратно. Направихме сметка на парите и не стигат до никъде, докъдето има да пътува всеки от нас. Купихме за всички ни билети само до гара Левски. Там слязохме и отново засмятахме. За да ни стигнат до Плевен, Христо тръгна из хората, чакащи на перона, и продаде събрано от нас неупотребявано бельо и една-две ризи. Отидохме до Плевен. Там и Христо, и Георги Стойчев, който имал там сестра, отидоха да търсят пари. Чак по тъмно дойдоха и за да има за нас, те останаха при близките си, а ние нощувахме в чакалнята, а със сутрешните влакове заминахме в разни посоки, кой за където е, като всеки купи билет, докъдето стигат по равно разделените пари. Като прегледах разписанието и цените, купих билет до гара Бов на нашето Искърско дефиле. А трябваше да сляза на гара Реброво, което е с 5 спирки по към София. Качих се, носейки увити на руло затворническите си черги, и усетих, че хората доста любопитно ме оглеждат. Погледнах се в някакво огледало в купето и видях защо е така. Та аз както си правехме на острова, цяла седмица не бях се бръснал, късият ми алаброс беше завъртян отгоре, като съм се въртял нощеска под чергата, лицето – бледо, и очите – хлътнали, като на излязъл от гроба.

Малко преди Бов дойде кондукторът, взе за проверка билета ми, но ме оглежда и не си отива.

– Ти какъв си такъв, бе? – рече ми най-после. – И защо не слизаш, тука е Бов. – Аз се опитах да му обяснявам, че съм за Реброво, но съм нямал пари, да ме изтърпи дотам и ще съм благодарен и т. н. Но той ме заблъска към вратата, без да слуша и аз слязох почти в движение. Личеше, че иска да се освободи от такъв неясен пътник като мен. Застанах на перона между линиите, защото току-що пристигналият пътнически влак в обратна посока ми препречи пътя за към чакалнята. От прозорците му хората се взираха в мен.

– Пък такива като тоя с черджетата и на Централна гара видях – каза една млада жена на друга, по-възрастна, също подала глава до нея.

– Някакви криминални типове, изглежда – отсъди с безразличие тя.

– Ще викна Боби да го види – каза младата и хлътна навътре. – Ето тоя там – посочи ме отново, като се върна тя. – Кой знае какви идиотщини е направил? Защо ги пускат такива?

– Казаха, че много и фашисти са пуснали тия дни, та внимавай по гарите и влаковете! – поучи я показалият се мъж, когато тръгналият влак вече ги пренасяше покрай мен.

Седнах на пейката пред тази гара Бов и в мисълта ми отново се прокрадна онова, което сред мъките в понтона си обещавах – само да изляза жив от този ужас, нищо не ми трябва друго – ще се свра в една селска купа слама, само да съм на сухо и топло. Нека лети и беснее тоя свят за апартаменти, мебели и килими, нека робува на коли и моди, щом не знае, че една издълбана по мяра дупка в селската слама е същински уют и разкош в сравнение с пронизващия вятър, мокрите крака и изкормящия глад на перваза на понтона през януари посред Дунава, пък и въобще в Персийския архипелаг. Мислех си така и сега, подтикнат от неочакваното презрение на хората, които и не помислят за възможната ми пълна невинност.

Отнякъде се понесе миризма на топъл, пригарящ хляб. Стомахът така ми се присви от омайващата ме миризма, та и слюнки бликнаха в устата ми. Отстраних се на няколко крачки, за да мога да плюя на воля. Но пресметнах, че вече трети ден не съм ял нищо. Всеки, който бе извикан за пускане, оставаше всичко на оставащите там, като се смята, че до вечерта си е дома. Но влак скоро нямаше и аз не държах на свидния дразнител и заобиколих да видя откъде идва миризмата. На двайсетина метра зад чакалнята имаше фурна и тъкмо вадеха хляб. Изглежда, че там го и продаваха, защото и опашка от хора с чанти се беше наредила.

– Хляб! Зачервен, напукан отгоре! Години не бях виждал толкова и топъл при това хляб! Подхвърля го онзи с лопатата, трупат се хлебчетата и вдигат ароматната си пара

нагоре. А хората най-равнодушно си стоят, чакат и нищо особено не правят. Едвам се сдържам да не скоча да грабна едно хлебче и да им кажа – чакайте да го изям, па ме убийте после, ако щете… Вие сте нещастници, щом не знаете какво чудо има пред вас, щом не тръпнете от радост, като го виждате пред себе си…

Завъртях се насам-натам с намерение щом почнат да продават, да поискам да ми отчупи някой. Дойде ми наум и онази приказка за гладното циганче, което питало фурнаджията: „Абе, чорбаджи, твой ли е тоя, многото хляб?“ Като му отговорил, че е негов, то се учудило: „Па защо не ядеш, бе?“ Заобиколих отново около гарата и като се върнах, хората вече носеха пълни торби. Пресрещнах едно малко момче и му рекох:

– Как се казваш, миличко? – за да го предразположа. Но то облещи очи та ме изгледа, па се връцна назад към хората и завика:

– Оле-лее, какво иска тоя вампир от мене-ее?

– Ех, глупчо, аз само питах как се казваш, нали? – подхвърлих като за оправдание пред хората и зачервен до уши се прибрах в чакалнята, така разстроен, че и миризмата на хляба вече не усещах.

Седнах си на пейката, а две жени, с прихлупени по нашенски забрадки и доста окаяни селски дрехи, седнаха до мен, като непрекъснато си бъбреха нещо. Заслушах се в разговора им, за да се разсея от неприятния случай с детето. Те така горко се оплакваха една на друга, та едната дори проплакваше от „пустите наряди“. От това, че от кравата, която имали, им искали не само мляко и масло, но и по 40 кг месо на година, защото трябвало да отгледат теле, планирно за селото на глава от кравите.

– От буто ли да им отрежа, ега им глави отрежат, кърджалиите ниедни!

Аз така се умилих от това, като да слушах майчини или стрини жалби. Затова се и осмелих да попитам за моите познати и приятели от Бов, които знаех, че са съдени с „Първи балкански отряд“ в дефилето.

– Далече ли живее Асен Кардашки? – малко дискретно попитах аз.

– Я-я, каков си таков, та да питаш за него? – изгледаха ме съвсем подозрително и двете. – Та он бил некаков враг, та го

утрепаа. Да не си от тия, неговите, фашисти ли ги викаа, какви ли? – и се надигнаха, та отидоха настрани към чешмата, като полускрито ме оглеждаха.

Ех, не съм пригоден, изглежда, за този свят – мислено се изчервявах в себе си. Дали не е наистина вярно, дето ни викаха в затвора, че ако ни предадат на народа, нас „народните врагове“, той с камъни ще ни избие? Ето, още от първия ден всичко ме презира и бяга от мен. А помежду си как се оплакваха от червените кърджалии? Като да са и те от същата порода нашенци, които като връзвали Захари Стоянов, за да го предадат на турците, най-наивно апелирали: „Па чули сме, че вие, комитите, и пари носите със себе си, та дай ги на нас, сиромасите, защо да ги носиш на кучлаците (турците).“ А те самия него връзват да предадат на същите кучлаци...

– Ех, клето мое племе българско! От тебе ли, за тебе ли плаче сърцето ми?...

Който вече е легнал,
оковите не му тежат!...

Страшно е, когато нечий дълговременен слуга
ти стане господар!

ЧАСТ ВТОРА

„СВОБОДНИЯТ“ МИ ЖИВОТ (1953-1962)

Спомняте си, драги читатели, че се разделихме с Вас на гара Бов, където спрях на път за дома, освободен от лагера на остров Персин.

До вечерта на дългия августовски ден (1953 г.) все пак пристигнах вкъщи. Нямаше как да предупредя, че си идвам, та онова, от което страхливо тръпнех, стана...

Мама седеше на прага на плочената ни колиба и чистеше шепа боб в скута си. Като ме видя, сепна се някак си, като да падне назад, па се вдигна и съвсем безмълвна полетя към мен, обхвана главата ми с двете си ръце и нищо не можеше да каже. Дори сълзи не пускаха очите и.

– Ето ме, мамо... Свободен съм... Дойдох си вече... – простенвах аз.

Но тя нищо не казваше, нито плачеше. Само ме пригушваше донякога, па усетих, че се отпуска и свлича надолу.

Прилетя отнякъде и брат ми Иван и се опита също да ме прегърне, но аз му дадох знак да задържим мама. Тя съвсем отпадна в ръцете и ние я внесохме в къщи и я сложихме на дървения одър. Шокът обхвана и нас. Ние дори не се ръкувахме. Само се гледахме през сълзи, докато някой се сети да ѝ подадем вода. Тя мълком ни оттласкваше и едвам

с лъжица успяхме да ѝ сипем в устата. Дойде и снаха ми Радка (жена на брат ми) и като видя картината само се ръкува с „добре дошъл“ с мен и ни се скара:

– Какво стоите, бре? Не видите ли, че си отива, ако я не раздвижите?

Като започна да я разтрива оттук-оттам и да ѝ прави изкуствено дишане, мама избухна в плач. Всички знаем как за да утешим някого, най-вече го убеждаваме да не плаче. А колко разтоварващ бил плачът...

Коленичил пред нея, тя отново пригуши главата ми до гърдите си и трепетно запромълвя:

„Ох, маминото... мамино момче... живо си дойде.“ Дълго ме подържа така, па ме пусна, захлюпи се по очи и занарежда, както само нашите, българските жени съм чул да плачат и песенно да отдумват:

„Станете, деца, дойдете,
от темни гробье студени,
ти най-мала Николинка,
и Христо, Златка, Павлинка.
Със нозе знам, че не може,
тежка ви земня потиска,
дойдете, мама, с душици,
че брат ви Петко пристигна...
Жив ми го Господ погуби,
жив ми го днеска повърна...“

Излезли вече от първоначалното си вцепенение, ние опитвахме да я обърнем, да я повдигнем и утешим, но Радка ни разтласка и рече:

– Оставете я да си отдума, години и се е събирало, та и умрелите си деца да повика. А тя още по-протяжно песен продължаваше:

„Елате, деца, с душици,
та да ви язе разкажа
колко съм годин одила
друм съм със сълзи полела
от Лом до Шумен и Дунав,
торби със лебец носила
и през решетки гледала

как ли жив в гробо живее,
във тия пусти затворе,
затворе па и острове,
дека бе фърлен да гние
от тия пусти душманье...“

После като че ли позамлъкна и само хлипаше. Аз отново коленичих пред одъра и тя дълго ме гали и милва, обливайки ме със сълзите си.

Не можех да не разкажа за това! Затова пък останалото от тези 6-7 години до следващото ми арестуване и осъждане иде разкажа само щрихирано, защото то не се различава много от „свободния живот“ на всички, които са белязани с клеймото „народен враг“, „осъждан от народната власт“. В село бях изолиран от хората и младежите като по нечие нареждане. Само насаме, привечер дома или при случайна среща далеч от селото ни някой се спираше да заговори с мен. След окайването с няколко думи, следваше оплакване за тежкото положение с ограбващите ги наряди, така наричаните доброволно предавани селскостопански излишъци на държавата. Като заключение винаги следваше: „Ей, па да не кажеш некъде, че сме се срещали, щото ще ма поядат управниците. Ще ми увеличат нарядите.“

А за моето семейство, като „вражеско“, те бяха най-тежки. Дома нямаше пари дори за олио, с което си служехме за осветление, защото газ не се намираше никъде33. Нямах и дрехи, та никъде не излизах, защото колкото имах, те или бяха ми омалели, или бяха изядени от молците за тези 4 години и половина отсъствие от дома.

Но колкото обществото не искаше или не смееше да ме приеме, толкова и аз бях непригоден по характер и убеждение за него. Дойдоха ни на гости сестрите ми с мъжете си.

Смирени хорица, от съседни на нашата колиба, бедни и необразовани, само в милицията ги приели на служба, след като опитали на разни места из София. Така и с милиционерските дрехи дойдоха и аз не исках да ги погледна. На сбогуване като по уговорка и двамата ми подадоха по 250 лева. Аз решително отказах: „По тях има капки от кръвта другарите ми, такива пари получавате там, в милицията“ – троснато заявих аз. А това бяха достатъчни

суми за костюм и балтон дори. По-късно баща ми намери „от някъде“ пари, та си купих костюм и после разбрах, че е от същите тези пари.

Където да тръгна, усещах, че съм следен. Дори повечето от хора, дето не са партийци, за да не ги подозирам. Самите партийци се изпуснали някъде, че колкото съм бил опасен преди, стократно съм станал опасен в затвора. Бдителен бях и аз, но млад човек не може да бъде докрай последователен. На 14 септември (празника на преподобни Симеон Стълпник) с група нашенци отидох на събора в с. Литаково. Скучно ми се стори там и си тръгнах преждевременно и сам. А между селата ни се минава през твърде усамотена пътека и гъста гора. Чак по средата ѝ се сетих, че е неразумно, дето съм сам. А с това като че ли съм повикал и самата опасност. Забързах и се заоглеждах. И точно в този миг се чу едно „Тра-аас-пля-аас“ от двете страни на пътя из гъсталаците. Неволно извиках и се хвърлих мигом в зеещата пред мен ровина. Чух едри бързащи стъпки от двете страни на пътя и се сетих, че имам нож. Нададох слух, но стъпките не идваха, а се отдалечаваха. Сигурно са сметнали, че съм убит, защото този двоен звук подсказваше, че са стреляли и от двете страни. Единият трябва да е бил с пушка, другият – с пистолет. Чаках дълго там и чак когато чух, че по пътеката идват група хора, се изправих и тръгнах наблизо след тях. Кои искаха да ме убият и днес не знам, но не е трудно да се отгатне.

Домашната разруха и недоимък ме принудиха да търся работа. Мой връстник и съидейник от село – Славчо Богданов, бригадир на сондьорска бригада, ме отведе със себе си общ работник в с. Калкас, Пернишко. Там поработих 2-3 месеца и ме повикаха да дослужвам войник.

Войник по указ, но трудовак по участ. За разлика от бараките ни на острова тук на една широка поляна до с. Габер, Годечко, близо до мина „Болшевик“ бяха разположени десетките ни палатки. Там пък като да бяхме повторно осъдени. Десетки, а със съседните две поделения – в селата Цацаровци и Драготинци, и стотици бяха мои съзатворийици и съидейници: Г. Томов – той дори съкилийник от Шумен, Георги Панчев Маслински от с. Кърналово, Петричко, Милко Г. Вълчев от с. Гайтанци, Ломско, Славчо Н. Янев (ВМРО) от гр. Сандански, Иван

Найденов-Байко от с. Камено поле, Белослатинско (легионер), Асен Б. Райнов от с. Бураново, Кюстендилско, и кой ли още не. Пак изкопи, хамалогия…

Там се усетих отново в средата си, но и в съдбата си, и в отчаянието си, че няма край теглото ми, домашната немотия, съкрушената от новото ми изпитание майка, аз живеех като в някакво постоянно екзалтирано нетрезво състояние. Пеех и рецитирах в изстъпление особено „Лудият“[33] Електричеството там дойде чак през 1970 г. от Ш. Петъофи, „Арменци“ и „Градушка“ от Яворов и мои… Всички командири ме харесваха и поради това ме назначаваха на разни по-леки работи. Старшината Д. Ватрачки ме направи склададжия, после взводният ме взе за помощник-взводен, политическият (ЗКПЧ) ме назначи за учител по ограмотяването, защото 2/3 от трудоваците бяха неграмотни турци и цигани. Ротният командир капитан Янакиев ме определи за шеф на художествения самодеен състав и т. н. Вдигаха ме и след намесата на завеждащия Специалната служба капитан Велев ме сваляха, защото досието ми било „твърде бременно“, сиреч набъбнало с данни колко съм опасен. Но понеже всички по-грамотни там бяха такива, то като учител по ограмотяването ме задържаха докрай. Станах неприкосновеният „Петко Даскало“ и под това име и длъжност шетах из селата натам. В село Владиславци си залюбих и едно младо, стройно и хубаво момиче, Христина Герасимова. „Кица на Геро Голобарецо“ я наричаха, а аз я прекръстих Кита и не помня, освен жена ми, друга така да ме е обичала и да съм я обичал – чисто и човешки като сестра.

Оттам често имах възможност да ходя в София. Само пълното ми безпаричие ми пречеше. Всички бяха разбрали това, та сред моите ученици често се чуваше: „Ей, Тахмуд, дай некой лев, оти Даскало ке оди да щипне некое моме у София.“ (Те бяха повече от пиринския край.)

А аз не „щипвах“ момета, а търсех книги от разни приятели и им четях новонаписаните си стихове. Срещнах се веднъж и с бай Трифон Кунев, земеделския деец и писател (мисля към края на 1953 или началото на 1954 г.) и неизменният му спътник Никола Чолака му каза, че пиша стихове. Дадох му тетрадката си и той седна на бордюра на паметника Левски и зачете. После ме потупа по рамото и рече:

– Чудесно, братле младо! Да те обдари съдбата поне с моя път. Ама с изключение на затвора.. Ти него си минал вече. На книжовното ни бунище сега сума ти петли кукуригат, па и по некое магаре измърца, ама все един глас се чуе... Пиши! Каквото ти е на сърцето и устата, това да тече и по молива в ръката. Ама крий дълбоко ръкописа, че иначе той ще те натика в дълбокото. Па дано му дойде времето да публикуваш. Нали я знаеш оная, народната – ако е сила силовита, та не е па вековита...

Срещах се често и с Христо Вл. Божков, познатия от Белене, който ми каза за нов процес срещу нашите земеделци: Милан Дренчев, Дончо Ст. Дончев от В. Търново, Петко Толев от с. Крумово, Пловдивско, и Първан Ст. Бончев от Габрово. Това ме подсети, че със своята приказливост, рецитации и срещи с приятели твърде бързо съм забравил затвора, докато „другарите“ не са ни забравили ни най-малко. Затова реших да обърна внимание повече на по-невинни, от гледище на властите, прояви. Като ергенлъка например. При по-големи отпуски, събрал пари само до София, аз често си отивах до моето село пеша. А прекият път за него минава през селата Малашевци, Чепинци и Локорско (стар римски и сега коларски път).

Поръчаха ми веднъж от къщи като минавам през Чепинци, да се отбия у някой си Петко Данов Юсов, за да взема оставен там багаж. Като отидох, там се оказа някакъв домашен празник, имен ден на сина му Васил. Заварих много гости, разпивки, но и нашенско си, шопско мъртвило откъм каквито и да е по-веселбарски прояви. Като ме „понастигна“ греяната ракия, аз наруших вековния им протокол. Донякъде рецитирах. Оттук-оттам се отронваше по някое „браво“ и по някое „брей, бая знае тоя планинец“[33]. Но като започнах да пея, като че ли ги отключих. От „Сокол пие вода на Вардаро“, до „Седнал Марко да вечеря“. Самият домакин стана, тупна си капата на пода и рече: „Оти па таков са не ражда у назека?“

– Ей, женен ли си? Оти ния и едно момяче имаме тадева. Я вижте къде е Ягода. Па нека я види човеку, щом е войник, он е ергенин – предположи една жена.

---

[33] Чепинци на всеки новодошъл в селото викат или планинец или северняк.

– Е-е, та он назека ли кю гледа? – обади се баба Стойна, види се жената на бай Петко. – Я щу знае и щу пее, него кой знае каква префърцунена кераца го чека некаде?

– Епа, Ягода щом чу, че оротим за нея, засрами са и фана на некъде.

– Она нема и да яде тая вечер – допълниха други. Но с това „засрами се“ те така ме заинтригуваха, че аз нарочно останах и да нощувам там, за да я видя. Оказа се осиновено наблизо тяхно момиче от сестра на майка ѝ, дето нямала деца. Отидох на другия ден у тях и тя, не успяла да „фане на некъде“, подаде срамежливо ръка. Хубавичка, зачервена от срамежливост, простичко, но чисто облечена. Седнахме уж общо в стаята, па всеки си намери работа да излезе и ни оставиха сами. Какво ѝ говорих, не помня, но тя чоплеше нещо с ръцете си, отронваше по някоя дума, капчици роса бе избила по челото ѝ когато едва на довиждане повдигна очи към мен.

Те това беше типичната селска „клета робиня“, дето ще тегли и моето тегло, без да попита докога – разсъждавах в себе си после и заедно със снимката, която ѝ подарих, усещах, че тук остана и сърцето ми.

Въпреки бдителността си и решението да се предпазвам, отново щях да отида в затвора. При изнасянето на някаква програма от нашия художествен самодеен ансамбъл пред миньорите бях нагласил програмата да започне с песента:

„Земята на Ботев и Левски
отново е робска земя,
Балкана хайдушката песен
отново размирно запя...“

Дръпна ме капитан Велев (от Спецслужбата) още от естрадата и ме подложи на следствие за тази „провокация“ според него. Едва се отървах по застъпничеството на ротния командир. Разбрал това, откри ми своите убеждения един Стефан Шишков от Свищов. Легионер, пишеше стихове и ми довери, че е заклет противник на властта. С него станахме големи приятели и си турихме за задача всеки да научи стиховете на другия и когато и където може, да ги издаде в книга. След казармата научих, че е избягал на Запад и може би следващото ми арестуване и осъждане се дължеше

на това, че някъде се появили на Запад мои публикации. (Жалко, че нищо повече и сега не зная за него).

Едно външно, международно събитие ме извади малко преждевременно от казармата. През 1954 г. се състоя Женевската конференция между президента на САЩ Д. Айзенхауер и властващата тройка в СССР Н. Хрушчов, Н. Булганин (или Брежнев) и Г. Жуков. Там те се споразумяха за намаляване на войските си и набор 1933 г., с който дослужвах, беше уволнен.

Всички грабваха уволнителните билети и си отиваха, а аз седнах и се замислих. Бях обещал на майка ми, че щом се уволня, ще се оженя. „Да вида, че си се оправил като хората, па тогава да умра.“ – казваше ми тя. Но сега – Кита от Владиславци или Ягода от Чепинци? Толкова еднакво ги харесвах и обичах, толкова чистосърдечни, платонични, братско-сестрински ни бяха отношенията и с двете. Но като гледах голите баири към Владиславци и Неделище, ми хрумна: как да карам едва живата ми майка да сватува насам? Чепинци ще бъде!

На 5 декември 1955 г. минах през Чепинци и изказах предложението си, а на 12 Ягода беше вече у нас... Вуйчо и, вторият и баща, при когото беше осиновена, беше наш земеделец, дори кметувал 1 година през блоково време, та безкрайно се радваше, че му се паднало за зет „наше земеделче“ и как е „речовито и учено“, „даскал кю го назначат у село“, па „по-голем човек може да стане, оти София ни е под носо“ и други подобни. И настояваше да живеем у тях. А както ми беше безизходно положението в Огоя, като семеен аз и нямах друг изход, освен да отида в Чепинци, за да мога да работя в София.

– Мою зет е вишис и фашис – хвалеше се тъстът ми пред свои довереници.

Така и стана. Сватба правихме и в Огоя, но официалната беше в Чепинци. Както бе прието тогава между нас, поканих и някои мои съзатворници. Те поканили пък други и посред най-тържествената част на сватбата почти под строй дойдоха близо 30 души младежи и девойки, повечето от тях със зелени такета и детелинки на реверите. Носеха и колективен подарък – една масичка с куп листа отгоре и молив върху тях. Листата (карирани) и на най-горния пише

с едри букви: „Пиши, Петко, юнашки за наште мъки селяшки!“

Трогнат до сълзи, наредих да се свири земеделският марш (младежкият) и под надвесено над главите им трицветно знаме, булката ги даряваше подред: младежите с чорапи, жените с басмени престилки. Цялото сватбено многолюдие се смълча и се струпа наоколо.

– Я глей, я глей, какви некакви се сас зелени капета му додоа на младоженяко? – сбутваха се и си шушукаха хората.

– Зелени земеделци, земсисти, не сте ли чували, че има на тоя свет? – отговори им Маргарита Петкова, приятелката на Мишо от Реброво (или Тона Радивоева, не помня точно, но и двете затворнички). После играхме „земеделско хоро, без да пускаме други, па като се и почерпихме – и „затворническо хоро“... Водеха си и фотограф, та цели два филма изщрака около нас. (Данчо Тотев от Плевенско).

Мина що мина, но след седмица ме повикаха в 5-о районно управление на МВР в София на ул. „Марин Дринов“ и ме запитаха:

– Кой ви разреши да правите на сватбата си такива опозиционни демонстрации? Кои бяха тези, дето сте посрещали със земеделския марш?

– Ами, сватба е, разни приятели бяха, кой отде чул, дошъл... Един Гошо, не знам от къде беше, един Наско, Митко...

– Я не ни прави на будали! – изкрещя единият от двамата, които ме разпитваха. – Няма да минеш с някакви си Гошовци и Тошовци. Ето, ще ти ги прочета, да знаеш, че не спим.

И той започна – Васил Владимиров, Андрей Янков, Иван Велинов, Александър Грънчаров, Антоанета Радивоева, Маргарита Петкова. Само Димитър от Чеканчево го нямаше в списъка, той беше си дошъл отделно по-рано и не беше с групата... (явно е имало сред тях нечист човек).

– Да знаеш, че като сме ви пуснали от затворите, не означава, че можете да си разигравате коня, както искате. Нарите в Белене ви чакат, не сме ги разваляли – беше заключението и ме пуснаха.

След някоя вечер тъстът ми, дядо Никола Стаменов, си дойде намръщен, мълчаливо седна, помълча, па се обърна към жена ми:

– Ягоде, знаещ ли каква беля сме си зели дома? Рекох тая вечер на Матовийо син (Георги Матеев, партиен секретар на Чепинци), дека зет ми е учен, отракан, речовит, та да го назначат за даскал или на некоя друга служба, а он са изсмея пред сите ора, па рече: „Твою зет и за кучкар не става, а не ли за даскал. Знаеш ли какво му е тескерето? Сите затворе у България е измел и па му не е дошел акъло...“

Ягода наведе глава и се смълча, а той продължи:

– Е сига, не че го сакаме това, ама... ако го изгонат от тука куманистите, ти що ше чиниш? С назека или с него?

– Па с него, та... – рече твърдо тя и се разплака...

Работих няколко време сондьор в Кремиковци, после бояджия в кооперация „Домукраса“ в София. С тъста ми почти не си говорехме. А когато жена ми стана вече видимо бременна, той ни заяви:

– Дирете си къде ше одите, я чужди деца не сакам в двору си...

След много разправии истинският баща на жена ми, дядо Петко и синовете му ни приеха да живеем у тях, в една изоставена порутена къща. Там се роди и първият ми син Петко. Но и сред населението на селото се усещах чужд. Шопите не търпят чуждия човек, особено ако има вид на превъзходство. Често чувах зад гърба си:

– Тоя па с бумбето, планинецо, за какво са мисли, бе? Я да му праснем довечера един камик у прозорецу, да види, че и ния чиним нещо, а? – това бе и отглас на слуховете, че съм мразен от властта. Само двама-трима от заклетите опозиционни земеделци тук се осмеляваха да ме подкрепят – Недко Балийски, Борис Цв. Чешев, Васил Гърков и свещеник Йордан. Но всяко зло за добро, както казват. През т. нар. унгарски събития от есента на 1956 г. се случих болен, та неподвижен. Измръзналите ми в Белене крака, винаги подути, бяха ме свалили на легло. Слухтях пред радиото за „Гласът на Америка“ и „Свободна Европа“, чувах как обикалят около нас копоите, но аз не можех да мръдна и с прискърбие си припомнях кога за последен път съм тичал за трамвая, като се опасявах от възпалението на варикозния дромокомплекс, както го определяха лекарите. Може би затова не попълних и аз „унгарския набор“ на остров Персин. Властите бяха наежени. Тогава хлябът,

който се даваше по списък, беше освободен. Като попитали Найчо Маячки какво носи в торбата, той отговорил:

– Абе, зех три-четири унгарски глави, да ядем тая вечер... А той носел свободно купеният вече хляб. Сиреч, хлябът е извоюван чрез падналите глави в Унгария, та после го заплашвали с изселване за вражеска агитация. Тези мои крака ме спасиха и през акцията за „масовизиране“ на ТКЗС-то в Чепинци – 1958 г. Среднощна окупация, арести и побоища, клетви и писъци се носели от канцелариите на общината (кметството). Озлоблението срещу властта промени и отношението към мен. Мнозина тайно ме посещаваха да чуят „що стая отаде, нема ли да додат американците“.

А с краката след месеци мазане с венорутон, кинетол, троксевазин и други, проходих. Тогава пък в Дома на Българо-съветската дружба (ул. „Кл. Готвалд“ 4) се учреди някакъв Свободен университет и аз отправих една стихотворна молба да бъда приет.

Постъпих във филологическата секция-факултет, защото се оказа, че като е свободен университет, приемат всички. Между лекторите – все професори и доценти, идваха доста политически агитатори. При политическите лекции си мълчах, но при литературните си показах рогата. При една лекция за Максим Горки, когото лекторът Е. Ст. изкара чист комунист, аз опонирах много остро, че той никога не е бил член на партията. Позовах се дори на романа му „Майка“, че селският революционер Рибин (ех, в това селско все ми е белята) пита:

– Абе, какво става? Днес дъщеря на дворянин, преди седмица син на княз идват да ни учат на революция (цитирам по памет), сиреч, как да се борим срещу бащите им. Не кроят ли тия да ни яхнат по някакъв по-нов начин?

Лекторът (доцент Е. Ст.) цял час се впусна да отговаря, а като си тръгвахме, ме повика при себе си.

– Вече няколко пъти забелязах – започна той, – че вие ми опонирате по много възлови въпроси. Хем успешно, хем и доста провокационно. Не ме е страх, ако сте от някоя специална служба. Аз, както виждате, се придържам към класово-партийния подход, независимо кой как ще ме разбира. Или пък сте изключен студент и си го изкарвате на

мен, невинния, за съдбата ви? Каква дисциплина сте изучавали?

Доста се замислих, па примижах и отпънах:

– Изключен съм от Ломския, Плевенския, Шуменския затвор и от лагерите на остров Персин в Белене. Там изучавах как да остана жив при най-нечовешки условия...

– Хм, това е преинтересно, ако е вярно – колебливо изрече той. – Но за какво карат хората там? Доста млад сте, за да сте служили на тъй наричаната фашистка власт?

– За моите, бащините и дядовите земеделски убеждения – реших да бъда откровен, та каквото и ще да става.

– Какво приказвате? Та БЗНС е всепризната демократична организация и вземаме, тоест, взема участие в управлението на страната? Да не би да сте говорили или писали нещо неудобно? Пишете ли?

– Ами, горе-долу, в това се състои бедата ми.

– Вижте какво – взе някак дискретен тон лекторът, – Ако обичате, ми донесете нещо, което си най-харесвате от писанията, включително и нещо по-така, имайте ми доверие. Пък после ще ви кажа какво може да направим. Само да е четливо написано, ако може на машина. Тук, в канцеларията ги донесете, преди да сме излезли на лекция.

Три дни и три нощи се чудех и потях какво да дам и какво да не давам и гадаех какъв ли е този човек. Една дума само „вземаме“ вместо „взема“ (участие в управлението), ме подсторваше да съм по-смел и аз му предадох и доста от стихотворенията си на земеделска тема и дори против властта, само по-усукани, не най-острите. Дадох и тетрадка с част от афоризмите си „Трохи от хляб“, историческите си разкази, събрани после в книгата „Буна за Българско“ и други.

Няма да описвам как ме посрещна след прочитането им, като направи и редица забележки, особено за стиховете, че били много „вазовски“, а то значело стари като маниер, тривиални, но са предпоставка за сигурното ми бъдещо развитие. „Искам само да помниш, че аз те „открих“ – казваше той, – но никому да не казваш!“ Оказа се, че той е някакъв шеф при приемането на студенти за следващата 1959 г. и ме „вкара“ задочник в Историко-философския факултет, въпреки да опитваше за някоя от филологиите, (извини се, че не е успял). Нито дома, нито на някого казах

това, а за така наричаните сега очни занятия на задочниците вземах отпуск по болест за краката, които и сега са така синьо-червени, че винаги мога да бъда смятан за болен. И ако и сега пиша за този човек с инициали, то е защото и от сегашно гледище той е нарушил законите, но и защото после, както ще видим, ние се изгубихме един други. И до днес не знам къде е и как е той. А за да не се връщам към този въпрос, ще допълня, че аз стигнах до последен семестър и възложена дипломна работа – философията на Възраждането, когато през 1962 г. ме арестуваха и осъдиха. Не се върнах вече в СУ и не потърсих никакви документи. Едва при кандидатстването ми за изборите на 10 юни 1990 г. от СДС ходиха и установиха, че след реабилитация мога да си довърша и да се дипломирам, но аз го сметнах за излишно сега.

Попотегнал схлупената си къщичка, въпреки пълната си бедност, през същата 1959 г. се сдобихме и с дъщеричка – Мария. Жена ми гледаше децата, аз бояджийствах, в събота и неделя и „часпром“, а нощем ми беше и ученето, и писането И тухли на старо вече купувах да обновявам къщата, и майка ми вече влезе в болница, дето през ден ходех, за да и връщам свижданията в затвора, както ми се присмиваше тя. И язвата ми (тогава още гастрит) се обаждаше и лапах неутрацит, просто на вейка бях станал. А колкото да опитвах да се изолирам поне от приятелите си, за да избегна подозрението на властите при това си положение, те си идваха у дома. Дори Димитър от Чеканчево, ката заварил късно вечерта затворена портата ни, прескочил дувара и като влезе, ми вика: „Не портата, устата си затваряй по-добре, тогава ти е по-сигурно положението“.

ФАТАЛНО ГОСТУВАНЕ

По някое време, към 1960 г. може би, ми дойде на гости и един от най-скъпите приятели от остров Персин – поетът Герчо Радев Джамбазов от с. Неново, Провадийско, но живеещ вече в град Провадия на ул. „Скобелев“ 7. Два дни и две нощи разговаряхме в таванската ми стаичка по

политическото положение и кой как е след излизането от лагера. Но преди всичко си четяхме и рецитирахме стихотворения. Аз вече си бях купил една малка пишеща машинка „Хермес-беби“, та поисках да възпроизведа някои от неговите новонаписани стихове за настоящето, Хрушчово време, и онова от острова, страшното – „Салът на смъртта“, или „тротилното“, както го наричахме и заради което го наричахме Герчо Тротила. Той се пъна, но когато и аз му прочетох своите „най-страшни“ като „Към тиранията“, „Позив“ и особено „В тъмница“, се съгласи:

В ТЪМНИЦА

Къде си, о, слънце и ясен прекрасен простор?
Къде сте, безкрайни поля и зелени балкани?
Вовек ли ще чезнем във мръсен и мрачен затвор,
докрай ли ще носим вериги и кървави рани?...

Угасна, погина всевишният Бог в небесата!
Балканът немее и кървава тътне Марица!
Червено чудовище властно притиска земята
и пази вратата на нашата адска тъмница...

Погребани живи, дали ни там нейде очакват
да станем, когато зората на бунта запалят?
Или в запустели домове ни майки оплакват
и в попски задушници скришом свещици ни палят

Погребани живи, тежи ни надгробният камък
бленуваме още деня на размах, на победа,
жив е в сърца ни ранени бунтовният пламък,
с барутно лице СВОБОДАТА в решетките гледа!...

ОТЧАЯНИЕ

Похити враг земята на дедите,
бащи и майки в чер ярем скова,
над нас се сляха дните и нощите
тук злото свое царство основа...

Бездомни братя, накъде да идем?
Зеленият Балкан ранен мълчи,
възкръснал Юда – всякъде ни види,
с кръвясали и дебнещи очи...

Герчо се съгласи да види за пръв път на машина не само „Салът на смъртта“, но и „На ренегатите“, „На д-р Г. М. Димитров“ и най-новото си, вече противохрушчовско – „На комунистите“. Още тогава аз му показах как под общото заглавие „ПЕРСИНЦИ“ ще стъкмя цяла стихосбирка.

– Ами както съм си болен, ако стане нещо да ни заловят, знаеш ли, че сега и три дни арест не мога издържа – с тежка въздишка отрони Герчо.

– За това, което е у мен, отговарям с главата си – декларирах аз, – а пък за моите, ако видиш някога зор, казвай от къде са.

– А-а, остави тази работа. Само ако не ме обискират някъде по път, иначе аз дома така ще ги скрия – изключено да ги хванат.

Само след ден-два аз оформих с цветна връхна обвивка стихосбирката на Герчо и през една удобна капандура на покрива я мушнах под керемидите на къщата. За всеки случай, името на автора написах само с инициали: Г. Р. Д-В. можех да я оставя безавторна, защото по тогавашните ми критерии и страхови въображения, може скоро да „стане нещо с мен“, та когато други открият книжката, да разберат, че не е моя. Пък и жена ми знаеше цялото име на Герчо Джамбазов, а очакванията ми бяха, че именно тя ще е жива да я извади в предполагаемия „утрешен ден“...

ОТНОВО СРЕД ВЪЛЦИТЕ

След някой ден в работата ми стана нещо добро, което ми докара зло. Магазинерът, склададжия на боите, бе вкаран в затвора за злоупотреба и нали сме кооперация, тогава тя беше сравнително истинска, моят майстор Стефан Скендеров ме предложи и ме избраха за магазинер. За пръв път в живота си седнах зад бюро и телефон, имах и общ работник. Никакви характеристики не ми търсиха, Скендеров беше силен партийно, но честен човек. Често ми пошушваше, че са идвали при него да питат как съм и как се държа и че казвал – за пръв път в живота си имам такъв добър чирак. Може би затова ме търпяха дотогава. Пък и работата ни беше много мръсна и строителните бояджии бяха дефицитни. Когато някой познат ме виждаше оплескан до ушите с вар и блажна боя и започваше да ме окайва, че видиш ли, умен младеж беше ти, ама да не беше се заяждал с властта, нямаше сега да си така, аз отговарях – а-а, добре съм си аз, всички видни личности в България са бояджии, само че 99,98 на сто са политически бояджии, а ние 0,02 на сто – физически. На политическите са блестящи дрехите, но душите им са мръсни – докато при нас е обратното.

Но както казах, доброто ми докара зло. Като си тръгвах една вечер, някакъв човек ме настигна и заговори. Как съм по дома, харесва ли ми новата служба и т.н. Питах го кой е и защо се интересува от мен, пък ми се вижда и нещо познат, но той го усуква, не казва. Чакал да се сетя сам. Ден след ден така. Кани даже в сладкарница, дето аз не си позволявах да надникна, много ми бяха малко парите, а разноските – големи. Най-после каза, че служебно е задължен да се „грижи“ за хора като мен, пострадали от народната власт, която сега искала те да не изпадат в лошо състояние, за да не правят вече бели. Радвал се сега за положението ми, за добрите сведения от доверени хора в службата му и те нямали нищо против мен. Чак сега се сетих, че когато ме разпитваха за дошлите на сватбата ми приятели, и той беше там, в Пети участък на МВР. Вътрешно тръпнех от страх какво ли ще ми се случи, а външно декларирах, че било какво било, теглил патил като

ерген, сега завинаги съм се отрекъл от политиката, гледам си децата и жената. Чудесно, казваше той, но аз, Савов, и ти, Петко Огойския, както те наричат, имаме и родина, общество, от чието положение зависи и животът на децата ни, жените ни, близките хора. Ако някой знаеш, че се готви да убие някого, да запали къщата му, егоистично ли ще мълчиш, или ще прибегнеш до властите, за да предотвратиш нещастието? Кимвах утвърдително и той продължаваше – ами срещу цялата ни държава, който замисля зло, не си ли длъжен същото да направиш, даже още по-задължително е това?

– Там вече си имаме платени служители, които бдят за нейната сигурност – отговарях аз. – Мога ли аз, отделният гражданин, да преценя кой е враг на държавата ни? Пък и това е така относително. Някога боготворяхме Сталин, Червенков, пък сега ги отричаме. Не е лъжица за мойта уста се бъркам в тия работи. Усетих, че той не е много квалифициран, за да отрече аргументите ми. Два дни го нямаше и на третия получих съобщение, че съм лишен от временното си жителство, което дотогава ми беше дадено поради женитбата. Тогава Чепинци премина към голяма София и жителството се даваше от 5-и райсъвет в „Подуяне“. След ден се яви Савов и все едно нищо не знае, като му казах за жителството. Накара ме да напиша жалба и отиде „да ме спасява“. Донесе ми нареждане, всъщност резолюция на жалбата, че ми се дава временно жителство за още 6 месеца и пак приказки и наддумвания, но той не може да го докара до това, което иска. На два пъти така закъснявам за влака, че той влезе в някоя телефонна будка и след минути идва една черна „Волга“ да ме откара дома. Тръпна от страх и неудобство и слизам преди селото, при тополите, защото хората знаят номерата на колите на МВР и ще се досетят с кого си имам работа. Една такава вечер, дори тъмно беше, от дясната страна на шосето се чу изстрел и куршумът изсвири над главата ми. Отидох си съвсем разстроен, но не казвах на жена ми. На другия ден бе неделя и аз отидох в Чеканчево, при Димитър и му разказах каква беда ме е налегнала.

– Какво си се изплашил толкова? – укори ме той. – Не отговаряй рязко, но твърдо отказвай, под предлог, че нямаш нищо против такава работа, но самият ти не си подходящ и

това е. Само тази линия и никакви срещи с никого от приятелите в този период. Те ще обикалят, па ще вдигнат ръце от теб. Да не ти е за пръв път, та ще им се плашиш.

Поокуражих се аз, но следващия път дойдоха трима. Първо любезно се запознахме – някой си Пърликов и Петров. Дълго ме увещаваха, че е съвсем хуманно да обещая, че ако някой от бившите ми приятели агитира или заговорничи нещо против властта, аз да „сигнализирам“ пред тях, те ще го предупредят и той ще избегне нещастието си. Просто защита на приятелите си ще правя по този начин. И Петров беше нещо по-мек човек, като Савов, но Пърликов, с някаква червеникава коса, беше направо брутален.

– А знаеш ли като сега проваляш нашия колега, който се заел с тебе – заяви ми Пърликов, – и може да получи и наказание, че и ние ще ти откажем сътрудничество и защита, ако се случи нещо с тебе. Ако например някоя хулиганска група ти потроши кокалите някой ден или се случи нещо с децата ти? Сещаш ли се, че сега синчето ти трябва да тръгне на училище, училището непременно е край улица или шосе и никой не може да ти гарантира, че някой пиян шофьор няма да го замете, та папер няма да остане от него... А безотговорният му баща си играе на кришка-мишка сега с най-отговорните органи на властта, която иска да го вземе под покровителството си като добър гражданин... Съвсем се потресох от тези явни заплахи, заплаках и заявих:

– Сега ще отида пред Президиума на Народното събрание, там ще спя, за да питам утре, няма ли началства над вас. Имате ли право да заплашвате децата ми със смърт, защото не искам да ставам мошеник...

Савов и Петров (ако имената им са истински) се спогледнаха и някак гузно се отстраниха, а Парликов тихо, но злостно изсъска:

– Я се не прави на разциврена жена. Никого няма да трогнеш, знаем те кой си и какъв си – и също си отиде.

Разтреперан и просълзен, аз за пръв път вземах таксиметрова кола, за да си отида по-бързо, като да очаквах, че вече се е „случило“ нещо с момчето ми.

Цяла нощ не мигнах, оправдавах се пред жена ми, че ме боли глава, и час по час поглеждах как спят децата, как

произволно отмятат ту ръчица или краче и се отвиват, целувах ги и ги галех по косите...

На другия ден отидох направо при председателя на кооперацията и му казах премисленото през нощта:

– Знаете, че имам средно образование, пък и още нещо уча задочно (за пръв път споменавах това), та съм си намерил място за учител и моля да ме освободите спешно от заеманата длъжност.

– Ах, че ти и тук не си вече зле? – учуди се Богдан Ненчев. – Пък си и материално отговорно лице, ние можем 3 месеца да отлагаме освобождаването ти, знаеш ли? Всички се хвалят от теб, а сега да ни разстройваш работата по никое време?

Принудих се да прибегна до бившия си майстор, на когото направо казах, че Държавна сигурност ме е видяла на хубава работа и иска да ме включи в своите мрежи (дори и пред него се разхълцах).

Хвърли си работните дрехи човекът и отиде при председателя. Какво са говорили, не ми каза, но на следващия ден вече назначиха комисия за издаване и някакъв отдавнашен кандидат започна да приема.

Но след два дни Савов отново ме пресрещна и ми каза, че неговият началник ме вика в не знам коя си стая на ул. „Дринов“ – 5-и участък. Моля те да не ме изложиш, говореше ми по пътя Савов. Съгласявай се на всичко, па прави каквото искаш после, няма да те притеснявам аз. Не го слушай Пърликов, аз отговарям за вашето село.

Този отбой на Савов обаче ме окуражи малко и аз отивах вече като на мач, който ще спечеля. От опасната служба се отървавам днес, а като се оплача и на този сега, дето месеци ме притесняват тия копои, ще се отърва и от тях, та ако се наложи и Чепинци ще напусна, но няма като власите да се давя накрай Дунава. Сталин го няма, Хрушчов разслабва вече, тук Априлският пленум разобличи тоя-оня и пое някакъв по-мек курс, а аз тепърва да ставам мошеник? Едва ли съм им толкова нужен, та да прибегнат до убийството на децата ми, за да им ставам доносчик...

С такова настроение ме въведе Савов при някакъв началник. Цивилен беше и имаше по-тъп вид и от тримата, дето ме обикаляха.

– Какво образование имаш? – кой знае защо ме запита първо той.
– Ами... Единайсети клас...
– Ха, Савов, та тоя не е толкова учен, дето се жалите от него и ви върти на пръста си? (разбрах, че не го схвана като средно).
– Това е гимназиално образование, другарю началник вметна Савов и допълни – ние вече се поразбрахме, ще се оправим някак...
– Какво ще се оправяте? Все се оправяте вие. Месеци докладваш, че ха сега, ха после и нищо. Никакви отчети вече нямаш от района си, а аз и помощ ти пращам. Тъп един нищо и никакъв дурак да ви заглавиква... Я ти, идвай тука да подпишеш, че чортовете ще те вземат! – и той вдигна някакъв лист като за заявление.
– Но, другарю началник – подех аз, – попаднали сте на човек, негоден за тази работа. Аз съм от едно полуграмотно планинско семейство, напарих се веднъж от наказанието ми затвор и за нищо на света не мога да върша тази работа, дето ми предлагате. Родителите ми са вярващи хора и как ще гледам майка си – бъбрех аз, а той ме спря:
– Какви ги дрънкаш, па ти, бабини деветини? Марш навън! Марш!
Аз с облекчение тръгнах, но той допълни:
– Навън, да помислиш и се връщай да подпишеш, че няма излизане оттук, добре да знаеш...
– Излизай с него и ти, какво дремеш? – скара се и на Савов. Постояхме във фоайето, Савов ме молеше да не го излагам, а при началника влезе някакъв едър човек с очила и някак академичен вид. Като ни извика отново, влезлият вече седеше на бюрото, а другият стоеше до него. Види се, голям началник беше новият.
– А-а, вие ли сте, вие ли сте... иженарицаемият Петко Огойския, или Петко от Софийско, дето пише стихове против народната власт и ги разпространява дори сред затворниците в Белене? И тука, както казва колегата, се правите на взет от черквата християнин. Ето ти показанията на Д. М. И. от , които достатъчно те уличават за една поне 3-годишна присъда.
Не упорствай на колегата, защото ние не се церемоним да гледаме врага право в лицето, пък и в челото, ако е нужно.

Приемай и няма да имаш никакви проблеми. Нито с жителство, нито с храна и облекло, както се казва.

Като изрече това, без да чака отговор, този си събра някакви папки и си тръгна.

– Благодаря, много ви благодаря, другарю Михов[34], – кланяше му се началникът няколко пъти, което кой знае защо, ме окуражи да съм по-дързък, като виждах лакейските му маниери. Отново отказах, а той се развика:

– Така ли, бе, чутуро проста? И ние те търпим да седиш на бюро, да дембелуваш? Като ви пуснаха от затворите всички се изсипахте тука, в София, да ни броите стъпките и залците, а? Кой за вдовица, кой за курвица, все тука, а? Отивай си събирай багажа и утре ще осъмнеш в Ловеч, да знаеш!...

– Видя ли сега твоя „надежден обект“ – обърна се към Савов.

А Савов, син-зелен, остана да му шушне нещо, вероятно, че напускам привлекателната служба, и само чух, че някакъв нов срок му даваше. Долу, на входа, милиционерът не ме пускаше, та въртя телефон някому и ме пусна. Събрах си дома черги и едно детско дюшече и зачаках да дойдат да ме вдигнат. Не отидох на работа. Но никой не ме потърси. На другия ден отидох плахо до работата и продължих да предавам склада. Напуснах ТПК „Домоукраса“ и започнах работа в също така бояджийското държавно предприятие за услуги „Багра“ на ул. „Пиротска“ № 10. Цели месеци никой не ме потърси. (През 1991 г., когато в Народното събрание ни изкарваха доносници, ми е хрумвало дали Савовци не са ни отчитали като завербувани, както фалшиво се отчитаха всички достижения тогава?)

Но месеците на временното жителство изтекоха и получих бележка, че съм административно изселен в родното си село Огоя и следва в 3-дневен срок да напусна Чепинци. В „Багра“ даваха временно жителство на бояджиите като дефицитна работна ръка. Дадох си там паспорта и между стотици други в моя беше вписано само за още два месеца. Изтекоха и те. Намериха ме на обекта, дето боядисваме, с

[34] При споменаването на това име помня, че силно затрептя лявото ми око и оттогава до днес очите ми станаха свръхчувствителни антени, безпогрешно показващи какво ще ми се случи: лявото – на лошо, дясното – на добро.

една „молотовка“, готови да ме карат да си взема багажа от дома и да ме експедират за Огоя. Заявих на милиционерите, че ако турци с чалми дойдат, тогава ще бягам в Балкана, а сега децата ми са в Чепинци и аз там ще живея, те там са родени. И цялата бригада от бояджии им изтъкнаха това. Постъписаха се милиционерите, а шофьорът на „молотовката“ рече:

– Ами вземи та си отиди в Огоя тази вечер и престой там два дена, па си се върни после, та и аз да не въртя дотам. Калабалък хора правят така. Аз обещах и те си отидоха. Преспах само тази вечер при роднини в София и от следващия ден пак си отивах дома. Но и доста разстроен бях от този случай. Какво ще правя с тия две деца? Жена ми ги гледа и не може да ходи на работа.

– А ако и аз спра?

Както се страхувах, че ако ме изселят в родното ми село, няма да мога да храня децата си, случи ми се сто пъти по-лошото. Бригада, с която работехме и не се познавахме още, защото бях нов, ме избра за бригадир. И то защото като си боядисвах прозорците на по-горния етаж на някакъв блок, си тананиках земеделския марш. Чули това Илия Господинов от Слатина и Костадин Боянов – негов братовчед, и изтърчаха при мен:

–Абе, ти да не си от нашите, а? Откъде знаеш този марш?

– Ами това е националният марш на държавата, от която дойдох – беленския остров Персин – пошегувах се.

– О-о, ние откога търсим такъв! – рекоха. – На обяд събрание на бригадата и бламираме бригадира Серафим Машалов от раз, той само хойка насам-натам, а ние работим за жълти стотинки (той е брат на певеца Б. Машалов).

Изглежда и с това, с опозиционната си бригада, съм допринесъл за това, което стана. Отиваме една сутрин с Тодор Божинов да боядисваме нещо в ДИП „Вл. Зографов“ в кв. Х. Димитър“ и към обяд две лица дойдоха при нас и ме помниха в колата си – „Волга“. Запънах се аз, но те казаха, че вкъщи ми има някакво нещастие, та трябва спешно да си отида. Просто ми се преметна сърцето и тръгнах, мислейки за децата си. Оказа се, че нещастието е лично мое, защото дома започнаха стриктен обиск. Съвсем изстинах от находката им. Преди два дни бях взел от нашия бивш съидейник Тодор Б. Тодоров пишещата машина „Грома“ по

препоръкаката на Цена и Илия Господинови, защото имах да си преписвам част от стиховете си и откъси от затворническите си „Записки“. А „Грома“ е пишещата машина на д-р Г. М. Димитров, останала след емигрирането у дъщеря му Анастасия (Сузи), която пък за да се ползва, я оставила на сем. Цена и Илия Господинови, които я дали на Т. Б. Тодоров. Последната халка на тази верига от „взета-дадена“ връзваше здраво, защото цял куп от ръкописи с разкривения ми почерк бяха вече лесно разбираеми в машинопис на масата в таванската ми стаичка (моята машина бе повредена). Всяка вечер ги скривах под керемидите, а снощи проявих нехайство, което сега ще изплащам. Капитан Радко Миланов състави един общ протокол за всичко и като натъпкаха багажника с ръкописи под изумения поглед на жена ми и децата, ме покараха за София, на ул. „Московска“ № 5. Само след минути аз вече стоях пред познатия ми от 5-о РУ на МВР Михов.

– Е-е, как се чувстваш при започването на втората част от нашите отношения? – започна той, но аз само повдигнах рамене и той продължи. – Ние подаваме, подаваме ръка, па като я не щеш, подаваме юмрук. Отдавна имахме достатъчни улики да те съдим, мисля, че ти казах, когато се опъваше като магаре на мост в 5-и участък пред колегите, но си е заслужавало да те почакаме. Я каква богата зестра ни носиш. Дори и машината на Гемето, тя изглежда върви сред по-избраните? Нали?

СЛЕДСТВИЕТО

След малко „Волга“-та ме понесе по „най-дългата“ улица в София, както наричаха ул. „Кирил и Методий“ (покараха тате по нея и 3 години вече не се е върнал, казвало едно дете) и югоизточното крило на Софийския централен затвор ме прие по обичайния си начин – щателен обиск при пълно събличане.

Топях се от такава мъка, каквато, струва ми се, и в смъртната хватка на понтона в Дунава не изпитвах. Плачът на двете ми деца ме съпътстваше, виеше в ушите ми като сирена за въздушна тревога. Неслучайно участниците в каквито и да е рисковани бунтове, въстания и революции са

млади, предимно ергени. Априлските въстаници, особено ръководителите, са били все ергени със средна възраст 24 години. А аз сега, на 33, с две деца, жена и майка в болница, едвам жива... Сега и тя ще хлъцне само и ще умре, като научи къде съм, плахата, съвсем непрактична и простовата Ягода иде си кълне дните защо ме е срещнала, а децата ми ще заспиват пред чуждите врати за залъче хляб и ще проклинат този, който ги е довел на бял свят... Питаха ме нещо милиционерите, мъкнеха багажа от ръкописи и ме караха нагоре към някаква килия, но мен като да ме нямаше там. Вглъбен бях в размисъл как да напусна този свят с едно замижаване, с един скок от стълбите надолу с главата, чрез което бях убеден, че няма да усетя никаква болка, защото само за миг ще се пръсне черепът ми на мозайката долу. Но в това пресмятане, обмисляне като какво ли ще стане с децата пък при самоубийството на баща им, ние сме изкачили късите стълби до втория етаж и само видях, че ме вкарват в килия под номер 62 и съм изпуснал да скоча. Тогава направо се засилих две-три крачки през килията та се ударих в отсрещната стена направо с глава... Някакви синьо-зелени пламъци ме обвиха и не помня какво е ставало после с мен.

– Ей, серсемин такъв – чух по едно време над себе си, – виждали сме и от други такива номера.

– Море, какви номера, другарю майор – редеше друг, – той се блъсна с все сила като овен в стената...

– Само с краката риташе, докато ви повикаме – допълваше друг и ме повдигаше, а трети ми плискаше вода по лицето. Като отворих очи, цялата килия като че ли вихрено се носеше нанякъде и аз отново ги затворих. Колко е траяло това ми положение, не знам, но чак до тъмно при мен в килията са останали двама милиционери, идвал е лекар, но какво ми е правил, не знам. После, когато вече седях на пода с опрян на стената гръб, донесоха стол и един от милиционерите остана цяла нощ в килията. Четеше си вестници и щом помръднех, скачаше и ме хващаше да не ставам.

На другия ден, мисля, че съм се поокопитил, понеже го помня, вкараха при мен един човек от съседна килия с изричното предупреждение, че аз съм склонен на

„идиотщини“, та да внимава и ако стане нещо, да чука бързо на вратата и да ме задържа. Човекът се стъписа и казваше:

– Искам да дойде прокурор! Вие нямате право да ме вкарвате при луд човек, който може да сте подучили да ме удуши тука...

– Как ще те удуши, бе? – викаха му милиционерите, – на други не налита, само има овнешки инат, бие с глава в стената.

– Той пред вас може да бие в стената – разсъждаваше човекът, – защото сте въоръжени, а щом остане само с мен знам ли какво ще предприеме? Щом е луд, всичко може да се очаква.

– Е, сега пистолет ли искаш бе, глупак? – увещаваха го.

– Той е докаран за книги, писател иска да става, цял багажник ръкописи са му заловили дома, пък дежурният все пред вашата врата ще стои.

Най-после ни оставиха двамата и човекът, около 40-годишен, брадясал и с изпомачкани дрехи, застана при вратата, готов да чука, а отвън дежурният често повдигаше капачето и поглеждаше през шпионката. Така съм и заспал. Засънувах страшни сънища. Вървя през нашата си, огойска гора, вее непоносим вятър и ха, да ме отнесе нанякъде, парченца град удрят по главата ми, а около мен – кози, много черни кози, сякаш се свират между краката ми от страх, защото отсреща идва и заплашително сумти някакво животно, като тигър и като лъв едновременно, но лицето му човешко, намръщено... Идва, идва срещу мен, сумтящо и заплашително, па се превърна в някогашното ни домашно куче Бинго и взе да се умилква около краката ми. В същото време нещо ме дърпа за ръката и ми говори. Събудих се и един милиционер със синя шапка ме дърпа да стана. Беше се съмнало. Отведоха ме двама души при следователя. Един отпред, един отзад върви и ме придържа за палтото. Гледам и се учудвам. Насреща ми същото лице на тигър, дето сънувах, и също така намръщено.

– Абе, серсемин (това обръщение му беше винаги на устата), този затвор и аз не знам от кога е, но какви атентатори са дълбали около него и е оцелял, та ти с глава ли мислиш да го разрушиш? Макар и шопска, виждаш, че не става – говореше той, като ровеше из разни листа по бюрото си. – Три дена вече чета твоите мръсотии тук и не знам

откъде да почна. Ти ден и нощ си чукал на геметовската машина и си бълвал глупости срещу народната власт. Пък да беше само това? Ама за другото после. Може би не ти носи още главата. Сега, на първо време само ми кажи, чия е тази стъкмена стихосбирка „Персинци“? В нея са ти най-ненадминатите гадости, другите – „Поет“, „През Сахара“, „Селяните и мечката“, колкото и да са вражески, пак са по-завоалирани, интелигентни, но тук е самият ужас...- Отново ми прималя, защото не очаквах да видя сред заловените ми ръкописи и машинописи и стихосбирката на Герчо Р. Джамбазов от Провадия, която бях натъкмил като някогашните песнопойки, със зелена връхна обвивка за корица, на която пишеше „ПЕРСИНЦИ“ по името на едно от стихотворенията, а автора бях написал отгоре съкратено: Г. Р. Д-в. Вътре наистина бяха тези стихотворения, дето Герчо едва се съгласи да си препиша точно, макар че и наизуст ги знаех. Увиснах глава и се разтреперах. От страх беше, но следователят ме огледа и рече:

– Ако още не ти ражда зелената тиква, да говорим утре? Кимнах утвърдително и ме върнаха в килията. Моят съквартирант се беше загледал към тавана и на внезапното ми завръщане възкликна:

– Ей, брат, ако ти е попреминало, гледай горе, да видиш две мушички как си играят, милват се с краченца, целуват се, бе... Ах, хайванчетата баткови! Как ще си имаме и други живинки тука освен нас.

Аз също се загледах нагоре та ги видях, а той предложи:

– Ха да ги разделим, бе, брат. Само че аз искам онуй, по-мънечкото, то по-активно в любовта, бе? Глей, глей как се подмушва под голямата, същинско тарикатче, знаеш... В другата килия нищо нямаше. Едно паяче се появи малко една сутрин, па после изчезна. А тези си са тукашни, изглежда. Съгласен ли си за малкото? Да е мое?

Съгласих се аз, но ми беше нужно да размисля какво да правя с Герчовата стихосбирка. Както си е болнав, това трябва само, да разберат някак, че са негови, та и него да убия, освен майка ми и семейството, като го вкарат отново вътре. Че аз няма да го издам, в това не се съмнявах знае ли се какво още имат на ръка? Самият дявол като да беше против мен. Кога и защо съм я извадил изпод керемидите? А помнех инициалите на автора и затова бързо съчиних: Г. Р.

Д-в ще призная, че е моят таен псевдоним за най-опасните от стихотворенията, затова съм го писал така. Пък и личи, че с тази машина е писано, която заловиха у мен. Така реших и когато обърнах внимание на партньора си, видях, че все още се страхува от мен. Все към вратата стои и следи всеки мой жест. Затова го заговорих. Първо от къде е, как се казва, за какво е тук, все обичайните въпроси.

Разбрах, че е задържан с някаква голяма „конспирация“, както наричаха всички, които са арестувани повече от трима. Той нищо не знаел по това (там никой нищо не знае), но някой си Атанас (Чорни), отдавнашен негов познат, с когото въпреки години да не се е виждал, сега го замесва в някакъв „Съюз на Втората република – СВР“. Това разбрал от въпросите на следователя. Иначе той си живеел мирно и тихо със съпругата си, двете си деца и една по-стара от него, но неомъжена негова сестра на ул. „Митю Станев“ № 31 (или 301) в Стара Загора и всеки ден се изкачвал на някакво баирче да кърти и троши варовитите му камъни, поради което бил известен под прозвището Митю Кереча (от кереч, на турски вар), а цялото му име беше Димитър Георгиев Йорданов. Някога се увличал по анархо-комунистически убеждения, поради което и преди 9-и септември е опитал по някой арест и бой и отдето се познават с този фатален Атанас Димитров Атанасов-Чорни, около когото сега се е завъртяла цялата работа с десетина души следствени и не му се вижда краят.

– Таньо Гърнев Картала от Стара Загора дали не е също с вас? – попитах.

– Ах, отде познаваш Картала? – блеснаха очите на Митю Кереча.

– Ами, от Белене, на острова бяхме заедно преди време. Брей! – учуди се човекът, – та ти да не излезеш от нашите, а? – издаде се колко е зарязал политиката и анархизма Митю. И мигом се отпусна в дълги разговори за дома си и семейството си, па скочи да търси нещо из багажа си и ми подаде няколко корички спестяван хляб.

Аз бях гладен, но колкото да дъвчех, не можех да преглътна залък. Малко след обяд ни раздадоха по канче и ни сипаха по черпак боб.

– Първо да се разберем кой е авторът на тази най-мръсната, зелената стихосбирка? – започна на другия ден

следователят майор Стоян Тарев. – Не е много в стила на другите ти работи, кой е този автор? Какви са тия инициали?
– За беда, точно моя си е, но така съм писал, когато бях в затвора и в лагера в Белене. Такова ми е било настроението, бил съм гладен, изтормозен, тогава беше сталинският режим – реших да вадя някаква логика за озлоблението си.
– А-а, със Сталин почвате да си обяснявате вражеските диващини – изкрещя той. – Ако партията го критикува в някои отношения, то не значи, че ще ви допуснем по този повод да правите каквото си искате. Кой се крие зад това „Г. Р. Д-в“?
– Ами това е мой, малко самоподигравателен псевдоним Ганьо Рошльов Доброписов, за стиховете, които за мен са отминал етап и аз също не си ги одобрявам сега.
– Не ги одобряваш ли? – скръцна зъби и стана следователят. Хвана ме за ревера, стъпи на пръстите на единия ми крак, мушкаше ме в слабините и цедеше през зъби:
– Не ги одобряваш ли? За такива мръсотии направо сме разстрелвали някога, ясно ли ти е? А сега вие най-подло злоупотребявате с новия курс на партията, курса на демократизация. Но тя се отнася до народа, бе, серсемино, а не за враговете му – скърцаше той и натискаше някак размазващо пръстите на крака ми. Па рязко се дръпна и отиде зад бюрото си, взе две листчета и рече: – Ето ти прокурорското разрешение за обиск, ето ти и постановление за задържане под стража с оглед провеждането на следствени действия. Подпиши тук, че са ти предявени, да видиш, че всичко е в рамките на закона и в правомощията ни.
– Но аз помня, че на 3 октомври 1962 година ми е направен обиск и съм задържан, а сега мисля, че е вече 6-7 октомври опитах се да оспоря.
– Ама ти ставаш и нахален, бе? Да ти ги пратят като честитка ли? Та да укриеш серсемските си стихоплетеници ли? Кой е предполагал, че такива глупости си писал? И колко още се съдържат в тоя куп, цяла нощ ще ги преглеждат в отдела за такъв род престъпления, но и сега съм сигурен, че ей това тука „На комунистите“ ще ти изкара поне петилетка вътре. И той зачете:

„Где се свряхте, върли мракобеси,
стресна ли ви тази благовест:
татко Сталин вече се възнесе
– развенчан след 20-и конгрес.
Где към него клетвата остана,
– нямате ли съвест поне грам?
Пред тълпата, робски изтерзана,
– кой за Бог ще вдигнете без срам?“

– Това, да речем, за вчерашното, сталинското, както го наричате, време – спря, за да поясни следователят, – но ето какво следва:

„Обновил актьорите Никита,
същата трагедия играй, променен е леко реквизита,
– драмата обаче няма край...
Успокойте съвестите мръсни,
– изроди без всякакъв морал,
– татко Сталин скоро ще възкръсне,
ще ви връчи даже по медал...“

Дълго крещя още следователят, майор Стоян Тодоров Тарев, като ме повдигаше за яката нагоре, па ме тласна, та се ударих в стената и ме върна в килията. Не знам защо, но не за това стихотворение ме беше най-страх, а за другото „Блян“ („Салът на смъртта“), но той главно на това наблягаше. Може би защото онова беше общо отрицание на днешния свят и не е адресирано пряко срещу комунистите.

В килията Митю Кереча ми довери, че наистина и моят познат и приятел Таньо Гърнев Картала е сред задържаните и по този повод ли, но той вече не се страхуваше от мен. Него не бяха викали на следствие и той наблюдавал двете „наши“ мухи, докато ме нямало. През деня те излитали нанякъде, защото имаше полуотворен прозорец, но после си се прибрали и ми ги сочеше как са „се сгушили“ в един ъгъл на тавана.

Вече се стъмни, а лампите още не бяха запалени, та може би тъмното даде смелост на Митю да ме запита:

– Абе, колега, ако не е тайна, ти верующ ли си? Вярваш ли че има някъде Бог?

– А защо ме питате, ако пък и от ваша страна не е тайна? – отвърнах.

– Ами защото искам да ти разкрия една моя тайна по този въпрос – започна Митю. – Днес, когато ти беше на следствие, тука идваха някакви големи началници да те търсят. Единият те изкарваше враг и идиот, а другият – нещо земляк ли ти е, какъв ли, му казваше, че въпреки кривия път, който си поел, си бил пък много умен. А мен кога ще се падне да поговоря така насаме с такъв човек. Утре могат да ни разделят и край.

– Тогава казвай какво те интересува, ако си повярвал на втория, а после и аз ще бъда откровен.

– Те, моите приятели, ще ми се смеят, ако знаят, ама аз никому не казвам, че съм станал вярващ в Бога, в Исус Христос. Псувал съм го някога, ама ме прикара съдбата, та всяка вечер го моля за прошка.

Лампите още не запалваха и както седяхме на пода, Митю стана, изправи се като на изповед пред мен и започна: макар да съм прост човек, в нищо такова като Бог не вярвах. Защото такива бяха и приятелите ми, анархистите. Но като се ожених, цели години нямахме деца. Абе лекари, абе доктори, изкарват, че всичко ни е наред. И на мен, и на жената. Правим, що си требва, ама нема и нема. Пък имам сестра, тя нещо е слабо подвижна, та не се задоми с никого и ни е като майка дома. Ама е много чувствителна и умна. Каквото сънува, все верно излиза до другия ден. Па сънувала една нощ, че някъде има две деца, наши деца, ама не ни ги дава Господ, защото сме безверници. Като ни каза това, два дни сме седели да размишляваме. И си говорим абе, има, не може да нема нещо, дето управлява тоя свят. Ето – всеки човек е зависим от местното управление, па от районното, от окръжното, от държавното. Всички държави пък ООН-то ги направлява. Значи трябва да има и нещо по-горно, та да управлява и животните, и растенията, и водите, и въздуха, и всичко, що е по земята, па и за това по небето. Ама точно това „нещо“ хората са го кръстили Господ, досети се сестра ми. Господ, значи господар над всичко, за да го крепи и направлява. Ама не го виждаме? Абе Сталин, Хрушчов виждаме ли? Само на кино. А пък Вазов, Левски видели ли сме? Ама вярваме, че ги е имало, защото се знае какво са направили за България. Ами Господ като е

направил целия свет, та го има пред нас, защо да не вярваме, че го има? Къде сме били досега, та не сме разбрали това? Па като се юрнеме с жена ми по черкви и манастири, па на сираци и просяци, на сакати и болни от гола душа събираме по нещо и даваме. Един калугер ни научи: като се молите, мислете за Висшата сила, отправяйте си мисълта към небето, към слънцето и звездите. То мисълта е като телефон, макар и невидим, та където и да е Господ, да му каже какво искате. И ние всяка вечер си отделяме по един час за мислена молба към Господ Бог, така дома, без никой да знае. И жената току взе да се поправя, да хубавее и да дебелее. Отидохме при доктор – бременна. Роди ни се едното дете, ама ние продължихме молбите си и добрините си за хората. Аз почти зарязах моите приятели, без да се карам с тях. Роди ни се и второ дете. Не искаме повече, ама го молим на всички други да даде и здраве да дава на нашите и всичките деца и хора... Какво ще кажеш за тази наша работа, а?

– Учуден съм – искрено изповядвах мнението си – първо на вашето проникновение в неща, дето са трудно достъпни и много по-знаещи, и второ – за упоритостта, която сте си наложили, да правите добро. По подобен начин и аз съм станал верующ, макар и с малко по-особен подход.

Лампите светнаха и Митю смутено седна до стената и рече:

Сега, аз както ти казах, ще си помълча 1 час. Затова те и питах, за да не си помислиш, че съм ти сърдит нещо. Заел съм се сега да измоля от Господ да ме пусне оттук, защото две деца, жената и сестра ми са на моите ръце. От никъде нищо не вземат и ако аз се забавя тука, ще умрат от глад...

Заедно с Митю се смълчах и аз. Цяла виелица от мисли нахлу в още тръпнещата ми глава. „Искайте и ще ви се даде“ – припомнях си от Библията, „Царството Божие е във вас“ от Толстой, „Животът е борба, борбата е живот“ от Стамболийски, па отправях също мисъл към дълбините на мирозданието. Какви исполински сили – центробежни и центростремителни, очертават орбитите на милиони пъти по-големи планети от Земята и опазват милиардовечната хармония в Космоса, а какво малко зърно е неизбродната пък за нас Земя. По-малък от микроб е вероятно човекът сред тази мащабност на размерите и силите. И каква

свръхсила е мисълта му, да обхожда и осъзнава всичко това. Така съм и заспал.

– Вижте какво – започна делово следователят на другия ден, – вашето дело е от т. нар. обстоятелствени дела. Обвинението ви за деяния против народната власт е налице. Не съществува въпрос за признаването или отхвърлянето им. Но я седнете – самопрекъсна се той.

– Запалете, ако пушите – и побутна цигарите си към мен. – Сега се касае за изясняването на неща, свързани с това, което ясно и недвусмислено имаме пред нас: как и чрез кого сте изнесли тези стихове от затвора, на колко души те са ставали достояние и едно трето нещо, за което ви казах, по-скоро намекнах в началото. Но за него – когато прегледат работите ти в нашия литературен отдел. А сега – на въпроса: по какъв конспиративен канал тези вражески стихоплетеници си изнесъл от затвора?

– Ами в главата си, в паметта си и после ги преписах, така, за да огледам пътя си, развитието си – твърдях аз, окуражен от това, че той не се досеща да съпостави времево и съдържанието им. Защото тук пише за Хрушчов, който беше неизвестен като разобличител на Сталин, когато ме пуснаха от Белене.

– Хм, кому ги разправяш тези неща? Цял куп стихове да изнесеш в главата си, и то шопска дървена глава? – недоумяваше майор Тарев и вдигна телефона. Нещо с мрънкане и недомлъвки говори с някого и след малко дойде един пълен мургав следовател с дебели бърни и изпъкнали по цигански очи, като джамбазин. Тарев му подложи да прочете стихотворението „На комунистите“ и още след първия куплет той скочи та ме хвана за яката и закрещя:

– Ах, твойта мамка фашистка! Как ти дойдоха тези гадости в главата?

Тарев излезе някъде, а този, след като крещя още малко, седна на бюрото и рече:

– Ти разбираш ли къде се намираш? Сега ще препоръчам на колегата да арестуват всички, които са ти помогнали да изнесеш тези глупости от затвора, които са ти помогнали да ги напишеш на машина и които са ги прочели. Един голям процес ще стане, та ум ще ти зайде. Хем ти ще ги навържеш на синджира. Всичко и всички ти ще посочиш. Имаме всички средства да те принудим да направиш това.

Шанхайският ключ ще ти отключи муцуната, говедо такова. Ти чул ли си за шанхайски ключ?

И той с някакво вътрешно тържество, като ме гледаше право в очите, описа какво значи шанхайски ключ, който отключвал устата и на най-опитните и закоравели шпиони и престъпници в света. На някакво дъсчено табло като носилка те завързват гол, без да можеш да мърдаш нито крака, нито с ръце. На корема ти завързват стъклен похлупак, под който поставят две гладни мишки. Главата ти повдигната от възглавница и ти гледаш как след два дни освирепелите от глад мишки почват да ръфат от плътта ти... Какъвто и да си, това „отключва“ устата ти и всичко си признаваш, но „навързаните“ от теб твои съучастници обикновено остават без теб. Никой не е глупав да те остави жив, та после да разказваш за това...

Потресох се от разказа на този звяр и отново вземах в себе си решение за самоубийство.

– Доверявам ти това като на човек, който ще разбере положението си – смигна ми малко заговорнически този и като че пипна нещо под чекмеджето на бюрото. След минута само влезе майор Тарев, като донесе и сложи на бюрото някакви сини големи пликове, на четирите краища на които личаха пломби от червен восък. Мургавият веднага си тръгна, като уж дискретно ми кимна да не казвам за чутото.

– Ти се запъваш и не искаш да си спомниш как и чрез кого си изнесъл стиховете си от затвора – започна Тарев, – но ето, тук е и това, за което ти намекнах преди – и той повдигна пликовете, – не само от затвора някой ти е помогнал да ги изнесеш, но и през границата си ги препращал, в любимата ви западна преса са публикувани. Ти се явяваш враг от голям мащаб, бе?

– Аз нищо никому не съм изпращал, дайте да видим къде е публикувано – изрекох набързо аз и неочаквано за себе си усетих, че гласът ми е по-бодър и ясен, отколкото очаквах да го чуя, след току-що преживяния потрес. Не страшните последствия, а някаква самолюбива гордост изпитах от факта на публикациите в западната преса.

– Недей така наивно да си криеш главата като щраус в пясъка, защото голият ти мръсен задник стърчи чак във Франция и Германия – натърти Тарев и допълни: – Но нека

сега разделим въпроса – първо как изнесе стиховете? – Както ви казах – в паметта си – твърдо заявих, – аз знам 200 чужди стихотворения, та да не знам моите ли? Готов да докажа.

Много още реплики разменихме, докато следователят се съгласи да му доказвам на практика това. Започнах с 20-те стихотворения на Ботев, после по-известните от Вазов, Смирненски, Вапцаров, които и сега зная наизуст. Помня, че стигнах до 35 броя, чиито заглавия той си записваше и му омръзна да слуша. Върна ме в килията с уговорката на другия ден ще говорим за пътищата, по които съм изнесъл свои творби на Запад. От двамата милиционери, които ме водеха, единият се оказа от нашето село Огоя – Любе Петков.

– Абе, не увре ли ти главата от преди, та пак си тука? назидателно ми рече той. – От цело село само ти не се оправи на човек.

– Какво да се оправя? – троснах му се. – Нито съм откраднал, нито убивал, нито пък заключвам хората като тебе.

– Ти с тая глава добро нема да видиш – скръцна зъби той, – ама защо ми не паднеше по-рано...

Митю Кереча също бяха викали на следствие този ден и ми се похвали, че има вероятност да го освободят, защото нощес сънувал, че мухите като излизали сутринта, го изнесли през прозореца, хем следователят му бил неочаквано любезен днес. Три дена не повикаха на следствие нито мен, нито него. Втория ден, мисля беше, като ни сипваха чорбата на обяд, един от милиционерите се повърна та ми сипа втори път, само на мен и рече:

– Айде, от мене пак. Ти нали си нещо като писател, бе? Я такива ги не гоним. Я им помагам да се оправят. Субразавам с упстановката, знаеш. Те, от мен зависи – и той дръпна и затвори вратата. След миг я отвори и допълни – Кеф ми – отворим та, кеф ми и затворим та, нали? Ама па, мислим за упстановката. Сига мое да си тука, а ютре, кои знае каков големец ще станеш, нали? Тука некога докараа и Славчо Трънски. Че го утрепат, свършено е с него, носи се тадева, знаеш, а я си му сипвам по повечко. Субразавам с упстановката. И его, сига па генерал си стана. (След повече от година, като излязох от затвора, видях същия в трамвая и

го тупнах по рамото. За кой и за какъв ме взе, не знам, но се вдигна и угоднически ми предложи мястото си.)

От този ли случай и от други подобни Митю съшо ме в за нещо по-особено и като позаслуша да не е близо дежурещият по коридора, почти от упор, както се казва, ме запита:

– Абе, колега, може ли според тебе в България да стане преврат? Ей така, я от военните като Славчо Трънски, я от други, може ли?

За пръв път ми хрумна, въпреки явната си простоватост, дали този човек не ме провокира. Премислил бях, че и онзи, дето ми разказваше за страшния шанхайски ключ, беше умишлено подставен от Тарев да ме изплаши, за да признавам и с някакво копче му сигнализираше кога да се върне, та отговорих на Митю с онзи полуанекдот за турския султан: – Някога, преди младотурския преврат, също така група млади офицери опитали да свалят властта. Предадени предварително, той ги събрал на угощение и ги запитал от какво са недоволни. Престрашили се да му кажат, че са недоволни от великия везир и министрите, защото лошо управлявали. Тогава той заповядал да им раздадат лъжици с дълги, еднометрови дръжки, сипали на всеки от най-вкусния пилаф и рекъл – хранете се сега и ако не разлеете от пилафа, като държите лъжиците за края на дръжките, сам ще махна везира и министрите и ще ви поставя вас. Опитали те, но устата близо, а дръжките дълги, и пилафът се разливал по колената им.

Тогава той повикал везира и министрите и при същите условия ги накарал да се хранят. Те гребвали и си подавали един другиму, без да разлеят. Че така и ние можем, заявили младите. Можете, но не се сетихте – казал султанът и ги изпратил в затвора.

– Ако от това не разбереш отговора ми, повече не питай, казах на Митю и той си замълча.

Когато вече на четвъртия ден ме поведоха към следователя из дългия коридор, на два пъти ме караха да се обърна към стената и да стоя така, докато прекарат някаква група арестанти, на които някакъв цивилен следовател или служител разпореждаше на немски. Имаше и жени, а на един висок с ръждиво-червена коса казваха Голдман. После се разбра, че са от ГДР, дошли на почивка в Ахтопол и

опитали да избягат през Турция. Следователят този път ме посрещна необичайно любезно. Покани ме да седна и ми предложи цигари. – Уверих се – започна той, – че макар с резерви, може да се приеме, че стиховете си изнесъл по памет. Сега обаче остават въпросите: по кого си изпратил в чужбина свои творби, кои тук са чели вражеските ти стихове и една мъничка загадка – явява се и трета пишеща машина, освен твоята „Хермес-беби“ и геметовската, с която са писани някои ощ стиховете ти. – Всичко това той казваше с непонятна любезност...

В сравнение с предишното ми задържане и следствие, сега по начало си беше друг редът и отношенията. Впечатли ме че при обиска, при арестуването и при докарването ми тук всяка иззета от джобовете вещ се описваше в специален формуляр, който трябва да подпишеш, че е верен, крещяха ми в началото, но никога не ме удариха, раздаваха храна на обяд и вечер, макар и недостатъчна. Но тази любезност на превърналия се, както в съня ми, тигър в домашно куче, ми се виждаше необяснима. (1950 г. при обиск всичко хвърляха, като че ли няма да те има.)

В отговор на въпросите заявих, че не зная чужди езици, не съм се срещал с никакви чужденци и никак не знам кой може да е изнесъл мои неща в чужбина. Може би някой, който е избягал от затвора, и дори не знам много ли опасни по съдържание са печатаните в чужбина неща.

– Не са от най-острите ти стихове, дори са патриотични, но са обидни за СССР и попадат по член 90-и от Наказателния закон. Освен това има и някакви записки „Зад червените стени“, разгласяващи порядките в затвора в доста черни краски – обясняваше майор Тарев.

Относно третата пишеща машина се сетих да кажа, че са писани в една кооперация за машинописни услуги „Пресинформ“, която беше някъде съвсем в центъра на София. А кой е чел и кой не е моите вражески стихове също не мога да кажа. Старателно съм ги криел, но в затвора, в казарма мнозина са могли да ги вземат от багажа ми, без мое знание и да са ги прочели или преписвали. Почти логични, но и почти наивни обяснения, но Тарев усмихнато клатеше глава и не се гневеше. Ново беше и това, че не ме караше да пиша показания, а той пишеше „Протокол за разпит“ на пишеща машина и като интервю го пълнеше с

въпроси и отговори, подписвах го накрая и ме връщаше в килията. Успокоен от тази страна, там пък ме нападаха мислите по дома. Какво ли става с майка ми, която оставих в бараките за фтизиатрия на болницата при гарата (сега Първа работническа), как ли преживяват децата и жената? А тогава пуснаха и Митю Кереча и останах сам, та мислите ми съвсем ме разяждаха.

В това състояние на размисъл и напрегнатост една вечер чух да проплаква жена. Някъде из далечни килии се чуваше, изпърво само скимтеше, после започна нещо да промълвя и болното ми въображение го схващаше като: „Ох, Петко, Петко-о, къде ме докара-а“ и точно с гласа на моята Ягода. Странна комбинативност има разтерзаната мисъл на затворения в неизвестност човек. Непонятната любезност на следователя си премислях като иронично отношение към лъжещия обвиняем, на който чрез арестуването на жена му ще разберат истината по въпросите, по които лъже. Кой знае в какви децибели този размисъл увеличаваше плачливото мънкане на незнайната жена, та виеше в ушите ми и като вик на загиваща жертва, която бият и душат някъде, примираща от мъка за децата си... Аз плачех и треперех от гняв и мъка. Такава мъка, която търси най-близкия и възможен отдушник. Започнах да чукам по вратата. Дори се навеждах при долната цепка на вратата и започнах да викам: Ягода, тук съм, не бой се-е.“

Някакъв дрезгав глас на милиционер ми изкрещя:

– Ей, ти, шейсет и втора килия, какво си се развикал, бе, дивак? Ще влезна да ти строша главата. Млъквай веднага!

Разгеле и жената млъкна някъде и аз смълчано захлипах. На сутринта чух, че дежури по коридора оня, дето се „субразава с упстановката“, и го запитах коя жена плачеше през нощта.

– Па не сам бил тука нощеска, ама казаха колегите, че една от немкините е циврила нататък – отговори ми той. Като ме изкараха на следствие, заварих при Тарев една хубава млада жена, твърде пищно обмотана с някакво многоцветно шалче, в едната ръка с чадър и в другата луксозна чантичка, види се току-що седнала към прозореца. Но това видях на пръв поглед, повече нищо, защото щом влязох, тя стана права и се развика:

– Ах, другарю, защо се подигравате с мен? Такъв тип не съм виждала. Какво общо мога да имам с такива пропаднали типове? Как не ви е срам да клеветите и злепоставящ почтените хора? – ококори се срещу мен жената.

– Моля, моля! – възпре я с ръка Тарев. – Имаме служебно необходима очна ставка и размяната на реплики помежду ви е забранена. Носите отговорност от нарушението, другарке – обърна се строго към нея той.

Тя вече плачеше и ме прострелваше със светкавиците на злостния си поглед, като почти на себе си повтаряше: „Мошеници! Идиоти някакви ще ме вкарват в беля."

– Спрете най-после – заповяда Тарев. – Това е обвиняемият Петко Георгиев Михайлов. Да ви говори нещо това име?

– Не! Не! – натъртваше тя: – С такъв пройдоха ли доживях да ме срещате? Божичко, какъв изрод...

Сконфузен от това неочаквано нахокване и обиди, аз едва се сетих да поискам от следователя да ми каже коя е тази жена, щом ме е повикал на очна ставка. Но той дискретно ми смигна да си мълча и продължи с нея.

– Признайте си, признайте си, другарке, че преди неизвестно за мен време от година или две, вие като машинописка в кооперация „Пресинформ" сте преписали опасни вражески стихове на един далеч по-привлекателен мъж от този, когото виждате. Ей този например (и ѝ поднесе някаква моя снимка). Докато тя разглеждаше снимката и тропаше с краче, че не е вярно, че с мъже не се занимава, аз се сетих, че външният ми вид е наистина като на професионален престъпник – слаб, брадясал, с хлътнали, зачервени от нощния ужас очи и измачкани дрехи.

– Вижте какво, другарке – успях да взема думата. – Вие напразно ме обиждате и напразно се страхувате. Стиховете, които ми преписаха в „Пресинформ", не са вражески, такива аз не бих посмял да донеса там. Подобна на вас другарка ги писа, харесаха ѝ и дори остави за себе си едно. Не знам името и не съм ви клеветил, но по шифъра на машината са ви открили вероятно. Тук се касае за изясняване и вие не носите никаква отговорност. Просто сте изпълнили поръчка на клиент.

Тя се замисли малко и със съвсем смекчен тон колебливо каза: – Отде да знам. – Там идват всякакви... (Тарев ѝ показа листче с писани от нея стихове.) Възможно е, така е,

спомням си дори… – А може ли да си отида вече? – обърна се към следователя.

– Свободна сте, другарко, извинявайте и приятна работа.

На излизане тя нещо затършува из чантичката си, после рече:

– А позволено ли е да оставя това на другаря? – следователят кимна и тя ми подаде една кутия цигари „Фемина“ и едно малко шоколадче.

– А, видяхте ли? Вие май интимни ще излезете, а? – подхвърли и Тарев, а като си излезе тя, ме упрекна:

– Много бързо проигра случая бе, Михайлов. Аз я извиках тази глезана да си пооплакнем очите тази сутрин, а ти бързаш да я успокояваш. Това е Лиляна Серафимова, живееща на пл. „Михаил Такев“ № 1 (сега „Р. Даскалов“), най-засуканата жена от машинописките на „Пресинформ“. А сега – взе деловит вид Тарев, – да ти съобщя една добра за теб новина, но при условие, да не си навириш много ушите. Нашият отдел за подобни на твоите литературни престъпления излезе със заключение, че въпреки вражески, творбите ти доказват нещо много положително, че ако промениш линията си, рано или късно ще станеш писател, ще получиш признание. Положително е и за мен, че ми възложиха твоето следствие, за което мнозина се натискаха. По оценката на отдела ти можеше и направо да си отидеш, но имаш един приятел от нашите служби Михов, който настоява, че си твърде фанатизирано озлобен срещу властта и трябва да бъдеш наказан. Затова аз ще продължа разследванията на свидетели, а протоколите, дето писахме, оставям така, макар да са твърде плоски в отговорите. Нека съдът ги преценява. Сега кажи какво ти е нужно? Делото ти е интелектуално и аз дължа такова отношение към теб като обвиняем.

– Ами, останах сам в килията и ми са нужни книги – започнах с исканията си, – освен това майка ми беше в болница не знам какво става с нея, жена ми, знае ли къде се намирам?

– Как може да бъдат успокоени, че съм жив и донейде здрав?

– По всички тези въпроси ще бъде сторено, каквото трябва в рамките на правата ти като обвиняем – заяви Тарев – Тъкмо сега, от утре, наши служители тръгват за местни

характеристики и информация за семейното ти и материалното положение и ще ги натоваря със задача да съобщят на семейството ти за твоето положение.

Върнаха ме в килията и до вечерта ми донесоха книгите „Обикновени хора“ от Г. Караславов, „Северни разкази“ от Фраерман и не помня още кои. Четях и не преставах да се учудвам как така бързо този следовател, който първите дни не се различаваше много от предишните, сталинско-култовските следователи, смени отношението си. Първите дни той много пъти извикваше някой свой колега и като му покажеше някое от най-злостните стихотворения, той крещеше и се заканваше, а сега само любопитно ме оглеждаше и си излизаше.

Мина някой ден в четене и когато ме извикаха на следствие, Тарев многозначително се усмихваше, подбираше някакви листа пред себе си и започна:

– Знаеш ли, Петко, че аз нарушавам може би партийната линия, като се отнасям така положително с теб? Тук от донесените проучвания за твоята биография се заформят две линии. От една страна бедняшки произход, класово наш, здраво морално семейство, никой не е служил на бившата власт, никой не е засегнат от нашата власт, освен самия ти, а от друга, приятелите ти те топят на поразия. Според приятеля ти Христо Божков и някои от бояджийската ти бригада самонадеяно си рецитирал под път и над път своите вражески стихове, водещ, речовит сред затворниците и лагеристите в Белене и навън… А сега открих сред стиховете ти и сборничето „Моите мисли за света – Трохи от хляб“, които са колкото умни, още толкова вражески и отрицателни за нашата власт и социален строй. Какво е това сляпо залитване към изживялата времето си земеделска идеология? Аз отдавна служа тук и само един инженер Стоян Божков от вашите хора съм срещал така чисто убеден в тези неща. Но това беше отдавна. Сега е чиста глупост да вярваш в такива илюзии като земеделска власт пропадане на социализма при положение, че той стана вече такава световна сила. Вас ви окуражава разкултването на Сталин, разбирам. Но защо не разбирате, че това не е отслабване на партията, а нейното оздравяване, че тя става един развиващ се организъм, а не догматично скован? Отивай си сега и се подготви, защото ръководството на следствения отдел е

насрочило една среща-разговор, на която не аз, а други, по-висши началници ще ти задават въпроси. Засега няма да променям отношението си към теб. Има ли нещо да пожелаеш? На семейството ти е съобщено, с майка ти нищо лошо не е станало. Искаш ли за компания едно от задържаните вчера момчета?

– Много ще съм благодарен – отвърнах аз, но преди да ме поведат към килията влезлите двама милиционери, Тарев ми даде един вестник и рече:

– От всички данни личи, че винаги си получавал „Литературен фронт“, та ето ти този брой, прочети го внимателно, за да видиш какво става.

Заинтригуван от тези му думи, аз прочетох този вестник (бр. 45 от 7 ноември 1962 г.), на първата страница на който се кипреше портретът на първия секретар на ЦК на БКП Т. Живков, а в долния край и „Решения на пленума на ЦК на БКП“, внесени от Живков на заседанието на Осмия конгрес на партията на 5 ноември.

И – о, чудо. В тези решения се предлага „да бъдат извадени от състава на ЦК Антон Югов, Георги Цанков, Руси Христозов, Георги Кумбилиев, Иван Райков, Апостол Колчев и Христо Боев и снети от отговорна партийна и държавна работа“, а Вълко Червенков да бъде изключен и от самата партия „за грубо нарушение на социалистическата законност“, а за същия и заради „антипартийното му поведение след Априлския пленум на ЦК, за дейност, насочена против партийната линия и против партийното единство“. Та това е пакет от най-жестоките кърсердари, трима от които бяха и министри на вътрешните работи... Ето къде го стягат цървулите моя следовател, мислех си с радост, ето защо омекна така необяснимо. Та чистката, рано или късно, ще достигне и дотук, до техните протежета. Късно вечерта докараха при мен едно момче, Генчо Асенов Янев, заловено с неговата ученическа компания на югославската граница, дето отишли с откраднатата лека кола, която бутнали в някаква пропаст, и като поели непознатите горски пътеки, налетели на наш граничен пост. Той никак не се страхуваше за положението си, защото баща му бил милиционерски офицер и се надяваше скоро да дойде да го набие и да се застъпи да го освободят. Доста разговорливо беше това момче, та успоредно с разказите му за бягството,

за къщата им във Владая, аз опипвах характера му с определена цел – да го подготвя да отиде на ул. „Коларовска“ 12 при най-активния от моята бояджийска бригада Илия Господинов с поръчение от мое име, каквото са казвали при следствието като свидетели за мен, да го отрекат на делото. Защото макар следователят да беше омекнал поради чистката в партията, мен ми предстоеше втори път да ме съдят за деяния против властта. А дотогава едва ли онези съдии, които издаваха смъртни присъди, заради едно събиране на имен ден с приятели, ще бъдат уволнени. Затова засуквах нашите разговори все към жаждата за някакви прояви от нелегален характер, срещу силните и ситите властници, въздигах това в подвиг, който единствено осмисля младежкия живот и т. н. Такава беше и нагласата на Генчо и той с охота запаметяваше адреса и името на Илия и обещаваше, че ще отиде непременно.

Само след два дни извикаха Генчо уж на следствие, но след час се върна, целият почервенял от шамарите на баща си, като необичайно за възрастта си на провала псуваше и власт, и управници. След обяд му казаха да си събере всичките дрехи и го пуснаха.

До другия ден двама синьошапковци ме поведоха из коридора, но странно защо надолу, а не нагоре, където беше стаята на следователя. Мотахме се из някакви стълбища, коридори и завои, докато се озовахме в някакъв полутъмен тунел, дето вееше хлад и тайнственост. Встрани като да имаше врати и единият от милиционерите ми напомни:

– Знаеш ли, че и тука има такива като тебе? Внимавай там, където отиваш, защото могат тук да те преместят, ще забравиш какво е ден, а не ли стихотворения да пишеш...

Нямах време за страх, защото само след няколко крачки се заизкачвахме по стълби и мен ми хрумна, че те ме прекарват оттук по инструкция, за да ме стреснат, преди срещата с началствата, за която ми беше съобщил Тарев. Така и излезе. Сред широк кабинет с канапета и фотьойли бяха насядали десетина човека, повечето цивилни и двама-трима униформени (майори и подполковници). Към прозореца имаше масивно дъбово бюро, а по средата – една малка масичка и стол. Там ми посочиха да седна. След минута влезе моят следовател майор Тарев и един друг, среден на ръст и с нищо незабележим от другите, но всички

станаха на крака и кимнаха да стана и аз. Той седна зад бюрото, а Тарев остана прав.

– Това е, другари, този, който като се е опитвал да става поет и писател, не е намерил друга тема, освен хули и отрицание на народната власт. Големия куп ръкописи, дето гледахте – поде като за откриване на срещата майор Стоян Тарев.

– Е-е, вие не знам как предпочитате да ви наричаме, „западни писателю“ – започна седящият зад бюрото, – бихте ли ни отговорили първо на това – по данни от биографията ви, не сте класов враг, бедняк сте, дори някъде като ученик сте влизали в РМС-а, а като сте набрали повече знания и опитате да се посветите на писателството, сте се отплеснали от естествения си път, сринали сте се просто в блатото на реакцията? Присъдата от 1950 г. не ви е помогнала да се осъзнаете, да потърсите своите, а сте се отчуждили още повече и ето, отново сте обвиняем. Как ще обясните това? Ако бъдете откровен в отговора си, само ще си помогнете.

Напрегнах ум и разум да отговоря с предварителната умисъл, хем да не ги ядосам, хем да опазя достойнството на равнището, на което ме поставяха с това си внимание, макар че питащият ми даде званието „западен писател“ с ирония и в кавички.

– Как иначе да ми повлияе присъдата от 1950 г., като там нямаше нищо възпитателно, а беше унищожителна. Аз, класово свой, както ме определяте, както и хиляди други, излязохме едва живи. Въпреки това навън реших да прекратя всякаква политическа дейност, създадох семейство, имам две деца (третото ми – Христо, е след второто осъждане) но никой не ме потърси за добро, а толкова заплахи и лишаване от жителство ме караха да ставам „свой“ чрез нечестни средства, доносник да ставам срещу тия, с които съм страдал. Това ми е неприсъщо...

– – Има данни за такова нещо, другарю генерал – вметна майор Тарев.

– Ами както на вас ви е трудно да разберете великия смисъл на социализма и комунизма, така и тези, не много квалифицирани наши кадри по места не са много наясно за средствата, подхода към заблудените, класово неосъзнатите личности. Но защо вие, по-квалифицираният, тръгнахте да

им отмъщавате, като писмено охулвате цялата социалистическа система, а не се оплакахте на началствата им?

Като разбрах, че питащият ме е генерал[35], още повече се мобилизирах да отговарям по предварителния си план, с плахата надежда, че може и да не ме дават под съд, може да ми се размине. И то наистина беше може би на косъм, защото преди да отговоря, друг от присъстващите ме запита.

– Ами ако да речем, сега ви простим и забраним да ви безпокоят тези, от които се оплаквате, има ли надежда да се оправите?

– Аз мисля, че и сега съм си се оправил, защото нещата, за които съм докаран тук, са писани през тежките ми дни затвора и лагера, навън не съм писал такива, преписвал съм си ги само, за да направя равносметка на творчеството си, и съм тук само заради обидния натиск от хората, за които ви казах и като отмъщение за несъгласието ми...

– А да се надяваме ли, че ако сега не ви накажем и си излезете утре оттук, няма да олицетворявате народната власт чрез тези двама-трима, които са ви обидили, а ще я видите в лицето на грандиозното строителство, в обновените села а и градове, в новия живот на хората? – запита друг, от компанията (цивилен).

Едва започнал да подбирам следващия си отговор и с усещането, че ей сега ще решат да прекратят делото ми и да е освободят, генералът помрачи надеждата ми.

– Не бързайте, другари, да се доверявате на няколко благопристойни отговора на обвиняемия – започна със забележка той. – Въпросът е далеч по-сложен и бих казал, задълбочен. Кого ще убедите – обърна се към мен, – че ей така, вие само сте си възстановили писмено вражеските стихове и те хвръкнали, та ги чул и някой си Христо Божков, и Добрин Ганев, и Венелин Кирчев и редица други по свидетелските показания, а после хвръкнали, та чак в чужбина се залепили на някои реакционни страници? Ами този сборник „Моите мисли за света“ с подзаглавие „Трохи от хляб“? Та той най-старателно е подреден и подвързан от книговезци по-миналата година (1960) и съдържа

[35] Генерал Капитанов – нач.-отдел „Следствен“ на Държавна сигурност тогава

идеологическите постановки на най-трудно поправимите среди от отрицателите на народната власт. Най-трудни и най-разложителни за нашата обстановка, защото хем чудесно отричат капитализма, хем като удавници за сламка се държат за някакъв абстрактен кооперативизъм. Защото ако е въпрос за кооперации, то днес чрез ТКЗС цялото ни земеделие е кооперативно, в градовете пък безброй ТПК – трудово производствени кооперации. Тогава какво искате? Да забием земеделски знамена отгоре и да караме хората да работят с потури и калпаци и дълги дядовски пояси ли? Индустриализация, момче, индустриализация е бъдещето на България, а вашите уж прогресивни бълнувания само разколебават някои среди и наш дълг пред сигурността на Народната република е безкомпромисно да парираме това. Защото не селскостопански, а индустриални продукти са стоките, с които любимият ви Запад доминира в света, та дори и ние засега ги търсим, заради някои отрасли.

– А не можехме ли пък ние със селскостопански стоки да им ги плащаме? – захвърлил надеждата си, отпънах на откровение аз.

– Това икономистите ще решават – реагира веднага генерал Капитанов, – но то никак не е оправдание да се пишат вражески стихове и да се каканижат антипартийни схващания. Как и кога мислиш, че ще може да се наложи и осъществи идеологията на БЗНС?

– Ами когато се разбере, че селското стопанство е основата на целия живот на обществото, особено на българското, защото каквото и да прави човек, преди всичко три пъти на ден трябва да се нахрани – разхлабих необмислено езика си, – и то всеки – от чистачките до кибернетиците.

Разменихме още няколко реплики в този дух, чрез които аз отново показах основната си слабост – многословно да убеждавам някого в нещо, дето е явно, че няма да се убеди. Генералът стана, а с него и всички останали. Майор Тарев чукна леко токове и благодари за „оказаното съдействие и помощ“, а на излизане едва дочух:

– – Финализирай директно случая, Тарев – пошушна генералът и си разотидоха. Като си размишлявах сам в килията и си повтарях наум разговора, все ми се струваше, че току-що съм бил навън с единия крак, но с многословието

си съм погрешил стъпката. Но когато след някой ден следователят отново ме повика, това не се потвърди.

– Видя ли каква чест ти се оказа – започна той, – цяла комисия, начело с началника на целия отдел по сигурността да се занимава с теб. Това беше предложение на Литературния отдел, но и по моя инициатива и там – ха да хванеш дръжката на вратата отвън, всички бяха настроени на та зи вълна, но генералът направи стоп, нали? Сконфузих се, не съм обърнал внимание много на глупавите ти мъдрувания в това сборниче с философските ти изсилвания. Такива случаи като теб, които не са класови врагове, ги определят като ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИ ВРАГОВЕ. Врагове на научно-философска основа. Затова се и опитахме да ти помогнем да преодолееш заблудите си. Има инструкция да се води борба за всеки такъв случай, но ти си доста затънал и решението е да те накажем. Макар и умерено. И трябва да си благодарен, защото това ти е втори път и ако не беше такава обстановката, не ти мърдат 10 години.

После той зарови нещо из книжата си и из чекмеджетата и рече:

– Абе, ти какво си говорил на Генчо? На момчето, дето ти вкарахме, за да не си сам? Ти намираш начин и от килията да конспирираш, бе?

Учудих се и се стреснах, но тонът на Тарев не беше много лош.

– Я виж какво писмо е написал по твоя инструкция Генчо – каза следователят и зачете: „За Илия Господинов. Петко, с когото бяхме заедно в 62 килия, каза да отричате, което сте казали като свидетели, защото много ще го осъдят. Това каза да ви кажа, но не ви намерих, затова ви пиша. Негов приятел: (съкратен подпис)“. – Ето и разрешение от прокурора за изземването от пощата на писмото – вдигна едно листче следователят. Как си позволи такова нещо? Злоупотребяваш с либералното ни отношение...

– Ами лъгали са някои тук в показанията си – заоправдавах се аз – и мисля, че това е част от правото ми на самозащита. Пък и отде сте знаели, че има такова писмо, та прокурорът тутакси ви разреши да го вземете. Това е нарушение на конституцията, както е нарушение, дето ме задържате за писмените ми работи, защото според нея „всеки гражданин

има право на убеждения и тяхното проповядване“ – позволих си съвсем учтиво да опонирам.

– Ти остави на нас, юристите, да тълкуваме конституцията – озъби се пак не много злобно Тарев. – А пише ли в нея, че се забранява проповедта на фашистка и противонародна идеология?

– Та мойта земеделска идеология не е фашистка, а доказано антифашистка, историята...

– Стига! – почти изкрещя майор Тарев. – Не ме подвеждай да ти изповядвам как ги тълкувам и аз тези неща. А знаеш ли, ако приложа към делото ти случая с това писмо какво става с тебе? Още едно отегчаващо обстоятелство, че ти е малко този политически рецидивизъм, дето втори път те съдят. Прибирай се в килията и не се занимавай нито с конституцията, нито с Генчовото писмо.

ЛИТЕРАТУРНИЯТ НЕРОН – ПРЕД СЪДА (СВЕТОВЕН ГЕНОЦИД ЧРЕЗ ПОЕЗИЯ)

На 28 декември 1962 г. ме откараха в 14-а зала на Съдебната палата в София. Съд – и това е. Откъде научили, близки и приятели напълниха залата. Разпитът ми върви сравнително гладко. Редят се свидетели. Макар не получили писмото, хората от бригадата ми го усукват, не повтарят казаното пред следователя. Смекчават го. Вкараха най-последен и Христо Божков. Като ме видя, някак си се стресна. Като да не очакваше, че съм тук.

– Какво знаете по престъпните деяния на подсъдимия Петко Георгиев Михайлов? – питат го.

– Вижте какво... Вижте, той е, как да ви кажа, честен човек, семейството му е...

– Не те питаме за честност и семейство, а по същество на обвинението – натъртено, макар и учтиво го засича председателят на съда Цончев.

– Вижте какво, той е добър като другар, той...

– Потвърждавате ли, или не, показанията си пред следствието? – нервира се съдията.

– Вижте какво, аз... доколкото смея да твърдя, че го познавам, той е един прогресивен като личност човек...

Няколко пъти му правиха забележка съдиите, прокурорът предложи да го глобят, но съдията Цончев му посочи врата та и той си отиде.

(После разбрах, че следователят го е излъгал, че аз съм избягал в чужбина и ще ме съдят задочно. Тогава той ме изкарал какъв ли не враг, но като ме видял пред себе си, не посмял да потвърди това). След всичко това, както и явното благоразположение на председателя Цончев, аз спокойно чаках речта на прокурора, някой си Тихолов.

– – Тук повидимому, тихо и мирно се разменят реплики между обвиняемия и съда – започна той. – Свидетели и данни гоговорят, че Михайлов (тогава не бях още Огойски) бил честен, добър, некласов враг, със здраво семейство, но я вижте под благовидната му физиономия какъв кървав злодей се крие...

Изстинах, като видях, че държи в ръцете си най-опасното стихотворение на Герчо Джамбазов, но той зачете:

„Ах дайте ми, дайте, тротил и запалка,
– издъно бих сринал омразния свят,
– бих сторил земята в гроб, катафалка,
на тоз свят що плува в зло и разврат…
Море да залее от хорските кърви
– и в него да пусна сал от мъртъвци,
от трупи скрепени с черва вместо върви,
на него да седна сам, без гребци…“

– Виждате ли – крещеше вече прокурорът, – какъв „човек“, с извинение за думата, стои пред вас? – Вие баща му ли сте? – насочи той пръст към един мой вуйчо от село със селски дрехи и капа равница, която не беше се сетил да свали. „Епа-а баща…“ – отговори кой знае защо вуйчо Кръстьо.

– Ето, и твоята смърт е предвещавал синът ти, и твоята, и твоята, и на всички ни – сочеше безпощадно Тихолов и кръстосваше гръмове и мълнии над главите на близките ми.

Адвокатът ми, моят селски Ценко Богданов, ме потърси с очи и махна отчаяно с ръка, демек – свършено е с тебе, какво мога да направя. Съвсем изстинал в началото, някакъв животински страх от възможна смъртна присъда при такова обвинение, изтръгна от мен сила и разум да се самозащитя:

– И Ботев е писал „кървава да вдигна напивка“, пък никой не го е изкарвал кръвопиец – извиках почти в изстъпление.

– Как имате още пък и очи да се оправдавате? – почти в истерия редеше прокурорът Тихолов.

– Това е пълно безочие, присъщо на представителите на загиващата класа на експлоататорите, чийто гробокопач, както предвиди великият Маркс, е съвременната работническа класа – гърмеше той и размахваше листчето. – Виждате ли как най-възишеното от изкуствата – поезията, този съвременен Нерон е превърнал в зверска закана срещу народа и срещу света..

– Моля ви се – обади се председателят на съда, – поетите имат право на това, как се казваше?…

– Хиперболизация на явленията и обстоятелствата подсказах му аз, добил искрица кураж.

– Моля, моля – реагира мигновено прокурорът, – никакво съчувствие не трябва да има към врага, който макар с литературни средства, желае такава повсеместна гибел на света, каквато само отчаяните атентатори – анархистите, са прокламирали. И като доказателство, че това ужасяващо желание на обвиняемия не е случаен изблик на чувства, а трайно убеждение, ето към кого насочва в следващото си стихотворение своите гибелни приумици – към комунистите, авангарда на прогресивното човечество:

„Где се свряхте, върли мракобеси,
– стресна ли ви тази блага вест?
Татко Сталин вече се възнесе,
развенчан на двайсети конгрес.“

– Има да чакат господа реакционерите партийната критика срещу култа към личността да доведе до отслабване на социалистическия лагер. От това той става още по-монолитен и сплотен и ще строши всяка ръка, която дръзне да посяга на мирния съзидателен труд на народа...

За пръв път тук ме жегна нещо, което не ме споходи през цялото ми тримесечно следствие – ами ако сега разкрия тайната и посоча истинския автор? Дясната ми ръка не волно махна към челото, сякаш да пропъди оттам кацнал та като муха мисъл. Та Герчо е толкова слаб и болен, че една седмица разпит му стига, за да... Изпотен и втресен, аз слушах новите удари на прокурора:

– – В постъпките на обвиняемия има прогресираща злоба срещу народната власт, започнала още преди първото му осъждане през 1950 г. Ето данни и за тогавашното му престъпление:

НА СТАЛИНОСКАНДИРАЩИТЕ

Викайте днеска „Осанна“
творителу страшното иго,
в гласа ви се чува закана
– и сигурно следва: „Разпни го!“

– При сегашното, второ и още по-гадно престъпление от същия род, аз призовавам почитаемия съд да квалифицира обвиняемия като закоравял политически контрареволюционер рецидивист и да постанови една назидателна присъда...

– Че за Сталин почти е познал какво ще стане – подхвърли председателят на съда и засъбира папките си. Скриха зад тях главите си със съдебните заседатели и след малко обявиха двегодишната ми присъда. Прокурорът злостно протестира, моят адвокат – също. Само че в противоположни посоки...

Едва две минути свиждане ми разрешиха със съвсем съкрушената ми жена и двете захлипали от страх и плач деца.

Сега, когато и Герчо остана недокоснат, а аз като се върнах от затвора (и децата ми станаха три), все си мисля да намеря злостния прокурор и да му покажа края на „ужасното“ стихотворение, което той не допусна да се чуе и който все пак гласеше:

„...Отново тук нека живот се зарежда,
– животни и птици – безброй видове,
– и нека човекът отново изгражда
наколни колиби, села, градове...

Свят друг да настане, без кръв и раздори,
без сълзи и подлост, пречистен и нов,
да няма смрачени оловни простори,
вси хора да свързва всеблага любов...“

В ЗЛОВЕЩОТО СЕДМО

Един масленозелен джип ме връщаше от съда в затвора. Аз между двама милиционери, а до шофьора – следователят майор Тарев.

– Два късмета ти се паднаха днес – обърна се той към мен. – Първо, че не съм съзрял и вписал в обвинителния акт това, страшното стихотворение, и второ, че председател на съда беше Цончев – човек, дето преди година е реабилитиран и е

бил в затвора по трайчокостовска линия... Да не говорим пък за третия, най-големия ти късмет – Осмия конгрес на партията, който... не трябва да коментираме...

На сутринта вече минах през винаги заключената врата на коридора, която отделя затвора от южното му крило, служещо за следствен затвор на Държавна сигурност. От милиционерите със сините шапки, обслужващи ДС, ме прие един смахнат надзирател Машкин, с плоско сипаничаво лице и две малки, дребни като мъниста лисичи очи.

– Ей, нов „контра“ дадоха, ама какво да го чиним? – провикна се той към някой свой началник, също надзирател, изглежда главния.

– Абе, ти знаеш ли, дека сите генерале и министре през мою затвор са минале, а? – дойде и ми заяви този, Петко Дилов, както разбрах името му. – Ама сига, първом при директоро, при другаря Горинов. Он че каже за дека си, тогаи че са управяме с тебе...

Отедоха ме пред кабинета на директора, а там – група от криминални престъпници, осъдени без задържане, дошли чрез покана да изтърпяват присъдите си. Между тях и един братовчед на жена ми – Пешо на Кола Кривийо, както му викаха, който преди месеци като шофьор бе сгазил дете. Той поиска разрешение от Машкин да говори с мен и ме пита колко съм осъден. Като му казах, че две години, възкликна: „Много малко, бе?“

Така се сепнах от тези му думи, че за пръв път напсувах човек, и то пред очите му.

– Не че искам повече бе, – извини се той, – ама из село разправят, че си имал радиостанция, държал си я в някаква кратуна, закачена на дърво при манастира на Голема могила, и си предал всичко, що става в Кремиковци, та затова викам, че е малко...

Разбрах от това, че пропагандният отдел на Държавна сигурност добре е подготвил населението да приеме като естествено моето и най-тежко осъждане.

При директора влязохме двама. Първо пристъпи пред него другият, някакъв строителен техник. Като го разпитваше директорът, разбрах, че е осъден една година за блудство с 9- годишно дете. Определи му лек режим и работа като технически ръководител в тухларната фабрика. Когато погледна моята присъда, директорът кимна да изведат

другия, за да не се „поквари“ от моите „вражески деяния“. С това като че ли ме заплюха в лицето. Значи според партийния довереник за възпитател тук, не е срамно аз да изслушам мръсната постъпка на другия, а е опасно той да чуе, че някой е осъден за купчина стихотворения? Как да се живее в такъв свят, при такъв режим, питах се в себе си, изчервял от гняв.

– Сега в Седмо отделение, при съответен на деянието режим – постанови директорът и ме откараха на някакъв по-горен етаж.

В килията (№ 25) единочка, аз се оказах шести обитател. Тук беше един Стоян Димитров Върбанов от с. Ръжена, Казанлъшко, трима съпроцесници – Борис Илиев Арсов, Райно Василев Райнов и Николай Чотов – всичките от София, и един Петко от с. Гугутка, Ивайловградско, който имаше комплекс за мнителност и преследване и че някой ще го предаде, та освен името (малкото) и селото си, нищо друго не казваше за себе си. Стоян, младо момче, беше осъден за бягство в Сърбия, откъдето го бяха върнали. От другите трима най-откровен беше Борис Арсов и това доста разнообразяваше живота ни в тясната клетка. С тях беше осъден и един Иван Хаджийски от с. Драгичево, Пернишко (но не е роден там), но той беше в друга килия. На процеса на четиричленната им „затворническа група от врагове“ Хаджийски беше осъден като инициатор, но душата на групата им личеше да е Б. Арсов. Той беше и доста изтерзан душевно. Ту пееше и рецитираше, ту пишеше стихове, ту се впускаше да разказва за какво са ги осъдили. Като стигне до най-важното, Н. Чотов му се сърдеше, той беше доста по-мълчалив. После Арсов униваше, въздишаше и съжаляваше за успеха на Държавна сигурност да го злепостави пред жена му, на която следователите внушили, че е задържан за връзките си с друга жена а не за политически деяния. (Впрочем това бе постоянна практика на тези служители там.) Но само след час се оживяваше отново.

– Какво ще мънкаме и крием сега? – питаше той колегите си. – То тия, които не трябваше нищо да знаят за нас, Вече знаят и ни осъдиха, а вие сега тепърва се чувствате гузни и криете. Не е ли просто кощунствено при такъв режим като днешния честен човек да не попадне под ударите му? Аз се срамувам за времето, в което съм бил навън, като покорна

единица В стадото на червения пастир. А сега съм накарал този овчар да ме вписва в триста документи, да поставя стража пред клетката ми, да се страхува от мен. Тази част от живота ми е истинската, а не другата.

С този увод Б. Арсов заразказва за позивите, които вечер разлепвали в центъра на София те, четиримата, а на сутринта най-невинно ги четяли заедно със слисаните граждани. Едрият технически шрифт на Н. Чотов личал отдалече. И със съдържанието си – „Братя българи, да отхвърлим робския червено-феодален режим“, и с адресанта – „Непокорените българи и Обществото на истинските комунисти в България.“

– Брей, я гледай и комунистите са против властта, разцепиха се – шушнело се от тълпата и я окуражавало.

Но най-интересен и може би единствен такъв е случаят с измисленото от Арсов политическо покушение срещу Н. Хрушчов при неговото посещение у нас, начело на партийно-правителствена делегация на СССР през 1962 г. (на 14 май). Като касиер-деловодител на футболния клуб „Левски“ той успял да научи, че щабът на делегацията е установен в хотел „Балкан“. Там, сред стотиците писма и телеграми до делегацията се получило и едно писмо от „Емилия Стефанова – пионерски ръководител на училищата в София“. А щом така, било предадено без преглед на „съветските другари“, когато тези другари го прочели, що да видят: „Ние, всички българи „ от деца до старци и баби, горещо ви заявяваме – вън съветските окупатори от нашата родина! Долу вашите покорни слуги – днешната червена буржоазия! Долу Варшавския договор! България – свободна и независима.“

Един син плик с герба на СССР побрал копие от това писмо и с едно протестно съпроводително от името на делегацията кацнал на бюрото на самия министър на вътрешните работи Г. Цанков. На свой ред разведката го докладвала и на самия Хрушчов, който го поставил и пред Т. Живков при разговорите. В чудо се видели от Държавна сигурност, докато открият групата на Хаджийски-Арсов-Райнов-Чотов, а още по-голямо чудо видял авторът, докато стигне да го разказва сега в килията.

Борис Арсов Илиев е роден в София, но баща му е от българите бежанци от Македония и той се гневеше и от

това, че сега неговите братовчеди там са „македонци“, а тези тук са българи.

– Още по-страшно е – казваше със сълзи на очите той, – след някой ден да не останем и ние пък „советские человеци“. Дано поне присъдата в архивите докаже някога, че съм бил българин...

Когато вече се намерихме в Старозагорския затвор, по негова идея и мелодия и мой текст съчинихме една „Затворническа песен“, която бе станала популярна и се пееше от мнозина затворници:

Мили Боже, отвори ми,
оттук отпусни ме,
– отпусни ме от затвора
на Стара Загора...

През решетките да литна,
– далеч да отлитна,
тамо, дето мойта майка
все за мен се вайка...

Мойte мънички дечица,
жена мъченица,
– да ги Видя, Боже прави,
че са живи и здрави...

Да огледам вред земята,
– хората, полята,
да оставя мойта сила
на България мила...

И тогава пак върни ме,
– тука затвори ме,
– и тогава нека гния
– в тясната килия...“

(Публикувана във в-к „Персин“ бр.18 от 1993 г.)

Мъчително жаден да получи вест от жена си, която не му пишеше, той искрено ми сърадваше, когато аз получех, и при един такъв случай написа едно така искрено и топло стихотворение, което аз и сега помня:

ПИСМО

Писмо в затвора да получиш
е слънчев лъч със много светлина,
ако от него, скъпото, научиш,
че те обича милата жена...

Прочиташ го веднъж и пак отново,

четеш го всеки божи ден дори,
а то не вехне, винаги и ново,
и с чудна бяла чистота искри...

Седмица след излизането си (преди него) аз потърсих жена му, която живееше в кв. „Банишора“, но не я намерих. След седмица – отново никой в самотната къща. Години след това разбрах, че Арсов е излязъл и успял да избяга на Запад. Там издавал списание с любимото си име „Левски“, но дългите пипала на вездесъщата ДС го сграбчили оттам и болка на сърце го видях сред глутница следователи, показан по телевизията. Оттам следите му отвеждат в Пазарджишкия затвор, душегубката на будните духом българи. Това е вече 1974 г., а името му се появява чак през 1992 г. в кратка дописка във в. „24 ЧАСА“, бр. 100 от 27. 04., с твърдението, че след резолюцията на сталинисткия генерал Г. Шопов, зам.-министър в МВР, „Да се ликвидира“ следите му се загубват...

– Но нека привърша с това така необходимо отклонение и да се озовем отново в килиите на Седмо отделение. Още от един разказ на Г. Караславов личи, че това отделение е било и някога за най-опасните престъпници. Тъкмо се бях поуспокоил от напрежението при следствието и със Стоянчо от Ръжена си пеехме „Море сокол пие вода на Вардаро“ и един надзирател доведе двама младежи от криминалните да поправят нещо ключалката на вратата. Видели за пръв път други хора, освен следователите, ние ги заразпитвахме за какво са съдени. Изглежда като по служебна линия надзирателят повече ни отговаряше вместо тях, като ни посочи, че този, по-едрият, е осъден за изнасилване на майка си, когато спяла. Сега той в затвора, а тя е в психиатрията от ужасната му постъпка. Всички замълчахме, като да сме нагазили в някаква мръсна тиня, и беше ни неудобно да го погледнем дори. А той най-неочаквано и с някаква носталгия изрече:

– Ама да знаете каква сладка любеница за рязане е майка... Всички скочихме като по даден знак срещу му, та надзирателят едвам ни удържа, докато той избяга... Дълго след това тревожно размишлявах: защо ли съм глупав да боготворя това, което разбираме под думата „народ“, когато сред него има и такива единици. Отчаянието ми се подсили

от това, че след два дни през нощта чух леки стъпки, отваряне на врата и един внезапен вик: „Кои сте, бе, о-ох!“, после изтрополяване из коридора и стълбите и след няколко минути запалване на автомобил в приземието и избръмчаването му навън. На сутринта един приказлив надзирател ни разказа, че са изпълнили смъртната присъда на някой от Пирдопско (или Елинпелинско), който в уговорка с жена му причакал мъжа ѝ със секира зад вратата, убил го, бутнали го под кревата и цяла нощ се любили над неговия труп…

И този е от „моя изстрадал народ“, повтарях наум често употребявания израз в стиховете си. В това умопомрачително състояние разбрах, че в килиите на коридора чакат смъртта си и двама политически от конспирацията „Съюз на Втората република“ на моя съкилийник в ДС Митю Кереча. Това наслагваше в съзнанието ми чувството, че се намирам в много зловещо място. Нервното напрежение и безсънието в това Седмо отделение щяха да ме довършат, ако след някой ден не ме бяха вдигнали за Стара Загора. Но там не се отива изведнъж. Преспиване в етапното на Софийската гара, после Пловдив.

ПРЕЗ ЕТАПНИТЕ АРЕСТИ – НА ЮГ

В това пловдивско етапно за мое учудване арестът беше чист, имаше нари, сламеник и на стената опис с „Правата и задълженията на арестанта“. Прочитам и правото си да поискам закупуване на храна от охраняващите ме. Чукам няколко пъти, докато дежурният по арестите се обади и поисках да ми купи банички.

Не бях толкова гладен, но опитвах късмета си, защото при предишното ми задържане и разкарване това бе непознато.

– Аз да не съм ти слуга на тебе? – тросна се милиционерът отвън.

Но аз продължих да чукам и да искам покупката. Чувам го да разговаря с някакъв негов колега:

– Ей, предадоха ни тия наши отговорни другари отгоре. Аз с кремък бих го одрал този фашага вътре, за да не си хабя

куршумите, а той ми чука да му купя банички... Лигава работа става, предадоха ни...

Най-после се принуди да купи, но като ги донесе, така ги хвърли от вратата, че те обраха всичкия прах по пода...

Привечер, почти по тъмно, чувам псувни и ритници в коридорчето, бързо отключване на ареста и с един ритник по задника при мен вкараха някаква жена и набързо заключиха. Не го сметнах за провокация, защото бе явно, че е застъпил нов дежурен по арестите и той не знае в кой арест има човек. Вътре беше тъмно, но от някаква външна крушка идваше малко светлина и видях, че това е 17-18-годишно момиче, с бяла блузка и някаква твърде къса за тогавашните ни представи тъмна пола.

– Абе, колега – обърна се то към мен, след като чухме, че милиционерът се отдалечи, – мен ми забраняват да ходя с мъже, а тоя мильо и в ареста при мъж ме вкара, а?

– Ами, да чукаме и да искаме да ви изкарат оттук – рекох аз.

– Абе, гледай се кефа – рече момичето, – няма в очи да си бъркаме тая нощ, па утре тия галфони ще видят и ще ни разделят сигурно...

Аз си замълчах и понечих да полегна на единия край на сламеника, а момичето дълго помълча, па сниши глас:

– Абе, другарю, така ли постно мислиш да я караме? Я да видим що за птица си ти – и дойде та седна до мен. – Ако те е страх от мильовците, аз ще се хвана за вратата и щом чуя да идват, все едно нищо не правим, а?

– Аз съм семеен – започнах аз, като се чудех как да отклоня предложението и защото беше явно, че е някаква уличница.

– Па кой те пита от колко кръпки ти е шапката? Бъди си семеен колкото щеш, кой ще те види тука? Или не ти харесвам, а? Както ми изглежда, ти може да си чичко, ама не си стар, бива те – па се вдигна и отиде до стената, дето беше светлото петно от външната лампа.

– Ето, поогледай ме, за да се настроиш, па не се прави като от черква докаран – редеше момичето. – Я кажи за какво са те гепили тая вечер? За мацка или за гепиджоз, а?

Момичето беше хубаво, с кръгло лице и малко разчорлени коси, но ме впечатлиха двете потъмнели от опипване петна на доста набъбналата и бяла блузка. Нямаше никакво съмнение от какъв сорт е моята неволна гостенка, а мисълта

ми ме накара да си спомня Мукетката от отдавна четения „Жерминал“ на Емил Зола. И както си бях разстроен още от София, отново потънах в песимистичните си размисли. Ето какъв бил „моят изстрадал народ“. Като това нахално момиче, като оня, дето изнасилил майка си, като онзи, дето убил човека, заради жената му и му изпълниха присъдата... А какъв процент са ония като нас, дето мислят, че народът пъшка под робството на тази власт?

Но момичето не мълчеше. След още няколко уговорки, че никой няма да знае, ако си „изкараме кефлийски“ тази нощ, то премина на друга вълна:

– Ти да не мислиш, че така съм останала, бе? С четирима души ме хванаха тази вечер даже, та са ме протрили като с гласпапир, ама искам на инат на мильо, да не се минем и нощеска (тук доста смекчавам твърде натуралните ѝ изрази).

– А защо не си намериш един добър младеж, пък да създадеш семейство, деца? – посъветвах я заради неудобството си.

– О-хо-о, намерила съм си. Един едър и къдрав, педераст ще станеш, ако го видиш, казвам ти – отвърна със самохвалска категоричност тя.

Но с това приключиха и атаките и „да си изкараме кефлийски“ и се заразпитвахме взаимно кой от къде е и за какво е. Оказа се, че тя е от Асеновград и дошла тук да учи в някакъв техникум. Докарала го до последния курс преди две години, но я изключили и сега поработва тук и там, като още живее при една своя стара и самотна леля. Аз не казах истинския си адрес и име, но както си е пък моята слабост, често се впусках в поучителни съвети, при които тя шумно и демонстративно се прозяваше.

– Жива скука е вашата работа, сухарска! – заключи тя след моите разсъждения за „по-висшия смисъл на човешкия живот“, когато е посветен на нещо, касаещо „по-добрия живот и свободата на хората“. Тези разсъждения аз правех не от надеждата, че ще я свърна от порочния живот, а някак си като за спасение на мъжкото си достойнство, като оправдание за отказа си на нейните предложения...

На другия ден дойдоха за мен и с учудване и доста присмех и закачки установиха грешката на снощния дежурен по арестите. Тази Денка била редовна гостенка на арестите, но

за пръв път и се случвало да я „задомят“ с един фашист, за какъвто, без да ме питат, ме смятаха. След като ме увериха, че „има да развъждам калинки“ между краката или пък, че „ще ти прокапе кранчето след три дни“ ме покараха за Стара Загора.

Във влака моите двама охраняващи ме старшини намериха свои колеги, покарали някакъв арестант за Ямбол, и ни събраха нас в едно купе, а те седнаха отсреща. Колегата се изяви като анархист, когото откарват „по една мръсна хватка на Държавна сигурност“ срещу негови съидейници (процес). Колкото мен ми се спеше, защото съжителството с жена в килията, въпреки аскетичното ми държание, си е все пак смущаващо и почти не бях мигнал през нощта, толкова пък той се оказа приказлив. Заразказва, че по-рано – на Сталин, а и сега дори на Тито и на Тодор Живков им преливали всяка година прясна кръв от млади хора, за да поддържат жизнеността им. В СССР имало такива опасни за здравето уранови мини, в които карали всички осъдени на смърт от целия социалистически лагер, та работели до смъртта си. В неговото село (не помня кое беше, а той беше Иван...?) класният ръководител на някой си трети клас в училището дълго боледувал, та учениците свикнали със свободни часове и когато им съобщили, че учителят им е починал, те така се израдвали, извикали „Ура“ и си хвърляли шапките от радост, че присъстващият инспектор наредил целият клас да бъде изключен, заради злорадството си и да учат в съседно село, ходейки пеша по 5 км до там.

Докато разказваше тези, макар и шекотливи неща, аз си дремех почти, но случаят със злорадството на учениците ме трогна и го прибавих в съзнанието си към натрупващите се отрицателни качества на „моя изстрадал народ“. А като ме запита какъв съм, той възкликна:

– А-а, земеделците са добри хора, живял съм с тях и в лагера и в затвора после. Ама ние и вас слагаме в една торба с всички други, щом се борите за власт, за държава, за тоя обществен паразит, дето векове изсмуква жизнените сокове на обществото.

– – Ами властта за нас не е цел, а средство за „поправяне недъзите на обществото“ – цитирах в случая Ботев и като че ли натиснах някакво копче, та той изля цяла тирада, както

и всички анархисти, че Ботев е техен и ничий другиму, та се принудих да го възпра, като му разказах за „Японията“ на д р Петру Гроза, за която пише в своята книга със спомени „в сянката на килията“, издадена у нас. А тя е така: като водач на „фронта на орачите“ (един румънски БЗНС) той потърсил един свой състудент и земляк от родния си Ардял, за да го привлече в своите политически агитации, и го намерил в някаква психиатрия. На свиждане с него онзи се държал така разумно и интелигентно, решавали дори сложни математически задачи, че накрая д-р Гроза отишъл при управителя на болницата и се застъпил да го освободят, защото е напълно нормален човек. Посочил като доказателство и висшата математика, политическите коментари и т. н.

– А имахте ли случай – опонирал му управителят-лекар, – да говорите нещо за Япония? Върнете се при него и опитайте с тази дума.

Върнал се Гроза и в най-невинен разговор за външната политика на Румъния споменал и Япония. Нищо не остана от оня уравновесен човек – споделя авторът в книгата си. Той се вдигна, заяви, че е бил микадо, но тронът му е отнет и поиска да го възвърнем, възпроизвеждаше битката при Цушима, командваше крайцери и миноносци, имитираше експлозии и плисък на вълни, викаше по имена адмиралите. Петру Гроза се измъкнал от болницата, без дори да се обади на управителя. Но този случай му станал така наръчен, че когато срещал някого, много встрастен по някой въпрос, като му го разкажел, същият се укротявал.

– Интересна история – рече моят спътник, – но какво ме засяга това.

– Това, че вашата, на анархистите „Япония“ е Хр. Ботев... А иначе той е такава многостранна личност, че и националистите могат да извадят аргументи от творчество за себе си, и комунистите, и църквата, тъй като в преданото си писмо се уповава на Бога...

– И спътникът ми наистина след малко замазващи реплики остави Ботев да е на всички ни...

През така наложилата се пауза между нас с прискърбие си мислех колко много енергия, интелект и жертвоготовност хаби светът в лицето на тези хуманни мечтатели анархистите, чиято максималистична идея е на светлинни

години далече от реалностите в развитието на човешкото общество. И въпреки това, те, анархистите, показваха най-голяма устойчивост в нейното отстояване. Бяха непревзимаеми както пред мъките, налагани им от властта, така и от съблазните и… Изглежда, че макар и твърде тънка, една упорита струйчица от земното население си се ражда с тази мечтателна самоотверженост и е добре, че и организирано се сдружава. И за личностно съчувствие и взаимопомощ, и като идеален коректив сред властогонското ни разноцветно домогване. А тайно от него, на цигарената си кутия записах своя извод – по-добре е една неосъществима идея или мечта да те крепи в живота, отколкото ден по ден да преживяваш нейното опорочаване от човешкото несъвършенство. (сб. „Трохи от хляб“)

В СТАРОЗАГОРСКИЯ ЗАТВОР

Мен ме свалиха на Стара Загора, а колегата безвластник продължи за към Ямбол. Само след час аз се изправих пред един едър кокалест надзирател на „колелото“ в Старозагорския затвор, който рече:

– Абе, защо тия нашите там в София не ви турят по един чук в тила, ами ви пращат да се разправяме с вас тука? Разбрах, че това е главният надзирател Коджаманов, който извика някой си Атанас, „кофте“, криминален затворник Пазарджишко, и му нареди:

– Я го прибери тоя чешит някъде из единочките, докато там в канцеларията му прегледат тескерето. Другарят Игнат Колев и Джелепов ще ти кажат какъв е и за къде е.

– Ама няма свободна килия, гражданино старши – опъна се Атанас.

– Абе карай го при другите, не е жена да го… на…, и той е контра като тях…

В единочката, (пак 1,80 на 3 м) заварих няколко души, от които помня някой си Зафир, много изнежен градски човек, който постоянно търсеше да измива ръцете си от всяко пипване на някаква вещ, Милко Василев Милков, почти земляк от с. Негушево, Елинпелинско, съден на смърт с още двама и оставен доживот като непълнолетен, заради побой с

последвалата смърт на партийния секретар в селото при вкарването на хората в ТКЗС, Христо Филов от с. Обзор не помня за какво беше съден. От недомлъвките им разбрах че всички са легионери и между нас се установи обичайното почетно разстояние. След час-два Атанас „кофтето“ дойде и с едно подчертано уважение ме извика да говорим „нещо на четири очи“ в коридора.

– Извинявайте – започна той, – ама Игнат Колев, който е възпитател тука, и Джелепов, отрядният, казаха, че сте съден за писателски работи и в характеристиката ви е писано, че сте много важен в тия работи, та ви моля да видите, че и аз пиша стихотворения, макар да съм кримка, ама да ми кажете ще излезе ли от мен поне поет, ако не направо писател. И на това съм съгласен. И зачете:

СЪДБА

Лежа във затвора
на Стара Загора,
мия кодора
и заключвам хора

Но и аз затворен
с никой несговорен
най съм стихотворен
поет неповротен

– Какво ще кажете? Ама честно! Ще стана ли поет?- питаше Атанас, след като ми прочете още две-три стихотворения.

– Не са лоши, сравнително добри, имаш усет за рима, но има да се доработват откъм смисъл, образност и т.н. дрънках аз и изказах неудобството, че така веднага ме извиква настрана от колегите, като знам пораждащи се съмнения в новодошлия...

– О, това да ти е гайлето – окуражен каза Атанас. – Щом са хубави стихотворенията ми, аз и на тях ще ги прочета, за да видят какво сме говорили, да не мислят, че от кримките няма умни хора, я?

Върнахме се в килията и Атанас, изтълкувал доста преувеличено моята оценка, на свой ред се отплати богато, като ме представи за „съвсем писател“, който „не искал да влезе в писателския съюз, защото на членовете му се

нареждало от партията какво да пишат“ (това пише и в обвинителния ми акт) и се отприщи съвсем, та цяла тетрадка ни прочете. Всички бурно ги одобряваха, като незабелязано шегаджийски си подсмигвахме... Накрая той каза пред колегите, че аз съм „репетент“ (повторил престъплението си), за мое учудване откъде знае тази рядко употребявана дума, която следователите изразяваха като „политически рецидивист“.

При това представяне колегите бяха вече прелюбезни и не само разговаряха с мен едва ли не като с представител-пълномощник на БЗНС, но ме и посветиха за състоянието и личния състав на земеделците в този затвор.

– Не са разцепени, но се държат някак си на две групи – обясняваше ми Христо Филов. – По-скоро разделени географски. На северняци и южняци. Една група момчета откъм Варненско и Шуменско се въртят около един Янко Явашев, търговец някакъв. Другите са ямболлии и хасковлии. Те нямат като че ли определен водач, но са по-интелигентни и идеологически някак по-подготвени. Особено една ямболска група с двама съдени на смърт, но останали на доживот.

– Колега, може да е банално за теб, щом втори път влизаш в затвора, но как мислиш, грешка ли е, дето вашите земеделци взеха участие в Отечествения фронт, дето помогна на комунистите да дойдат на власт – пита от упор Милко Василев (постоянен въпрос от тях в затворите).

– Оставете тая политика, бе! – казва Зафир. – Тя ни докара тука.

– Не, няма да говорим много за политика, но само по този въпрос искам да чуя новия колега и земляк – настоява Милко.

– Ако се гледа в цялост въпросът, не е грешка – започнах аз. – Първо БЗНС е една гонена, бита и убивана организация от властите още от 9-и юни 1923 г. И е неизбежно тя да се бори срещу такава власт. А това неизбежно е съвпадало и с борбата на комунистите срещу същата и сътрудничеството с тях в разни периоди е неизбежно по принципа „Врагът на моя враг е мой съюзник“ – повторих трайната ни за по този въпрос. – А на 9-и септември 1944 г. коалицията ОФ е традиционен случай – обединение за спасение пред надвисналата национална катастрофа. А после комунистите

щяха доста да подсмърчат за власт, ако не беше тук Съветската армия. Тъкмо БЗНС при първите още избори щеше да избави България от комунизма, като спечели мнозинство в парламента. Нали програмата на ОФ предвиждаше избори, и то свободни и многопартийни. А вие сте на път да смятате БЗНС за по-важен фактор на Девети септември и от Военните, в които тогава беше оръжието, и от Съветската армия, която нахлу тук. Напротив, трябва да сте благодарни, че участието на БЗНС в полулегалния политически живот от 1944 до 1947 г. му спечели толкова привърженици, Включително мен, че сега да имате такава многолюдна компания по затворите. А сега да ви върна на въпроса – вие явно жалите за падането на бившата власт, но за кадърни ли смятате тези министри, регенти, принцове и принцеси, дето се оказаха толкова глухи и слепи, че Германия губи, та не успяха дори да избягат, а ги изловиха като зайци и ги изклаха като пилци?

– Ами вие, дружбашите не попадате ли по същия параграф – обади се уж призоваващият към пасивност Зафир. – Хранихте ги по гората, даже и ваши хора имаше с тях като партизани, пък после, хоп – в затвора...

– По това вече отговорих, ако помните, но вие или не сте осведомени, или умишлено забравяте, че целият преврат на Девети септември всъщност извършиха военните. Особено в София. Та министърът на войната на Муравиев, генерал Маринов и тия около него го извършиха фактически.

Той е превърнал военното министерство в седалище на ОФ правителството, та после си остана известно време шеф на армията. Той е заповядал тя да мине на страната на новата власт по предварително споразумение. А вие за тези неща не казвате нищо. Ами за Чърчил какво ще кажете? По негова директива англо-американците заявяват на отишлия да преговаря Стойчо Мошанов, че България не трябва да съществува като държава след войната. По този начин просто ни подарява на руснаците. А вие се хващате само за БЗНС... Каква сила са петдесетина наши партизани и два-триста ятаци?

– Е-е, това вече са секретни неща, за които не се знае как са били – отново допълни Зафир.

– Ами вие, земеделците, си противоречите, значи – каза Милко. – Например Янко Явашев отрича напълно ОФ?

– Остави се от тези въпроси, Милко – намеси се Христо Филов. – Не видиш ли, че това не ти е Янко. Янко не знае в кое бърдо да вдява...

– Казах да оставиме политиката – напомни отново Зафир.

– Не зная този Янко как мисли – увлечен от вечната си слабост, многословието, продължавах аз, – но както учехме, всяко събитие от историята има три съставки: причини, факт и последствия. Отнасяйки този метод към Отечествения фронт, и аз не одобрявам последствията, но щеше ли да завземе властта БКП и без ОФ, след като нахлу Съветската армия, упълномощена от САЩ и Англия в Техеран и Ялта? Неминуемо! Та нали и във Франция и Италия след войната комунистите вземаха участие в правителствата, но понеже там нямаше съветски войски, те бяха елиминирани. Значи, не ОФ и демократичната му програма, не БЗНС, а Съветската армия е, която даде власт на комунистите.

– Е, е, ти специално си подготвян по тези въпроси – рече Милко със заключителни нотки в гласа – и нека не ги разчепкваме повече, макар да не считам, че ние трябва да сме съгласни напълно с отговора.

На другия или следващия ден „кофтето“ Атанас дойде и каза, че се е освободила вече единична килия и съгласно нареждането на началниците аз трябва да бъда преместен там. Аз се намръщих и неохотно засъбирах двете снищени одеяла, а той допълни:

– Абе, там ще си по-добре. Това ще е отделен кабинет за размисъл и творчество. Аз ще те навестявам често, нали и мойта тетрадка ще прегледаш, ще пооправиш нещо и като изляза, ще видим, ще ти стана колега, бе...

– Внимавай – успя да ми прошушне Христо Филов, – не е изключено да те предумват нещо за култсъветска дейност ама ти си печен...

Като влязох в новата единочка, се учудих: кушетка със сламеник, маса с покривка и шише за вода и чаша, снопче карирани листа и молив, подът – дъсчен и измит. И докато оглеждах, смаян от иначе нормалната, но никога не виждана от мен обстановка, Атанас запита какво още бих пожелал. Поисках книги за прочит. След малко той ми донесе няколко, от които отбрах само „Въстанието на героична Перущица“ от К. Гълъбов, другите бяха съветски

романи за войната. Седнах да чета, но някак на тръни. Смущаваше ме тази кушетка, тази маса и най-вече тази изолация от другите затворници. Като слушах тракането на налъмите им по стълбища и коридори, без да съм ги виждал, като смислях големината на затвора, досущ като Плевенския и Шуменския, аз се усещах захвърлен и отлъчен от своите, като да съм в някаква чужда страна. Затова ме и налегна носталгията, не, мъката по дома, за майка ми, с която докато бях в София уж „не се е случило нищо лошо“, за децата и за жена ми. Мислено се разхождах по нашите огойски върхове и рътлини, че даже си внуших, че усещам мирис на мащерка и здравец[36]. Това ме подстори през същата тази безсънна нощ да пиша, да изразявам това в стихове.

НА БРАТ МИ ХРИСТО

Една рана нося във сърцето,
кръв от нея денонощно капе,
все от нея съхне ми лицето
и в сълзи очите се разтапят...

Роб ме взеха толкова години!
Тежки мъки носих със насмешка!
Свободен бях, злото ме отмина,
раната ми става все по-тежка...

Роден дом, порутената стряха,
без брата ми като празни зеят,
не теши ме майчина утеха,
че гробът му все пред мен чернее..
Като змия, жадна за кръвта ми,
ден и нощ ме във сърцето пие,

---

[36] Една нощ сънувах, че на прозоречната решетка с дошъл брат ми Христо (който почина 1950 г., когато бях в Ломския затвор), и ме пита: „Братко, ти още ли си в затвора?“ Казах му, че съм излизал за малко и имам жена и две деца. „А не кръсти ли некое Христо?“ – някак укоряващо попита и си отиде. Тогава се заклех да имам още едно дете и то ще е момче на име Христо. (През 1966 г. даде Бог, та изпълних обета си.) И той пък има момче Петко, подновяващо моето име...

ще угасне може би скръбта ми,
кога гроб незнаен – гроб и мен ме скрие!...

януари 1963 г.
Ст. З. – затвора

Шепна си тези куплети наум, а когато решавам да си ги запиша, видът на купчината листа на масата ме отблъсква. Та преди месец ме съдиха за стихове, а сега, същите тези съдници ми са положили на масата удобства за записване. Дали това е самодейна постъпка на криминалния графоман Атанас, или самата управа ми прави някаква уловка? Още на другия ден загадката е разгадана. В килията идват възпитателят Игнат Колев и отрядният отговорник Джелепов. Едно младо и очевидно червящо се от неудобство момче идва с тях, а някъде отзад дружелюбно ми кима и самият Атанас. Започват направо:

– Вие сте осъден за писателство, учили сте и някакво висше образование (за пръв път чувам да знаят за такова нещо?), а ние тук имаме нужда от такъв човек за културно-масовата, политико-възпитателната работа. Нямаме друг такъв, освен ей това момче, но то оттук започва и е много опитно в тия работи, вие ще го направлявате (Кимнаха му да се запознае и то каза нещо като Славов Христо, ако не се лъжа?) За два дни печелите три, а и от нас ще има нещо, та бързо да си излезнете – настояха, изпреварвайки се Колев и Джелепов.

– Но аз не съм окончателно осъден? – сетих се да се запъна аз. – Осъден съм две години, но съм обжалвал, имам важни доказателства за невинност и считам, че направо ще ме освободят – слъгах импровизирано.

– А-а, така ли? – отстъпиха неочаквано лесно началниците.

Разочаровани от случая, те казаха да се обадя, след като окончателно мине делото ми и ако все пак ме осъдят нещо, да се обадя на това момче или на Атанас, за да ме използват, пък чрез добрата ми характеристика после ще мога да продължа и образованието си. Помолих да ме отърват от уединението. Те обещаха и си отидоха. Останах обаче цяла седмица в единочката. Освен че прегледах тетрадката на Атанас, увлече ме книгата за Перущица. Потресе ме един разказан там зверски случай: слаб бил млеконадоят през едно лято от стадото на Мехмед ага

Тъмръшлията и някакви фанатици ходжи му препоръчали един чудовищен суеверен начин да се поправи млечността. Да се улови едно дете гяурче (българче), което да се изгори живо и с пепелта му да се закърмят овцете. Цял месец обикаляли пазвантите и гавазите на Тъмръшлията и хванали едно момче от Цалапица... (Задушава ме и сега нещо в гърлото и не мога да разкажа, но това било извършено.)

Състоянието на потиснатост ме сломяваше. Макар така лесно да се отървах от местните тук управници, разбрах, че с тези мои „писателски работи“ ще бъда постоянен прицел на властите. Взех в себе си решение да спра да пиша или, ако не мога, да си съчинявам само наум, да ги запаметявам и да не ги записвам. Нито стиховете, нито афоризмите. Припомних си в тези мъчителни дни и нощи и случая с Митю Кереча и дори с отец Роберт Прустов в Шуменския затвор. И се укорих до изчервяване. Ето, след съда и неочаквано леката присъда аз занемарих в последните дни връзката с мислено предполагаемия Всесъздател, с Висшата Сила. Не успявах да се оправдая пред себе си с местенето по килии и етапни арести. Заоглеждах се през прозореца към звездите и луната. Бяло пухкаво облаче бавно отлиташе на север и ме караше да съжалявам, че не съм казал на жена ми да излиза в определен час през нощта и да гледа звездите, като същия час аз също ще ги гледам и това ще бъде нашето „свиждане“, защото пари и време за свиждане чак в Стара Загора тя не може да намери.

Триста приумици ме мъчеха в тия дни и нощи. Отново и отново си премислях, че всичките ни залисии под небето, всичките ни конфликти и боричкания са предначертани от Висшия Промислител, за да запълнят по-неусетно жизнения срок на всеки от земните човеци. Иначе той денонощно би смислял незнайния смисъл на своето ограничено съществуване, чийто край единствен от живите твари знае. И в този ред на мисли за кой ли път утвърждавах своята убеденост, че всичко и всички са подвластни на всесилата – Бог, макар и невидим за нас. Та най-силните неща и между нас са невидимите – мисълта, електричеството... Мисълта е видима или осезаема само по своите производни – звук, писменост или вещи, електричеството е видимо само при искра и роторното движение. Дали и човешката мъка и

творчество не са моментна искра от съприкосновение с Висшата сила? Не случайно уподобяваме и назоваваме и човешката талантливост с „искра Божия“...

След някой ден все пак ме откараха в обща килия на втория етаж (№ 118 мисля да беше). Там в момента нямаше никой, но за мое учудване и тук видях наредени железни кревати със сламеници като кушетки, но без пружини. Седнах мълчаливо на посочения ми креват и чак сега видях, че в единия ъгъл на килията, а тя беше с двадесетина легла, някакъв млад човек стои, извил врат и поглед към тавана и върти ръцете си като перки. След малко се разтърча между креватите като кривеше грозно лицето си и пърхаше с носа и устата си. Като изреди другите пътечки и дойде ред да дойде към мен, аз леко прихванах за крака една табуретка, готов за отблъскване на непонятния за представите ми екземпляр. С пръхтене, сумтене, разигран като разярен бик връхлетя и към мен. Аз бях почти надигнал стола, когато той внезапно взе човешки стоеж, съвсем мирно седна на кревата срещу мен и рече:

– Здравей! Ти нов ли си?

– Това остави за после, но кажи ти какъв си?

– Ами, човек. Затворник като теб – отговори той.

– Нещо лошо ли ти е – вместо „ненормален ли си?“ попитах го аз.

– Абе, почивка съм днес, пък си правя едни особени фигури от „Прана Йога“. Ти да не се уплаши? Попадна ми едно ново ръководство по йогизъм, което и отбрана, и борба с диви тибетски якове предвижда, и подражателни движения на същите... – донесе и книжката да видя. Усетил бе, че за малко и табуретката да се впише в йоги-фигурите...

Този йогист бе и първият от общите килии, с когото се запознах. Казваше се Никола Крушев от с. Генералово, Свиленградско. Още начаса, като разбра, че съм от София и съм осъден 2 години, при това обжалвани, ме зауговаря да му помогна в оправяне на семейните отношения. Преди затвора напуснал жена си и детето си (момче), а като го осъдили, за бягство през границата мисля да беше, сега изживява трагедията на раздялата и мъка по детето. До другия ден ми показа и цяла тетрадка с трогателни стихотворни излияния на тази тема. В течение на времето аз останах с добри впечатления от него и наистина ходих на

ул. „Тина Киркова“, пряка на „Фритьоф Нансен“, и водих преговори с тъста му, богоподобен брадат и благ старец от някоя от евангелските разновидности. Мисля, че му помогнах донейде...

Като се върнаха от работа затворниците, първата ми задача беше да разбера какво работят. Оказа се, че някои са заети в мебелно-дърводелската работилница, други плетат кошници, а трети коват щайги в едно от каретата на двора, които по въжена линия над стената отиват направо в консервния комбинат „Петко Енев“.

Веднага усетих голямата разлика в качествения, пък и количествения състав на тукашните затворници и тези в Белене, Шумен и другаде от преди 9 години, при първото ми осъждане. Това споделиха с мен и няколкото приятели, също повторно осъдени или отново заварени тук като Генко Йорданов Генков и Георги Пинчев от с. Малево, Хасковско, Таньо Гърнев Картала от Старозагорско, Атанас Железчев от Сливенско, Никола Петков Вълов-Бежански от с. Бежаново, Плевенско, бай Стоян Матев от с. Люлин, Ямболско, и др.

Нямаше го онова масово тогава вдъхновение от идейни принципи и отдаденост на една кауза – свободата, чрез една надежда – възможното падане на болшевишката тирания. Много бяха вече случаите на попарени надежди, започнали още в 1948 г. със скъсването с Титова Югославия, чрез която се очакваше да граничим със свободния свят, понеже сталинистите изкарваха Тито английски агент, но не излезе така. Потушено беше Източногерманското въстание през 1953 г., смъртта на Сталин и разкултването му, както и тук на В. Червенков, бяха закърпени там от Никита Хрушчов и тук от Т. Живков. Сподавено беше Унгарското въстание от 1956 г., в Италия и Франция комунистическите партии бяха на път изборно да вземат властта, а през 1959 г. към съветския блок се присъедини и Фидел-Кастрова Куба и СССР застана на 80 км срещу американска Флорида...

При всичките тези случаи Западът показа биволско равнодушие към нашата съдба и вече масово се увличаше в съучастие към скъпо заплащаните и шумно рекламирани от болшевишкия блок международни младежки фестивали, олимпиади и асамблеи, червени профсъюзни федерации и по йезуитски умилителни акции за мир и „мирно съвместно

съществуване“… Дори разривът на СССР с Китай през 1957 г. не само не беше използван от Запада за натиск срещу тираничните режими, но го тласна към захласващо се предпочитание към Хрушчовия СССР. В същото време и нараствалият потенциал от атомни оръжия вече изключваше и войната като средство за решаването на проблемите, понеже включва победители…

Всичко това, особено сред нас, българите, беше извикало на живот онзи наслоен от петвечното робство инстинкт за лично, или най-много семейно оцеляване, загърбващо обществена, народностна и дори държавностна идентичност и духовна свободолюбивост. Сборът от многохилядните лични интереси тласкаше хората в редовете на комунистическата партия, чийто червен билет единствен даваше право на професионална, административно-управленска и\и културно-обществена изява и утвърждаване. Откритите отрицатели на режима бяха осезателно оредели за сметка на умело мимикриращите. Не случайно беше се появило и „психолечението“ на „заразените с вражески бацили“ противници на „народната власт“, насилственото им вкарване в психиатрични болници, дето не рядко ги умъртвяваха или изкуствено побъркваха. Като жесток виц се разказваше това, как някой си протестирал, когато го вкарвали в лудницата, и доказвал, че нищо му няма, а партийният началник на психиатрията му отговорил: „Самият факт, че си против такава силна власт като нашата, не доказва ли твоята ненормалност? Само луд човек може да се реши на такова самоубийствено нещо…“

Тогава спомням, че извиках в паметта си отново оня текст от трилогията „Ходене по мъките“ от Алексей Толстой, дето, изглежда почти биографично, един от героите казва: „Болшевиките чрез насилие и планово стопанство могат и да задоволят обществото материално, но рамките, в които вкарват човешкия дух, ще го карат вечно да се бунтува“ (цитирам по памет). Но колко от хората имат дух, който не би се побрал в рамките на материалната задоволеност? Пък и нейната рамка в нашия „лагер“ е такава, че както сравняват специалистите, обикновеният френски работник живее по-добре от наш първи секретар на околийски комитет на партията.

ПАК СРЕД СВОИТЕ

Изкараха и мен на работа в кошничарската работилница, която беше в някаква барака-спусница край стената на затвора. Потърсих подсказаните ми вече от Христо Филов мои съидейници, но един особен случай ме сближи направо с една част от тях.

Седим на пейките и премятаме пръчките на ракитата да плетем, като зад гърбовете си сме сложили по един шперплатов лист, за да ни предпазва уж от студените циментови стени. До мен седи известният ми още от Седмо отделение на Софийския затвор (пък и от следствения отдел) Атанас Иванов Атанасов (Чорни), шеф на конспирацията „Съюз на Втората република“, който след заменянето на смъртната присъда се усещаше щастлив от доживотната. Срещу нас седи едно момче с умен поглед, но с мъртвешки изпито лице и колкото дава вид, че плете, повече личи, че се заслушва в разговора ни. И хоп – точно зад ухото му, изпод шперплатовия лист виждам да се подава една необичайно голяма змийска глава и нервно върти синьо-зелено езиче, готова да го захапе. Скочих, без да викам, и го дръпнах оттам, а след настъпилата малка паника убихме влечугото, което се оказа смок, дълъг близо 2 метра. Дойде и постовият милиционер от ъгловата кула и каза, че преди месеци видял два подобни смока да пълзят и ядат ягоди из лехите край стената, дето имаше насадени и тъкмо били родили плод. Дълго се колебаел да пусне един автоматен откос по тях, но не посмял, че ще вдигне тревога.

Този случай е именно, който някак си изведнъж ме сближи с това момче – Жеко Стоянов Иванов Матев (там бе задължително четвърто име) от село Люлин, Ямболско, син на бай Стоян Матев, когото знаех вече от предишния затвор.

– Да не си ти от двамата с ямболската конспирация, дето ги осъдили на смърт – попитах възбудено аз.

– Ами-и, като че имаше такова нещо... но – мина – почти смънка Жеко.

– Абе ти говориш за това най-фатално премеждие, сякаш някой ти е обещал цигара, пък не ти е дал? Ето и я смъртта беше на косъм от теб...

– Ах, смокът може и да не е отровен, пък за другото, какво да вдигам шум? Дошло – отишло. Няма да се свърти светът с мене... Какви чудесни хора загинаха, та голяма работа, че и аз съм щял... – смънка отново омаловажително той.

– Но за мен това е изключителен, мъчителен и унищожителен случай – продължавах с възбудата си аз. – Хайде да ми разкажеш нещо повече за случая, за преживяванията си? Кога ще видя и другия смъртен? Той млад ли е като теб или по-възрастен? – редях неудържимо въпросите.

– Почти набори сме, аз съм роден 1939 г., а той – 1937, с други думи аз – 24, а той – 26 години...

– Възрастта на Априлските апостоли, бе? – допълних радостен от откритието си и усещах как погубеният ми предишните дни кураж се възвръща с минути. Значи първата ми представа за качеството на затворниците е малко повърхностна, предизвикана от немалкия брой цигани тук, бегълци от трудовашката служба във войската. Ето че каузата ни не е загубена, щом и 10 години по-млади от мен има сред затворниците.

Вечерта Жеко ме запозна със своите съпроцесници – Димитър Георгиев Пенчев от с. Чарда, Ямболско, Петко Илиев Пенев от с. Староселец, Сливенско (сега Хасковско), и Димитър Пенев Прасаджиев от с. Бояджик, Ямболско. Димитър Пенчев, вторият осъден на смърт, също като Жеко се отнасяше към разминаването със смъртта пренебрежително, дори насмешливо.

– Ех, загуби Коджамана две извънредни заплати и това е – каза той, понеже главният надзирател Н. Коджаманов открито се радвал, когато докарат смъртен, защото при изпълнението на присъдата получавал премия.

Докато опитвах да предразположа тази група да разкаже патилата си, един надзирател донесе призовка за насроченото ми от Върховния съд дело. Разписах се, че съм я получил, и като се извиних пред новите си приятели, се усамотих да размисля какво да правя. Имах една седмица време до делото, но на практика обикновено само те уведомяват, а делото се разглежда по документи и

подсъдимият получава после резултата, а не го откарват пред съда. А за мен беше много важно да използвам случая да се видя с жена ми и децата по този повод.

– Ей, кой е Петко от Софийско? – дочух да се вика в коридора.

– Атанас, кофтето на единочките, ти праща това, имало нещо важно за тебе – каза човекът, като отидох при него и ми подаде два броя от вестник „Литературен фронт“.

Седнах учудено аз да ги разгледам. Единият беше брой 49, другият 50-и от декември 1962 година. Захванах се с първия. Доста обемист, посветен на 200-годишнйната от написването на Паисиевата „История славянобългарска“. А чудото се оказа на последната страница под заглавие: „Един ден на Иван Денисович“ повест от Ал. Солженицин и с уводни бележки от А. Твардовски. Под заглавие „Вместо предговор“ пише: „Жизненият материал, вложен в основата на повестта на А. Солженицин, е необикновен за съветската литература. Той носи в себе си отзвука на онези болезнени явления в нашето развитие, свързани с периода на развенчания и отхвърлен от партията култ към личността, който по време и да не е така далечен от нас, изглежда като далечно минало...“

Прочетох и двата откъса в двата броя от започващата серия и първото нещо, което ми хрумна, беше, че това пък е било допълнителен мой късмет по време на следствието, което следователят не ми съобщи, но с което сигурно са се съобразявали, когато ме съдеха. Та тук за пръв път се пишеше за режима в съветските лагери и затвори. Нещо невиждано и нечувано досега...

След минути двата вестника вече се носеха от ръка на ръка и предизвикваха радостни тълкувания.

– Ей, мен ми мирише на лабаво, осъзнават се вече „другарите“ – викаше някой, а за мен появата на такова нещо в наш, комунистически вестник, означаваше, че и моята „вина“ се топи като сняг на слънце. Това ме подстори да напиша една стихотворна молба с призив за пълно отменяне на приета ми от Върховния съд:

До Върховния съд на НРБ – София

СЕБЕЗАЩИТНО

В глуха улица накрай селото
малка къщица се гуши,
строшено, закнижено стъклото
и студен, коминът и не пуши...

А във нея, в скъсани черджета
зъзнат мойте мънички дечица,
плачещи си духат на ръцете
сгушени до майка сиротица...

Час по час вратата те поглеждат:
– Защо татко още не е тука?
– Хлебец, мамо... – тихо те нареждат
и до късно чакат да почукам..

И заспали в ледената стая,
сънищата същи пак сънуват:
хляб че имат, с играчки играят...
А навън виелицата си бушува...

Съдници, вий строги по закона,
за тех да се грижа ме пуснете,
не съм искал царска аз корона,
кръв убийска нямам по ръцете...

Две години – гладни, насълзени,
как ще чакат мене от затвора,
че когато още неродени „грехът“
стихотворен аз съм сторил?

Съдници по мойто късо дело,
отменете своята присъда,
с шарена торба дойдох от село,
беден живях, беден нека бъда...

Но България „с крачки исполински“,
щом „върха последен гледа“,
нужни ли са сълзите детински
за нейната „крайната победа“?...

Моля да разпоредите за личното ми присъствие при разглеждане на делото ми от Върховния съд.

С почит: Петко Г. Михайлов – обв. по нох дело 353/62 г. на Соф. гр. съд – сега затворник в град Стара Загора – ОР-28 26 януари 1963 г.

Изпратих тази молба чрез управата на затвора и за всеки случай прибрах у себе си двата вестника със започващата серия от повестта на Ал. Солженицин. Като прочетох пред този-онзи препис от стихотворната си молба, повечето отсъждаха:

– Ха, все едно ще получиш „Царска милост“ от Камен Зидаров (пиеса, в която цар Фердинанд показал „милост“ към молещата за спасението на сина си майка, като разрешил да ѝ се предаде трупът му).

– Знаеш ли колко ще ги затрогнеш? – допълваха други. – Колкото американските колежанки впечатлили Хитлер – и разказваха, че някакъв елитен американски колеж преди войната едва измолил среща с фюрера на Третия райх и цял месец се подготвяли момичетата с модите и труфилата си, а когато с разтуптени сърца вече дочакали срещата, той влетял в салона, без да ги погледне, забил пръст в една географска карта и най-гръмко обосновавал своя „дранг нах остен“, след което и така арогантно си отишъл...

ПОД ЗАЩИТАТА НА СОЛЖЕНИЦИН ПРЕД СЪДА

Но за учудване на всички мен ме откараха на делото. Моят адвокат беше съобщил и на жена ми, та едва не се строполих от мъка, като я видях в коридора пред залата с двете плачещи деца под ръка.

До обяд разглеждаха други, все криминални дела, на които бях неволен слушател. Прокурорът беше много зъл и за повечето от обжалваните дела искаше увеличение на присъдите. През почивката на съда ме свалиха в приземието на Съдебната палата, дето има много арестантски килии. Единствената вещ в килията ми беше някакъв кой знае от кога останал турски ибрик с вмирисана

вода. В съседна килия някой жално, но и твърде професионално пееше:

„Заплакала е арестантска майка
пред Софийския централен затвор:
– Я излез, синко, синко Димитре,
да видиш твойта стара майчица...
През дебели стени глас се зачува:
– Не мога, майко, при теб да дойда...
Пусти директор мен ме наказа,
в тежки окови ме сковаха
и в карцера тъмен като в гроб закопаха...

Гласът и народната мелодия с жалостните си извивки ми слитаха направо в сърцето. Слушал я бях и друг път, но възприемането на каквото и да е изкуство е строго зависимо от обстоятелствата, при които си поставен. Изкуших се и аз да покажа, че познавам затворническия песенен фолклор, та отвърнах на колегата по съдба, като му изпях тази за Гюро темничарин, дето три години лежи в темни зандани, на дясно му рамо пиле соколенце и той го храни със свойто „бело месо“ и го пои „със бистри си сълзи“, та далеч да го прати, при стара си майка... Нямаше постове пред килиите, та дълго се надпявахме с непознатия все от този репертоар.

След обяд, като ме вкараха в залата, нямах никакво време да тръпна от страх за съдбата си, защото започна направо моето дело. Но злият прокурор, към когото и аз, и допуснатите в залата мои близки поглеждахме със затаен дъх, съвсем ни изненада.

– Другари съдии – започна някак извинително той, – тук имаме издадена присъда от градския съд върху безспорни факти от едно деяние, повтарям – деяние, а не престъпление, защото искрено казано и аз станах съпричастен в него. Поради особения му литературен състав го взех за проучване и вкъщи. Имам студент и студентка и да си призная в нарушение на правилата и те си преписаха оттук не само стихове, но най-вече от сборничето „Моите мисли за света – Трохи от хляб“ и не знам дали от тях пък други не са ги преписали. Та вижте, моля ви се, за какви мисли-афоризми го е осъдил почитаемият градски съд:

„Доброто и злото са двата полюса в човешките наклонности, както Арктика и Антарктика в географията, само по-непроучени от тях.“

„Съдбата ни е лишила от правото да избираме къде, кога и като какви да се родим. Затова пък в повечето случаи ни е дала правото като какви да си отидем...“

„Попитат ли ме: кой в света е изтърпял най-много изгнаничество, ще отговоря – Истината ...“

„Общественото мнение има винаги свои усреднени норми, в рамките на които вмества представата си за нормален човек. Главите на великите обикновено стърчат извън тези рамки. Затова не рядко ги отрязват...“

Вярно е, че има тук и съвсем злостни, вражески стихове, че в някои от мислите си той критикува и отрича някои негативни черти на нашата социалистическа система. Но нима ние с вас, почитаеми съдии, намираме, че тя е без грешки и залитвания? Нима Априлският пленум не констатира това, нима Осмият конгрес на партията не наказа и не изключи виновните? Аз не се съмнявам, че вражеските стихове на този младеж са рожба на онова време, времето на тези опущения, както и сам в обясненията си казва. Може ли сега, когато партията лекува тези опущения и поема истинския, ленински курс, ние отново да съдим младежа, който преди мнозина ги е видял и отрекъл?

В това време аз се сетих за вестниците с повестта „Един ден на Иван Денисович“ и кимнах на адвоката. Той зачете малко и ги подаде един на прокурора, а другия – на съдиите.

Настана тишина, след която прокурорът заяви:

– Ето ви и абсурдното положение, нашият писателски вестник да публикува от съветски източници тъкмо такова нещо, за което ние все още съдим и осъждаме...

Жена ми и всички мои близки ми кимаха ухилени, а адвокатът ми Ценко Богданов притърча при мен и ме заувещава:

– Сега едно разкаяние и извинение пред съда и може направо да придружиш Ягода към дома си...

– Е, какво разкаяние, когато не ми се въздига обвинение? – сопнах му се аз, окуражен от думите на прокурора.

Председателят на съда вече почти не слушаше какво се говори, като четеше пък извадената от делото моя поема „Мургашка легенда“, подвързана също като песнопойка. По едно време вдигна глава и ми даде последна дума, но прокурорът ме изпревари:

– Припомням ви, другарю председател, че това е случаят с молбата за лично присъствие, написана в стихове, дето я четохме заедно – и му поднесе листа с молбата.

– М-м-да. Това ли са децата и жена ви? – попита, като ги посочи, председателят. – Имате думата.

– Това са жена ми и децата ми, граждани съдии – започнах, без да съм обмислил, та се и позапънах. – Те... децата ми, не бяха родени, граждани съдии, когато съм писал тези неща и... надявам се, че ще го имате предвид, когато определяте съдбата ми като техен баща. Защото ... благодаря за вниманието ви...

Видя ми се, че въпреки смутолевените изрази, те останаха доволни, а адвокатът ми вече приятелски се ръкуваше с прокурора за довиждане. Двамата седящи до мен милиционери станаха и ми посочиха изхода. Докато се огледах от кого да искам разрешение за свиждане, прокурорът ни настигна и нареди на охраната да ми осигурят цял час, ако има време до влака.

– Та ще те карат ли пак в Стара Загора? – попита жена ми в очакване, че направо ще ме освободят, но адвокатът каза, че ще се произнесат в едноседмичен срок, а засега, вероятно ще ме върнат временно в затвора. В коридора се оказаха още от моите близки и видях, че събират помежду си пари.

Предадоха ми около 150 лева, почти колкото беше месечна заплата тогава. Част от тях дадох на жена ми и децата, а синът ми Пепи, тогава 6-годишен, обидено заявяваше:

– Аз като стана голям, ще стана миционер, ще взема пушка и ще ги гръмна тия, дето пречат на татко да си дойде – та милиционерите се разсмяха.

В СИВАТА БРОЕНИЦА НА ДНИТЕ И НОЩИТЕ

Върнаха ме в Стара Загора и след две седмици получих картичка от адвоката с лаконичното „Оставаш на една година.“

Като постигнах целта си да направя свиждане по повод на делото във Върховния съд и разбрах от брат ми Иван, че майка ми така се стегнала зарад новото ми изпитание, че поискала да я изпишат от болницата, аз вече се влях сред налъмените стъпки на затворническите редици в Стара Загора и с пресмятанията, че след месеци ще си изляза, стремях се да науча повече за личностите, делата и съдбите на колегите си. Още повече, че сега почти всички политически затворници бяха събрани в този затвор и можех да си съставя най-вярна картина за противоболшевишката съпротива на народа чрез елита, който го представя тук.

От Народния съд бяха останали твърде малко[37]. В кошничарската работилница имаше един бай Гочо Митев задържан месеци след 9-и септември 1944 г., той беше на път да навърши 20 години затвор, а имаше още две-три години, та той беше рекордьорът по затворничество може би в цялата българска история. Доколкото съм запомнил, той бе осъден заради убийството на Христо Михайлов (виден деец на БКП). Не че е участвал лично, защото нямаше да го оставят жив, но бил някакъв пристав, началник на групата полицаи, които водили престрелка с него, а бай Гочо, макар да отсъствал, пак го осъдили доживот за случая, а другите са избити. Тук е бил и генерал Иван Вълков, с когото се виждахме в Белене, но той, Антон Кръстев и други са осъдени през 1954 г. заради зверствата при деветоюнския преврат 1923 г. по настояване на казионния БЗНС, а преди са били само на лагер, без присъди. Сочеха и някакъв Черния капитан, комуто приписваха страшни зверства като жандармерийски офицер, но ако е така, едва ли щях да го видя в затвора.

Тези любопитни проучвания на личности и съдби ме занимаваха денем, но нощем преживявах същинска трагедия. Мъката по дома, за децата правеше „възглавието камък същи, леглото – тръне и коприва“, както пише Яворов

[37] Сравнително мирно съжителствахме с тях по затворите. Те – като изтляваща сянка от миналото, ние – като смътно обещание за бъдещето.

в „Нощ“. И гузно ми беше в същото време, защото присъдата ми беше толкова малка, а край мен имаше с 10, 15 и 20 годишни присъди. Но женен човек, семеен, с деца, не е годен вече за себеотреченствата на политическата борба в този ѝ физически вид. В писма от къщи бяха очертани разперените ръчички на Пепи и Марчето и аз всяка вечер ги слагах под бузата си, като легна, все едно са до мен, и топлите им длани ме приспиваха. Но дали моите писма и рисунки могат да ме заместят в скръбните им душици? А жена ми? Така тиха, свенлива и смирена, дали не съжалява, дето е свързала съдбата си с човек, който втори път е допуснал да бъде вкаран в затвора? Само белият лист най-често ме спасяваше от кошмарните размисли. И сравнението с другите.

В „Записките“, които и там си водех, точно тогава съм записал и своя изповеден афоризъм: „Колко егоизъм има в човека: когато е зле, съзнанието, че има някой по-добре от него, го ожесточава. Успокояващо му действа само съзнанието, че някои са по-зле от него.“

Като скоро влязъл в затвора и известието, че скоро ще изляза, както и сходната с моето обвинение публикации караше затворниците да се тълпят около мен и да ме разпитват как е навън, какво казват по радио „Гласът на Америка“, изказваха гнева си, че от нашите емигранти на Запад нищо не се чува и донася.

Макар и солидарен с това, последното, аз се стремях да ги окуражавам, поддържайки мита, че на Запад на часа се знае цялото ни тегло, като им разказах и ширещия се виц за това.

Разгневен от изтичането на информация, Тодор Живков наредил заседанията на Политбюро при вземането на важни решения да стават в някакъв строго изолиран кабинет И за да не излиза никой през това време, дори си внесли там отходна кофа. Но след някое време кака Пенка, чистачката, почукала на вратата и поискала да влезе. Сакън, озъбили се отвътре – заседанието ни е строго секретно. Нека си е секретно – рекла кака Пена, – аз идвам по моята си работа, понеже от „Гласът на Америка“ съобщиха, че кофата ви се е напълнила, та да я изнеса...

Вярата в Запада беше донякога като вярата в „Дядо Иван“ през турското робство, макар че и Западът, както и Дядо

Иван едва ли са вземали хапчета за сън, поради нашите мъки. Седем милиона души са измрели от изкуствено наложения глад в Украйна през 1927-28 година, 60 хиляди души са загинали в гр. Ташкент от земетресение и нищо от тези трагедии не е проникнало на запад. Според някои данни прословутото ЦРУ имало само 16 хиляди разузнавачи по целия свят, докато съветското КГБ имало повече от 2 милиона...

Но сред групите от по-оформените политически затворници си се мъдруваше денонощно за бъдещето на България, за формата на управление, за запустяващите села и бъдещото ни земеделие. Като развивах нашето, земеделското гледище за земята – дребна и средна собственост, коопериранeто на големите площи и акционерно владение на индустрията, някои, предимно ямболлии и хасковлии ги харесваха, но северняците около Янко Явашев изкарваха гледището ми комунистическо, та Жеко Стоянов и Димитър Пенчев по едно време ми викаха:

– Абе, давай на тия явашевци от към Суворово по повече земя, бе?[38]

По този повод, за да докажа правотата си, се принудих възпроизведа в една тетрадка „Принципите на БЗНС“, писани от Ал. Стамболийски и потвърждавани от конгресите на съюза, които знаех (и сега зная) наизуст. Някои, особено ямболлиите ги знаеха, но другите ги грабнаха и преписаха в много екземпляри. Дори водачът на „Съюз на Втората република“ Атанас Ив. Атанасов, който беше анархист, като ги четеше, казваше:

– Ей, братя, ако програмата ви е такава, приемате ли да се наричам „анархо-земеделец“? Това няма да е никаква новост, нали някога от Москва са наричали Хр. Смирненски, Г. Бакалов и други, които критикували болшевизма, „либерал-комунисти“, защо да няма и „анархо-земеделци“?

А неговият СВР и без това не беше хомогенен. Дори двамата смъртни – Атанас и Николай Попов от Пазарджик (бивш директор на тамошния затвор), не бяха от един сой (оставени после на доживот). Попов не знам какъв беше,

[38] От десетките такива определения бях извлякъл и разпространявах правилото – истински човек и земеделец е този, който за комунистите е „замаскиран фашист“, а за буржоазно-монархическите фашистващи кръгове – пък „прикрит комунист“.

анархист беше Таньо Гърнев Картала, а другите двама – Иван Параско и Иван Димитров Иванов от Стара Загора, бяха земеделци, а шестият – Христо Стефанов Иванов от София, също не знам какъв бе по убеждение. Целта им била да са едно всеобхватно общонародно нелегално движение, борещо се за прогласяването на Втора българска република (по примера на Франция) след предполагаемото сваляне на първата, установена у нас през 1946 г. от комунистите. Столица на Втората ни република трябвало да стане Стара Загора, тъй като София е твърде много замърсена от източно и западно влияние. За тази цел имали и програма, която щяла да е утрешната Конституция на България. Размножили я на циклостил и по адресите в телефонните указатели на София и други градове я изпращали на много хора. С тази ръководна група били арестувани повече от 60 души и Държавна сигурност подготвяла шумен и назидателен процес, но зрелището било отложено, заради разразилата се по това време Карибска криза (1962 г.), смятаха осъдените, сред които нямаше по-малка присъда от 15 години.

Спаси ни Решителността на президента Джон Кенеди – благославяха го „се-ве-ретци"-те, – който накара Хрушчов и Кастро да изтеглят ракетите си от Куба. Строго подчинените на СССР и сляпо подражаващите им във всичко наши управници, също се решили на такъв компромис към нас, „американските агенти" – твърдяха те. Дори бай Иван Параско подкрепяше твърдението с един безсолен, но принципно верен виц:

Някакъв прост и одърсан верейчанин (от с. Верея) се промъкнал към шефа на делегация от съветски големци, дошла в Стара Загора, и го запитал:

– Прощавайте, другарю таварищ, вие там, в Русията, ядете ли лайна?

– Как така? Не ядем, разбира се? – учудил се на въпроса големецът.

– Благодарим ви, много ви благодарим – закланял се нашенецът, преди да успеят да го арестуват, – защото ако ядете, и нас ще накарат да ядем, даже съревнование ще има по тая работа...

ЯМБОЛСКАТА КОНСПИРАЦИЯ

Най-известна в този затвор беше така наричаната „Ямболска конспирация“ от идейно подготвени и пламенни млади земеделци – средняисти и студенти, съдени в края на 1961 г. Убедих се в това не по техните думи, на каквито те, както се разбра, бяха твърде пестеливи, а от документите по делото им – преписи от обвинителния акт и присъдата, които те се съгласиха да ми дадат да прочета. В десетки страници се описваше как те като възрожденските апостоли денонощно са сновали по селата на Ямболски, Сливенски, Бургаски окръг да възстановяват по нелегален път своя дядов ѝ бащин Земеделски съюз (Н. Петков), забранен с закон от властта през август 1947 г. Първо под формата на помощ за своите събратя в болшевишките затвори и лагери, а всъщност усилено разпространение и изучаване на историята и идеологията на съюза чрез набавяне на земеделски книги, прерастващо и към подготовка за въоръжена борба в защита правото над отнетата родна земя.

Какво е за историята прословутият Лайпцигски процес, съдил чуждестранни заговорници в една суверенна държава посегнали на сградата на Райхстага (Народното ѝ събрание), в сравнение с чистия патриотизъм и себепожертвователност на тези борци-българи, за свобода и право на собственост над своята, българска земя? Ясните им и благородни цели, младостта им и особено дръзкото им мъжествено държание пред съда е далеч по-вдъхновяващ пример на героизъм и международно съчувствие, ако тук имахме една, поне обикновена форма на диктатура, а не несравнимата болшевишка тирания. Не само пресата и радиото, но и родителите дълго време не знаят живи ли са и къде са техните синове. Деветини и панихида за „четиридесет“ пренесли виещите от мъка майка и баща на Петко Илиев, палейки свещи над празните му дрехи, положени в погребален сандък. Къде що се чуло врачки и гледачки обходили, за да разберат поне къде гният костите му...

По следствено дело № 203/1961 г. на Държавна сигурност – София, и присъда № 537 от 2 декември 1961 г. на Наказателното отделение на Ямболския окръжен съд с председатели: Димитър Раданов и Георги Апостолов и член-

съдия Стоян Господинов, прокурори: Тодор Стойчев и Сава Чобанов, са арестувани, водено им е следствие и са осъдени: Димитър Георгиев Пенчев от с. Чарда, Ямболско, Жеко Стоянов Иванов от с. Люлин, Ямболско, Петко Илиев Пенев от с. Староселец, Сливенско, Димитър Пенев Прасаджиев от с. Бояджик, Ямболско, Димо Стоянов Алдинов от с. Крумово, Ямболско и Стоян Иванов Матев от с. Люлин (баща на Жеко), живеещ в Ямбол.

От арестуването им през юли до съденето им през декември 1961 г. само стените на следствените кабинети в Софийската Държавна сигурност са свидетели на ужасните денонощни разпити и инквизиции. Разярените от несломимостта им следователи довеждат изпечени червени теоретици и идеолози от БАН да ги убеждават в безмислието на тяхното упорство и в правотата на социализма и комунизма. Самият министър на вътрешните работи Ангел Солаков дошъл да се запознае с тия „неподдаващи се на следователска обработка“ и идейно пречупване „врагове на народната Власт“ .

„Още в най-дълбока древност човекът, засадил пред пещерата си леха с полезни растения, е станал частник.“ – отговаря Петко Илиев на червените професори и доценти. „Никой не може да ме убеди, че без частна собственост човек може да е свободен и щастлив.“ – отговаря Жеко Стоянов.

„Погромът на българското село сега е катастрофа за България, но рано или късно това ще е погром и за вас“ – заявява Димитър Пенчев.

Примрели от глад и мъчения, лазешком и носени от милиционери, те са натоварени на закрити камионетки и откарани в Ямбол в очакването така сломени да ги изправят и разобличат пред съда. Затова на местна, ямболска почва, процесът е открит за публика, та ако не с убеждение, поне със страх да внушат на народа всесилието на властта. Докарани са и „обществени обвинители“ от Комсомола, Отечествения фронт (Гаганов, Славов), които им искат смърт, и най-вече от прокомунистическия Земеделски съюз, представен от червено-оранжевия слуга на БКП Иван Куршумов. Обвинителният акт в своите десетки страници византийски се напъва да докаже, че със събирането на помощи за пострадалите и изучавайки земеделската

история и идеология, „тези престъпни мерзавци са се подготвяли да подронят, отслабят или съборят законно-установената власт в НРБ чрез преврат, бунт, метеж и други общоопасни деяния“. Мобилизирана е цялата местна пропагандна машина от агитки и гърмящи високоговорители, отдето гласовете на „обществените обвинители“ и прокурори ги рисуват като „кулашки синове“, „експлоататори на чужд труд“, израснали сред „пухени възглавници“, „жадуващи да си възвърнат чокойския камшик“ над селяните, радващи се „убийствата на комунисти в Унгария“, едва ли не и подстрекатели на англо-френското нападение на Суецкия канал срещу арабите, че имали спусната от самолет радиостанция и други подобни...

Но тези бледи и изнемощели от тормоз момчета развалят напълно тази болшевишка пародия на съд. В дългите и подробни „мотиви“ на жестоката присъда съдът се оплаква и прилага „крайно отегчаващи вината обстоятелства“, заради „дръзкото им държание пред съда“ и „ желанието им да направят там трибуна за дискусии“, като цитират: „Подсъдимият Димитър Пенчев безсрамно заяви: Вие , комунистите, прогонихте д-р Г. М. Димитров и убихте най-добрия син на България Никола Петков“ (стр. 7)

„Обвиняемият Жеко Стоянов казва, че всичко днес е изкуствено, фалш, комунистически произвол“ (стр. 28 от обвинителния акт). Цитират се и негови стихотворения „призоваващи към бунт и събаряне на властта“.

„Подсъдимият Петко Илиев заявява: Пред вашата партия, пред вашите закони може да съм виновен, но пред българските селяни, пред моите родители и пред себе си съм невинен“ (стр. 7). „Вие ме изкарвате кулашки син, а аз съм роден на нивата, пъпът ми със сърп е отрязан...“

„Димитър Прасаджиев се опитва да развива пред нас своята престъпна философия, че сегашният Земеделски съюз е изоставил принципите на Стамболийски“ (Стр. 6.)

По-умерено, пасивно държание има само Димо Ст. Алдинов, без да нарушава приетото поведение.

Шестият подсъдим – Стоян Иванов Матев, както личи от обвинителния акт, е обременен с най-много престъпления. Изразено е нескрито намерение да бъде непременно ликвидиран, защото той е един от основните стълбове на нелегалното земеделско организиране в Ямболски и

Сливенски окръг. Той за втори път е подсъдим, след изтърпяна през 1956 г. политическа присъда. Каква желязна воля и последователност трябва да притежава човек, за да изтърпи струпалите му се нещастия? Пред портала на затвора е изкаран преди, за да се прости за 5 минути с починалия си син, домът му е в пълна разруха от скръб и бедност, а сега и другият му син, с жена и малко дете е смъртно обвинен, а след прикачените му безброй наказателни членове и алинеи и той не е далеч от примката... Но и най-яростната вълна се разбива пред твърдата, каменна стена на единодушието. Почти в надпревара младежите поемат и най-тежките обвинения, за да го опазят жив. И той на свой ред отрича всичко и смъртно опасният чл. 70-и алинея първа отпада от обвинението му. Така те спасяват и другия свой наставник по земеделска история и идеология Кънчо Велчев от гара Странджа, също вече съден и излежал присъдата си. Затова той тук е само като свидетел, но за отмъщение след някой ден е също осъден, макар и по-малко. Призовани са, а много от тях и под арест, повече от 30 души като свидетели, досегнати от организаторската дейност на подсъдимите, от Елхово, Ямбол, Сливен, Бургас и селата, но Димитър Пенчев и Жеко Стоянов ги обезвиняват, като най-често твърдят, че всички тези хора са отказвали да влязат в подготвяната организация.

Съдии и прокурори като хищни вълци, на които е отнета толкова голяма и жадувана плячка, вперват кървясали очи в тези двамата. Подлагат ги и на едно последно изкушение: „Признавате ли съществуващия легален Земеделски съюз?" Макар примката ясно вече да личи над главите им, те отговарят твърдо: „НЕ!"

Присъдата за Жеко и Д. Пенчев е : „СМЪРТ ЧРЕЗ РАЗСТРЕЛВАНЕ" и конфискация на всичките им имущества (каквито те нямат).

Двадесет години са присъдите на другите двама организатори – Петко Илиев Пенев и Димитър Пенев Прасаджиев (студент геология), 15 години за Стоян Ив. Матев и 3 години за Димо Ст. Алдинов.

Не спират се жестоките съдници нито пред едва напъпилата им младост, нито пред пълната им невинност като привърженици на една толкова демократична

организация като БЗНС, за което прилагат член 70 ал. 1, отнасящ се до контрареволюционни и профашистки конспирации“. В самия Обвинителен акт се цитира идеологическата им платформа, ратуваща за дребна и средна собственост, забрана за съществуването на едри кулашки стопанства и работническа собственост над промишлените предприятия.

Но може би не смисляме добре, че тъкмо това се явява и най-опасно за комунистическата власт, защото е привлекателно и добро за хората и отнема напълно почвата за нейния социализъм и комунизъм.

Два пъти прочитам документите и после се мъча да откопча нещо от Жеко, очертан като идеолог, който освен стихове, приел да напише и политическото Възвание на ръководството към хората под наслов: „Съсловието, което ще определи бъдещето на народа ни“.

– Макар да не очаквахме смъртни присъди за тази чисто просветна до този момент дейност, като ги произнесоха, не усетих друг страх, освен да не се разплаче някой и да накърни приетото твърдо държание – изповядва сега в килията Жеко. – Хванахме се за ръце и изгледахме хората в залата. Подставената комсомолска агитка изръкопляска, а останалите хора наведоха виновно глави. Давахме знак на близките ни да не дават гласност на скръбта си. Като подгонени от някого, гузните съдии и прокурори засъбираха папките си и напуснаха бързо залата. Нас, двамата смъртни, ни отделиха от другите и ни откараха в Сливенския затвор – Четвърто отделение.

Зареждат се сивите, не, черните затворнически дни, В очакване на хищната бродница – смърт... Става му известно, че Донка, жена му е уволнена отвсякъде... Приели я само като чистачка по улиците и тя приела, защото... три гърла са на ръцете и.

Сред голите стени на зловещото 4-о отделение денем пак се търпи. Той вика с въображението си майка си Спаса, и се моли без глас: Мамо, прости! Рано те зачерням и аз. В това е вината ми, а не пред ония, дето ме осъдиха. Гледай Донка и детето, дано в тяхно лице виждаш мен. Прости и ти, Донке, рано, твърде рано те оставям, но гледай Ванчето. Дано и ти в нейно лице виждаш мен и колкото по-голяма

става, толкова по-пълно да усещаш, имало на тоя бял свят и чрез нея ще продължи да ме има..

Но тя, Ванчето, в чие лице ще ме вижда? Ще раснат, ще играят и пеят връстниците ѝ, ще ги вземат вечер от детската градина или от училището татковците им, ще ги водят за ръчица към дома и те ще им разказват как са прекарали деня, какви песни и стихове са заучили... А тя? А моята и твоя Ваня, с обронена главица и свито сърчице, ще се усеща като самотно разплакано кокиче, поникнало в незнаен кът под дебелата пелена на снега, нестоплено от ничий поглед и ръка...

Ванчето! Студен зимен слънчев лъч, проврял се през решетката, полазва по голата стена и халюциниращото съзнание вижда там скръбния и детски образ, прилетял над пространства, стражеви кули, железни решетки и дебели стени. Наболялата мисъл и тръпнещо сърце)сами раздвижват посинелите устни за заветна, бащинска изповед:

– Прощавай, Ванчето ми! Мен може би няма вече да видиш, но ти Все пак не оставаш сама. Там, в училищната стая, сигурно има на стената портрета на един брадат войвода. И той така като мен се е прощавал с една Иванка и тя никога повече не го е видяла. Но сега го гледат всички български деца, заучават неговите стихотворения, пеят песни по тях. Учи ги и пей и ти! Това е Христо Ботев, който никога не е можал да поведе своята Иванка на училище, защото е трябвало да поведе всички българи към училището на свободата.

Твоят татко не е Ботев, но е един от тия, които и днес решиха да тръгнат подире му... Затова се и прощавам сега с тебе, моята Иванка... Нищо че моят „Радецки“ сега е Сливенският затвор, а лобното място – Четвърто отделение...

И не като подражание на великия сърцеведец, а като част от неотменния за всички предсмъртен порив, се раждат съкровени стихове:

СЛЕДСМЪРТНА СРЕЩА

На Донка и Иванка

– Ще останете в смъртта ми вечно,

– да будите смъртния ми сън,
в тъмни нощи песента далечна
– ще ви спомня жалостно за мен.
Аз ще идвам във незнайна доба
– и над вас притихнал ще стоя,
– ще ви милвам с мойта първа рожба,
– бащински съвети ще мълвя...
Ще горя с целувката последна,
тя венец от светлина плете
– и ме стопля под земята ледна
– с обичта на майка и дете...

Ж. Ст., Декември –1961 г., Сливенски затвор

Това – денем! Когато смъртта почива и пресмята в коя нощ ще устрои своя кървав пир. А нощите? Ах, нощите на предсмъртно бдение... Някъде из разтрозите на мрачната цитадела като клавишите на сметачна машина тракат нечии стъпки. Сърцето се вие и гърчи до премала, слухът се напряга до задъхване. Ще се отправят ли към Четвърто отделение? Ще спрат ли пред моята килия? Ще ме изкарат ли наистина на разстрел, както е по присъда, или долу, някъде в банята, съвсем беззвучното желязо в тила ще...

Стъпките заглъхват нанякъде. Но може би това е измама? Смъртта, както казват, си имала и своя „съвест“, да не огласява идването си. Като дебнещо влечуго се тътрела с меките си плъстени сандали. Тя може би е вече тук, слухти пред вратата и държи вече ключа...

Някъде профучава камион. Изсвирва влак, фабрична сирена в оня край на града възвестява края на нощната смяна. Настава ден. Още ден живот... Да извиеш с ръце плувналата в пот риза и... отново да мислиш. Да мислиш и да разговаряш, с когото си искаш. И с Бога, и с Дявола дори. Единия чувстваш над себе си, другия – там във Върховния съд, дето преразглеждат делото ти...

Мисълта се рейва и в по-странични посоки. Какво знаят студентите от Педагогическия институт в Бургас за из изчезването на колегата им от Ямбол? Литва и към село. Знам, баба и дядо по цяла нощ стоят пред старата икона припалват кандилцето. Как ли е татко? Но и мисълта бързо се вмества в режима. Сигнално къси са нейните посоки

навън и отново се „прибира“ тук, из коридорите и килиите. Какво ли прави Митко (Пенчев)? Сигурно същото като мен. Той поне жена и дете не оставя самотни и сиротни. Но дали тъкмо от това не му е и още по-тежко? Ето, малка опашчица от косичката на Ванчето. Как мирише на дете, напомня на селски дом, с изтегната на припек котка, с вързано до стобора куче, щъкащи из двора кокошки, лехичка с цветя край пътеката. Баба плете чорап на пейката и час по час нахоква петела да не рие в тора... Как гали и гъделичка лицето тази руса златиста опашчица... А вечер е ту до сърцето, ту на челото, сякаш ще може да отклони куршума... Настава нощ. Студена и черна. И тайна. Пълна с чукащи по коридорите стъпки. Отново тръпне сърцето и се напряга мисълта, с кои от тях иде смъртта?...

Нощи, нощи, през всяка от тях преживяваш смъртта си. Една, две, пет, десет... Повече от сто... Докато някъде, там сред палати, бюра и папки, някакъв всесилен синклит „благоволява“ да замени моментния куршумен удар с доживотното изцеждаме на младост и сили в килията... (м. март 1962 г.)

ГАЛЕРИЯ ОТ ЛИЧНОСТИ И ТИПОВЕ

След кошничарската работилница, дето работих месец-два, ме прехвърлиха в дърводелната, при група младежи, дето боядисваха готовите кухненски бюфети. Види се, някъде са видели, че писателските ми работи са само занимания за осъждането ми, документ за влизане в затвора, а в графата „професия“ е пишело „строителен бояджия“. Там само един Петър Славчев Кърцанов беше наистина майстор бояджия и както се оказа и той беше работил в бояджийското предприятие „Багра“ в София, дето и аз. Другите момчета тук бяха започнали бояджийството си. Но изискванията за качество бяха толкова провинциални, че като правеха фладер (имитация на дъб, явор, бряст по бюфетите), те далеч ме надминаваха по количество. Затова пък управниците, като видяха моята изработка на фладер, ги задължиха така да ги правят (аз бях 7-ми разряд), та и аз приех техния маниер, за да не им отегчавам положението.

Но те, весели и добри момчета, току се скупчваха наоколо ми и искаха да разкажа нещо за навън, за София, за Политбюрото и ЦК на БКП, правителството, предполагайки, че като идвам от София, аз едвам ли не, зная всички тайни и явни клюки и слухове относно по-нататъшната ни съдба.

– Като свърши този „преходен период, социализмът“, а дойде комунизмът, ние, „народните врагове“ – пита иронично Симеон от Гълъбово, Пловдивско, – също ли ще работим колкото можем, а ще ядем колкото си искаме, а?

– Излишен ти е въпросът – му казвам, – защото всичко на света е преходно, а само „преходните периоди“ са вечни.

Но идва отнякъде Райно Василев Райнов, с когото се познавахме още от Софийския затвор, и пита:

– Абе, ти като си шоп, признаваш ли, че в шопския език има много сръбски думи? Така пишело в сръбските вестници.

– То самият Белград е наш, шопски град – викам му аз, – нали тъкмо езикът доказва, че те говорят там по шопски, защото самите сърби са остатък от българските шопи в някогашната Сремска област, която по време на цар Симеон и на Иван Асен Втори векове е била българска.

Особена личност беше този Райно. Баща му, Васил Райнов, бил някога директор на българската гимназия в Солун и възрожденски деятел, застъпник на българщината в Македония. Голям ревнител на българщината беше и Райно. Все тези въпроси го занимаваха, а това, че е в затвора, като да му е съвсем безразлично. Имаше дъщеря, артистка нещо, (Лидия Райнова), та за нея го беше грижа, да не я уволнят заради него. А понеже беше разбрал, че националният въпрос е и за мен „Светая Светих“, постоянно жадуваше да го разчепкаме.

Затова му и отговорих така изкуствено шовинистически, защото той нарочно ме провокираше. Чул беше още в Седмо отделение на Софийския затвор с какво прехласване слушам или пея сръбски песни като „Яворе, яворе“, „Нигде зора“,“Седумдесе и два дана“ и рецитирам топлите българо-филски стихове на Десанка Максимович. Слушал беше тирадите ми, че сърбите са най-братски близкият ни славянски народ, съвсем сходен по език, нрави, вяра, обичаи и носии дори, но и кървящото ми съжаление, че тъкмо със сърбите най-жестоко сме конфликтували и

пролели взаимно нахалос толкова кръв, вместо да образуваме една силна Южнославяния. Двадесетмилионна федерална република от Триглав и Рийека до Черно море и Свиленград, не търпяща нито източен, нито западен диктат. В тази държава българите ще респектират с труда си другите, но ще се и респектират от родолюбието на сърбите, а двата народа заедно ще има какво да научат от хърватите и от словенците… Но в случая ироничните ми претенции за Белград и Сремската област обезоръжиха Райно и той си отиде доволен.

Друга, каучуково прагматична теория развиваше нашият бригадир-отговорник на бояджиите в дърводелната, която съм си записал още тогава под заглавие „Диалектически подлизуризъм“, а името на автора съм смотал нещо като „Бенев“ или „Боев“. Като дойдеше при нас някой началник, той така сервилно, така угоднически се кланяше доземи, че се погнусявахме да го гледаме, а като си излезне, най-бабаитски го псуваше и заявяваше: „Море главиците ви мръсни ще търкалям аз, като зелки, ама така е дошло сега: викай му аго, за да му е драго“. Момчетата му викаха „дядо Вълю“ (предателя на Бенковски и Захари Стоянов), след като им разказах тази част от „Записките“, а като питаше, защо му викат така, взеха, че му обясниха, как онзи се усуквал преди да ги предаде.

– О-хо-о, зелени сте си още, момчета! – започваше оправданието си.

– Какво ти пречи да му хвърлиш малко пепел пред очите, пък си знай пак твоята, а? Да съм на ваше място, никога не могат да ме вкарат в затвора. Грабни боята и пиши: „Смърт за тоя, да живее оня“, па иди бригадир на някое шосе или язовир, почесвай се днеска отпред-отзад, па вечер разгонвай десенемистките в тъмното пет-шест месеца и ето ти висшето после с бележка от единната, щото знаеш ли колко ще държат тия идиоти?

– А как все пак вкараха и теб – запитах го.

– Абе, така стана, че не зависеше от мен – започна той.

– Зарад преценката на баща ми. Имах кум, началник в полицията, па като отслужих войник, ме покани да служа в полицията и баща ми рече:

– Отивай. То се е опукало, та властта сигурно ще се смени, ама полиция винаги ще трябва. Комунистите са дигнали

глава (било началото на 1943 г.), ама Америка и Англия нема да ги допуснат да вземат властта, щото са против парата, а парата ще си командва и след войната. Най-много дружбашите да дойдат при едни избори, но те ще се изпокарат, разцепят и кой си е бил на власт, пак ще си дойде. Пък и кумът ще те уреди да не си сега в жежкото и нема да те закачат, каквото и да става.

Млад и зелен като вас бях, та му повярвах и отидох. Па и как да не вярвам? Никой от фамилията ни не е оставал да копае на нивата. Дядо ми е търговец, та турците на крак са му ставали, а след Освобождението станал кмет на селото ни. Не знам какъв по партия е бил, ама баща ми е бил първо национал-либерал и кметувал, после демократ и пак кметувал. Ама при мен стана засечката. Такава служба ми даде кумът, че нито съм бил, нито съм гонил некого. Ама тия комунисти не подбират. За 15 месеца служба и за фашистки произход ми лепнаха 20 години, дори първите години бях на доживот и никакви помилвания немам досега.

„Зелените момчета“ му напомнят, че с това си държание се излага, та утрешния ден (този вечен утрешен ден) няма да бъде зачетен като страдалец.

– А вие да не мислите, че някой ще ви зачете? – продължава той. – Аз как съм изучил историята тук в затвора, да не беше ми този случай, полицейския, партиен секретар да съм станал навън. Нищо че съм от фашистки произход. Я виж и от тях, от комунистите, кой е бил по-умен, не е и помирисал нито затвора, нито е търчал да го стрелят по гората. Непокътнат и от божа болест си е умрел и Димитър Благоев, и Георги Кирков, и Г. Димитров, и всички, дето сега са им големци. Па и след турското, не бойлиите, а умните са излезнали отгоре. Един Стефан Стамболов и Димитър Петков от поборниците са държали по малко власт и са убити на улицата...

Слушахме с омерзение разсъжденията на този наш отговорник-затворник и сигурно щяха да следват още прения, но при нас незабелязано беше се присламчил Джони (Иван Първанов Божилов) от София, младо момче, фанатичен симпатизант на Англия, който нетърпеливо се вмести в разговора:

– И аз съм привърженик на умните и дипломатичните, каквито са англичаните например, ама такова педерастко

държание към властта не признавам. Късно е да се нагажда някой към комунистите – за мое учудване изрече той. – Отиват си. Навън ще се избият хората да търсят съветски вестници и списания. А щом там така сериозно разкултват сталинизма, и тука ще дойде. Ама англо-американците само им гледат сеира.

Знаете ли оня анекдот с дълбокия басейн и златната рибка на победата? – прикова вниманието ни той с въпроса си.

– Нали преди войната Господ повикал Хитлер, Сталин и Чърчил и им показал един дълбок воден басейн и рекъл: „Тук има една златна рибка. Който пръв успее да я хване, той ще победи.“ Хвърлил се пръв Хитлер. Гонил, плискал, блъскал, изморил се и се удавил. Хвърлил се после пък Сталин. Гонил, гонил и още преди да се е удавил, Чърчил поръчал да му донесат едно кафениче и примус. Гребва от водата, вари и си пие кафе, докато така намалее водата, та със сухи гащи да си улови рибката. То и нас дотогава може да ни няма, ама английската победа е неотменима...

Нека читателят не се учудва, че ние там сме умували не като в затвор, а като в парламентарна комисия. Припомняйки си предишния затворнически режим, и аз се учудвах. И на откровените и смели разсъждения, и на дългите почивки, които си давахме, и на доста свободното общуване по двора и работилниците. Изчезнал бе смразяващият духа ни режим в Плевенския затвор и убийственият труд и разстрели и на остров Персин и другаде. Политическият повей от към Москва бе поразтопил злостта на управата, но и затворниците с предишното качество, както казах, бяха доста по-малко. Стотици циганчета, турчета и други, предимно бегълци от трудовата казарма, нямаха почти нищо общо с политиката и с безличието си също бяха поприспали бдителността на властите. Имаше един циганин трудовак Пантев, който и пред самия директор (полковник Георгиев) казваше:

– Сега писах на моите гюпци да пращат по-тлъсти колети щото съм пулетически и не се знае, кога че додем на власт и че им стана нещо кокорбашия там, я кмет, я партиен нещо... (В някои места циганите се наричат гюпци, което значело египтяни, откъдето по предание произхождали.) Директорът само се разсмиваше на изявленията на „полковник Пантев“, както наричахме циганина, и не

предприемаше никакви мерки срещу него. Такива случаи разслабваха и нашата предпазливост, но и не рядко скъпо се плащаха. В наказателното отделение – „тежкия салон“, постоянно имаше наказани, които излизаха оттам като движещи се мъртвешки скелети. Самият Джони цяла година бил в наказателното, та вкъщи смятали, че е или умрял, или избягал, та не се обажда. Защото там не допускат кореспонденция и колети. „Бил си английски шпионин, ще бъдеш и наш шпионин или ще умреш!“ – казвал му същият, директорът Георгиев. Като отказал, така го били, че една скула и една ключица му счупили (което и сега личи), а по едно време дошъл някакъв си полковник Димитров и му казал: „Сега лагерът ни е един милиард души, ти си работнически син, ела при нас. Ако тия един милиард загинат, тогава и ти, и аз ще загинем.“

– Не мога да ям хляб с някого и да му правя зло – отговарял.

– Ами нали ние ти даваме този хляб! – троснал се онзи и го оставил.

А шпионин го изкарали и осъдили, защото като пиколо в ресторант „България“ в София се запознал с един служител в английското посолство Едуард Барестил, който изповядал, че е бездетен и иска да го осинови. Това го подтикнало да изучава английски език, но го повикали войник. Случило се да е във Враждебна, в летището. Оттам писал на някакъв свой приятел: „Съвестта ми се бунтува, че служа в комунистическата армия. Предпочитам да служа в армията на Нейно величество Елизабет Втора.“ Пуснал писмото най-наивно по военната поща и го хванали, та 20-годишна присъда му сложили, след 3 месеца мъчително следствие, дето и името на англичанина било примесено. (А този Барестил наистина ходил в Президиума на Народното събрание да му разрешат да го отведе в Англия.)

– Ако вие, земеделците, сте на власт, ще ме осъдите ли, задето симпатизирам и обичам англичаните? – пита ме Джони.

– Не! – отговарям му. – Никой не може да бъде съден за убеждения и симпатии към когото и да било.

– Ами ако наистина поискам да служа на Англия, а не на България?

– Ами или трябва да отидеш там и да поискаш поданство, или пък в затвора, за нарушение на законите и конституцията.

– Абе, уж сте земеделци, а пак див национализъм и у вас?

– Млъкни бе, Джони! – нервирам се аз. – Щом не си разбрал, че БЗНС е най-националистическата организация в България. Дори единствената такава, само че благородно националистическа, без шовинизъм и омраза срещу другите, за това не ни смятат за националисти. Та нали главната опора – селото, е крепост на всичко национално българско – език, имена, песни, хора и ръченици, нрави и обичаи.

– Ехей, ти ще ме агитираш пък за земеделец сега? Аз обичам земеделците, с тях си прекарах живота тук (той лежа 12 години и 4 месеца), ама никой не ми е казал какви са изискванията за земеделец.

– Както си честен, само да се обългариш и нищо друго...

В КИЛИИНИЯ ПАРЛАМЕНТ

Някога първите ни училища са наричани килийни, защото са били устройвани в манастирските килии, по-далеч от очите и ушите на поробителя. Първият ни парламент също е заседавал сред букаците на местността Оборище в панагюрския балкан. Мисля, че с пълно право и нашите, затворнически умувания върху съдбата на отечеството ни могат да се нарекат килийни парламенти, защото неизменно там, в килиите на затворите откарваха тези, които жадуваха за демократичен, парламентарен живот и устройство на обществото ни. Такива бяха и в Плевенския и в Щуменския затвор някога.

Този ден беше първият неделен, празничен ден след първи май 1963 г. Не ни изкараха на работа, всички килии бяха отворени и нямаше кой да ни притеснява за нищо, защото и самите надзиратели си отземваха за строгата бдителност по време на първомайския празник и не се виждаха из коридорите.

При мен дойде един строен и хубав младеж, обръснат, подстриган и някак празнично облечен. Подаде ръка и

пожела да се запознаем. Помислих, че е поредният поет, та се приготвих да откажа събеседването, защото беше ми омръзнало вече. Но той тихо, учтиво, но настойчиво ми обясни:

– Вчера ми донесоха дрехи, защото тази седмица се пада да си излизам, а с това и много храна. Решихме с мои приятели да устроим една прощална среща с колегите, сред които вече цяла година живеем, и те настояват да поканя и вас, и много други, за да се поразговорим. Седмица след завършването на университета и три дни преди да се оженя ме задържаха и после осъдиха. Сега реших още оттук да започна сватбеното си тържество. Моля ви да не ми отказвате. Знам, че не ви е страх от полемики, нали?

Това бе достатъчно, за да зарежа личните си планове за този ден. За съжаление, въпреки че така интересно преживях там, в широката обща килия на югозападното крило на затвора, от личността на поканилия ме домакин на гостуването само запомних, че беше Николай Димитров от някое село Конаре, Пловдивско, но Голямо, Малко или Ръжево Конаре беше, не запомних.

На първо време там заварих един солиден господин, с необичаен за затворник вид и облекло. Към 30-35-годишен, костюм и вратовръзка, добре охранен, с едва забелязващи се тъмни торбички под очите и малко някак си носово провадийско произношение на думите в късите изречения, с които обикновено си служеше. Николай го наричаше „професоре“, но той ми обясни, че засега е само доцент, когото народната власт не довидяла как е изпълзял с образованието и службата си, въпреки че е син на осъден от Народния съд бивш властник и големец. Изисканите му маниери и почти дискретен тон не ми позволяваха да го разпитвам с подробности, но той, като за извинение, каза, че е тук „като най-последна кримка“, защото като много се пазел от политиката, с някакъв измислен надчет „другарите“ намерили начин да го смъкнат и по служба, и да го лишат от жителство, вкарвайки го най-сетне в затвора, за да „мирясат инстанциите“, до които цяла година ходил да се жалва. След малко дойдоха полковник Стилиян Тошев, Черният капитан и двама-трима непознати. След тях Симеон Дойков, Васил Узунов, Борис Арсов и други. Помислих, че ще съм в средата само на хората от Народния

съд и легионери. Но докато да запитам Николай по какъв признак е поканил гостите си, той съобщи:

– Абе, поканих най-учтиво и земеделците, но не знам защо се бавят? Дори доктор Ненов, отец Барбов, оня, анархиста и другия, дето е в бръснарницата, Бекяра... Но докато сме в по-тесен кръг, нека ви покажа и една изненада.

И той разрови някъде из багажите си и извади буркан с едри, червени мариновани чушки... и наистина за учудване – шише с ракия... Имаше само една чаша, та сипа набързо в нея и последователно я подаде на доцента Милошев, Миланов или Миладинов, нещо такова беше, а след него и на мен. По примера на първия и аз изпразних набързо чашата и изказах учудването си как е доставена ракията. Шътнаха ми да не питам за такива работи, но доцентът ми смигна самоиронично:

– При нас, „кримките“, всичко се намира.

Другите едва опитаха ракията, а ние повторихме.

Не пил почти година, усетих как се сгорещяват ушите ми, после така се разприказвах, че и днес не зная как не загазих за този ден. Дойде д-р Ненов с бай Стоян Матев, Кънчо Велчев, Янко Явашев с едно момче Пенчо от с. Суворово и други. Личеше, че съставът е подбиран по качество, защото и двамата други, мисля циганин и турче, които бяха от тази килия, бяха помолени да „поизлязат някъде“, защото Николай имал гости по случай рождения си ден. Това беше измисленият предлог.

– Е, е, как мислите да излизате из този затвор, вие, политическите, за разлика от нас, „криминалните“? – запита на първо време доцентът, отправяйки въпроса си към мен.

– Ами, аз се надявам след някой месец да си изляза, поради изтърпяване на наказанието – отговорих.

– Грешно запитах – поправи се той, – от затвора, наречен НРБ, ми беше думата.

– Това едва ли някой може да ви отговори – рече д-р Ненов.

– Знаете ли, на Запад, дето, позволявам си да ви кажа, че бях на два пъти – започна доцентът, – не смятат, че нашата власт е уместно да бъде атакувана с някакви вътрешни борби, които, всички видяхме и в Унгария, водят само до излишни жертви. И както знаем, те не се намесиха.

Разчитат на други, макар по-бавни, но сигурни фактори за разрушението на системата.

– Ха, тоя прехвален Запад, само мъдрувания му дай – някак троснато рече бай Стоян Матев. – Тоя Запад 5 века гледа как се мъчим под турците и пръста си не помръдна, па и за Унгария така стана.

В този момент нашият домакин Николай наслага вестници и както бяхме насядали, сложи пред всекиго по една-две чушки, кюфтета, хляб и много, много курабии. Докато канеше да ядем, аз смигнах на бай Стоян да бъде внимателен, защото не познаваме този самонадеян доцент, с каква цел подхваща тези въпроси. Някои видяха това и ме зауверяваха, че Николай е пословично честен мъж и щом го е поканил, значи средата ни е чиста. А мен това ми и трябваше, за да се разприказвам, подкарван малко и от ракията.

– Ама и в Унгария, освен показателната за Запада ненамеса, показа, че и ние, зад „желязната завеса“ различно виждаме и очакваме „разрушението на системата“, както казах те, господин доцент – започнах тирадите си аз. – Там всъщност комунистите Ван Малетер и Имре Наги раздадоха оръжие на хората, за да почне въстанието. После на улицата хората си избраха някой Дудаш и Янош Сабо за водачи, току-що излезли от затвора, както писаха вестниците. И поведоха народа. До другия ден се обади някой си граф Естерхази, че трябва да му си върнат 20 хиляди декара земя. От чужбина, от Запад се обади. А в Будапеща пък кардинал Миндсенти поиска да оглави въстанието. И вероятно народът видя като перспектива старото, старите чорбаджии, че ще се върнат, и се разпръсна...

– Разпръсна се заради намесата на Съветската армия и измяната на Янош Кадър, който първо ги подкрепял – намеси се доцентът. – Та вие, господине, подхождате към събитията някак от класово гледище. Какво мислите за тази варварска глупост – класовата борба? Съществува ли такова нещо?

Както и друг път, аз вече бях поел хвърлената ръкавица.

– Тя не чака да я признаем или не, а отвеки си съществува – започнах, без да чакам и друг да се изкаже.

– Още Христос е подхождал така, като е казал, че „по-лесно камила ще мине през иглени уши, отколкото богатите да влязат в царството небесно“. През националноосвободителната борба чорбаджиите, както знаете, са повечето на страната на поробителя. Пазят си „гечинмекът“ казва З. Стоянов. Ботев ги слага в творчеството си наравно с турците, целият ни фолклор – приказки, поговорки, песни, са без изключение отрицание на богатите и съчувствие към бедните, гладните, изоставените...

– И Стамболийски сочи, че „всяко крупно богатство е създадено по порочен начин“ – намеси се д-р Ненов.

– Та това е парекселанс марксизъм, бе, господа! – възкликна доцентът.

– Но това, което казах, е преди да ги е имало и Маркс, и комунистите – допълних аз.

– Чували ли сте за теорията за конвергенцията, която доминира на Запад, като обяснение за перспективите на нашия болшевизъм? Това е изравняване и сближаване на двете системи по пътя на естественото им, макар и независимо, развитие. Изостаналата Източна Европа чрез сегашната диктатура, съзнава или не, се стреми да догони развития Запад до ерата на индустриалното общество. И ето: там има богати частни бизнесмени, тук богатите са управленският държавен и партиен елит. Сега на Запад и сред комунистическите партии се заражда някакъв еврокомунизъм омекотена форма на социализма. Чували ли сте за Херберт Меркузе, за Жак Аройо? Това са теоретици, икономисти чертаещи нови пътища на развитие.

– Извинявайте, вие лично или баща ви богати ли сте били? – като от изневиделица се обади Атанас Ив. Атанасов, водачът на „Съюз на Втората република“ (анархист), когото не видях кога е дошъл.

– Лично аз сега нямам нищо, освен икономическото си образование – отговори доцентът, – но баща ми имаше по нещо. Не много, но една маслобойна, 300-400 дка земя и ... някаква мелница там в Казанлъшко.

– А ти, колега Петко, какво имаш? Какво има баща ти?

– Много нещо – 8 живородени деца, от които 50 % умрели още като малки, и на четирите останали – 18 декара планински ниви, чифт волове и 20-30 овце...

– Видяхте ли – тържествено обяви Атанас, – и двамата подхождате от класови позиции, познах още от начало. Богатият е за богатите, бедният – за бедните. Има ли нужда, господин икономисте, да се съмнявате или да отричате, че има класова борба, когато сам и в момента участвате в нея, от името и в полза на богатската си класа.

– Я, моля ви да прекратите тези сложни теории – обади се Кънчо Велчев. – Момчето ни покани за почерпка и раздумка, а вие ни вкарахте в университетска аудитория.

– Дискусията ви ми е много интересна – намеси се Васил Узунов, – но бих искал да оставите социалните и обърнете внимание на националните проблеми. Тя, държавата, нацията ни изчезва, съветизира се, русизира се, заедно с маслобойната ви и с овцете ви...

– Извинявайте, но икономиката е всичко. Там, където човекът е добре, там е родината му, там се привързва. Ето примера със САЩ. Триста вери и народности, но всички са за Америка – поде доцентът.

– И Вие пък извинявайте – кипнах аз, – знаете ли колко по-хубави жени съм видял от майка ми, а само нея като видя да дойде на решетката, се умилявам до сълзи. С никоя не бих я заменил...

– Но ти си от планина, както забелязах да казваш – рече отново Васил Узунов, – там петвечното робство не се е много усещало, опазили сте чисто българската си кръв, в която виреят ферментите на родолюбието. Ние от полетата сме, за съжаление, една смесица от кой знае какви проценти старобългарска, славянска, тракийска, гръцка, турска и каква ли не кръв, та и Америка ни става лесно родина, и Патагония бихме приели, ако ни дадат там повече богатство...

– Разбирам иронията ви, господине – каза доцентът, – но богатите хора са градивният елемент на една държава. Знаете ли, някой от руските ни управници след Освобождението, Дондуков ли, Каулбарс ли, какво казал пред група поборници срещу турците? Казал им, когато те настоявали поборниците да се назначават в управлението, че за тях е нужна народна пенсия, а не управление. Защото са свикнали да рушат, да са размирници, а не градители. Ще се опираме, казал той, отново на тия, на които са се

опирали и турците. Те са лоялни и градивно послушни, бунтът, отрицанието са им неприсъщи...

– Я оставете тези истории – обади се отново бай Стоян Матев, – улучили са и руснаците тогава, като с пръст в лайно. Ако с тях бяха уредили управлението си, да ни няма като българи сега, ами благодарение на поборниците пак, на Стамболов, не сме станали руска провинция.

Николай предложи да запеем нещо, за да се разведрим, и сам започна:

„Мила мамо, напиши ми,
– пак за наше село,
от салкъма откъсни ми,
едно цвете бяло...“

Подемаме всички и когато достигаме до „за момата, що обичам, не пиши, че зле боли ме“, виждам сълзи в очите му. Кимва към „професора“ и мен, дали да извади шишето, но ние и двамата правим отрицателни жестове. Следва „Я кажи ми, облаче ле бяло“, „Хубава си, моя горо“. Разжаряваме се. Доцентът показва плътен баритон, но почти не знае думите. После опитва да започне някаква игрива английска песничка „О, бринг бек, май бони“, което отново ме изважда от равновесие и като се провиквам за „Сей, земеделецо“, килията гръмва от гласовете на всички останали. После отец Никола Барбов започва черковни песнопения в чест на утрешния младоженек...

– Абе, Вие, земеделците, знаете ли откъде и за кого е песента „Китна пролет, росна детелина, цвете бере румена Ирина“? – пита Атанас. Като не получава ясен отговор, твърди, че това е песен на български емигранти земеделци в СССР, съчинена от тях в сибирските лагери от носталгия по родината.

Забелязах, че при всичките ни дискусии полковник Тошев, както и Черния капитан все си мълчат и само кимат неопределено.

Разбрах обаче, че въпреки и острите реплики понякога, господин доцентът никак не се сърдеше, замазваше ръбоватостите в спора и се стремеше да ни бъде приятен и близък. Не е излишно, помислил си е той, да твърди отпосле, че е бил с политическите затворници, че на

основание на политическата му нелоялност към властите и произхода му на класово „чужд“ на социализма му е прикачена криминалната засега присъда. Това, разбира се, може и да е вярно. Душа и свят беше на болшевиките да уличат някой свой „враг“ в криминално престъпление. Затова и нашият домакин Николай беше подбирал, може би по негово внушение, да го запознае с „елита“ на политическите затворници, който тук не беше много значителен и разнообразен.

Това обстоятелство изглежда го караше често отново да вметва в разговорите части от своята биография, въздигаща го от криминален в политически затворник. Баща му осъден веднага след 9-и септември 1944 г. и имуществата му, конфискувани. Семейството, както при всички случаи подложено на преследване и унижения. Но като се оженил, от страна на жена му положението било друго. Баща и бил пък близък на властите и те загубили дирята на зет му. Когато се усетили, той бил вече кандидат на икономическите науки, изпращан два пъти в чужбина и директор на някакъв институт или нещо подобно. Уволнили го, но той упорито търсел правата си по Кодекса на труда, поради което назначили със закъснение от година финансова ревизия, задължена да го вкара в затвора. За да прекрати отегчителните подробности по това, някой подхвърли: „Абе, ясно! По параграфа за мързел си и това е!“

И той разказа как в някой затвор, дето преди година била дошла някаква комисия от отдел „Затвори и ТВО“ и като запитали един от затворниците за какво е осъден, той отговорил: „За мързел!“

– Я отговаряй сериозно или ще отидеш в карцера! – заплашил го питащият полковник.

– Съвсем сериозно! Точно така е! – настоял затворникът и разказал как при получаването на заплата се запили с някой свой колега и както си е обичайно, говорили против властта. Че ги е прогонила от село, като им взели земята, че рано или късно „ще търкалят главите на комунистите“ и други подобни. Като си отишли дома и преспали, той се събудил към 8 часа и рекъл на жена си: „Ей, знаеш ли, че Пешо е голям враг? Отивам да кажа какво говореше снощи.“ Но когато отишъл в районното управление, там

вече палели джипа да отиват да го арестуват, защото Пешо още в 7 часа бил дошъл и доложил, че той е враг.

– Та ето, гражданино полковник, че мързелът, късното ставане ме докара тука. Иначе Пешо щеше да ви отговаря сега.

– Създадената атмосфера на подозрение, бдителност и доносничество на всеки срещу всеки, особено от 1947 до 1956 г никак не изключва подобни случаи. Но това тласна разговорите ни под девиза „Златната решетка“, сиреч, на тема противонародни вицове“ и случки из затворническия живот.

– Ало, районното на МВР ли е? Чувате ли? На Гошо му докараха дърва – обаждал се някой един ден.

– Какво ни интересува това? – нервно скръцнали зъби от там.

– Но вие сте нашата народна милиция, обажда се бдителен и съзнателен гражданин. Знаете ли, че всъщност с дървата сега у Гошо има цяла пратка хероин, чрез провъртени и умело маскирани в по-едрите трупчета дупки?

– Веднага адреса! – настояли от МВР. И той им казал адреса.

След някой час същият този „съзнателен гражданин“, приятел на Гошо, се обажда пък нему:

– Изстуди бирата, защото идвам да черпиш за услугата дето уредих да ти нацепят дървата.

Подобни вицове валят като дъжд. Някой шоп го съдили за антисъветска пропаганда, защото твърдял, че изнасяме жито за СССР. Дори стихотворение на тази тема му заловили: „Комбайн жъне в Бургас, сламата пада у нас, а житото – чак в Кавказ“.

– Как си посмял да казваш такава вражеска измислица? Може ли ние, осем милионна България да храним 250-милионния СССР? – крещял прокурорът на делото.

– Абе, язека, като орех веднъж на нивата – заоправдавал се нашият шоп, – единийо от воловете навре муцуна у торбата и ми изеде лебо. Верно е, че и он са не наяде, ама и язе гладувах, как ния сега.

Друг разказва как след 9-и септември 1944 г. тук се повела агитация сред арменците да се върнат в Съветска Армения. Там, благодарение на съветската власт било много хубаво. Дори арменски групи идвали да агитират тук. И някаква

фамилия уговорила със свои близки да им кажат истината, като изпратят снимка, защото писмата се проверяват. Ако стоят на снимката, добро е, ще отиват и тия. Ако са седнали, значи е лошо. Няма да отиват. На получената снимка ония били легнали и дори навирили крака нагоре. Друг пък, руснак, дошъл у нас като млад (белогвардеец) и тук се оправдавал: „Я на Руси был художник. Когда у нас пришла революция, на границе меня взяли все, даже и талант и по принуждению я маляр (бояджия)“. Но след 9-и септември, като го настигнала революцията и тук, решил да се върне в СССР. Продал всичко, що имал, и само с едно куфарче с парите си пристигнал в Москва.

– А,а, зто не моя родина! – ахкал и тюхкал от възхита, като гледал новия образ на града, оставяйки куфарчето зад себе си. По едно време куфарчето изчезнало.

– Чорт возми! Таким ты был, таким ты и остался, мой любими город – повайкал се Альошата и заразпитвал как да се върне насам.

Подсторени от тези трагикомични вицове и жестоки истини, почти забравяме и нашия домакин Николай, и криминалния статус на доцент Милушев, който вече се усеща равен с нас и настоява за още такива.

Настава малка пауза. Никой не се сеща да подхване отново. Случаят с руснака ме подсеща за наскоро прочетеното В една руско-съветска книга „Братя Ершови“ от Всеволод Кочетов.

Някакъв много жесток източен тиранин от древността като се смятал, както и всеки тиранин, за любимец на народа си, решил да остави лика си за поколенията. Извикал най-добрите художници в държавата си и обявил:

– Искам да ме нарисувате! Но с истинския ми образ! Който подлизурски ме разкраси – смърт. Който ме загрози – също. Който точно ме нарисува – доживотно блаженство сред народа и царството ми.

Заел се най-способният. Нарисувал го с истинския му образ. А той бил доста застарял, кьорав с едното око и куц с единия крак от някакви битки и ловни приключения.

– Та това ли съм аз? – тропнал със здравия крак владетелят, защото и той, както всеки човек, изглеждал в своите очи далеч по-хубав. И погубил художника-реалист.

Започнал рисуването следващият. Поучен от току-що случилото се, го нарисувал далеч по-млад и красив. Нямало ги явните му недъзи с крака и окото. Погубен бил и той, заради „лакирането на действителността“, както бихме го нарекли сега.

Със смъртен страх започнал рисуването трети художник.

Цяла година молил за отсрочка, „поради важността на случая“ и най-накрая представил портрета. Властелинът бил нарисуван в любимата на всички властници поза от ловен момент. Приклекнал до някакъв храст, не личало дали заради позицията, или заради уродството е сгънат единият му крак. Вдигнал лъка си и примижал с едното око, също не личало, дали е кьорав, или заради примерването в пробягващия елен е затворено окото му. Ахнал доволен тиранинът и го обсипал с благоволението си.

Трябва да кажа, че когато открих този анекдот (или истина), и то в книга на съветски руснак, ми хрумна, че и самият автор има този случай за свой ръководен творчески маниер, визирайки Сталин като реминисцентен образ на древния тиранин.

Вицовете, анекдотите и разказите по конкурса „Златната решетка“ приключиха с разказ за изхождащия също от Русия особен авантюрист Антон Прудкин. Комбинативният му ум, широките познания и необуздаемата му жажда за приключения чертаят пътя му от Русия към Индия и редица други държави, докато вихреният му устрем за силни преживявания го довежда и в България, респективно в Софийския централен затвор – 1915-1918 г. Там, а после и във Видинския затвор, се запознават и сприятеляват с Ал. Стамболийски, който високо оценява способностите му. При поемането на властта от БЗНС Стамболийски го назначава за градоначалник на София, защото тя е същинска джунгла за който и да е от простодушните земеделски лидери. Но доволен от това, Прудкин решава да се отплати на Ал. Стамболийски по своему, чрез атентата в театър „Одеон“, дето зарежда адска машина, с цел да ликвидира политическите му противници, които имали някаква сбирка там. Бомбата избухва, поради закъснението си те като по чудо оцеляват, но и градоначалникът вече, търсен да отговаря пред Властта, изчезва невидим. В служба на разни и разностранни разузнавания той прави атентати, потопява

кораби (италианския „Асизи“) и многократно влиза и излиза от затвора. Осъждан и на смърт, той успява да оцелее, защото имало някакво кавалерско, неписано правило: ако осъденият престои 5 минути на въжето и после се окаже жив, освобождават го. А той си бил набавил някъде от Франция особено фина верижка с прешлени от твърд и неръждаем метал, която слагал в гърлото си преди бесилката и през нея успявал да вдишва, затова оставал жив. (Жена му и дъщеря му я внасяли в затвора в буркан с кисело мляко.) Чак през 1942 г., след като хвърлил във въздуха няколко немски ешелони, бил заловен, осъден на смърт и във Варненския затвор умъртвен по трикратен начин – сипали му насила отрова, обесили го и преди да го свалят от въжето, го и простреляли...

Някой пусна радиоточката. Предаваха края на някакъв футболен мач и спикерът дереше гърло за победата на нашия ЦСКА над отбора, не помня на коя западна страна. Повечето от хората радостно си стискаха ръцете, Стилиян Тошев и Черният капитан отново кимаха мълчаливо и неопределено, а само доцент Милушев се наскърби от радостта на другите.

– Та вие се радвате на една комунистическа победа? – заяви той. – Знаете ли, че Западът при такива случаи остава с впечатлението, че щом тук така се фаворизира и напредва спортът, значи всичко е наред у нас. Значи комунистическото общество не е нещо толкова лошо. Което пък за нас е лошо. А вие, от писателските кръгове, как мислите по това? – обърна се към мен доцентът.

Радиото смени занимателната точка в дневния ред на нашия „килиен парламент“ с нова, вече по-сериозна, та затова се позамислих.

– Ами, писателските „кръгове“ са така затворени за мен, а килиите така щедро отворени, та не от писателска, а от своя гледна точка ще кажа, че спортът, особено футболът, просто не позволявам да ангажира мислите ми. Но когато българи побеждават някъде, особено на някаква международна арена, нещо топло пропълзява по вените ми. Може би тия ферменти, дето макар и малко расистки, определи Узунов.

– Така си е – обади се някой от легионерите. – Щом българи побеждават, радвам се, независимо под какво име са и какъв знак имат на фланелките.

– Не е точно така – сгълча го негов съидейник. – Важно е и името. Мислиш ли, че някой си, да кажем Ибрям Халилов ще се радва на българска победа, за каквото и да е?
– А защо не? – намеси се бай Кънчо Велчев. – Знаете ли, че сред нашите опълченци на Шипка е имало и един турчин?
– Да. Бил се е за България и след Освобождението е бил стражар – допълни д-р Борис Ненов.
– Това са странични въпроси – намеси се Атанас (анархистът от СВР). – Разсъждавате като лесно подвеждащите се „народни маси“. Първа работа на диктатурите е да засилят полицията-милицията и Държавна сигурност, след това армията, а после и спорта. Първите две – да осигурят себе си, властта си, а спортът е зрелище, залъгващо тия народни маси, па и външния свят, ако може. Още римските цезари са използвали прийома „хляб и зрелища“ за тълпата...
– А вярно ли е, че Радой Ралин нарекъл Елисавета Багряна „поетеса, на три династии метреса“? – пита ме самият домакин Николай, за да промени темата.
– Чакай, чакай, той бил съставил и нов списък на писателите: Елисавета Обиграна, Димхитър Безродиев, Облага Димитрова, Гелорди Парафслагов, Бездар Бензинов – прекъсва го Борис Арсов, – Дора Бабе, Дремитър Димов, Лисана Стефанова, Иван Щурин, Гърмян Дамянов, Главчо Власев.
Всички почват да си припомнят по-известните имена на писатели и да опитват да ги трансформират в същата посока и поставеният първоначално към мен въпрос се затлачва и забравя.
– А не са ли малко на брой сега политическите затворници и има ли и в другите затвори такива? – връща ни към по-сериозна тема доцентът, усещайки все пак своя, различен от нас статус.
– Доколкото знам, повечето са тука – отговарям му тихичко, като за между нас си, защото другите продължават да правят писателския списък. – И да има другаде, пак не са много. Няма ги бройките, хилядите от 1950-1956 година. Но, вижте, тече вече 19-а година, откакто властта „смазва“ съпротивата на „народните врагове“ – „бивши властници“, „буржоазни остатъци“, „кулаци“ и всякакви „вражески елементи“. Но от това не следва, че народът се е примирил с

болшевизма. Станал е само по-предпазлив, защото от никъде не му се оказва помощ, пък и най-основната причина, струва ми се, е и това, че властта не е вече в състояние да наказва така строго и жестоко, както в първите години на властването си.

– А пък от Запад поне емигрантите, хиляди са, защо не се обаждат нещо? – приближава се до нас Николай Димитров.

– Говорят по „Гласът на Америка“, „Свободна Европа“ и „Дойче веле“, но не призовават към нищо. Защо поне от самолети не пуснат книги, позиви, инструкции?

– Ей, учудващо е бездействието им – каза някой от земеделците. – Та там са най-силните ни хора? И Гемето, и Ценко и Иван Бареви, и Кръстьо Зарев, Искър Шуманов. И за един Тончо Карабулков от Бургаско знам, че умно писал. Ама издават вестници, пишат книги само за себе си, изглежда.

– И нашият Иван Дочев уж прави нещо там, ама тук нищо налице – вайка се и един от легионерите.

– Не, не! Няма нужда от това – засича го отново доцентът. – Като ходих, успях да говоря с някои. Те не искат да подвеждат, защото е безмислено. Ще се дадат излишни жертви. Те, както и западните държави, залагат, както ви казах в началото, на еволюцията, на вътрешното ерозиране на системата. И този процес върви. Синовете на големците вече масово ходят на запад и заедно с лъскави предмети и моди, донасят и нови тежнения за развитието ни. Научават, че освен Маркс и Ленин има и други теоретици. Да не говорим пък колко им харесват там нощните заведения, сексуалната свобода.

– Море, дано освободят и частната търговия – обажда се уж в тази връзка и Янко Явашев, но някак не на място.

– Това е вярно – казва д-р Б. Ненов. – Според някои турски историци и тяхната империя е пропаднала под влияние на западната разпуснатост. Синовете на пашите и бейовете оттам били донесли разтлението ѝ, та се заредили разните му хатишерифи и хатихумаюни в полза на раята. Младотурският преврат е рожба на западното влияние.

– Дали на този младотурски преврат пък не съответства и това, което става в СССР? – започва Б. Арсов. – И там като умря грузинският султан, се поотприщиха с огласяването на неговите злодейства. Но той не ги е вършил сам. Логично е

да подгонят заедно със Сталин и сталинистите. Четохте ли „Един ден на Иван Денисович“?

– А преди него и случая с „Д-р Живаго“ на Б. Пастернак? – допълних и аз.

Оказа се, че двама-трима са чели по някой откъс, но всички са чули за него и други подобни писания.

– Само че, ако този процес трае колкото турското робство, ние едва ли ще доживеем нещо по-добро – подхвърли като на себе си отец Н. Барбов.

Не знам колко време още би продължил дискусиите си нашият килиен парламент, колко ли още точки и подточки щеше да разгледа, касаещи съдбата на човечеството, ако не беше влязъл при нас Атанас кофтето. Всички се смълчаха, но той направо седна до мен и се завайка колко време ме търсел в разни килии, за да ми прочете най-новото си стихотворение. Но очите му зашариха насам-натам и запита:

– Абе вие да не сте образували нещо като литературен кръжок? Тука все интелигенция виждам.

Не помня какво го излъгах, докато колегите постепенно се изнизаха един по един из вратата. Няколко дни очаквахме да ни се случи нещо неприятно за тази сбирка. Не толкова заради идването на Атанас, който открито служеше на управата, но тук нищо не беше чул, а от взаимната ни подозрителност, която днес цели часове беше отстъпила място на доста наказуеми откровения и наддумвания. Под впечатлението от това вечерта написах стихотворението си:

ВЛАСТЕЛИН

Аз съм върховен властелин,
– над папи, над царе и оракули,
замъкът ми – ограден е със стени
и увенчан на ъглите със кули.

И кули, и врати са с бдящи стражи
– и те оглеждат всеки храст и друм,
– безсменно бдят за някой напад вражи
– във дулото със смъртоносния куршум...

Прозорците – в желязо обковани

като очи се взират във нощта.
Тук моят род от горди и избрани
чертае бъдещето на света...

И от лакеи имам вярна свита.
Следи мой всеки жест и дума,
– готова притчи да разплита
– и в най-невинната ми глума.

Пред мене тръпнат хиляди придворни,
когато свирне бойната тръба
– и тръгнат воините ми непокорни,
каква ли ще е тяхната съдба?

3 май 1963 г, Ст. Загора – затвора

КОВАНЕ НА ЩАЙГИ И... ПОЛИТИКА

След бояджилъка в дърводелната, поради привършване на поръчките ме преместиха на щайгите, които се ковяха на открито, в една част на затворническия двор. Но и там младежите от групата на Жеко Стоянов и Димитър Пенчев, с които някак си дълбоко се сродихме, ме посещаваха за разговори. Като ме питаха веднъж как на журналистите, дето пишат вестниците, им позволяват да лъжат, аз като „по-посветен“ им дадох пример с ширещия се тогава виц за посещението на Н. Хрушчов в САЩ, осмиващ извъртанията на журналистите. След преговорите в Кемп Дейвид двамата световни ръководители решили за атракция на журналистите да устроят надбягване на сто метра само между двамата – Н. С. Хрушчов и президента на САЩ Дуайт Айзенхауер. Като привършили надбягването, нашите вестници „най-обективно“ го отразили така:

„На състоялото се надбягване между двамата другарят Хрушчов, като представител на пожизнения и прогресивен строй на бъдещето, се класира втори, докато Айзенхауер – предпоследен“ (което означава пръв, но иди го разбери.)

Но тъкмо привършвам и виждам, че зад Жеко и Пенчев пристъпва, леко и на пръсти надзирателят Иван Митев и ми

дава знак да не им казвам, да не ги предупредя. Не ги предупредих, но автоматично продължих с друг, невинен виц:

– И във влака се случило да седнат в едно купе една попадия, дъщеря ѝ, един германски и един български войник. Но като лети влакът, нахлул в един дълъг тунел. В тъмното се чула една звучна целувка и последвал един силен шамар. Нищо повече. Като излезли на светло, всеки си помислил различно. Попадията си помислила – ах, колко девствена и решителна е дъщеря ми. Някой от войниците я целуна и тя го удари. Дъщерята помислила – някой от тези вместо мен, целуна майка ми и тя му поправи грешката с шамара. Германският войник, комуто горяла бузата, си рекъл – тоя Ганьо целуна някоя от двете, а тя помисли, че съм аз, та ме шамароса. Само българският войник знаел истината – сам себе си целунал по ръката, а после извъртял шамар на немеца...

Надзирателят звучно се изсмя, като изслуша вица изотзад, и тогава Пенчев като разбра защо така заразказвах ни в клин, ни в ръкав, ми рече:

– Ама, че хитрец си бил!...

Това пък така силно ме обиди, че час после спорихме за значението на думата хитрец, а през безсънната си нощ написах и цяло стихотворение-отговор на обидата:

ТВЪРДОСТ

Да вярваш твърдо в своята цел
те учат всички педагози,
бъди герой безумно смел
пред пристъпа на болки и угрози.

Но мъжеството не хаби
– за празни шумове и слава
и ще помислят, може би,
целта си, че си изоставил.

– Влечуго, червей и хитрец...
Ще чуеш ти от скверни устни
и празнословният глупец
стрела в сърцето ти ще пусне...

Но ти челото си пази,
– неопетнено и високо,
сърдечна рана да сълзи,
– потискай болката дълбоко.

И денонощно се готви.
Родината ще те повика.
Хвалба и укор забрави
пред нейната съдба велика.

България своите деца
по тайни знаци разпознава,
макар с простреляни сърца
– с безсмъртие ги увенчава...

19 юни, 1963 г., Старозагорския затвор

Преписах стихотворението в 3-4 екземпляра и го раздадох на другия ден на присъствалите, за да дам отпор на лошото определение, но Пенчев продължи да твърди, че с хитрец е искал да каже умен, тактичен човек, докато аз и днес смятам, че хитрец означава наистина и тактичен, умел, но непременно и порочен, извъртащ се, измъкващ се от истината, лъжец и подлец. „

Разбрал дребния ни вътрешен конфликт, Янко Явашев, смятащ се за „водач“ на групата земсисти от Варненско-Провадийско, ме покани „на събеседване“. След обичайните учтиво подбирани въпроси: от къде съм, за какво съм, той от упор запита:

– Като дойде в нашия затвор и се смяташ за земеделец, защо не дойде при мен, при бай ти Янко, за да разбереш кой какъв е и колко пари струва, а оглави тия ямболлии и хасковлии, та има опасност да се отцепят от нас?

– Какви ги говориш? – питам аз. – Това не е „вашият“ затвор и аз никого не съм „оглавил“, а просто си търпя присъдата и комуто съм приятен, общува с мен, комуто не, не общува...

– Ти не ми разправяй, че е иначе това, което всеки ден виждаме. Ти не само ги поведе за носовете, но и ги заразяваш с някакви си почти комунистически идеи, с някакви кооперативизми, против едрото фермерство, против търговците и капиталистите.

– А, а, това е вина на Стамболийски и аз не те съветвам да идеш скоро при него, а най-едрото фермерство е именно кооперативизмът... – Ти какъв беше навън? С какво се прехранваше? – питам го.

– С търговия. Търговец бях, ама комунистите ми разтуриха работата и ме вкараха в затвора, защото и техните „принципи“ са такива, каквито ги разпространяваш ти...

– Търговец навън, търговец тук, само че на човешки души, а? От всичко, което чух от теб, разбирам, че едва тук, в затвора, си разбрал, че на тоя свят има и Земеделски съюз. Та ти не знаеш за съществуването дори на „Принципите на БЗНС“, които са нашата земеделска конституция. Ще взема да събера твоите момчета, дето ги залъгваш с твоите търговско-капиталистически теории и ще им обясня какво значи земеделската идеология, писана от Стамболийски и приета от всичките конгреси на съюза до днес. Единствено лидероманията ти е земеделска черта.

– Чакай, чакай! – вдигна ръка пред лицето си Явашев.

– Нека ние тук да се разберем, пък тогава ще ги събираме – с внезапно омекнал тон заговори Явашев. – Ти Петър Пасков познаваш ли? Той е голям земеделец и мен ме издигна за лидер, втори след себе си в нашия край. Хайде в интерес на съюза аз няма да ти се меся там за Софийско, дори за тия от Ямболско и Хасковско, ама и ти кавалерски няма да ни се месиш за Варненско, Шуменско и... Русенско, да речем...

– Абе, бай Явашев – нервирах се аз, – срам ме е да те слушам. Ти говориш като провокатор и не е изключено да си такъв, щом ми говориш такива колкото смешни, толкова и опасни работи. Никой никъде сега не се нуждае от нашето лидерство[39]. Знаеш ли, че тези от Ямболско са съдени точно за изучаването на земеделските идеи и никакъв водач няма какво да им открива тепърва по този въпрос. Но има нещо друго – ако ти си чорбаджийско-чифликчийски настроен, ако си богат човек, то образувай си чорбаджийски съюз. Знае се някога от историята на БЗНС, че някой си Н.

[39] Интересно е, че след 10 ноември 1989 г., когато БЗНС – Н. Петков, възстанови легалната си дейност, именно от идейно приятелската ми компания в Шумен и Белене и ямболско-хасковската в Старозагорския затвор най-голям процент от хората бяха избрани във висшето ръководство на съюза.

Корманов, Холевич, Алтимирски и други са правили опит за такъв Земеделски съюз и са пропаднали...

След още разправии Янко Явашев взе явно примирителна позиция и поиска препис от „Принципите", за да ги изучава, като обеща да не се прави на лидер, а да ги разпространява.

Като ковяхме щайгите, насядали в редица в двора, имаше един Георги Аврамчев от Плевен, който ги записваше. Наложи му се да го карат на дело някакво в Плевен и надзирателят Иван Митев ме повика аз да записвам двата дни, в които ще отсъства. Взех тетрадката и тръгнах пред редицата, а той все по мен. Извиках те, казва той, за да си по-свободен, та да ми кажеш някой виц. Оня преди три дена много ми хареса. Не ме гледай, че съм черен и че съм надзирател. Нито съм циганин, нито съм лош човек.

– Нищо, и циганин да си – викам му, – български циганин е белгийският крал сега. А може би и предишният, преди този сегашния, но той пък му е син или внук.

Това беше предпоставка, след което му разказах това което съм чул преди години и което мисля, че не е виц, а истина.

На гости на цар Борис Трети някога през 1924 г. дошли кралят и кралицата на Белгия и отседнали в Чамкория. Слезли след някой ден да разгледат град Самоков и кралят подложил крак да му лъсне обувките един циганин ваксаджия сред града. Дал му накрая някаква едра пара и като разбрал, че циганинът няма пари да му върне ресто, махнал с ръка и му оставил цялата сума. Вдигнал се благодарният циганин, зацелувал ръцете на краля и кралицата и гласно благодарил, като нещо надълго обяснявал. Преводачът съобщил на кралската двойка, че циганинът ги благославя до Бога, защото имал 8 деца и едва ги изхранвал, а тези пари ще му стигнат за цял месец. Потупали по рамото едрия, млад и хубав мустакат ваксаджия и нещо си зашушнали насаме. След малко го поканили да им гостува вечерта в покоите им в Чамкория. Оказало се, че дълги години вече кралската двойка се тревожела, заради бездетството си, та нашият манго, с атестацията, че е осмодетен, дискретно пребивавал ден из ден при кралската двойка, по-точно в леглото на кралицата. Но това не останало съвсем в тайна за придворните. След година те научили за голямото чудене в Белгия, че кралицата родила доста мургав, но здрав и жизнен

престолонаследник. И като слизали в Самоков, подхвърлили на циганина: „Честито, майсторе, деветият ти син стана крал на Белгия...“

Доста се разсмя надзирателят на това и групата затворници, които се бяха струпали наоколо. След обяд пък пристигна някаква комисия от МВР, по някакво нареждане, да разгледа и инспектира насам. Бяха двама цивилни и един униформен полковник и тръгнаха между нас с разни въпроси. Кой от къде е? Кой за какво е осъден и други.

Пред тях се изправи да пита нещо по някаква своя молба до министерството бай Иван Парасков от „Съюз на Втората република“.

– Ти за какво си съден? – попита го полковникът.

– Амче, за нищо, кажи-речи, гражданино полковник – рече той. – Заради Антанаса тъй, вкара и мене в белъта, тъй за нема нищо...

– В какво точно те обвиниха, все пак?

– – Амче, за две пушки – замънка бай Парасков, – носил ги отнейде, пък ги турил, без да знам, в плевнята ми...

– Как не ги турил в плевнята на партийния секретар, ами точно в твоята? И колко те осъдиха за тази работа?

– Амче, 15 години, гражданино полковник...

– А-а, не ми ги разправяй такива, имало е и нещо друго, а?

– Абе... ѝ някакъв пакустил, нам ква машинерия било, мушнали там в сеното, ама аз тез работи не ги схващам за кво са...

– Хубаво ти е напакостил този циклостил – засмя се полковникът, а аз се изпуснах та допълних: „Отговаря като пред Екатерина Велика“.

По настояването на дочулите хора се принудих да разкажа как някога руската императрица като смятала, че е ощастливила целия народ със своето управление, попитала съветниците си дали има още някъде нещастни хора по руската земя. „Узники, только узники, благородная матушка...“ – отговорили те и я отвели в Петропавловската крепост. Изкарали на двора затворниците и тя ги заразпитвала кой за какво е осъден. Изреждали се пред нея разни търговци, военни доставчици, осъдени за далавери, разбойници от тайгата и по пътищата, атентатори, шпиони. И всеки започвал и завършвал: „Я невинный, только невинный, благородная матушка...“ Най-подир съзряла един

одърпан мужик с препасан с връвчица кафтан и също го запитала за какво е осъден.
– Я очень виноват, Ваше Величество – изповядал той.
Шест деца имал под тръстиковия си покрив в своята казашка стаица и не смогвал да ги нахрани. Случило се, та прасето на комшията се промушило в неговия двор, турил му ножа, нахранили се децата, но и две години „по правде человеческой“ го осъдили...
– Я този го пуснете – повелила тя, – пък както са събрани тука тия чисти и невинни ангели небесни, ще обявим затвора за божи манастир... Този махнете, да не развали оставащите...
Работата ми на записван през тези три дни ми позволяваше да се запозная с разни хора, с които в друг случай само се разминаваме из коридорите. Цяла „турска махала“ имаше както назовавахме групата турци, насядали по турски на земята, които поискаха да им броя общо щайгите, пък после да ги делим на човек. Потърсих между тях Емин Дългъгов и Риза Зюмбюлов, за да ги поздравя от моя познат от Шуменския затвор Ферадов, дето бяхме сега, преди месеци в етапния арест в София.
Поздравих ги, но те се спогледнаха, казаха си нещо по турски, па ми отвърнаха: „Остави го тоз джанабет кеседжи, той е циганин...“ Но един седящ до тях се вдигна и скочи та ме прегърна и някак запъхтяно рече:
– Ах, Петко, господин Петко беним кардаш, дето в Плевен, в Шумен в карцера, помниш ли? Аз съм Мехмед, Мехмед Фуад, сешаш ли се? Какво пак те осъдиха, а? И Ешреф е още тук, помниш ли го?
Развълнувах се и аз, особено като го огледах как се състарил и далеч по-слаб ми се видя от преди, макар да бе излязъл тогава от смъртната килия в Бургаския затвор...
Едва се здрависахме с Мехмед и през два-три човека избухна някаква свада, при която моят симпатичен родоотстъпник Джони бе хванал за гушата някакво момче и го псуваше на поразия. Като ги разтървахме, се разбра, че като гледали географската карта, другото момче, казало: „Те тука, на Туна вилает (на Дунава) нашите деди са поили конете си и рано или късно пак и ние ще ги поим.“ Джони разбрал, че е турче, и проанглийското му настроение се стопило за миг и възпламнала българската му кръв...

Настръхнаха мнозина наоколо и се насъбраха, а Петко Илиев Пенев от Староселец ядосано рече:

– Ей, само правите кеф на управата с тая гюрултия. Те колко биха искали ние да се изпобием тука? Знаете ли колко време в наказателното аз живях с бай Юсеин от Джебел, хем на смърт беше осъден човекът, та денонощно се молеше на Аллаха, затова разделихме килията на две половини: едната православна черква, другата джамия. И да знаете и двамата останахме живи...

Но Джони не се успокояваше лесно.

– Не стига му вината, че изповядва една варварска религия, ами пък и за цяла България претендира. Те или трябва да ни плащат репарации пет века, колкото са ни държали под робство, или трябва да приемат християнството и ще им простим...

Намесиха се и Дъгдъгов и Зюмбюлов, като обясняваха, че в исляма няма нищо варварско, а само чест и човещина, но Джони продължаваше:

– Абе вие, мюсюлманите, ни считате за гяури, неверници и вашият Аллах награждавал, който убие неверник, а нашият Христос проповядва, че всички хора са братя, учи ни да обичаме дори и враговете си...

Напуснах групата, защото трима от надзирателите дойдоха да отброят за някъде 12 щайги – Иван Митев, сравнително добър (дето искаше да му казвам вицове), Иван Георгиев – рус и зъл, но не си позволяваше много да ни тормози, и Кольо Митев, непроницаемо мълчалив, за когото казваха, че с Коджаманов изпълняват смъртните присъди и че преди е бил криминален затворник. Като взеха, каквото трябва, чувам, че някой вика: „Даскале, ей, даскале, ела тука при старото българин, да разсееме облако, дека е до мен!“ Гледам, че ме вика един циганин, те видят ли някой да държи тефтер, му викат „даскал“. Казваше се Цветан, та аз го похвалих, че името му е чисто българско, а той дотуря:

– Кажи, кажи на тоя Облаков, че ние, циганите, сме дошли тука преди българите, по-стари българи сме от вас, а пък тоя сега се отмета да не е българин.

Приседнах между тях, посоченият Облаков (Никола), хубав младеж и с малко бабаитски маниери, ме порази с разсъжденията си на първо време. Осъден с група други за „антибългарска пропаганда и опит да избяга при

титофашистките си господари в Скопие“. Там, където изкорениш полезното, питомното, то трудно се възстановява. Затова пък веднага изниква дивото, трънливото. Решението на Коминтерна да се измисли македонска нация, налагано от нейните слуги Георги Димитров, Васил Коларов и Руси Христозов с огън и меч, за да се даде Пиринският край Курбан на Тито, взема сега своите обратни жертви.

– Е, македонец ли се считаш сега? – питам с притаена болка Коле Облако, както го наричаха.

– Не се считам, ама са пишувам така, оти ако ме пущея на Скопие, ке одам в Америка – най-откровено изповядва Облака. – Овде куманистите не отпущуват, а там Тито огпущува – допълва мотивите си той. Обзема ме моята си слабост, многословието, и дълго му обяснявам как при предишното ми осъждане съм видял хората да се жертват за своето българско съзнание, а той сега да лежи в затвора пък за обратното, че не иска да е българин.

– Знам, че е така – признава Облака, – ама виж ги властниците – да си българин – бият, съдят и убиват, а сега пък ако не си – пак същото. Па и нашето ВМРО си я е сакало автономията, знаеш ли?

– Това е било тактика – обяснявам му, – за да се отхвърлят сръбските и гръцките претенции, та после да се присъедини към България, без да ни вкарва във война. Иначе Гоце Делчев, Даме Груев и всичките са се считали и обявявали за българи. Три са били тактическите подходи – автономисти, върховисти и федералисти, и всички са изхождали от българските интереси.

Впускам се да му ги обяснявам поотделно, че върховистите са се борили направо за българска Македония, автономистите – първо автономна, а после присъединяване, а федералистите – за българска Македония в рамките на Южнославянска федерация. Тия, последните, се оказват най-непознати за него, били са и по-малко. А аз в Белене бях с един Перо Шанданов, запален федералист, член на Централното ръководство на ВМРО, което по времето на Стамболийски е поддържало и поддържано от БЗНС. Той беше вдаден със същинско проникновение в този болен балкански въпрос. Федерацията е, казваше той, съюз на условно напълно независими държави, събрани в обща

територия, само с външни, без вътрешни граници, с обща отбрана и външна политика.

Представяш ли си – разсъждаваше на глас – да пуснеш предприемчивия и работлив българин в такава широка държава? За три до пет години ще стане доминиращ елемент във федерацията, стожер на държавата. Защото няма федерация, дето да няма доминиращ елемент. При нас това ще са българите. Дори и по число. А толкова ни мразеха и ни наричаха предатели другите, с твърде нереалистичните си кроежи. Автономистите имаха чисти намерения, но колко лесно проповядваният автономизъм може да се превърне в сепаратизъм и дори в областен национализъм.

Докато в рамките на федерацията българското превъзходство ще ги притегля към своите и ще ги гарантира срещу сърбизиране. Да не говорим пък за върховистите, дето направо искаха да си вземем Македония, подсторвани от двореца. Но това автоматически ще обедини сърбите, гърците и дори албанците срещу нас, а непременно и румънците, както през Междусъюзническата война, та София, дори нейното оцеляване като българска ще стане проблем, а камо ли Скопие и Добруджа...

– Може, може. Може и така да е, ама я не ти мислим за София, а в Турция или Армения ке бегам, ама тия комунисти да не са – запъваше се Облаков. А аз като видях, че не прихваща агитацията ми, го обърнах и на шега:

– Ти като се казваш Облаков, да не си от ония, някогашни кръчмарски герои, дето са пели: „Давай, давай Тофиле, вино и ракия, пак на вересия“ – и пошушвали, подпирайки го с камата: „Иначе ке те закрие облакот.“ „Го изпила месечината, ке си сборуват лугята и ке та отпишуват из тефтерот...“

Макар за твърде късото време, цяла галерия от личности, особняци и по-обикновени, открих, докато записвах щайгите им.

Райко Роглев от с. Костиево, Пловдивско, който после избяга и успял да отиде на Запад, Тодор Бразилеца, мисля от с. Кости или Аргирокастро, Бургаско. Избягал и живял чак в Бразилия, па като го налегнала носталгията и се върнал, опитал да мине за бразилец, като отговарял на милиционерите, които го арестували: „Бен бразил, бен

бразил, бррр-бърррръ" брънкал и сочел небето, демек паднах от минаващ бразилски самолет... Марко Велковски от с. Малорад, Оряховско, твърде буден ум и приветлив, Слави Кацаров от Дебър, Първомайско (Пловдивско), който с пословичната си мнителност и критичност не намираше чист човек сред всички, с които вече 15 години се среща из затворите[40]. Георги Марков от с. Митровци, Михайловградско, брат на поета Страхил Планинец, с когото бяхме в Белене (избягал после в ГФР, отдето не се е върнал). Пределно любознателен беше и едвам 20-годишният Кирил Лисичев от с. Жедна, Радомирско, с когото и навън доста се срещахме после Тервел Настев и Кубрат Кръстев (Кубрат е от Варна) често спореха – Тервел не си харесваше името, а Кубрат се гордееше със своето. Запомнящо приятелство завързах с един Матей от Варна, екскурзовод, харесал си една германка, която пък му доверила: „У нас няма мъже. Майка ми ме изпрати тук и каза без мъж да не се връщам." А тя – хубава и лекарка при това. По любов се оженил за нея Матей, а чак после му доверила, че половин улица с ремонтни работилници има по наследство, но няма кой да ги управлява.

Като не могли да заминат легално, купили си някаква гумена лодка и опитали да избягат по море. Тръгнали откъм Ахтопол, мисля, и все на юг, все на юг към Турция уж плували, но времето се влошило. Среднощна буря с гръмове и светкавици, вълните като бесни подхвърляли като перце лодката, а те гласно молели за божия закрила и спасение. Слънчевият изгрев като господня усмивка ги озарил в неизвестно за тях място, но вярвали, че са вече в турски води. Уморени и изтерзани от страх, жажда и глад, те съзрели и плаващ към тях товарен кораб. Навели отново глави за благодарствена молитва и после надали викове за помощ Но взелият ги на борда си кораб се оказал...

[40] Имаше между нас една цяла прослойка от безлични личности, които не се захващаха с нищо друго, освен да одумват кой къде какво направил, колко бил честен или обикновено нечестен от съюзните дейци. Викахме им „Станойковци" по името на Ив. Станойков, ненадминат клюкар и злословник към всеки, чието име дочуе. „БЗНС е създаден от *Интелиджънс сървис*" – твърдеше той. Тази порода сега между нас така е размножена, че заедно с възрастта, склерозата и общата обърканост, злословието и към колегите съидейници е същинско бедствие...

български, и то направо за Варна. Осъдили доктор Зигфрид Матева на 16 месеца, а Матей – на 3 години. Сега тя копае дупки за залесяване около града и вечер се прибира при самотната му майка. И изпраща по някой колет, с надеждата, че в замяна на германските си богатства след година ще има поне български мъж...

Помня още един Георги от с. Валентин, Варненско, Марин Славов от Кърджалийско, Йордан Чукански, мисля от Плевенско, бил цяла година в наказателна килия и като го изкарали на „каре“ и се движели поединично с другите, се случил подир Петко Илиев, също от наказателното, но от друга килия, и му подшушнал: „Кой си ти, бе колега? От кои си?“ „Нашето име е буря!“ – отговорил му Петко. „И бури ни дебнат отвред.“ – допълнил Чукански, чрез което напълно се разбрали, защото това са два последователни стиха от марша на ЗМС. Имаше и един Атанас Железчев от с. Воденичане, Ямболско – духовит и умен младеж, чийто живот също втори път протичаше между стените. Бай Радню от с. Дрангово, Пловдивско беше напълно равнодушен какво ще става с него. Едната му буза беше разцепена и после зараснала с един отблъскващ ръб, поради опита да се самоубие. Участник в горянска чета, той останал да прикрива със стрелба оттеглящите се свои другари при с. Стряма. Обграден вече, той оставил последния патрон за себе си. Събул десния си крак, захапал манлихерата и натиснал с палеца си спусъка. Но цевта се извъртяла малко, та куршумът разцепил бузата му, но бил заловен жив и осъден. Този втори живот той считаше натрапен от случая, затова и не държеше на него. И двама-трима евреи имаше, сред които се открояваше един Йосиф Пресиядо Пардо. Постоянно си пееше, а отвреме навреме повдигаше тон с оперни арии, та го наричаха Бенеамино Джили. Тук открих съвсем неочаквано и Петър Евтимов от с. Чорлево, Ломско (сега Дреновец), когото познавах задочно по разказите на Коци Попа от с. Луковица, с чиято група беше съден, но задочно, защото бе избягал в Югославия. Какво правил и струвал, както и много други, не помня дали мъката по роден дом го беше върна в „родния затвор“, или го бяха върнали насила...

Както се вижда, аз непрекъснато се свирах тук и там да опознавам повече хора и да си попълвам „Записките“

Защото беше вече юни (1963 г.) и ако ми зачетат труда, през следващия месец трябваше да си изляза. Надзирателите се шляеха някъде и не бяха особено бдителни, но един едър и твърде хубав за възрастта си човек, когото често виждах с надзирателите, ме повика на третия ден настрана и рече:

– Абе, момче, два дни те гледам как присядаш при тоя-оня и никак не внимаваш кой как те лъже. Всички си краднат от броените щайги и после отново ти ги дават да ги броиш. Вчера имаме голяма разлика с бройките, получени от фабриката и тези, дето ти си дал, че са изработени. Ще изкараш и на себе си наказание, но и на мен... Аз съм отговорник на всички ви тук.

Като влязохме в по-дълъг разговор, въпроса с щайгите занемарихме и навлязохме в други проблеми.

– Разбрах, че си осъден за някакво си писателство – започна той. – Писал си вражески, антипартийни стихове. Ако наистина имаш такъв дар, би следвало да си по-умен, отколкото ми изглеждаш тук. На кого му е дадено повече от на другите в главата, той е пък по-зле от тях в ръцете и краката. Това от мен, бай ти Стоян Йелдаръмов, да го знаеш. Затова гледай себе си... Щом умееш, какво ти пречи да пишеш там скеле до скеле, зеле със зеле, пламък с камък, зов с любов, наш батенка с руска ватенка, както един Ламар, вярвам го знаеш, щом си по тая част? Той беше анархист, ама се преустрои за партиец. Па и кой ли не се преустрои? Там Багрянинци, Дорагабинци и разни други, писали цял живот за цар Борис и на Симеончо за цукалото дори, па след Девети изкараха, че комунизмът им е бил мечтата по рождение... Какво да правят? Прави си са. Така трябва. Щом искаш да живееш, трябва нещо да работиш и то ще е все в полза на режима. Който и да е той. Защо тогава да не си държиш на лекото, вместо да копаеш или да ковеш щайги. Така и направиха бая професори, артисти, спортисти, журналисти. Нашата партия иска, но и дава. Всички тия сега са по-добре от преди. Знаеш ли какъв гол като пищов е бил Димчо Дебелянов, па и всички, дето сега ги хвалиме и величаеме.

Мълчах и поглъщах всяка дума, като заловен с цигара в тоалетната ученик, изправен за „конско евангелие“ пред директора. Често ми се случваше някога това. Само че там каквото и да ми говореше, минаваше край ушите ми. А сега?

Тридесет и четири годишен мъж, с жена и две обречени на глад деца, да смята, че е някакво изключение от току-що описаното ли? Затова слушах внимателно, още повече че нравоучителната проповед на този човек ми дойде съвсем внезапно. Почти селският му вид, но образован, откровеният и загрижен тон, това, че вика „нашата партия“, а пък се разбра, че също е затворник, ми напомняше за оня, все по-рядко срещан вече тип стари комунисти, вярвали дълго в благородството на идеята, за която се борят, а сега преживяват нейното разминаване с практическото и приложение. Но го преживяват в себе си. Тихо и с достойнство. Дори са загрижени други да не претърпят краха на своите илюзии… Затова и мислех да му благодаря за съветите и нищо повече. Но той продължи:

– Тука имам едно младо земляче, твой приятел и съидейник, Стоянчо от Ръжена, Казанлъшко. Той ми говореше тия дни за твоя случай, пък като те туриха за преброител, снощи и от управата понаучих нещо. Там да знаеш, че си регистриран като много антипартиен и антисъветски настроен. Имай го предвид и не се залъгвай да вършиш пак нещо, щото си под око. А от мен ще ти кажа пък, не се залъгвай, че властта ще падне. Ако тя се грижи за народа – да има храна, жилища, транспорт, болници, триста пъти повече се грижи за себе си. Зад всеки човек има човек, а него насочват пък подир друг човек. И всеки е зависим. За службата си, за живота си… Никога не съм предполагал, че може такава власт да се създаде.

– В такъв случай, не те ли е страх да ми говориш така? – без да искам изпуснах репликата си.

– Аз съм си изживял, какво изживял. Загазих, каквото загазих за няколко забележки срещу големците. И веднага – внезапни ревизии, смъкване от длъжност, нагласени надчети и – тук. Имам една дъщеря, но тя си е хванала вече и образованието, и службата. Пък съм ѝ казал – ако нещо те подгонят заради мен, отказвай се от мен, разобличавай ме, враг ревизионист, троцкист, ренегат, само ти да оцелееш. Щом баща ти не е знаел за какво се бори. На такива като мен в село им викат, че е като овца, дето се обагнила, па си не ще агнето.

– Какво ще кажеш, а? – запита след малко мълчание Йелдаръмов. – Досаждам ти с познати неща, нали? Но за

тебе ми е жал. Млад си още, семеен. Помисли си. Само не си въобразявай за скорошно падане на властта. Тия, нашите, какъв режим създадоха и десет пъти по-малко от турците да държат, пак е половин век. Кой и къде ще ти признае, че в името на някакви си идеи си се подлагал на страдания? Всичко ще извехтее, ще се забрави. Пък аз сигурно няма да съм жив, ама и ти, най-малко ще остарееш.

Усещах се някак си притиснат, по-скоро потиснат от песимистичните му разсъждения. Но в такъв случай човек винаги търси начин да се оправдае, да даде отпор не толкова на противника си, но на онова чувство на безнадеждност, което го обзема. Така стана и с мен.

– Разбирам те, бай Йелдаръмов – започнах аз, – логично е това, което казваш, но човек постъпва така или иначе, воден и от чувството за морал, което му е всадено от родителите, обществото, вярата, политическите убеждения, пренебрегвайки това, което му диктуват временно сложили се външни обстоятелства.

– Ха, временни! – възкликна той. – Временни, та чак докато си жив.

– Аз съм вече на 34 години и не мога да се самозаблуждавам, че при наличието на цели полкове от литературни хрантутници, хванали перата да хвалят властта, тя ще има нужда и ще приеме един като мен, два пъти съден за дейност против нея, защото и той имал умението да римува скеле със зеле и вази с первази... А общоприетото е, че един инженер може при един режим да проектира и строи черкви и училища, при друг – затвори и укрепления[41], един лекар трябва да лекува и нашите войници, и техните заловели в плен противници. Това са, така да се каже, професионални задължения, дори морални задължения. Но литературата е духовна продукция, изкуство, проповядващо морал, добротворство, родолюбие. И представяш ли си един писател да описва като еднакво прави, морално оправдани и тези, които, да речем, бранят родината му, и тези, които са я нападнали? И тези, които погубват свободата, и тези, които страдат за нея?

– О-хо-о, прощавай, момче! Прощавай! – прекъсна ме бай Стоян. – Щом си съден сега втори път, щом си вече 34

[41] В Белене един инж. Методи Бакалов ръководеше строежа на дигата и никой от нас не го винеше за това, а и той беше затворник.

години, ти си закоравял в, как да го кажа, убежденията си (мисля едва се удържа да не каже – „закоравял враг“). Прощавай и записвай по-стриктно да не загазим, па по другото, както си знаеш...

После разбрах, че бил с висше икономическо образование и бил някъде директор, преди да го смъкнат и осъдят.

На другия ден назначеният за записване броя на щайгите Георги Аврамчев си дойде. Надзирателят Иван Митев, който ме харесваше като вицаджия, настояваше аз да продължа, но Йелдаръмов каза, че аз се много „сработвам“ със затворниците, лъжат ме с бройките, пък и началниците нямало да приемат, та ме махнаха. Това умуване беше пред самите затворници, та някои го чуха и като тръгнах да си търся място, за да седна и аз да кова, един вече познат отчасти затворник ме повика при себе си. Щом не те харесват началствата, заяви ми той, аз пък такива само харесвам. Седнах до него, а край него бяха и негови приятели, та цели два дена ми подпомагаха да наковавам необходимите щайги. Но най съм благодарен, че почти за пръв път попаднах в earthземеделска, а в квалифицирана легионерска среда. Той беше от Чирпан, доколкото помня, и се казваше Васил Узунов – същият от депутатите в „килийния парламент“. Христо Филов му бил казал кой съм и какъв съм, а аз пък любопитствах за идеологията му, защото той беше нещо от ръководните среди на СБНЛ (легиона) и беше доста сведущ по платформата им.

– Знам, че вие, земеделците, смятате легионерите за някакви мамини синчета, които са тук едва ли не от жаждата за приключения. Че нашата организация е нещо като спорадични ученически и студентски групички, които постепенно ще изчезнат. Но ние сме призвани да продължим и поддържаме сред народа ни това, от което сега има най-голяма нужда – българския национален дух. Вие, като представители на селячеството, би трябвало само да се радвате на нашето съществуване. Защото и ние, и вие сме заинтересовани за народностното ни опазване от съветско-руския напор за интегриране, а фактически асимилираме на нашата нация в руската. А вие пренебрегвате този въпрос. Говорите само за социалните проблеми на селяните, за отделните им, ограбени от

комунистите парчета земя, без да наблягате, че е заплашено цялото парче земя, наречено България.

– Моля ти се – възразявах аз, – ние сме БЪЛГАРСКИ земеделски народен съюз... Хем български, хем народен...

– Абе и национален да го кръстите, фирмата още не е съдържание. Вашият доктор, Гемето, офейка някъде навън, а вие се пържите в червения тиган и децата ви пеят ли, пеят руски песни, наричани за удобство съветски, а?

– А да остане тук, за да загине ли? Като Никола Петков остана и загина, защо първо него не даде за пример? А вашият Иван Дочев къде е?

– Не, не! Нека да не издребняваме с отделни случаи – поправи се Васил. – Нека само идеологически се уточним. Не е ли най-важно първо да я има България, па тогава да говорим кому колко земя ще дадем, на кого ще са фабриките, кому мините или горите. А ние имаме и по тези въпроси установени гледища. И то изработвани под сянката на бесилката. Ако не е нескромно и неприятно, ще ви ги изложа накратко:

– Република с председател и подпредседател, избирани за 4 години пряко от народа.

– Парламентарно управление, против всякакъв вид цвят и диктатура.

– Конституционно закрепена многопартийност и морал в политиката и в свободния от цензура печат.

– Социална справедливост – фабриките на работниците, а земята на тези, които ще я обработват. Забрана за закупуване на земя от онези, които няма да я обработват.

– Неучастие на армията в политиката, а православното християнство – фактор за стабилност на народ и държава.

– Външна политика, имаща предвид предимно Балканския полуостров, но и готовност за федерация – балканска или европейска, чрез която да се решат националните ни и икономическите ни проблеми.

– Е, е, ще ни наричате ли още фашисти? – горделиво запита Васил.

– Та вие по нищо не се различавате, общо казано, от „Принципите на БЗНС“, ако наистина това ви е програмата, а не сте си я съчинили тук – учуден заключих аз.

– Тя е изработена от Втория легионерски център, начело с Илия Станев, Васил Златаров, Драган Пеев, Илия Попов,

Борис Струнджиев и други, и то като осъдени на смърт, в самите килии на Софийския затвор. (Подобна програма ми предаде в писмен вид – брошура, сега Васил Златаров, но затлачена с доста общи думи и непоследователност.)

ЧОВЕЧНО ЛИ Е ЧОВЕЧЕСТВОТО?

Чудя се сега на всички, но най-вече на себе си. Втори път ме вкарват в затвора за дейност срещу болшевизма, заглъхнала е в света всяка ярост и дори пропаганда против него, а ние си умуваме за „утрешния ден“, „деня Хикс“ или гороломния „Видов ден“ и най-наивно си чертаем и уточняваме „програми“ за тогава. Все още си очакваме на този Видов ден да се видят не само тъмните дела на нашите противници, но и нашите чисти чела. Забравяме колко от тези чисти чела са вече със старчески бръчки, а някои и под земята. Вярата ни в този утрешен ден не подлежеше и не се подлагаше на никакво разумно, реалистично обосноваване. Тя беше навик. Едно разбиращо се от самосебе си упование. Някаква защита, оправдание за положението ни, на гузността ни за бедите, които нанасяме на семействата си. От това време са и моите поетични „Настроения“, дето всъщност надеждата в безнадеждността ми остава само в гордостта на единствен от единствените:

„Как гордо е, кога в неволя,
– в подножието мрачно на палача,
пред който всеки моли се и плаче,
– единствен ти пощада не помолиш...

Как гордо е да вярваш още
в изгрева на твоята зорница,
– кога неблясва ни една искрица
– в мъртвилото на тия тъмни нощи...“

Вярата, че ще дойде този утрешен ден беше търсена необходимост. Защото вееният от разкултването на Сталин в СССР, които се подхранваха с появата на Солженицин, напълно се вместваха в поредицата от блъфове за оцеляване

на системата, появяващи се и заглъхващи. Какъвто бе 20-ият конгрес на КПСС, Априлският пленум на БКП, извинението на Хрушчов пред Тито и др. Сега вече и видимият, обемно-физическият начин на идването на този утрешен ден не се асоциираше с посрещането на американците, както някога на руснаците. Вместо това се ширеше пристрастният анекдот, че като отишъл в ловджийските си опрятности Тодор Живков на някаква овчарска кошара и го запитали кой е, той отговорил: „Как да не ме познавате? Аз съм надеждата и опората на българския народ." Тогава един от овчарите се провикнал към съседната кошара: „Ей, колеги, идвайте насам, че господин Кенеди дойде." (От 1961 г. Джон Кенеди бе станал президент на САЩ.)

Наистина, не беше настанало някакво безветрие в нашия т. нар. „социалистически лагер", защото изгоненият пред парадните врати култ натрапчиво влизаше през задния вход и вече се появяваше на балкона. Никита Хрушчов вече се възнасяше като „най-големия миротворец", той също беше енциклопедичен всезнайко. И за историята, и за литературата, и най-вече за селското стопанство с преобладаващо застъпничество за царевицата. Неговата бъбривост, в противовес на Сталин, цветист език и дори Волнодумство чрез анекдотичните примери, с които подкрепяше твърденията си, ни караха за пръв път да четем речите и докладите му, за разлика от сивотата на всички останали. Но често изпадаше и в смешни положения. Правеше гафове. Негово подражаващо му копие тук беше Тодор Живков. Опитите им чрез прокламирането на „демократизация" да овладеят и се наложат на върха на своите партии и страни доста объркваше пригодената за абсолютна диктатура командно-административна система. Объркваше и нас с очакването ден из ден да се случи нещо на тази система, което обаче не се случваше.

В търсене на обяснение на положението ние мъдрувахме не само на работните места, но, както вече писах, и по килиите, вечер след работа или в неделя, когато не работехме. Един от атракционните случаи беше събирането ни при графа – граф Николай Леонидович Игнатиев, правнук на известния ни руски дипломат по време на Освобождението граф Игнатиев. Роден на Запад, мисля във

Франция, от майка шотландка, служил като френски офицер в Алжир, ранен и пленен от немците, с отрязан от тях ляв крак, той беше набрал знание за неща, от които ние нямахме и хабер. (Мисля, че октомврийският преврат в Русия през 1917 г. прогонва на Запад част от фамилията на граф Игнатиев.) Но освен че беше католик, друго всичко у него си беше руско. Ненавиждаше германците и заявяваше:

– Свещен народ са русите. Мъченичеството им под болшевишкото иго ще ги възвиси до спасители на света от злините и пороците. Засега всичко в живота е повечето лошо, затова имай душа да се радваш, когато имаш хубав миг... (Той симпатизираше на БЗНС.)

Първата му жена, французойка, използвала случая с пленяването и неизвестността, за да измоли от папския престол правото да се счита разведена. С нея има дъщеря, сега омъжена в Мексико. Не помня добре, но мисля, че родствеността му с България поради дядо му, на чието име има толкова улици, село и училища, го довежда в България, дето се оженва за дъщерята на Ал. Оббов, журналистка във в. „Земеделско знаме“. Той също е журналист, работил във в. „Монд“ и „Фигаро“. И с нея имат дъщеря, Паци, омъжена за един датски барон. Живели са на ул. „Мизия“ в София, но шпиономанията на нашите управници го вкарва в затвора. Пускат го на 3-и март 1964 г. по случай Освобождението, а беше осъден 16 години и изтърпя 13. Съдът бил преразгледал делото му и намерил, че е невинен. Съобщили му, че е било съдебна грешка, поради което годините в затвора ще му се признаят за трудов стаж. „Малката“ 13-годишна „грешка“ остава без последствия.

Чуден човек беше графът. Много близки бяха с Иван Първанов Божилов-Джони, с когото и след затвора са се срещали често. Но и всички други намираха интересно да са в компанията му. Повечето в килията, защото протезата го правеше трудно подвижен.

– Неотстъпно съм за демокрацията – казваше той, – но и диктатурите са като че ли необходимо зло, което да импулсира, макар временно обществото. Това дава отражение и на армиите. Макар в Алжир, Тунис и Либия Хитлеровата армия се биеше на живот и смърт, докато полкове американци отговарят на генерала си с дъвки в

устата[42]. Журналистите ги наричат армия на свободата, но те далеч не се съзнават като такива. Те служат за пари и за пенсия. Дългогодишната демокрация е като блато без отток. Зеленясало и развъждащо какво ли не. Нещо средно, някакъв хибрид между двете – диктатурата и демокрацията, трябва да се измисли...

От няколко такива разговори, при които графът ме затрогна със своето обобщаващо, някак си върхово виждане на общочовешките, на световните проблеми, аз дойдох до заклюочението, че ние твърде опростено, директно отричаме диктатурата на властниците, без да се задълбочаваме върху склонностите, изначалните дадености на феномена Човек. Преди графа само царският съветник Йосиф Робев някога в Шуменския затвор през 1951-1952 г. ме е навеждал на подобни размисли и заключения. Идейните принципи, на които съм поклонник, дават справедливи постановки за устройството на живота, но къде ги ония, които трябва да ги превърнат в живо дело? До каква степен човекът изобщо е годен без принуда да се вмества в идейни принципи, дори в закони и конституции, макар и задължителни, пред жаждата си за лично облагодетелстване и личностна изява? Не понася ли най-често той привлекателните идеи така, както берачът носи стълба, когато отива в овощната градина, за да достига по-лесно зрелите плодове? Не стана ли името на БЗНС стълба за Георги Трайков, за да достигне върховете на властта, не е ли той стълба и за тукашния Янко Явашев, за да се прави на лидер? Не е ли красивата утопия комунизъм стълбата, по която Ленин и Сталин седнаха на тронове от милиони човешки черепи? Не е ли страшна пропастта между лененото наметало и ослето на босия свръхчовек Христос и златните багреници и лъскави лимузини на неговите най-висши последователи – папи и патриарси ? Близо 500 науки служат на стомаха ни, а само изкуството и религиите са застъпниците на духовността, етиката. Но и те най-често служат пък на другата човешка жажда – суетата. Чудесните корнизи, резбовани мебели, картини и килими, с една дума

[42] За ужас и отчаяние на нас, гонените, видяхме как Северна Корея превзе за седмици Южната (1950 г.). Как после Северен Виетнам би САЩ.

домашният интериор на един генерал прави ли го по-човечен от живеещия в сламена кошара селянин?

– Тези размисли разбиваха на пух и прах тезата, която си бях формулирал – свободата и периодичната изборност на управляващите ще ги прави така зависими и задължени към народа, към неговата воля и глас, че те не могат да бъдат други, освен добри. Иначе не биха се задържали на управленския пулт. А как тогава – мислех си сега, след разговорите с графа – властващите по света хвърлят милиони за спортни игри и стадиони при наличието на хиляди и милиони без жилища, хляб и работа? Как така се е утвърдила нуждата от галантерия, кинкалерия и парфюмерия, та средствата за това не се насочат към сираци, вдовици и инвалиди? Но и още – как тия бедни, бездомни не са станали първенствуващ проблем за милионите избиратели, които да респектират с гласовете си управниците, да насочат излишните разкошества към социално слабите? И оттук – дали хуманизмът на мнозинството и на отделния човек заема такава част от душевността му, каквато аз си въобразявах, че е нормално да има? Дали при един мач от националното или международното футболно първенство ще дойдат хиляди зрители, ако да речем, вместо да гонят топка с килограм въздух, на двата тима се предостави да правят тухли, състезавайки се по бройките и качествата им? Дали би имало зрители за филм, в който се представя животът на едно нормално, почтено семейство, без измами, изневери, плачове, убийства дори?

С други думи човечно ли е човечеството? Значи и ние, съвременниците на двадесетия век, сме си все още чисто подобие на римска тълпа, която крещи от удоволствие при предсмъртните викове и леещата се кръв на гладиаторите, само че в някаква по-омекотена форма. Не съм ли аз един епигон на сиромахомилството на Спиро Гулабчев, когато мисля, че футболистите трябва да правят тухли за бездомните и парфюмериите и галантериите да пекат хляб и шият дрехи за голите и гладните? Не е ли и свободата и демокрацията, в чието име се подлагаме на страдания, една ефимерна залъгалка, украсяваща жаждата ни за личностна проява? Като в САЩ от два века вече има свобода и ги смятаме за образец, заедно с Англия, на демокрация, та

изчезнаха ли бедните и отритнатите, престъпниците, мафиотите? Разви ли се духовността, етичността сред материално задоволените? Не намериха ли благоприятна почва тъкмо там изневярата в семействата, сексуалните перверзности, наркоманията и гангстерството, безвидните цапаници на художниците, изкривокълчените фигури на скулпторите, дисхармоничният и какафоничен врясък и трясък на музиката, демоничният и садистичен персонаж литературата? Такава ли посока приема в развитието си напълно свободното общество?

Това ли очаква и нас, ако извоюваме правото на свободен и демократичен избор на народа? Но тогава? Да одобрим тиранията ли? Разбира се, че не! Хиляди пъти не! Но как тогава да преминем слузестата река на изброените аргументи? В „средния път“ кънти в главата и щрихира нещо като „културно дирижирана демокрация“, „просветен авторитаризъм“ и други подобни... Но отново основният проблем е: ЧОВЕЧНО ЛИ СИ, ЧОВЕЧЕСТВО МОЕ?

АЗЪТ – ГЕРОЙ В ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО

– Ей, ти, със сивата фланела, отнеси тия две щайги на купчината.

– А-а, никакви щайги не пипам. Работното време свърши... – Е, моля ти се, Сашо, вземи ги, на път ти е. Ти никога не си държал на минутата, дори час повече си работил...

– А-а, така може. А не да ме правиш на будала – и взема щайгите.

Това чух и видях онзи ден в двора, дето ковяхме щайгите. То ме хвърля в странен размисъл. Какво накара отказващия Сашо да вземе и пренесе щайгите? Срещу какво? Какво получи чрез второто подканяне, та така набързо се съгласи? Размислих и си обясних – получи признание на личността си. От „Ей, ти, със сивата фланела“ стана Сашо, който „никога не е държал на минутата“ и „дори час в повече е работил“. Тогава се вслушах в разговорите на хората: „Аз видях“, „Аз го чух“, „Аз го знам“, „Аз разбрах“, „Аз смятам, че...“... Все този АЗ беше в началото и в края на всичко, с което участва отделният човек в общуването си с друг или

другите. Освен за елементарните си, физически нужди – храна, облекло и жилище, човекът води непрестанна битка да утеши жаждата си за личностна проява. Да се очертае, да изпъкне, да бъде забелязан с нещо особено, неповторимо, дето другите нямат или не могат. Безброй са способите, към които все с тази цел прибягва човекът. Дори скромността, незаинтересоваността към собствено афиширане е само една по-префинена форма на жаждата да бъде забелязан, отличен от другите, чрез това рядко признавано някому качество.

СИТОСТ, СИГУРНОСТ, СУЕТНОСТ! Ето най-съкратеният превод на всичките човешки грижи и заетост под небето. Разбира се, че в дъното на дъната е инстинктът за самосъхранение. Но неговото пряко действие е борбата за СИТОСТ И СИГУРНОСТ. За телесно оцеляване. Постигнал това, човекът не се смирява и смълчава. Камшикът на СУЕТНОСТТА го подгонва в най-невероятни посоки, тласка го към най-невъобразими постъпки. В политиката – за да извоюва власт над другите. Тук е най-осезателната му изява. Гарантирано е забележим от другите, защото са зависими от него. Ще слушат, и то задължително, думите му, заповедите му, ще го гледат по вестници и списания, ще го чуват по микрофони, ще мъдрува от екран, ще го честват, ще го погребват забележимо... В изкуството – ще четат, слушат или гледат творбите му, ще ги рецензират, ще го вписват в книги и сборници, ще го филмират, ще му подражават, ще е непреходен от политическите промени, ще стане име на улица, село, училище, площад или дори град...

В модата – ще ахкат и тюхкат на скъпите му или причудливи дрехи, кола, прическа, които в своята среда, село, град или дори държава той е притежавал и демонстрирал. Столетие мъжките панталони се шиеха с маншети, по примера и подражание на някой си маркиз Маншет, който в едно кално и кишаво време бил подгънал долния край на панталоните си. Високите токове на обувките като мода достигнали до това, че прима дамата на Венеция, съпруга на префекта, за да бъде първа и в това, ходила с 50-сантиметрови токове, подкрепяна от две слугини през града. Ако леката кола е необходимост, то кое кара човекът да жадува тя да не е „Москвич“ или

„Вартбург“, а 10 пъти по-скъпият „Мерцедес“? Кое кара дамите да примират от жаждата мантото им да е от десетки парчета кожички от синя лисица или норка, а не от по-хигиеничния и удобен плат? Това са релетата на суетността, на жаждата за престижност, първенство, неповторимост, недостижимост. Същото, което е накарало „поета“ Едуардас Межелайтис (Литва) да напише: „Денят остана като клечка, забита във клепача на нощта...“. Същото, което принуди композиторите да превърнат тоновата симетрия, музиката, от галеща душата съзвучност в адска безредна тропаница, а скулпторите да ни представят убоги телесни деформации и нищо не означаващи метални кривотии. Борба за свой „почерк“, „творческа индивидуалност“, жажда за отлика от другите, за своя „школа“ и показ на „творчески размах“, „оригинални решения на творческия замисъл“. И понеже се изчислява, че на земята до днес са живели към 76 милиарда човека, то всички варианти във всички направления на изкуството и модата са вече така утъпкани, че жаждата за оригиналност става перверзност, извеждаща до противоположния на изкуството полюс. Достоевското „Красотата ще спаси света“ звучи като ирония. Също като Горкиевото „Човек – това звучи гордо“ на фона на това, което става по света и най-вече в самата му родина.

Суетността като оръжие на Аза за неговото самоутвърждаване и изява съпътства човека не само от древността, античността, но и изглежда от самото светосътворение. Особено ярка е тя във формата на покровителство, попечителство, властване и дори безпрекословно притежание на човек от човек. Известно е, че сиракузкият тиранин Дионисий заедно с дълговете му е откупил за себе си Платон, мъдреца от елинската античност. Притежанието на роби, наричани и говорящи сечива за обработка на земята, дървото, камъка и металите, е също не само икономическа изгода за робовладелеца, но и храна за онази хищна секция от душевността му (и на всички хора), изпитваща доволство от жестокото право да разполага с живота на себеподобен. Дори клетка с папагалче, канарче, аквариум с рибки или котка човекът притежава все с неосъзнаваната нужда да е господар на някакво същество, а камо ли това да е нему подобен. Отрицателни, човекоубийствени (Нерон, Калигула, Хитлер и

Сталин) и разрушителни (Херострат) действия са предприемани, само и само да се завоюва личностно присъствие в абзац, страница, том или голям период, епоха в световната история. (А египетските пирамиди?) И за съжаление те са повече и по-запомнящи се дори от съвременни хуманни подвизи (майка Тереза например). За да погалят самочувствието им и ги привлекат за целите си и религиите не случайно строят импозантните си черкви, пагоди, синагоги и джамии, в които приканват хората. Но и там те ходят повече за показност, кич, престижност, отколкото да знаят и изпълняват етичните правила, които религиите се мъчат да внедряват. Задоволяват се само с ритуалите. Дори църквите, особено нашата източноправославна, са замръзнали на една ритуална самоцелност и нямат милосърдна дейност и етични проповеди. „Бог е любов“, „любете се друг друга“ дори не е преведено правилно на български като обич – топлото и хуманно понятие, вместо сексуалния нюанс на думата любов. Хилядите привърженици на спорта, особено на футбола, ликуват и крещят – „Ние ви бихме с три на нула!“, без да са и помирисали топката, задоволявайки суетата си като съпричастни на нещо, на събитие, което е шумно огласено. Какви теготи и запареност търпят хиляди момичета, намъкнали модните сега прилепнали на бутовете им панталони, вместо чудесно ветреещите се, пеперудно красиви поли и рокли. С какво увлечение и претенция за неповторимост разказва всеки и всяка за своите първи влюбвания или първи стъпки и думи на децата си, макар в това да има банално еднообразие от край до края на света. А името? Личното, фамилното или прозвищно име на човека е най-милият звук, раздвижвал земния въздух до днес. То бележи съществуването му сред човешкия безброй, затова ако е от многоповтарящите се и незабележими (Иван Първанов Цветанов), много от хората, особено творческите във нещо личности, си го изменят с по-ярка звукова отличаемост (псевдоним)[43].

Личността – Азът на човека, така се е развихрял през вековете, че според Липерт („История на изкуството“) дрехите на първите човеци (Хавайските острови) са се

[43] А обикновените хора, особено у нас, масово прибягват до чуждоземни: Жоро, Жан, Мая, Силвия, Олег...по същите причини.

наложили не за зашита от природните явления, а за да закачат по тях украсяващи пера, дрънкулки и цветя. Защото тогава, в стадния период, само тялото на човека е било негова лична територия. По-късно, след възникване на държавата, Азът, особено властващият Аз, украсява не само тялото, коня, колесниците и шатрите си, но и в цялата подвластна му територия иска да остави, да украси със своя образ и име, и то за вечни времена. Израз на това са Сфинксът и пирамидите, каменните тела и образи на фараоните – Хеопс, Рамзесите, Тутмосите в Египет, цезарите в Рим, Петроград на Петър Първи, та до днешни дни, когато отделни властници-Азове стават с имената си прилагателни към названието на цели държави за цели десетилетия – Титова Югославия и др., на партии, на столици – Сиануквил в Камбоджа, Трухильо в Доминика и др.[44] Вярно е, че в наше време всички наши Азове, става въпрос за властващите, оправдават това като отклик на народните желания.

От друга страна, тъкмо тази жажда на Аза да се изяви и обезсмърти е горивото на творческите прояви на личността, от които при реални постижения извлича полза и цялото общество. В духовно и особено в техническо отношение.

Тогава защо пиша всичко това? Дали не по призив на моя Аз? Да покажа сумирано тези, виждани от всички неща, за да демонстрирам наблюдателност и самоогласяване или да принеса полза някаква някому? Има ги и двете. Защото първото се явява неволно, но и неизбежно, защото никой не е изключение от общочовешкото, но основна моя цел е второто. Да покажа колко вида робство, нерви и материални загуби си налага човек заради стоглавата ламя на своята суетност и неефективни средства за нейното задоволяване. Защото това не са телесни нужди, а жажди на алчната за изява секция на мисълта му. Тя е полезна, когато е адвокат на тялото, но когато воюва сама за себе си, тя е ненаситна и тласка човека и в пагубни посоки. Често навреждащи на милиони. Стига до античовешки абсурди, дето вместо почетност, името на човека става синоним на варварски егоизъм и позорна слава, често писана с кръвта на невинни.

---

[44] Там, където и когато писах това, не посмях да давам примери от „социалистическия лагер“, въпреки че тъкмо там те са в изобилие. Десетки неща бяха ленински, сталински, димитровски...

В случая послушах Бомарше, който казва:

„Хората са поправими от своите пороци само ако успееш да им разкриеш истината за самите тях.“

Но аз прекратявам сега, защото тази тема е достойна за цяла брошура или книга. Дано съм жив да я напиша!

юни, 1963 г., Ст. Загора – затвора ПОСЛЕ ПИСАНО: С всички свои действия и мисли хората – съзнават или не, се борят срещу смъртта. Тази илюзия те наричат надежда, бъдеще и т. н. Всъщност всичко се свежда до борбата им за по-лек път до нея и по-добър и траен спомен след нея…

ВСЕКИ ВТОРИ И ТРЕТИ – ПОЕТИ…

Азбучна истина е, че литературата, особено поезията, е изкуство на страданието. Не знам другаде как е, но българинът има извечна потребност да излива мъката си в стихове. Не случайно дългогодишното турско робство е вложило в културната ни съкровищница повече от двадесет хиляди народни песни, което значи поетични текстове, докато сто-милионният германски народ има няколко стотици. Рядко ще видиш и некролог по нашите улици без някой куплет. Затова и естествено е в затвора, дето мъката по роден дом и близки е постоянна спътница, да никнат и безброй стихотворения.

Лоша услуга ми беше направил, както вече казах, Атанас кофтето, за когото стана вече дума, като разпространил сред затворниците, че аз съм твърде квалифициран писател и поет. Като бе схванал уклончивата ми учтивост като одобрение на неговите стихове, що следваше потребността да ме изкарва колкото се може по-сведущ по това, та и оценката да му е от такъв голям „капацитет“. В резултат на това вечер при мен се събираше по цяла тълпа „поети“, настояващи за преглед и оценка на стиховете им. Повечето бяха слаби, дори невъзможни, но как да сипвам сол на душевните им рани? Обикновено първом ги одобрявах, окуражавах „авторите“, па следваха толкова уговорки по доопрявянето им, че от първите думи не оставаше и помен. Но те само одобрението чуваха. Изключение правеше едно момче, Нейко Велчев мисля, че се казваше. Той имаше

талант, доколкото съм в правото си да оценявам, и бе сколасал прилична стихосбирка, като после чувах, че като излязъл, успял да я издаде.

Куриозен случай беше един Никола Данев. Подаде ми тетрадка със стихове и рече:

– А прочети и моите да видим дали наистина разбираш от поезия.

Значи хем прибягва до мен за проверка, хем аз ще бъда проверяваният. Това ме подстори да бъда по-откровен. Те бяха пълно посмешище.

– Ти по ли знаеш от бай Янко Явашев, бе? – оспори мнението ми той. – Ти ги отхвърляш, защото знаеш, че съм с него. А той ми каза, че това е нова, хуманистична линия в българската поезия, каквато няма досега. Я вижте как само започвам на първа страница – реши да убеди другите този „автор“. И прочете:

МИЛОСТИВНА ДОБРОТА

Ако мога някой хубав ден
да намеря някога пред мен
една пълна каца с мед,
сутрин или преди обед.
На децата гладни ще я раздам,
няма и лъжица аз да изям.

– Махнете тия бръщолевеници – намеси се Симеон от Гълъбово, – Ботев че е поет до костите си, захвърли перото и хвана пушката, за да се бори срещу турците, та сега ние ли с поезия ще уплашим Хрушчов? Ах, защо не съм се родил по времето на бай Панайот с дългите мустаци? Стоянчо, (от с. Ръжена), а като излезнем да възродим хайдутството, бе? Ох, как ми се спи на букова шума! Как ми се пие от хайдушко кладенче и ми се стреля по червено. Ама вместо по червени фесове, по червени пагони...

ДА ВЪСТАНЕШ СРЕЩУ РОБА СИ

Забелязах, че едва познатият ми полковник Стилиян Тошев от два-три дни запазва в канчето си по малко храна и ходи

при някого на долния етаж. Нищо не знаех за него, освен че е съден от Народния съд.

– На кого ятачествуваш, бай Стиляне? – попитах го.

– Не знам дали ще ти е приятно, но добрият войник уважава своя генерал дори когато е пленен или дори умъртвен от враговете. Долу с капитана и някои други правим едно малко възпоминание за господин генерала Иван Вълков. Точно там преди месеци почина той. Пък си и побъбрим за миналото, без да нагазваме в бъдещето. Оставяме го за вас.

С тия начални реплики ние направихме цяло интервю, защото той се оказа жаден да сподели, каквото мисли и знае, с някого от „вражеския лагер“, както наричаше земеделците. Но досега при толкова години затвор чувал само определението фашист, буржоа, убиец от земеделците и никога човешка дума, разговор и разбиране. За моето внимание и учтивост той се отплати с една изповед колкото откровена, толкова и интересна.

Като младши офицер бил нещо като личен адютант на генерал (тогава полковник) Иван Вълков. Военните чинове получавали едновременно, макар да вървели един подир друг. Когато Вълков станал генерал, Стилиян Тошев станал полковник и нещо като главен секретар на Министерство на войната.

– Вашите хора ни наричат фашисти, убийци, кафяви комунисти – оплака се той.

– – Но какъв фашизъм в България? Тук само Христо Кунчев в 1933 г. е имал някаква фашистка партия от 30 души. А ние служехме на България. И ако нашата власт е гонила комунистите, то е защото ги смятахме чужди слуги, които ще погубят независимостта ни, а не за социалната им програма, че била против богатите. Нека вземеха властта по закон, с избори, па нека въвеждат какъвто искат ред. Но нямахме право като българи да оставим в ръцете им България, за да я затрият от картата на света.

– Но защо гонехте и земеделци? – не можех да се въздържа аз.

– Аз не съм участвал в Деветоюнския преврат. Доста чиновническа ми беше службата. Но тях ги гонеха, защото бяха много свързани с комунистите. И както са многохилядни, ама по-лабави, ако вземат власт, ще станат

трамплин на комунистите. Затова са ги считали опасни за България.

– Как трамплин, когато знаете, че Стамболийски не ги е обичал, бил е за самостоятелна земеделска власт, а вие го свалихте и убихте – едва държа учтив тон.

– Е, ама признавам, убийството му е незаконно, противоконституционно, но войската бе обидена и уплашена. Та той искаше да замени държавната армия с партийната си. С Оранжевата гвардия. И затова Военният съюз му е взел мерата.

– Но какъв страх за съдбата на България сте имали, като вие пък отидохте с Германия?

– А, а, Германия не е Русия. Тя не може да ни асимилира. Тя ни даде Южна Добруджа и Македония, без да загине нито един наш войник. Ние като малка държава трябва да имаме някой велик съюзник, за да оцелеем. Иначе сърби, гърци, румънци и най-вече турците ще ни поделят помежду си.

– А страхът за България ли диктуваше да се обяви война на САЩ и Англия, на които нищо не можем да сторим, а те ни потрошиха?...

– Е, щом си в Тристранния пакт, трябва да си солидарен със съюзниците си. Не може иначе.

Както се вижда, ние отново, както винаги и с други от Народния съд, стигнахме и до непримиримо различие в тълкуването на историята, но в случая не изпуснахме толерантността си.

Интересен случай ми разкри полковник Тошев за някакво турско брожение, някакъв бунт на българските турци, В Североизточна България, доколкото помня, в края на миналия век. В архивите на Министерството на войната бил открил документи по този случай.

– Кой знае какви чужди агитатори подсторили населението, дето преобладават турци, иначе мирни и работливи хорица, та си въобразили, че ще си възвърнат агаллъка и вдигнали масов бунт – със съжаление констатираше Тошев. – Но срещу българи да въставаш, особено когато си ги мъчил 5 века, си е било чисто самоубийство. Полицията била малобройна, но преди да пристигне войската, всичкото българско население и доста от тези, дето уж се пишат турци, ама знаят, че са потурчени

българи, се вдигнало с такава ярост, че последствията са повече от трагични. Международният шум и струпването на турски войски на границата види се принудили правителството да вземе мерки. Както срещу потушилите бунта българи, като изправило някои пред съд, така и юридически да оформи наказанието на бунтовниците, като ги осъди.

Според архивните документи пред съда само едно се отговаряло: „Жив българин вече ибрик не държи, а пушка. Трябва да няма живи от нас, за да дойдат отново агите и бейовете." А посмъртните присъди над бунтовниците били съвсем военнополеви: „Държавен съд в състав: фелдфебел – еди кой си, подофицер – еди кой си, и редник – често с турско име, осъди на смърт следующите врагове на българската царщина" – следват десетина имена и подписи на „съдиите". А често и с прибавката: „Към горепосочените да се прибавят и следующите трима..." Тези „присъди" често били написани на лист от тетрадка, откъснат и писан на коляно.

Дълго се колебах дали да пиша за тези трагични събития. Но все пак реших, че е поучително и днес да се знае, че никоя част от българското население не трябва да влиза в ролята на взривно устройство с... дистанционно управление.

Нека отбележа, че разбирам усещането на читателите за голямата разлика между описанието на режима в затвора при първото ми осъждане и този при настоящето. Вместо за глад и тормоз, какъвто не липсваше и тук, аз отделям повече внимание на затворническата среда, на нейното качествено съдържание и доминиращите разбирания и стремежи на отделни личности, представящи различните групировки. Може би се налага представата, че съм се грижил само за попълване на своите „Записки" чрез търсените разговори с този или онзи. И в общи линии това си беше точно така. Първо, защото идеята да напиша настоящата книга беше не само съзряла, но и десетки страници от нея вече се намираха под плочите на родната ми къща в с. Огоя. И второ, дванадесет цели години ме отделяха от онова остригано войниче от видинските казарми, което искрено се учудваше за каква „вражеска дейност" го питат следователите. Статутът ми на осъден „за написване и разпространение на литературни произведения

с вражеско съдържание“, които са от естество „да подронят, отслабят или съборят народнодемократичната власт в НРБ“ (обв. по чл. 88 от Наказателния кодекс), само ме подтикваше да продължа. Особено като четях и слушах, че в СССР не само Ал. Солженицин, но и редица други (в списания „Новьх мир“, „Огонек“) вече открито пишат за това, което на наша почва е още наказуемо и подсъдно, въпреки набъбващия мит Радой Ралин. Ако предишната надежда за падането на болшевишката власт ме окуражаваше да започна, сега съветският пример ме подмамваше с надеждата, че и при нас ще настъпи размразяване на ледовете и някак си ще успея да я издам. Надеждата за падането на властта ставаше все по-абстрактна.

ЖА КУ ПИ ДЕ РО

При това мое второ арестуване и осъждане все ми се струва, че властите се отнасяха с мен някак си по-меко. Както по причина на общото разслабване на режима, мисля, че и поради специфичния книжно-литературен характер на обвинението ми. Това за тях беше почти несрещана атракция, пък може би и респект отчасти.

Въпреки това и този ред на нещата не мина без особености. В общата килия имаше радиоточка. Някои я настройваха да свири много високо и аз непрекъснато протестирах и я намалявах, защото ми пречеше на постоянните събеседвания с колеги на моето легло, както и на размисли, мечтания и записки. Една вечер, след безкрайните тиради на говорителя в защита на Хулиан Гримау, испански комунист, заплашен от смъртна присъда при Франко, пуснаха един бесен музикален откъс. Трясъкът му съвсем пречеше на събралите се при мен приятели при разглеждането на „Принципите на БЗНС“. След като се скарахме с някои от съкилийниците за това, аз мушнах набързо под сламеника тетрадките и прекратихме събеседванията си. На другия ден, още не отишли на работа, дойде надзирателят Иван Георгиев и направо вдигна сламеника и взе тетрадките, като ме откара при директора.

– Ето ги тези неща, дето наредихте да иззема – доложи той.
– Ето го и този, дето ги съчинява и разпространява.
– Тетрадките сложи в един плик и ги остави на бюрото на Игнат Колев – нареди директорът, – а този засега в карцера!
Опитах да протестирам, че нищо лошо и забранено няма в тези тетрадки, но директорът бързаше за някъде и надзирателят ме помъкна към кариера. Там заварихме главния надзирател Коджаманов, хванал за косата едно момче, което наричахме Хойзингер – по името на някакъв немски генерал в НАТО, заради немската куртка, която носеше, и брулеше лицето му върху стените на карцера. То плачеше и се дърпаше, а Коджаманов крещеше:
– С ръка си писал, с нос и език ще изтриеш, твойта мамица шпионска.
Тази гледка ме втресе, но какво можех да сторя? С окървавено лице и ритници го вкараха в друг карцер, а мен тикнаха в този. Приземие беше, но не толкова тъмно, та след като посвикнах, успях да разчета полузаличения и мокър от кръв надпис: „Коджамана е най-големият идиот на Балканския полуостров!“ „Пазете се от Коджамана. Той има 19 убийства!“
Късно вечерта ме изкараха при Игнат Колев, който се водеше за възпитател, но там се оказа Джелепов. Колев отсъствал от 3 дни. За принципите, които Джелепов беше прочел, само заяви, че е забранено да се разпространяват тук, но само толкова. Наброските от стихотворения също не го впечатлиха. Но се оказа една непредвидена беля. Един лист с неразбираем текст, някой вечерта беше втикнал в тетрадката и Джелепов настоя за обяснение. Гледах го и недоумявах. Някакви изречения от по два-три реда, но буквите една с една не идат. Късно беше, но дойде от някъде и Коджаманов и един друг надзирател. Втелясваха се и те в неразбираемия текст и правеха предположение, че там съм зашифровал нещо изключително тайно и вече скърцаха зъби, че ще си кажа какво е, че ей сега ме почват и ще пропея, преди петлите да пропеят. Ледени тръпки ме побиха от страх, а челото ми се ороси като гергьовска ливада. Джелепов се сети, че съм обещал да се обадя, като ме пресъдят, за да вляза в Култсъвета, но аз не съм се обадил. Дадоха ми срок от половин час да разгадая

тайнописа. Въртях се, пъшках и съпоставях несъпоставимите редове от букви и нищо не излизаше.

Изтече времето и Коджаманов вече ме повдигаше за яката, когато съзрях, че непонятните изречения са номерирани от 1 до 25. Веднага предположих, че това е съкратеният вариант на „Принципите“, защото и те са 25 на брой. Само принципите без тълкуванията са това, вече бях убеден, а като ги знаех наизуст, успях да се досетя за един позабравен от мен средношколски шифър, който знаех от гимназията. Написах на едно листче „ЖА КУ ПИ ДЕ РО“ и започнах да разшифровам. Начинът е такъв – всяка буква от текста, който искаш да изпратиш някому по друг, който не трябва да го прочете, се заменя от съседната в петте срички на „ЖА КУ ПИ ДЕ РО“, а която буква липсва в тези десет, си я пишеш точно. Така името ми ПЕТКО става неразбираемото ИДТУР. Но за друга секретност това само бой може да ти изкара.

Като го разтълкувах и наистина излязоха „Принципите“ Коджаманов отново ме хвана за яката и ме заблъска в стената, като викаше:

– Кой ти позволи да ни разиграваш, бе, идиот такъв?

Но не знам по какви причини Джелепов му заповяда:

– Остави го тоя, той скоро си излиза и… не трябва да…

Върнаха ме в карцера и на другия ден ме освободиха, без да ме питат нищо повече. При излизането си от затвора подадох заявление да ми се върнат неправилно иззетите ръкописи, които не съдържат нищо опасно. Предадоха ми и тетрадката и личеше, че никой повече не беше я изваждал от плика, в който бе сложена.

Условностите на „демократизацията“, прогласени от Хрушчовия 20-и конгрес на КПСС в Съветския съюз и Априлския пленум и 8-ия конгрес на БКП правеха репресивния апарат на властта да прави необясними засечки. Ту като укротен и дресиран тигър изпълняваше цирковите си номера, ту се нахвърляше на някого под напора на зверската си природа.

ОТ МРАВКАТА ДО ЧОВЕКА И НАГОРЕ…

Вечерта след карцера се видяхме с бай Стоян Матев. С болничната пижама той имаше право да шари из коридорите, уж търси доктор Борис Ненов, който като наш съидейник, но вкаран по някаква подла инсинуация, беше обявил бай Стоян за много болен и го държеше в някаква килия, определена за болнична. Там режимът му беше сравнително добър и в скуката си също прописал. Донесе ми ръкопис от започнат роман с биографично съдържание.

– Моят ръкопис може и после да прегледаш – каза ми той, – но ти нося два-три въпроса от наши момчета от долния етаж да им напишеш отговорите.

Въпросите, доколкото помня, бяха четири или пет и написани на отделни листа, та да има място за отговорите:

Първо – какво нещо е поезията и как се пишат хубави стихове?

Второ – поезия ли е свободният стих?

Трето – кой е най-големият български поет?

Четвърто – поети ли са тези, които възхваляват БКП?

Неочаквано за мен бай Стоян зачака за отговорите, като че ли мога да ги запиша ей така, за пет минути на коляно. Опитах се да го отпратя, защото отговорите изискват доста време, а той имал и друга мисия.

– Знаеш ли – казва, – че днес дойде нов болен, един евангелист от София и ме обърка с разни въпроси за християнството, за Бога, вярващи ли са земеделците... Та и по този въпрос опирам до тебе.

– Да не е отец Никола Барбов? И аз отдавна искам да говоря с него – запитах бай Стоян.

– А-а, тоя не е отец, техните попове нещо друго се казвали. Ама много знае, ще знаеш. Барбов мисля че е католик. Нейсе. Съгласих се на бъдеща среща и бай Стоян си отиде. Макар с години в затвора, аз все така я карах. Непрекъснато нещо важно търся или ме търсят. Цял живот ме притеснява чувството, че за някъде закъснявам, че нещо пропускам. И не усещам как се навъртяват годините. И вътре така, и навън така, та до днес...

Написах някакви отговори за поезията, от които сега си спомням само, че големите поети са като върховете на планина, дето от многото има два-три най-високи. Но докато топографията има точни уреди да измери кой е по-висок дори с метър, то за поезията няма такова средство. Всеки ги

измерва със свои средства. Затова ако избираме между Ботев, Вазов и Яворов, няма да сгрешим... А поезията, както и всяко изкуство, не е професия за изкарване на прехрана, а свещенодействие, литургична служба пред олтара на доброто и човещината...

Дадох листата с отговорите на Кольо Петков Вълов да ги предаде на бай Стоян, а той ги държи в ръка и пита може ли да прочете какво пише. Как не, казвам му, щом ти ги давам и не са запечатани, защо ме питаш. Но това си беше негов характер. Тих, смълчан и непретенциозен, той присядаше в „поетичните“ ни компании и само купуваше, без да продава. Знаех от други, че и той пише стихове, но все още не беше споделил нищо с мен. Викаха му Кольо Боксьора, защото не знам коя година като войник бил национален шампион по бокс в някоя от неясните ми категории. (Напомням, че не обичам спорта като глезотия в ущърб на бедните, но пък насилническите спортове като бокс, футбол направо ненавиждам.) Като шампион, както е традицията на властниците, го взели „на топличко“ да кара службата си в Централния дом на армията в София. Но не издържала съвестта му селска – той е роден в с. Бежаново, Плевенско[45], да гледа разкоша, разсипничеството и среднощните оргии на генерали и партийни големци, които ставали там, и почти открито ги разобличавал. Дори замислил нещо твърде рисковано. Да стресне с един автоматен откос някоя нощ разгулниците и да избяга, но и властите не си поплювали.

Не само заради „вражеска агитация“, но и заради открития в чекмеджето му шмайзер „Судаев“ едвам откачил въжето. Преминал вече години на тежки изпитания, включително заливане с кофи урина за свестяване от побой в Плевенския затвор, той фанатично вярваше в падането на болшевизма. Не прекъснахме приятелството си и навън, но падането на болшевизма той дочака в град Гермерсхайм – Западна Германия, където бе успял да избяга и дори да издаде книги със свои творби – проза и поезия. Но като отражение на преживяното в затворите, през 1993 г. едва завърнал се – почина.

На устроената среща с бай Петър Евангелиста разговорът ни потръгна лошо. Видът му на смирен мъдрец не му попречи първо да ме скастри с въпроса:

[45] От което и пишеше после под името Никола Бежански.

– Защо вие, дружбашите, смятате нас, клоновете на протестантството, за някакви нищожни секти? Ние сме тук, в България от близо сто години. Секта са дъновистите, но за тях нищо не казвате. Петър Дънов, родом от Варна, с „Бялото братство“ е типична секта. Той като окултист се правеше на Бог. Твърдеше, че човек след смъртта си се прeражда и че той казва кой какъв да стане.

И той разказа как при една свада с някой от своите привърженици Дънов го заплашил, че ще го прероди на свиня. А когато след 9-и септември 1944 г. го повикали в Държавна сигурност, заявил: „Да, готов съм. Ще се явя, където трябва!“ Чакали го ден-два, съгласно призовката, но той не идвал. Като отишли да го арестуват, го намерили бездиханен на леглото и с бележка на челото: „Явих се, при когото трябва!“

– Ако сте истински християни, вие, земеделците, трябва да подкрепяте само нас, истинските Христови последователи. Нашата религия е най-съвременна. В нашите черковни домове се изнасят морално-етични сказки и беседи, а православните и католиците пеят и блеят никому непонятни литургии. Те са претоварени с ритуали, а истинската вяра и мисия Христова – братска любов, морал, милосърдие, са напълно занемарени. Вие ходите в черква от суетност, а не от душевна потребност. Вашето източно православие е най-аморфно, свещениците ви са пълни със земни пороци, още Ботев преди 88 години ги бичува най-саркастично...

Но каквото повикало, такова се и обадило. Тази обвинителна тирада почти ме задължи да му опонирам, заемайки привидно дори атеистична позиция. Още повече че около нас се беше събрала цяла тълпа от слушатели.

– Вижте колко бързо капитулираха вашите попове – продължи той. – Като вкараха властите стотина от тях в затворите, набързо се предадоха и оставиха своето стадо на вълците. Я ми покажете сега поне един православен свещеник в затвора. Властите ги разложиха отвътре, вместо да ги бият и затварят.

– Но моля ви се – едва го възпрях, – много дълъг обвинителен акт ми приложихте. Вие изкарвате нашите свещеници сто на сто предатели. Но какво могат да сторят при една такава силна власт. Вие на свой ред какво направихте. Станете вие пастири на изоставеното

православно стадо. Били сте тук от сто години, а сте все още една шепа. Какво могат да направят сега нашите попове? Нищо. Знаете ли, че на 20-ия конгрес на КПСС, когато Хрушчов изнасял доклада си за престъпленията на Сталин, в президиума се получила анонимна бележка от някой делегат с въпроса: „Другарю Хрушчов, къде бяхте вие, когато Сталин вършеше това, та не му го казахте тогава?“ Дали я на самия Хрушчов а той станал и я прочел пред целия конгрес и отговорил така: „Къде съм бил, пита другарят, дето не е посмял да си пише името. Точно там бях, дето сте вие сега!“ Но аз не искам да защитавам православните попове, а и тях, и вас, и католиците бих попитал – като имате един Бог, Христос защо сте на три? Кому принадлежи Той, Единственият? Или ще го разделите на части?

– Това е ваша трактовка на въпроса – прекъсна ме бай Петър. – Христос е неделим, такова твърдение е богохулство и то не може да разколебае вярата ми, но противно на това, което ми бе казано за вас, млади господине, аз се съмнявам въобще дали сте вярващ.

При наличието на публика въпрос на престиж беше да не се оставя победен, затова прибегнах до един фатален въпрос, който и без това дълго носих неразрешен в себе си:

– Бих бил вярващ, ако вие или кой да е ми даде отговор на този въпрос – защо Бог, който съгласно всички религии е Създател на всичко видимо и невидимо, не е създал човека без порочните му склонности, без склонността му да извърши кражба, изневяра, убийство? Ако, да речем, един дърводелец направи една маса или стол с крив крак, масата ли е виновна за това или дърводелецът? Припомнете си в тази връзка и френския израз – не ни наказвай, Господи, макар и кални от грехове, не ти ли ни сътвори от кал?

– Ами освен божественото, доброто – започна доста затруднен бай Петър – много нещо в човека е оставено и на собствената му воля, чрез което той избира по кой път ще върви – в правдата или в греха. С Бога или дявола, сатаната...

– Ами тогава излиза, че човекът е нещо недоправено, недовършено, като къща без покрив. Тогава кой, ако не майсторите строители са виновни, че в нея не може да се живее, защото вали? Ако ли пък у човека има и Божие, и

дяволско, като два дяла от склонностите му, както твърдите, то вие сте дуалист, двубожник, който отстъпва от християнската вяра, че Бог е Всесъздател… признавате още една сила, макар и отрицателна – Сатаната.

– Да ме прости Господ – прекръсти се бай Петър, – но аз за пръв път откривам такъв богохулник. Та вие сте подготвян в някоя висша атеистична школа или университет. Прощавайте, но за мен е съвсем неразумно в самия затвор да водя спор с един, отново прощавайте, рафиниран комунист. Аз ви изложих моята вяра, забележете – Вяра, която не търси доказателства, а просто или я има в човека, или я няма – някак заключително изрече бай Петър и понечи да прекрати спора ни.

– Чакайте, чакайте – възпрях го с жест, – първо ще направя едно сравнение, пък после ще ви кажа къде съм изучавал атеизма си.

В този момент усещах, че насъбралите се, макар и повечето мои приятели, навеждаха очи и съчувстваха на бай Петър.

– Знаете ли, че и аз за пръв път узнавам, че освен болшевиките, които като оспориш убежденията им, ставаш „фашист“, „опортюнист“ или какъвто и да е „…ист“, и някои от вярващите християни са склонни на същата постъпка, когато някой оспори вярата им, такава, каквато не успеят добре да защитят. Прощавайте и вие, но дали сега не употребявате дяволската част от човека, за която споменахте в началото? Дали от подобен сорт „християни“ не е бил Игнатий Лойола, вселявал чрез страшни инквизиции християнската вяра? Както и ония, дето са изгорили жив Джордано Бруно, преследвали протестантските основатели Мартин Лутер и Жан Калвин, турили на клада Ян Хус?

– Висш сатанински разум и подготовка. Това е!… – посочи ме на хората бай Петър и опита да си тръгне. Но те му преградиха пътя. Последните ми думи бяха внесли раздвоение в съчувствието.

– А що се отнася до въпроса, който ви накара да излезете от християнското си смирение, то ще ви кажа, че той има своя отговор. И той изхожда от логиката на самата християнска вяра. Затова ви моля за малко търпение, което трябва да бъде основна черта на християнина.

Бай Петър зае предишното си положение и някак виновно зачака.

– Беше въпрос за Твореца и творението, за дърводелеца и масата, за Създателя-Бог и създанието-човек, нали? Тук наистина е въпрос на вяра, но и на логика, изхождаща от тази вяра – натъртих аз. – Щом сме направили констатацията, че отношението на човека към Бога е отношение на творение към твореца му, на масата към майстора дърводелец, то по всичката ни натрупана и моделирана от цивилизацията логика трябва да признаем, че масата, както и човекът са в такова нискостепенно положение във веригата от причини и следствия по отношение на дърводелеца-майстор или Бог-Сътворител, че няма логика, по която да разбира или да му търси сметка защо в такава форма или състояние го е създал. И ако има известна негативност, че примерът с масата и дърводелеца е между неодушевен и одушевен, то нека го отнесем и към пълното неведение на един микроб или на мравка по отношение на човека. В състояние ли е мравката да разбере защо понякога се оказва стъпкана от нашите крака или пък друг път ръката ни е поръсила трохи от хляб над мравуняка? Защото от мравката или микроба до върха на животинската пирамида – човека, има цяла скала от влечуги, насекоми, безгръбначни, гръбначни, млекопитаещи. Според граф Толстой тази верига, тази пирамида може би съществува и от нас нагоре, но ние не я разбираме нито усещаме, както мравката не съзнава дългата скала между себе си и човека. Ето защо по логично-мисловен път, на ВЯРА, човекът я допуска като съществуваща, населена с ангели, серафими и херувими, на върха на която стои нашият Създател, господ-Бог.

Ето така си отговарям аз на затруднилия те въпрос и предизвикал обвинителната ти, нехристиянска атака, бай Петре. А доказателство, съвсем видимо и физически осезаемо доказателство, че го има този наш и на „всем видимом и невидимом“ Всесъздател, е самият факт, че ни има. И самите нас, и всичко, което виждаме, и всичко, което пипаме, и всичко, което съзнаваме – отново разпалено демонстрирах основния си недъг, многословието, докато бай Петър, хванал ме за ръка, мълчеше и одобрително кимаше с глава.

– Достатъчно е само да е умствено нормален човек, за да съзнава, че щом се раждаме и умираме не по своя воля и без да знаем дори къде, кога и като какви, значи има някъде някой Създател и Повелител, от когото зависи това, защото ние нищо не можем да създаваме. Ние само трансформираме и съчетаваме наследеното на земята. Това си право трябва да упражняваме и за собственото си трансформиране в духовно направление, в посока на доброто, за да изживяваме по-леко и неусетно свише дадения ни жизнен срок...

Неудобно е да описвам как братски се разделихме с бай Петър тази вечер, а той се оказа честен и добронамерен, въпреки моментната негативност на реакциите му, и станахме добри приятели. Срещахме се и навън, той живееше на ул. „Бенковски“ в София, близо до Противопожарната служба. Сега вероятно е покойник. Лека му пръст.

МОНАРХИЯ, РЕПУБЛИКА, ОСВОБОДИТЕЛИ

Късно една вечер откъм колелото се чуха викове. Някакъв младежки глас се дереше, сякаш го душат. Всички в килията настръхнахме.

– Колеги, кажете какво е това? – надигнах се от леглото.

– Ако разбирате, че е някой политически тоя, дето вика, ние някога протестирахме по някакъв начин.

Още неизрекъл и някои вече започнаха да чукат. Удрят с юмруци, ритат с крака по вратата. Но виковете продължаваха. Аз както си знаех, повдигнах капака на отходната кофа, но някой я грабна от ръцете ми сред зачулата се и от другите килии чукотевица се откроиха страхотните удари с капака като бомбени взривове сред тракане на картечници. Парчета мазилка се отронваха около вратата, вдигнаха прах и виковете спряха. Дойдоха надзиратели, но без да отварят килията, запитаха защо чукаме. Отговорихме, че заради колегата, когото бият.

– Никой го не бие – уверяваха ни те, – ами не чукайте, защото утре ще отговаряте.

Като разбрахме, че не смеят да отворят, защото ние сме към 30 души, а те двама, продължихме да чукаме. Подеха и от другите килии. Тогава някой от надзирателите се върна отново пред вратата и рече:

– Стига сте чукали, защото става тревога чак в града. Угаждате на тоя глупак Тото Мъглата (от Червен бряг), който вдига аларма за някакъв рожден ден на някогашното царче Симеон. Вие за царизъм ли се борите?

Тази реплика предизвика спор при вратата и чукането спря. Но после цяла нощ и на другия ден мъдрувахме върху този въпрос. Оказа се, че тук няма монархисти. Групата легионери – Стефан Лудев от Габрово, Васил М. Велков от Русе – богослов, Стефан Вълков от Асеновград – горянин, Петър Гърневски, Васил Узунов от Чирпан – с най-много затвор, Стефан Ушавов от Катуница, Пловдивско, държаха също републиканска линия при разни уговорки, че „в името на националното ни единство може би е нужно след падането на комунизма да има един национален, обединителен символ, непринадлежащ към никоя партия“, та в тази връзка цитирах от Вазовия разказ за Левски:

– „Ако се борим за цар, то и сега си имаме султан.“ Хем двама – един в София и един в червения Истанбул – Москва.

Симеон Дойков от София, бивш офицер от РО на войската, твърдеше, че също е за република, но би приел и монархия, ако е сигурен, че царят ще е като Борис Трети, пред когото се е клел за вярност и за когото казваше:

– Чул ли е някой да се каже нещо лошо за цар Борис? Дори от най-злостните му врагове като комунистите и ... вас, земеделците – допълни Дойков, като ни изгледа иронично.

Ние всички се спогледнахме и никой не понечи да отговори нещо на първо време, но после някой подхвърли:

– Недейте толкова да ни заричате и ангажирате с това. Дори песен против него съм чул – „Цар Борисе, немски пес, хванал те е страшен бес, та остави ти народа без хляб и свобода“ – както бях я слушал още в гимназията, а Дойков съкрушено учуден рече:

– Абе знам, че вие, земеделците го обвинявате за Стамболийски, ама как аз да не съм чул такава песен? Но аз, служейки на отечеството, виждах в лицето на царя именно отечеството, България, а не монархията. А той умееше да го представлява. Да бъде общ, за всички. Никак

не са измислени, а факти, случаите на такова топло съчувствие и даване пари на селяни и бедни старици при пътувания и ловувания.

– Моля да ме извините, ако нарушавам вашите свети чувства – намесих се аз, – но това, което ми казвате, е външната, рекламната страна на неговия образ. Дребните пари от попътната му кесия за бедните селяни, а самата обществена система, на върха на която стои именно той, ги оставя завинаги бедни. Министрите, чрез които управлява, са били богаташи, Буровци и синекуровци. Та и болшевиките окичват с медали и дават награди на няколко овчари, миньори и строители – Петър Чемишанов (овчар), Фердо Стоименов (зидар), Пешка Рангелова (полевъдка), за да могат да държат в подчинение хилядите, дето едвам преживяват.

– Но той е върховата институция, държавен глава, а обществената система е работа на партийните програми, на Народното събрание.

– В малките държави монархията е според мен един архаизъм. Там около монарха, който възлага мандат за управление, се стълпяват и партийните ръководства, и офицерският корпус, и икономическият елит. Те от него чакат да ги крепи на власт, той от тях да крепят престола му. А между тази групировка и народа зейва такава пропаст, че аз не знам някъде гладко и нормално да се е преминало от монархия към република, без някои извънредни сътресения – преврати, бунтове, дори цели революции. Освен това Борис Фердинандов няма капка българска кръв, а неговият син пък е съвсем чужд. Неслучайно нашите националреволюционери са републиканци още преди Освобождението. Само Раковски, доколкото знам, прави изключение от това, виждайки себе си като монарх. Докато богатите, колабориращи с турците като Алеко Богориди, Г. Кръстевич и повечето от този сорт са били за монархия.

– А бихте ли ми казали какво е отношението на БЗНС към Русия, респективно към Съветския съюз – освободители ли са или не? – внезапно попита Дойков и впери поглед в очите ми. На моето учудване от въпроса допълни:

– Понеже съм разбрал досега, че левите земеделци гледат добре към Русия, предишната, „освободителката“, докато десните отричат и Русия, и СССР.
– Що за определение? – учудих се отново. – Има си хас да изкарате, че имаме леви и десни земеделци. Приемаш ли идеологията – земеделец си, не приемаш – не си! Колкото и да сме се цепили, никой не е създавал друга идеология.
– Абе и вашият Петър Пасков казва – няма леви, няма десни, няма кучета бесни. Всички сме земеделци. Но за Русия и СССР е въпросът?
– Ами Русия безспорно ни е освободила, въпреки че правителството ѝ е имало за прицел проливите. Съчетанието на този стремеж и жаждата на руския народ да помогне на „братята славяни и християни“ ни връща на картата на света. Като се помисли какъв военен потенциал е бил необходим, за да се победи триконтиненталната Турска империя, не виждам откъде и кога сме щели да го имаме поне още сто години. Що се касае за СССР, той е окупатор на България и друго нищо. От кого ни е освободил?
– Напълно съм солидарен с вас – заяви Симеон Дойков.
– Дано това да е мнението на всички ви.
С тези разправии после цели дни ни минаваше времето.

КЪМ ДОМА

Когато пресметнах, че просто седмици остават до излизането ми, ме налегна някакво нервно напрежение и безсъние. По цяла нощ се въртях и търсех с кого да прекарам нощта. Взел бях отнякъде книгите „Светът отблизо“ от проф. Кацаров и една съветска „Братя Ершови“ от Всеволод Кочетов, отдавна взета, но нямах търпение да ги чета подред. Само прелиствах все по-напред да разбера изведнъж какво е станало и не можех да се съсредоточа. Само Жеко Стоянов, с когото не знам как се сближихме най-много, споделяше моето безсъние. Той пък задето ще ме загуби като тукашен партньор. Точно пред него аз изпитвах и някакво неудобство, гузен се чувствах, че предстои да си изляза, а той остава за още цели 17 години.

– А ще бързаш ли непременно същия ден, когато те пуснат, да си отиваш дома? – внезапно ме запита една нощ той.

– Ами как иначе? – учудих се.

– Ех, прав си. Съвсем естествено е – смълча се Жеко.

– Какво имаш предвид, та питаш?

– Абе нищо. Всеки е прав да кара колесницата си, както може – някак болезнено констатира той и отново замълча.

Усетил, че има нещо предвид с тези запитвания, аз не го оставих на мира вече, докато не изповяда болката си.

След отмяната на смъртната присъда и оставането му на доживот, което означава най-малко 20 години затвор, освен че го съдят и втори път за разпространение на позиви във войската на 10 години, заедно с Васил Нанев Петков от с. Люлин, Ямболско, и Тодор Стайков от с. Инзово, Ямболско, но и вземат всички мерки да го смажат душевно. По нареждане на началника на МВР в Ямбол Зурлев, някой си майор Гочо Калчев от МВР в Тополовград и писателят Марко Недялков, баджанак на Жеко, насилвали Донка, жена му, да се откаже от него като човек, който няма да излезе жив от затвора. Първо с увещания, после заплахи, докато се стигнало до непоносим тормоз, при който прогласили, че тя е капитулирала, съгласила се да изостави Жеко. Но след ден-два с помощта на един братовчед тя успяла да дойде в затвора и пред самия директор, майор тогава, Георгиев се оплакала от насилието и заявила пред повикания на срещата Жеко, че няма да се откаже от него.

– Знам подлостта на властниците – шепнеше ми с болка Жеко – и съм сигурен, че ще продължат с издевателствата. Затова, в името на приятелството, не би ли се отклонил за ден-два до Ямбол, за да се срещнеш с жена ми и да я успокоиш малко. Ти думи назаем не вземаш, знам, че можеш да ѝ вдъхнеш малко кураж, че все пак въпреки 17-те години, които има да лежа, може и по-скоро да си изляза. Политически сме, в края на краищата, не сме кримки...

Съгласих се веднага, с което поне малко намалявах неудобството, че оставям тука хора с толкова големи присъди. Дълго се уговаряхме как да стигна до квартирата на майка му, баба Спаса, която живееше в кв. „Аврена“, на ул. Г. Димитров“ 158. А Донка, която беше при баща си в родното си село Скалица, да извикаме по телефона.

През това време мнозина ме ангажираха с подобни задачи. Особено настойчив беше, както вече споменах, Никола Крушев, Стайко Стайков от с. Книжовник, Хасковско, Борис Арсов от София, Матей от Варна, Костадин Гоцев Динев от с. Мулетарово, Петричко. Той пък оставил жена с малко дете и с години бе загубил връзка с тях. Други ми даваха поръчки за пратки. Атанас Железчев искаше да му пратя книги за намерението му да пише „История на БЗНС“, поне от тези, издавани легално от проправителствения съюз – от Кънювю Кожухаров, М. Геновски, Хр. К. Радев и други.

Приемах, запаметявах адреси, шиех на разни места по дрехите си разни джобчета и кръпки и под тях скривах мои и чужди стихотворения, записки и афоризми. Тогава отново пишех под псевдонима „П. Мургашки“, та ако ги заловяха у мен, щях да кажа, че съм намерил някаква тетрадка на тавана на затвора, дето ни караха да отиваме и да сваляме кромид лук за готварницата, и съм си ги преписал, без да знам от кого са. (Уверен съм, че там, на тавана още стоят мои подписи по гредите и мертеците.) Легалните, в които нямаше нищо неприемливо за властите, си преписах в една тетрадка с намерение да я изнеса, като предварително я дадох на проверка.

Тъкмо в тези юлски нощи на безсъние написах стихотворенията „В чужбина“ („Шепа земя“), „Прорицател“, „На децата ми“ („Надежда“), „Майка ми“, а на нея посветих тогава и това:

МОЛЕНИЕ

Кога утро грейне над земята,
слънце Божие те осветли,
– помоли се, майчице пресвята,
– тихо помоли...

Нощ кога на сън света повика
– и угаси горестния ден,
помоли се, майко скръбнолика,
помоли за мен...

17 юли, 1963 г., Старозагорски затвор,
118 килия

А като гледах през решетката бездънното, обсипано със звезди старозагорско небе, имах представата, че съм в някакъв храм:

НОЩ

На жена ми
Звездолунна, нощ бездънна,
– пазви призрачни разкри
– и божествен, мир тържествен,
ден размирен покори...

Сякаш в бездна, многозвездна,
– сгълнат – няма го света,
– тихнат зали, иззаспали
във двореца на нощта...

В нощ такава прилетяваш
– пак над мене, ангел мой,
– мир въздаваш, утешаваш
и мен в сладък упокой...

Златоляните камбани
от призвездния покров
леко трепват и нашепват
– слово тайнствено – Любов...

18 юли, 1963 г., 118 килия

Цели цикли от мои и на Жеко стихотворения от интимен и пейзажен характер преписах в тетрадката си като препис от Педро Мигуелес, от „Антология – Испански поети“, каквато дотогава не бях виждал.

Дойде най-после и 26 юли и ме извикаха на колелото. Дойдоха да се сбогуват с мен разни приятели от работилниците. А Жеко, пребледнял и усърнал, подаде ръка и тихо, но настойчиво прошушна:

– След като отидеш у нас, в което съм уверен, моля те, после ми драсни само два реда за впечатлението си: „Жив съм, здрав съм, времето тук е отлично, добро или много

лошо“ в зависимост от впечатлението ти от Донка, от нейното настроение към мен.

Сиромашката си отплата – две листчета с посветени на мен стихотворения, успя да мушне в джоба ми, след като ме бяха пребъркали. Пазя ги и днес, укривани вече 30 години в една пакетажна кутийка от аналгин. На портала – обиск на багажа. Един надзирател рови из него, един цивилен наблюдава. Едни стари дървени налъми и желязна лъжица с подострена като нож дръжка хвръкнаха настрани. Мълчаливо ги взех и върнах при багажа си. Цивилният отново ги изхвърли, а аз отново си ги взех.

– Ега ти скъперника егоист – каза цивилният, – налъмите си помъкнал чак за Софийско. Защо не ги остави на колегите си?

Пред опасността да ми ги вземат, съобразително процедих:

– Взех си ги, за да не подкрепям дори с това „народните врагове“.

– Брей, и един осъзнал се да излезе най-после оттук – рече надзирателят. – Носи ги тогава...

– Осъзнал се? – допълни цивилният. – Такъв си е по природа – егоист.

А тези налъми ми бяха дадени от Костадин Гоцев Динев, цели 13 години бяха пренасяли с издълбаните си токове бележници и подкрепа на наказани и карцирани затворници. Пазя ги и днес в етнографската си музейна сбирка като най-скъпа и автентична реликва.

За пръв път стъпвах свободен в Стара Загора. До влака за Ямбол имаше доста време за разходка из града. Паметната фигура на Кънчо Чамов сякаш едва се удържаше на постамента си и напрегнатото му лице се взираше в минувачите с немия въпрос: „Кой и защо ме държи тук, докато ей там, зад решетките, са моите братя съидейници? Или ги пуснете, или поне и мен махнете оттук!“

Делничен ден беше, та въпреки юлската жега Методи-Кусевото „Аязмо“ почти пустееше. Но и малкото минувачи по улиците и алеите никак не се впечатляваха откъде и за къде е този блуждаещ странник с къса, скоро остригана коса и странен вързоп в ръка. Може би някъде наблизо е квартирата на Желю Динев, моя приятел от Шуменския затвор, Беро Танев – състрадалец от дунавския понтон, бай Господин Монев, Христо Монев... Тук някъде е разпръсната

фамилията на Димитър Драгиев и Стоян Момчев, а още по-назад, от незнайната за мен Чадър могила витаят духовете на братя Жекови, Колю Ганчев, Стамболов и моя си Захари Стоянов, по стъпките на които и аз, старопланинското пастирче, си смятам, че стъпвам.

В Ямбол, по указанията на Жеко, пред трите стъпала на една приземна стая ме посрещна една съсухрена женица, но със съвсем жив огън в зениците. Баба Спаса, майка му, беше доста по-жива и енергична, отколкото очаквах, след струпалите ѝ се нещастия – починал син, другият и мъжът ѝ – в затвора. До другия ден дойде и Донка. Една посипана с пепелта на мъката хубавица. Едно прегазено от валяка на жестоката разправа цвете, чието стебло и цвят отново се възправят да търсят далечния слънчев привет.

Започвам изпълнението на задачата си с обосноваването отдалеч на съвсем близкия си прицел. Да дам надежда и кураж на младата и старата жена, изпаднали в трагично положение. Светът е над три милиарда и вълнообразното му движение напред към все по-голяма свобода и демократичност сега преживява отклонението на около 300 милиона, направили стъпка встрани и дори назад от неизменното му развитие. Това неестествено положение не може да бъде трайно, защото е ненормално, както човекът, единичен миниатюр на самото човечество, не търпи да гноясва отделен негов орган или частица от тялото. Той прибягва до медикаментозно или оперативно хирургическо лечение. А че режимът, отклонил една десета от човечеството под властта на болшевиките е вече изхабен и гноясал, няма съмнение. Недопустимо е опиянението „За Сталина“, па тогава „За Родину“ да се повтори със „За Хрушчова“, нали? Възходът на тиранията е преминал своя зенит и траекторията му бележи пътя си вече само надолу. Скоро ще се разбере, от свои и от чужди, че ние, аз и вашите затворени съпрузи и всички страдущи, са ония, които първи са прорекли и видели този спад, макар и първи пострадали от временните му успехи[46].

Една логична тирада, нарочно изпъстряна с по-непонятни термини, в която в момента, струва ми се, не вярвах само самият аз... Защото само надеждата и куражът са неща,

[46] Позовавах се на „Откровение Йоаново“ от Библията, дори на Нострадамус.

които можеш да раздаваш, без да ги имаш в себе си. До другия ден аз и писмено демонстрирах тази парадоксална възможност, като в една зелена пощенска кутия на бул. „Дондуков“ в София пуснах за затвора тръпно очакваните три реда: „Пристигнах си благополучно, жив съм, здрав съм и времето е „чудесно“.

Ще допълня още тук, че само след 13 месеца един непредвиждан от мен фактор направи предвижданията ми реални. По случай 20-годишнината на своето властване кокетиращият със Запада режим даде широка и безусловна амнистия на почти всички политически затворници в България и Жеко и Донка пристигнаха дома, за да ми благодарят за теоретично предсказаното им от мен щастие...

Имаше и някакво решение на Организацията на обединените нации за събиране на разделените семейства в двата противостоящи си лагера и Анастасия Димитрова (сега Мозер) също беше си заминала при родителите в САЩ. И някои други се бяха възползвали от това право и заминали на Запад. Оттам обаче, от нашите емигранти-изгнанници никой не се върна. Те с право не вярваха на милостта на властниците, защото и в затвора си остана солидна група политзатворници, тъй като указът за амнистия не хващаше съдените за „шпионаж“, а следователите и съдиите прилепваха такова обвинение на всеки свой противник, за когото не успеят да скалъпят друго.

По данни на Атанас Андонов Костандиев (Чапкънов) от с. Голямо Крушево, Елховско, и Иван П. Божилов-Джони от София, Димитър Анг. Генов от Русе, Иван Георгиев от Шумен, сега във Варна, и други „Мъртвият дом“ в Стара Загора съвсем не е останал мъртъв и безлюден. Към стотиците оставащи там продължава да тече потокът от нови „врагове на народната власт“, макар и с по-малък дебит. Схващайки дадената на „конспирациите“ амнистия като отстъпление на властите от „необратимостта на социалистическото ни развитие“, там нараства надеждата за край и на техните мъки. Надеждата ражда кураж, а куражът ражда дързост и безстрашие. Зареждат се опити за бягство чрез прокопан подземен канал, става и открит бунт и нападение над надзирателите и охраната за масово

самоосвобождение на затворниците, завършил с убити, ранени и преосъдени за нови срокове затвор...

Но всичко това – в следващата, ТРЕТА КНИГА на тази поредица...

* * *

А ние, „свободните“ вече граждани?

Ние, както и властите, които ни освободиха като „акт на хуманност“ и „демократизация“ на социализма, схващахме положението си само като „смяна на Правилника за вътрешния ред, дневната дажба и работните места“ в новия по размерите си затвор, наречен НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ. По видимому – няма сутринна и вечерна проверка, не внасяме отходната чугунена кофа в стаята си и не е вече три минути на три месеца свиждането ни с домашните...

Но го няма вече и всекидневното парче хляб и черпак чорба, както и осигуреното ни с присъда жителство в определена килия. Охраната ни се е отдръпнала от железния портал и ъгловите кули чак на границите, но доносниците са по петите ни, а надзирателите ни вече се наричат „председател на Изпълкома“, „партиен секретар“ или „директор“. Те знаят категорията ни „народен враг“ и разряда ни „съден от народната власт“, та безпогрешно ни преразпределят и по съответстващи работни места.

По-младите – в трудова повинност, а другите – вместо изкопите на дигите на остров Персин – в мини Перник, Мадан и Марица-изток, вместо каменоломните в Самоводене, Огняново и Калояновец – в зидаро-мазаческите и бояджийските бригади по заводи, жилищни блокове, Баташкия водно-силов път, каскада Сестримо, „Софстрой“, „Ремонтстрой“, „Трансстрой“... Отново в общежития, бараки, а дори землянки и палатки, отново на три месеца свиждане с домашните, отново торбата с канчето и лъжицата през рамо... Но и отново най-близките ти – сърце до сърце и глава до глава, са ония, с които гръб до гръб и душа в душа сте се сближили в Старозагорския, Плевенския, Шуменския затвор и безбройните лагери...

Затананикваш си нещо от тамошния репертоар и хоп – притърчат неколцина:

– Абе, ти да не си колега? А-а, във Варненския ли беше? Коя година, бе? Петър Пасков познаваш ли? Абе, знаеш ли тоя, Христо Стойчев от Пазарджишко, колко твърд се правеше в Белене, а после влезнал в „Култсъвета“? Ами Борис Струнджев помниш ли го? Ей, разбрах, че го изселили в Кула. А Гошо, бе, Георги Беловски от Княжево? Бог да го прости. Затрупала го падаща стена. Ами Любо Стайков от Хасково? Мъжко момче. Успял да избяга... А Стефчо, Стефан Тутеков не знаеш ли? Убили го на границата. Ей, дай да вземем и Бекир и той е наш, бе, от Персин.

Но някъде се сменя регистърът от припомняния. Прокрадва се и по-радостна струйка:

– Ей, брат, в неделя къде сте? Знаеш ли, Пенка на Марко Гергов от Галиче, дето загина, сега жени син и е казала къде видим от нашите, всички да поканим. И на Малигана брат му щял да дойде. А пък на Жеко от Ямболско му се родил син. Той нали само момиче имаше?

– О, о, В неделя няма как. Тогава е годишнина на бай Иван Костов – явява се пък обичайният обрат. – А пък знаеш ли оня Иван. Ванката бе, от Видинско? Чак сега, навън се предал. Топи нашите там на поразия. И служба, и жителство му дали...

Сигнално къса, задъхана информация, но телеграфният ѝ стил легитимира и сближава. Шепнешком, с мимики и жестове, тя като озонен дъх пълзи по строежи, мини и заводи, във влакови купета, чакални, шкембеджийници и треторазрядни закусвални. Там, сред най-ниските пластове на живота, където е доченото и шаечното царство на белязаните, безбройното племе на „унижените и оскърбените“, но непокорени питомци от мъчилищата на безчовечната болшевишка система... Племе, което не по расов, класов, езиков или верски признак се консолидира в своя неназовима общност, а по своята съдба на низвергнатост, заради политическото си свободомислие. Обстоятелствен подтик, поради който създава, без дори да съзнава, една невидима, но вездесъща организация. Непринудено, спонтанно, тихо, тя расте и се разклонява, не подлежаща на забрана и разгром, защото е рожба не на тайни заговори, събрания, конференции и конгреси, а на един небивал парадокс – членовете и са рекрутирани с

усилията, дяволските усилия и дори мъчително прецизната школовка от нейните противници. От ония, които колкото се стараят да я унищожат, да я няма, толкова повече членове и набират... Като онзи нервно-зъл и обидчив глупак, дето му казали, че драснатият с тебешир на стената надпис има позорящо го съдържание и той така злостно го заличил, като го издълбал с длето, след което и слепец можел да го прочете...

При сватби и кръщенки, при погребения и възпоминателни панихиди, при рождени и имени дни, при болни или застроили нова къща, племето на низвергнатите от нормален живот хора се среща, самопроверява, сближава и самоустановява в своя повсеместна общност. Мълчаливо загърбва провалилите се и приема новопроявилите се. Без устави и правилници, без водачи и отговорници, под негласния порив за солидарност, взаимопомощ и оцеляване[47]. Какво да донесе за това доносникът, за какво да се намесят властите? За нищо не заговорничи, нищо наказуемо не предприема...

Просто всеки знае всички и всички знаят и познават него. И негласно, а то значи и ненаказуемо, всеки знае защо и за кога трябва да знае своите братя по съдба...

ЗАЩОТО КАЗАНО Е: КОГАТО ЕДНО ГОЛЯМО ПРЕМЕЖДИЕ НЕ УСПЕЕ ДА ТЕ ПОГУБИ, ТО ТЕ УКРЕПВА!...

[47] Дори познатият на мнозина Бегайчо от лагера на криминалните рецидивисти в Белене, който подлагаше ръка за просия пред кино „Македония“ в София, като ме видя, рече: *„Ако си тантел марка с парите, скивай отблизо, после че делим.“* Някакъв милиционер го сбута, че е забранено да проси, а той подхвърли: *„Трай си бе, я прогресивно просим. Само от куманисти, другите немат пари...“*

ДОБАВЕН ПОСЛЕСЛОВ

Минаваха и, минаха години и десетилетия. Току що описаното племе на унижените и онеправданите, на белязаните със знака „народен враг“ и преследващото го шушукане „съден от народната власт“, не живееше живота на всички хора по това време, а в някакъв свой, различен живот. Живот на тръпно очакване, че по донос на следващите го очи и уши на властниците, всеки божи ден могат да плъзнат джиповете и да го върнат там, откъдето едвам живо е излезнало...

Но в душевната си нагласа ревностно пазеше споменът и оценката, че с преживяните страдания е участвувало в една благородна мисия, за нещо по-добро от настоящето, което е надвито и осуетено от злото.

С откриването на ядреното оръжие и внедряването му в армиите и на двете социални системи в света, противоречията им, от дрънкане на оръжие, се превърнаха в икономическо надмогване и бленуваният от нас „Видовден“, като резултат от военен сблъсък угасна като мистичен сън... А живота, макар под ботуша на тиранията, си се развиваше по най-преките склонности на феномена човек, заобикаляйки и най-строгите заповеди и инструкции.

Докато ние, репресираните, белязаните, слухтяхме вечер пред радиоапаратите за новини от „свободния свят“, наследниците на управленския елит инструктирано преодоляваха „желязната завеса“, която ни отделяше от него, за да овладява там висшите технологии: електроника, кибернетика, компютри, както и езика, за да борави тук с тях. Но, заедно с това се и захласваха от блясъкът, колите, модите, свободата, сексуалната разгулност. И неизбежно се стремяха да пренесат всичко това и тук. А това бяха вече своите и от партийно-държавните органи само ги назидаваха и предупреждаваха, но репресивни мерки не вземаха. Поне такива като преживяните от нас.

При това и партията не беше вече същата. Привлечени от привилегиите, давани от червената членска книжка, към

нея юрнаха толкова пригожденци, ерозирайки я в чисто службогонско сдружение...

Ние, репресираните, разпръснати по мини и строежи, опитвахме да наваксаме изгубените по затвори и лагери години, се женехме и раждахме децата си по квартири и бараки, воювахме за свой дом и жителство в ръце с чука и мистрията, с кирката и лопатата, с бояджийската помпа и четките... Братската ни и съидейническа взаимопомощ ни крепеше морално, но не и материално, защото всички бяхме бедни и си останахме бедни. А вече и белеехме, и старeехме...

Но, по повелята на неумолимите икономически закони, еволюцията ден по ден надмогваше абсурдите на революцията и по примера на появилите се унгарски, чешки и полски „неформални организации“ и във всевластната БКП се появиха, вгледани в порядките на запада, критици и отрицатели. От там те си бяха купили не само коли, килими и мебели, но и неизвестното ни дотогава название „дисиденти“, инакомислещи, който иронизираха под формата на „гласност за нередностите“ и дори отричаха социализма...

Първо под невинният предлог за борба против обгазяването на град Русе, после и за други екологични, а постепенно и политически проблеми, вече десетки, после и стотици от партийната интелигенция започнаха открити протести. Настаналата криза за стоки от първа необходимост и радиосъобщенията от Запад, че са взети 10 милиарда долара заем от Лондонския финансов клуб, правеха протестите основателни и включиха все повече безпартийни лица.

Брожението обхвана и самият връх на управлението и за да откликне на „новите веяния“ в обществото, ЦК на БКП свали на 10. 11. 1989 г. от 35 годишната му власт генералния секретар и председател на Държавния съвет Тодор Живков и го замени с Петър Младенов...

Това положение привличаше все повече хора от средите на БКП на страната на протестиращите (дисидентите) и те, за да се идентифицират зарязаха червеният и приеха за свое знаме синият цвят...

Великата многоочаквана ПРОМЯНА в България беше опорочена още в началото. Още 1990 г., когато с екип от

ВНС посетихме разни ведомства и заводи, видяхме, че тя протича като КАНЦЕЛАРСКИ ПЕРЕВРАТИ. Част от досегашното ръководство, профпредседател, главен счетоводител и други, окачили сини знамена и лозунги, хулеха директора и партийния секретар (останали още „тоталитарни“) и се налагаха като „пострадали“ от тях, докато репресираните никой не търсеше. Работата навсякъде беше спряна, сякаш имаха по програма тримесечие „БОРБА ЗА ВЛАСТ“!

Така настана съвсем ясно очертаващо се разцепление сред „желязната“ дотогава Комунистическа партия. Спотайвалите се дотогава в „подножието“ дисиденти, запълзяха към върха, сочейки „порочното“ и дори „престъпното“ досегашно управление и призоваха хората на улиците и площадите. Призоваха, защото средствата за такова призоваване, медиите, си бяха в ръцете на мнозина от тях.

Разцеплението на БКП на сини и червени стана открит факт, но и фатална изначална грешка, поради която 16 години от тогава и не можем да се отървем от червените сталинисти. Това е, че те сините, които ни станаха съюзници после, бяха много заразени от западните порядки и за своя идея бяха приели да устроят един живот-подражание, живот-поза пред западна Европа и Америка, което си остана неприемливо за нас българите. И от там щедро ги поощряваха, но в борбата си срещу червените, срещу „Тоталитарния режим“ както вече го наричаха, им беше нужно да доказват престъпленията му.

ТОГАВА ВЕЧЕ СЕ ОКАЗАХМЕ НУЖНИ НИЕ, РЕПРЕСИРАНИТЕ, КАТО ДОКАЗАТЕЛСТВО, ДВИЖЕЩИ СЕ ВЕЩЕСТВЕНИ ДАКАЗАТЕЛСТВА, ЧЕ ЧЕРВЕНИТЕ СА НИ ИЗМЪЧВАЛИ НЕЗАКОННО В БЕЛЕНЕ, ЛОВЕЧ И ДРУГАДЕ И ТРЯБВА ДА БЪДАТ СВАЛЕНИ ОТ ВЛАСТ И СЪДЕНИ. МИСЛЕХА, НА ПЪРВО ВРЕМЕ НИЕ ДА ИМ СЛУЖИМ КАТО ДЕКОРАЦИЯ, КАТО МЪЧЕНИЦИ В ПРОПАГАНДНИЯТ ИМ КАЛЕНДАР, САМО С ПРАВОТО СИ ДА РАЗКАЗВАМЕ ЗА МЪКИТЕ СИ ...

За политическите си домогвания те образуваха свои партии, клубове и движения, някои от тях направо сочеха в самото си название, че са клонове от БКП (Алтернативно социалистическо обединение – АСО и други), а много от тях,

либерални, радикали християнски, национални, все по подражание на западни такива. Макар да бяха по „един файтон хора“, само ръководства, в тях навлязоха и десетки и стотици безпартийни интелигенти, някои от тях завидно честни и ерудирани.

Но през този период (1989-1990 г.) и ние, опознали се от болшевишките мъчилища, възстановихме бързо своите традиционно демократични организации: БЗНС – Н. Петков, БРСДП на Петър Дертлиев и Ат. Москов, Демократическата партия с Б. Кюркчиев и Ст. Савов, ВМРО-БНД, Анархисти, легионери и други. Особено ние, земеделците и социалдемократите за месеци набрахме близо по 100 хиляди членове.

А както е прието в кризисни за страната периоди, приехме да се коалираме с новите в Съюз на демократичните сили – СДС.

В общото централно ръководство – Координационния съвет ние делегирахме своите лидери, с ореола на мъченици, но скромни, и над 70 годишни, (само Петър Дертлиев беше знаещ и енергичен!). Партньорите ни от СДС, млади, образовани и страстно жадуващи власт, видяха в нашата многочисленост и борческо, мъченическо минало, реална опасност да станат периферия. Затова взеха мерки да елиминират нашите превъзхождащи ги достойнства:

– Наложиха статут за вземане решения да е една партия – един глас, независимо дали е това стохилядния БЗНС – Н.П. тогава или Обединен демократичен център с 20-30 членове и 10 ръководство.

– На това основание имаха мнозинство в Комисията по определяне кандидатите за нар. представители при изборите за Велико народно събрание на 10 юни 1990 г. и неин председател беше човек учил в червено-еничарските школи „суворовци“, и „нахимовци“

– Слагаха излъчените от нас кандидати на 10-15-17 място, неизбираеми, за което след скандални заседания донейде бе поправено (Това бе под предлог, че са неизвестни). Въпреки това, много от нашите, включително аз, бяхме избрани мажоритарно, което ги опроверга.

– В съдружие с БСП повдигнаха въпрос за досиетата, търсейки кой пред последно издихание в арестите или

други подли методи се е принудил да подпише декларация за лоялност към властта.

Без срам, че той е жертва на палачите от Държавна сигурност, а нейни полковници и майори седяха до нас в групата на БСП и никой не ги безпокоеше за ужасната им служба.

В интерес на истината, трябва да кажа, че директните ни противници, от парламентарната група на БСП, бяха повечето млади, неопетнени от миналото и хора, които неведнъж заявяваха от трибуната, че „се срамуват“ от белите коси и измъчени лица на нас, тридесетината депутата от БЗНС – Н. Петков, невинно осъждани и преследвани от тяхната партия.

Такова нещо не се чу никога от коалиционните ни партньори, които при разглеждане на някои законопроекти, бързаха да ни нарекат „червени земеделци“, ако предложим нещо съответстващо на идеите ни.

Така скоро разбрахме, че с тях сме твърде с различно политико-икономическо вероизповедание.

Както се знае, земеделците, а почти и социалдемократите, сме, накратко казано: и против казарменият социализъм и утопията комунизъм, но и толкова против хищния капитализъм. За гарантирана дребна и средна (трудова) собственост, кооперативно владеене и управление на големите стопански единици, акционерна собственост на индустрията, с изборни ръководства и в стопанската сфера. Така повеляват 25-те „ПРИНЦИПИ НА БЗНС“, завещани от Ал. Стамболийски и преутвърждавани от всички съюзни форуми от 85 години. Всеки гражданин да е собственик и всеки собственик да е трудещ се, а не да живее без труд, само от наеми, ренти и аренди от безмерната си собственост. Всяка крупна частна собственост е придобита по несъмнено порочен начин. Такава е нашата политико-икономическа конституция, покриваща се с казаното от Жан Жак Русо: „Никой да няма толкова много, че да купува другите хора, нито толкова малко, че да се продава!“

Нашите партньори от СДС бяха за едрото фермерство, дето селяните ще са ратаи-надничари на едрият земевладелец или арендатор, а в индустрията наемни работници на произвола на алчният собственик-фабрикант. Точно така, както беше при болшевиките, само че там чорбаджията

беше партията-държава,(много по-силна и бездушна от частника.). Три пъти ставах да отричам решението на комисията по здравеопазване във ВНС, че лечението трябва да стане платено, тъй като там доминираха нашите седесари.

– Ние някаква реакционна сила ли сме, та да връщаме платеното здравеопазване, когато при Т. Живков беше безплатно? – крещях аз.

– Ах, г-н Огойски, как всеки земеделец се явява по идея като комунист? То не беше безплатно, целият народ го плащаше!

– Знам, че и паважа по улицата всички ние сме платили, но днес минах по нея без пари! Като се разболее някой беден, при дни ще си умре, ако държавата откаже безплатната помощ...

При всички подобни случаи, дори на митинги, започнаха да ни наричат „червени боклуци“ и в същото време с радост слушаха появяващите се вече лозунги „Искаме си царя!“. Друм направиха до Мадрид при Симеон Борисов, а когато дойдеше се прехласваха да го назовават „Ваше величество“, докато си „вкараха автогол“ та именно от него загубиха, може би за дълго време, властта.

Много още такива сблъсъци имахме, докато разбрахме, че за нашите партньори политиката е често като бизнеса, всеки гледа да излъже другият, всичко е интерес и поклонничеството на идеи се смята за отживяла заблуда.

През 1991 г. ние се и разделихме с тях. Тежко беше, особено за мен да наричам разграбването на народното имущество със чуждицата „приватизация“, и връщането на едрата градска собственост „реституция“, да реставрираме капитализма под името „пазарна икономика“, да наричаме крадците богаташи „предприемчиви и преуспели бизнесмени“, а народа, безличен „електорат“. Непоносимо ми беше да гледам как някои по три-четири пъти влизат в парламента от различни, противоречащи си партии и никой не реагира на това, да го нарече поне хамелеон, ако не мошеник.

Морално чиста среда от идеалисти бяхме ние, репресираните, но обезглавена интелектуално, защото не само ние, но и децата ни нямаха право на висше образование, а в много случаи и внуците. Бяхме жертви на

такъв свиреп и толкова тотално бдителен режим при това половинвековен, че борбата за оцеляването ни, физическото оцеляване, ни беше отнемала силите за каквото и да е друго. (Напразно очаквах, след настъпилата свобода мнозина да извадят изпод укритията си, поне писмовни, литературни и публицистични творби, които теоретично да обосноват нашата съпротива, да бъдат и принос към художествената ни литература).

Привърженици на най-народополезният, ВЕЛИКИЯТ СРЕДЕН ПЪТ, между капитализма и социализма, ние се оказахме в най-неизгодното положение, защото: Между две крайности, третият – СРЕДЕН ПЪТ е винаги по справедлив, но и по-труден. Всяка от крайностите има един противник – другата крайност, а вървящият по средата има двама противници и то крайни по нагласата си!...

Литературата, и най-вече поезията ми беше изначално въжделение още от дете и в политиката ме намеси сталинисткия режим, като ме осъди и то два пъти, за неща на които имам конституционно право като гражданин. Но и не можеше да бъде иначе при настъпил такъв режим в страната ми. Да си неутрален в такъв случай, значи да си бездушен, защото само бездушният може да бъде неутрален!

Но въвлечен вече и то твърде съдбовно в политиката и след 6 затвора и два лагера достигнал до банките на 7-то Велико народно събрание на моята република, аз жадувах ден по ден да се върна към първата си любов – литературата. Там, под плоченият покрив на колибата ни в родния балкан ме чакаха свитък записки от затвора и свитък стихове, обвити с надпис: Деца мои, болшевизма ще падне, но вероятно когато няма да съм жив? Вземете това и го предложете някъде за отпечатване!“

Милостив бе Бог, та това стана след като жив, макар и 60 годишен, аз можех вече и сам да извадя и дам път на това което завещавах на децата си и петте ми внучета (а сега 6) и Отечеството ни вече е свободно. Оставах обаче жестоко притеснен, че и свободата се оказа, че крие лоши последствия, тъй като е твърде непознато за народа ни състояние от много години.

Убедеността ми, че БЗНС е със своите идеи в моралното си и практическо право да оглави държавата ни, беше дълбоко

накърнена от настъпилите в него разцепления. Определих си още една година за политика, през която да опитам с обединението. Това бе 1991 г. през която ние, 22 народни представители от БЗНС – Н. Петков и 16 души от бившият (казионен) БЗНС основахме БЗНС-Единен и при вторите парламентарни избори съвсем неохотно се съгласих да бъда кандидатиран като водещ листата ни във Видин и втори в листата ни в Софийски окръг. Бях избран, но с непонятни компютърни процедури се оказа, че с 0,08% не преминаваме 4 процентовата бариера, тъй като другото крило взема 190 хиляди гласа, а ние 214 хиляди и при 404 хиляди гласа в 36-то народно събрание не влезе нито един земеделец. Веднага исках да напусна като член ПОСТЯНОТО ПРИСЪСТВИЕ, но пък ме избраха за главен редактор на „Земеделско знаме“ и от тази важна трибуна, заедно с много други, така действувах за обединението, че на 7-8 ноември 1992 г. се състоя чудесен обединителен конгрес. Пуснах на първа страница статията „На своето поприще“, подадох оставка и си седнах над книгите.

Реших поне на книга да възкреся имената и мъките на хилядите репресирани български граждани и да покажа ужасите на една небивала в историята тирания, за да не се повтаря никога вече! В резултат на обхождането на цялата страна, проучване архиви и помощта на организациите, включително на Съюза на репресираните и анархистите, (твърде малко на легионерите), през 1995 г. се отпечата ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ НА НАСТОЯЩАТА КНИГА, както и Втората, а чак през 2000 и третата. Много вестници отразиха появата им, много отидоха в чужбина и получих поздравни благодарности от папа Йоан Павел Втори, Френската национална библиотека и други. Действуващите ни управници едвам промрънкаха по нещо, за нея тъй като едните са пряко или косвено виновниците за тези страдания, а сините, защото не е техен този морален капитал. А аз на свой ред сложих такива цени на книгите, с които едвам платих на печатницата, защото читателите са бедни. Доста и подарявах.

Въпреки че сините проведоха отделни акции и се отърваха до голяма степен от основалите СДС чистопробни членове на БКП-БСП, и за тях е досадно да чуват за репресираните, защото в абсолютизацията си на частната собственост,

намериха в лицето на БСП-елитът свои съкровени класови братя, и то близнаци. Защото виждайки пропадането на системата си в световен мащаб, те трансформираха политическата си власт в икономическа като присвоиха (приватизираха) управляваното от тях народно имущество и станаха „преуспели предприемчиви бизнесмени“, точно по програмният СДС-тертип поради което и вече съвсем театрално си „опонираха“ така, че прогласиха „двуполюсният модел“ като единствено възможна политическа уредба в България. Дори го приложиха, като два-три пъти се сменяха на държавното кормило и се усетиха така идилично вече сигурни в безбурното си бъдеще. При това и двата „полюса“, за да имат парламентарно мнозинство, прибягваха до коалиране с протурското ДПС, поради което се утвърди версията, че А. Доган е „голям политик“.

Вярното е, че в кьоравото царство и едноокият им става цар! Гледайки интересите си, и двете страни „забравяха“, че вписахме в Конституцията, че партии на етническа или верска основа в република България не се допускат. И двата полюса манипулираха безмерно избирателите си и с темата Европейски съюз и НАТО.

И полезно, и неизбежно според мен е присъединяването ни към тези структури, но и фатално страшно за държава и народ като нашият! Толкова аморфно е чувството ни за национадност, че присъединяването ни към такава 500 милионна общност в която безусловно доминира англосаксонската култура, ми прилича като да отведеш 8-те милиона смъртно гладни при планини и морета от отровен шоколад!... Господи, дано не съм прав!

Трудих се след 1992 г. почти денонощно над трилогията ми със „Записките“ и над други стари и нови ръкописи, но и от обществено организационните задължения не можах да се освободя напълно. Защото бях приет за член на СБЖ, на Съюза на писателите, на краеведите и Историческото дружество, останах си член на Националното ръководство на Съюза на репресираните в България, канят ме почетно на земеделските ни форуми, дори съм зам. председател на местната ни земеделска дружба...

Добре, че открай време моята най-продуктивна мисъл е винаги трета смяна, нощем, когато няма събрания, конференции и конгреси, поради което за последните 16 години успях да издам книгите си, да публикувам стотици статии, стихове, хумор и афоризми. (Списък на книгите ми е в краят на книгата).

Но основно свое произведение считам своята трилогия „Записки за българските страдания – 1944-1989 г.“, с която считам, че се „издължавам“ към братята си по съдба и борба, които загинаха по дунавските острови, каменната кариера в Ловеч, спят като клети бежанци в чужда земя, или останали живи, се ронят ден по ден от редиците ни, бедни и измъчени от каменното равнодушие на днешното ни общество. Но тази тема е неизчерпаема. След книга ТРЕТА от трилогията, до мен дойдоха цял куп още данни за неизвестни ми до момента страдалци, а нямам средства да ги издам в КНИГА ЧЕТВЪРТА! Но и издадените три се изчерпаха, а равнодушието към тези които вложиха костите си в основите на демокрацията са все още недостатъчно знайни и уважени.

ЗАТОВА И ПРЕДПРИЕХ ПРЕИЗДАВАНЕТО НА КНИГА ПЪРВА, ЗА КОЯТО СЕ НАМЕРИХА БЛАГОРОДНИ НАШИ БРАТЯ ДА ОСИГУРЯТ СРЕДСТВАТА. Дано Бог е милостив да се намерят средства и за втора и трета, както и да напиша и издам и КНИГА ЧЕТВЪРТА, като духовете на загиналите и полупразните джобове на все още живите ми помогнат да сторя това, преди да си отида и аз!

* * *

Живи и мъртви братя страдалци!...

Цели 43 години аз обхождах да ви търся от Видин и Кула, до Свиленград и Странджа, от Силистра и Добрич, до Петрич и Гоцеделчевско, от Свищов и Белене, до Девин и Златоград, по Европа, Азия и Америка... Където не можах да стигна с нозете и очите си, продължих със мисълта си, та с душевният си поглед да видя и запиша мъченическите ви голготи, милите ви родни имена.

Хиляди от вас, живите назовах, стотици от мъртвите разпознах и поименно възкресих. И много още незнайни останаха.

Аз ви виках и викам от тези страници не за да разранявам позавехнали рани, не за да предъвкват имената ви ловки оратори като градиво за кариерата си. Извиках ви от небитието на забравата, та с крилата на белите листа да се завърнете при народа си. Да останете сред децата, внуците и сродниците си, да влезнете в класните стаи на учениците, в дискусиите на студентите, в стиховете на поетите!

Извиках ви, за да заживеете живота вечен на мъчениците, пред чийто свещен образ да затихне на злостно злият злобата, ламтежа груб на алчния, шептежа на клеветника...

ДА БЛИКНЕ СИЛА В МИЛОСТИВИЯ, ДА ДАДЕ ВЛАСТ НА ДОБРОТВОРНИЯ!..

Петко Огойски, 2005 г.

ДАРИТЕЛИТЕ

ГЕОРГИ СТОЙЧЕВ МИРАЛАЕВ
(Житейски очерк)

Накрая на държавата ни е село Раздел, в далечният югоизточен Елховско-Ямболски край, дето колкото и важни събития да са станали в столичният център, там се усещат след месеци и повече дори...

Така, както и твърде по-късно тук е стигнало електричеството, водопровода, радиото и другите удобства и новости из науката и техниката. Но и българи като всички българи са Разделчани и като крайгранично население знаят че земята им е връхлитана от мътните вълни на византийци и кръстоносци, че под нея тлеят костите на тракийците, че през петвековното робство тук са кръстосвали четите на Кара Колю и Индже войвода, че тук са израствали много от четниците на Стефан Караджа. Нали недалеч от тук е и родното място на Бинбеловската му фамилия.

Преданията говорят, че неведнъж е текла кървава река Араплийска, чийто ляв приток минава покрай къщите, защото има моменти от историята когато през землищата на Раздел, Вълча Поляна, Голям Дервент и други, са сновали военни групировки между Одрин (Адрианополис, Едирне) и морето при Бургас и Анхиало, и Несебър ... Мирен и обикновен бил живота на семейството на Стойчо Георгиев Миралаев и Мария Бъдева Миралаева, дните им са запълнени с труд по обширните им ниви и ливади, а в обширният им двор сред вик и смях ритат парцалената топка двамата им синове Въльо и Георги, а дъщеричката им Яна полива обичната си градинка от разни петунии, здравец, невен и божури...

Растат си децата както всички други и учат в местното училище, като година по година преминават в по горно отделение и клас... Но и неизменно са в помощ на родителите си в кърската работа, но най-вече с отглеждането на добитъка. Спокойно и еднообразно минават годините и момчетата стават юноши, заглеждат се

вече и към момичета, хващат се и на хорото, сред своите братовчеди и братовчедки. Защото Миралаеви са коренни жители на с. Раздел, майка Мария има пет сестри и брат и всичката им челяд си е тук, та са роднини с половината от селото...

Но едно от момчетата, Георги, расте някакси по-подвижен, все по-трудно се сдържа в този скучен в еднообразен кръговрат на дните си, трудно заспива, защото в мислите му нахлуват особени желания и стремления. Родителите му с радост виждат как при игрите с децата все той излиза отгоре, все той казва благословията при коледуването, все той ще надделее с кончето си при сватбарските кушии... Радват му се и всички роднини на тази любознателност, всичко да види, всичко да разбере и му предвещават щастливо бъдеще.

Ностранни и незнайни са помислите господни, които подреждат съдбините човешки. Съдено било тъкмо той, Георги, да донесе на всички най-много тревоги и душевни терзания...

От две-три години се говори из селото, че там, в София се е сменила властта, че в Ямбол и Елхово са се образували разни партии, та и в село Раздел има вече такива.

А Георги е роден на 13 ноември 1933 г. и е вече 13 годишен, когато за пръв път в живота си, през 1946 г. в цялата страна, както и в с. Раздел ще стават избори за управници, наричани народни представители. В селото има само две партии, земеделци и комунисти, а баща му е от земеделците, с водач Никола Петков. Стават събрания, държат се речи, лепят се позиви и призиви. И Георги, разбрал недоразбрал кое как е и защо е, решил да се прояви, като написал на лист за рисуване „ДА ЖИВЕЕ НИКОЛА ПЕТКОВ“ и го разлепил по къщи и дувари, за което някои му се мръщели и го заплашвали. Но другите, земеделците младежи, които образували младежка земеделски група – ЗМС, пък горещо го похвалили и приели в своите редици, макар и твърде млад.

Повечето от хората гласували за Земеделския съюз (БЗНС), но изборите били фалшифицирани и комунистите (БКП) се обявили за „победители“ и завзели властта напълно, като започнали преследвания на земеделците.

Така деветосептемврийския военно-политически преврат в България през 1944 г. пристигнал тук след две три години, чак когато по селата плъзват комунистическите групи от агитатори и побойници за „коопериране на селското стопанство“. А това е всъщност насилствено отнемане земята, изземване на инвентара и домашните животни, за да може всеки да е зависим от властта и за самия залък хляб. Хората упорстват, протестират, но агитаторите са всъщност въоръжени отряди на партията. Те арестуват и бият, несъгласните. Арестуван и вкаран насила в ТКЗС е и бащата на Георги, както и много други, докато мнозина намират спасение през близката граница с Турция. Най-опасно става през есента на 1950 г. когато Георги е вече 17 годишен, напет и смел младеж със осъзнато чувство за свобода и справедливост на народа. По цели дни и нощи шушука с младежите покрай дувари и плетища, как да се противодейства срещу настаналото народно бедствие, с едно драсване на лист за заявление хората да се отказват от бащината и дядова земя и от утре да наведеш гръб над нея като ратай-надничар. И над главата ти самодоволно да те надзирават партийни секретари, председатели, бригадири и звеноводи. Ширят се слухове, че затворите и лагерите са пълни с несъгласните, и че избягалите през границата се събират в чети, обучават се и ще дойдат да воюват срещу властта. Чувало се дори че викат „Ура-а“.

Чистата съвест и бунтовен характер на Георги не може бездейно да търпи това и той решава също да бяга през границата, след като приятелите му се колебаят ден по ден... След години той пише:

„... Измъкнах се от къщи когато всичко беше утихнало.

Селото спеше.... Пълзях през долове и възвишения край землищата на селата Вълча поляна и Голям Дервент, обрасли с тръни и къпини... Най-после видях граничната бразда. Прилепих се плътно до земята изморен, окъсан и разкървавен от бодливите храсталаци. Мъката ме сграбчи за гърлото. Разбрах, по скоро почувствах, че не просто ще прекрача една граница... а ще премина в един друг живот. Но той щеше да ме откъсне от майка ми и баща ми, от брата и сестрата. И така, както се бях притиснал до земята ни, до нашата българска земя, усетих я като жива.. Плачех и я целувах тази наша земя, с нея се сбогувах така, както бих се

сбогувал с майка ми. А тя, като че дишаше, като че ме успокояваше със своята вечност и доброта.. С мокро от сълзи лице прекрачих оттатък...“

Това е края на декември 1950 г. и от тук, както и при всички други – турски патрул и с вързани ръце чак в Одрин, а след седмица и в Истанбул, където първо адвоката Панайот Попов, а после и Стратия Скерлев го приобщават към групите български емигранти-изгнаници в общежитията-лагери Юскюдар и Кючук-Су...

През пролетта на 1953 г. той е привлечен на работа в тукашния подкомитет на Българския национален комитет „Свободна и независима България“, възглавяван от Скерлев, който е шеф на подкомитета и бивш депутат от 6-тото Велико народно събрание от групата на Никола Петков. На емигрантите в Турция се предлагат възможности да заминат в Австралия, Нова Зеландия, Бразилия или Аржентина, но те отказват, за да си бъдат близо до България.

В душата на Георги все гори надеждата да се завърне с чета в България за борба с червената тирания. Затова се и организирали с група младежи и отишли в Американското консулство с наивната вяра да получат оръжие. Вместо това, за което „не било дошло още времето“, военния аташе на САЩ в Турция, полоковник Далас Хейнс, като че ли от пръв поглед го харесал и направо го поканил в дома си, при семейството си, съпруга и 6 деца...

Там Георги успешно усвоявал английски език, а те на свой ред така го оценили, че при заминаването на Хейнс, поради изтекъл мандат, под своя гаранция го взели със себе си (Точно тогава, двама от емигрантите, очевидно агенти на София, правят опит за отвличането му в българското консулство, но той се развикал и притеклите се хора го спасили!).

Под егидата на полк. Хейнс Георги Миралаев се озовава във Франкфурт, Германия, дето се запознава с много от нашите емигранти и е поканен да говори пред радио „Свободна Европа“ и „Гласът на Америка“, където горещо изтъква, че макар разселени като сирачета по света, българите-изгнаници са готови всеки момент да се притекат в помощ на поробеното си Отечество. Посещава и

българската рота към НАТО, просълзен от радост, че вижда българи във военна униформа, като бойци за свободата.

На 5 юни 1955 г. той е вече в Ню Йорк, зашеметен от мащабите му, усетил пулса на велика Америка. Следва Вашингтон, където се среща неколкократно с д-р Г. М. Димитров, всепризнатият лидер на българската изгнаническа емиграция, председател на Комитета „Свободна и независима България“ и на БЗНС в изгнание. Там се уговарят възможностите за създаване клонове (Подкомитети) на БНК в САЩ. Запознава се и с Никола Андонов, бивш наш консул в Анкара и кореспондент на в. „Таймс“ в Лондон.

Полковник Хейнс е вече на служба в Сан Франциско и Георги предано го последва. Там учи в гимназия и доусъвършенствува езика, но му липсва българска среда, защото разпръснати из големият град, нашенците нямат още свои традиционни общи седалища.

Една година след това, привлечен от многото данни, че в град Чикаго са се съсредоточили много българи, през юни 1956 г. той се установява завинаги там...

Той е само на 23 години, но в голямата българска общност в Чикаго оценяват неговата честност и дълбок патриотизъм, а земеделците и неговата идейна чистота и логичен ум и той става основател на местният Подкомитет, клон на БНК „Свободна и независима България“, Дълги години е и секретар, касиер и председател на Младежката земеделска секция към БНК и член на Главното Младежко земеделско ръководство със седалище Вашингтон, както и настоятел на българската черква в Чикаго „Св. София“.

С годините Георги Миралаев се натурализира административно като американски гражданин, но по душа и сърце си остава българин със всички фибри на личността си. Той е и един от малцината с чувство за историчност за всичко което се прави от българската общност, която има и своя духовен център, черквата „Света София“ и записвал на аудио и видео ленти много от честванията, молитвите и събранията, вечеринките и пикниците. Много са и приятелите с които цели години поддържали своя български дух: Димитър Терзиев, от с. Иглика, Елховско, Димитър Тикатов от Брегово Видинско, Цанко Цанков от Кулско, Георги Ройдов от Бургаско, Йордан Т. Попов от

Лалково, Елховско, Ангел Абрашев от Гъмзово, Видинско, Христо Зайцаров от Любимец, братя Спахиеви от Неврокоп. Тук гостувала и фолклорната група от изпълнители водена от „Летящият Нео“ – Неофит Оприков от Брегово, Видинско, когато живеел в Питсбург (сега е във Флорида). Трябва дълбоко да се съжалява, че тези записи, както и снимки все още не са достояние на българската публика, архиви и история![48]

Трябва да се отбележи, че благодарение на умелата политичност на Г. Миралаев, тук има добро единодействие и със инж. Ал. Дърводелски, д-р Георги Паприков (сега покойник) и Станка Паприкова, Димитър Евтимов и други, представляващи вторият, макар и много по малък, Политически център на нашата емиграция – Българския национален фронт (легионери и други), с който на други места е имало и конфликти.

И нека към всичко това да добавя най-важното, с което Георги се възвисява като изключителен човек и българин: женитбата му и създаването на многолюдната фамилия МИРАЛАЕВИ. Благоверната му съпруга, Сейди, православна християнка от румънско потекло, която той веднага „побългарява“ с нашенското Сийка, му ражда двама синове и две дъщери с български имена: Елисавета, Георги, Марийка и Стойчо. Разбира се, че следващото поколение, внучетата вече неизбежно се слива със средата в която живее и ще живее: Елисавета е със съпруг Стюарт, дъщеря Елиса и син Брайян, Георги – съпруга Александра и дъщери Татяна и Наталия, Марийка – съпруг Стефан и синове Мануел и Майкъл, Стойчо е със съпруга Патриша и синове Лук и Вен, като скоро се очаква и нов член на фамилията. Но първоначално те са като един независим български остров сред многомилионния град и завинаги гнездо със здрав български корен.

[48] Ще бъде справедливо да отбележа, че проява на такова чувство за история, за увековечаване на дейността на нашата емиграция проявява и Емил Антонов, бивш депутат от групата на Никола Петков във 6-то Велико Народно събрание 1946-47година, като е организирал издаването на онлайн /интернет/ списанието „ЗЕМЕДЕЛСКО ЗНАМЕ – Свободна трибуна на земеделското движение в България и Радиопредаване „Отзвук“ в САЩ, Палм Бийч, Флорида, където и живее от 1948 г. когато успява да избяга от ада на болшевишкия режим в България.

През 1974 г. се случва нещо, което кара Георги като че ли отново да преживее мъките на своята раздяла с родината. Той получава известие, че властите в София са обещали на баща му и майка му, да ги пуснат в Югославия, в Скопие, за да се видят със синът си. Цели три дена пътува Георги заедно с жена си и четирите си деца, за да прегърнат и целунат своите внучета измъчените му родители. Но на летището в Скопие слиза само баща му, от който разбира, че българските власти са задържали майка му на границата, дето той трябва да дойде, ако иска да се види с нея...

От това явно проличава, че е капан на Държавна сигурност, да залови Георги и го отвлече в своите арести...

Цял душевен потрес го обладал от тази подла жестокост и той споделя: „Задавях се в сълзи като слушах разказа на баща ми за онзи далечен ден от краят на 1950 г., когато забегнах в Турция. Чакали ме дни и нощи, ходили с майка ми към границата, оглеждали долчинки и храсталаци и майка ми викала: „Гене, Гене, къде си сине? Обади ни се, Гене!“ Ослушвали се всяка нощ, дали няма да чуят стъпките ми... И сега, след четвърт век, майка ми стои задържана на границата като „мюре“, като ловджийска примамка, за да заловят и отмъстят на онова 17 годишно момче, изплъзнало им се преди 24 години... И днес дори, макар баща на двама сина и два дъщери, и дядо на 8 внучета, като си помисля, тайно от всички се задавям в сълзи, а в ушите ми все отеква: гальовното майчино: „Гене, Гене!..“ и моля всемилостивия Бог да даде мир на прахът и спасение на душите на многострадалните ми родители!... „

Изпълнен с такава гореща обич към род и родина, Георги Миралаев, въпреки че като емигрант трябва просто от нула да започва основаването на свой дом и семейство, постоянно „отделя от залъкът си“ както се казва, да подкрепя всеки който потърси помощта му.

Особено за издаването на книги, без оглед на политическа принадлежност, стига да пише нещо народополезно. Това стори той и сега за книга първа от моите „Записки за българските страдания – 1944-1989 г. „

И още един, вече по-радостен и тържествен допир с родината беше жив и здрав да доживее Георги, когато по призив от България и сред повече от 40 наши емигранти-изгнаници, предимно земеделци, начело със Ценко Барев на

19 май 1991 г. се завърнаха посрещнати с цветя, братски прегръдки и митинги. Тогава, те идваха защото болшевишкият режим беше се разпаднал и трябваше да подпомогнат БЗНС-Н.Петков да се обедини с казионния Съюз в единно цяло, което единствено имаше моралното право да оглави управлението на държавата ни. По много, обективни и субективни причини това не се осъществи и затова вече 16 години страната ни се мъчи да излезе от тресавището на корупцията, престъпността и неразборията...

Но щом България ражда чеда, които и десетилетия далеч от нея я носят грижовно в душите си, както Георги Миралаев, тя ще оцелее и ще се възроди!

21 юли 2005 г.
Петко Огойски

Искрено моля брат Георги Миралаев да ми прости за своеволната прибавка на биографията му в настоящата книга. Позволих си това затрогнат до дън-душа от щедрият му жест да подкрепи издаването ѝ.

ИВАН ВИДЕНОВ ЗАХАРИЕВ
(Биографична бележка)

Иван В. Захариев е роден през 1930 г. в с. Лешниковци Трънско и е син на бедни и отрудени родители, симпатизиращи на Земеделския съюз. Той е буйно и любознателно момче и е само на 14 години когато бившата буржоазна власт пада и на 9 септ. 1944 г. на власт идва коалицията Отечествен фронт (ОФ) съставена от комунисти, земеделци, социалдемократи и Народен съюз Звено.

Но тъй като в родното му Трънско има много партизани, предимно комунисти, то и установената там управа си е направо само от комунисти. Но в този край има и много земеделци, някои от тях са били ятаци, мнозина от тях са преследвани от бившата власт още след деветоюнския военно-буржоазен преврат 1923 г. като коалиционни партньори в ОФ те бързо възстановяват полулегално съществувалите свои дружби, които се оказват далеч по-многочислени от членовете на Комунистическата партия, наричаща се тогава Българска работническа партия – комунисти.

Иван Захариев също става активен член на Земеделския младежки съюз – ЗМС и заради активната му дейност по време на изборите за Велико народно събрание на 27 октомври 1946 г. в полза на преминалият вече в опозиция БЗНС – Никола Петков, е оценен от властите като много опасен техен противник.

След забраната на съюза и убийството на Никола Петков през септември 1947 г. Иван е подложен на непрестанен натиск от властвуващите да подпише Декларация, че се отказва от опозиционната си дейност и става лоялен към властта. В противен случай го заплашват с откарване в концентрационния лагер в мина „Куциян“, или Богданов дол (Перник), където вече хиляди земеделци са откарани.

Смелият и неподкупен младеж е вече 20 годишен и вместо предлаганите му: Декларация или лагер, избира третото – бягство през границата, при това, тя е близо до село Лешниковци. И през 1950 г. той успешно минава границата с Югославия, макар да знае, че режима и там е като този, от който бяга.

Какво е правил и струвал, как е преминал стотиците километри, ако не и над хиляда, но се озовава на италианската граница при град Горица, която също успешно преминава.

От там, той попада под покровителството на ИРО (международна организация за защита на бежанците), чрез която се прехвърля в Германия. Там Иван Захариев с радост се включва във създадената през 1951 г. военно-учебна и охранителна рота към местният щаб на НАТО, създадена под егидата на Българския национален комитет „Свободна и независима България“ начело с д-р Г. М. Димитров (Гемето). На първо време ротата се състои от 250 бойци, предимно земеделци, под командването на българския капитан Бойдев, а по-късно от капитан Борислав Байчев, също и двамата изгнаници. Всички са радостни, че участвуват в първото поделение на българската демократична армия, която се подготвя, та заедно със световните сили на демокрацията да допринесе за освобождението на Отечеството си. Ротата съществува цели 13 години, като последният и командир е Димитър Кръстев, виден земеделски деятел, роден в с. Сламино Ямболско. Но през 1964 г. на срещата на президента Кенеди и Никита Хрушчов във Виена се слага край на такива военни формирования.

Иван Захариев служи в ротата до 1956 г. от където отива за известно време в град Детройт в САЩ, след което се установява завинаги (и до днес) в град Бъфало, щат Ню Йорк, където е деен сътрудник на местния Подкомитет на БНК и се устройва семейно.

Там се оженва и създава чисто българско семейство със син Виден (на името на трънския му дядо) и дъщеря Марийка, учителка.

Сега Иван Захариев е щастлив дядо на внук студент, внучка абитуриентка и други свои там. Лесно се казва „щастлив“ на всеки обдарен с деца и внучета.

Но под лявата мишница на Иван, незримо, но до болка осезаемо, тлее една рана, за каквато и в най-напредналата в науката велика Америка, не е открито лекарство...

За родолюбивата българска и трънска душевност на Иван единственото лечебно биле са гордите български планини, бистрите поточета и кладенчета, зелените цветни поляни...

Да легнеш, завит с ямурлука край овчите кошари, да ти прозвънва трънски „глагорец“, да пролайват селските кучища, да те събудят сутрин родните петли, да те посрещнат с родно слово милите нашенци и да те здрависат с нашето „Добре дошел! Как си? Как я караш?...

Затова и той, през година, през две, прелита дълбокият океан за да види и усети това, което нито с долари, нито със евро можеш да си купиш из белият свят...

Да е жив и здрав още дълги години да идва при нас!

ЗАБЕЛЕЖКА: Ако дължа извинение пред Георги Миралаев, че без да го питам, по намерени данни прибавих тук биографичният му очерк, то пред Иван Захариев дължа тройно по-голямо извинение, защото той изрично пожела да не прибавям нищо повече от вече писаните десетина реда в книга ТРЕТА от моята трилогия „Записки за българските страдания 1944-1989 г.“ Но възхитен от дарителския му жест, не спазих желанието му!

БИБЛИОГРАФИЯ

Издадени книги от писателя Петко Огойски

– *Българска кръв* – стихотворения, С, 1972 г.
– *Шарени истории* – разкази и миниатюри, С,1975 г.
– *Книга за село Огоя* – Селищна монография, С, 1977 г.
– *Трицветие, Трохи от хляб* – стихове и афоризми, С, 1981
– *Голема планина* – историко-туристически очерк, С, 1982
– *Буна за Българско-исторически разкази и легенди*, С, 1983
– *Софийска планина* – туристическа, С, 1983
– *Чепинци в миналото и днес – селищна монография*, С, 1986, (В съавторство с Н. Ликовски)
– *Хора и багри* – публицистична, С, 1989 г.
– *Прости изповеди* – стихове, разкази и други, С, 1989,
– *Сто шила в торба* – хумор на теми из Шопско, С, 1991,
– *Записки за българските страдания,* С, 1995, книга първа
– *Записки за българските страдания,* С, 1995, книга втора
– *Трохи от хляб – афоризми и сентенции*, С, 1996
– *Из страшните друмища* – мемоарно-биографична повест, С, 1998
– *Езда на таралежи* – хумор в стихове, С, 1999
– *Повод за живот* – родово-житейски очерк, С, 2000 г.
– *Записки за българските страдания* – 1944-1989 г. С, 2000, книга трета
– *Животът не е сън* – обзор на политическите репресии в България от 1940 до 1989 г, издание на АСЕТ, под егидата на Европейската общност, на български и английски, С, 2001
– *Манастирът „Св. Три Светители“ край Чепинци*, С, 2002
– *Капки от кръвта ми* – стихосбирка, С, 2002
– *Един живот за всичко и всички* – биографичен очерк за художника Костадин Събев, Чирпан, 2005 г.

ЗА АВТОРА

Петко Георгиев Михайлов – Огойски е български писател и политик.

Роден в село Огоя, Община Своге, Софийска област на 1 ноември 1929 г. Произхожда от огойския род „Заяците". Учи в родното си село, след което завършва гимназия в София.

През 1950 г. е осъден на 5 години затвор за *„вражески стихове и заговорническа дейност"* която присъда изтърпява в разни затвори и в концлагера Белене. Следва в Историко-филологическия факултет на Софийския държавен университет, на което следване слага край повторно осъждане на две години през 1962 г.

Депутат от СДС (от квотата на БЗНС „Никола Петков") в VII ВНС. Бил е главен редактор на в-к „Земеделско знаме". Член е на Съюза на българските писатели, на Съюза на българските журналисти, на Българското историческо дружество и на Съюза на краеведите в България.

Петко Огойски е един от хората, които описаха страданията по време на комунистическия режим. Неговата книга е документ – болка и спомен за лагерите в България, *„главните места за мъчение и унищожение на мислещите не по тертипа на тираните"*

До сетния си час работеше върху нови текстове и създаде безброй статии, разкази и стихове. Най-известните от тях са: "Записки за българските страдания", кн. 1,2,3. ;

„Българска кръв“, изд. 1971 (стихотворения), „Шепа земя“, изд. 1971 (стихове и разкази)

Почива на 22 януари 2020 г.

Петко Огойски

ЗАПИСКИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СТРАДАНИЯ 1944 - 1989

КНИГА ПЪРВА

Художник: Венелин Вълканов
Компютърен дизайн: Мария Терзиева
Коректор: Анелия Врачева
Формат 1/16/60/90
Печатни коли 31

http://4eti.me

Предпечатна подготовка и печат ИК "ФЕНОМЕН"